

Гарма-Доди Дамбаев

АЛТАН БЭНЭЛИГ

Роман

Улаан-Үдэ
2014

УДК 89
ББК 84(2Рос=Буря)бу
Д 16

Буряад хэлэ Буряад уласта сахин хүгжөөхэ гэхэн
Буряад Уласай программын хэмжээндэ Буряадай Уласай Соёлой
яаманай мүнгэн сангай дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдэбэ

Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры
Республики Бурятия в рамках реализации Государственной
программы Республики Бурятия «Сохранение
и развитие бурятского языка в Республике Бурятия»

Гарма-Доди Дамбаев
Д 16 **Алтан бэхэлиг.** – Улан-Удэ: Бальжинимаев А.Б., 2014.
– 408 с.

Уран зохёолшо Г-Д. Д. Дамбаевай «Алтан бэхэлиг» гэхэн удха
түгэлдэр роман дотор гол дүрэнүүд болохо Ринчин Ешигмаа хоёрой
инаг дуранай зүрилдөөтэ үйлэнүүд, аша, зээнэрэйн талаан бэлигэй
амжалтанууд уран хурсаар харуулагдана.

Уг гарбалай ёһо заншалаар үеһөө үедэ эхэ хүнэй басаган үридөө
алтан бэхэлигээ дамжуулжа үгэхэдэнь, тэрэниие нарин нягтаар сахи-
жа ябаха ёһотой юм гэхэн гүнзэгы бодол эндэ элирхэйлэгдэнэ.

ISBN 978-5-906220-10-3

ББК 84(2Рос=Буря)бу

© Дамбаев Г.-Д.Д., 2014
© ИП Бальжинимаев А.Б., 2014

НЭГЭДЭХИ БҮЛЭГ

1

Зунай хүүлшын харын эхин багаар үбһэ хуряалгын түлэг дундаа ябажа байхада, үбгэд хүгшэд болон үхи хүүгэд гэрээ харуу-
халжа үлэнхэй. Энэ жэлдэ дунда хургуули дүүргэһэн үүри хоёр ба-
сагад Байгал далайн уһанда шунгаһанай, тамарһанай хүүлээр, эрьс
дээрэхи алтан шаргал элһэн дээрэнь амаржа хэбтэнэ. Эдэ хоёрһоо
халта дүү хүбүүд, басагад үбһэ хуряалганда гаранхай. Загаһашад
онгосонуудайнгаа элюурнүүдыс ээм мүрэ дээрээ тээжэ табяад,
эдихэ хоолоо хэһэн сүүмхээс барихан Мэдэгмаагай эсэгэ бусад
нүхэдгээс хамта загаһа гүбшуурдахаяа гэрһээ гараа хэн. Мүнөө тэ-
дэнэй онгосо Байгал далай дээрэ нэгэл газарта тогтоод, уһанай ню-
рууда үлгүлдүүлнэ. Тэрэнэй дээрэнь хууһан загаһашадай толгой-
нууд шохойлдоод, далайн долгинууд соо онгосотоёо хамта нэгэ
үгы, нэгэ бии болоно.

Тарганшаг бэстэй, бүдэнтэй нюуртай Мэдэгмаа хоёр үбдэгөө
тэбэрижэ элһэн дээрэ хуугаад, далайн долгиндо хэлбэлзэжэ байһан
онгосонуудыс эхэл анхаралтайгаар харана. Тэрэ басаганай эсэгэ
бултанһаа үндэр байһан тула онгосмо соо хуухадаашье, бусадһаа
илгаран харагдадаг байгаа. Тээд далайн долгин, тэрэ басаганай на-
нал бодолыс тааһан юумэндэл, наада барихан шэнги дээшэ, доо-
шоо орожо халхална.

«Аба намайе үдэшэхээс ерэхэгүйл ха даа. Бидэ хоёрыс дурамаа-
раа харажал байгаа ёһотой», – гэжэ Мэдэгмаа сэдхэжэ, эсэгэтээс
хахасажа ядаһандал, үни удаан харана. Тэрэ эсэгэдээ үдэшүүлхэ
гэһэн хүсэлэйнгөө бүтэхэгүй байһанда урмыаа таһаржа, уйдхар гу-
ниглалда абтаһана. Хара баараар забһарнуудыснь жэлэһэн, хара
шэрээр дээрэһэнь шэрдэһэн гурбан онгосонууд бархагуудаа уһа
руу хаяад, бэс бэһээ холошогхон зайда харлана.

Тэрэнэй хани басаган гулдагар гоё бэстэй, сэб сэхэ хүлнүүдтэй,
сэбэр хайхан шарайтай, мэргэд һарадал адли хара нидхэтэй, ута
хара хорьмоһотой Ешигмаа толгойнгоо задарһан ута хара үһыс
ара нюрга руугаа хэгсэржэ, гарайнгаа альгануудаар эльбэнэ. Гоём-
суу тэрэнэй улаан шэрээр будаһан гарайнь уташаг хюмһанууд на-
ранай элшэ гэрэлһээ толоролдоод абана. Тэрэ аман соогоо дуу гүн-
гэнэжэ, асфальт шэнгээр хатуу болоһон элһэн дээгүүр балериньс
нажаалдан хатаржа, галтай харахан нюдөөрөө сэлмэг тэнгэриис

пэртээд, гарнуудаа хажуу тээшнэ тэнийлгэжэ, шубуунай нийдэлгыс нажаалдан, агаар аалиханаар нэлөөрдэн, ээрсэг мэтээр эрьсэлдэнэ. Тиэхэдэнэ задархан үхэнийн тэрэнэй нюур болон нүсэгэн ара нүргыснэ аяшаан эльбэхэндэл холжорно. Ешигмаа далайн долгиной эрьс дээрэй элхэ эльбээд, наба руугаа урдажа байхан шагайсаа ухан соогуур хатаран эрьсэлдэхээр, хани басаганайнгаа хажууда ерээд:

– Байгал далаймнай ямар сэбэр ухатайб даа! Мылэ, шампунь хэрэглэнгүйгөөр үхэнэйнгөө сэбэр болотор угаабаб... Ээх, манай эдир залуу наһан үнгэржэл байна даа. Эндэхи тосхонуудайнгаа олохон хүбүүдэй зүрхэ сэдхэлхыс хүлүүлэгдээ, ээх даа!.. Үгы Мэдэгмаа, шиниимни ханилан нүхэсэдэг Агваан шамаяа үдэшэхэс ерэхэ гү? – гэжэ гэгтэ һонирхобо.

– Мэдэнгүйб, – гэжэ Мэдэгмаа богонихоноор харюусаба.

– Тэрэшни мүнөөдэр шини ябахыс мэдэнэ юм гү?

– Мэдээ ааб даа. Минии дуулгааншьегүй наа, хүршэнэрын дуулгаа бээ даа. Үдэшэхэс ерэнэ гү, болино гү, өөрын дуран, – гэжэ Мэдэгмаа хайша хэрэгээр хэлээд: «Ешигмаа шэнги гулдагар гоё бээтэй, сэбэр хайхан шэг шарайтай байхаяа яагаабиб даа? Бурхан намда сэбэр хайханийс бэшэ, харин Ешигмаада үршөөгөө», – гэжэ бүтүүхэн сэдхэлдээ шэбшэнэ.

– Ши бидэ хоёр хара ажал хэнгүй, залуу наһаяа хүхюу зугаатайгаар үнгэргэе, – гээд, Ешигмаа гараараа агаар нэлөөрдэн, шоргоолжон мэтэ матаргайгаа уян нугархайгаар хүдэлгэжэ, хани басаганайнгаа хажууда хатархадаа, энэдхэг дуу шадамар бэрхээр аянгалуулан дуулана.

«...Ноёдой һамгад хубсаһа хунараа угаажэ, эдэе хоолоо шанажэ байдаггүй гэлсэгшэ, ресторан, кафеде орожо эдээлдэг. Ноёной һамган болоо наа, шимни жаргахал байнаш даа», – гэжэ Мэдэгмаа сэдхээд, хани басаганайнгаа хатархыс хайхашаан харана, аялга дууень анхаран шагнана.

– Эдир залуу наһан хүнүүдтэ нэгэл дахин үгтэнэ, – гэжэ Ешигмаа хатарха хоорондоо хөөрөөгөө үргэлжэлүүлнэ. – Энэ наһаяа хүхюу зугаатайгаар үнгэргөөгүй наа, үтэлхэ наһандаа зугаалан сэнгэхэмни гэжэ ханаһанай дэмы даа. Эрэшүүл бүхэн, илангаяа ноёдайд сэбэр хайхан һамгатай болохыс оролдодог гээшэ...

– Автобус ерэхэ дүтэлбэ, абаад ябаха юумэнүүдээ суглуулая, – гэжэ Мэдэгмаа дурадхаад, хүл дээрээ бодошобо.

Ешигмаа хатархаяа болёод, хубсаһа хунараа үмдэхэ хоорондоо:

– Мэдэгмаа, би гансашье эрэшүүлэй бэшэ, мүн наада харагша-

дай зүрхэ сэдхэл татажа, халуун альга ташалганда хүртэхэ ёһотойб. СССР болон хари гүрэнүүдээр концерт наада табижа, үзэсхэлэн хайхан газарнуудыс хараха хүсэлэнтэйб, – гэжэ сэдхэжэ ябадаг ханал бодолоо дууһан хэлэбэ.

– Ши гоё хайханаар хатарна, дууланаш. Шинии энэ хүсэл бэслхэнь болтогой! – гээд, Мэдэгмаа хубсалжа дүүргээд, далай тээшэ эрьсэжэ хараба.

Далайн эрьсын элһэн талмайһаа холодожо ябаһан хоёр басагад ногоон дээрэ гарамсаараа, гэр гэртээ тараба. Мэдэгмаа гэрэйнгээ хорёо руу орохынгоо урда тээ үшөө дахин далай тээшэ хараад, эсэгэтээ харалсангүй, холын харгыда гараха болоһондоо, аалиханаар ханаа алдаба. Эдэнэр айлай ганса ганса басагад юм. Мэдэгмаагай эхэ эсэгэ хоёр үхибүүдтэй болохогүйдөө, дүтынгөө түрэлһөө энэ басага үргэжэ абаһан байгаа. Ешигмаа багашаг байхадаа, дүү хүбүүтэй болоо һэн. Тээд тэрэ хүбүүн хоёртой боложо байхадаа, түргэн үбшэндэ дайрагдажа наһа бараа бэлэй. Тэрэ хүбүүнэй амиды мэндэ ябаа хаа, Ешигмаа торгон соо хүльбэржэ, тоһон соо умбажа, бэрхээр һураха хааб даа.

– Ямар удаан болонош?! Түргөөр эдсэлэ, автобус срэхэ дүтөлөө. Абашни ажалдаа ошохынгоо урда тээ шамда харгын мүнгэ орхёо һэн, – гээд, Мэдэгмаагай эжы халаадайнгаа хармаанһаа хамарай сэбэр пулаад соо орёһон мүнгэ столой саана эдсэлжэ хууһан басагандaa үгөөд, ханаагаа зобонгёор үргэлжэлүүлнэ. – Бү гээ, саана холо хээрэй. Үдэшлэн унтахынгаа урда тээ абаад ябаха гэхэн юумэнүүдээ дахин хара. Илангаяа данса саарһануудни булга гү гэжэ шалган бүридхэ.

Үсэгэлдэр үдэшлэн эсэгэтээ халта уулзаад, эхэ юумэ хөөрэлдэнгүй унтаһан Мэдэгмаагай досоо нэгэл юумэн дуталдаһан шэнги. Ажалһаа эсэшөөд срэхэн эсэгэнь эдсэлээд, басагандaa олоншыс юумэ хэлэнгүй, толгойсын үнэрдөөд, орон дээрээ гарамсаараа хурхиршоо бэлэй. Тээд Мэдэгмаа эсэгэдээ хэлэхэ, хөөрэлдэхэ гэхэн бодолоо үглөөдэр болгоо һэн. Гэбэшыс, эртэ үглөөгүүр тэрэнэй һэрихэдэнь, эсэгэнь улаан наранаар ажалдаа гараад, гэртээ үгы байгаа.

– Эжы, би таанадтаа туһа хүргэжэ, үбһээ абалсажа үрдихэгүй байнаб, – гэжэ Мэдэгмаа халаглаһаар, эдсэлжэ дүүргээд бодоходоо, үргэлжэлүүлнэ. – Бүхы юумэмни бэлэн, бү ханаагаа зобогты. Гансал таанадни...

– Бидэ яашахабиди даа. Харин шимнай һургуули хэжэ үзэ. Эсэгэшни нэгэ арга оложо, үбһэ болон түлсэгээ бэлдэнэ бээ, – гээд,

тэрэнэй эхэ барижа байһан тулуураа хараад, иигэжэ нэмэбэ. – Хэды дохолоншьё хаа, эсэгэдэш туһалхал байхаб. Харин ши номоол үзэхэсэ бодо.

Мэдэгмаа томошогхон сүүмхэдээ хэһэн хубсаһа хунараа үшөө дахин бүридхэн шалгаад, абаад ябаха данса саарһануудаа нэгэ нэгээр хараһанай һүүлдэ, эсэгынгээ үгэһэн мүнгэ пулаадтай шэгтэнь гартаа абаад, тэрэнээ багахан булгайр сүүмхэдээ хэбэ.

2

Ешигмаа гэртээ оромсоороо, эхынгээ бэлдэһэн эдэсень яаралтайгаар эдинэбэ. Загаһаншадай губшуураар бариһан загаһануудаа тушаадаг пунктда олзысень тушаан абадаг, заримдаа далайдашьё гаралсадаг ажалтай Мягмар Хэшэгмаа хоёр басаганайнгаа хажууда һуугаад, яаралтайгаар эдсэлхысень энхэрэн байжа харана.

– Ши өөрыгөө һэгсэгэнүүрби гэжэ мэдэ. Энэшни шинии саапанхи хуби заяандаа һаалта хэжэ болохо бшуу даа. Бээ наринаар, һайнаар абажа яба. Тэндэшни манай эндэхи хүдөө бэшэ, хото-город – схын газар гээшэ. Һайнаар дээдэ һургуулидаа һура, хүбүүдээр танилсажа схээр бү гүйлдэ. Үхибүүтэй болгоод хаядаг хүбүүдшьё байдаг гээшэ. Хэрбээ үхибүүтэй болоо хаа, шамда хосорһон хэрэг, һургуулида һуралган дүүрээ гэжэ мэдэ, – гэжэ эрилтэ схэтэй Мягмар эсэгэнь басагандаа һургаал заабари хэлэжэ, хашараажа эхилбэ. Ешигмаа дутуу ядуу эдсэлээ болоод, һууриһаа бодошобо.

– Ешигмаа, һуу! Минии хэлэхысэ хадуужа, шагнажа аба! Мүнөө ши минии һургаал захяһаа хашаржа залхуураад, дутуу эдсэлбэ гүш?!

– Аба, садааб... Хүлисэ, аба, хэлэгшысеш хуу ханажа абааб.

– Һуу гэнэб! Аха хүнэй, минии урдаһаа абая бү гара! Аха заха хүнүүдэй хэлэхысэ шагнажа һура! Ши ородуудысэ һажаалдажа, эхэ эсэгэсэ, аха захатанаа халуусын шүлэн ши гээшэш гэжэ хандадаг болобо гүш? Харана гүш? Аба эжы хоёршни һууһан зандаа. Аха захатадай бодоходонь, залуушуул бододог байгты!

– Хүлисэ, аба, – гээд, Ешигмаа һууридаа һууба.

– Хүлисэ бэшэ, хүлисэгты гэдэг бай! Аймагай сээнтэртэ байжа, арбадахиисэ дүүргэхэдэш, аба эжы хоёршни хажуудаш байгаагүйнь, һургаал заабари хэлээгүйнь энэ боложо байна.

– Мягмар, басаганайнгаа харгыда гарахада, хэрэлдээ бү үүсхэ. Автобус срэхэ дүтэлбэ. Бидэ урид тогтодог газартань ошоод, автобус хүлэсэ... – гэжэ басагая хайрлаһан Хэшэгмаа хөөрэлдөөгөө ондоо тээшэнь залахысэ оролдобо.

Мягмар сарбуугайнгаа часы хараад:

– Мэдэжэл байнаб. Миний «а» гэхэдэ, ши «б» гэдэш. Басагандаш ухаа орог гэжэ хэлэнэб, – гэжэ намгандаа гэмэрбэ.

Хэшэгмаа аяга соо хү хэжэ, басагандаа харбайхадаа:

– Ямаанай хү уугыш даа. Харгышни, хэхэ хэрэгүүдшни хүн шэнги сагаан байхань болтогой, – гэбэ.

Мягмар сарбуугайнгаа часы дахин хараад:

– Ябахаар болобобди. Кино, таансаар зайнгүй, номоо найнаар үзыш даа, – гээд, басаганайнгаа томошог сүүмхэ богонь хажууһаа абаад, газашаа гараба.

Ешигмаа эжынгээ харбайһан хү уугаад, эхэтээс нюусаяа шэбэнэлдэхээр, яаралгүйгөөр газашаа гараба.

Тэдэнтэй зэргэлжэ холо бэшэхэнэ һуудаг Солбонтоной хорёогонь ябаган хаалта нээгдэжэ, Мэдэгмаа дохолон эжытээс һубарилдаһаар үйлсэдэ гараба. Тулуураа тулаһан эжынь басагандаа богонихоноор юушэб хэлэжэ дүүргээд, тэбэрин таалаба. Ешигмаа аба эжы хоёроо тэбэрижэ таалаад, газарта байһан сүүмхээ абаад, ерэжэ ябаһан Мэдэгмаагай дүтэлхыс хүлсэшэбэ. Мэдэгмаа гэрһээ хэдэн алхам хэмсээрээ, ара гэдэргээ хаража, хорёогонгоо газар зогсон эжыдээ гараа арбагануулба.

– Би таанадыс үдэшһүүб, сүүмхээ намда үгэ, – гэжэ Мягмар дурадхаад, басаганайнгаа гарһаа сүүмхын абаба.

Эгээл энэ үсдэ Агваан онгосотой мотоциклоо хүршэгэнүүлһээр тэдэнэй хажууда тогтоод:

– Нуугты. Хото ошохо автобус ерэжэ ябана. Би таанадыс тогтодог газартань абаашаад үгэһүүб, – гэбэ.

Мягмар басаганайнгаа сүүмхыс онгосодонь хэбэ. Агваан Мэдэгмаас угтажа урдаһаань ошоод, сүүмхыснь абажа, онгосо соохи Ешигмаагай сүүмхэ дээрэ табиба. Тиэхэдэнь гурбадахи хүнэй һууха сүлөө һууриин үгы болобошье һаань, Мэдэгмаа хүлнүүдээ үбдэгөөрөө нугалан тохиолгожо онгосодо, Ешигмаа мотоциклой арын һуурида һууба. Хара хүхэ утаа хойшонь шэдэлһээр, тэдэнэй һууһан мотоцикл һууриһаа хүдэлбэ. Мэдэгмаа тулуураа тулан зогсожо, гараараа һарабшалаад хаража байһан эжыдээ, Ешигмаа аба эжы хоёртоо гарнуудаа арбагануулан, ара гэдэргээ харана.

Тэдэнэй автобусой тогтодог газарта ерэхэдэ, хүнүүд автобуста һуужа байба. Ешигмаа өөрынгөө сүүмхэ онгосо сооһоо абаад, автобуста һуумсаараа, сүлөө һуури хани басагандаа эзэлбэ. Автобусой жолоошоной дохёо үгэжэ яаруулхада, Агваантай хөөрэлдэжэ зогсон Мэдэгмаа автобуста оробо; Агваанай ханилдаг басаганайнгаа сүүмхэ харбайн.

– Мэдэгмаа, ханаагаа бү зобо, хуу хайн байхабди. Бэшэг бэшэжэ байгаарай, – гэжэ хэлэжэ үрдсэд, гараа арбагануулһаар зогсоходонь, автобус хууриһаа хүдэлжэ, нээлтэтэй үүдэн хаагдашаба.

Сүүмхээ баригһан Мэдэгмаа автобусай түргэдэһэн ябадалда үлгэдүүлжэ, уйтахан забхартай хууринуудай хоорондуур ябажа, хууридаа хуугаад, хуурийнгаа түшэлгыс түшэжэ, налайба. Автобус ябадалаа улам түргэдхэбэ. Ешигмаа хажуудахи сонхоёо нээгээд, толгойгоо бултайлгаад, ара гэдэргээ хараба. Автобусой хойноо үлөөһөн тоохон гээгын адагта зогсоһон Агваан гараа тэдэнэртэ арбагануулна.

Ешигмаа сэхэлдигэ хуумсаараа:

– Нээлтэтэй сонхоор һэрюун орожо байг... Мэдэгмаа, Агваан шамда гараа арбагануулһаар зандаа зогсоно. Та хоёр бэс бэсдээ олиггүй сэхээр дурланхайнууд гээшэ гүт? – гээд, хүзүүгээ нугалан, хани басаган тээшээ харапана.

– Ханилнабди даа, – гэжэ Мэдэгмаа аалиханаар хамар дороо гүбэрбэ.

– Ханилхада – хэншье хорихогүй. Харин хадамда гарахаяа бү яара. Яарахада даараха гэжэ үгэ байдаг. Багшанарай дээдэ һургуули дүүргэтэршни, Агваанһааш үлүү дээрэ хүбүүд олдохо байха. Гүйгөөшэ болохо хурдан үрээ һүрэг адуун соо үсөөхэн дайралдадаг гээшэ. Наһанайнгаа нүхэрыс олон хүбүүдэй дундаһаа шэлээрэй, – гэжэ олон юумэ мэдэхэ юм шэнги Ешигмаа үүри басагандaa ухаа заабарилна.

3

Мэдэгмаагай Багшанарай, Ешигмаагай Соёл-культурын дээдэ һургуулинуудта хураһаар байхада, бурханай үгэһэн үдэр хоногууд хойно-хойноһоо һубарилдажа, хүйтэн үбэл үнгэршэбэ. Газаа дулааржа, саһан хайлажа эхилээ...

Нэгэтэ үдэшэлэн боложо байхада, хани хоёр басагад «Прогресс» кинотеатрай хажууда уулзашаба. Үнинэй уулзаагүй тэдэ хоёрто хөөрэлдэхэ юумэн сэхэ, тээд хубийнгаа хэрэгээр яаража ябаһан тула, сарбуугайнгаа часые хараад-хараад абана.

– Ешигмаа, үдэртөө, илангаяа үдэшэ, үглөөгүүр хүйтэн байна, ши дан эртүүр капрон оймһондоо ороош. Эхэнэр хүн дороһоо дааража болохогүй гэлсэгшэ, – гэжэ Мэдэгмаа хани басагандaa ханаагаа зобонгёор хэлэбэ.

– Мэдэнэб. Хүбүүдэй дура зүрхыс татахын тула бэс тамираа гамналтагүй. Намайшһи мэдээжэ боложо ябаһан поэт хүбүүн рес-

торанда уряа. Би яаража ябанаб, шишье кинодо орохо гээл хаш. Дахин уулзатараа баяртай, – гээд, Ешигмаа тос-тос алхалан, кино-театрай саагуур орошобо.

«Энэ богонихон саг соо хани басагамни ондоол боложо байна даа», – гэжэ Мэдэгмаа сэдхэхээр кинотеатрай хэрэлсы өөдэ бушуухан гараба.

Ешигмаагай ресторанда дүтэлхэдэ, уригша хүбүүн хэрэлсы дээрхээ буужа, гарһаань хүтэлөөд, хүгжэм дуугаар хүнхинэжэ байһан гэртэ оромсоороо, хубсаһа үлгэдэг газарта ошобо; тиигээд гүйдэлөөрөө шахуу Ешигмаагай урда, хойнонь гаража байгаад, субыень тайлан абажа байхадаа:

– Галина Ивановна, хайхан үдэшөөр! – гэжэ мэндэшлээд, хубсаһануудаа шара сайбар үнэтэй, наһатайшаг эхэнэртэ үгэбэ.

Тэрэ эхэнэр абяа дуугүйгөөр тэдэнэй хубсаһа абажа үлгэсэдэ үлгөөд, хабтагар багахан сайр номернуудыс харбайхадаа:

– Таанадыс хайхан үдэшөөр. Сагаа хайнаар үнгэргэгты, – гэжэ хэлээд, Ешигмаас толгойһоонь капрон оймһотой хүлнүүд хүртэрнь хараад абаба.

– Баярлаа, – гээд, поэт хүбүүн номернуудыс абажа, Ешигмаас хугадан хүтэлөөд, ресторанай заал руу алхалшаба.

«Хубсаһа үлгэдэг эхэнэртэй танил юм байна. Тэрэ эхэнэр эрэшүүлэй хүндэ ямбада хүртэжэ, субаяа тайлуулхыс хараба. Хотын хадаал хотын хүбүүн, хүдөөгэй хаа, өөрынгөө хубсаһа тайлаад лэ, минии хубсаһа хамһалсан тайлажа абахагүй хэн», – гэжэ Ешигмаа омогорхон хабархажа, сэдхэлдээ бүтүүхэн баярлаба.

– Ешигмаа, сонхын хажуудахи сүлөө столдо ошожо нууя. Үдэр байхада, нууха нуурияа, эдихэ эдсэгээ, ууха ундаяа захяа хэм. Үдэшэ болоходо, эндэ сүлөө нуури олохогүйш. Энэ манай нууха стол хэбэртэй, – гэбэ тэрэ хүбүүн. Тиигээд стол дороһоо стул гаргаад, Ешигмаас нуулгаба.

Урал амаяа, нидхээс будаһан официанткын дүтэлжэ ерээд, фартугайнгаа хармаанһаа саарһа ручка хоёрыс гаргахада, поэт хүбүүн үдэр захиһан захилаа дурдаадхиба. Тиихэдэнь тэрэ басаган толгойгоо дохёод ябашаба. Шэнэ сагаан самса дээрээ галстук зүүһэн поэт хүбүүн костюмайнгаа хармаанһаа ном гаргажа, дээрэнь юушьсб бэшэжэ оробо. Ресторан соо нууһан эхэнэр болон эрэшүүл нюдэнэйнгээ шэгшэгээр гулдагар гоё бэстэй, сэбэр хайхан шарайтай Ешигмаас хайхашаан харана. Үнишьс болонгүй, официантка захиһан эдсэ, болор хундагануудыс, таглааснь нээһэн «Мадера» гэжэ архи асаржа, тэдэнэй урда табиба.

Поэт хүбүүн тэрэ официанткада баяр хүргөөд:

– Энэ номоо шамда бэлэглэнэб, – гээд, номоо Ешигмаада бариулба.

– Энэ ном ши бэшээ гүш? – гэжэ Ешигмаа хураха хоорондоо мэнэ хаяхан бэшэһэн шүлэгыень уншана.

Урал дээрээ урихан мийэрэл задалхадаа, Ешигмаа тэрэ хүбүүндэ бүришье хайханаар харагдана.

– Минии хоёрдохи ном, – гэжэ тэрэ хүбүүн хабархан хэлэхэдээ, энэ басаганай зүрхэ сэдхэхлыень мэнэ бэшэһэн шүлэгөөрөө татабал хаб гэхэн бодолдо абтаад, бэсэ хайрхан үргэлжэлүүлнэ. – Минии зохёожо бэшэһэн мур бүхэн мүнэгтэ юм.

Ешиг...Ешиг...Ешигмаа,
Ехэ талаанда тудалдааб.
Сэдхэл зүрхөө шамхандаа
Суранзандал татуулааб.
Халуун дураяа,
Хуби заяагаа
Бэлэглиш намдаа,
Гансал намдаа.

«Пушкин шэнги бэлигтэй хүбүүн юм байна. Энэ хүбүүндэ хадамда гарабашье хамаагүй гээшэл ха. Тсэд намһаа халта набтар байгаашань – халагламаар», – гэжэ Ешигмаа сэдхээд, тэрэнэй гар барижа, шэнэ номоорнь амаршалба.

– Зай, хэр бэ? – гэжэ поэт хүбүүн хураба.

– Бараг хэбэртэй, – гэжэ Ешигмаа харюусаад: «Уһанай гүнзгыг мэдээгүй аад, гуталаа тайлажа бү бай гэгшэдэл, хадамда гарахая яаралтагүй, хайнаар шалгаха хэрэгтэй», – гэжэ сэдхэмсээрээ, үргэлжэлүүлбэ. – Хаана хүдэлнэш, хэр сэхэ салинтай, гэр байратай гүш?

Поэт хүбүүн һула архиһаа хоёр хундага дүүргээд, хүхюутэйгээр энсэһэнэй һүүлдэ:

– Ойлгооб. Мүнөөнэй басагад: «Мүнгэн, диплом, гэр гурбатай гүш?» – гэжэ асуудаг юм даа. Энээн тухай хэлэхэсэ мартаад байһандамни – хүлисэ.

Диплом, байрагүй поэдүүд
Дэлхэй дээрэ дүүрэн юм даа.
Аяа хайрата Ешигмаа,
Альган дээрэмни ябахалши.
Ажал минии – хэблэлдэ,
Автомобильда хүрэхэ мүнгэ
Абдараар дүүрэн абахалби...

Ешигмаа аягүй байдалда орожо, абяа гарахаяа болишоод, өөрыгөө сэдхэлдээ зэмэлжэ, толгойгоо халта гунхуулаад, тэрэнэй урдаһаа лүнхын хараба.

– Мүнгэ алтан олдого. Ши бэшэ, харин би... энээн тухай ханаагаа зобоодог байхаб. Зай, танилсаһанай түлөө нэгэ-нэгыс бариялши, – гэжэ поэт хүбүүн дурадхаба.

Тэдэ хоёр архияа хундагын хахад хүрэтэр уугаад, захижа асаруулһан эдсэгээ яаралгүйгөөр эдинэ. Забһарал хэһэн хүгжэмшэд вальсын хүгжэм гүйсэдхэжэ эхилбэ. Ресторан соо хууһан хүбүүд хууриһаа бодожо, хамта гү, али хажуудахи столнуудай саана хууһан басагад, бэрэсүүдыс хатарта урина. Тэдээнһээ холо бэшэхэнэ хууһан эрэшүүлэй нэгэн харасаяа Ешигмааһаа халгаангүй хууна.

Ешигмаа тэрэ хүбүүнэй хатарта урихаяа зэһэшэнхэй байхыс тухайлаад:

– Хатархамнай гү? – гэжэ поэт хүбүүндэ хандаба.

– Хүлисэ. Халта хүлэс. Энээнээ дууһан ууя, тиигээд ... – гэжэ тэрэнэй хэлэхын тэндэ хажуудахи столдо хууһан эрэшүүлэй нэгэн тэдэ хоёрто ерэжэ, толгойгоо халта дохин мэндэшэлээд:

– Танай зүбшөөлөөр хатан дангиныетнай хатарта урижа болохо гэшэ гү? – гэжэ зүбшөөл эрибэ.

– Өөртөнх хандагты, – гэжэ поэт хүбүүнэй хэлэхэлээр, хатар нааданда дуратай Ешигмаа хууриһаа бодошобо.

Зүбшөөл эригшэ хүбүүн Ешигмаас хүтэлөөд, хатарагшадай дунда оробо. Хатархадаа бэрхэ тэдэ хоёр олоной анхарал татажа, халуун альга ташалганда хүртэнэ. Эрьсдэхэдээ, Ешигмаагай юбкинь богонихон хормой эрбээхэйн далинуудаа дэбиһэншүүгээр дээшээ хөөрөөдхинэ. Тиихэдэнь нэбтэ харагдадаг капрон оймһоной саанаһаа тэрэнэй гуя бүхыдөө харагдахадал гэнэ. Столдо хууһан эрэшүүл дуратай инаг гансаяа алдабаш гэхэншүүгээр поэт хүбүүс шоо үзэнгээр харана. Хүгжэмшэд бусадһаа онсо илгаран хатарһан тэдэ хоёрыс, илангаяа Ешигмаас хайхашаажэ, уриханаар мийэрэлдэнэ. Тээд тэдэнэй мийэрэлдээн наада барияншуугаар поэт хүбүүндэ үзэгдэнэ. Поэт жэмэсэй шүүһэ уудаг фужер соо өөртөө дүүрэн архи юулээд, тэрэнээ хүнтэрүүлжэрхибэ. Тиихэдээ тэрэ архиһаа юм гү, али Ешигмаатай хатарагша хүбүүндэ сүхалаа хүрэхэндөө юм гү, хасарнуудынх гансата улайшаба. Тэдэ хоёр шадмар бэрхээр, уян нугархайгаар, хүнгэн солбоноор эрьсдэнэ. Стулайнгаа түшэлгыс түшэжэ хууһан поэт хүбүүн вальсын хүгжэмэй дүүрэхыс тэсэжэ ядан хүлээнэ.

Удангүй вальсын хүгжэм дүүрэбэ... Хатарта уригша хүбүүн

Ешигмаагай тохоног дорооо дүнгэн баряад, хуугша столдонь хүргэжэ, баяр баясхалан хүргэжэ толгойгоо дохёод, өөрынгөө хуури тээшэ ошобо. Поэт хүбүүн сэбэр найхан дангинаая ондоо эрдэ алдажа байна гүб гэнэн жүтөөрхүү бодолдо абтажа, ямаршыс баяргүйгөөр танилсажа байһан басагаяа утгаба.

– Бэрхээр хатарна, – гэжэ Ешигмаа суг хатарагшяа магтаад, эдэслжэ эхилбэ. – Аягалыш...

Жүтөөрхэжэ, шэг шарайгаа хубилгажархиһан хүбүүн юушыс дуугарангүй, хоёр хундагаяа архяр дүүргэбэ. Официантка халуун эдэ асаржа, стол дээрэ табиба. Тэдэ хоёр архияа уугаад, халуун эдээнһээ эдихэ хоорондоо, энэ тэрэ юумэн тухай хөөрэлдэжэ эхилбэ. Поэт хүбүүн архи уухадаа, уур сүхалаа тарааба. Ешигмаагай хатарагша хүбүүгээ бултанһаа найнаар хатарһыень хэлэхэдэ, поэт хүбүүн өөрыгөөшс магтаад абана.

Энэ үедэ эрэ эхэнэр хоёр хүгжэмшэдтэ ошожо, шэбэнэлдэн хөөрэлдэнэ. Эхэнэрын микрофон тэдэнэй хажууһаа абаад:

– Бидэ хоёр, – гэжэ эхилбэ. – Олон жэлэй саана, Москва хотын дээдэ хургуулинуудта хуража байхадаа, танилсаа бэлэйбди. Нанайнаймни энэ нүхэр эгээл энэ үдэр ресторанда намайе уряагша һэн. Тиихэдэ ресторан соо хуугшад «Москва шадарай хүнийе» дуулаа бэлэй. Энэ дуун ганса бидэ хоёрой бэшэ, олон оюутадай хуби заяас ниилүүлһэн байха. Таанадыс бидэнтэй хамта дуулахыс уряалнабди.

Хүгжэмшэд тэрэ дуунай аялга наадажа, танилсаһан тэрэ үдэрөө тэмдэглэжэ байһан үбгэ һамган хоёр тэрэ дуус дуулажа эхилбэ. Ресторан соо хуугшад үбгэ һамган хоёрыс дахажа, бүхы дэлхэйгээр тараһан тэрэ дуус хангыурдашаба.

Дуунай дүүрэхэдэ, тэндэ хуугшад альгаа ташажа, үшөө дуу дуулахыень гуйн: «Браво!» – гэжэ хашхаралдаба. Үбгэ һамган хоёр гуйлтыетнай харюулхабди гэжэ толгойгоо дохёод, ямар дуу дуулахаяа зүбшэн шэбэнэлдэбэ.

– Тэрэ үс сагта бидэнэр энэ дуу дууладаг һэмди, – гэжэ тэрэ эхэнэр дахин хэлэжэ эхилбэ. – Дуун гээшэ хуушардаггүй, харин бидэнэр хүгшэржэл ябанабди даа. Урдандаа дууладаг дуунуудаа дуулахадаа, мүн шагнахадаа сэдхэлээ хүлгүүлэн, залуу болоһон шэнги болодогбди. Тиихэдэ бидэнэр иимэ бурыад нэгэ дуу дуулажа эхилээ бэлэйбди.

Һүнийн харанхы
Һүүдэр манан соо
Огторгойн одо мүшэдүүд
Ониб-ониб гэлдээ.

Ешигмаа тэдэ хоёрыс дахан дуулашана. Мүн тэндэ хуугшадай дунда энэ дуунай хүгжэм болон үгэнүүдыс мэдэгшэд тэдэнэртэй хоолойгоо ниилүүлэн дуулана.

Хэды холобиб,
Хэлыш инагни?
Золтойдоо шамтаяа
Золгохойб даа.

Энэдхэг арадай аялгатай энэ дуунһаа Ешигмаа хэнһээшьс үлүүсэ сэхээр сэдхэлээ баярлуулан, шэг шарайгаа тодорүүлба. Нэръемэ альга ташалган доро үбгэ һамган хоёр хүгжэмшэд болон хамта дуулагшадта баяраа мэдүүлжэ, дохёод, гар гарһаа барилсажа, хууһан хууридаа ошобо. Тэдэ хоёрой хууридаа хуутар альга ташалган зэдэлбэ. Тиихэдэнь Ешигмаа нэръемэ альга ташалганда баһа хүртэһэйб гэһэн бодолдо абташаба. «Дээдэ хургуулида абтахын тула энэдхэг дуу аман соогоо гүнгэнэн дуулажа, могой мэтээр нарихан матаргайгаа уян нугархайгаар нугалан байжа хатархадамни, шалгалта абадаг комиссиин гэшүүд намда үндэр сэгнэлтэ үгөө бэлэй. Мүнөө би олоной альга ташалганда хүртэхэ гээшэ гүб, али үгы гү?» – гэжэ Ешигмаа һанаад, хүгжэмшэдтэ ошожо шэбэнэлдээд, тэдэнэй наанахи талмайда гараба.

Ешигмаагай энэдхэг дуу дуулажа эхилхэдэ, хүгжэмжэд түрүүшээр тааралдуулжа ядан наадаад, баймга хүгжэмынь аятай зохидоор олоодхибо; тэрэ энэдхэг хатар гүйсэдхэхэдөө, аялга дуугаа ута богони болгон дуулана, уян нугархай бэсэ, илангаяа гар болон толгойгоо аятай зохидхоноор иишэ-тиишэнь нугалан хүдэлгэнэ; нарихан матаргайтай уусаяа хондолзуулан байжа, гэдэһэсэ үлгэдэн һалгануулна. Тиихэдэнь тэрээндэ энэдхэг эхэнэрэй үмдэдэг саари болон хоёр нюдэнүүдэйнгээ дээрэхэнэ хэдэг хэмэл толбо мэнгэ дуталдана. Зарим эрэшүүл анхаралаа хажуудахи хатандаа бэшэ, харин Ешигмаада табижархёод, амаа ангайлдан, абяагүйхэн хуужа, альгаяа ташана.

«Хатар наада харагшадай иимэ нэръемэ халуун альга ташалганда хүртэхэ золтой байбалби», – гэжэ Ешигмаа сэдхэхэдээ, досоогоо баярай галханиес бадараана. Поэт хүбүүн тэрэниис һайхашаан хаража байтараа, Ешигмаагаа хэн нэгэндэ буляалгажа магадби гэһэн бодолдо абтажа, гансата баярлахаяа болёод, альгаа ташажа хууһан эрэшүүлыс хаймадан харана. Мэнэ һаяхан Ешигмаатай хатарагша хүбүүн хүл дээрээ зогсоод, альгаа ташаха хоорондоо: «Браво, биис!» – гэжэ хашхарна.

Ешигмаагай хатархаяа болиходо, ордоһолон ороһон аадарай

шааяан мэтэ альга ташалган нэсрбэ. Ешигмаа бүгэдэндэ баяр хүргэжэ, хатарашадай ёһо заншалаар, зүүн хүлөөрөө богонихон алхам урагшань хээд, үбдэгөө нугалжа, хоёр гараа урдаа дэлгээд, доро дохибо. Мэнэ хаяшаг дуу дуулаһан наһатайшаг үнөөхи эхэнэр үбгэнэйнгөө бэлэглэһэн сэсэгүүдыс баряад, Ешигмаа тээшэ түргэн алхалшаба.

Мүнөө тэрэ эхэнэр Ешигмаагай хажууда ерээд:

– Хорин табан жэлэй саана хубиингаа нүхэртэй танилсаа хэм. Тиихэдэ хубиимни энэ нүхэр эгээл иимэ сэсэгүүдыс намда бэлэглээ бэлэй. Мүнөө бидэ хоёр хорин табан жэл хамта хууһанаа эндэ тэмдэглэжэ, эдир залуу наһаяа дурсан-дурсан хуунабди. Эдэ сэсэгүүдыс шамда дамжуулан бэлэглэхэдээ, иигэжэ үрсэнэб: сэсэг мэтэ сэбэрхэн шинии саашанхи харгы сэхэ сэбэр байг лэ, хубиингаа нүхэртэй золгожо, хододоо жаргалтай ябаарайш! – гээд, сэсэгүүдэ бэлэглэһэнэй һүүлдэ, тэрэниис тэбэрижэ, хасартань уралнуудаа хүргөөд, дүтэ-дүтэхэнэ алхалан, хууридаа ошожо хууба. Хараха янзада, урал амаяа, тэргэд һара мэтэ нидхэ болон үһээ будаһан, бэсдээ тааруухан хубсаһа үмдэһэн тэрэ эхэнэр сэхээтэн хэбэртэй.

Хүнэй гарһаа сэсэг бэлэг түрүүшынхисэ абаһан Ешигмаа шэг шарайгаа гансата баяраар билтаруулжа, сэлмэг харахан нюдөөрөө ошо гал сасаруулна. Поэт хүбүүн, танилсаһан энэ басагандээ сэсэг бэлэглээгүй тула, сэдхэлдээ бүтүүхэн халаглажа, өөрыгөө зэмэлнэ. Ешигмаа хүгжэмшэд тээшэ эрьсэжэ хараад, тэдэндэ баярыс хүргэн, толгойгоо доро дохибо. Самсынгаа сагаан заханууд доро богони харахан эрбээхэй галстук зүүһэн, елэн хара костюмтай, буржагар хара үһэтэй пианист, мүн тэрээндэл адляар хубсалһан хүгжэмшэд энэдхэг дуу гүнгэнэн дуулажа хатарһан Ешигмаада баяр хүргэжэ, толгойгоо доро дохино. Бууралтажа эхилһэн толгойтой пианист Ешигмаада юушьсб хэлээд, костюмайнгаа энгэрэй хармаанһаа хабтагархан саарһан дээрэ хэблүүлһэн өөрынгөө хаяг үгэбэ. Поэт хүбүүн хүл дээрэ бодоод, альгаа ташажа байһан, суг хатараша хүбүүснь нюдэнэйнгөө шэгшэгээр хэмээхэн хараад, Ешигмаас хахад харгыдань угтажа, гараа тэрээндэ харбайба. Тиигээд тэрэ Ешигмаас хүтлөөд, ресторан соохи хүн зоной халуун альга ташалган доро алхалан, хууридань асараад хуулгаба. Ешигмаа тэрээндэ гартаа баряад байһан визитнэ карточкаа харуулба. Поэт хүбүүн пианистын ажалай болон эндэхи утаһануудай номернуудыс уншамсаараа, атаа жүтөөндэ абташаба.

Ешигмаа ресторанда уриһан нүхэр тээшээ хараад:

– Намайе суг хамта эндэ ажаллахыс дурадхаа, яһала һайн салинтай юм ха. Дээдэ хургуулида һуража байһанаа хэлэхэдэмни:

«Гансал үдэшэндөө, стипендиингээ хажуугаар мүнгэ олохош», – гэжэ хэлээ, – гэжэ баяртайгаар хэлээд, өөрынгөө репертуар баяжуулжа, цыган, испан болон мексикан хатарнуудыг хатаржа нураха гэхэн бодолдо абтаба.

Поэт атаа жүтөөндэ абташоод:

– Ямар юм даа, ондоо ажал дээрэ байха гэжэ хананаб. Эндэшни архи тамхин хоёр болодог, – гэжэ ханаагаа зобоһон хэбэртэйгээр хэлэбэ.

– Бишье тиигэжэ хананаб. Шам шэнги хүбхэгэр сэхэ мүнгэтэй, хүлисэ намайе... Эндэ ерэн сэхэ мүнгэтэй баяшуул хүгжэмшэдтэ энэ тэрэ хүгжэм болон дуу захихадаа, мүнгөө гамнангүйгөөр бад байса пианино дээрэнэ табидаг юм ха, – гээд, Ешигмаа жэмэсэй шүүһэ уушаба.

«Ешигмаа намһаа сэхэ мүнгэ олоходоо болохо байна. Тээд эхэнэрнүүд үдэшэндөө дуу хангюурдаха, таанса-маанса хатарха бэшэ, гэрэйнгээ ажал хэхэ, үхи хүүгэдээ хараха уялгатай бшуу», – гэжэ поэт сэдхээд, улаан архи хажуудахидаа аягалха гэбэ. Ешигмаа архиһаа арсаһанаа мэдүүлжэ, хундагаяа альгаараа бүглэбэ.

– Өөрөө гансааран уужа байхадамни, ямар юм, үшөө нэгые барижархи, танилсаһанайнгаа түлөө, – гэжэ поэт хүбүүн дурадхаад, Ешигмаагай толгойгоо һэжэрхэдэнэ, өөртөө аягалба.

Ешигмаа тэрэнэй урдаһаа уриханаар харан энсэхилжэ, бэлэглэһэн ном дээрэнэ пианистын үгэһэн визиткыг табяад:

– Хүлисэ, иимэ ном хэблүүлхэдээ, хэды мүнгэ олоно гээшэбши? – гэжэ һонирхобо.

– Хори, гуша.

– Хэды жэл болоод?

– Хоёр, гурбан жэл үнгэрөөд байхада, минии номоо хэблүүлхэ ээлжээн сэдэг юм.

– Мүнөө хаана хүдэлнэш?

– Поэт, уран зохёолшод гэртээ өөрынгөө зохёол дээрэ нуудат юм. Мүнгэнэй түлөө энэ-тэрэ ажалда, хэблэлэй газарнуудта ажалладаг зохёолшод нэгэшые номгүй байдаг...

Ешигмаа үглөөгүүр эртэ бодожо, лекцидээ ошохо хүнби гэхэн шалтаг баряад, тэрэ хүбүүндэ гэртээ хүргүүлээ һэн. Поэт хүбүүнэй үглөө үдэшэлэн кинодо урихадань, сүлөөгүйгөө урдаа баряад, Ешигмаа арсаа юм. Тээд тэрэ хүбүүн нюргаар набтар, байрхуу зантай байһандаа, Ешигмаада гологдожо байһанаа хаанаһаа мэдэхэб даа? Гэбэшые, тэрэ хүбүүн Ешигмаагай хойноһоо хоёр нара тухай нэтэрүүгээр ябаад, гологдоһоноо ойлгоо бэлэй.

Амаралтын үдэрнүүдтэ Ешигмаа гэртэхидтээ ошохоёо болижо, сүлөө сагаа сэнгүү хайханаар үнгэргэхээс урихан энэ-тэрэ хүбүүдтэй ресторануудта орожо эдсэлээд, үнэн зүрхэнхөө дурлахан юумэндэл, сээжэдэнь толгойгоо гунхуулан түшөөд, вальс, тангын хүгжэм доро хатардаг болоһонһоо хойшо, концерт болон уран хайханай фильмнүүдыс харахаяа болинтобо. Тиихэдээ тэрэ үдэшэндөө ресторанда энэдхэг, мексикан болон цыган хатар гүйсэдхэдэг болоходоо, хүнүүдэй альга ташалганда хүртэхэхөө гадуур мүнгэ алтаар элбэгжэжэ, гоё хайханаар хубсалжа эхилбэ. Харин хоёр платияа хэлгэжэ үмдэдэг Мэдэгмаа үбшэн эхэ эсэгэ хоёртоо, дүүнэртээ хубсаһа хунар, эдсэ хоолой зүйлнүүдыс хотын дэлгүүрһээ худалдажа абаад, амаралта бүхэндэ гэртэхидтээ ошохо бүхэндөө унтари хэб-тэриисень угаажа үгэдэг байгаа.

Айлай эрхэ ганса Ешигмаа басаган хара баганаа хойшо гэдхэнэ үлдэжэ, хубсаһаар дуталдажа ябаагүй тула, эхэ, эсэгынгээ олоһон мүнгөөр нюур амаа будадаг, үнэтэй помадаһаа эхилээд, шэнэ моодын хубсаһа абадаг байһанаа, өөрөө мүнгэ олодог болоходоо, гэртэхидтээ ошохоёошье болинтобо ха юм. Басаганайнгаа удаан ерэхэгүйдэ, тэрэнэй гэртэхид ханаагаа зободог болоһонһон тула, Мэдэгмаагай ерэхыс хүлээдэг, һонин дуулахаяа гэртэнь ошодог байба. Тсэд Мэдэгмаа муу юумэ гэртэхидтэнь дуулгангүй, хани басаганайнгаа сүлөөгүй һуража байһан тухай хэлэдэг һэн.

Үнихэнэйшье гэртээ срээгүй байһан Ешигмаа амаралтын нэгэ үдэр гэртэхидтээ ерэбэ. Гэртэхидын тарган малаа шарууһалжа, мяхысень дэлгүүртэ абаашажа худалдаад, дээдэ һургуулияа дүүргэхэ дүтэлһэн басагандаа үгэхэ мүнгэтэй болонхой байба. Ешигмаа эхэ эсэгэ хоёройнгоо бэлдэһэн мүнгэ абаад, хото-городоо бусаха гэжэ түхээршэбэ.

Эрилтэ сэхэтэй Мягмар басагаяа урдаа һуулгаад:

– Ши дээдэ һургуулияа дүүргэхэ дүтэлбэш, – гэжэ һургаал заабари хэлэжэ эхилбэ. – Дээдэ һургуули дүүргэхэдөө, саашадаа хаана, ямар ажалда орохо хүмши даа? Тэрээн тухай уридшалан түсэлбэхэ, бодожо үзэхэ шухала. Би үе наһаараа хүнэй урда һүү-һай гэжэ һаймһараа, амынь тоһодоогүй хүм. Хото хүдөө хоёрой зон ондо-ондоо ха юм даа. Багшанараа ресторанда урижа хүндэлөөрэй, тэдэшни ямар нэгэ ажалда оруулжа магад. Багшанаршни ута гартай хүнүүд гэшпэ, ажалда абаха хүнэйнгээ амысень тоһодохоёо бү марта, – гэжэ хэлээд, басаганһаа харюу хүлэжэ, урдаһаань сэхэ хараад һууба.

– Аба, ханаагаа бү зобоо, ажал олдохо... «Байгал» ансамбльда хүдэлхэ ханаатайб.

– Би тэрэ ансамбль тухай дуулагшаб, газетэдэ бэшэдэг...

– Үшөөшье ондоо эмхи зургаанууд намайе ажалда абахаяа дурдахаа юм.

– Хаана гээшэб? – гэжэ сэхэл баяртайгаар Мягмар хураба.

– Үдэшын зургаанһаа хүнийн нэгэ час болотор, – гэжэ Ешигмаа хэлэбэ.

– Оройдоол табан часай ажал юм байна, – гэжэ Хэшэгмаа эхэнь хөөрэлдөөндэ оролсошоно. – Салингын хэды юм?

– Тиимэ сэхэ бэшэ. Эндэ...

– Эндэ гэжэ хаана гээшэб?! – гэжэ Мягмар һонирхон, басаганайнгаа үгыс таһалба.

– Ресторанда хатарха, дуулаха ажал. Би өөрөө арсааб.

– Тэрэшни сэнгэжэ архидалгын газар, тэндэһээ холуур ябаарай... Зай, ши мүнөө бидэндэ сэхэсэ хэлэ: олон эрэшүүлтэй ханилна гэжэ дуулааб. Мүнөө ши тэдэнэй хэнииснь шэлээд, ханилна, нүхэсэнэ гээшэбши?! – гэжэ Мягмар шэрүүншгээр хураба.

Ешигмаа ханагдаа, хүлсэгдээгүй энэ асуудалдань харюусаха үгэ оложо ядашоод, эхэ эсэгэ хоёроо ээлжэлүүлэн харашана. «Хэн эдэнэртэ дуулгаба гээшэб? Мэдэгмаа бэшэ байха. Хоб-жэб эдэнэртэ ходол тараажа ябадаг, эрэмдэг бэстэй Баян-Далайн ажал гээшэл ха. Хотогоод ходол ошодог тэрээндэ харагдахагүй гэжэ холуур ябагшалби. Шүдхэр абаг сэхэ, хоб хэлэхэдэ тагнуул хэрэгтэй ха юм. Тэрээнһээ бэшэ хэн дуулгахаб даа», – гэжэ Ешигмаа сэдхэнэ. Хэшэгмаа үбгэнэйнгөө мэхэ гаргажа, басаганһаа үгыень алдуулха гэжэ ханаһы гансата тухайлаад, хөөрэлдөөгөө ондоо тээшэнь абаашаха үгэ оложо ядан, зүрхэ сэдхэлээ шэмшэрүүлнэ.

– Хэнтэйшье нүхэсэнэ, ханилнагүйб. Нургуулияа дүүргэтэрээ хадамда бү гара гэхэн танай захяас сүм дүүргэнэб, – гэбэ Ешигмаа.

– Худалаар! Минии таниха хүн шамайе хараа. Гэгээн сагаан үдэр гудамжада хэнтэй тэбэрилдээд, таалалдаа һэмши?! Ресторан гэжэ үгэ алдабаш. Хэнтэй ресторан, кафе юумээр ябанаш, үтэр хэлэ! – гэжэ Мягмар залинта аадарай урда тээ найрхан тэнгэрийн дуун мэтэ шангаар хашхаран хураба.

Үйлөө харламаар юумэн дүтэлжэ байна гэжэ ханаһан Хэшэгмаа басагаа үмөөрөө һаа, бүришье доро хараал шэрээлдэ хүртэхэ байһанаа ойлгожо, үгэ дуугүйхэн жэхышоод һууна.

– Хэн хэлээб, хэн намайе харааб? Тэрэ намайе худалаар хардана. Хэнтэйшье тэбэрилдээ, таалалдаагүйб...

– Худалаар бү хэлэ, хэнэй хэлэхээр яахашниб? – гэжэ Мягмар басагаяа зүришэн, хэлэхэ гэхэн үгыень таһалдуулжа, уур сухалтайгаар үргэлжүүлэн ганиршаба. – Би шамда үнэншэнэгүйб! Минии танил худалаар хэлэхгүй, хай ханаһандаа тэрэ хэлэхэн байха. Би шамайе эрбэгэнүүр гэжэ тон хайн мэдэнэб. Ши һүүлэй үедэ гэртэхидтээ ерэхээс болишоош.

– Тон харюусалгатай шалгалтадаа сүлөөгүй бэлдэнэлби.

– Шамдал адли дээдэ һургуулияа дүүргэжэ байһан Мэдэгмаа амаралта бүхэндэ ерэнэ. Шамайе хүлэжэ ядаһан эжышни ханаагаа зободог, автобусай ерэхые сонхоороо хаража һуудаг болошонхой, Мэдэгмаас харгыдань угтажа хөөрэлдэдэг. Мэдэгмаа шам тухай муу юумэ хэлэдэггүй.

– Аба, намда ханаагаа бү зобогты. Хадам харида гаралган намда эртэ, алдуу-эндүү гаргангүй, танайл заабаряар ябаналби, – гэжэ Ешигмаа эсэгээс аргадангыар хэлэбэ.

– Хадамда гараагүй аад, үхибүүтэй болодог ушар олон юм. Мүрөө алдаһан шамайе хэн һамга абахаб? Бодожо хайнаар үзэ! Хурган бээлэйнүүдые һэлгэгшэдэл, энэш-тэрэш хүбүүдтэй гүйлдэнэ хэбэртэйш. Ресторанда хүбүүдтэй орожо ябахыеш хараһан хүн намда дуулгаа.

– Аба, тэрээндэ бү этигыт. Би дээдэ һургуулида һурахынгаа хажуугаар, үдэшэндөө ресторанда дуу дуулана, мексикан, энэдхэг болон бусад хатарнуудые гүйсэдхэнэб, хатаралгынгаа мэргэжэлые хайжаруулнаб... Энэ мэргэжэлни ерээдүй сагта намда шухала хэрэгтэй болохо ха юм...

– Мягмар, басагаяа бү зобоогыш даа. Хадамда гарахамни эртэ гэжэ хэлэжэл байна. Түрүүшээр ямар хүбүүн бэ гэжэ хаража үзэхэ хэрэгтэй ха юм, – гэжэ Хэшэгмаа басагаяа үмөөрэн хэлэбэ.

– Аниргүй һуу! һургуулияа дүүргэхэ, хадамда гараха саг дүтэлөө гэжэ мэдэг. Залуудаа хадамда гараагүй хаа, хүбүүдые шэлэ-шэлэхээр хүгшэршэхэ, – гэжэ Мягмар зүришэлдэбэ.

– Хадамда гараха саг эртэ, тиигэжэ байтараа, дүтэлөө гэхэш, шинии юун гэхые ойлгоногүйб, – гэдэ Хэшэгмаа.

– Дүтэлөө гэнэб... Удаадахи амаралтада ерэхэдээ, ханилдаг хүбүүгээ эндэ асаржа, бидэнтэй танилсуула, олон хүбүүдэйнгээ тон найдамтайень ааб даа. Мүнөө бидэнтэй танилсуулаагүй хаа, хэзээ танилсуулхабши? – гэжэ Мягмар хатуу эрилтэ табиба.

Тэдэнэй хөөрэлдөөн энэ тэдыгээр дүүржэ, эхэ эсэгэ хоёр басагаяа үдэшэжэ, газаашаа һубарилдаһаар гараба. Газаа сасаһан орооһо тоншожо байһан тахяанууд уур сухалтай Мягмарһаа айжа, хоёр

тээшэ хаха бутаран, харгы гаргаба. Тэдэнэй гудамжада гарахада, Сэсэгмаа басагантаяа тэдэнэйдэ дүтэлжэ ябаба.

Мягмар тэдэниис мэндэшлээд:

– Агваан ерэхэ дүтэлөө... Заганаадайд олзотой гү, али олзогүйшье бусаа наа, би загана тушаан абадаг газартаа байха ёһотойб. Харана гүш, Агваан таанадай саана ерэжэ ябана. Зай, басаган, захяасмни дүүргээрэй; найнаар шалгалтаяа үгэжэ, дипломтой боло, ерээдүйнгөө ажал тухай эртээнһээ бодо. Харгы замдаа найн ябышдаа, – гээд, басагаяа тэбэрижэ таалаад, ажалайнгаа газар тээшэ бушуухан алхалшаба.

– Ешигмаа, абынгаа захяаснь дүүргэхэ болоболши даа. Ньюсаяа намда хэлэхэ сүлөө саг шамда олдобогүй. Тээд хэнтэй ерэхэ юмши даа, хөөрхэймни? Гүльмэдэ ороһон заганад шэнги байдалда хоюулан орошобобди, – гэжэ Хэшэгмаа аалиханаар басагандaa хэлбэ.

– Эжы, намда сэхээр ханаагаа бү зобоо. Болохо юумэн болоно бээ, нэгэ арга олдохо байха, – гээд, Ешигмаа мотоциклоороо ерэнэн Агваанай хойнохи нуурида нууба...

Тэдэ гурбанай нууриһаа хүдэлэн холодоходо, хоёр хүршэ эхэнэрнүүд гараа арбагануулан, Мягмартанай хорёогой газаа үлбэ. Мэдэгмаа ара гэдэргээ толгойгоо эрьюулжэ, далай тээшэ хараба: далайн уһанай нюруу дээрэ гурбан хара онгосо Байгалай долгиндо үлгэдүүлэн байна. Тэрэнэй эсэгэ али онгосо дээрэнэ байна хаб, мэдэгдэнэгүй. Ешигмаагайшье эсэгэ айлнуудай гэрэй саана оронхой.

Энэ удаа гэртэхидтээ нэгэ хоноһон хани басагад хото городоо бусажа ябаһан автобусто орожо, нэгэ хандали дээрэ зэргэлжэ нууба. Тэдэ хоёрыс үдэшэжэ ерэнэн Агваан, гараа арбагануулһаар, мотоциклойнгоо хажууда гээгдбэ.

– Мэдэгмаа, ши таргалжа байнаш, – гэбэ Ешигмаа.

– Би таргалдаг угайб, гайхалтагүй. Тээдшье...

– Халта таргалһан шэнгиш, али үнинэй уулзаагүй аад, бүдүүн болоһон шэнгээр харана гүб. Дээдэ хургуулияа дүүргээд гү, али дүтэлүүлээд, хадамда гараарай гэжэ эсэгэмни намайе гашайдаба. Намайе гудамжада хүбүүнтэй тэбэрилдээд, таалалдажа байхыс хараһан хүн эсэгэдэмни дуулгаа. Тиигээд лэ намайеш гашайдахын сэхээр гашайдаа. Айлһаа айлда орожо ябадаг ама задагай Баян-Далайда харагдаа хаб, бэшэ хоб-жэб тарааха хэн байха хэм, – гээд, Ешигмаа эсэгийнгээ захяас яажа дүүргэхэ тухай гүнзэгы бодолдо абгашаба.

– Намайе гэжэ һананагүй аабзаш? – гэжэ Мэдэгмаа һураад, харахан нидхэсэ зангидан буулгажа, харасаяа хурсадхаба.

– Үгы бэд даа, үгы, – гэжэ мэгдүүгээр Ешигмаа харюусаад, үргэлжэлүүлбэ. – Шамһаа нэгэшые үгэ алдуулжа шадахагүй байһан тухайгаа эсэгэм хэлээ һэн. Тээд нэгэл хүн тухай тухайлнаб.

– Хэн гэхэ байнаш?

– Барнааг тэрэ Баян-Далай байһан байха.

– Баян-Далайе элдэбээр бү хэлэ. Тэрэ эхэ, эсэгымни намда эльгээһэн нэгэ тулам хартаабха, загаһан мэтэ эдэе хоолой зүйлнүүдые, арба-табан солхообуудые асардаг, минии захиһан юумэнүүдые гэртэхиндэмни дамжуулдаг. Би тэрээндэ муу һанажа, муугаар хэлэгшэгүйб. Ши зүб тухайлааш гэжэ тад ондоо юумэн тухай хэлэхэ гээ һэм.

– Юун тухай гээшэб? – гэжэ Ешигмаа һонирхошобо.

– Би дээдэ һургуулияа дүүргэмсээрээ, нарайлха болонхойб.

– Юу хэлэнэш?! Хэнһээ? – гэжэ Ешигмаа асуугаад, хани басагаһайнгаа гэдэһыень харапана.

– Агваанһаа бэшэ хэнһээ байхаб, хии агаарһаа түрэхэгүйш. Хоёр шандага нэгэ доро буудаха – дишлом түрэ найр хоёроо нэгэдхэхэ гэжэ Агваантаяа хэлсэнхэйбди.

– Хаана багшалха юмши?

– Эндээл... нютагтаал юм ааб даа.

– Эндэшни оройдоол дүрбэн класс хүрэтэр ха юм. Юунэй түлөө дээдэ һургуули дүүргээбши?

– Хүгшэржэ ябаһан эхэ, эсэгэдээ хамһалсаха, хажуудань байха гээб. Дүү хүбүүмни һургуули һудар хэхэсэ холо ябанхай: сэрэгэй училищи дүүргэхэдээ, нютагаа бусахагүйл... Удахагүй эндэмнай наймадахи, удаань арбадахи хүрэтэр һурадаг һургуули тогтохонь гэлсээ һэн...

– Түрэ хуримтнай хэзээб? Намаяа уриха юм гүш?

– Агваанай, минии гэртэхид түрэ наранай үдэр хоног гаргуулжа байна. Шамайе уряагүй һаа, хэниис өөрынгөө гэршэ болгохобиб? – гээд, Мэдэгмаа хани басаганаһайнгаа сарбуу дээрэ альгаяа дүмүүхэнээр табяадхиба.

Тээд Ешигмаагай сэдхэлэйнгээ уйдхарыс хэлээгүй хаань, Мэдэгмаа хаанаһаа мэдэхэб даа? Хэлээшые хаань, хани басаганиинь туһалжа, аршалжа шадахагүйл. Гүльмэдэ ороһон загаһан мэтэ орёо бэрхэшээлтэй байдалһаа яажа мултаралтайб гэхэн элдэб бодолнууд Ешигмаагай уураг толгой соо эжэ-эхигүйгөөр хөөрсэгэнэлдэнэ.

Дардам харгыгаар гүйлгээн автобусай сонхоор тариһан ульяан-гирнууд жэрэлзэхээр, хойнонь үлэнэ: тэдэнэй һаглагар эшэнүүдэй бүтүүршэһэн набшаһад оршон тойронхи байгаалие халхалаад, дахин һиирэлдэхэдэ, харгын хажуугаархи тосхоной бараан хара үнгэтэй гэр болон таряалангай талмайнууд ногооролдоно. Автобусай резинэ мөөрэнүүдтэ шударагдаһан шулуун асфальтын шаршаганаан шэхэнэй шиир болон соностоно.

Удангүй ажалтай боложо, артистнуудай байдаг ниитын гэртэ байра абахада, Ешигмаада хубсаһа хунар, орон, стулнууд болон амһарта-жэмһэртэ Энхэ-нугын гэртэхидхээ асаруулха гэхэ мэтэ ажал барагдашагүй ехэ болохонь. Тээд тэрэ байра байдал тухай бэшэ, харин эсэгынгээ яаралтай захяас яажа дүүргэхэ тухай бодомжолно. Хэрбээ ханилдаг хүбүүгээ гэртэхидхээ абаашажа харуулаагүй хаань, эсэгнь басагандаа халбагашье бэлэглэхэгүй хэбэртэй.

«Танилсаһан олон хүбүүдэйм хэнийнь шэрүүн зантай, эрилтэ сэхэтэй эсэгэдэм һайшаагдаха гээшэб?.. Поэт, дуушан, дээдэ һургуулиин багша хүбүүн, хүгжэмшэн, суг хүдэлхэ болоһон артист намда байна гээшэ ааб даа. Эдэнэй хэнийньше бибди гэлдэхэн зантайнууд. Загаһа губшууруур таталсажа, уһанһаа гаргалсажа, үбһэ гар хажуураар сабиһан унагаажа, хадааһа ханада хадаха гэхэ мэтэ хара ажал хэжэ шадаха хүбүүн эсэгымни һанаанда таараха. Даруу номгон зантай, хара ажал хэжэ шадаха хэн намда бии бэлэй?» – гэжэ Ешигмаа сэдхэхэд, ухаагаа түргэ-түргөөр гүйлгэжэ байтараа:

– Мэдэгмаа, – гэжэ хани басагандаа хандаба. – Һанана гүш? Энэ үбэл таанадтай хамта хангай талын һамгагүй нэгэ хүбүүн шэнэ жэл угталсаа һэн. Хэн гэжэ нэрэтэй бэлэй? Танилсажа, нэгэ хоёр үгэ андалдаһан аад, нэрэ, обогыень мартаад байнаб. Шамтай хамта дээдэ һургуулида һурадаг басаган нютагайнгаа үгэ үсөөнтэй тэрэ хүбүүе уриһан байгаа...

Мэдэгмаа ойлгожо ядан, ойро зуура ухаагаа гүйлгөөд:

– Нэгэ бэшэ хоёр һэн. Тэдэнэй алинийнь һуранаш даа? – гэжэ һураба.

– Алинийнь гэхэ юм даа. Нэгэнийнь дархан, нүгөөдэнь инженер хэмнай.

– Тэрэшни – Ошор. Үгы, үгы, Ошор бэшэ, Ринчин һэн. Гэнтэ тэрээгээр юундэ һонирхобош, дурлашоогүй юм аабзаш, аа? – гэжэ Мэдэгмаа аалиханаар энсэжэ байжа асууба.

– Миин, юрэл, һуранаб, – гэжэ Ешигмаа харюусаба.

– Юун болооб? Юрэл һурадаг, һонирходоггүй ха юм.

– Нэгэ хэрэг гараа, хаягыень мэдэхэ гүш?

– Мэдэхгүйб. Ньютагайн басаганаа хурахад амни болохо. Ямар хэрэг гараба гээшб? Би хэндэшь хэлэхгүйлби.

Ешигмаагай шэхэнэй үзүүрнүүд халуу бусалаадхиба. Тиэхэ-дэнь тэрэ баряад ябадаг сүүмхээ нээжэ, багахан гэрэл гаргажа, ноураа хараба; хасарнуудаа пудраар будаадхиба. Хани басаганайнгаа хэрэгээ хэлэхэ дурагүй байхада, Мэдэгмаа автобусай сонхоор шагаан харапана. Автобус ябадалаа аалидхангүй, асфальт дардам харгыгаар шуумайна.

– Амаралтын үдэр тэрэ хүбүүн хэрэгтэй болоо, – гээд, Ешигмаа ханаашалхан өөрынгөө нюусыг хэлэнгүй, үргэлжэлүүлэн нэмэбэ. – Наядаа хаягыень мэдэш даа.

– Аа-а даа, ойлгооб. Байха байрыншни шала, үүдэ заһабарилха хэрэг гараа бы даа, – гэжэ Мэдэгмаа мэдээрхэбэ.

Ешигмаа ханаашалхан хэрэгэйнгээ бүтэхэ бүтэхгүйс уридшалан мэдээгүй аад, нюусаяа хани басагандаа хэлэбэгүй. Гэбэшь, тэдэ хоёр дишломоо угаалган, түрэ наран тухай болон срээдүйнгөө ажалнууд тухай хөөрэлдэхөөр, Улаан-үдэ хотодо дүтэлбэ.

5

Тэрэ гэхээр нэгэ долоон хоног үнгэрхэ дүтэлшэбэ. Ешигмаа Мэдэгмаада хонходожо, Шэнэ жэл хамта оюутадтай угтахан модош дархан хүбүүнэй хаягыг абаад, номойнгоо хабтаһанай дотор хэһэнээ, тэрэнээ абажа хармаандаа хээд, урал амаяа будамсаараа, трамвайн тогтодог газарта ошобо. Тэрэ трамвайгаар хүрэхэ газартаа ошожо буугаад, гудамжада ябаһан хүнүүдхээ барилгашадай хамтын байра хурагшалжа мэдэбэ.

Удангүй тэрэ үүдэн дээрээ барилгашадай хамтын байра гэхэн бэшэгтэй хоёр дабхар модон гэртэ ороод, үүдэндэ дүтэшэг табиһан столой саана хууһан наһатайшаг ород эхэнэртэ дүтэлбэ. Ном уншажа хууһан, алтан шаргал үһэтэй, сэнхир хүхэ нюдэтэй тэрэ эхэнэр хэнэй орожо срэһыг мэдэхэ гэжэ нюдэнэйнгөө шэл абаад:

– Та... хэндэ срээбта? – гэжэ урин зулгыханаар хураба.

– Ринчин... модош дархан хүбүүндэ, хоёрдох дабхарай далан наймадахи таһалгада байдаг, – гэжэ Ешигмаа сээжэлдэжэрхихэн тэрэнэй хаягыень хаагүйгөөр хэлэбэ.

Тэрэ эхэнэрэй толгойһоонь хүл хүрэтэр хаймадан харахадань, Ешигмаагай хасарнууд дамайгаар халуу урьадхиба. Үүдэнэй харуулшан эхэнэр Ринчиндэ басагадай түрүүшынхисэ сэрэн сэбэрхэн Ешигмаас гайхан-гэлын хаража, харуулшанайнгаа уялга үүргыг дүүргэн:

– Хүлисэгты, та тэрэнэй хэнийн болохобта? – гэжэ хураба.

– Танилын, – гэжэ Ешигмаа богонихоноор харюусаад, хэнийн байһаар яхань гэшэб гэхэн бодолдо абташаба.

– Ажалһаа срэхэ дүтэлөө. Нюрганайнгаа арада байһан диван дээрэ хуугаад, хүлсэгты.

Ешигмаа вахтер эхэнэрэй хэлэгшэ диванда ошожо, дээрэн хууба. Тиигээд тэрэ ханын часы болон оршон тойронхи юумэнүүдые харашана. Үүдэнэй хажуудахи сонхын наана, вахтер хамганай столтой зэргэлүүлэн табиһан тумбочка дээгүүр томохон баанханууд соо хуулгаһан сэсэгүүд, түймэрэй гараа хаа, түргэн туһаламжа дуудаа хаа, хаана хонходохоб гэхэн утаһануудай номернууд болон хамтын байра соохи журам сахиха тухай бэшэгтэй саарханууд ханаар үлгөөтэй.

Хоёр хүбүүд тэрэ гэрэй үүдээр ороод, вахтертой хайхан үдэшээр мэндэшэлэлдээд, гэшхүүрээр дээшээ гараба. Тэдэ хоёрой хоёрдохи дабхарта хүсэд гараагүй ябахата, хэдэн эрэшүүл, багашаг үхибүү тэбэриһэн эхэнэр орожо, нэгэдэхи дабхарайнгаа коридороор саашалба. Эндэ байдаг хүнүүдэй сэржэ эхилхэдэ, ажал дүүрэхэ гэжэ мэдэгдэб. Ешигмаа ороһон лэ хүнүүдые шарайшалан харахадаа: «Эрэшүүлэй хамтын байра гэжэ ханаһамни, үхибүүтэй эхэнэршье оробо. Хажуудань эхэнэрнүүдэй хамтын байра байба хэн. Тиихэдэ эндэ гэр бүлэ бологшодшье бии гэшэл ха. Ринчиние нэгэл дахин хараа хэм. Мүнөө тэрэниие танингүй үнгэргэхэдөө болохоб. Тиихэдэ тэрэ намайе хайхашаан хараа бэлэй гү? Эрэшүүл бүхэн намайе хайхашаадаг даа. Эндэ срэхэн хэрэгни бүтэхэ гэшэ гү, али үгы гү? Бүтэхэй даа. Дуугай тэрэ намайе, би тэрэниие хатарта уряагүй хэм. Тэрэ дуу яһала хайнаар дуулаагша хэн. Би энэдхэг хатар гүйсэдхэхэдөө, нюдэнэйнгөө шэгшэгээр зорюута ажаглахадам, тэрэ намһаа харасаяа халгаангүй хуугаагша бэлэй. Тэрэ хүдөөгэйл хадаа хүдөөгэй, ямаршье мэхэ гохогүй юрын хүбүүн байна гэжэ ханаа хэм. Тэрэ гэхээр олон хара үнгэршэбэ, мүнөө би тэрэниие таниха гүб, али үгы гү? Ринчин үнгэрһэн энэ саг соо ямар нэгэ басангантай танилсаһан гү, али хамга абаһаншье байжа магадгүй. Гэнэн хонгор тэрээндэ худалаар хэлэжэ, мэхэлжэ болоногүй. Үнэн сэхэсэ хэлэбэлни, ханаашалһан хэрэгни бүтэхгүй байжа магад. Юундэ шамда сэрэбиб гэжэ хэлэлтэй юм?.. Нэгэ арга олдохо гэшэ гү, али үгы гү? Юунииншье болоо хаа болог гэхэхэ бэшэ арга халаа. Бурхан намда туһалаа хаа, туһална бээ даа», – гэжэ сэдхэжэ хуухадань, үхибүүтэ яслиһаа абаһан үбгэ хамган хоёр хамтын байрада оробо. Үхибүүнэй эхэ гартахы сеткэ соо эдихэ юумэнүүдэ

хэнхэй, үбгэнийнх үхибүүгээ тэбэринхэй юумэд вахтёр хамганда дүтэлбэ.

– Мария абгай, амгалан үдэрөөр, – гэжэ эсэгэдээ тэбэрюулээд байхан басагахан хэлэбэ.

– Амгалан үдэшөөр! – гээд, Мария Михайловна хүнгэхэнөөр хүл дээрээ бодожо, тэрэ басаганда нэгэ конфетэ үгэбэ.

– Энэ басагамнай үдэр үдэшэ хоёроо хамаршанхай, конфетэ абаад, юун гэжэ хэлэхэ ёхотойбши? – гээд, эсэгэнь хүхиюнээр энсэбэ.

– Спасибо, – гэбэ басагахан.

– Үдэр үдэшэ хоёроо илгаруулдаг болохо даа, – гэжэ Мария Михайловна хэлээд, тэрэнэй толгойе эльбээд абана. – Люба, хэр олон хани басагадтай болобош?

– Олон даа, олон. Наташа, Маша, Рая...

– Болоо, болоо хайн гээшэ, – гээд, Мария Михайловна тэрэнэй эсэгэдэ хандана. – Байратай болоо наа, таанад жаргаха байгаат. Хэзээ байра үгэхэ гэнэб?

– Намар болотор... Ноябрьин долоон болотор хүлсэ гэнэ, – гээд, басагаяа тэбэриһэн тэрэ хамганайнгаа хойноһоо алхалшаба.

– Өөһэдын байратай болоходоо амархат даа, – гэжэ Мария Михайловна тэдэнэй хойноһоо хэлээд, Ешигмаагай дуулахаар үргэлжэлүүлнэ. – Энэ байрада табан эрэшүүл гэр бүлэтэй болонхой. Эндэ үхибүүдэй гүйлдэжэ наадахада уйтахан коридоортойбди. Үн-гэрэгшэ жэл гурбан айл байра абажа, эндэхээ зөөгөө һэн. Мүнөө тэдэнэй үхибүүд хургуулида ябадаг, намтай гудамжада уулзахадаа, мэндэшэлдэг.

Хамтын энэ байрын үүдээр хүнүүд ороно, гарана. Ешигмаа хүн бүхэниие адаглан хараха үсдөө: «Тэрэ Ринчин ямар һэн бэлэй? – гэжэ дахинаа сэдхэжэ эхилбэ. – Хэрмэн маряатай, намһаа халта үндэр һэн, тэрэниие яагаад танилтай гээшэб? Харабтар шарай, ута хара нидхэтэй бэлэйл. Ута нидхэтэй хүнүүд хомор байдаг. Тэрэниие гансал нидхээрнь таниха болоноб. Энэ вахтёр эхэнэр тэрэниие таниха хадаа, хүн шамайе хүлсэнэ гэжэ хэлэхэ аалам даа».

Энэ үсдэ хүбэриг хилээмэ һугабшалһан, хэрмэн маряатай, үндэршэг хүбүүн барилгашадай тэрэ байрын үүдээр оробо. Ешигмаа тэрэниие хараһаар танияд, хүл дээрэ бодошобо. Ринчин тогтоод, урал дээгүүрээ урихан миһэрэл гүйлгэжэ байһан тэрэ басагыг хараад, хаана харалсаһанаа, танилсаһанаа һанажа ядан, ухаан бодо-лоо гүйлгэшэбэ. Тэдэ хоёр урда урдаһаа гэтэлсэн харалсаад, хэ-нииньһыс түрүүшын алхам хэхэсэ зүрхэсэнгүй, зогсоно.

– Ринчин, шамда айлһан ерээ, – гэжэ үүдэнэй харуулһан эхэнэр хэлэбэ.

Ешигмаа, ара нюрганһаа суранзанда татуулһан юумэндэл, тэрээндэ дүтэлжэ ябатараа, хоёр алхамай зайда тогтошобо. Ринчин тэрэ басагыг танижа, хүлээгдээгүй айлшанай гэнтэ орожо ерэхэндэ, бүтүү досоогоо баярлашана. Тээд тэрэнэй үнжэгэн сагаахан гарыг барижа мэндэшэлэлтэй гү, али үгы гү гэхэн бодолдо абташаба. Гэбэшье, Ринчин үүдэнэй харуулшанай нүдэн доро айлшан басагыг хайнаар угтаагүй шэнги болоһондоо аягүйһэн түбэгшөөжэ байһанаа, урагшаа нэгэ алхам хэжэ, толгойгоо дохихотойгоо сасуу:

– Сайн байна, – гэжэ мэндэшэлээд, хабтагай болон монсогор модонуудыг хiorөөдөжэ, харуулдажа харлашаһан гараа харбайжа, гарынь адхаба.

Эдэ хоёрой энэ уулзалга түрүүшын гээшэл ха гэжэ ханаһан үүдэнэй харуулшан баярлаһандаа, урал дээрээ урихан мihэрэл задалба. Энэ хамтын байрада байдаг залуу хүбүүдтэ басагадай ерэхэдэ, тэрэ эхэнэр түрэхэн эхэнь мэтээр баярлангүй яахаб даа. Басагадай хүбүүдтэнь ходел ерэхэдэ, эдэ хоёрой түрэ наран ойртоо гэжэ тэрэ эхэнэр баярлан: «Эдэнэр тааража һуухань болтогой», – гэжэ сэдхэлдээ шэбшэдэг. Тээдшье тэрэ эхэнэр энэ хамтын байрын эрэшүүлэй түрэхэн эхэнь мэтэ болоһон тула, зүү, нийдхээс үгэдэг, хубсаһа хунарын хадхадаг, үбшэлхэдэнь, боро аргаар эмшэлдэг юм. Тиэхэдэнь эрэшүүл тэрээндэ «Мария абгай, сэхэнхидэ, Мария эжы» гэжэ хүндэлжэ хандадаг болонхой.

– Эжы, Мария Михайловна, энэ басагыг минии таһалгада орохынь зүбшөөгыг, – гэжэ Ринчин тэрэ эхэнэрһээ зүбшөөл эрибэ.

– Юун хэлсэн байхаб, орогты, – гэжэ Мария Михайловна баяртайгаар хэлээд, тэдэнэй дээдэ дабхарай гэшхүүртэ дүтэлжэ ябахада: – Ринчин, бай! Нөөргөө буса! – гэжэ мэгдүүгээр хэлэмсээрээ, доошоо дүхыжэ, стол дороһоо шэнэ костюм гаргажа, тэрээндэ барюулба.

Мария Михайловна энэ сэбэрхэн басага харахадаа, бүришье илдам зулгыхан болоһонхой байба. Хэрбээ Ринчинэй табилга һураагүй хаа гү, али таһалгадаа байгаа хаань, Ешигмаагай паспортынь абажа, вахтадаа орхюулха байгаа юм. Мүнөө Мария Михайловна гэшхүүрээр дээшээ гаража ябаһан залуушуулай хойноһоо эхэ мэтээр өөгшөөн хараад:

– Хасарынь таалабагүй, гарһаань һугадан хүтэлбэгүй. Ринчин тэрээнтэй һаял танилсажа байна даа. Магад, намһаа эшэжэ болоо, магад, буряад ёһо заншалаараа тэбэрилдэжэ таалалдабагүй. Хуби заяагаа нийлүүлхэдэтай, бурхан таанадта туһалха болтогой, – гэжэ хамар дороо гүнгэнөөд, ород гуримаараа тэдэнэй хойноһоо хэрээһэлэн мүргэбэ.

Ринчин Ешигмаас дахуулжа, хоёрдохи дабхартаа гараба. Ешигмаа тэрэнэй хугадаа хүбэриг хилээмэнтээс хабшуулһан костюм хараад:

– Шиний энэ костюм шэнэ хэбэртэй. Энэ эхэнэр костюмыеш элюулдээд гү, али шагтыень хадхаад үгэбэ гү? – гэжэ һонирхобо.

– Һугаараа оёдолын хангиршоо юм. Тэрэнээ ательсэдэ абаашаха гэжэ хажуугаарнь гарахадамни, костюмым хараад: «Таанадта юун үлүү мүнгэн байхаб. Би оёод үгэһүүб», – гээд, абаа һэн, – гэжэ Ринчин хэлээд, комнатынгаа түлхюур хармаанһаа гаргахадаа, үүдэнэйнгээ һула байхыс обёорбо.

Тиигээд тэрэ үүдээс түлхижэ нээгээд, айлшанаа досоонь орохыс уриба. Ешигмаа нарин уташаг таһалгадань түрүүлэн ороходоо, ном болон тетрадьнуудыс сүүмхэдээ хэжэ байһан буряад хүбүүс хаража, үүдэн багтань тогтошобо. Урданай хоёр танилнууд хараса харасаараа уулзажа, амар мэндээс айлдхангүй, аманһаа үгэ унагаангүй, схэл тэбдэһэн хэбэртэй...

– Оро, оро, – гэжэ Ринчин Ешигмаада хэлээд, хажуугаарнь алад гарахадаа, хамта байдаг нүхэртөө хандаба. – Петя, Ешигмаатай танилса.

– Үнинэй танилнуудбди, – гээд, хайшааб даа яаража байһан Петя Ешигмаагай гарыньшье адхангүйгөөр, ёһын тэдыдэ мэндэшлээд, орон дээрэһээ үлэгшэ номоо сүүмхэдээ хэхэдээ, үргэлжэлүүлбэ. – Би яаража байнаб. Бэлдэһэн эдихэ юумэн стол дээрэ. Хэшээлһээ гээгдэхээс байнаб, ши яахабши?

– Намайс мүнөөдэр эрэхэгүй, хэрэг гараа гээрэйш, – гэжэ Ринчин хэлээд, хүбэриг хилээмээс стол дээрэ табиба, костюмаа үлгэсэдэ үлгэбэ.

Петя сүүмхээс үргэлөөд:

– Таанадта һайниис хүсэнэб, – гэжэ ябуудтаа хэлэһээр, үүдээс нээжэ, гаража ошобо.

Үнгэрэгшэ арбан жэлэй саана тосхонойнгоо табадахи класста суг хамта һурахадаа, тэдэ хоёр танилсаа һэн. Ешигмаа Петигэй эндэ уулзахаб гэжэ ой ухаандаа оруулаагүй ябаһан тула зүрхэ сэдхэлээ доһолуулан мэгдэшөөд, хэлэхэ үгээс оложо ядан, дуугай байба. Гэбэшьс, тэдэнэй хөөрэлдөөс шагнаха сүлөөгүй Петийн газашаа гараһандань, Ешигмаа досоогоо бүтүүхэн баярлаба. Тиихэдэ үнэнхэ зүрхэнһөө дурлашоод, һүүдэр мэтээр Петийн хойноһоонь дахахада гү, али харгыдань угтахада, Ешигмаа тэрэндэ дураа гутаад, шангахан харюу үгөө бэлэй. Ешигмаа тэрэ тосхондо наймадахиис дүүргээд, аймагай түбтэ ошожо, юһэдэхидэ ороо һэн.

Тиихэдэнь Петиин үдэр бүхэндэ хойноһоонь дахахаяа, харгыдань угтахаяа, хургуулиа саашань үргэлжэлүүлхээс болижо, түрэл колхоздоо ажаллажа эхилхэдэнь, Ешигмаа тэрээнһээ одооһыс халабаб гэжэ баярлаа һэн. Тээд дурлаһан басагаяа ондоо хүбүүдтэ алдахагүй гэжэ хүсэһэн Петя хуушан «Иж-49» мотоциклоороо амаралта бүхэндэ Ешигмаатай уулзажа, гэртэнь асарха, хургуулидань абаашаха гэжэ аймагай түбтэ зорюута ердэг байба. Петиин мотоциклогойнгоо хойно хуулгахаяа хэды дурадхаа, гуйгаашыс хада, Ешигмаа харгын машинада гү, али автобуста хуудаг байгаа. Тиихэдэнь лэ Петя Ешигмаада голуулһанаа мэдээд, ажал хэжэ хубсалха, үдэһын хургуулида хуража, эрдэм хургуулиа дээшлүүлхэ гэжэ бодоод, Улаан-Үдэ ерэжэ, барилгашан болоо һэн.

Эндэ анханаингаа нүхэртэй уулзахаб гэжэ огто ханаагүй ябаһан Ешигмаа хаял нэгээ орожо, ерэһэн хэрэгээ хаанаһаань эхилэлтэйб гэхэн бодолдо абтажа, таһалга соогуурнь яаралгүйхэн ябажа, байра байдалынь шэнжэлэн хараашалааша болоно.

– Ешигмаа, Петитэй нэгэ нютагай гүт? – гэжэ Ринчин хураба.

Ешигмаа хэрэгээ бүтээхэ гэхэн ухаан бодолоо гансата таһалдуулан һэргээдхимсээрээ:

– Үгы, нэгэ нютагай бэшэбди, – гэжэ мэгдүүгээр хэлээд, гэнтэ хүлгэһэн ханаан сэдхэлээ номгоруулан үргэлжэлүүлбэ. – Табадахаа наймадахи класс хүрэтэр Петиин нютагай хургуулида хураа һэм. Манай нютаг оройдоол дүрбэн класс хүрэтэр хургуулитай юм даа. Юһэдэхи болон арбадахиие аймагай түбтэ дүүргээ һэм.

Нарин уташаг таһалгын дунда байһан ори ганса сонхын наана нариншаг стол табяатай. Тэрэ стол дээрэ номоо үзэдэг, эдсэлдэг хэбэртэй. Тэрэ столой хоёр талада хоёр шэрээ табяатай. Шэрээнүүдэй мухалайн адагта, үүдэнэй хоёр талада фанерээр шалаһаа үһээ хүрэтэр хэһэн хоёр шкафууд гонзойлдоно. Тэдэнэй нэгэн соо аяга табга болон эдсэ хоолоо, нүгөөдэ соонь хубсаһа хунараа хэдэг ха.

«Сэбэр хайхан шарайтай энэ басаган намда ямар хэрэгээр ерэбэ гээшэб? Юундэ хэрэгээ хэлэхэс удаашарнаб», – гэжэ Ринчин сэдхэн, Петиин бэлдээд орхихон, мяхатайгаар шараһан хартаабхатай усхабардаагай хабхаг үргэбэ. Тэндэһээ шараһан халуун хартаабхын үнэрэй анхилаадхихалаар, хабхагын дээрэнь табижархиба.

– Энэ Петя хаана ошобоб? – гэжэ Ешигмаа хураба.

– ШРМдэ – Залуу хүдэлмэришэдэй үдэһын хургуулида, бишье тэндэ хурагшаб, – гэбэ Ринчин.

– Аа-а, би ойлгооб, эрдэмээ дээшэлүүлхэ шухала. Үдэртөө ажаллаад, үдэшэндөө хургуулида хурана ха юмта даа. Болоо, болоо, хүбүүдтэ хэдыдэшье хурахата болохо, харин басагад...

– Бидэнтэй басагадшье, наһатайшье хүнүүд хурадаг, – гэжэ Ринчин тэрэнэй дутуу хэлэһэн үгэдэ харюу болгон хэлэбэ.

– Зүб даа, зүб. Хураха эрмээлтэй хүн холо ошодог, хабшадаг гуталтай хүн холо ошодоггүй гэдэг үгэ бии юм. Би нэгэ хэрэгээр байрыншни хажуугаар үнгэржэ ябатараа, шамтай уулзажа, нэгэ-хоёр үгэ андалдаад гараха гээ нэм даа, – гэжэ Ешигмаа тэрээндэ зорюута сэрэһэн бэшэ шэнгээр хэлэбэ.

«Намайе ханаашье хадаа, болоо юм гүш даа», – гэжэ Ринчин сэдхээд, сай аягалжа, хэрээнүүды гаргажа, стол дээрээ табяад, тэрэниие стул дээрэ хуухыень урьад, усхабардаагай хабхаг абаба.

– Би хаяшаг эдсэлээд ябаа нэм, – гэжэ Ешигмаа арсаад, столтой нүгөө талада байһан стул дээрэ хууба.

– Мүнөө хаяхан эдсэлээд ябанаб гэжэ ородууд хэлэдэг заншалтай. Буряадууд садхалан ябанаб гэдэг, тиихэдэнь эрэ хүн хаань, хахалаа хүдэлгэ, эхэнэр хаань, амаа хүдэлгэ гэдэг юм даа, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэ, Ешигмаа уралнууд дээрээ урихан мийэрэл задалаад, шараһан хабтаабхаһаа ама хүрэхэ баатай болобо. – Зай, Ешигмаа, хониноо хөөрыш даа?.. Хэрэг, хуралсалһини хэр гэшэб?

– Ши өөрөө эдсэлэ, ажалай үүлээр гэдэһээ үлдөөд сэрэһэн байхаш. Би, эдсэнһээш арсажа болохогүй нэн тула, зааханаар ама хүрэхүүб, – Ешигмаа хоёр удаа хартаабха хэрээдэжэ эдсэд, баяр хүргэн, амаа саарһаар аршамсаараа: – Минии хэрэг хуралсал хоёр гэмгүй дөө. Хуралсалаа дүүргэхэ дүтэлөөб, дуу, хатарай ансамбльда хүдэлхэ болооб, – гэжэ хэлэбэ.

– Хуралсалаа дүүргэһээрш, ажалда орохо болоһоорш амаршалнаб!..

– Хайнши даа. Ажалда үшөө ороодүйб.

– Болоо, болоо... Наада харуулжа, СССР гүрэн соогуураа, мүн хари гүрэнүүдээр ябаха, гоё хайхан ажалтай болохо юм байнаш. Би столярка сооһоо гарангүй, модоной хибэдэһэнэй үнэрөөр амилагшаб, манан тоонһон соонь ажаллагшаб. – гэжэ Ринчин хэлээд, Ешигмаадаа сай аягалха хоорондоо үргэлжэлүүлбэ. – Сэхыень хэлэхэдэ, буруугай бэлшээриһээ гараагүй ябаһанаа, Улаан-Үдэ сэрэгшэмни, намда эгээн холо газар гэшэ. Ажалаа огто муушалнагүйб, ажал хадаа ажал юм даа.

Сэбэрхэн Ешигмаагай хажуудань хуухада, үгэ үсөөнтэй Ринчин олон үгэтэй боложо, үшөө удаан хөөрэлдэхэ хүсэлдэ абтаад,

амаа хаангүй байхыс оролдоно. Буруугай бэлшээрийгээ гараагүй, Улаан-Үдыс холо газар гэжэ тэрэнэй хэлэһэн эдэ үгэнүүдыс Ешигмаа ухаан бодолдоо хабархан хадужа абаад, урал дээгүүрээ урихан мийэрэл гүйлгэбэ.

Ешигмаа аягатай сайһаа багаханаар хорожо уугаад:

– Ши Байгал далайс хараа һэн гүш? – гэжэ гэнтэ асуугаад, мэхэ-тэйгээр урдаһаань хараһана.

– Үгы... Хоёр жэл эндэ хүдэлжэ байнаб, Байгал далайс хараа-гүйб...

– Хажуудань байгаад, хараагүйб гэжэ гү? – гэжэ гайхаһан янза-тайгаар Ешигмаа хураба.

– Үгы, хараагүйб. Хэды хажууданшьс байгаа һаа, тэндэ ошоо-гүйб. Петя намайе нютагаа харуулха гэжэ уригша, тсэд ходол сүлөө саг ологшогүйб, ходол тэндэ ошохоёо үдэр бүхэндэ хойшолуула-шаб...

Ешигмаа шэг шарайгаа баяраар билгтаруулжа, харахан ню-дэнүүдээрээ ошо сасаруулаад:

– Би ерэхэ амаралтада гэртээ ошохо хэрэгтэйб. Тиигээ һаа, ерэхэ амаралтада намтай суг манайда ошолсожо, Байгал далайс х-арыш даа. Манайхин Байгалай эрьсһээ гушаад метр зайда байдаг юм, – гэжэ Ринчинийс уряд, мэхэтэйхэнээр урдаһаань хараха зуу-раа: «Бү арсаһай», – гэжэ сэдхэлдээ шэбшэнэ.

Ринчин хэмгүй схээр баярлан зүбшөөгөөд: «Танил басаганайн-гаа, илангаяа иимэ сэб эрхэн басаганай хажуудамни ябахадань, нам-да ямар схэ зол жаргал тудабаб», – гэжэ сэдхэбэ. Хэрэгтэйнгээ һа-нагдаагүй бэлэхэнээр бүтэжэ байхада, Ешигмаа баярлажа, урихан мийэрэл урал дээрээ задалба. Ринчинэй хэды зүбшөөгөөшьс һаа, Ешигмаа тэрэнийс бэс тээшээ татажа, лаб ошолдохо болгохын түлөө энэдхэг уран хайханай фильм харахыс дурадхаба. Ринчин бу-шуу түргөөр гар, нюураа угаагаад, шэнэ костюмаа үмдөөд, Ешиг-маатай хамта хажуудахи кинотеатрта ошохоёо газашаа гараба.

Орешковой сээрлиг соогуурхи ябаган зүргэхэнээр зэргэлэн алхалжа ябахадая:

– Ринчин, кинодо билет байхагүйдөө болохо, – гэжэ Ешигмаа хэлэбэ.

Үнэхөөрөөшьс, тэрэ үс сагта хүн зон энэдхэгэй уран хайханай фильмнүүдыс хэды дахин харадаг һэн. Киноһоо гараһан хүнүүд х-ажуудахиһаа нюужа, хамарайнгаа пулаадаар нулимсаяа аршаад абадаг бэлэй.

– Олохобди. Хүнэй гарһаа хоёр дахин үнэтэйгөөр абахаб, –

гэжэ Ешигмаас яажашье хаань удаан бариха гэхэн бодолдо абтаһан Ринчин ханаа амарханаар хэлэбэ.

– Хармаанайнгаа пулаад абаа гүш? – гэжэ Ешигмаа асуугаад, хорогүйхэнөөр энэбэ. – Эльгэ нимгэн хүнүүд нюдэнүүдээ уһатуулаад, кинотеатраа гарагша. Шамайе уян сэдхэлтэйшүүлэй нэгэн гэжэ ханахадаа, хармаанайнгаа пулаад абаа гүш гэжэ хуранаб даа.

– Сэхынь хэлэхэдэ, энэдхэг кино харахадаа, сэдхэлээ уяруулан, нулимсаяа арайхан баригшаб, уян нугархайгаар хатархыень, ирагуу хайханаар уянгалуулан дуулахыень хайхашаагшаб. Артист басаганай хатаржа байжа, дуу дуулахадань, эзэлүүдгүй тэрэниие шамтай зэргэсүүлэн, адлишаагшаб...

Ринчинэй энэдхэг артисткатай жэшэн сасуулхад, Ешигмаа бүтүүхэн досоогоо баярлана. Тэдэ хоёрой кинотеатрта ерэхэдэнь, үндэршэг гэшхүүр дээрэ хэдэн хүнүүд зогсоно. Тэдэнэр кинодо ерэгшэдые угтажа, нэгэ-хоёр үгэ андалдана.

– Харана гүш, билет үгы. Хожом харуужабди, гэр гэртээ хария, – гэжэ Ешигмаа дурадхаба.

– Халта хүлэ. Үлүү билсэдтэй хүнүүд үнэ сэнгыень нэмэжэ худалдадаг, үшөө эхилхэ үды, – гээд, Ринчин хэрэлсын адагта хүнүүдые угтажа, үлүү билсэдтэй, үгыень хурана.

Киноһоо үлэжэ байгшад үлүү билет хурагшадта: «Үгы», – гэжэ гүйдэлдөө хэлэхээр, хэрэлсы өөдэ гарана. Удангүй кино эхилжэ, хэрэлсы дээрэ хоёр-гурбан хүн үлэбэ. Урмаа таһарһан тэдэшые хэрэлсйнээ буужа эхилбэ.

– Би мүнэгтэйб. «Байгал» ресторанда ороё, – гэжэ Ринчин Ешигмаатай эндэхээ хахаса дурагүй байһанаа мэдүүлбэ.

– Ресторанда орохо дурамгүй, – гэжэ Ешигмаа арсаба.

Тиихэдэнь Ешигмаас аргадажа, бүхэли хүнндөө хотын гудамжаар гү, али Сэлэнгэ мүрэнэй эрьсэр сэнгэхэ гэхэн бодолдо абтаһан Ринчин ухаан бодолоо түргэ-түргөөр гүйлгэжэ байһанаа, хотын сээрлигтэ ёохорой болодогыень гэнтэ ханажархиба. Ешигмаа тэрээнһээ хахасажа арилхыс хүсэнэ. Тээд тэрэ Ринчинэй урилгаһаа арсажа ядашана. Ушар юуб гэхэдэ, түрэхэн эсэгынгээ эрилтыс дүүргэхэ байһанаа ойлгожо: «Тэсэ, тэсэ, энэ хүбүүс гэртээ абаашажа, эсэгынгээ ханааснь амаруулжа, хубсаһа хунараа, орон дэбидхэрээ асаруулхаб», – гэжэ Ешигмаа сэдхэнэ.

Удангүй тэдэ хоёр трамвайда хуугаад, Ногоон базаарта буужа, эрьс өөдэ гарахадаа, ёохорой дуунай эздэлхыс дуулаба. Республикын бүхы аймагуудай, хоёр буряад округуудай хүбүүд, басагад эндэ сугларан ёохордоходоо, танилсажа, хуби заяагаа ниилүүлдэг бо-

лонхой. Мүн баһа бэлбэхэн эрэ, эмэ наһатайшуулшыё саашанхи ху-
биингаа нүхэрые эндэ олохоёо срэдэг. Хабарай хоёрдохи һарада
уһанай шубуудай тоором болон нуурнуудта тогтон амарха зуура,
хурим түрөө хэжэ, үдэр, һүни илгаагүйгөөр шаг шууяа табидат
шэнги ёохорой дуунууд эдэлнэ. Аймаг бүхэнэй хүбүүд, басагад
өөһэд өөһэдынхээрэ ёохорой дуунуудыё татана. Гурба-дүрбэн
дүхэриг боложо хубаарһан ёохоройхид, хажуудахи дүхэригүүдтээ
мүрысэһэн юумэндэл, хоолой байна гэжэ мэдүүлэн, шанга-шангаар
хангиурдана. Тиихэдээ тэдэнэрэй дуулаһан ёохорой дуунуудай
үгэнүүд ондо-ондоогоор үгэлэгдэжэ, урда, хойно орон эдэлхэдээ,
уһанай шубуудай найр наадандал адлишуу.

Хүнэй дээгүүрнь орохын аргагүй хорёо соо ёохорой дүхэригүүд
нара зүб эрьсэлдэнэ. Тэрэ хорёогой үүдэндэ зогсоһон гурба-дүрбэн
һамгадай нэгэн билет худалдана, нүгөөдэнь биледэнь хахадтань
хүрэтэр шуулана, удаадахи хоёрын ёохорто ерэгшэдыё тэрэ хорёо
руу табина.

Тэрэ талмай руу орожо шадаагүй арбаад наһанай хүбүүд хорёо
тойрон ябажа, ёохордогшодыё һонирхон харана. Арба халта га-
раһан гурбан хүбүүхэд багашуулһаа буляаһан, мүн нөөсэлһэн өөһэ-
дынгөө эд мүнгэнүүдыё альганайнгаа хонхорхой соо барижа, би-
лет худалдадаг эхэнэртэ харуулба.

– Тугаар гараһан, аладаа тунгаагтай тугалнууд! Таанадыё
энээн уруу оруулхагүйб, таанадай унтаха саг дүтэлөө, гэртээ ха-
ритгы! – гэжэ билет худалдадаг эхэнэр сухалтайгаар хэлэбэ.

– Эшэхэ нюургүй эшэгэн тэхэнүүд, басагадай хойноһоо гүйл-
дэхэтнай үшөө таанадта эртэ, энээн уруу бү дугташалдагты! – гэжэ
хажуудахи эхэнэрын дари дээрэ даһа нэмэнэ.

– Хэзээ томо болохобибди, – гэжэ гурбан хүбүүдэй нэгэн, ха-
мар дороо гүнгэнэн халаглаһаар, Ешигмаа Ринчин хоёрто харгы
гаргаба.

– Арбан жэл үнгэрөөд байхада – срээрэй! – гэжэ билет худалда-
даг эхэнэр тэрэнэй хойноһоо хашхараад, хажуудахи эхэнэрнүүдээ
энээлгэбэ.

– Таанад... һамга абаха сагайнгаа ерэхэдэ срээрэйгты! – гэжэ
үүдэндэ зогсоһон эхэнэрнүүдэй нэгэн хэлэбэ.

Ринчин хоёр билет абаад, Ешигмаатай ёохорой хорёо соо
оробо. Тэрэ түрүүшынхисэ эндэ ерэхэн тула һонирхон, иишэ-тии-
шээ харана. Зэргэлээ дүрбэн дүхэригэйхид ондо-ондоо дуу дуулана.
Ёохордохо газаргүй үлэгшэд сэх дүхэригэй дунда дүхэриглэн ёохор-
доно. Ёохор наадан юрын үдэрнүүдтэ һүүлшын трамвай ябадаг хү-

ниин нэгэ саг, амаралтын үдэрнүүдтэ үглөөнэй үүр сайтар үргэлжэлдэг. Тиимэһээ эндэ багашуулыс табидаггүй юм. Шууяатай энэ газарай оршон тойрон ажаһуугшадай, илангаяа үбгэд, хүгшэдэй амаржа унтаха гэхэдэ, ёхор наадалган хашартай болошонхой.

– Дабхар энэ хоёр дүхэригтэ ёхордогшод хори-бурядууд гэшэ. Тэдэнэй саанахи ёхорой дүхэригэйхид – эрхүү бурядууд, тэдэнэй саанахида – түнхэнэйхид болон захиамнайхид, тэдэнэй саанахида – баргажан болон хурамхаанайхид, – гэжэ Ешигмаа Ринчиндэ ойлгуулна. – Зай, али дүхэригтэнь орохоннайб?

– Ехэ дүхэригтэ ороё, – гэжэ Ринчин дурадхаба.

Тэдэ хоёр гар гарһаа барилсажа, сэхэ дүхэригтэ оробо. Дүхэригэй зон олон байһан тула, хажуу тээшээ хахад алхам хэнэ. Тиихэдэнь Ринчин багахан алхам хэжэ, байһан байра дээрээ хүлөө урилан хүдэлгэнэ. Хашасалдаһан дүхэригэйхидэй баруун талаһаань түлхихэдэ, тэрэ өөрынгөө болон Ешигмаагай хүл дайраад абана, нэгэ дүхэриг тойроходоо, ёхорой дуунуудыс сээжэлдээдхибэ.

– Ешигмаа, хүлэйшни хургануудыс гэшхэнэндэм хүлисэ. Би энэ – баруун талаһаа түлхюулбэб, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Гэмгүй, ойлгоноб. Магад, Түнхэнэй гү, али Алайрай дүхэригтэ ошохоннай гү? Тэндэ хүнүүд үсөөн байна, – гэжэ Ешигмаа дурадхаба.

– Нэгэ дахин тойросбди, – гэжэ эдэ дүхэригүүдэй алинданшыс ябаха дуратай байһан Ринчин хэлээд, ёхордолгын үшөө нэгэ дуу сээжэлдэхэ хүсэлэндэ абтана.

Ёхорой дүхэриг тойролгондо ябажа эсэһэн үбгэд, хүгшэд хорёогой захаар табинхай хандалинууд дээрэ һуугаад, энсэлдэн байжа хөөрэлдэнэ. Тэдэнэр залуу ябаһан наһаяа гү, ёхорой шэнэ дуунууд тухай гү, залуушуулай хатаралганууд тухай гү зүбшэн хөөрэлдэнэ хэбэртэй. Ажалай һүүлээр залуу хүдэлмэришэдэй үдэшын хургуулида үдэр бүхэндэ хэшээлнүүдтэ ябадаг Ринчин эндэ түрүүшынхисэ эндэ ерэжэ, ёхор наадыс һайхашаана. Хүдэлмэришэдэй үдэшын хургуули амаралтын үдэрнүүдтэ амардаг байба. Тиимэһээ Ринчин нэгэ долоон хоног соо хараха гэхэн кинонуудаа амаралтын үдэр бултыень хаража үрдидэг байһан тула, үдэшэлэн тээшэ забһарал хэжэ, ёхор нааданда ябадаг болохо гэжэ бодоно. Ешигмаатай эндэ ерэдэг наа, һайн байгаа гэхэн бодолдо абтаад, хажуудахиингаа хүхюу бэшэ аад, ямар нэгэ юумэндэ бодолгото болонги ябахыс тухайлаад: «Эндэ ерэхэгүй гээшэл ха», – гэжэ сэдхэн, урихаяа зүрхэ алдана.

Газаа харанхы болоошье хаа, газаа дулаан. Үндэр хорёогой бахананууд дээгүүр үлгэнэн лампочканууд зайн галаар гэрэлтэнэ. Удага эрбээхэйнүүд тэдэ халуун лампочкануудыс мүргөөд лэ, сухарина. Гэбэшье, тэдэнэр нэтэрүүгээр зайн галаар гэрэлтэнэн тэдэ лампочкануудта добтолно. «Орой боложо, оро дэбидхэртээ орохоор болободи» – гэлдэжэ, үбгэд хүгшэд ёохорой хорёоһоо хубарилдаһаар гараба.

Эндэ ерэжэ танилсаһан хүнүүд, мүн инаглажа халуунаар дурлалсаһан залуушуул сүлөөдэ хөөрэлдэжэ, хотын гудамжаар сэнгэн ябахаяа тэндэнээ гаража эхилбэ. Тиихэдэнь ёохор нааданай дүрбэн дүхэригэй хүнүүд эли бодо үсөөржэ эхилбэ.

– Бидэшье гэр гэртээ харихаар болободи, – гэжэ Ешигмаагай хэлэхэдэнь, Ринчин үгэ дуугүй зүбшөөжэ, хотын сэсэрлигһээ гаража, эрье руу бууба.

Эрид доошоо буухадаа, Ринчин Ешигмаада гараа харбайба. Тээд Ешигмаа тэрээндэ гараа үгэнгүй, дуугай ябана. Үүр сайтар Ешигмаатай сэнгэхэ дуратай ябаһан Ринчин сэлмэг дулаахан хүни боложо байһан, сэсэрлигэй ёохорто түрүүшынхисэ ерэнэн, хайхашааһан тухайгаа хэлэнэ. Тээд Ешигмаа, уһа балгаһан юумэндэл, абья аниргүй ябахадаа, ханаашалһан бодолоо яжа бэслүүлхэ тухай ухаагаа гүйлгэнэ. Ринчин ябадалаа аалидхаба. Тиихэдэнь дурлаһанаа хэлэхэнь гэжэ Ешигмаа ханан сасуугаа, ябадалаа түргэдхэжэ, артистнуудай байдаг хоёр дабхар модон гэртэ дүтэлбэ.

– Ерээбди. Эндэ нэгэ таһалгада байдаг болохоб, жаа-зуу заһабарилга хэхэ хэрэг гаранхай. Мүнөө таниха айлдаа байнаб. Байгал далайсэ хараха гээ хаа, ерэхэ амаралтын үглөөнэй найман сагта автобусуудай аймаг ошодог газарта хожомдонгүй ерээрэй. Бү марта, автобусаа бү гээгдэ, – гэжэ Ешигмаа хэлээд, түрүүшынхисэ тэрээндэ гараа харбайба. – Дахин уулзатараа баяртай.

Ринчин тэрэнэй үнжэгэн зөөлэхэн гар дүмүүхэнээр аяшархан адхаад, табиha дурагүйгөө мэдүүлэн, халта шангаханаар баряадхиба. Ешигмаа хэды сүхалаа хүрөөшье хаа, үүдэн дээрэхи зайн галай лампочкаһаа гэрэлтэнэн толон доро тэрэнэй адха сооһоо хугалжа шадахаяа болиһон өөрынгөө гарыс уйдхартайгаар хараба. Тиихэдэнь Ринчин тэрэнэй гарыс шангашагаар бариханаа ойлгоодхибо.

– Сүлөө орохо сагтаа шинии байха байрышһини заһабарилсаһадамна болохо, – гэжэ дүтэ танилсаха гэнэн хүсэлдэ абтаһан Ринчин дурадхаба.

Тээд Ешигмаа тэрэнэй дурадхалыс зүбшөөһөнөө гү, амаралтын үдэр уулзаха гэнэн хэлсээгээ баталжа гү, гэртээ хүргүүлһэндээ

баяр хүргэжэ гү, толгойгоо дохёод, гэдэргээ эрьсэжэ хараншьегүй, гэрэйнгээ үүдэе татаба.

– Баяртай, – гэжэ Ринчин тэрэнэй хойноһоо хэлэжэ үрдсэд, газань үлэшэбэ.

6

Автобус дахиад уруудам уруу шуумайжа эхилбэ. Ринчин эндэхи нютагуудай байгаалие һонирхон каража һуухадаа, алдар сууда гаранан Байгал далайда түргэн хүрэжэ хараха хүсэлдэ абтана. Нэгэ һуурида зэргэлжэ һууха билсэдэй үгы байһан тула, тэдэ хоёр автобусай үүдэн багта урда, хойно һуугаад ябана. Тиимэһээ тэдэ хоёрто хөөрэлдэхэ арга боломжо үгышпэг. Тсэдпше Ринчин һонирхонһон юмэсэ һуража, Ешигмаас хашараахагүйгөө оролдоно. Ринчиндэ нюусаяа харгыдаа хэлэхэб гэжэ һанаһан Ешигмаада нэгэ талаараа муушы, нүгөө талаараа һайншы. Ушар юуб гэхэдэ, эхэ, эсэгэдэнь дамжуулха хүн энэ автобуста һуунхай ябана. Ешигмаа тэрэ хүндэ мэдэгдэнгүйгөөр, харгыдаа һамбаа оложо, нюусаяа Ринчиндэ хэлэхэ хүсэлтэй. Тсэд тиимэ арга боломжын тэрэндэ олдохо, үгынь мэдэгдэнгүй.

Ринчин Ешигмаагай һууһан һуурийн түшэлгэдэ хойноһоонь нэнгэжэ, шэхэндэнь дүтэлөөд:

– Ешигмаа, хаарбазаар Сэлэнгэ мүрэн гаталдаг газарта дүтэлөө гүбди? – гэжэ шэбэнэн һураба.

– Дүтэлөө. Аниргүй һуу, – гэжэ Ешигмаагай хүйтэнншгөөр хариусахада, Ринчинэй халуун амисхал холодоодхибо.

«Үһөө бороотой үс сагта тэнгэрийн үдэрэй хэды дахин бүрхэжэ, сэлмэжэ байдаг мэтэ абари зантай басаган гээшэ гүш? Юундэ һурабабиб?.. Байгал далайе харуулха гэжэ юундэ намайе дахуулаад, гэртээ абашана юм? Амаралтын үдэр элэктричкэдэ һуугаад, Байгалай эрьс ошохоёо яагаабиб даа. Энэ намда дурагүйшпэг гээшэл ха. Юрэдөө, бэсэ абаад ябаха байна», – гэжэ Ринчин сэдхэнэ.

«Манай хүршэ тосхоной «Радио-Далай» хаанаһаа энэ автобуста дайралдажа һууба гээшэб? Намайе энэ Ринчинтэй хамта ябана гэжэ мэдэбэ гү, али үгы гү? Юрэдөө, тэрэ тухайлбал хадаа. Намайе танигдаагүй нэгэ эрэтэй гэртээ сэрэбэ гэжэ мүнөөшье бэшэ һаа, үглөөдэр дуулгахань бээ», – гэжэ Ешигмаа сэдхэжэ, Ринчинтэй хөөрэлдэхэһөө байха, гэдэргээшье харахая айшоод, дуугай һууна.

Байгалай эрьсэдэхи зэргэлээ хоёр тосхоной нэгэндэ ажаһуудаг, багадаа ямар нэгэ үбшэндэ зүүн талынгаа хахад бэсые дайрагдажа,

хүл гар хоёрын хүжүүнээр хүдэлдэг болошсон Баян- Далай урда-шагуур хууһан Ешигмаас харан-харан хууна.

Хоорондоо арбаад модо зайтай тэдэ хоёр тосхойхид Баян-Далайе «Радио» гү, али «Хобшон» гэжэ нэрлэһэн юм. Нүүлдэнь тэрэниис «Радио-Далай» гэлсэһээр, энэ нэрээрэ энэ нотагуудаар алдаршаа һэн. Ушар юуб гэхэдэ, тэрэ СССР болон хари гүрэнүүдтэ боложо байһан һонинуудыс радиогоор шагнаад, тэрэнэ радиогүй айлнуудта дамжуулдаг байгаа. Баймга айл бүхэнэй радиотой болоходонь, тэрэ айлнуудаар һонин дуулгадаг ажалаа хаһагдахадаа гү, али хүнүүдэй һонирхожо шагнаһаа болишходонь, нотагайнгаа хүнүүдыс һонирхуулжа баярлуулха ажал бэдэрэ бэлэй. Удангүй тэрэ нотагайнгаа, аймагайнгаа һонинуудыс бэшэжэ, аймаг болон республикын түбэй газетэнүүдтэ хэблүүлжэ эхилбэ. Тиэхэдэ «хүдөө нотагай бэшэгшэ» гэжэ нэрэ соллодо хүртэжэ, багахан гонорар абажа, улам олоор бэшэдэг болоходоо, «корреспондент» гэжэ үнэмшэлгэтэй болоһон тэрэ суглаа хураалнуудта, түрэ нааданда дээгүүр хуудаг болоо һэн. Муусмнай бэшэжэрхюужэ гэжэ һанаандаа айдаг болоһон нотагай болон аймагай бага, сха дарганар тэрэниис хүндэлдэг болоо бэлэй. Оройдоол дүрбэн класс дүүргэһэн тэрэ жэл бүхэндэ дээшээл ургажэ эхилбэ. «Арбадахийс гү, али дээдэ хургуули дүүргэһэн байгаа һаа, хоолол ошохо байгаа даа», – гэжэ нотагайхидынь хэлсэдэг бэлэй. Иимэрхүү ажалһаа гадуур тэрэ тосхонуудайнгаа хүнүүдтэ туһа хүргэжэ, хамалганда абтаһан гү, али Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуусха дайнда алдалан унаһан сэрэгшэдэй дансаарһануудыс гэртэхидһэнь абаад, хотын архивуудаар, дээдэ зургаануудаар ябажа, пенс болон үхибүүдэй пособи, элдэб хүнгэлэлтэнүүдэй үнэмшэлгэнүүдыс абадаг болоо һэн. Хүдөөдэ сүлөөгүй ажалтай хүнүүд тэрэнэй харгыда, эдэс хоолдо, үхи хүүгэдтэ һуралсалай ном, тетрадь болон бусад хэрэгсэлнүүдыс магазинһаа худалдажа абаха мүнгэ үгэдэг байба. Хотон-город хэды дахин харгылдаг болоһон Баян-Далай энэ тэрэ юумэнүүдэй үнэ сэн сээжээр мэдэхэ болошонхой тула, захишпадай захилда хэды мүнгэнэй хэрэгтэй болохыс тоо бодолгын шоото татангүйгөөр тон һайнаар мэдэдэг юм. Мүнөөшье тэрэ хүнүүдэй хэрэг бүтээгээд гү, али статьяга редакцияда үгөөд, нотагаа бусажа ябанал хаш.

Автобусай арын хурида хууһан тэрэ Ешигмаа тухай иигэжэ һанана хаш: «Ши, Ешигмаа, намайе таняашагүй болоно гүш даа. Дээгүүр һанаатай ши гэртэхидтэ, нотагайнгаа хүнүүдтэ шэгшын зэргэ туһа хүргөөгүйш. Эжы, абынгаа хүзүүн дээрэ, тоһон соо умбажа, торгон соо хүльбэржэ ябаһан ши, эрдэм хургуулитай боло-

жол байгаа бээш даа. Тээд дүрбэн класс дүүргэһэн би шамһаа эрдэм бэлигээрээ дортохогүйл байхаб. Шам шэнги дээдэ хургуулигүйшье хаа, би улаан хэлэнэйнгээ хүсөөр дээдын ноёдто орожо, эриһэнээ абажа, нютагайхидаа баярлуулагшаб», – гэжэ Баян-Далай сэдхээд, хүнүүдэй захилнуудыс пүмпытэр хэһэн, баруун дала мүртөө һуйбадан үргэлжэ ябадаг сүүмхээс хүлэйнгээ дороһоо абажа, үбдэгүүд дээрэ табиба. Тиигээд тэрэ хуушарһан боро костюмайнгаа дотор хармаанһаа олон саарһануудыс гаргажа, сүүмхэ дээрээ табяад, нэгэ-нэгээр тэдэнээ харан, аман соогоо уншана. Тиихэдэнь тэрэнэй уралнууд хүдэлнэ. «Энэл саарһаар Мэдэгмаагай гэртэхидыс, илангаяа эхыснь баярлуулхаб. «үнэхөөр хамалганда абтаһан гэр бүлын басаган» гэһэн энэ үнэмшэлгэ гартань барюулхаб. Энэ хэрэг бүтээһэнэйнгөө түлөө адагынь арбан түхэригтэ хүртэхэб. Үшөө хоёр айлда орожо, захиһан захилнуудыснь үгэхэб», – гэжэ тэрэ сэдхэхэ хоорондоо, нэгэ хэдэн саарһануудыс бусадһаань амьарлана.

Тэдэнэй һууһан автобус Сэлэнгэ мүрэниис хаарбазаар гаталдаг эрьс дээрэ тогтошобо. Ешигмаа булганһаа түрүүн һууриһаа бодожо, автобусай нээлтэтэй үүдээр газашаа гараба. Ринчин хүнүүдэй хойноһоо дахажа автобусаа буугаад, хаарбаза дээрэ гараба. Тэдэнэй һууһан автобусай урдань байһан хоёр хүнгэн, ашаанай гурбан машина һууриһаа аалиханаар хүдэлбэ. Улаан шара уужа үмдэһэн хаарбазын хүдэлмэришэн хоёр гараа урдаа үргэн барижа, хургануудаа бэс тээшээ нугалан дуудажа, хаарбаза дээрэ гараһан машинын урда гэдэргээ аалихан сухарина. Тэрэ хүн хаарбазын талмайн эхиндэ хүрэмсөөрөө, гараа бүри дээшэнь үргэбэ. Тиихэдэнь тэрэниис аалиханаар дахажа ябуулһан машинаа жолоошон байлгаба. Хаарбазын тэрэ хүдэлмэришэн гэдэргээ үшөө нэгэл алхам сухарья хаа, мүрэнэй түргэн урасхалтай уһа руу унаха зайда хүрөөд тогтошобо. Ринчинэй харахадань, машинын урагшаа ябажа болохогүй гэһэн тэмдэгтэ сагаан шэрээр шэрдэһэн зурагар шугам байба. Улаан шара уужатай тэрэ хүдэлмэришэн хаарбазын хажуу талада хэбтэһэн гурбалжан булантай хоёр түмэр үбилтэ абажа, хаарбазын талмайн эхиндэ тогтоһон үнөөхи машинада ошоод, нэгыснь урдахи сахаригайнь урда, нүгөөдыснь хойто сахаригайнь хойно табиба. Тэрэ машинын урагша, хойшоо хүдэлхээс болиходо, удаадахи машина хаарбаза дээрэ аалихан гаргажа эхилбэ. Машинын хаарбаза дээрэ гарахада, хаарбаза халта хэлбэлзээд абана.

Эдэ бүгэдыс түрүүшынхисэ һонирхон хаража, хаарбазын хажуу талын хаалтыс түшэжэ зогсоһон Ринчин Ешигмаас хүнүүдэй

дундуур бэдэрэн хараашалба. Тэрэнэй хажууда зогсоһон хүнүүд хашарһан мүнгэнүүдыс мүнэнэй уһа руу хаяна.

Ринчин Ешигмаада дүтэлбэ. Ешигмаа хажуудань ерэнэн тэрээн тээшэ эрьсэжэ харангүй:

– Сагаан хашарһануудыс Сэлэнгын оёор уруу хая. Хаарбазынгаа хаадгүйгөөр энэ мүнэн гаталхын түлөө хашарһануудыс уһа руу хаядаг заншалтай юм, – гэжэ хамар дороо гүбэрбэ.

Үнгэрһэн хэдэн хоногой саана Ешигмаагай үнжэгэн зөөлэхэн гарыень аяшаажа баряад, хотын сэсэрлиг соо ёохордожо байхадаа, «Сэлэнгын оёорой сэнтэй шулуу бэдэрэе» гэжэ дуулаһанаа сахилгаан түргөөр ханаад, сэнтэй шулуу бэшэ, харин хүнүүдэй хаяһан сагаан мүнгэн байхаяа яагааб гэхэн бодолдо тэрэ абтаһаар, сүүмхэ сооһоо хашарһануудыс гаргажа тэдэнэ уһа руу хаяад:

– Юундэ шара бэшэ, сагаан хашарһануудыс хаядаг юм? – гэжэ һонирхобо.

Ешигмаа мийэрэн байжа, байра дээрээ эрьсэлдэн, Ринчин тээшэ хараад:

– Үгытэй ябаха гэбэл – шара, баян ябаха гэбэл – сагаан хашарһан мүнэ хаядаг гэлсэгшэ. Үнэндөө, энэ ёһо заншал мухар хүзэгтэйшүүлэй юм ааб даа... Радио-Далай бидэндэ ерэжэ ябана. Тэрээнһээ холуур яббал дээрэ, – гээд, Ринчинһээ холодобо.

Толгойдоо сайбар шара хулһан шляпа, бээдээ боро костюм үмдэһэн, хара хүрээ һахалтай, туршагар туранхай, үндэр, набтараараа адлирхуу хүн зүүн гараа хүйһэн багтаа тохиилгон баряад, зүүн хүлэйнгөө гуталай улыс хаарбазын зузаан шала дээгүүр халта шударһаар, Ринчинэй хажууда бии болоод, мэндэшлэһэнэй һүүлдэ тамхи эрибэ.

Ринчин тэрэниис мэндэшлэхэ хоорондоо: «Тэрээнһээ холуур яббал дээрэ» гэжэ Ешигмаагай хэлэһыс ханаадхимсаараа:

– Тамхи татадаггүйб, – гэжэ хэлэбэ.

– Тамхинһаа һайн юумэн үгы юм даа. Биһыс татадаггүйб. Зүгөөр, тантай үгэ андалдажа хөөрэлдэхын түлөө тамхи эрсэб, – гэжэ тэрэ хүн тамхи эриһэнэеэ балаалжа, Ринчиндэ ойлгуулаад, хөөрэлдэхэ арга мэхэ бэдэржэ үргэлжэлүүлнэ. – Хараха янзадамни, та энэ нютаг уруу түрүүшынхис ерэжэ ябанат. Энэ автобусай ошодог харгы замдаа хүрэдэг тосхонуудай ород, бурыад, татаар, хохоол хүнүүдыс бултыень мэдэхэб. Тиимэһээ танда туһалжашыс магадби. Ньюса бэшэ хаань, та хэнэйдэ ошожо ябанат?

– Хэнэйдэшыс бэшэ, Байгал далайс харахаяа, – гэжэ Ринчин хариусаба.

– Хэрбээ зүбшөөбэлтнай, танда Байгалай эгээ найхан газар болохо Энхэ-Нугые харуулахадамни болохо, тэндэ тогтохо, хонохо айлшые олохоб, – гэжэ Радио-Далай дурадхаба.

– Хэрэггүй. Би өөрөө Байгал далайе олохоб, – гэжэ Ринчин харюусаад: «Энэ хүн харгышпалһанайнгаа түлөө мүнгэ эрихэ гэнэл хаш», – гэжэ муу һанамсаараа, байра дээрээ эрьсэлдэжэ, хөөрэлдөөгөө дүүргэһэндэл, буруу тээшээ харапана.

Хаарбаза арадаа шагтагалһан багахан катер хара хүхэ утаа бушхуулжа, даажа ядан, Сэлэнгэ мүрэнэй түргэн урасхал өөдэ жүдхэнэ. Катер байра дээрээ байһан юм шэнги тамарһан, үгынь мэдгдэнэгүй. Гэбэшье, үндэр хада болон гүбээнүүдтэй нүгөөдэ эрьсэдэ аалиханаар дүтэлнэ хэбэртэй. Эдэ олон хүнүүдые, арбаад машинануудые ашаһан хаарбазые тросоор татан шэрэжэ, мүрэнэй хоёр эрьсэдэ абаашадаг, асардаг тэрэ катерые багахан гэжэ голлолтогүй, ямар хүсэтэй юм. Хэрбээ шагтагалдаг тросойнь таһарбал, хаарбаза мүрэнэй хүсэтэй урасхалда туулгуулан урдашаха шэнгээр һанагдана.

– Энэ Ешигмаас таниха гүт? – гэжэ Радио-Далай мүрэнэй урасхал өөдэ даажа ядан жүдхэнэн катерые һонирхон хаража зогсоһон Ринчинэй ара нюрганһаа һураба.

– Үгы, – гэжэ Ринчин харюусаба.

– Аа-а, – гэжэ Радио-Далай дуугараад, Ринчинэй үрөөһөн дала мүртөө хуйбадажа үргэлһэн багахан сүүмхыень хаража, эдихэ эдсэгээ тэрээн соо хээд, аяншалжа ябаһан хүн байна гэхэн бодолдо абтаһаар, тэрээнһээ холодобо.

Катерай хара хүхэ утаан харагдахаяа, хүнхинөөн дуулдахаяа болижо, хүсэтэй урасхалаар урдаһаар мүрэнэй нүгөөдэ налуушаг үндэр эрьсын доро хүлсэжэ байһан машинануудтай хүнүүдэй хажууда хүрөөд тогтошобо. Тиихэдэнь машинын дардам харгы гүбээ дээрэһээ мүрэнэй уһан хүрэтэр зурыһаар мухардан дууһашаба.

Улаан шара уужануудые үмдэһэн хоёр хүдэлмэришэд пирс дээрэ хүрэжэ буугаад, хаарбазаһаа бүдүүн мушхамалнуудай үзүүрнүүдые баряад, эрьс дээрэхи богонихон бахануудта орёон байжа татана. Тиихэдэнь хаарбаза пирс хоёрой хоорондохой зайнууд ниилэбэ. Хүнүүд мүрэнэй нүгөөдэ эрьсэдэ буугаад, харгын захаар һубарилдан, гушаад метр үндэртэй налуухан гүбээ өөдэ гарана. Харгын хоёр талаар хойно-хойноһоо жэрылдэн тогтоһон машинанууд, нэгэ тэргэ морин болон хүнүүд хаарбазада һууха оошороо хүлсэнэ. Хаарбазаһаа буугшад гүбээ дээрэ гараба. Тэрэ гүбээ дээрэһээ саашаа нэлэнхы тала дайда нэмжынэ...

Улаан-Үдэхээ срэгшэ автобус гүбээ дээрэ гараад тогтошобо. Хүнүүдэй автобустгаа хуухаяа урдахи үүдэндэ обооролдожо зогсоходо, арын үүдэн нээгдэбэ. Тиихэдэнь хүнүүд тэрэ үүдэн тээшэ гүйлдэшбэ. Ринчин Ешигмаагаа тэдэ зоной дунда төөрижэрхёод, Радио-Далайһа тэрьедэһыень тухайлна. Нэгэ бүлэг велосипедтэй хүнүүд тэдэнэй хажуугаар үнгэрбэ. Спортсменүүд гү, али аяншад гү гэжэ ойлгожо ядаһан Ринчин тэдэниис һонирхон харана.

– Нууха өөрын хууринуудтай аад, яатараа түрисэлдөө, үрдилдөө зомта?! – гэжэ Ринчинэй хойнонь зогсоһон Радио-Далай хашхараад, дурагүйхэнөөр үргэлжэлүүлнэ. – Хараба гүт? Эдэ велосипедтэйишүүл, энэ оошорто байһан машинатайшуул аяншалагшад гээшэ. Мүнөө ябагаар аяншалхаяа болижо байна гүб даа. Эдэнэй дунда тэргэ моритой ори ганса хүн манай нютагай гэжэ харабаб. Ээх-даа, бидэнэр үзэсхэлэн хайхан тоонто нютагаа, Байгал далайгаа сэгнэнэгүйбди даа. Харин эдэнэр манай нютагыг харахаяа срээ...

Автобусоор ябагшад хуури-хууринуудтаа хууба. Автобус байраһаа хүдэлжэ, түргэндөө оробо. Гүбээ дээрэхээ алад саашаа харагдаһан тэгшэ тала дайдада таряалан ногоорно. Зумбараанууд харгы хүндэлэн гүйлдэнэ.

– Баян-Далай тон зүб хэлэнэ гэжэ һананаб, – гэжэ Ринчинтэй зэргэлжэ хууһан хүн хажуугаархидайнгаа дуулдахаар хэлэжэ эхилнэ. – Сабхишан өөрөө сабхигүй байдаг гэгшэдэл, бидэнэр тоонто нютагаа үнэхөөрөөл сэгнэдэггүйбди. Тиихэдэмнай аяар холоһоо аяншалжа эндэ срэгшэд алдарта Байгал далайс хаража, хэдэн хоногто эрьедэнь амарна...

– Иимэ тунгалаг хайхан уһатай, иимэ арюун хайхан байгаалитай, агаартай далай дэлхэй дээрэ үгы ха юм! – гэжэ тэдэнэй дунда хууһан үшөө нэгэн нютагаа магташана.

– Байгал далаймнай ганса уһаараа, агаараараа бэшэ, мүн загаһаараа, ан гүрөөлөөрөө, ой модоороо баян гэхэсэ мартааш! – гэжэ үшөө нэгэн нэмэбэ.

– Нэй, нүхэдүүд, Баян-Далайгаа магтахаяа мартааб... Баян-Далайдаа Байгал далай тухайгаа бэшүүлэс! – гэжэ үшөө нэгэнэй хэлэхэдэнь, хүхэ энсэдэн автобус соо зэдэлшэбэ.

– Намаар наада бү хэгты! Таанад... бидэнэр Байгал далайнгаа уһыг, эндэхи сэбэр хайхан байгаалиис аршалан хамгаалхаяа мартаабди гэжэ сэхэ хэлэгты. Бидэнэй аршалан хамгаалаагүй һаа, аяншад һанаагаа зобожо, аршалан хамгаалхагүй ха юм! – гэжэ Баян-Далайн хэлэхэдэнь, хүхэ энсэдэн аалида-аалидаһаар замхашаба.

Нэгэ хэдэн минутын үнгэртэр аалин байдал автобус соо тогто-

побо. Асфальт харгыгаар мухарилдаһан мөөрэнүүдэй шаршаганалдаха шэхэнэй үзүүртэ соностоно. Баян-Далайн хэлэнхэн үгэнүүд хүнүүдэй зүрхэ сэдхэлые үбшэнтэйгээр хадхаба хэбэртэй. Нэгэ хэдэн хүнүүд тэрэнэй хэлэнхэн үгэнүүдые дэмжэһэнээ, зүбшөөһөнөө мэдүүлжэ толгойгоо дохино.

– Байгалай уһые сэбэр байлгахын тула манай республикада санэпидстанци бии ха юм. Тэрэ эмхи зургаан юу хаража, ямар ажал хэжэ байдаг юм? – гэжэ автобус соо нуугшадай үшөө нэгэн аалин байдал таһалдуулба.

– Би тэрэ санэпидстанци тухай хэлэнэгүйб. Харин Байгалай эрьедэ амархаяа ерэгшэд хооһорһон архингаа, пивынгээ шэлнүүдые, эдсэнэйнгээ үлдөөсөнүүдые, газтын таһардаһануудые болон целлофан туулмагуудые хараһан газартаа хаяна, түүдэгүүдээ унгарангүй арилна. Ерээдүй сагта Байгалаймнай эрьс эдэ бүхы хаядаһаар дүүрэхэ, – гэжэ Баян-Далай мэдээрхэбэ.

– Ши тон зүб хэлэнэш, аяншадай эндэ ерэхэ харгыснь хаажа шадахагүйш. Тээд тэдэнэй хог хаядаһануудые суглуулжа, гансашье манай нютагта бэшэ, бүхы Байгалайнгаа эрьснүүдые яажэ сэбэрлэхэбши? – гэжэ тэрэнэй хажуудань нуугша хүн арсалдаата хөөрэлдөөндэ оролсобо.

– Нэгэ ханаан бодол бии...

– Ямар?! Юундэ абья аниргүй болошобош, аа-а? Ээх даа, Баян-Далай, хүдөө нютагаймнай бэшэгшэ – корреспондент, засаг түрын шадаагүй юумыс ши яагаад шадахабши даа.

– Аяншадһаа, хаарбазаар Сэлэнгын энэ эрьедэ гарагшадһаа Байгалай эрьсые бузарладаг хог хаядаһануудһаа сэбэрлэлгын нэмэлтэ – татабариин мүнгэ абаха хэрэгтэй. Тиигэхын тула Сэлэнгын хоёр эрьедэ татабари мүнгэ суглуулдаг пунктуудые бии болгохо шухала.

– Зүбшүү юумэ тулхабаалнаш, тээд Байгалай эрьедэ ажаһуудаг бидэнһээ мүрэн гаталганһаа гадуур нэмэлтэ мүнгэ абаха болоно гү? Ши өөрөө хаарбазаар Сэлэнгыг гаталганһаа гадуур, хог хаядаһануудые суглуулан сэбэрлэлгэндэ мүнгэ түлэхэ байна гүш?

– Байгалай эрьсэр ажаһуудаг намһаа, шамһаа тэрэнэй түлөө мүнгэ абахагүй. Юундэб гэхэдэ...

– Тээд шамда, намда... – гэжэ арсалдаатай хөөрэлдөөндэ оролсоһон хүн тэрэнэй үгэ тодожо абаад, зүришэлдэн һөөргэдэжэ эхилнэ. – Түрэл гаралнууднай айлшалжа ерэхэдэ, хог хаядаһануудые сэбэрлэлгын түлөө мүнгэ түлэхэ болоно гээшэ гү?

– Эндэ ажаһуудаггүй хадаа, түлэнгүй яахаб, – гэжэ Баян-Далай хэлэбэ.

Ринчин тэдэнэй хөөрэлдөөнхөө Байгал далайн тунгалаг хайхан уһатайе, сэбэр агаартайе, загаһаар, ан гүрөөлөөр, янза бүрийн модонуудаар, олон элдэб ургамалнуудаар элбэгые мэдэжэ абана. Тиихэдээ тэрэ эндэхи байгаалийн, Байгалай эрьснүүдэй хог хаяһадаһануудаар бузарлагдажа байхада, энэ арсалдаата хөөрэлдөөн зүб гэжэ һанана.

Удангүй автобус Байгалай эрьсэдэхи түрүүшын тосхондо дүтэлбэ. Автобусай тогтодог газарта ерэхэдэ, хэдэн хүнүүд бууба. «Баян-Далай эндэ буухагүй, бидэнтэй хамта үшөө саашалха юм байна», – гэжэ Ринчинэй сэдхэжэ һуухада, автобусай арын һууриһаа тэрэнэй хоолой соностожо:

– Хүбүүн... гэхэхээ бэшэ, шинии нэрыс мэдэнэгүйб. Хүбүүн, Байгал далай урдаһни хүхэржэ байна, харана гүш? – гэжэ мэдүүлбэ.

Ринчин Байгал далайе обёорногүй. Хараани холын зайда сэлмэг тэнгэрийн хаяа хүхэрнэ. Байгал далайн уһанай сэлмэг тэнгэрийн үнгэ зүһэтэй ниилэсэлдээд байһые тэрэ гэгтэ ойлгожорхибо; тиигээд бүри хайнаар хараха гэжэ һуури дээрээ үндыгөөд:

– Байгал далайн уһан тэнгэрийн үнгэ зүһэтэй илгаруулхын аргагүй ямар адли юм, – гэжэ хамар дороо гүбэрһөөр зогсоходонь, хүхэрэгшэ далайн уһан харагдахаяа болишобо.

Ринчинэй һууридаа һуухадань, Ешигмаа иигэжэ сэдхэбэ: «Шүдхэр абэг, Радио-Далай өөрынгөө тосхондо буубагүй... Намайе Ринчинтэй ябана гэжэ тухайлаад, манай тосхон хүрэтэр ошоһонь ха. Автобусаа буухадаа, тэрээндэ харагдангүй, гэртээ яажа ошолтойб? Түрүүн буултай гү, али һүүлдэ гү? Арын һуурида һууһан тэрэ эгээн һүүлдэ бууха байха. Магад, эгээн һүүлшын тосхондо ошожо ябахадань, дэмы айна гүб? Түрүүн буубални, хойноһоомни дахахадаа болохо».

Асфальт харгы үнишэг дүүрэнхэй. Автобус Байгалай эрьсээр зурыһан харгыгаар хойшолжол ябана. Тиихэдэнь автобусай мөөрнүүдһээ бурьялан дэгдэһэн тооһо шорой хойнонь гээгэгтэн үлэнэ. Харгын хоёр талаар ургаһан үндэр ута нарһан, жодоо, хуша модонууд эндэхи гоё хайхан байгаалитай Байгал далайе халхална. Гансал сэлмэг тэнгэри модонуудай үзүүрнүүд дээгүүр хүхэрнэ... Ешигмаа Ринчиндэ Байгал далайе юундэ харуулхаяа хэдэһэнэ ойлгуулжа шадабагүй; нюусаяа харгыдаа Ринчиндэ хэлэхэ гэхыснь Баян-Далай болон хажуугаарнь һууһан танилнууд хаатуулба. Гэбэшье, тэрэ огородойнгоо хорёо соо һуугаад, һанашалһан хэрэгээ дууһан хэлэхэ гэхэн һүүлшын хүсэлэндэ абтаба. Баймга хүбшын мододой һириылдэжэ эхилхэдэ, гоё хайхан байгаалитай Байгал да-

лай харагдаба. Ринчин баяраа досоогоо багтааж ядан, хуури дээрхээн бодоод, хүнүүдэй толгойн дээгүүр хараашална. Тэрэнэй хонирхон харагша далайн уһанай нюруу бүмбэгэ мэтээр пүмпынэ.

– Ринчин, – гэжэ сэхэ урдань хууһан Ешигмаа гэдэргээшье харангүй, аргааханаар шэбэнэн хэлэжэ эхилбэ. – Би автобусаа түрүүн, ши һүүлдэ буугаарай. Намһаа холошог гээгдээд, намайе дахаарайш. Үнөөхидөө мэдэгдэхгүй ёһотойбди.

Мүнөө автобус далайн эрьсдэхи загаһашадай ажаһуудаг тосхондо дүтэлбэ. Ешигмаа сүүмхээс баряад, автобусай үүдэн тээшэ алхалшаба. Тиихэдээ тэрэ Ринчинтэй суг хамта ябаагүй болохо гэжэ гэдэргээшье эрьсэжэ харабагүй.

«Ешигмаа яатараа Баян-Далайһаа айнаб? Юундэ тэрэниие «Радио» гэжэ нэрлэнэб? Эрэмдэг хүнүүд тосхон бүхэндэ байдаг хаям. Тэдэнэр айлһаа айлнуудта орожо, элдэб хонинуудыс дуулгадаг. Тиимэл хадань, Радио-Далай гэхэн нэрэ үгэхэн байгаа бээ даа. Ешигмаа энэ хүндэ харагдахагүй гэжэ оролдоно гэшлэл ха» гэхэн бодолнуудта Ринчин абтаад, сүүмхээс абаад, автобусай үүдээр тэрэнэй гарахыс хүлсэнэ. Гэбэшье, тэрэ танигдаагүй газарта срээд, Ешигмааһаа холо гээгдэхгүй гэжэ хойноһоонь хараана. «Арын хуурида хууһан тэрэ хүн минии хажууда сүлөө гараһан хуурида хуугаагүйнь болоо даа. Тэрэ хүн хаарбаза дээрэ намтай уулзахадаа, намһаа энэ тэрэ юумэн тухай дан лэ һураад халаагүй һэн. «Тэрэһнээ холуур ябабал – дээр» гэжэ Ешигмаа зүб лэ хэлээ байна», – гэжэ тэрэнэй сэдхэжэ һуухадань, Баян-Далай тэрэнэй хажууда срээд:

– Би эндэ буунаб. Та удаадахи тосхон хүрэтэр гүт? – гэжэ ханаагаа зобоһон хэбэртэйгээр һураба. Эндэл бууха байһан Ринчин хэлэхэ үгээс оложо ядашоод, толгойгоо дохибо. – Дахин уулзатараа баяртай, харгыдаа һайн ябагты, – гээд, тэрэ хүн автобусаа бууба.

Арбаад хүн автобус соо хууһан хууриһаа бодобогүй. Тиихэднэ жолоошон автобусайнгаа үүдыс хаажархиба. Ринчин хууриһаа хүрэн бодоод, хашхаржа байжа, автобусай үүдыс дахин нээлгэбэ.

– Хүбүүн, лаб эндэ бууха һэн гүт? – гэжэ нэгэ хүтшэн һураба.
– Эндэл хэбэртэй, – гэжэ Ринчин дуугарһаар, үүдэн тээшэ яраба.
– Урагшаа ханаатай Баян-Далайда урид хэлээ хааш, срэхэн айлдаш хүргөөд үгэхэ байгаа, – гэжэ тэрэ хүтшэн тэрэнэй хойноһоо халаглан хэлээд, автобусайнгаа ябадалда нээлтэтэй сонхоорнь Баян-Далайс ооголбо.

Тээд Баян-Далай тэрэ хүтшэнэй ооголһыс дуулангүй, зүүн та-

ладаа огород болон сабшалангай хорёонуудай дундуур айлнуудай баруун таладань гарадаг хүдөөгэй харгыханаар ябагална. Тиихэдээ тэрэ Ешигмаагай харгыгүй газараар сэхэ гэртээ ошожо ябахые хараад абана. Автобус тэдэ хорёонуудай зүүхэнээр зурахан харгыгаар хойшолбо. Ешигмаа гэрэйнгээ зүүн тээхи огородой хорёогой захада хуугаад, Ринчиние хүлэбэ.

– Доошоо бүхы, түргөөр ерэ! – гэжэ Ешигмаа тэрэндэ хэлээд, хуумгаашаа үндыгөөд, Баян-Далайн ошогшо зүг тээшэ харана.

Ринчин Ешигмаагай захиралтыс үгэ дуугүйгөөр дүүргэжэ, бүхын татаад, гүйһэн болиһон хоёрой хоорондо алхална. Тиихэдээ тэрэ юундэ иимэ захиралта Ешигмаагай үгэһыс ойлгожо ядана. Гэбэшье, хургааг хорёонуудай дээхэнүүр сагаан шара хулһан шляпын харагдахыс обёорходоо, Ешигмаагай захиралтыс ойлгожорхимсоороо, бүри доошоо бүхыбэ.

– Түргэн энэ хорёо дээгүүр огород соо оро, – гээд, Ешигмаа хорёогой бүдүүн хургаагуудыс гэшхэхээр дээшээ абиржа, огород соо оробо.

Ринчин солбоноор хорёо дээгүүр тээнгилдэн, огород соо оробо. Тэдэнэр бүхылдөөд, хартаабхын эшэнүүдтэ хүрбэ. Хорёонуудай дээхэнүүр харагдагша сагаан шара хулһан шляпа ерэгшэ харгыгаараа һөөргөө бусана. Ешигмаа гараараа «бүхы» гэхэн тэмдэг үгэжэ, Ринчинэй нюргыс аалиханаар нэгэ дахин альгадаад, үнгэрһэн жэл обоолоод орхихон бухалай саана хоробо.

Баян-Далай хорёонуудай зүүн тээ гараад:

– Гайха сэхэ, юугээ хараабиб, хорьмоһоо гү? Тэрэ хүбүүн автобусаа бууба гэжэ хараа бэшэ һэн гүб? Гайха сэхэ, саашаа ошохо аад, эндэ юундэ бууха болооб? Байгал далай эндэхээ найнаар харагдана гэжэ ханаба гээшэл ха. Хайшаа үгы болошобо гээшэб?.. Аа-а, Ешигмаагай хойноһоо ошоо юм байна. Тээд тэдэ хоёрой хараа-бараашье харагданагүйл. Эндэхи хорёонуудай дундуурхи харгыс урагша, хойшоо хэмжэжэ ябахадамни, тэдэ хоёр Мягмартанай гэртэ үни заяанда ороо хэбэртэй, – гэжэ дуугараад, ошожо ябаһан харгыда дахин оробо. Тиихэдээ тэрэ найн хүлэйнгээ үльмы дээрэ үндыжэ, хорёонуудай дээгүүр харана.

– Яатараа тэрээнһээ айнаш? – гэжэ Ринчин зэргэлжэ хууһан Ешигмааһаа хураба.

– Яатараа, яатараа гэнэ гүш?! Тэрэшни муу хүн юм. Бидэ хоёрыс харабал, гансашье манай бэшэ, хүршэ тосхонуудаар хоб-жэб тарааха.

– Ямар хоб-жэб?

– Бидэ хоёрыс суг ерэбэ гэжэ тэрэ мэдээ хаа, бидэнһээ түрүүн гэртэхидтэмни ошоод дуулгаха. Тиихэдэнь би тэрээндэ дурагүйб. Тэрэнэй далда оротор, эндээ нууя. Ондоо айлнууд тээшэ ошобо хэбэртэй, – гэжэ Ешигмаа хэлээд, бухалай саанаһаа толгойгоо бултайлгажа, тэрэнэй ошохон зүг тээшэ хараба.

«Тиимэхээл Ешигмаа автобуста ороходоо, намтай зэргэлжэ нэгэ нуурида нуугаагүй юм байна. Гэртэхидтээ намайе харуулхагүй хаа, юундэ намайе дахуулжа, Байгалые харуулха гэбэб», – гэжэ сэдхээд:

– Би шинии хэн болохо, хаана хонохо болонобиб? – гэжэ нураба.

– Үнгэрэгшэ үбэл гудамжада минии хэнтэйшьеб хөөрэлдэжэ байһые хараһан энэ Радио-Далай эсэгтэймни уулзаад: «Басаганшини нэгэ хүнтэй тэбэрилдээд, таалалдажа байгаа», – гэжэ өөрһөө нэмэжэ, шал худалаар харьяа. Ши минии танил болохош, манайда хонохош, тэрээн тухай ханаагаа бү зобо, «үнгэрэгшэ үбэл танилсааб, Байгал далайе түрүүшынхисэ харахаяа ерээб» гээрэй, – гэжэ Ешигмаа хэлээд, хүл дээрээ бодожо хараашална.

– Тиихэдэ би гудамжада шамтай тэбэрилдээд таалалдагша хүбүүншини болоно гүб? – гэжэ Ринчин асуугаад, тэрээндэ атаархаһаншье, эсэгэдэнь шалгалта үгэхээ зүрхэ алдаһаншье бодолдо абташана.

– Үгы бэд дээ. Нютагайнгаа басагантай, бидэнтэй багшанарай хамтын байрада Шэнэ жэл угтаһанаа ханана гүш? Ханана байхаш. Минии үүри – хани басаган Мэдэгмаас танихаш, тэрэнэй гэртэхин манайхиһаа холо бэшэ байдаг. Хэдыхэн хоногой урда гэртэхидтээ ерэхэн Мэдэгмаа бидэнэй гэршэ боложо үгэхэ байха. Ши эрэ юм гүш, али эхэнэр гү? Айха юумэн үгы. Тээ тэрэ сонхынь рамые хүхэ шэрээр шэрдэнхэй гэр манайхин гээшэ. Урагшаа! – гээд, Ешигмаа хартаабхын эшэнүүдэй хажуугаар алхалжа ябатараа, баруун гараа үргөөд, доошоо нуушаба.

Тэрэнэй хойноһоо дахажа ябаһан Ринчин дүгтйһөөр хажуудань ерэмсээрээ, үбдэгүүдээ тохиолгожо, ябан нууба. Тиигээд Ринчин Ешигмаагай гэртэхидэй газаагуур хүнэй бии, үгыс бэшэ, харин хорёогойнь саанаһаа эхилхэн Байгал далайн хүхэ сэнхир нюруус хайхашаан харана.

– Бодо, ябая. Амаа хаангүй харьядаг Радио-Далай манайхиһаа алад гаража, Мэдэгмаагай гэртэхид тээшэ ошобо, – гэжэ хэлэхээр, Ешигмаа хүл дээрээ бодоод, Ринчинэй урдаһаа харан үргэлжэлүүлнэ. – Хэлэхэ гэхэн үгэс мартаагүй бээш? Эсэгэмни шамһаа

элдэб асуудал нуража болохо. Радио-Далай мэтээр харьянгүй, бодож үзөөд, харюусаарай...

Ешигмаа Ринчинийс дахуулаад, огородойнгоо эхинд хүрэжэ, ябаган хаалтаар гэрэйнгээ хорёо соо оробо. Тэдэнэй нэгэ хэдэн алхам урагшаа хэхэдэнь, байшан гэрһээ сээниг уруу ородог үүдэнэй нээгдэхэ, хүнүүдэй хөөрэлдэхэ соностобо. Газаашаа гараһан хүнһөө хоргодохо гэжэ Ешигмаа Ринчинэй сарбууһаа шүүрэжэ баряад, хажуудань байһан нээлтэтэй үүдэтэй аранга тээг дээрээ сабшаһан нойтон ногоо хатаажэ, үбэлдөө хадагалдаг сарайн гэр уруу гүйдэлөөрөө оробо. Тэрэн соо үбһэнэй хог болон буурсагуудыс тоншон эдсэлжэ байһан тахяанууд тэдэ хоёрһоо айжа, зэрлиг муухайгаар оог хашхараа табилдан, үдэ далинуудаа хийдхүүлэн, нийдэхэнь нийдэжэ, гүйлдэхэнь гүйлдэжэ, бэс бэсэ дайран байжа, газаашаа гараба. Тэдэ тахяанууд аюулһаа тэрьедэжэ, салуу уужам талмайда хэды гараашыс хаа, оог хашхараагаа таһалдуулнагүй. Ешигмаа Ринчин хоёр гэшхүүрээр аранга тээг дээрэ гараба. Хоншуу найхан үнэр нёдондо жэл хуряаһан хоёр-гурбан хилгэ болохо үбһэнһөө хангалтана. Байгалай эрьсэдэ үбһэ сабшалгын үс сагай ерэхэлээр, үһээ бороо жэжэхэн уһатай үдхэн манан хоёр ходал боложо байдаг. Сэлмэг үдэрнүүдэй ерэхэдэ, эндэхи зон үдэр, хүнийс илгангүйгөөр үбһээ хуряажэ абахыс оролдодог. Гэбэшье, үдэр хоногоо мийн үнгэргэхэгүйн тула, сабшаһан нойтон ногоогоо тэдэ хоёрой хууһан хушалтын дорохи аранга тээг дээрээ гаргажа хатаадаг юм. Хэншысб нойтон үбһэ хадагалдаг тэрэ сарайн нээлтэтэй үүдэндэ ерээд зогсоһобо. Ринчин Ешигмаа хоёр тэрээндэ харагдахагүйн тула, хуурай үбһэн дээрэ хэбтэшэбэ. Тиыхэдэ Ешигмаа: «Шш-ш», – гэжэ шэбэнэн, хургаяа уралдаа абаашаба.

– Басага-аан! Таанад доошоо буугты, би таанадыс сонхоороо хаража байгаа нэм, – гэжэ Ешигмаагай эхэ аранга тээг дээрэ гарадаг гэшхүүрэй дороһоо хэлэбэ.

– Хоргодо, болишыс тоолхогүй болоо, бидэниис хараа юм байна, доошоо бууя, – гээд, Ешигмаа түрүүлэн гэшхүүрээр тээгһээ буужа эхилбэ.

Эхэ басаган хоёр тэбэрилдэшэбэ. Тэрэнэй эхэ Ринчинийс тэбэрижэ таалахаяа түбэгшөөн, дуугай халта байһанаа, тэрэнэй гарынь барижа мэндэшэлээд:

– Гэртэ ороё, хүлэжэ байнабди, – гэжэ урихатаяа сасуу, сарайнгаа нээлтэтэй үүдээр түрүүлэн гараад, дүтэхэнэ байһан гэр тээшээ алхалшаба.

– Хэд хүлээнэ юм? – гэжэ эхэсэ дахаһан Ешигмаа асуугаад, гэнтэ зог татан тогтоһобо.

– Эсэгийнш нүхэд, – гэжэ Хэшэгмаа хэлээд, эдэ хоёр залуушуу-
лыс үбгэнэйнгөө ямараар угтахаяа байһанда зүрхэсэ шэмшэрүүлэн,
тээ хойнонь тогтоһон тэдэниие өөр тээшээ даллаба.

Байшан гэртэ һуугшадай хэн нэгэнэйнь шог зугаа хэлэхэдэнь,
хүнүүдэй хөөрэлдөөн гансата замхаад, хүхюун энесэдэн онгорхой
форточкоор газашаа зэдэлшэбэ.

– Мүр ганса, мүргэлын нэгэ болоо. Хэлэгшыемни бү марта, –
гэжэ Ешигмаа Ринчиндэ хэлээд, юунииньшье болоо хаа болог гэхэн
бодолдо абтажа, зориг ороходол гэбэ.

– Юун найр болоноб, эсэгийншни түрэхэн үдэр гү? – гэжэ Рин-
чин һураба.

– Бэшэ, түрэхэн үдэрынь намар юм. Ямар найрай боложо байһыс
мэдэнэгүйб. Эжы, юун гэхэ байнаш? – гэжэ Ешигмаа түрэхэн эхэхээ
һурахатаа, «ханилдаг, нүхэсэдэг нүхэрөө абаад ерээрэй» гэжэ эсэгын-
гээ хэлэхэн хатуу захяас ханаадхиба.

Хэшэгмаа сэенигтээ ороод:

– Ороходоо мэдэхэт, – гэмсээрээ, гэрэйнгээ үүдэ нээбэ.

Элдэб эдээнэй зүйлнүүдыс бэлдэжэ табиһан столой саагуур һууг-
шад гансата хөөрэлдөөгөө замхаажэ, Ешигмаас бэшэ, харин Рин-
чиние хүлһөөнь толгой хүрэтэрнь шэнжэлэн харана. Ешигмаа
столдо һуугшадые нэгэ үгөөр булгыснь мэндэшлээд, хүлөө тушуул-
һан юумэндэл, үүдэнэй богонһын дэргэдэ тогтошобо. Ринчин тол-
гойнгоо дохилгоор тэндэ һуугшадые мэндэшлэбэ. Столой саана
һуугшад бултадаа һайндэрэйхээр хубсаланхай.

Стой эхиндэ һууһан хүн хүл дээрээ бодожо:

– Наашаа, наашаа гарагты, таанадта зорюута һууринуудыс
үлөөнхэйбди, – гэжэ хэлэхэдээ, зүүн гараа дэлгэн, сүлөө һууринуу-
дыс заагаад, басагандаа хандаба. – Харгыдаа автобусай эбдэрхэ-
дэнь, хаатажа удаашарба гүт?

Тэрэнэй хажууда зэргэлэн һуужа байһан Хэшэгмаа һамганиинь
столой доогуур үбгэнэйнгөө бүдүүн гусын булшангыс шэмхээд,
«залуушуулда бү шангара» гэхэн тэмдэг үгэжэ:

– Холын харгыда эсээ бээт, хажуудамнай ерэжэ, эндэ һуугты,
– гэжэ уриба.

– Автобус эбдэрэн, хаатангүй ерээ. Би хото хорёогоо, тосхоноо
харуулааб, – гэжэ Ешигмаа удаашарһан шалтагаа худалаар хэлээд,
ама алдана аа гү гэхэндэл, эхэсэ харан байжа, өөрынгөөшье, Рин-
чинэй сүүмхэнүүдыс үүдэнэй хажуудахи үлгэсэдэ үлгөөд, сүлөө һуу-
ринуудта ошобо.

– Хүбүүн, эндэ һуу, – гээд, гэрэй эзэн Ринчиндэ гараа һарбайба.
– Мягмар...

– Ринчин...

– Нуугты... Халуун эдсэн дээрэ срээ хадаа, амандаа золтой ябахат гэдэг үгэ бии юм. Эдсэнэй хүршөөгүйдэ эдсэлэгты. Забхаралай болоходо, тамхи татангаа, бусадтай танилсана бээш, – гээд, гэрэй эзэн нууридаа нуушаба.

– Тамхи татадаггүй, – гэбэ Ешигмаа.

– Хайн гээшэ, – гэжэ Хэшэгмаа тамхи татадаггүй хүрыгэнтэй болохо байһандаа баяртайгаар хабархан хэлэбэ.

Тэндэ нуугшад нэгэ-нэгэ хундага архи бариһан хэбэртэй, гэбэшье – амаа халаагүйнүүд. Мягмар дүүрэн архитай хатуу архи баряад:

– Манай эндэ улаан архиис «улаантан», сагаан архиис «сагаантан» уудаг гэдэг. Ши, хүбүүн, ямарыень уухабши? – гэжэ нураба.

– Архи уудаггүй, – гэжэ Ешигмаа Ринчинэй орондо харюусаад, урдаа байһан блондинүүдтэ халуун эдсэнһээ хэбэ.

– Энэ – муу! – гэжэ Мягмарай хэлэхэдэ, столдо нуугшад энсэлдэшэбэ.

– Нэгэнтнай – хайн, нүгөөдэгтнай – муу гэнэ! – гэжэ хүхэ энсэдэн соо нэгэн хэлэбэ.

– Бидэнтэй уулзажа танилсаһанайнгаа түлөө «улааханийс» баригты, – гээд, Мягмар тэдэ хоёрто улаан архи аягалба.

Столдо нуугшад эдсэлхэ, уха забхартаа хоёр залуушуулыс, илангаяа архи уудаггүй хүбүүс яагшааб гэжэ сэдхэн харана. Ринчин ууһан улаан архиингаа һөөргөө гарахада, тэрэнээ аман соогоо барижа, нүдөө нулимсаар дүүргээд, залгижархиба. Столдо нуугшад Ешигмаагай хэлэгшыс баталжа, халуунда батаганаархаһан морид мэтээр, үгэ дуугүйгөөр, толгойнуудаа дохилзуулба. Ешигмаа эхынгээ саана нууһан Мэдэгмаагай гэртэхидыс хараадхиба. Тиихэлээрээ тэрэ тэдээнһээ эшэхэдэ юм гү, ууһан улаан архиһаа юм гү, – шэхэнэйн үзүүрнүүд халуу бусалаадхиба.

Угтамжын найрай стол дээрэ сонгооһон, шараһан, дабһалһан омоли, мяхыень хэршээд, арһан соонь хэһэн сурхай, хальһатайн монсогороор шанаһан хартаабха болон огородой эдсэгээр хэһэн салаадуд табяатай байна. Шэлнүүдтэй улаан болон хара архинууд тэдэнэй дунда ёсхойлдоно. Ринчин эдэ бүгэдыс харахадаа, загаһаһадай эгээн дуратай эдсэгээрээ хүндэлжэ байһыс ойлгобо.

Столдо нуугшад түрүүшын хоёр духаряас Ринчинтэй танилсаһанай, тэрэнэй сэрэнэй түлөө бариба. Баалуулжа байжа ууһан гурбадахи духаряаһаа амаа халаһан Ринчин олон үгэтэй боложо эхилбэ.

– Онон хатан мүрэнэй урдадаг нютагайб...

– Онон хатамнай хаана бэлэй? – гэжэ тэдэнэй дундаһаа шарабтар үһэтэй нэгэ ород, Ринчинэй үгыс таһалдуулан, сэбэр буряадаар хураба.

– Алгана омоли хоёрһоо бэшэ юумэ мэдэдэггүй, Иван Андреевич, хаанаһаа мэдэхэбиши даа. Ага нютаг бии гэжэ дуулаа хэн гүш? – гэжэ тэдэнэй нэгэн сэсэрхүүгээр наада барин хураба.

– Байгалһаа холо ошоогүй би дуулаагүй байнаб, Онон хатан тэндэ байдаг юм бы? – гэбэ тэрэ хүн.

Столдо хуугшад Мягмар Ринчин хоёрой хөөрэлдэхыс шагнаха гэжэ дуугай болошобо.

– Тиыхэдээ табан хушуу малаар баян нютагай юм байнаш. Шамда түрэл гарал, гэртэхид бии гээшэ гү? – гэжэ Мягмар һонирхобо.

– Түрэхэн эхэтэй, түрэхэн эгэшэтэйб.

– Ши... манай басагантай үнинэй танил гүш?..

– Үнгэрхэн Шэнэ жэл угталганда танилсаа хэм.

– Ямар ажалтайбши? Эрдэм хургуулишни хэр гээшэб?

– Модошо дарханби. Эрдэм хургуулимни багашаг юм даа. Мүнөө ШРМ-дэ хуранаб.

– Тэрэнээ дүүргэхэдээ, ямар мэргэжэлтэй болохо хүмши?

– Тэрэ хургуули ямаршыс мэргэжэл үгэдэггүй, харин дунда хургуулиис дүүргэхэнтэй адли юм. Энэ хургуулияа дүүргээд, дээдэ хургуулида хураха хүсэлтэйб...

– Гэр бариха, стол, стул дархалха гээшэ хоморой мэргэжэл, сэхэ хайн гээшэ. Тсэд ши онгосо, шарга дархалжа шадаха гүш?

– Онгосо дархалжа үзөөгүйб. Тсэд яагаад хэдэгыснь харабал, ядахагүйб гэжэ һананаб, – гэжэ шалгалта гаража байһанаа ойлгоһон Ринчин харюусаба.

Мягмар хүрыгэн орохо хүбүүнэй гэртэхидыс, тэрэнэй мэргэжэлыс мэдэхэ болоходоо, һанаагаа амаржа, удаадахи духаряа хүнүүдтэ барюулаад:

– Зай, басаган... – гэжэ Ешигмаада хандаба. – Хургуулиш юун боложо байнаб?

– Дүүргээб, дуу, хатарай ансамбльда хүдэлхэ гэжэ байнаб.

– Һайн гээшэ!.. – гээд, гэрэй эзэн булганда удаадахи духаряа аягалуулба.

Найрай столдо хуугшадай урда табигдаһан эдсэнэй зүйлнүүд дуунажал байна. Хэшэгмаа басагантаяа эдсэнэй таһагһаа шородо хадхажа шараһан омоли, загаһанай мяхаар хэхэн халуун котлетэ, шанаһан монсогор хартаабха, ногоон мангиртайгаар хүн соо ню-

хаһан эдэсэнай зүйлнүүдые томошог табагуудта дүүрэтэр хээд, тэдэнээ хүнүүдэй урда табиба. Хүнүүд халуун эдэсэһээ хүртэжэ эхилбэ. Ринчин хүнэй хүндэ дээрэ хуужа, архиисень уугаад, эдэсэнь эдээд, хүндэлэлгын харюу үгэдэггүй хүнүүд мууда тоологдодог гэхэн ёһо заншал гэнтэ ханаад, хууриһаа бодобо. Тиихэдэнь тэндэ хуугшад юунэй болохоёо байһыс гайхажа, Ринчинийс, өөһэдыгөөшье хараад абана.

Ринчин халта найгаргаһаар, хубсаһанай үлгэсэдэ ошожо, сүүмхээ үлгэсэһөө абаад, хууридаа ерэжэ, сүүмхэ сооһоо морин сарлаг (коньяк) гаргаад:

– Гарай бэлэг – танда, – гээд, Байгал далайда үргэхэ гэхэн архияа Мягмарта харбайн бэлэглэбэ.

Гэрэй эзэн баярлаһандаа, үнэтэй сэнтэй архи бэлэглэбэ гэжэ хүнүүдтэ найрхан харуулхаяа, морин сарлагыень толгой дээрээ үргэбэ. Энэ һамбаанда Ринчин сүүмхэ сооһоо хабтагар томо шоколад гаргажа, тэрэнээ Ешигмаагай эжыдэ бариба. Хэшэгмаа үбгэсэ һажаалдажа гү, али баярлаһандаа, тэрэнээ хүнүүдтэ найрхажа харуулхаяа толгой дээрээ үргэбэ.

– Хүндэтэ нүхэд, айлшанай бэлэглэһэн морин сарлагһаа хүн бүхэн хүртэхэ ёһотой, – гээд, Мягмар тэрэһнээ өөрынгөө хундагада багаханаар гоожуулаад, нара зүб дамжуулба. – Шишье бэлэг шоколадһаа хүнүүдтэ хүртүүлэ, түхэрсэн духаряагай хойноһоонь дамжуула...

Хэшэгмаа столдо хуугшадта шоколадһаа хүртөөхэ гэжэ нара зүб дамжуулба. «Далаһаа далан хүн хүртэдэг» гэжэ манай ёһо заншалаар далын мяханһаа хүнүүдэй ама хүрэхыень нара зүб дамжуулдаг. Эдэнэй, манайшье ёһо заншалнууд яагаа адли юм?» – гэжэ Ринчин сэдхэн, түхэрсэн дүхэригээр хүнүүдэй гар дамжажа ябаһан морин сарлагаа харана.

Үшөө нэгэ духаряа барилган болобо. Загаһанда һожоргүй Ринчин шородо хадхажа шараһан омулиһоо эдээд, огородой эдээ хоолоор хэһэн салаадһаа хүртэбэ.

Эгээл энэ үедэ Баян-Далай Мягмарайда орожо ерээд, баруун дала мүртөө хуйбадан үргэлөөд ябадаг сүүмхээс, хулһан шляпаяа үлгэсэдэ үлгөөд, сэхэ таһалгада орожо, уряалгүй ерэхэндээ гү, али Ешигмаа Ринчин хоёртой нэгэ автобусоор ерэхэндээ гү, нэгэ бага аягүйрхэжэ, сүлөө хуурийн дээгүүр үгы байхыс хараад, толгойнгоо үһыс эльбээд, бүгэдэниис мэндэшэлбэ. Байгалай эрьсын зүүн тээхи нютагуудта дээрээ ахагүй, дороо дүүгүй сурбалжалагша болоһон тэрэ суглаа хуралнууд, түрэ найрнуудта хабаадалсажа, хүндэтэ хуу-

рида нуужа амташан юм. Хэрбээ хүндэтэ нуурида нуулгаагүй хаань, боложо байхан суглаан, түрэ найр тухай муу статья бэшэжэрхидэг. Нүүлэй үедэ тэрэ фотоаппарат худалдажа абаад, тэрэнээ энгэр сээжэдээ ханжуулаад ябадаг болонхой. Тэрэнэй буулгахан фото-зурагууд хаа-яхан газетэнүүдтэ хэблэгдэдэг. Тээд олонхи буулгахан карточкануудын гологдожо, хэблэгдэнгүй үлэдэг муутай юм. Тэрэ Мягмарай газар эрэхэдээ, хүн зоной гэртэ шууялдахыс дуулаад, харгыдаа сүүмхэлхэн фотоаппаратаа гаргажа сээжэдээ шагтагалхан байба. Мүнөө тэрэ сүлөө нуурийн гаратар найралгын столдо нуугшадай фото-зураг буулгаха гэжэ бодоод, фотоаппаратаа нүдэндөө абашажа шагаагаад, гэдэргэ, урагшаа боложо байжа, хэды дахин зэргэлжэ нуулан Ешигмаа Ринчин хоёрой фото-зураг буулгаба. Ешигмаа фото-зурагаа буулгуулхадаа, тэрэндэ дураа гутажа, шэг шарайгаа улайлгаадхиба.

– Хүндэтэ манай корреспондент, бидэнэй фото-зураг буулганыншыс буулганаш, буулгахан фото-зурагысшни харагша, абагшагүйбди. Юрэдөө, тэрэ фотоаппаратшни пленкотой юм гү, али хоо-хоор буулгадаг гэшэ гүш? – гэжэ тэндэ нуугшадай нэгэнэй шоглон хадхажа хэлэхэдэ, хүхиюн хүхэ энсэдэн гэрээр дүүрэтэр зэдэлшэбэ.

– Өөрынгөө фото-зураг намхаа абаад яахашниб? Газетэ дээрэ гарахадань, бүхы республикын хүнүүд шамайс мэдэхэ, таниха болохол! – гэжэ Баян-Далайн нөөргэдэн харюусахада, хүхэ энсэдэн улам шангадан зэдэлбэ.

Үбгэнтээсэ зэргэлжэ нуулан Хэшэгмаа нуурияа Баян-Далайда үгэхэ гэжэ хүл дээрээ бодошобо. Намганайнгаа юундэ бодоныснь тухайлхан Мягмар толгойгоо дохёод, эрхэн шэнэ айлшаниис дуудаж, нууридань нуулгаба. Хэшэгмаа хүнүүдэй араар хүнгэхэнөөр алхалаад, эдсэгээ шанадаг таалгадаа оробо. Баян-Далайда дураа гутаан Ешигмаа хүнүүдхээ холо эжыгтээсэ сүлөөдэ хөөрэлдэхэ гэжэ шийдэбэ.

– Ши юундэ бодобош, нуу! Айлшан хүбүүгээ гансаарын орхихо болохогүй! – гэжэ эсэгынгээ хэлэхэдэ, Ешигмаа нууридаа дахин нууха баатай болобо.

Баян-Далай Мягмарта нэнгээд:

– Энэш тэрэ бэшэ, ондоо хүбүүн, – гэжэ шэбэнэбэ.

Хүрьгэ хэхэ хүбүүндээ архи уулгажа, аяг аашыснь, абари зангыснь мэдэжэ абаха гэжэ үбгэнтээсэ нюуса хэлсээтэй байхан Хэшэгмаа эдсэнэй таалгаанаа стул асаржа, столой адагта нуугшадтай хашасалдан нууба. Удаадахи духаряа уулганай болоходонь, Ринчин архияа татаха гэжэ хундагатай архиһаа ама хүрөөд, тэрэнээ стол

дээрэ табиба. Тиихэдэнь ажаглан хаража хууһан гэрэй эзэн тэрэ духаряснь абажа, Ринчинэй гартань барюулаад:

– Дууһан уу... Эшигмаа, өөрынхисэ уу, хэшгээ үлөөжэ болохогүй, шинии бэлэглэһэн морин сарлагтай духаряа, – гэжэ албадаад, тэдэ хоёрой уухыень хүлэбэ.

– Эшигмаагай баабай, тон зүб хэлэнэт, – гэжэ Баян-Далайн хэлэхэдэ: «Шамда юуштэб», – гэжэ Эшигмаа сэдхээд, нюдөө үзүүрлэн тэрэниие харана.

– Би архи багааршые, схээршые уудаггүйб; Байгал далайе хараха гэжэ ерээ һэм, – гэжэ Ринчин үнэн сэхэсэ хэлэбэ.

– Хүн Байгалай эрьсэдэ һогтодог, мангарладаггүй юм. Наран хадын саана орохо үды, Байгал далайе хаража үрдихэт, забһарал болохо дүтэлөө, – гэжэ Мягмар хажуудаа хууһан хоёр залуушуулда духаряануудыень уулгажа, һанаагаа амарба.

Тэндэ хууһан хүнүүд духаряануудаа уугаад, эдсэлнэ. «Басагамни, архи схээр бү уугыш даа, һогтошохошни. Эсэгэнь басагаяа яатарнь баалана гээшэб?» – гэжэ Хэшэгмаа сэдхэн, басагандaa һанаагаа зобон, гунигтайгаар урдаһаань хаража, нюдөөрөө хэлэһэн юумэдэл ониб-аниб гэнэ.

Костюмайнгаа энгэр сээжээр дүүрэн ордон, медальнуудыс зүүһэн Дайнай болон ажалай ветеран үбгэнэй үгэ хэлэхэсэ хүл дээрэ бодоходо, өөһэд хоорондоо хүнүүдэй шэбэнэлдэн хөөрэлдэһэн дунгинөөн замхашаба.

– Би – Алёшын баабай, Дашын Сэдэб гээшэб. Дайнай үсдэ Днепр мүрэниие гаталганда һалануудыс, дайнай һүүлээр Байгал далайн загаһаһадта онгосонуудыс һая болотор бариһан хүн гээшэб. Ринчин, уула хараха нюдэтэй, уушха дааха шүдэтэй зандаа байһан тула, онгосонуудыс яажа барихыс шамда заажа үгэхэдэмни болохо. Мүнөө хурыгэн хүбүүн... хурыгэн үшөө болоогүй байхадашни, тиигэжэ хэлэһэндэмни айлшан хүбүүн хүлисөөрэйш. Та хоёрой ерээдүйн хуби заяан Байгал дээгүүр наранай толорһон туяан, дээрэһэмнай бүрхөөжэ байдаг Хүхэ Мүнхэ Тэнгэри мэтэ байхань болтогой! Минии үрээлэй түлөө булга бария, – гээд, тэрэ үбгэн хундагатай архияа таһалангүйгөөр уужархёод, хууридаа һуунгүй, тэндэ хууһан хүнүүдэй уухыс харан хүлээнэ.

Залуушуул үбгэнэй хэлэһэн үрээлэй түлөө улаан архияа ууха баатай болобо. Бүгэдэ зон духаряагаа ууба. Тсэд үбгэжөөл хууридаа хуухаяа яаранагүй...

– Баян-Далай, һаяшаг гээшэ гү, үгы үнишэг болоо. Ши намда ордон, медальнуудысмени ялагар болотор аршуулаад, энгэр сээжэ-

дэмни зүүлгээд, статьятайгаар фото-зурагыемни газетэдэ хэблүүлхэб гээ һэнши. Илалтын үдэр үни үнгэршөө, найдуулан хэлэгшэ үгэшни алим? – гэжэ тэрэ үбгэн гомдолтойгоор хэлэбэ.

– Алёшын баабай, хүлисэгты... Фото-зурагыетнай дайшалхы намтартайгаарнь түбэй газетэдэ үгөө һэм. Шанга тулалдаанууд тухай статьянууд дүүрэн байгаа, минии бэшэһэн статья газетэдэ багтаагүй. Тэрэндэ ханаагаа зоболтогүй, хэблүүлхэ газар олохо байхаб. Хүлсэгты, тэсэгты... Намайе хото-гороодоор миин зайна гэжэ бү ханагты. Танай хэрэгээр Республикын сэрэгэй комиссариадта хэды дахин орооб. Танай шархатаад, госпитальдо ороходотнай, үшөө нэгэ ордендо таниис зууршалһан байна. Минии ябуулгын хайгаар танда үгтэһэн орден олдoo, – гэжэ Баян-Далайн бэсэ хайрхан хэлэхэдэ, альга ташалган зэдэлшэбэ.

– Олдохон орденной түлөө нэжээдыс бария, – гэжэ хүнүүдэй хэлэхэдэ, хундагануудта духаряанууд аягалагдаба.

Дашиин Сэдэб гомдолоо мартажа, хууһан шэгтээ Баян-Далайда баяр хүргэһэнөө мэдүүлжэ, хоёр алыгаяа ниилүүлэн барижа үргөөд, урдаһаань харуулба. Хүнүүд олдохон орденной түлөөдэ зоруулжа духаряатай хундагануудаа гартаа абаба.

Баян-Далай хууриһаа мэгдүүгээр бодожо, костюмайнгаа дотор хармаанһаа конверт абажа, тэрэнээ толгой дээрээ үргэжэ, зондо харуулаад:

– Сэгмаа Очировна, танай эхэ эсэгэ хоёр ямаршыс гэм-зэмэгүй аад, худалаар хардууһан хамалганда абтажа, хэһээлтэдэ үнэхөөр ороһон байна. Тэрээн тухай үнэмшэлгэ бэшэг танда бариһаб, хото ошожо, энэ хаягаар эмхи зургаанда орооройгты, элдэб хүнгэлэлтэ байха, – гэжэ хэлээд, Мэдэгмаагай эхэдэ тэрэ бэшэгээ үгэбэ.

«Бидэнэй хэрэгүүдыс бүтээнэ даа... Ехэл ябуулгатай, бидэндэ тухатай хүн гээшэ» гэжэ тэндэ хуугшад шэбэнэлдэн, тэрэниис магташана. Солбон мүнгэнэйнгөө сүүмхыс хүнүүдһээ нюун байжа, столой хушалтын доогуур һамгандаа харбайба. Хэшэгмаа тэрэ сүүмхыснь абаад, үбгэнтгээ халта шэбэнэлдэһэнэй һүүлдэ, Баян-Далайн үбдэг аргааханаар тоншожо, саарһан мүнгэ столой хушалтын доогуур харбайхадаа: «Баярлаа, хайнши даа. Гарыеш сагаалнаб», – гэжэ шэбэнэбэ. Хэһэн ажалайнгаа түлөө түлбэри абажа амтаһаһан Баян-Далай мүнгэ үгэбэ гэжэ тухайлаад, харбайһан мүнгыснь абажа, тэрэнээ тоолонгүйгөөр үмдэнэйнгөө хармаанда хэбэ. Хүнүүд тэрэнэй нюусаар мүнгэ абахыс тухайлаашыс хаа, абья гарабагүй. Хэдэн хүнүүд үгэ хэлэжэ, забһарал дүтэлбэ хэбэртэй. Баян-Далай амаа халаад, «Нангин Байгалыс» ородоор, мүн буряа-

даар дуулажа эхилбэ. Тэндэ хуугшадай заримашуул тэрэ дууснь дуулалсана.

Мягмар сарбуугайнгаа часые хаража, түрүүн Ринчин Ешигмаа хоёрто, удаань тэндэ хуугшадга забхарал болобо гэжэ соносхоод, загаһа тушаажа абадаг хажуудахи ажалдаа ошоод, түргэн бусаха тухай хэлэбэ. Тиигээд тэрэ газашаа гаралгандаа һамгандaa дүтэлөөд:

– Хэшэгмаа, гахайн мяхаар хануустын шүлэ шаныш даа. Энэ хүбүүн, Ринчин загаһа эдидэггүй байна, – гэжэ шэбэнэн хэлээд, үүдэн тээшээ алхалшаба.

Забхарал боложо, тамхи татадаг хүнүүд газашаа гараба. Тамхи татадаггүйшүүл столойнгоо саана хуужа, хөөрэлдэхэ забхартаа аягалһан сайһаа ууна.

7

Ринчин Ешигмаа хоёр алтан шаргал элһэтэй Байгалай налуу-хан эрьедэ ошобо. Байгалай уһан номгон. Гэбэшье, далайн долги-нууд хойно-хойноһоо сайбар үнгөөр зурылдажа, хараани холошог байһан уһанай нүмшгэр нюрууһаа эрьс тээшээ урилдахадаа, шиигтэй агаар эрьс тээшэ асаржа, алтан шаргал жэжэхэн элһэнүүдыс бэс бэстэйнь хабиралдуулан нэшэлдүүлһээр, дээгүүрнь урдаһан аад, үнишьс болонгүй, һөөргөө далайнгаа һаба руу бусана.

Зунай сагта эндэ амархаяа ерһэн хүнүүд уһанда ороод, жэжэхэн элһэн дээрэ хэбтэжэ, бэсэ хүдэржүүлхэ гэжэ наранда нюргаяа шаруулдаг, хүлнүүдээ үбдэгшэд халуун элһээр үбдэгүүдээ булажа эмшэлдэг юм. Тсэд мүнөө үдэр бүхэндэ хадын саана хорон ородог наранай элшын һуларһан тула, хүнүүд далайһаа ерһэн сэбэр агаараар амилан, эрьс дээгүүрнь сэнгэн ябана. Байгалай уһанай хэды хүйтэншьс һаань, үсөөхэн эрэншүүлэй уһанда ороходо, һамгадын хүйтэ абуужан гэжэ үбгэдтөө һанаагаа зобоно; тсэд эндэхи Байгалай хүйтэн уһанда ороһон хүн хүйтэ абажа үбшэлөөгүй юм. Хоолойгоо ходол үбдэдэг үхибүүдтэй айлнууд эндэ удаанаар нүүжэ ерээд, далайн сэх уһанай шиигтэй агаараар эмшэлдэг. Нама-рай эхин һарын тэнгээр Байгалай уһанай дулаархада, хүнүүд хаа-хаанаһаа эндэ ержэ амардаг юм.

Ешигмаа Ринчин хоёр хашарһан мүнгэнүүдыс далайда бэлэглэжэ, уһа руунь шэдэбэ. Тиигээд Ешигмаа Ринчиниис дахуулан, пляжай элһэн дээрэ ержэ, хүлөө урагшань жиижэ хуугаад, эжынгээ сүүмхэхээ газетэ гаргажа дэбдсэд, тэрээн дээрээ эдихэ юумэ, дүүрэн

архитай шэхүүшхэ гаргажа табиба. Эрэшүүлэй уһанда орохыс хараһан Ринчин гуталаа тайлана.

– Ши яахашниб? Далайн уһанда орохошни гү? – гэжэ Ешигмаа халта найгарган хураба.

– Харана гүш, тэдэ эрэшүүлэс, би юундэ тэдээнһээ дортохо болообиб? – гээд, Ринчин далайн уһанһаа шэшэрэлдэн гараад гүйлдэһэн эрэшүүл тээшээ толгойгоороо зангаба.

– Энэ шэхүүшхэ задалаад, Байгал далайда үргэ, – гэбэ Ешигмаа.

Ринчин тэрэ шэлэй таглааснь абажа, хүл дээрээ бодомсоороо, далай тээшэ хараад, тэрээн соохи архиһаа хоолойгоорнь дээшэнь сасаба. Тиигээд Ешигмаагай харбайһан аягада архи гоожуулба. Ешигмаа тэрэ аягаяа харбайһан зандаа байна.

– Шамда багаар хэбэ гүб, дүүрэтэр хэхэмни гү? – гэжэ Ринчин хураба.

– Үгы!.. Эрэ гү, али эхэнэр байһанаа мэдэхэгүй мээнэг, тэнэг байнаш! Танай тэндэ эхэнэрнүүд архиин дээжэ үргэдэг, эрэшүүлһээ түрүүн уудаг юм аал? Ёһо заншал мэдэхэгүй хүндэ ёро халдадаггүй гэхэ гэбэ гүш?! – гэжэ һогтон алдаһан Ешигмаа Ринчиндэ өөдэрхэбэ.

Ринчин «мээнэг, тэнэг» гүүлхэдээ, хэды дураа гутаашыс хаа, тэрэнээ мэдүүлхэгүй гэжэ, энсэбхилэн татаад:

– Үнэхөөрөө, ёһо заншал муушагаар мэдэгшэб. Нютаг нютагай ёһо заншал ондо-ондоо байдаг ха юм даа, – гээд, Ешигмаагай харбайһан хундагатай духаряа абаад уужархимсаараа, шэхүүшхын оёрто үлэгшыснь аягалаад, өөртэнь үгэбэ.

Хубсаһаа тайлажа ганса алгабшаараа үлэһэн Ринчин Байгал тээшэ гүйшэбэ.

– Архи ууһан хүндэ далай уһан үбдэгсөө юм! Эрьсхээ холо бү ошо! – гэжэ Ешигмаа ухаа заан, хашхарһаар үлэбэ.

Архиин халуунһаа юм гү, али туранхай хүнэй арһыс уһанай хүйтэн дабадаггүй юм гү, юрэдөө, Ринчин үрөөһэн гараараа хамаараа хабшажа, толгойнгоо булагдатар хүйһэсөө гүнзэгы уһан соо үгы болон һууна, дүтэхэн зайда тамарна. Тиихэдээ тэрэнэй архиин охинһоо мэнэржэ эхилһэн толгойнь сэлмэжэ, тэлэршэбэ. Тэрэ столдо һуухадаа, Ешигмаагай гэртэхидтэ, тэдэнэй хүршэнэртэ һогтожо байһанаа мэдүүлхэгүйс оролдон, бээс шанга баряа юм. Мүнөө далайн эрьсдэ гарахадань, агаар уһанһаа хураггүй хүйтэн шэнгээр үзэгдэбэ. Тэрэ бэсынгээ уһыс һабхаруулжа, нийдэхээс байһан шубуун мэтээр хоёр гараа арбайлгаад, эрьсдэхэдээ, нэгэшыс үүлэгүй сэнхир хүхэ огторгой өөдэ харана.

– Гэртээ бусагты! Айлшад таанадые хүлээжэ сүхэршөөд байна!
– гэжэ ажалһаа гэртээ бусаһан Мягмарай хашхарха соностобо.

Ринчинэй хуурай элһэн дээгүүр холо-холо алхалан гэшхэлхэдэ, хуурай элһэн нойтон хүлнүүдэйн хургануудай забхарта няалдашана. Тиыхэдэнь тэрэ хүлөө ээлжэлүүлэн хийдэ үргөөд, няалдаһан элһэ унагааха гэжэ һэжэрнэ, тээд унахагүйнь жэгтэй. «Эдэ элһэн үмдэнэй түрийдэ аһалдадаг носоргонодол яагаа адли юм», – гэжэ Ринчин сэдхэхээр, Ешигмаагай хажууда ерэжэ, хубсаһаяа үмдөөд, хүлнүүдэйнгээ хургануудай забхартахи элһэ хургаараа догоодон унагаагаад, гуталнуудаа үмдэбэ.

Хооһорһон шэхүүшхын шэл, газарта дэбдихэн газстэ, эдихэ гэжэ асарһан юумэнүүдээ сүүмхэдээ хээд, Ринчиниие хүлээжэ һууһан Ешигмаа туфли соонь ороһон элһэ тоншоржо, үмдөөд бодоходоо, хүлөө һарюу гэшхэжэ, дохолшобо. Тээдһье тэрэ халамгайшаг зандаа. Ринчин тэрэнэй халта хэлтэгэд гэхэдэ, тохоногһоонь шүүрэжэ баряад һугадаба.

– Намайе һогтоо гэжэ һанаба алтайш? – гэжэ Ешигмаа енгүүтэйгээр һураба.

– Үгы даа, унажа болохонь гэжэ һанаад һугадабаб, – гэжэ Ринчин хамар дороо гүбэрбэ.

– Тогтоожо бариһандаш, шамда баярые хүргэнэб. һууһан газартамнай хаанаһаа шулуун дайралдаба гээшэб? – гээд Ешигмаа тэрэнэй һугаһаа гараа абаһаа оролдобогүй.

Ринчин тэрэниие һугадаһандаа хабархан баярлажа, хотын гудамжаар хүтэрэлдөөд ябаһайб гэхэн хүсэлдэ абтана. Тэдэ хоёр хүтэрэлдөөд, пляжай захаһаа ногоорһон ногоон дээгүүр аалихан алхалжа, Мягмартанай гэртэ дүтэлбэ. Ябаһаар байтараа, Ешигмаа дохолхоёо болинтобо. Гэбэшье, янгархаһан юумэндэл, тэрэ Ринчиндэ һугадуулан хүтэлүүлһээр зандаа. Гэнтэ Агваан Мэдэгмаа хоёр бии болоод, тэдэниие угтан урдаһаань ерэбэ. Агваан гараа барисалдажа, Ринчинтэй танилсаба, мэндэшэлсэбэ.

– Таанадые хүлээжэ байнабди. Удаашархадатнай, угтахаяа, бэдрхэсэ гарабабди, – гэжэ Мэдэгмаа ушар шалтагаа хэлээд, ухаа алдан, иигэжэ һураба. – Ши юундэ дохолшобо гээшэбши, хүлөө һарюу гэшхээ алтайш?

– Барагтай даа, – гэбэ Ешигмаа.

– Та хоёр Ешигмаас тэлээд байгты, – гэжэ Агваанай хэлэхэдэ, Мэдэгмаа тэрэнэй гарыс шэлэ хүзүүн дээгүүрээ тээжэ үргөөд:

– Агваан бага сагын юумэ баридаг юм, – гэбэ.

Агваан ябан һуужа, тохиилгоһон нэгэ үбдэг дээрээ тэрэнэй хүл

табижа, туфлииснь абаад, ажалша хүдэр баруун гараараа хоёр-гурбан минутын үнгэртэр шагайснь шангашагаар бажуужа бариганай һүүлдэ эльбэжэ дүүргээд:

– Түрэ наран болотор эдэгэхэ даа, – гэжэ ханаа амараар хэлэбэ.

– Би хадамда гарахаяа байнагүйб! – гэжэ Ешигмаа сухалтайгаар хэлээд, туфлииснь углахан хүлөөрөө газар гэшхэбэ. – Нээрээ, бараг болошобол: ямар хайн юм, хатархада, хүл намда хэрэгтэй бшуу.

– Шамайе хадамда гарахань гэнэгүй, харин намайе хадамда гарахань гэнэ. Арба хоноод, түрэ нарамнай болохо. Та хоёрые түрэ нарандаа уринабди, – гэжэ Мэдэгмаа хэлээд, үбгэнтэсэ хамта хүхюунээр энсэһэнэй һүүлдэ, үргэлжэлүүлбэ. – Аба эжы хоёр гэртээ ошожо, Агваан бидэ хоёрые таанадтай танилсахые эльгээгээ.

Ешигмаа Ринчиндэ һугадуулан хүтэлүүлхэсэ, дохолхоёо болижо, эжынгээ сүүмхые тэрээнһээ абаба. Зэргэлхэн Мэдэгмаа Ешигмаа хоёр түрүүлэн, тэдэнэй хойнохононь Агваан Ринчин хоёр ябагална. Тэдэнэр хөөрэлдэхөөр, Мягмартанайда срэжэ, гэртэнь оробо. Залуушуул нэгэ газарта зэргэлжэ һууба. Угтамжын найрай забхарал болотор һууһан зарим хүнүүд үгы, харин ондоо хүнүүд бии болонхой байба. Ажалай һүүлээр шэнэ хүнүүд срээ, наһатайшуул үдэшынгөө ажал хэхэсэ гэртээ ябанхай гэжэ Ринчин тухайлба.

Шэнэ срэгшэдэй түлөө түрүүшын духаряа барилган болобо. Өөрынгөө наһанай Агваантай зэргэлжэ һууһан Ринчиндэ тэрэнтэй хөөрэлдэхэ юумэн олдоод лэ байна. Гэбэшье, тэрэ уулзажа танилсаһанай түлөө Агваанда баалуулан, хундагануудаа мүргэлдүүлнэ. Баймга шэнэ срэгшэд Ринчинтэй танилсаһанай, срээдүйн залуу халаанай түлөө духаряануудые барихадаа, һогтожо эхилбэ. Үгэ хэлэлгэнэй дүүрэнгэхэдэ, тэндэ һууһан хүнүүдэй хөөрэлдөөн зүгын үүрһээ өөрөгүй дүнгинөөн таһалдахаяа болибо.

Наранай хадын саана хорон ороходо, газаа үдэшын боро хараан бууба. Тиэхэдэнь зайн галай лампочканууд носоогдобо. Буряадаар сэбэр хайнаар дуугардаг Иван Андросевич һууриһаа бодожо, хаанаһаашьеб баяан абажа, Баян-Далайн дуулаһан «Алдарта Байгалые» наадажа эхилбэ. Эхи захагүйгөөр дүнгинэһэн хөөрэлдөө булиһан аялга хайхан хүгжэмэй зэдэлхэдэ, хүнүүд урда, хойно орон байжа, тэрэ дуу дуулана. Эндэхи хэдэн айлуудта орохо үшөө хэрэгтэй байһан Баян-Далай забхаралай үсдэ гаража ошоһон байба. Ешигмаа тэрэнэй үгы байһые хараад, газетэдэ бэшэхэдэ болохо хүн гэжэ ханаад, бүтүүхэн досоогоо жэхыһэн зандаа. Тэрэ хүнүүдэй

дуулалдахыг хамбаашалжа, Мэдэгмаатай нэгэн-хоёр үгэ андалдаад: «Намайг хадамнаж, түр нэрэнхээ өөрөгүй сайлалга хэжэ байна гэшэл ха. Яалтай юм?.. Байгал далайг харахыа түрүүшынхээ ерэлсэһэн танилһи гээ хаа, эсэгээ мэхэлһэн боложо, хараалдань хүртэхэ байнаб. Энэ сайлалгыг абаггүйхэнөөр үнгэргөөд, «һүүлдэнь Ринчинтэй абари зангаараа, ажал хүдэлмэрсээрэ таарангүй хахасаабди гэжэ эсэгэдээ хэлэбэлһи дээртэхэ гэшэл ха», – гэжэ Ешигмаа сэдхэнэ.

Иван Андреевич сээжэдээ үргэлһэн баяанаа абангүй, урдахи хундагаһаа ама хүрөөд, сагаан, хара үнгэтэй шагташуу клавиатура-нууд дээгүүр хургануудайнгаа үзүүрнүүдыг гүйлгөөд, аалиханаар дуулажа эхилбэ:

Ямар түр баяангүй байгшаб,
Ямар Волго Россиигүй байгшаб,
Ямар Мари Ивангүй байгшаб.

.....

Тэндэ һуугшад энэ дуу ородоор эхилһэн аад, баянистыг дахан бурядаар дуулана.

Энэ дуунай һүүлээр духаряа барилган болоно. Иван Андреевич хундагаа хоһолоод, баяанаа дуугаргаа зуураа:

– Мүнөө дуунай мұрысөөн эхилхэнь. Хүн бүхэн ээлжээгээр дуулаха дуугаа һанажа, бэлдэжэ байгты. Дуунай мұрысөөн намһаа эхилбэ, – гээд, өөрынгөө зохёонон дуу дуулана.

Какая встреча без баяна.
Какая Бурятия без Байкала,
Какой Байкал без омуля.
Какой Иван без баяна.

Тэрэнэй энэ дуугаа дуулажа дүүргэхэдэ, халуун альга ташалгантай хүхюун энесэдэн хамтаршана. Ринчин хэдэн духаряануудай дунда халбагадаһан халуусын улаан шүлэ амтархан уужа дүүргэнтбэ.

– Айлшан хүбүүн Ринчин Дабасвичыг нотогайнгаа нэгэ дуу дуулахыень гуйя, – гэжэ Иван Андреевичай хэлэхэдэ, тэндэ һуугшад үгээ нэгэдэн, альгаа ташана.

– Би дуу дуулажа шададаггүйб, – гэжэ Ринчин арсаба.

– Муугаар гү, али һайнаар дуулана гүш, хамаагүй. Мұрысөөн хадаал мұрысөөн. Онон хатан тухай домог дуун байһан байха, дуула, – гэбэ Иван Андреевич.

Хүнүүдэй гуйхада, альгаа ташахада, Ринчин шада яда дуулаха гэжэ бодоод:

Утахан Ононой эрьс дээхэнүүр
Унагшааш табидаг хаа, гоёл байгаа.
Ушархан гансахан амарагтаяа
Уулзаад тарадаг хаа, гоёл байгаа, –

гэжэ дуулаад, дуугай болошобо.

– Саашань, саашань! – гэлдэжэ, хүнүүд альгаа ташана. Энэ дуунай хоёрдохи бадагуудһаа аялга хүгжэмысьн зохилдуулһан Иван Андресвич баяанаа таһалдуулангүй наадахадаа, саашань үргэлжэ-лүүлэ гэжэ толгойгоо тэрээндэ дохино.

– Үгэнүүдынь мартааб, – гэжэ Ринчин гүбэрбэ.

Иван Андресвич баяанаараа наадахаяа болёод:

– Тсэд яахаб, мүрысөөн хадаал мүрысөөн. Энэ дуунай түлөө бария. Ринчин Дабаевич, түрүүн уужархигты, тиигээд хооһорһон хундагаяа бултанда харуулжа амһараарнь доошонь баригты, тиигээд бултанда уулгагты, – гэжэ Ринчиниие тухирба.

Дуун бүхэнэй һүүлээр духаряанууд үргэлжэлжэ, зунай богони-хон һүнийн тэн дүтэлбэ. Архи баалуулжа ууһан Ешигмаа бултанһаа түрүүн һогтожо, хани басагаяа нэнгэн түшэнэ. Мэдэгмаашьс тэндэ һуугшадтай хамта хани басагаяа айлшан хүбүүнтэйнь архи уулга-хыс баалалсажа, хэмһээ схэдүүлэнгүй, дуу дэмжэлсэн дуулана. «Эн-дэхи зон архи уулгахадаа, ямар шадмар бэрхэнүүд юм», – гэжэ Ринчин сэдхэхэ хоорондоо, танигдаагүй газарта хани халуунаар хөөрэлдэхэ шэнэ нүхэртэй болоһондоо баясана.

Агваан гэртээ ябаха гэжэ Мэдэгмаагаа һугаһаань дүнгэжэ, һуу-риһаань бодхоогоод, хүндэлүүлһэнэйнгээ түлөө гэрэй эзэдтэ баяр хүргэбэ. Тиэхэдэнь Мэдэгмаа:

– Түрэ наран-даа ури-набди, – гэжэ үгэнүүдээ таһалдуулан хэ-лэбэ.

– Һогтожо байнаш, уряа һэмди, гэртээ ябая, – гэжэ Агваан Мэ-дэгмаагаа һугадан баряад, гэрэй үүдэн тээшэ дугташаба.

Хэды һогтооһье хаа, солоохойтой байһан Ешигмаа хани баса-гаяа үдэшэхэ гэжэ хойноһоонь дахаба. Тэдэнэй хойноһоо хаража һуухаяа түбэгшөөһэн Ринчин шэнэ нүхэрөө үдэшэнгөө сэбэр агаарта гараад, хэрэлсы дээрэ тогтошобо. Залуушуулай бодоходонь, уул-зажа танилсалгын найрай дүүрэхэндэ тоолоһон зарим хүнүүд һуу-риһаа бодобо. Гэбэшье, ябалгын духаряада һанаатайшуул гэрэй эзэнэй архи аягалхыс хүлсэнэ.

Хүтэрэлдэһэн хоёр хани басагад найгарган ябажа, нюуса һони-ноо хубаалдан, аалиханаар шэбир-һабир гэлдэхэдэ, үсөөхэн алхам хээд лэ, халта тогтоһоной һүүлдэ, ябадалаа үргэлжэлүүлнэ. Тэдэнэй

унабалнь тодожо абахаар бэсэ бэлдэһэн Агваан нэгэ алхам хойнонь ябана. Тэдэниие хаража зогсоһон Ринчин харасаяа огторгой өөдэ шэглүүлбэ: сэлмэг тэнгэрийн зүйдөөл, одо мүшэд элихэнээр харагдана.

Агваан ябаганай хаалта үүдые нээжэ, хани басагадта харгы гаргаад, хэрэлсы дээрэ зогсоһон Ринчиние сүүлхэ гэжэ даллаба. Ринчин Ешигмаас гэртэнь оруулхаяа ябаган үүдэн тээшэ алхалшаба.

– Би, би... – гэжэ Ешигмаа хэлэсэ ээдэлдүүлэн хэлэжэ эхилнэ. – Танайда ошожо хонохонни, суг ябая...

– Юу хэлэнэ гэшэбши, гэртэхидшни, Ринчиншни, сайлалгандатнай ерэгшэд юун гэжэ ханаха юм? Гэртээ буса... Ринчин шамайе гэртэш оруулхаяа ерэбэ. Үглөө үглөөгүүр ерэхэбди, – гэжэ Мэдгмаа Агваан хоёр мэгдүүгээр зэргэ хэлэбэ.

Ринчинэй тэдэнэй хажууда ерэхэдэ, Агваан тэдэ хоёрой гарнуудые ээлжэлүүлэн адхажа баяр хүргөөд, үглөөгүүр ерэхэсэ найдуулба.

«Мүр ганса, мүргэлын нэгэ болобо, ябагты саашаа. Хани басагамни аад, хэсүү сагай ерэхэдэ, намда тулалхагүй байнаш даа», – гэжэ гомдонгёор Ешигмаа сэдхэжэ, дахуулаад ерэгшэ хүбүүнхээ аминдаа унтаха зорилгынгоо буруутахынь мэдэржэ, улам холодожо ябаһан хани басаганайнгаа хойноһоо уйдхартайгаар харана.

– Гэртэш орохоннай гү? – гэжэ Ринчинэй дурадхахада, Ешигмаа юушье хэлэбэгүй. – Үглөө үглөөгүүр ерэхэбди гэжэ Агваан ябахынгаа урда тээ намда хэлээ юм.

– Намданье баһал тийгэжэ хэлээ, – гэжэ Ешигмаа хамар дороо гүбэрбэ.

Гэрэй эзэндэ баяр хүргэжэ байһан хүнүүд, тамхияа татаһаар, ябаганай хаалтын дэргэдэ зогсоһон залуушуулда дүтэлбэ. Ешигмаа Ринчин хоёрой харгы гаргажа, хажуу тээшэ болоходо, тэдэнэр залуушуулда амгалан хүниие үршөөн айлдаһаар, хажуугаарнь гаража ошобо. Баяанаа үргэлһэн Иван Андресвич гэрэй эзэн Мягмартай хөөрэлдэһөөр, хорёогой газаа гараад, залуушуулай гарнуудые ээлжэлүүлэн адхажа:

– Түрэ нарааа наяруулхадатнай энээнтэсэ ерэхэб, – гээд, Иван Андресвич баяанаа альгадан үргэлжэлүүлбэ. – Хотодо түрэсэ хэбэлтнай, холошоонгүй ошохоб. Дахин уулзатараа баяртай!

Тэрэ гудамжада гаража, хүнүүдэй хойноһоо алхалхадаа, хүнийн шэмээгүй аалин байдалыс баяанайнгаа хүгжэмөөр таһалдуулхада, наадаһан аялга дууснь һайшааһан юумэндэл, далайн долгиунуудай эрьсэ эльбэн сохиһон хүүсэн үе-үе болоод лэ, соностоно.

– Зай, үхибүүд, гэртэ оросбди, – гэжэ Мягмар дурадхаад, хорёогойнгоо ябаганай хаалга үүдэе хааба.

Ринчин найгаргаһан Ешигмаагай унахагүйн тула хугадан хүтэлбэ. Тэрэ Ринчинэй хугаһаа гараа хугалан абаха аад, хойнонь ябаһан эсэгэдээ хараалгаһаа түбэгшөөнэ. Тиихэдээ тэрэ огторгой өөдэ хараад абана. Ногтоһон тэрэнэй нүдэдтэ огторгойн одо мүшэдүүд, хатар наада гүйсэдхэнэн юумэдтэл, иишэ-тиишээ хэлбэлзэхэдээ, наада бариһаншуугаар ониб-аниб гэлдэнэ.

Мягмар гэрэйнгээ үүдэе шэбхэдэжэ хаагаад, Ринчиниие хүтэлжэ столдо абаашахадаа:

– Унтахын урда нэжээдые барияжархис, – гэжэ дурадхаад, тэрэнэй хэды арсаашье наа, дүүрэн архитай хундага гартань барюулба.

Шэмэрүүн хүйтэн уларилтай, бордоһо саһатай үбэл дунда Байгалай мүльһые зурылган малтажа хэнэн хубаг уруугаа гүльмээе табижа, тэрэндэнь ороһон загаһануудые шарга морёороо татажа мүльһэн дээрэ гаргахын түлөө архи багаханаар балгажа хураһан Мягмар хаяын сагта хүрьгэмни, һүүлдэнь туһалагшамни болохо аалам гэжэ ханаһан хүбүүгээ хэды шэнээн архи ууха шадалтайсень, ногтоходоо ямар абари зантай болодогысень мэдэхэ гэнэн шалгалта хэхэеэ Ринчиниие баалажа, хундагысень хооһолуулаад:

– Би зунай сагта онгосоор, үбэлэй сагта шарга морёор загаһаншалгыс шамда харуулхаб. Зай, мүнөө нойр бария, – гээд, хүл дээрээ бодошобо. – Ешигмаатай энэ таһалгада унтахаш...

– Шала дээрэ юушье дэбдибэлтнай, хамаагүй унташахаб.

– Тиигэжэ, хүбаан, болохогүй... Хүндэтэ айлшанаа шала дээрэ юундэ унтуулхабиди? Оройдоол хоёр шэрээтэйбди. Би һамгантаяа нэгэн дээрэнь, Ешигмаа та хоёр нүгөөдэ дээрэнь унтахат, бэшэ шэрээ байхагүй, – гээд, Мягмар хүл дээрээ бодоһон Ринчиниие хамсыһаань татажа: – Наашаа, наашаа, – гэхээр, һамган басаган хоёройнгоо орогшо таһалгын үүдэндэ абаашаба.

Хэшэгмаа басагандаа юушьеб захижа хэлэхээр, унталгын таһалгаһаа гараба. Мягмар Ринчинэй дала мүрые аргааханаар альгадажа, тэрэ таһалгада оруулаад, үүдысень дүмүүхэнээр хаамсаараа, шэхэеэ үүдэндэнь няагаад, хэдэхэн секундын үнгэртэр шагнаба. Тиигээд тэрэ һамгандаа «ябая» гэжэ гараараа зангаад, хүлэйнгөө үльмы дээрэ ябажа, тэндэһээ холодобо.

Ринчин харанхышаг таһалгада орожо, унтари хэбтэриисень дэлгээжэ бэлдэнэн шэрээ дээрэ найгарган хууһан Ешигмаатай зэргэлжэ хуугаад:

– Энэ хүнийе хоюулан үнгэргэхэ болобобди. Шала дээрэ унтаха тухай хэлэхэдэм, эсэгэшни буруушаажа, энэ таһалгада оруулба, – гэжэ хэлэбэ.

Тээд гүнзэгы бодолдо абташоод хууһан Ешигмаа тэрэнэй хэлэ-хыс шэхэнэйнгээ хажуугаар үнгэргэбэ. «Ханилдаг хүбүүгээ асараарай» гэжэ эсэгынгээ хатуу захяас тэрэ ханаад: «Дан лэ хаа, эсэгэмни хоёр дахин хүрыгэн гэжэ ама алдаба. Аба эжы хоёр Ринчиниие ямар хадань хайшаабаб? Хатааһан загаһан шэнги туранхай, негр шэнги харабтар нюуртай энээндэ дурлаагүйлби. Дурлаагүй хүбүүндэ хадамда гархадаа, үс наһаараа жаргалгүй ябахаш гэдэг ха юм. Ходо-доо нам тээшэ болодог эжы мүнөө ондоо болошонхой. «Эсэгэдэш дурлангүй хадамда гараа һэм. Нэгэ хэдэн сагай үнгэртэр бэс бээ харалсаа һэмди. Хайрата инагаа минии байһан нютагай хүбүүндэ хадамда хүргэжэ үгөөд, уруу-дуруу байһан эсэгыеш хайрлаа һэм. Тэрэ хүни шинии эсэгэ үншэн хэнзэ намайе хулуухан юм. Бидэ хоёр харгыдаа танилсажа, гэр бүлэ болоо бэлэйбди», – гэжэ эжымни хэлээд, минии үнэн сэхэсэ хэлэгшые тообомьсгүй. Хубсаһа хунараа, унтари хэбтэриес, стол, стулнуудыс абаашахын тула энэ хүбүүе гэртээ асаржа, сэхэн алдуу хэбэб. «Хүгшэржэ байнабди, залуугаар нарайтай боло», – гэжэ эхэмни намда хэлэнэ. Эдэ хоёртомни би бэшэ, харин зээ хэрэгтэй болоно гээшэл ха. Үхибүүтэй боложо, нарайгаа һахихадаа, ажалаа алдаха ха юмбиб», – гэжэ тэрэ сэдхэхэ хуухадаа, нэгэ нимгэхэн юумэ шала дээрэ дэбдсэд унтахаяа хэбтэһэн Ринчиниие хараад:

– Шэрээ дээрэ гара, саанам хэбтэ, би наанаш хэбтэхэб. Намайе һогтоо гэжэ ханаад, намда гар бү хүрэ, намһаа бү эшэ, хубсаһаа тайла, – гэжэ хэлээд, хубсаһыень тайлуулжа, Ринчиниие шэрээгэйн-гээ саада захада хэбтүүлээд, өөрөө наанань хэбтэбэ.

Ешигмаа баймга бүришье сэхээр һогтожо, сэбэр хайхан шарайтай артист хүбүүгээ ханаандаа оруулжа, харанхыда тэрэнээ бии болгон харахадаа, һамганһаань һалгааха бодолдо абтана. Тэдэ хоёрто уулзажа хөөрэлдэхэ арга боломжо олдодоггүй һэн. Тээд хажуудань ходол дахажа ябадаг жүтөөрхүү һамганиинь алхамшыс хажуу тээшэнь табидатгүй. Тиимэһээ тэдэ хоёр театрай уужам фойс соо нюдэ-нюдөөрөө харалсан уулзаад, дурлаһан зүрхөө доһолуулан, ханаа сэдхэлээ баярлуулангүй тарадаг байгаа. Одоол мүнөө тэрээнтээ тэбэрилдэхэ арга боломжо срэхэдэл гэбэ. Ешигмаагай халта унаад байһан хүхэнүүд агшан зуура халуу бусалан, хатуу болоһоор пүлхылдэшэбэ. Тэрэ диваажанай хайхан сэсэрлиг соо дурлаһан хүбүүнтээ золгожо, тэбэрилдэн таалалдахадаа, бэс бэсынгээ

хубсаһануудыг салдаган болотороо мэгдүү түргөөр тайлажа, тэднээ хүхэ ногоон дээгүүр шэдэжэрхибэ. Тээд тэрэнэй дахин тэбэрилдэхэ гэхэдэ, дуратай гансань буруу харагана. Тиэхэдэнь тэрэ хатуужажа пүлхылдэһэн хүхэнүүдээ хана руу хараад хэбтэһэн Ринчинэй бээдэ тулган тэбэрээд, ара нюрган дээрэнь хэбтүүлээд, уралаа уралдань абаашаба. Ешигмаагай хатуужажа пүлхылдэһэн хүхэнүүдээ аятай зохидхон халуун жэн Ринчинэй бүхы бээсэр уни бутаран таража, зүрхэ сэдхэлынь доһолуулшаба...

8

Эртэ үглөөгүүр эрэ тахяануудай донгодохын урда тээ гэрэй эзэн Мягмар загаһаадтай хамта загаһа губшуурдалсахаяа далайда гараһан байба. Үбгэнтээ адли бодоһон Хэшэгмаа гэрэйнгээ ажал хэжэ дүүргээд, унтаж хэбтэһэн залуушуулдаа эдэе шанана. Тиэхэдэнь эдсэнэй хоншуу үнэр гэрээр дүүрэн тарана.

Наранай хадын дээрэ гарахада, гэр соо харуул боложо, халуу шатаха хэбэртэй. Архи уудаггүй Ринчин хэрсээд, үнгэрэгшэ үдэшлэн архи эхэдүүлһэнһээ толгойгоо зэнтылгээд, хүдэлэнгүй хэбтэхэдээ, шагнаархана. Эдсэнэй таһалгаһаа амһарта-жэмһэртын жэнгирхэ дуулдана, эдсэнэй үнэр гутана. Тэрэ Ешигмаас хэрюулхэгүй гэжэ гараараа аргаахан хажуудахидаа хүрөөд абахадаа, хоюуланайнгаа шараа нүсэгэн хэбтэхыс ойлгобо: Ешигмаагай тэбэрижэ таалаһыс ханаадхина. Тэрэ алгабшалаа бэдэржэ энээ руу, тэрээ руу һабардаба. Тээд – алгабшань үгы. Ринчин яаха хээхээс ойлгожо ядан хэбтэнэ...

Ешигмаа хэримсээрээ, пүлхылдөөд үшөө унаагүй хүхэнүүдээ барижа, хүхэбшээ үгылөөд, шараа нүсэгэн байһанаа ойлгожо, нимгэн хушалтаяа бээдээ нэмэрин һуушаба. Тиигээд тэрэ хүхэбшэ болон дотор хубсаһаа бэдэрэн хараашалба. Эмхи гурымгүйгөөр хаягдаһан Ринчинэй хубсаһан хажуудахи стул дээрэһээ һанжана, харин өөрынь хубсаһан шала дээгүүр таранхай хэбтэнэ. Нимгэн хушалтаар нэмэриһэн шэгтээ Ешигмаа хүл дээрээ бодожо, мэгдүү түргэнөөр хубсална. Хушалтагүй үлэһэн Ринчин шэрэйн мухалайда хэбтэһэн алгабшалаа абажа үмдөөд, һуумгаһаа үмдэ, самсалаа абажа, бушуу түргөөр үмдэжэ эхилбэ.

– Ямар энхэбтэр юм гээшэб! – гэжэ Ешигмаа уур сүхалаа досоогоо багтаажа ядан гэмэршэбэ. – Ши намда аһаа, гар хүрөө байнаш! Нургуули һударгүй, ямарынь культурагүй, улайха нюургүй мэхэшэн гээшэн!

– Ши өөрөөл шараа нүсэгэлөөд, намда түрүүн гар хүрөө ха юмши.

– Худалаар бү хэлэ!
– Намайе таалаа, тэбэрсэ, эльбээш, хананагүй аалши? Үшөө...
– Үшөө юун гэжэ худалаар хэлэхэшни үлөөб?!
– Худалаар хэлэнэгүйб. Ши һогтуу байгаа гэшэл хаш. Шараа нүсөгөөр шала дээрэ хатарааш. Шамайе унаха-дуһахань гэжэ ханаад, шэрээ дээрэ хэбтүүлээ нэм. Намайе Ринчин бэшэ, харин хэн гээ нэмши даа, мартааб...

Ринчинэй ондоо хүнэй нэрэ дурдаһан тухай хэлэхэдэ, Ешигмаа болоһон үйлэ хэрэгыг бүүр-түүрхэн ханаандаа оруулжа, гансата уурлахаяа болинтоод:

– Үхибүүтэй болгоо хаашни, тэрэ нялхысн шамда тушаахаб, үгы гэбэл, абхуулжа хаяулхаб, – гэжэ хэды номгонооршые хаа, зүрхэ шэмшэрүүлмээр хэлэбэ.

– Нарайсн тушаажа абахаар бэлэнби... хүн гэртэ оробо, аргаар, – гэжэ Ринчин харюусахадаа, ямар хатуу сэдхэлтэй басаган гэшгэб гэнэн бодолдо абташаба.

Энэ үедэ уһанда ошоһон Хэшэгмаа гэртээ орожо, тэдэ хоёрой хэрэлдээс таһалдуулан, хүнэгүүдтэй уһаяа сайр сагаан бааг уруугаа хүүсэ эюулээд, тэдэнэй таһалгын үүдые нээжэ, толгойгоо бултайлгаад:

– Нэрибэ гүт? Эдсэн бэлэн болонхой, нюур, гараа угаагты, – гээд, үүдыснь хаамсаараа, үглөөнэй эдсэнэй зүйлнүүдые стол дээрэ табижа эхилбэ.

Ешигмаа Ринчин хоёр тэндэхээ һубарилдан гаража, угаалнигта нюур, гараа угааба. Гэрэй эзэн эхэнэр табатлаһан хапуусын улаан шүлэ стол дээрэ табяад, халбага, хэрээнүүдые асархадаа, хасараа пүлхылгөөд, шэг шарайгаа улайлгahan басагаяа ажаглан хаража, хэрэлдэһыень тухайлаадхиба. Тсэд хара хүрин шарайтай Ринчинэй нюурай улайһан үгынь мэдэгдэнэгүй.

Мягмар ханаһанаа сэхэ хэлэдэг, хатуу эрилтэ табидаг түргэдүү абари зантай хүн юм. Тиимэхээ һамган басаган хоёртоо шэрүүнээр хандадаг. Энэ үглөөгүүршые ажалһаа ошохынгоо урда тээ гэртэхи, газаагуурхи ажалнуудһаа гадуур ямар юумэ хэхэ захиралта, заабари һамгандaa даалгahan байба.

Хэшэгмаа тэдэнэйн нэгыг ханаад:

– Эдсэнэй урда духаряа аягалха байгаа, – гээд, һууриһаа бодожо, шкаф сооһоо бүтэн шэлтэй улаан архи гаргажа, таглааснь абаад, гурбууландаа хундагануудыг табимсаараа, тэдэнээ архяр дүүргэбэ.

– Эжы, би уухагүйб. Таанад уугты, – гэжэ Ешигмаа арсаба.

– Басагамни, юу хэлэнэ гээшэбши! – гэжэ тэрэ мэгдүү түргөөр хэлэжэ эхилхэдэ, үбгэнэйнгөө захяас дүүргээгүй хаа, зэмэтэн болохоё ойлгоодхибо. – Таанадай срэнэнэй баяр боложо байна гээшэл. Нэгэдэхи духаряа эм, хоёрдохи духаряа дом юм. Энэ шэлтэй архиис дууһан уугты гэнэгүйб, хоёр лэ духаряа дурадханаб...

Эсэгымни захяас дүүргээгүй хаа, эжымни зэмэтэй болохо гэжэ Ешигмаа ойлгоод, эжыгээ хайрлажа, бэс баалан ууха болобо. Хоёрдохи духаряагай һүүлээр Ешигмаагай хасарнууд улайлдажа, хайн шэнги болобо. Столдо һууһан залуушуул мүргэлдэхэсэ байһан буханууд мэтэ бэс бэсдээ хүлзэшөөд, хүйтөөр харана. Тэдэ хоёрыс адаглан хаража байһан Хэшэгмаа үгэ дуутай болоһон Ринчиндэ хандажа, гэртэхид тухайнь һураба.

– Эсэгэмни дайнһаа бусаагүй. Хүбүүн басаган хоёртой үлэнэн минии эжы бүхы наһаараа колхоздо хаалишанаар хүдэлхэ хоорондоо үбһэ сабшалганда, таряа хуряалганда ябаа. Мүнөө эжы пенсидэ гараад, басаган хүрыгэн хоёроо дахажа, Яхадта ошоод байна. Минии эгэшэ тэндэ хаалишанаар, нүхэрын трактористаар хүдэлнэ. Эжы тэдэнэй үхибүүдыс харууһална. Эгэшэ бидэ хоёр, тэрэ тоодо манай эжы дунда, дээдэ хургуули дүүргээгүй юм. Дайнай хатуу, үлэн хоһон үедэ хоолойгоо тэжээхын түлөө хургуулияа орхёо бэлэйбди. Мүнөө би модошо дарханаар ажаллаха хоорондоо үдэһын залуушуулай хургуулида һуранаб, саашадаа дээдэ хургуули дүүргээ хаа гэжэ һанагшаб, – гэжэ Ринчин тодо харюу үгөөд орхибо.

– Эрдэмээ дээшлүүлхэ гээшэ хайн лэ даа. Биһье дүрбэн класс дүүргээгүйб. Саашадаа эрдэмээ дээшлүүлхэ гэнэн эрмэлзэлтэй хүн һурахал байха. Хургуули һударгүй хүн хара ажал хэхэдэ, хилээмэнэй сэн мэдэгшэ. Гансал залхуурангүй ажалһье хэхэ, эрдэмээһье дээшлүүлхэ хэрэгтэй, – гэжэ Хэшэгмаа хэлэхэ хоорондоо хоһонорон хундагануудыс улаан архяр дүүргэбэ.

– Эжы, хүрөө! Би уухагүйб, харин Ринчин яана, өөрын дуран, – гэбэ Ешигмаа.

– Би баһал уухагүйб, баярлаа. Хапуусын улаан шүлэнтнай амтатай гээшэнь! – гэжэ Ринчин хэлээд, тэрэһнээ халбагадана.

– Гурбан эрдэнийн тоогоор гурбан духаряа уудаг юм, – гэжэ эхынгээ хэлэжэ эхилхэдэ, Ешигмаа үгыень таһалдуулан:

– Эжы, хэлэнэн үгэдөө хүрыш, али бидэниис һогтоохо гэбэ гүш? Нэгэдэхи духаряа эм, хоёрдохинь дом, бэһыс дурадхахагүйб гэжэ хэлээ бэшэ һэн гүш? – гэбэ Ешигмаа.

– Шэлтэй архиис дууһан уухагүйбди гээ һэм. «Гурбан баатарнууд», «Гурбан ангуушад», «Гурбан баабгайнууд» гэнэн зурагууд

бии. Гурба гээшэ дэмбэрэлтэй тоо юм лэ. Буряадууд «Нама Буддаяа, Нама Дармаяа, Нама Сангаяа», ородууд «Во имя Отца, и Сына, и Святого Духа» гэжэ бурхануудтаа гурба дахин мүргэдэг. Гурбан эрдэнийн тоогоор архиһаа уугаад, хундагануудаа уруунь харуулжа табиха ёһотойбди, – гэжэ тэдэ хоёрыс Хэшэгмаагай аргадажа хуухада, гартаа сүүмхэ бариһан Агваан Мэдэгмаа хоёр хубарилдаһаар богоһо алхан гэртэ орожо, бүгэдэнийс мэндэшэлбэ.

Хэшэгмаа гурбадахи хундагаяа барюулха болоһондоо тэдэнэртэ хэмгүй схээр баярлажа, хууриһаа бушуухан бодоод, халбага, хэрээнүүдыс, хапуусын халуун шүлэ табаглахаяа эдсэгээ шанадаг таһалгада оробо. Агваан Ринчинтэй, Мэдэгмаа Ешигмаатай зэргэлжэ хууба. Тсэд Ешигмаа эхэдээ хамһалсаха шалтаг барижа хууриһаа бодоод, эхынгээ хойноһоо ошобо. Тиигээд тэрэ халуун шүлэ табаклажа зогсоһон эхэдээ ошоод, хүн ороходоо болохо гэжэ үүдэн тээшэ харан-харан байжа, үнгэрэгшэ хүни болоһон үйлэ хэрэгээ шэбэнэн хэлэбэ.

Хэшэгмаа толгойгоо дохин, басаганайнгаа хэлэхыс дуугай шагнаад:

– Тсэд дурлаһан хүбүүгээ юундэ асараагүйбши даа. Болохо юумэн болоо, гэдэргэнь бусаахагүйш. Энэ үйлэ хэрэгтнай ёро бэшэ, ёһо юм, – гэжэ хэлэхэдээ, басаганайнгаа һамгатай хүбүүндэ дурлаһыс хаанаһаа мэдэхэб даа.

Эхэ басаган хоёр табаклаһан шүлэнүүдыс баряад, ерэнэн залуушуулай урдань табиба. «Ёро бэшэ, ёһо юм» гэжэ эхэдээ хэлүүлһэн Ешигмаагай хасарнууд бүришье улайлдашаба. Тсэд тэрэнэй нюусаяа хэлэхэдэнь, эхэнь туһалха хэбэргүй, гансал толгойгоо дохисогоогоо бшуу.

– Бидэ дүрбүүлэн, Байгалай эрьс ошожо, сэбэр хайхан агаарта сэнгэн хууя, – гэжэ Мэдэгмаа Ринчин Ешигмаа хоёрто дурадхаад, эхэнэнь зүбшөөл эриһэн мэтээр Хэшэгмаагай урдаһаа гэтэн хараба.

Ешигмаа халбага, хэрээ, хоһон хундагануудыс үбгэ һамган болохоёо байһан залуушуулай урда табяад, хууридаа хууба. Хэшэгмаа улаан архяар хоһон хундагануудыс дүүргээд:

– Тиигэгты, ямар хайн юм! Автобус ерэхэ үды... Эсэгэшни тааналдыс үдэшэхээс ерэхэб гээ һэн. Бидэ гурбуулан нэгэ шэл улааниис дууһажа ядашоод хуунабди. Зай, бултадаа бария, – гэжэ дурадхаба.

Мэдэгмаагай хани басаган Ешигмаатаяа хөөрэлдэхэ гэжэ энэ тэрэ юумэн тухай хурахадань, хүсэд харюу хэлэнэгүй. Тсэд үнгэрһэн хүнийн үйлэ хэрэгэй ямар эсэсэй ерэхыс хүлсэхэхөө бэшэ арга-

гүй болохон тухайгаа Ешигмаа ухаагаа гүйлгэн, ханаан үнөөндэ абташоод, мүнөө тэрээндэ сэнгэжэ хүхилгэншье хэрэггүйшье болошонхой.

9

Удангүй тэдэнэр Байгалай зүүн эрьсыс зубшаһаар хойшолбо. Байгалһаа һэрюухэн һэбшээн үлсэнэ. Номгон долгинууд хойнохойноһоо намнасалдан, налуу эрьсэдэ ерэхэдэе, сайратарнь урдаа тууһан уһаяа хайр шулуун болон элһэн дээгүүр урадхуулаад, гэдэргээ сухарин, далайнгаа һаба руу ороно. Тиихэдэнь хайр шулуунуудай харшаганалдаһаар байхада, удаадахи долгин эрьсэдэ дүтэлнэ.

– Тээ тэрэ налуу эрьсын захада монсогор модон хэбтэнэ, тэрээн дээрэ һууя, – гэжэ Ринчин дурадхаба.

– Үгы. Урдамнай ябагша хани басагад мэдээ байха. Хүнэй нюднһөө холошог ошоё, – гээд, Агваан сүүмхэсэ дээшэнь үргэжэ, Ринчиндэ харуулба. – Энээн соо хазаха, ууха юумэн бии... Зай, та хоёр хэр хонобо гээшэбта?

– Гэмгүй, – гэжэ Ринчин богонихоноор харюусаад, үнгэрэгшэ һүни болохон үйлэ хэрэгээ хэлэлтэй гү, али үгы гү гэхэн бодолдо абтабашье, хэндэшье хэлэхгүй гэжэ сэдхэбэ.

Эгээл энэ үедэ нюусаяа хани басагандаа шэбэнэн шахуу хөөрөжэ ябаһан Ешигмаа арада ябагшад дуулабагүй аабза гэжэ һанахадаа, гэдэргээ хараад:

– Иимэл муухай үйлэ хэрэг болошобол даа. Ши, Мэдэгмаа, юун гэжэ һананаһ, түрүүшын һүниһөө үхибүүтэй болодог гээшэ гү? – гэжэ һураба.

– Доктор бэшэ аад, мэдэнэгүйб. Зүгөөр, уйдаһанай хэрэггүй, Ринчин номгон, түбшэн абари зантай, энэрхы һайхан сэдхэлтэй, урагшаа һанаатай гэжэ һананаб, гансал дээдэ эрдэм һургуулигүй гээшэ ааб даа. Шинии үбгэн болоо һаа, хамаг юумэсэ түгэс дүүрэн хэдэг байха бэшэ аа гү?

– Һэ! Номгон, түбшэн гэнэ гүш?! Энэ үглөөгүүр намтай анамана хэрэлдээ, улаан хэлэтыс урдаа оруулдаггүй хара солиг ха. Гэртэхидни намайе тэрээндэ баалалтаар хадамнажа байна. Радио-Далай аман байнал гэжэ... намайе энэ-тэрэ хүбүүдтэй гүйлдэнэ гэжэ шал худалаар гэртэхидтэмни һарьяһан байгаа гээшэл ха. Хадамда гарабал, үхи хүүгэдэе харууһалжа, гэрһээшье гараха сүлөөгүй болошоод, түрмын оёрто һууһан шэнги байдалда орохоб. Залуу ябахадаа, нэрэ солоёо суурхуулха ёһотойб, – гэжэ Ешигмаа хэлэбэ.

– Залуудаа үхибүүтэй болохо гээшэ – хүтшэрхэ һананай жар-

гал. Харин хүгшэрхэн хойноо үхибүүтэй болохо хэн гүш, али үгы гү, мэдэгдэнэгүй. Хүгшэрхэн хойноо нарайлхада, хүндэ гэлсэгшэ, теэдшыс үхибүүншни хэнзэдэхэ, ашаяашыс, зээгээшыс харангүй, бурхандаа ошодог саг ерэхэ, – гэжэ Мэдэгмаа хани басагандaa хэһэн алдууснь һайн тээшэнь хэлэжэ, эхэ, эсэгэдэ гомдоһон һанаа сэдхэлынь тэгшэлбэ.

Хани хоёр басагад үхибүүн балшар ябахандаа, тугалнуудаа адуулдаг үндэр эрьстэй хүнхэрэй тэбтэг дээрэ ургадаг нарһан, хуһан тужануудта хүрэжэ ерэбэ. Тэрэ тэбтэгһээ тээ дорохоно оршодог хүнхэрэй Энхэ-Нугын гэрнүүд алыган дээрэ байһан мэтэ элихэнээр харагдана. Зүлгэ ногоон соо бүлэг-бүлэгөөрөө ургаһан шара, сагаан сээсэгүүд тэдэ тужануудай төөлмэгхэниис шэмэглэн гоёоно.

Агваан сүүмхэтэй юумээс басагадай урда табяад:

– Гаргагты, бэлдэгты. Ринчин бидэ хоёр түүдэг носоохо хуурай мүшэрнүүдыс суглуулхамнай, – гэжэ хэлээд, шэнэ нүхэрөө дахуулан, нарһан тужын модонуудай дундуур үгы болошобо.

Хани хоёр басагадай столой хушалта газарта дэбдсэд, дээрэнь асарһан эдсэнэй бэлэн зүйлнүүдыс хэршэжэ байхада, мүшэрнүүдыс тэбэриһэн хүбүүд ерээд, хуурай мүшэрнүүдыс гэшхэжэ байжа хухална. Тиигээд тэдэнэр шулуугаар тойруулжа хүрээлһэн, тэгэн дундаа үни хада унтарһан бурма дээрэ хуурай мүшэрнүүдээ обоолжо, түүдэгээ носообо.

Агваан дүрбэн шородо гахайн мяханай хэршэмэгүүдыс хадхажа, хоёрынь өөртөө үлөөгөөд, бэшынь Ринчиндэ үгэбэ. Тэдэ хоёрой тэдэнээ түүдэгэй улаан дүлэндэ дүтэлүүлхэдэ, хүншүү гаран шаршаганалдаад, тоһонойнь адхархада, түүдэгэй дүлэн бүри сэхэ болоодхино. Үнишыс болонгүй, шарагдаһан мяханай хэршэмэгүүд дүхэриглэжэ хууһан тэдэ дүрбэнэй урда дэлгээжэ дэбдихэн клеёнко дээгүүр табигдаба. Агваан улаан архи гаргажа, дүрбэн хундагануудыс дүүргээд, үшөө дахин танилсаһанайнгаа түлөө баряад, шараһан мяханай хэршэмэгүүдыс амтархан эдибэ. Сэбэр агаарта эдижэ байһан эдсэнэй зүйл, уужа байһан улаан архиин амтатайшыс гээшэнь! Тэдэ дүрбэн шиидхэгдээгүй асуудалнуудаа зүбшэн хөөрэлдэнэ, ород, бураад дуунуудыс дуулана...

Наранай шанха урдань ерэхэдэ, үдын эдсэ хоол баридаг саг ерээ гэжэ тухайлһан Агваан Ринчинтэй хамта амарагшадай түүдэг носоһон газарайнь хажуугаар хэбтэһэн консервын баанхануудыс, хоһон шэлнүүдыс, мүн өөһэдынгөөшыс хаядаһануудыс суглуулжа, хажуудаа байһан түмэр хайрсаг соо хаяба.

«Эндэхи хүн зон, ажагуушад хүнэй хэлэлтэгүйгөөр, Байгалай эрьсые сэбэрлэдэг байна. Харин амархаяа эрэгшэд эдигэн хоолойноогоо үлэгдэлнүүдээр оршон тойроной байгаалие, сээг намаагаар бүрхөөгдэн энээхэн төөлмэгий, далайн тунгалаг уһые бузарлана. Саһа шийг барیداг хүбшын модонуудые отололгые болуулаа хаа, Байгалда шудхадаг гол горхонууд шэргэжэ хатахагүй байгаал даа. Далайн уһантай холисолдоһон оршон тойронхи хүбшэ ойн агаар ямар хайхан гэшэб?! Баян-Далай автобус соо энээн тухай зүб лэ хэлээ байна. Тсэд тэрэ энээн тухай газетэнүүдтэ бэшэхэе яанаб?» – гэжэ Ринчин халаглан сэдхэнэ.

Агваан хани хоёр басагдта юушьеб хэлээд, унтаржа байһан түүдэгэй хажуудахи монсогор модон дээрэ хууһан Ринчиндэ дүтэлжэ ерээд:

– Хоёр ханинар хөөрэлдэжэ хууг, харин бидэ хоёр уһанда ороё, – гэжэ хэлэбэ.

– Байгалай уһан үшөө хүйтэншэг, тсэд уһандань оронгүй, харижа болохогүй. Зай, ошогты, – гэжэ Мэдэгмаагай хэлэхэдэ, Агваан хэлэһэн үгыень тодожо абаад:

– Түүдэг унтаржа, согуудынь үлэжэ байна, газарай хүрьһөөр булан хушаарайгты, – гэжэ хэлээд, клёенко дээрэһээ хазаха эдсэ болон хоһон хоёр хундага абажа, сүүмхэдэ хэбэ.

– Ябагты, бидэндэ ухаа бү заа, – гэжэ Мэдэгмаа Агваанда хэлэбэ.

Хоёр эрэшүүл нарһан тужатай үндэр тэбсэгһээ налуушаг эрьс руу буужа эхилбэ. Агваан ябадалдаа, гараараа заажа байжа, Энхэ-Нугада машина болон автобусуудай ородог, ородоггүй харгынууд тухай, эндэхи загаһашадай дайнай үсын болон дайнай һүүлээрхи баатаршалганууд тухай хөөрэнэ.

– Машинануудай энэ тосхондо оронгүй хажуугаарнь үнгэрдэг харгы тэрэ зүүн тээхи гүбээгэй саагуур гэжэ заабаш, тсэд юундэ ородоггүй юм? – гэжэ Ринчин һонирхон һураба.

– Мүнөөшни автобусууд дүүрэн хүнүүдтэй байбал, заримдаа эндэ оронгүй үнгэрдэг. Энэ тосхоной нэгэн-хоёр хүнэй байгаа хаа, зүүн тээхи гүбээ дээрэ тогтожо, тэдэниие буулгаад, саашалдаг юм. Хэн мэдэбэ, шамда хэрэгтэйшье боложо магадгүй. Шинии гансааран энэ хүрэтэр ябаа хаа, шамайе тэрэ зүүн гүбээ дээрэ буулгаха, зүргөөр тэндэһээ доошоо буушах... – гэжэ Агваан хөөрөжэл ябана.

«Ямар ехэ угтамжа болобо гэшэб? Ешигмаагай эхэ эсэгэ хоёр намайе хүрьгэн гэжэ ухаа алдаба. Ешигмаа ханилдаг хүбүүнтэе хэрэлдэжэ, эбээ таһараад, хороной хорондо тэрээниие хохидхоохо

гэжэ намда Байгал харуулхаяа гэртэхидтээ асарба гү?» – гэжэ Ринчин сэдхээд:

– Үнгэрэгшэ хүнндөө бидэ хоёр тэбэрилдэжэ, таалалдажа, нэгэ орон дээрэ унтаабди. Мүнөө эдэ бүгэдэ намда зүүдэн мэтээр ханагдана. Эдэ бүгэдыс юун гэжэ ойлголтойб? – гэжэ хураба.

– Юумэнэй бүтэхэ тээшэ болоо хаа, удаашарангүй, түрэ хури-маа хээрэй. Ешигмаа урагшаа ханаатай, сэбэр шарайтай, сагаан сэдхэлтэйшье хаа, «биб» гэжэ өөрыгөө дээгүүр сэгнүүлхыс оролдодог, олохон хүбүүдэй зүрхэ сэдхэлыс ургадан буляһан басаган байха. Эмниг мориис эмээллэжэ хургахада, дошхон бэшэ болодог ха юм даа, – гэжэ Агваан ухаа заабарилаад, балшар баганаа хойшо Мэдэгмаатай хамта наадан томожожо, табадахи класста хуража байхадаа, тэрэндэ дурлаһан тухайгаа хөөрөөд, үргэлжэлүүлбэ. – Үнэхөөр дурлаһанаа оройдоол гурбан үгөөр бэшээд, хэшээлэй үсдэ хэмээхэнээр Мэдэгмаада үгөөгшэ хэм. Үдэр бүхэндэ хургуулидаа ошодоо гү, али гэртээ бусахадаа: «Би шамда дуратайб», – гэжэ тэрэндэ хэлэхэсэ айдаг байгаа. Тэрэ бэшэһэн гурбан үгэнүүднн Мэдэгмаа бидэ хоёрыс олон жэлдэ нүхэсүүлээ, харин мүнөө хуби заяагаа ниилүүлхэ гэжэ байнабди.

– Тиихэдэ Мэдэгмаа шамда харюу бэшээ хэн гү? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

– Харюу бэшээгүй... Харин Мэдэгмаа тэрэ бэшэгысмни уншаад, ойлгооб гэхэндэл эмнэсд, зүбшөөһөнөө мэдүүлжэ толгойгоо халта дохёо бэлэй. Тэрэ үдэрһөө хойшо аяа хайратайхан Мэдэгмаагаа гарһаань хүтэлхэ, гарһаань хугадаха, тэбэрин таалаха эрхэтэй боложо, аргагүй сэхэ жаргалда хүртөө хэм. Багшанарай дээдэ хургуулида хурадаг болоһон Мэдэгмаагай амаралта бүхэндэ гэртээ ерэхыень тэсэ ядан хүлэжэ, автобус угтадаг, автобуста хуулгажа үдэшэдэг болоо бэлэйб. Нонин даа бидэ хоёрой инаг дураяа бэс бэсдээ мэдүүлгэн, бидэнэй түрүүшын дуран!..

– Та хоёрой инаг дуранда атаарханаб. Хара баганаа хойшо нүхэсэһэн инаг хоёрой дуран бата бэхи байдаг гэлсэгшэ, – гээд, Ринчин аалиханаар ханаа алдамсаараа, үргэлжэлүүлбэ. – Харин Ешигмаа бидэ хоёр оройдоол хоёр-гурба дахин уулзаад, хүсэд хайнааршье хөөрлөдөөгүйбди. Тэрэ намайе Байгал харуулхаяа гэртээ асараа. Тэрэ намда үнэхөөр дурлажа үрдсэгүй гээшэл ха. Ши, Агваан, юун гэжэ хананаһ?

– Ши муу тээшэнь бэшэ, хайн тээшэнь хана. Шамда Байгал далайе харуулангаа, гэртэхидтээ танилсуулха гээ бэшэ аал? Уулзаад, харалсан сасуугаа дурладаг ёһо заншал бии ха юм.

– Нолир мэтэ түргэнөөр дурлалсаад, хамта удаан хуунгүй хахасадаг, халадаг ушар али олон байдаг лэ, – гэжэ Ринчин хөөргэдэбэ.

– Зүб хэлэнэш, тиймэ ушарнууд дайралдадаг. Тээд Ешигмаагай эхэ эсэгэ хоёрой хамтаралган хэнэйшье үнэншэмөөр бэшэ юм, – гэжэ Агваан хэлээд, далайн эрьс дээрэ гарашаһан шэнэнхэнэй хажууда ерэбэ.

Уһа горхонуудаар модонуудыс урадхуулжа, хэрэгтэй газартаа тогтоон абадаг үс сагта энэ модон алдагдажа, Байгал далайда ороһон байгаа. Тиигээд уһан соо хэды жэл тамарһаниинь мэдэгдэнэгүй. Гэбэшье, холтоһогүй боложо, далайн хүсэтэй долгиунуудаар эрьс дээрэ шэдүүлһэн энэ модон жэлэй дүрбэн сагта шийгнойто, нара, һалхи үзэхөөр хүхэршэнхэй хэбтэнэ.

Агваан сүүмхэтэй юумэсэ элһэн дээрэ хэбтэһэн монсогор бүдүүн модондо түшүүлээд:

– Үнэншэнэ гүш, болино гүш, үнэхөөр иимэ ушарал болоһон юм. Тэрэ сагта шишье, бишье түрөөгүй байгаабди, – гээд, тайлаһан хубсаһаяа модон дээрэ табижа, сүүмхэхэ улаан архи гаргажа, хоёр хундагынгаа нэгыснь Ринчиндэ һарбайба.

Ринчин баһа хубсаһаяа тайлажа, хууһан модон дээрэ табиба. Агваан хундагануудаа улаан архьяар дүүргээд:

– Уһанда орохынгоо урда тээ нэжээд-нэжээдыс бариялши. Хазаха юумэн хажуудахи сүүмхэ соо байха, – гэжэ хэлээд, өөрынхисэ уумсаараа, шэнэ нүхэртээс зэргэлжэ хуугаад, тамхияа носоожо ууюулба.

«Эндэ ерээд, архида орожо байна гэшэ гүб», – гэжэ Ринчин сэдхээд, дабһалһан үгэрсэхөө хазажа жажалхадаа, Ешигмаагай гэртэ хинэй намтар тухай хажуудахи нүхэрэйнгөө хөөрэхыс хүлсэнэ.

Агваанай тамхияа хэды дахин һороод:

– Тиихэдэ Мягмар бидэн шэнги залуу ябаа, – гэжэ эхилхэдэ, Ринчин Ешигмаагай эхэ, эсэгын үни үнгэрһэн үйлэ хэрэг тухай хөөрөөс нүдэнэйнгөө урда бии болгон харахадал гэнэ. – Мягмар эндэхи нютагайнгаа нэгэ басаганда олиггүй сэхээр дурлашаба. Харин өөрыгөө «биб» гэжэ ханадаг тэрэ басаганиинь Мягмарыс юундэб даа голожо, тоодоггүй байба. Тиигээд тэрэ басаганай хэды дурагүйшье хаань, үсэд абари зантай Мягмар тэрээгээр һамга хэхэ гэжэ хоёр жэл хойноһоонь дахадаг, харгыдань угтадаг байгаа. Намарай ольбоной урда тээ набша намаа шарладаг гэшэ ааб даа. Тэрээн мэтэ залуухан һаһандаа басагад хадамда гараагүй һаа, өөрынгөө һаһанай хүбүүдыс олохоёо болижо, үдэр хоногой һэлгэсэлдэжэ, он жэлэй үнгэрхэ бүхэндэ сэбэр һайхан шарайнь уршалаатажа эхилдэг. Тиимэхэ тэдэнэр эхэ болохо жаргалаа эдлэхэ гэжэ оролдоходоо, эдир залуугаар үрдилдэн байжа, хадамда гарадаг ха юм.

«Һамгамни болыш даа» гэжэ үбдэглэн унадаг Мягмарһаа хашаржа: «Холо нютагта хадамда гарабал, энэ хүбүүнһээ холодохоб, бүхэли хүниндөө гэртэхинэймни гэрые гороолон тойрохоёо болихо», – гэжэ һанаһан басаган нэгэтэ ямар нэгэ хэрэгээр Улаан-Үдэ ошоод, гэртээ хэдэн хоногто бусабагүй. Тиихэдэнь гэртэхидынь басагандаа һанаагаа схээр зобоожо, һууха, байхаяа болёод, Мягмарай гэртэхидтэ ерээд:

– Бидэндэ, манай басаганда амар заяа үгэхээс болиһон танай хүбүүн манай басагые хулуужа, гэртээ асаржа хаагаад, суургадаад байна. Басагыемнай үтэр табигты! – гэжэ ууртайгаар хэлэбэ ха.

– Танай басаган бидэнһээ байтагай, хүбүүндэмнайшые хэрэггүй. Манай хүбүүн танай басаганһаа үлүү дээрэ басага олохо!.. Үнэншөөгүй һаа, гэртэмнай орожо, хото хорёо соогуурнай ябажа, басагаяа бэдэрэгты! – гэжэ хүбүүгээ үмөөрэнһэн гэртэхид хэлэбэ.

– Хүбүүнтнай хаанаб? Хүбүүгээ дуудагты!

– Заһаһашалхаяа далайда гаранхай, – гэбэ Мягмарай эхэ.

Мягмарай эсэгэ һамганайнгаа үгыень тодожо абаад:

– Манай хүбүүн танай басаган шэнги хото-городоор зайдаггүй! – гэжэ нэмэбэ.

– Зайхаяа бэшэ, хэрэгээр гэрһээ гараһан аад, хэдэн хоногой үгы, хүлисэгты бидэниис, – гэжэ үгы болоһон басаганай эхэ хөөрэлдөөгөө зөөлэрүүлхээс урин зулгыгаар хэлэбэ.

– Һэ! Хэрэгээр гэнэ гүт?! Хотын ноёдой нэгэ хүбүүндэ гү, али бүришые холо хадамда гараа аалам, хэн мэдэбэ?! Хотын хүнүүдһээ, хотын дэлгүүрэй наймаашадһаа һурагты. Манай хүбүүе эрдэмгүй гэжэ танай басаган голоо ха юм, – гэжэ Мягмарай эсэгийн хэлэхэтэй сасуу:

– Манай хүбүүн танай басаганһаа дортохогүй байха даа, – гэжэ һамганиинь үбгэсэ дэмжэн, хүбүүгээ магташана.

– Таанад өөрынгөө хүбүүе манай басаганай шэгшындыншые хүрэхэгүйе хаанаһаа мэдэхэбта даа, – гэжэ басаганай эхэ хэлэбэ.

– Эрхэ ганса басаганайнгаа хари холо хадамда гарабал, хүгшэрхэдөө – харууһалха хү үгы болохот. Харин нютагтаа байһан манай хүбүүн таанадта хэды муушые һаа, үтэлхэ һаһандатнай түшэг тулгууритнай боложо үгэхэ һэн, – гэжэ Мягмарай эсэгэ һөөргэдэбэ.

Хоёр айлай үхибүүдээ үмөөрэн, түлэг дундаа хэрэлдэжэ, ши һаа – ши, би һаа – би гэлсэжэ байхадань, заһаһа хахуулдиха гэжэ ута улаан хорхой малтахадаа, нюур гарнуудаа, нүсэгэн хүлнүүдээ

шабар шабхада зууралдашаһан хэдэн хүбүүхэд гүйлдэн тэдэндэ ерэбэ.

– Танайда айлшад ерээ!.. Басагангнай олдoo!.. Гэртээ бусаа!.. Гэртээ түргэн ошыг! Баян айлшад буугаа, бидэндэ монсогор сагаан саахар бэлэглэжэ, таанадые бэдэрүүлбэ, – гэжэ тэдэ үрдилдэн байжа, хайн мэдээсэл дуулгаба.

Залинта аадарай сахилгаалаад гэнтэ болигшодол, тэдэнэрэй уур суhal, ана-мана хэрэлдээн гансата замхажа, тэдэнэр энсэлдэшэбэ.

– Мягмарай гэртэхид, бидэниие хүлисэгты, – гэжэ басаганай эхэ баяртайгаар хэлэбэ.

Тэдэнэр эбтэй болоһоноо баталжа, гарнуудаа барилсан адхалсажа тараба.

Баруулжаа тэгүүлжэ түргэндөө ороһон зунай наран Байгалай баруун эрьсэрхи хадануудай оройдо онгосын элюурэй зэргэ зайда хүрэбэ. Үдын халуунай буурахалаар, эрьс дээрэхи модонуудай һүүдэртэ хороһон хони, ямаад гэдэһэ гүзээнүүдээ ногоогоор дүүргэхэсэ дүтэхэнэ байһан горхоной эрьс тээшэ ошобо. Заһаһа губшуурдахаяа онгосоор далайда тамаран гараһан бригада олзогүйшэг бусаба. Мягмар гэртээ ерэжэ, эхынгээ бэлдэһэн эдэс эдихэсэ столойngo саана һууба. Тэрэнэй хоёр талада һууһан гэртэхидынхүбүүндээ муу мэдээсэл дуулгахаяа зүрхэ алдашоод, уһа балгаһан юумэндэл, абья аниргүй һууна. Гансааран эдсэлжэ һууһан Мягмар гэртэхинээ ээлжэлүүлэн хараад абахадаа, ямар нэгэ муу юумэнэй болоһые тухайлба.

Мягмарай эсэгэ уйдхартай гомдолһоо аман соогоо сугларһан шүлһэсэ залгижа, хоолойгоо заһан, сүлөөлөөд:

– Муха-аа, үгы бологшо басаган гэртээ бусаа. Тэрэнтээсэ уулзахаяа гэртэнь бү ошо, худа ураг болохо гэхэн хүнүүд хадаг табижа байна, – гэжэ хэлэбэ.

– Минии хүбүүн тэрэ басагаар яахашниб, басагад дүүрэн. Тэрэһнээ бүришысэ сэбэрхэн, бүришысэ сэсэн басагад олдохол байха, – гэжэ эхэнь аргааханаар хэлэбэ.

– Бү ошогты гэнэ гүт? Хороной хорондо ошохоб. Дуратай басагаая түрэ найр дээрэһэнь хулуужа абахаб, гүлмэр залуугайнгаа алдуу хэжэ байна бэшэ гү. Хулуудаг ёһо заншал урданшысэ байгаа, мүнөөшысэ байха! – гэжэ Мягмар эрид хэлээд, эдсэлхэсэ болижо, модон халбагаая стол дээрэ шэдэн, бодошобо.

– Урдандаа хулуудаг ёһо заншал үнэхөөрөөшысэ байгаа, мүнөө тэрэ саг үнгэрөө. Тиигээдшысэ түрэ найр дээрэһээ бэريسэ хулуул-

гаһан айл хүбүүнэйнгээ анзыень һөөргөнъ бусаалгуулдаг һэн. Анзыень бусаагша айл нютаг нугадаа хүндөө буурадаг бэлэй. Эхэнэр муутай эрэ бүхы наһандаа зободог юм. Эхэнэрнүүдһээ хамаг бүхы юумэн дулдыдадаг гээшэ. Эхэнэр хүн юумэ оёходоо, эдсэ буйлуулхадаа, арһа шүрбэһэ элдэхэдээ, угаал хэхэдээ ажалша бэрхэ байха ёһотой. Хүба-аан, бү гажара, басагад олдохо, – гэжэ байжа эхэнь хүбүүгээ аргадан, һууридань һуулгаба.

Эсэгэнь хүбүүгээ хайрлажа, уйдхар гунигаар бүрхөөгдэһэн һанаа сэдхэлыень ямар үгөөр тэгшэлэлтэйб гэхэн бодолдо абтаад:

– Ши энэ тосхондоо түрүү хүбүүдэй нэгэн ха юмши. Шамһаа бэшэ хүбүүд эмнигыс хургажа, шаргаша, тэргэшэ болгожо шадахагүйл! Эхэшни шамда тон зүб юумэ хэлэнэ. Үс саг шинии сэдхэлэй уйдхар гунигыс эдэгээхэ. Үшөө дахин хэлэнэб: бүришьсэ эсбэрхэн, бүришьсэ сэсэн басаган шамда олдохо! – гэжэ найдуулхыс оролдобо.

Мягмар эхэ, эсэгынгээ һанаа сэдхэлыень иигэжэ тэгшэлэхэһээ бэшэ, ямаршьсэ ондоо туһа хүргэхэгүйгөө ойлгоод, һууриһаа бодожо, газашаа гарахаяа тэгүүлбэ. Эсэгэнь Мягмар хүбүүгээ хорижо, харгыень хаахаяа бодошобо. Тээд тэрэнэй һамган үбгэнэйнгөө хамсыһаа барйжа тогтоогоод:

– Орхи даа, орхи. Уур сүхалаа тараангаа, газаагуур ябаг, – гэжэ шэбэнээд, хүбүүнэйнгээ хойноһоо иигэжэ хэлэбэ. – Хүба-аан, бидэнэй хэлэһэн үгыс бодожо үзөөрэйш.

Мягмар газашаа гаража, һарабша сарай доро уяанда байһан гулдагар гоё бэстэй, үндэр зээрдэдээ ошоод, сүхалаа тэрэндэ гаргаһан юумэндэл, ута жолоосень угзаржа тайлаад, хорёоһоо газашань хүтэлжэ гаргаад, хүнгэн солбоноор хүрэжэ, нюрган дээрэн мордоодхибо. Үндэр зээрдэ наранай орохын урда тээ налуушаг үндэр гүбээ өөдэ үдэр бүхэндэ һорилго хэдэгээ мэдээд, хүлнүүдээ дээгүүр үргэн тээгэлшэбэ. Энхэ-Нугын үхибүүд Мягмарай гүйгөөшэсэ гүйлгэхыс хараха гэжэ хото, хорёонууд дээрэ гаража харана. Нолир мэтэ түргэн гүйдэлтэй үндэр зээрдэ һорилго бүхэндөө тэдэнэй зүрхэ сэдхэлыс татадаг юм. Үндэр зээрдэ гүйхэдөө, үльгэрэй хүлэгыс һануулжа, далинуудтай болоһон юм шэнги дэлһэ болон һүүлээ хийдхүүлдэг. Мүнөө Мягмар гүйхэсэ тэгүүлһэн моринойнгоо амыснь татана. Тиихэдэнь амаяа татуулжа, табидаг газартаа хүрэжэ ябаһан үндэр зээрдэ сээжээрээ хажуулдин байжа тээгэлнэ. Мягмар үндэр зээрдээ гүйлгэдэг газартаа срэмсээрээ, татаад ябаһан жолоогоо һула табижархиба. Үндэр зээрдэ бэс һунаан, агшаан байжа, шандаган гүйдэлөөр гүбээ өөдэ харайшаба. Мягмар уусаараа нюргаяа нугалжа, моринойнгоо шэлэ хүзүүн дээгүүр хэбтэн һагад дүхыбэ.

Түргэн гүйдэлhөө бии болоhон halхин тэрэнэй шэхэнүүдэй хажуугаар эшхэрнэ, нюдэдынь ухатана...

Хадаг табиxаяа холоhоо ерэнэн айлшад худа ураг бололгын ёно заншал дүүргэжэ, бэри болгожо абаашаxаяа байхан гэртэхидэй хүндэдэнь huужа, амаа халаба. Тэдэнэй нэгэн басаганай гэртэхидтэ Байгал далайс харуулхыс гуйба. Тэдэнэр булта нубарилдахаар, хүтэрэлдэhөөр, хадаг табилгынгаа найрыс Байгалай эрьсэд үргэлжэлүүлхээс пляжай наанахи зүлгэ ногоон дээрэ ошобо. Холоhоо ерэнэн тэдэнэр хашарна мүнгэнүүдыс далай руу шэдэбэ, уhанда орохо дуратайшуул уhанда оробо. Ехэ уhанhaа айгшад Байгалай уhaар толгойгоо норгоно, нюураа угаана.

– Нүхэдүүд, нэгэ хүн морёор хада өөдэ гүйлгэжэ ябанал! – гэжэ тэдэнэй нэгэн хашхараад, хада тээнэ гараараа зааба.

Хээрэ талын тэрэ хүндэ Энхэ-Нугын зүүн тээхи гүбээхэн хада шэнгээр харагдаба, hанагдабал ха. Дүхэриглэжэ huугшад бүгэдөөрэн нүхэрэйнгөө заахан зүг тээнэ хараба.

– Тэрэнэй морин шандаган харайсатай хадаа, гүйгөөшгэл болохо байна. Эзэнийнь мориёо хада өөдэ гүйлгэжэ, тон зүб хорилго хэнэ, – гэжэ үнөөхи хүн мэдээрхээд, худа урагуудтаа хандаба. – Энэ хүн танай тосхойой юм гү? Хэдытэй хүн юм?

– Дэ-ээ, энэтнай манай тосхойой хүбүүн лэ дээ. Манай басагантай үүринүүд юм. Үбэлдөө мүлһэн дороhоо загаhа олзолходо, зундаа түрһээс хаядаг саг болоторнь бариhан загаhануудаа загаhанай заводто абаашахада, морин унаа хэрэгтэй болодог юм. Энэ хүбүүн мори шаргалжа, тэргэлжэ хургагша даа, – гэжэ басаганай талын нэгэ хүн ямаршыс омогорхол, баярлалгүйгөөр хэлэбэ.

– Гайха сэх, гансамшыс гүйгөөшын харайсыс бэшэ, морин унаас хүсэтэй болгохын тула иигэжэ хоридог юм бы, – гэжэ хүбүүнэй талаhaа хадаг барихаяа ерэгшэдэй нэгэн хэлэбэ.

– Дэ-ээ! Загаhашадай хайндэрэй сэхэ найрта энэ мориёо урилдаанда табиxа гэнэл дээ, – гэбэ басаганай талын үнөөхи хүн.

Тэдэнэй духаряануудаа барижа huухадань, мориёо хүтэлһэн Мягмар ябагалжа, тэрэ тэбтэгэй харгыгаар доошоо буухадаа, тэрэнэй дунда болон адагтань тогтожо, юушысб бэдэрһэн мэтээр доошоо тонгойжо, халта удаашарна. Эдэ бүгэдыс ажаглан хаража байхан хадаг табилсахаяа ерэлсэһэн хүбүүнэй талын залуушаг нэгэ хүн:

– Энэ хүн юугээ гээгээ, бэдэрээ гээшэб? – гэжэ һонирхобо.

– Энэ залуугаар холо ошохо, бэрхэ хүбүүн байна. Мориндо дуратай бишыс гүйгөөшыс хоригшоб. Энэ хүбүүн гээһэн юумээ бэдэр-

нэгүй, харин моринойнгоо харайсыг хөөмөөрөө хэмжэжэ, хорилгынгоо аша үрыс мэдэжэ абана, – гэжэ гүбээ өөдэ гүйлгэжэ ябаһан Мягмарыс хараад, бууралгажа байһан толгойтой үнөөхи хүн мэдээрхэбэ.

Худа урагууд боложо байгшад түрэ наранайнгаа болон басагаяа хүргэлгын болзорнуудыс зүбшэн хөөрэлдэхэ забхартаа хундагануудаа хүнтэрүүлнэ, эдэс хоолой зүйлнүүдхэ амаа хүдэлгэнэ. Холо холо зайда байдаг эдэ хүнүүдэй ёһо заншалнууд ондо ондоошье болоно. Тиихэдэнь тэдэнэр өөр өөрынгөө ёһо заншал баримталхыс оролдоно. Нүүлэй нүүлдэ тэдэнэр хуримай газарта басаганай талынхид, түрэ найрай газарта хүбүүнэй талынхид өөһэдынгөө ёһо заншал баримталха болобо. Хадаг табихаяа ерэхэн хүбүүнэй талынхид мори хорилгыс һонирхоношьегүй, харин Байгал далайн долгилхыс адаглана, шэхэнэй үзүүрхэ таһалдадаггүй хүүсэнь шагнана, зүүн талын эрьс дээгүүр жэлэй дүрбэн сагта мүнхэ ногооноор ургадаг жодоо, нарһан, хуша мэтэ үндэр, һаглагар модонуудыс һонирхон хараһа.

Мориёо зайдалжа унаһан Мягмар тэдэнэй хажууханда бии боложо, солбохоноор элһэн дээрэ хүрэжэ буугаад, хубсаһаа тайлаба. Тиигээд тэрэ моринойнгоо шэлэ хүзүүнэй дээрэхи дэлһэн болон үндэршэг мундааһаа барихадал гээд, нюрган дээрэнь хүрэжэ мордобо. Тэрэнэй Үндэр зээрдэ һайбарлаһаар, налуухан эрьс руунь буужа, далайн уһанһаа гудамхяад, улам саашаа гүнзэгы руу оробо. Долгиной ерэхэдэ, нюргасаа уһан соо ороһон үндэр зээрдын харагдахаяа болишоходо, Мягмарай толгойнь сээжэсээ хүрэтэр бултайна. Тиихэдэнь тэрэ хүбүүн ямар ута хүлтэй юм гэжэ һанахаар болоно. Гэбэшье, долгилхоёо болиходонь, Үндэр зээрдэ уһан сооһоо бултайгаад, шэхэ ама руунь ороһон уһа турьян гаргана, толгойгоо зантагануулан һэжэрсэгээнэ. Үндэр зээрдэ байра дээрээ эрьсэлдэжэ, эрьс тээшэ шэглэбэ. Тэрэ хүбүүнэй налуухан эрьсэд дүтэлхэдэ, далайн долгиноуд Үндэр зээрдые ньбулахаяа болижо, хүлнүүдынь эльбэн сохиһоор, һаяхан норгоһон элһэн дээгүүр урдан һолжорно.

Удангүй тэрэ мориёо хүтэлһөөр, далайн налуу эрьсэдэхи пляж дээрэ орхихон хубсаһануудтаа ерэжэ, үмдэ, гуталаа үмдэхэ забхартаа дүхэриглэн һуугаад, духарьяалжа байгшадые үзэн ядангяар шэртэнэ. Тэдэнэй дундаһаа хадамда үгтэжэ байһан басаганай эсэгэ тэрээн тээшэ алхалшаба.

«Улайха нюургүй, убайлха һэшхэлгүй ши, намда юундэ ерээшн? Басагаяа хадамнажа байһанаа намда һайрхаха гэбэ гүш?» – гэжэ Мягмар дураа гутангяар сэдхэжэ, үмдэнэйнгөө бүһынь бүһэлнэ.

Дурлахан басаганайнь эсэгэ Мягмарыс мэндэшлээд:

– Хүнүүд бидэндэ хадаг табижа байнал, – гэжэ тойруугаар хэлэжэ эхилбэ. – Ерэһэн худа урагууднай...

– Хэлэлтэгүйгөөр мэдэжэ байнаб! – гэжэ Мягмар олиггүй сулхалтайгаар үгынь таһалдуулан хэлэжэ эхилбэ. – Баяраа найрхаха, намайе баһаха, доромжолхо гэбэ гүт?!

– Хүлисэ, Мягмар. Һанагдаа, хүлсэгдээгүй иимэл юумэн болошобол даа. Шамда найрхаха, шамайе доромжолхо гэнэгүйб, үшөө дахин хүлисэ.

– Тээд намда юундэ ерэбэт? Намайе басагандатнай дуратай, хэдэн жэл хойноһоонь дахаа, гүйгөө гэжэ мэдэжэл байжа, иимэл юумэн болошобо гэжэ намда хэлэхэсэ яжа эшэнэгүйбта?

– Хүлисэжэ шадаха һаа, хүлисын даа. Шамда ерэһэн хэрэгни хадаа, иимэ: Ши энэ нютагтаа эрхимүүдэй эрхим ха юмши. Эмниг мори һургажа шадаха хүн энэ багта, дүтэ наашаньс үгы. Заһаһадайдэ зунай сэхэ найр нааданда хабаадаха гэжэ Үндэр зээрдээсэ һорижо байнаш. Ушар юуб гэхэдэ, бидэнэй басагата хүргэжэ, тэрэ холын нютаг ошоходо, нараа буляалдадаг угтамжа хээрэ талада болодог юм ха. Тэрэ нара буляалдаанда алиньсэ талаһаа хурдан морин хэрэгтэй, нарынсэ буляагшадта шагнал барюулдаг байна.

– Ямар шагнал гээшэб?

– Тэрээн тухай мэдэнэгүйб, нюуса хэбэртэй. Басагата хүргэгшэд хурдан морсороо тэдэнэртэй нара буляалдадаг мурьсөө хэдэг гэхэһээ бэшэ юумэ мэдэнэгүйб. Тэрэ холын нютагай мори урилдаанай мурьсөөндэ илаха арга боломжо, талаан туршалга шамда байна. Хэлсээ баталхамнай гү? – гээд, басагата хари холын газарта хүргэхэ боложо байһан эсэгэ хэлсээ баталга хэжэ, гараа тэрээндэ харбайба.

– Мүнөөдөө бодожо үзэхэб, – гээд, Мягмар тэрэнэй харбайһан гарыс адхабагүй.

Хэлсээ баталжа шадаагүй дээрэһээ тэрэ хүн уруу-дуруушаг болоод:

– Хадаг табигшадай нэгэн бидэндэ ерэбэ. Энэ хүн шам шэнги гүйдэг хурдан мори һоридог байна. Тэрээнһээ нара буляалдаан тухай һуража абаарай. Энэ хүнэй тэрээн тухай хэлэхэ, үгынь мэдэнэгүйб, – гээд, дүхэриглэһэн хүнүүдтээ ошобо...

Буурал толгойтой тэрэ хүн Мягмартай хөөрэлдэхэ забһартаа, моринойнь урда, хойнонь гаража байжа шэнжэлэн хараад, шэлэ хүзүүснэ аалиханаар альгадаба. Тэрэнэй хэлэһэн үгыс хүсэд һайнаар шагнаа бэшэ аад, альгадалгынь муу гү, али һайн гэжэ ойлгохын аргагүй. Заһаһаад заһаһаадаа холоһоо танидаг гэгшэдэл, тэдэ хоёр

мори хоригшод үни удаан хөөрэлдөөд, гар гараа адхалсан байжа тараба, – гэжэ Агваан хөөрөө дүүргээд, хүлөө хайр шулуунууд дээгүүр аргааханаар табижа, уһанда шунгахаяа далай тээшэ ошобо.

Хоёр залуу хүбүүд далайн налуу эрьсын нойтоншог элһэн дээрэ гараба. Ринчин хөөрөөгөө таһалдуулһан Агваанһаа Мягмарай залуугайнь намтарыс саашань шагнаха хүсэлдэ абтана. Тээд Агваан хөөрөөгөө үргэлжэлүүлхэ хэбэргүй, уһанда орохоёо яарана. Ринчин далайн эрьсын уһан соо оробо: олон жэлдэ уһаар мүнсэгэр болотороо мүлөөлһэн эрьс шадарай шулууханууд халтируухайшыс, тэрэнэй нүсэгэн хүлнүүдэйн улануудыс үбдэхөөнэшэс.

Агваан хүйһэсөө гүнзэгьдэ хүрөөд:

– Шунга! Доошоо һуу! Уһан соо дулаан болохо! – гэжэ хашхараад, хэдыхэн секундн үнгэртэр харагдахаяа болёод, холо бэшэхэнэ байһан зайда толгойгоо бултайлгаад, Ринчин тээшэ тамаршаба. Ринчин үбдэгүүдэ тохиилгожо, халта доошоо һуугаад, уһанһаа бултайлгахадаа, хоёр гарайнгаа альгануудаар толгойнгоо үһэ болон нюураа аршаба.

Агваан тэрэнэй хажууда ерээд:

– Хэр бэ? – гэжэ һураба.

– Үсэгэлдэрэйхиһөө хүйтэн байна, – гэжэ Ринчин харьюусаһаар, далайн долгинуудай уһаараа ходол эльбэн урдажа, һөөргөө һабадаа тэхэрижэ байдаг налуухан эрьстэй элһэн дээрэ гаража, шэнэ нүхэртээс үнөөхи монсогор уташаг модондо ербэ.

Тэдэ хоёр хубсална, улаахан архиһаа ууна, хазаха юумэнүүдһээ ама хүрэнэ. Хани хоёр басагад нарһан тужатай тэбсэг гүбээһээ аалихан буужа эхилбэ.

– Ешигмаагай эсэгын намтар тухай эхилээ хадаа, саашань хөөрыш даа, сэхэл һонин байна, – гэжэ Ринчин хэлээд, басагадай ерэтэр хөөрөжэ үрдихэ гээшэ гү гэхэн бодолдо абтаһана.

– Шинии тоонто нютаг эндэһээ хазаар морёор ошобол, хэды хоногой зайда юм? – гэжэ Агваан һураба.

«Минии нютаг бидэнэй хөөрөөндэ ямар хамаатай юм?» – гэжэ Ринчин сэдхээд, урдандаа утын хэмжүүрыс эмээлтэй мориной хүрэжэ ошодог зайгаар хэлсэдэг, мэдэлсэдэг байһан тухай гэнтэ һанаад:

– Минии тоонто нютаг хадаа, хазаар морёор ошоо һаа, нэгэ долоон хоногой зайда юм гэжэ багсаалнаб, – гэжэ харьюусаба.

– Нэгэ долоон хоног гэнэ гүш?

– Дүтэрхыгээр хэлэбэл, нэгэ долоон хоног.

– Тиихэдээ Ешигмаагай эжы шинии нютагай бэшэ аабза?

– Мэдэнэгүйб, магадгүй...

– Ешигмаагай эжы Хэшэгмаа холын тала нютагай юм. Манай эндэ «маа» гэжэ нэрэдээ залгалтатай эхэнэрнүүд хомор. «Маа» гэжэ залгалта «Дара эх» гэжэ удхатай гэжэ мэдэхэб. Тиимэһээ Хэшэгмаа өөрынгөө болон хүршынгөөнь басаганда «маа» гэжэ залгалтатай «Ешигмаа, Мэдэгмаа» гэжэ нэрэ үгэжэ болоо гэшлэл ха. Шинии нютагай холо дүтис, Ешигмаагай эжын тэндэхи, тэндэхи бэшые юундэ хурабабиб гэхэдэ, тиихэдэ Мягмарай дуратай басаган хазаар морёор тэды шэнээн хоногой газарта байдаг хүбүүндэ хадамда гарахаяа хүргүүлээ юм, – гэбэ Агваан.

Тиихэдэнь басага хүргэлгын үни үнгэрһэн тэрэ саг тэхэриһэн шэнгээр Ринчиндэ ханагдаба.

11

...Дүрбэн хазаар моритой, хоёр тэргэдээ энжыень ашаһан арбаад хүнүүд Мягмарай дурлаһан тэрэ басагыс хадамда хүргэхээсэ холын харгыда гараба. Тэдэнэр хоёр хүтэлүүрэй моритой. Али нэгэ моринойнгоо холын харгыда гэмэлтээ һаа гү, али хосороо һаа, хүтэлүүрэй морёор һэлгэдэг саг байгаа. Мягмар нэгэ хоног ябаад, хүтэлүүрэйнгээ мори унажа, Үндэр зээрдынгээ нюргыс амаруулба. Загаһаһадай зунай сэхэ найрай мори урилдаанһаа арсаад, хари холын нютагта хадамда үгтэһэн басага хүргэлсэжэ ябаһан Мягмар «Нара буляалдаанда» өөрыгөө болон гүйгөөшсээ худа урагуудтаа бэшэ, харин хадамда хүргүүлжэ ябаһан дуратай инагтаа харуулха гэжэ боддоо нэн. Тээд сэдхэлэйнгээ оёрой гомдол уйдхар хоёрто бүхы харгыдаа химэлүүлжэ ябаһан тэрэ дуратай басагантаяа, мүн тэрэнэй гэртэхид болон түрэлхидтэй гансаһыс үгэ холбожо хөөрэлдэнэгүй.

Тэдэнэр хэдэн хоногто ябажа, бүүдэгэр бүрхэг үдэр хүрыгэн болохо хүбүүнэй байдаг нютаг, нугада дүтэлбэ. Мягмар ошожо ябаһан харгынь хажууханда утаа уняар гаража байһан түүдэгэй дэргэдэ тэргэдэ хүллэнхэй сагаан мори, табан хазаар моритой хүнүүдыс харахадаа, тэдэнэрыс угтамжа хэжэ байна гэжэ ойлгоод, унажа ябаһан моринойнгоо эмээлыснь хуулажа абаад, тэрэнээ Үндэр зээрдэдээ тохобо. Басагаяа хүргэжэ ябагшад угтажа байһан худа урагуудһаа хахад модоной зайда тогтожо, «Нара буляалданай» наада харахаяа хүлэбэ. Хадаг табилган дээрэ бууралтажа байһан үһэтэй хүнһөө энэ ёһо заншал хуража абаһан Мягмар Үндэр зээрдэдээ мордобо. Тэдэнэй дундаһаа нэгэ хүн Хээр мориндоо мордожо, басагаяа хүргэжэ ябагшад тээшэ һайбарлуулба. Мягмар талын харгыгаар тэрэнэй урдаһаа сэхэ ошобо. Оршон тойрон нэгэһыс модо-

гүй аад, нүсэгэн оройтой томо, жэжэ гүбээхэнүүд үргэн ута хүндын хоёр талаар хойно-хойноооо угсаралдан жэрынэ. Тэдэ гүбээнүүд үргэлжэдөө үбһэ ногоогоор, үнгэ бүрийн сэсэгүүдээр шэмэглэн гоёогдожо тобхойлдоно. Эндэхи зон эдэ гүбээнүүдэ хаданууд, добонуудаа гүбээнүүд гэжэ нэрлэдэг. Тсэд Байгал далайн эрьсэдэхи хүбшэ тайгын хүлхэн болон захануудаар ажаһуутшад тэдэ хадануудынь гүбээнүүд гэжэ харана.

Басагаяа хүргэгшэдэй урдаһаа мориёо найбарлуулжа ябаһан хүн унагшаяа ташуурдаад, харгыһаа зүүн гар тээшээ халба хүрэн гүйлгэбэ. Амаа татуулжа тээгэлһэн Үндэр зээрдэ иимэ урилдаа үзөөгүйшье һаа, хүлнүүдэ дээгүүр хаялан, хазаараа даран-даран ябаһанаа, жолоогойнгоо гэнтэ һула табигдахалаар, урдань гүйлгэгшэ хүнэй мориёо намнашаба. Нэгэ хэдыхэн секундын үнгэрхэлөөр, хоёр морид зэргэлшэбэ. Басагаяа хүргэгшэдыс харгы дээрэ угтажа байгшадай Хээр моритой тэрэ хүн Үндэр зээрдэс нара зүб, харин Мягмар нара буруу урдуурнь тойрожо, угтамжын газарта гүйлгэн ошохо ёһотой. Энэ мұрысөөс эртэ урда саһаа хойшо «Нара буляалдаан» гэжэ буряадууд нэрэлдэг юм. Тэдэ хоёр хазаар моритойшуул нараа буляалдажа, мұнсэгэр оройтой, үндэршэг хада өөдэ хэдэн минута гүйлгэлдэнэ. Үндэршэг үгсүүр өөдэ гүйхэдөө, Үндэр зээрдэ нүгөөдэс ахижа, урдань гаража эхилбэ. Нараяа буляалдагшад угтамжагшадай хойнонь гаража болохогүй гэхэн хэлсээнэй ёһоор, Мягмар тэрэ хилэ хүрэтэр мориёо гүйлгөөд, нохойн ябадалаар доошоо буужа, өөһэд тээшээ ошобо. Тэрээнһээ холо үлэхэн Хээр моритой хүн нараа буляалгаһандаа уруу-дуруу юумэ, унагшынгаа галгяагаар доошоо буужа эхилбэ. Газаа хэды һэрюуншье һаань, Үндэр зээрдэ уһа саһан болошонхой. Мягмар Үндэр зээрдэс үдэр бүхэндэ гүбээ өөдэ гүйлгэдэг байһан хорилгынгоо аша үрыс мэдээд, унагшадаа баяр хүргэжэ, шэлэ хүзүүснь аалиханаар альгадаба, эльбэбэ. Басагаяа хадамда хүргэгшэд малгайнуудаа дээшнь шэдэнэ. Тэдэнэй саагуур урдаһан голой зүүн тээхи хадануудай боорёор, мухар хүндынүүдэй адагаар малшадай һэсы гэрнүүд тобхойлдоно, эндэ тэндэ бэлшэхэн хонин хүрэгүүд, үхэрнүүд, морид болон тэмээнүүд элихэнээр харагдана. Тэдэ тэмээнүүд ногоо шэмхэлхэс болёод, толгойнуудаа дээрэ үргэжэ, басага хүргэгшэдыс, нараа буляалдагшэдыс гайхажа хараһан юумэндэл, зогсоно.

– Мягмар, бэрхэш! Нарыень буляабаш! Энэ мұрысөөндэ илабаш! – гэжэ байжа басагаяа хүргэгшэд баяртайгаар хашхаралдана.

Мягмар хүндэ хүндөөр амилһан гүйгөөшынгөө амисхалыс да-

руулан хайбарлуулхаар, өөхэдынхидтөө хүрээбэ. Тэрэ нара буляалдаанда илажа, үндэр магтаалда хүртөөшье хаа, тэрэнэй сэдхэлые энэ үдэрэй бүрхэг тэнгэрийн бүүдэгэр үүлэнүүдэй оршон тойронхиес хушахан шэнги харалган хүйтэнһөө дортохогүйгөөр уйдхар гомдол хоёр эзэлнэ. Мягмарай хүйтэн хараса хадамда хүргүүлжэ ябахан дуратай басаганайнь харасатай уулзашаба. Басаган тэрэнэй эзбүүрхэмэ хүйтэн харасаһаа далтиржа, толгойгоо гунхуулан, доошоо харашаба. «Одоошье шамһаа үһөөгөө абажа байнаб, ямар хадамни намайе голоо һэмши», – гэжэ Мягмар сэдхэнэ.

Угтамжа хэжэ байһан уладуудай аха заха болохо хүн басагаяа хүргэгшэдые даллаба. Угтамжын газарта хүрэнгүй тогтогшод тэргэнүүдтээ хууба, эмээлтэ моридтоо мордобо. Басаганай энжыень ашаһан тэргэшэ моринтой зэргэлүүлжэ уяһан Мягмарай хүтэлүүрэйн морин эжэл эзэн хоёроо харахадаа, хажуу тээшээ таталдаба. Тээд оглёобо дугаа хоёрһоо ута жолоогоор уюулһан хүтэлүүрэй морин тэндэһээ мултархагүйдөө, эжэл эзэн хоёроо туһалыг гэхэншүүгээр, инсагаалаад абаба.

Басагаяа холоһоо хадамда хүргэгшэдэй тогтоһон газарһаа хүдэлхэдэ, тэргын сахаригуудай түршэгэнэлдөөн хатарша мориной түбэрөөнтэй хамтаржа, ута хүндыгөөр сууряатаба. Тээд тэрэ сууряанай үнишье болонгүй замхахата, хүнүүд угтамжын газарта улам олон болобо. Хоёр талаһаа худа урагууд оролсожо байгшад бэс бээдээ хадагуудыс барилсана. Нэбшээ халхигүй байһан тула түүдэгэй галһаа шараһан мяханай, һэмжээр орёһон һугабшын хэншүүнүүд арса тэрэнгээр хэһэн санзайн үнэртэй холисолдожо, оршон тойрон тарана.

Хадаг табихаяа ошолдогшо буурал толгойтой хүн Мягмарыс золгожо, хоёр гарыень барижа мэндэшэлээд:

– Нара буляалгын илалтаар шамайе амаршалнаб, тиихэдэ шамайе булихадаал болохо гэжэ ханаа һэм, – гээд, тэрэниес Үндэр зээрдэдэнь мордохуулаад, ута жолооһоонь хүтэлжэ, угтамжын хүнүүдыс гурба дахин тойроходоо, мориной соло дуулаад, Хээр моринойнгоо жолоос баяад зогсоһон хүбүүндэ ошобо. – Эмээлээ аба, жолоогоо энэ хүбүүндэ үгэ. Эмээлээ үргэлөөд, эндэһээ ябагаар ошоорой... Мягмар, энэ морин шинии болобо гээшэ. Холын зайе хорёод алхам мэтээр агшаан гүйдэг Хээр моримни, хари газарта ошожо, холо дүтүүр суурхыш даа, – гэжэ хэлээд, хүзүүгээрнь тэбэрижэ, толгойгоороо түшэхэдөө, шаналан байжа нэмэбэ. – Бишни үбгэрөөб, шимни үшөө залуу дундааш. Шимни үбгэрхэ наһанайм найдал байгаааш. Мүнөө би шамайе хайн гарта, хайн хоригшодо үгэнэб. Найрай урилдаанда зулай барижа ерэдэг байгаарай...

Үс наһаараа хурдан моридыс хоридог энэ үбгэнэй Хээр гүйгөөшгэтэсэ хахасахыс хараад, уян сэдхэлтэй хүнүүд уһатаһан нюдөө хажуудахинуудтаа харуулхагүй гэжэ буруу хараад, хамсыгаараа нюдөө аршана. Эндэ уулзаһан хоёр талын наһатай эрэшүүл өөһэд өөһэдынгөө архиис, эхэнэрнүүд хүн сэргэмүүдыс, эдэс хоолой зүйлнүүдыс үргэжэ дүүргээд, түүдэг тойруулжа табиһан ябаган табсануудай саагуур нууба. Хүрьгэн хүбүүнэй талын нэгэ хүн адха санзай тэдэнэй дунда унтархаяа забдаһан түүдэгэй сог дээрэ адхаба. Тиихэдэнь хүхэбтэр утаан дээшээ дэгдэжэ, аятай найхан үнэрөөрөө холоһоо ерэгшэдыс арюудхаба. Гурбан залуу хүбүүд шородо шараһан мяхан болон нутагша эльгэнэй хэршэмүүдыс хүнүүдэй урда табиба. Тагша аяганууд соо хоёр талынхидай духарянууд ээлжээ-ээлжээгээр хэгдэжэ, нара зүб тойроно.

Угтамжа удааншыс үргэлжэлэнгүй, түүдэг тойроһон хүнүүд түрэ наранай газар тээшэ тэргэшэ, хазаар моринуудаа хатаруулан, гүбээхэн дээрэ гараба. Хотон айлнуудай шэбхэнүүд соо ургадаг сагаан пүмшгэрхэн мөөгэ шэнги табан һэсы гэрнүүд тэрэ гүбээхэнэй бооридо тобхойлдоно. Тэдэ гэрнүүдэй нэгэнэйнэ үбэртэ эдэс хоол шанажа байһан галай утаан шэрэм томо тогоонуудай табигдаһан хүдэр хүлнүүдтэй түмэр гурбан тулга дороһоо ууян гаража, тэбсэгхэнэй талмайн дээхэнүүр холжорһоор, доронь урдажа байһан горхон тээшэ нуунагтан үгы болоно.

Басагаяа хадамда хүргэгшэдэй тэдэ һэсы гэрнүүдэй газаань ерэхэдэ, залуу хүбүүд тэдэнэй урдаһаа гүйлдэн угтажа, моридойнь жолоо абаад, хоёр баханын дунда татаһан мушхамалнуудта дүнгэн уяба. Һэсы гэрнүүдһээ холошог байһан горхоной эрьсэдэ тосхоной айлнуудай гэрнүүд жэрылдэнэ. Тиихэлээрээ хүрьгэн хүбүүнэй гэртэхид хүдөөдэ байдаг малшад болоно хэбэртэй. Һэсы гэрнүүдэй саана хонид болон тугалай бага, сэхэ хорёонууд харлана.

Хүбүүнэй талын эрэшүүл басагаяа хүргэһэн эрэшүүлыс хоорондоо хабшажа, монсогойлон табиһан һэсынүүд дээгүүр хашасалдан, табан һэсы гэрнүүдэй үбэртэхи дэрбэд дүхэригэй баруун талада, эхэнэрнүүд зүүн таладань нууба. Тэдэнэй урда ябаган табсангууд дээгүүр шанажа, буйлуулжа бэлдэһэн мяхан болон сагаан эдэснэй зүйлнүүдээр дүүргэһэн табагууд табяатай байна. Тэдэнэй хэншыс тэдэ табагуудһаа ама хүрэнгүй, түрэ нарыс хүтэлэгшын үгэ хэлэн эхилхыс хүлээнэ. Басаган болон хүрьгэнэй гэртэхинэй дээдэ захада нууха нууринууд эзэгүй хооһон. Хүрьгэн хүбүүншыс, бэри басаганшыс болон түрэ найр хүтэлхэ гэхэн хүн харагданагүй.

Хэдэн залуу хүбүүд басаганай энжэнүүдыс тэлэжэ, шэнэ гэртэ

оруулжа табяад,hubарилдангазаашаа гараба. Торгон буряад тэрлигтэй хүрыгэ басаган хоёр эхэ, эсэгэнэрээ дахуулан тэрэ гэртэ оробо. Басаганай энжые тушаан үгэлгэн, тушаан абалган тэрэ шэнэ гэр соо болоно. Шэнэ бэрийн галаа түлихэдэ, гэр бүлэ бологшодой шэнэ гэрэй түмэр хоолойгоор утаан бушхан гараба.

Дэрбэд дүхэригтэ хуугшад булга хүл дээрээ бодожо, альгаа ташажа, шэнэ айл бологшодые угтаба. Хүбүүн басаган хоёрой эхэ, эсэгэнэр тэдэнэй хойноһоо дахажа, дэрбэд дүхэригтэй дунда хүрэжэ, сүлөө хууринууд тээшэ ошобо. Тэрэ дэрбэд дүхэриг мориной таха мэтээр Мягмарта һанагдаба.

– Харана гүт, шэнэ гэрэй пээшэнэйнх хоолойгоор утаан гаража байна, – гэжэ түрэ найр хүтэлэгшэ хүнүүдтэ хандана. – Бэри басаган пээшэнээ түлихэдээ, эрхим бэрхэ юм байна. Нооһоор даража бүтээһэн шэнэ гэртэтнай ходоодоо дулаан, нарай нялхын шашхаан ходоодоо наяржа байха болтогой! Басагаяа хүргэгшэд энжээ эхэ, эсэгэдэнь болон хүрыгэн хүбүүндээ тушааба. «Мүнөө түрын түрүү худа, худагынар, дээшгээ гаража хуугты, дэгэлэйнгээ хамсынуудые шуугты. Бэлэгээ андалдаха, духаряагаа бариха саг ерээ», – гэлсэжэ байна.

Хүбүүн басаган хоёрой эхэ эсэгэнэр, дүтын түрэл гаралнууд бэлэгүүдээ андалдан, бэс бэсдээ барина. «Бэри басаганай түрэл гарал бэшэ байһан тула, худа худагынартаа бэлэглэхэ бэлэгшьегүйб, бэлэг хэнһээшье хүлэснэгүйб», – гэжэ Мягмар сэдхэн, ногоон торгон ехэшгэ тэрлиг үмдэһэн, сэбэрхэн шарайтай, туршагар туранхай бэстэй, өөрһөө халта набтархан басагые хайхашаан харана. Тэрэ басаган дүхэригтэй дундуур тойрон ябажа, уриханаар энсэбхилэн байжа, хүнүүдтэ сай аягална. Тиихэдээ тэрэ томо зэд гүсэ сооһоо хүтэй сай аягалхадаа, тэрлигэйнгээ хормойдо гү, али хамсыда сайгаа дуһаахагүйе ехэл оролдоно. Тэрэ сэбэрхэн басаган Мягмарай урда ерээд, ябаган табсан дээрэһэнь хооһон тагша аяга абажа, зүүн гартаа барихан тэрэнээ сайгаар дүүргэбэ. Тиигээд тэрэ гүсээ газарта табяад, сайгаар халима дүүрэһэн тагша аягаяа хоёр альгаараа дороһоонь хашажа баряад, уриханаар энсэбхилэн, Мягмарта харбайба. Тэдэ хоёрой харасанууд уулзашаба.

Мягмар урдаһаань энсэбхилэн, харбайһан тагшатай аягыень абахадаа:

– Хэн гэжэ нэрэтэйбиши? – гэжэ һураба.

– Хэшэгмаа...

– Би Мягмар гэшэб, – гээд, тэрэ басаганай удаадахи хүнэй урдань ошон холодоходо, үшөөшье хөөрэлдөө һаа гэхэн бодолдо эзэ-

лүүдгүй эзэлэгдэж: «Хэн нэгэнэй хамган байгаа бээш даа», – гэж халаглангяар сэдхэхээр, хайхашаахан басагаяа хэмээхэнээр хараба.

Дүхэригэй дунда эхэ, эсэгэнэрэйнгээ дунда үбгэнтээ зэргэлжэ хууһан басаган Мягмарыс лүнхын харана. Тэрэнэй хараса аяар энэ холо хүргэжэ ерэнхэн, үнэнхэ зүрхэнһөө дурлаһан хүбүүгээ голоһондоо халаглажа байһан шэнгээр Мягмарта харагдахадал гэнэ. Мягмар тэрэнһээ харасаяа хулжуулаад, сай хүнүүдтэ аягалжа ябаһан залуу бэрэсдүүдэй дундуур үнөөхи урихан шарайтай басагаяа бэдэрэн хараашална. «Эдэнэр урданайнгаа ёһо заншал баримталдаг юм байна. Би хаа, ябаган табсангууд дээгүүр табяатай тагша аягануудта гүсэхөө сай гоожуулха байгаа. Сай аягалаад, гартань барюулхадаа, хүндэлэлгын тэмдэг гээшэл ха», – гэжэ Мягмарай сэдхэжэ хуухада, гартаа шэнэхэн хураар зангидажа хэһэн хазаар, ташуур болон шүдэр бариһан үнөөхи бууралтажа байһан толгойтой үбгэн, сэнхир хүхэ хадаг тэгэн дундуурнь нугалан эбхэжэ бариһан залуушаг хүн тэрэнэй урда бии болоодхибо.

Залуушаг хүн хадагаа дэлгээжэ, хоёр альган дээрээ тохоод:

– Нара буляалдаанда илаһан танда, мүнхэ тэнгэрийн үнгэтэй хадаг мүнгэтэйгөөр баринабди. Энэ хадагай забхарта мүнгэн хабшуулаатай байха, – гэжэ шэбэнээд, нюргаяа халта дүхылгөөд, Мягмарта бариба.

Мягмар тэрэ хадагыень тогтоон абаад, баруун гараа магнайдаа абаашан наманшалба. Мягмарай хадагаа багахан болотор эбхэхэдэ, тэрээн соохи саарһан мүнгэнүүд харшаганалдаба. Тсэд тэрэ шагнал мүнгэн буурал толгойтой үбгэндэ хүртэхэ аад, мүнөө Мягмарай костюмай дотор хармаанда хэгдэбэ. Тэрэ хүн гүйгөөшэ мориёоньсэ нара буляалдаанда алдажа бэлэглээ юм. Харин Мягмарай нара буляалдаанда булигдаа хаа, Үндэр зээрдэ тэрэ үбгэнэй шагнал болохо байгаа. Тсэд энэ ёһо заншалыс Мягмарай мэдэхгүй байһаниинь болоо юм. Бэлэгээ Мягмарта бариһан хүн өөрынгөө хэрэгээр саашаа ошобо.

– Шиний унадаг морин хэн гэжэ нэрэтэй? – гэжэ үнөөхи үбгэн хоригшо Мягмарһаа хураба.

– Үндэр зээрдэ гэлсэгшэбди.

– Манай эндэ хургаһан хүнэйн нэрээр эмнигыс нэрлэдэг. Адуун хүрэг сооһоо гүйгөөшэ болохо гэжэ миний шэлэжэ хургаһан, хүүлдэнь хорижо эхилһэн тэрэ хээр морин Юндэн хээр гэжэ нэрэтэй юм. Ши Мягмар гэжэ нэрэтэй байһанш, тиймэхээ энэ мориндомни Юндэн бэшэ, харин Мягмар хээр гэжэ нэрэ үгөөрэй.

– Үгы, үгы, огтолон болохогүй! – гэжэ Мягмар мэгдэшэбэ. –

Хээр моринтнай хаанашье ошоо хаа, танай нэрыс нэрлүүлхэ ёһотой. Юндэн хээр гэжэ нэрэнэ тэрэ зандаа үлэг.

– Нэрыснь хэлгүүлхэ, болихо – шинии дуран. Мүнөө би шамда тэрэ мориндоо гэжэ зорюулһан зэр зэмсэгүүдыень бэлэглэнэб, – гээд, тэрэ үбгөөргүү хүн моринойнгоо зэр зэмсэгүүдыс Мягмарай гарта барюулаад, хууридаа ошожо хууба.

Түрэ нара хүтэлэгшэ худа урагуудаа танилсуулаад, түрын түрүү үбгэд, хүгшэдтэ үгэ үгэжэ, үрээлээ хэлэхэ, духаряагаа ябуулах тухай хэлэбэ. Хүрьгэн бэри басаган хоёрой талаһаа худа урагууд бологшод ээлжэлэн байжа үгэ хэлэжэ эхилбэ. Арбаад наһанай арбаад үхибүүд дэрбэд дүхэригэй дунда бии боложо, залааһануудыс абана. Зунай сагта масаглажа, мяханай зүйлнүүдыс үнихэнэй эдсэгүй, харин сагаан эдсэн дээрэ байдаг буряад айлнуудай үхибүүд ябуудтаа залааһануудаа амтархан, шүүһэнэйн гаратар хазажа эдинэ. Гурбан хүбүүд дүхэригэй досоо талаар тойрожо, гүсэһөө архи гоожуулжа, хүнүүдэй тагша аягануудыс дүүргэнэ.

Мягмар үнөөхи сэбэрхэн басагата алдахагүй гэжэ эдсэ хоол шанагшадай, хүнүүдтэ сай аягалагшадай дунда ябаһан, үгыснь мэдэхэсэ харасаараа бэдэрнэ. Найшааһан тэрэ басаганай дүтэлжэ ябахада, тэрэнэй досоо наран гараһан шэнги болоно. Тэрэ басаган урихан мийэрэл урал дээгүүрээ гүйлгэн байжа, Мягмарта уһан шүлэ аягалба. Тээд тэрэ хоёрой харасануудайнь уулзалганууд даншыс хаа, богони байхань гэмшэлтэй. Мүнөө тэрэ басаган хүнүүдтэ уһан шүлэ аягалжа дүүргээд, харагдахаяа болишобо. Газаа улам бүрхэжэ байһан тэнгэри мэтээр уйдхарта мэдэрэл Мягмарай сэдхэлыс эзэмдэнэ. Үдэшын боро хараан хэмһээ түрүүн буужа, холошог байһан зай харагдахаяа болинтобо. Дүхэригтэ хуугшад балай ехээр ногтоношьегүй. Гэбэшыс, үбгэд, хүгшэд хоолойгоо нийлүүлжэ, гунигтай утаар татажа, төөлэйн дуу дуулана. Тэрэ айлай үхэр малнуудай мөөрөөн, хонид болон хурьгадай маараан тэдэнэй хангюурдаһан дуунда булигдана. Хонин хүрэгөө хорёодоо хаажа, хаамай эхилхэдэ, багахан уһатай шэбэнүүр бороо орожо эхилбэ.

– Хүрьгэн басаган хоёрой гэртэхид зэргэлээ гурбан һэсы гэртэ орогты, тэндэ унтаха унтари, эдсэлхэ хоол, уха архи болон сай бэлдээтэй, – гэжэ түрэ найр хүтэлэгшэ соносхобо.

Хажуудахи тосхонһоо сэрһэн түрэлхид тэргэнүүдтээ хуужа, хазаар моритон эмээл дээрээ мордобо. Хэн бэ даа тэдэниис үдэшэнэ. Мягмар һэсы гэртэ оронгүй, тэргынгээ дээрэхи бэржээнтыс бүхөөг дээгүүрнь бүгтэрүүлэн хушаад, досоонь орожо хэбтэшэбэ. Тулгануудай дорохи түүдэгһөө улаан ошохонууд улагашалдана. Тосхонһоо

срэнхэн хэдэн нохойнууд дутуу мүлжөөд хаяхан яхануудыг эдижэ садахадаа, үшөө үлдөөсөнүүдтэ хүртэжэ болохобди гэжэ холо ошонгүй, тэрэ багаар эрьсэлдэнэ. Хөөрхы даа, эхэ байхан тула хүхэнүүдээ ханжуулан үлэгшэн яһа зуужа тээ саана абаашаад, газарта булана. Тээд тэдэ яхануудаа тэрэнэй олохо, үгынь мэдэгдэнэгүй. Бүхөөгэй нээлтэтэй байханда эдэ бүгэдыг хаража хэбтэһэн Мягмар тугаархана хүлнүүдыгшэ шүдэрлөөд, тэбсэгэй доогуур урдахан горхоной нугын ногоондо табиһан Үндэр зээрдынгээ үүгэнэхэ, турьяхыг шагнаархана. Тэрэнэй эзэндээ абья үгэхэ дуулданагүй.

Һэсы гэрнүүдэй нээлтэтэй үүдээр энэ-тэрэ юумэнүүдыг асархыгшэ Хэшэгмаас ооголно. Газаагуур ябаһан хүнүүдэй үсөөрхэдэ, хүнгэн хүлтэй тэрэ басаган энэ-тэрэ юумэнүүдыг абаашажа, нээлтэтэй үүдээр харбайн дамжуулна. «Дүү хүниг зарахада бэлэн гэгшэдэл, энэ басаган хүргэн хүбүүнэй дүү басаган ха», гэжэ Мягмар ханана. Мүнөөшье тэрэ басаган торгон тэрлигээ эгээлэй юрын тэрлигээр хэлгэжэ үмдөөд, хоохон хоёр хүнэг гартаа барижа, үнээдээ хаахаяа ошобо. Тэрэ басагантай хөөрэлдөө хаа гэжэ сэдхэхэн Мягмарай хэбтэхэдэ, хоёр шордогорхон үхибүүд хойноһоонь гүйлдэшбэ. Тэдэнэр гурбуулан хүрэг хонидоо харша хаамагаар хэһэн хорёодо хааба. Тиигээд тэдэ үхибүүд гүйдэлөөрөө эдэ шанадаг һэсы гэртэ оробо. Үнээдээ хаахадань, Мягмар одоошье сүлөөдэ Хэшэгмаатай үгэ андалдан хөөрэлдэхэ байна гэхэн бодолдо абтаад, бодохо гэбэ. Тээд мори хоридог үнөөхи Юндэн хажуудань гэнтэ бии болоод:

– А-а, ши эндэ байнабшы, би шамайе бэдэрээд олоогүйб, – гэжэ хэлээд, хүлнүүдэ ханжуулан, бүхөөгтэй тэргын хойто пэрэдхэ дээрэ һуушаба. – Бороо орохо тэнгэри оройһоо соорхой, харин бороо орохогүй тэнгэри хаяаһаа сэлмэг байдаг гэлсэдэг. Харана гүш, тэнгэрийн хаяагай сэлмэг байхыг? Иигэхээр тэнгэри сэлмэхэн ха. Шамтай хөөрэлдэжэ һууха гэбэб...

Мягмар тэрэнэй хажууда зэргэлжэ һууба. Хүнүүдэй дуу дуулаха, шанга шангаар хөөрэлдэхэ, энээлдэхэн хойто гэрнүүдһээ соностоно. Мягмар тэрэнтэй юун тухай хөөрэлдэхээ мэдэнэгүй; гэбэшье, хайшааһан басагантаяа уулзаха гэхэн хүсэлэнэйнгөө буруу хүрэхэндэ, бүтүүхэн досоогоо халаглана.

– Би үс наһаараа мори хорижо, добын болон утын урилдаануудта илажа олоһон мүнгэн зөөрсэрээ үмдэхэ хубсаһа, үл залгаха эдэ хоолоо оложо ябаһан хүн гээшэб, – гэбэ Юндэн. – Наһатайшаг болоһон хойноо һамга абая һэм, үхи хүүгэдтэйшье болоогүйб; үнгэрхэн хэдэн жэлэй саана хүтшөөгөө хада гэртэн хүргөөд, гансааран

үлөө бэлэйб. Мүнөө малгайгаа табиһан манайхин гээд лэ, хүнэй хэлэһэн, дуудажа даллаһан тээшэ ябагшаб. Үбгэрхэ наһандаа үншэрхэ гээшэ гайтайл байна даа. Түрэхэн тоонтоһоо хайхан нютаг дэлхэй дээрэ үгы юм. Манай эндэхи нютагыс ямар байнаб гэхэ байнаш?

– Хайхан даа. Гансал заха хизааргүй тала, гүбээнүүд нюдэнэй харасын хүрэхэ зай хүрэтэр нэмжынэ. Налхи шуурган дура зоргондоо энэ тала дайдаар зайдаг гээшэл ха, – гэжэ Мягмар хэлэбэ.

– Тиимэ даа, тиимэ, – гэжэ Юндэн зүбшөөгөөд, үргэлжэлүүлнэ. – Таанад хабшал хада уулатай хүбшэ тайгын дундуур байдаг уйтахан хүнды нугануудаар ажаһуунат. Байгал далайн гоё хайханиис хараа нэм. Хүн зоной манай эндэхи шэнги уужам талагүй нютагуудта байхадань, зүрхэ сэдхэлни уйтархадал гээ бэлэй. Харин уужам үргэн энэ таладаа байхадамни, зүрхэ сэдхэлни дэлбэржэ, сэхэ болоһон шэнги байдаг юм. Шалбааг бүхэнөө магтадаг баха мэтээр, өөрынгөө орон нютагаа магтахадамни, ши хүлисөөрэй...

Энэ үедэ дундашаг хүтэй хүнэгүүдыс барихан Хэшэгмаа басаган эдэс шанадаг нэсэ гэртэ оробо. Мягмар тэрэ басагыс харасаараа үдэшөөд:

– Харахадамни, энэ басаган хамаг бүхы ажалаа хэнэ. Энэ басаган хадамтай юм гү, хүрьгэн хүбүүнэй дүү юм гү? – гэжэ Юндэннээ юу-хээ мэдэхээс ханаһандал хэлэбэ.

– А-аа, энэ Хэшэгмаа гү, нам шэнги үншэн хэнээ басаган юм даа. Мүнөө энэ айлай зарасань болонхойшо. Хүрьгэн хүбүүн техникум дүүргээд, эндэ аграномоор хүдэлнэ. Тэрэнэй гэр минии гэртэй зэргэлээд байдаг юм. Би гансааран байдагби, ши намда ошожо хоноод, эртэ үглөөгүүр эндэ ерын даа.

– Үгы, – гэжэ Мягмар хэлэхэдээ, арсаһанаа мэдүүлжэ, толгойгоо халта нэжэрбэ. – Бороогой орожошье байгаа хаа, газра дулаан ха юм даа, эндээ унтахаб.

– Ажалша бэрхэ, урин зулгы басаган. Үншэн хэнээ хүн хүниис шарайшалжа һурашоод, урин зулгыханаар харадаг, хандадаг юм гү, али намда тиимээр хандадаг юм гү? Талаантайл хүбүүн энэ басагаар һамга хэхэ, гансал һургуули һударгүй юм. Һургуули һударшьегүй хаа, сэбэр басагад ноёдой һамгад бологшо даа. Тээд энэ басаганай ерээдүйн хуби заяан хайшаа харахань мэдэгдэнгүй, булта бидэнэр бурханай мэдэлэй ха юмбиди.

Юндэнэй хэлэһэн үгэнүүдэй толгойдонь бүхөөр хадуугдахалаар, уулзан сасуу Мягмар Хэшэгмаагай харасатай тааралдаһанаа, бэс бээдээ урихан миһэрэлээ андалдаһанаа һанаба. Тиихэдэнь бүрхэг тэнгэрийн сэлмэжэ байһаншуу, уйдхар гунигын гансата тараадхиба.

«Энэ үбгэн Хэшэгмаас магтаа, хайрлаа хадаа, намда туһалжа магадгүй», – гэжэ тэрэ сэдхэлдээ шэбшээд:

– Намайе дуудана, эндэ хэбтэнэ гэжэ тэрэ басаганда хэлэхэгүй гүт? – гэжэ хажуугаарнь ябаһан хүн бү дуулаг гэхэндэл, хоолойгоо бүришье аалин болгожо гуйба.

Юндэн ойлгоһоноо мэдүүлэн толгойгоо дохимсоороо, тэргын пэрэдхэхэ газарта буужа, эдэ шанадаг һэсы гэртэ ороод, үнишье болонгүй, тэндэхэ гараба. Тиигээд тэрэ бүхөөгтэй тэргын хажуугаар ябуудтаа алад гарахадаа:

– Хэлээб, ерэхэ. Хэрэгэй гараа хаа, би энэ гэртэ байхаб, – гээд, баруун тээхэ гурбадахи гэртэ оробо.

Сагай аалихан ошоошье хаа, Хэшэгмаа ерэхэсэ бүри сэхээр удаашарна. Мягмар эдэ шанадаг һэсы гэрэй үүдыс алдангүй харахадаа: «Ерэхэб гээ хадаа, ерэнэ бээ, тээд намтай ябахыс зүбшөөхэ гээшэ гү, али үгы гү? Уулзан сасуу дурлалга бии юм гү, али үгы гү?» – гэжэ олон табыс бодоно. Шэнэ айл бологшодой һэсы гэрэй үүдэн хаалтатай, онигор жаахан сонхонь харанхы. Харин бусад һэсы гэрнүүдэй сонхонууд ялайлдана. Илангаяа эдэ шанадаг һэсы гэрэй сонхоор, нээлтэтэй үүдээр дэнгэй зурагар харуул гэрэл хэдэн алхам газаашаа гэрэлтүүлнэ. «Бултанһаа түрүүн дэнгээ унтарааһан тэдэнэр тэбэрилдэжэ, таалалдажа хэбтээ бээ даа. Ямар талаантай хүбүүн гээшэб, харин би гэртэхидэйнэ үгэдэ орожо, юу хэжэ эндэ ерээ гээшэбиб? Дуратай тэрэ басагандаа нара буляалдаанда илажа, өөрыгөө харуулха гэжэ уймар ухаандаа ханааб», – гэжэ Мягмарай сэдхэхэ хэбтэхэдэ, нээлтэтэй үүдээр нэгэ хүн газаашаа гарахатаяа сасуу, харуул гэрэлхэ хажуу тээшээ харанхы руу ороодхибо. Тиигээд харанхыда бүүдхэн тэрэ хүн дүтэ-дүтэхэнэ алхалан, бүхөөгтэй тэргэдэ дүтэхэдөө, үнөөхи сэбэрхэн басаган болошобо. Тэрэ хүнүүдтэ харагдахагүй гэжэ тэргын нүгөөдэ талада гараба. Баярлашаһан Мягмар тэргынгээ урдахи пэрэдхэдэ хуулгахаяа гараа тэрэндэ харбайба.

– Намда үдэшын ажал сэхэдээд, удаашарбаб. Та юундэ амаржа унтанагүйбта? – гэжэ Хэшэгмаа гараа тэрэндэ үгэнгүйгөөр бураба.

– Шамайе хүлэжэл байнаб. Эндэ гараад хуугын даа, – гэжэ Мягмарай урихада, тэрэ гараа харбайба.

Мягмар тэрэнэй гарһаа татажа, тэргын пэрэдхэ дээрэ гаргажа, хажуудаа хуулгаба. Тээд тэрэ басаган залуу хүбүүнэй юундэ дуудаһыс ойлгожо ядан байхадаа, Юндэнэй тохоногоороо дүмүүхэнээр сохихо хоорондоо: «Бэрхэ хүбүүн», – гэжэ шэхэндэнэ арай дуулдахаар шэбэнэһыс ханаадхиба.

– Басагаяа хадамда хүргэжэ срээ хадаа, баярлаха, сэнгэхэ байгаа ха юмта, худа урагуудай хууһан гэртэ орохогүй, юундэ эндэ хороод хэбтэнэт? – гэжэ тэрэ басаган асуухадаа, Юндэнэй шэбэнэлыгс нюуса юумэн ха гэжэ тухайлаадхиба.

– Намда баярлаха юумэн үгы...

– Юундэ?

– Минии уйдхар, гашуудалыс танай урихан мihэрэл мартуул хадал гэнэ.

– Ямар уйдхар, гашуудал гэшэб? Бололгүй асуудал хураһандам, хүлисэгты...

– Шамтай хөөрэлдэжэ хуухадам, ямар һайн бэ даа? Галтай харахан нюдеш, урин зулгы мihэрэлыеш ходол хаража байха дуран хүрэнэ... Сэхыень хэлэхэдэ, шамда дурлашооб...

– Минии харагдахаяа болиходо, уйдана, гашуудана гэшэ гүт? Хи-хи-хи...

– Намаар наада бү хыш даа, үнэн зүрхэнһөө шамда дурлашооб. Үнэн сэхэсэ хэлэхэдэ, иимэ юм: энэ хадамда хүргэжэ асарагша басаган минии дурлаһан басаган гэшэ. Тиимэһээ дуратай энэ басагаяа хэтэдэ алдажа, һүүлшынхисэ хаража байнаб гэжэ һанахадамни, намда ямар хүндэб... Тиигээд лэ уйдана, гашууданаб даа...

Хоюулан бодолгото боложо, дуугай болошобо. Нэгэн-хоёр хүн гэрһээ гэртэ ороно. Хэшэгмаа намайс бэдэрнэгүй бээ гэнэн бодолдо абтажа, халта дүхыгөөд, тэдэниис харана. Гэбэшье, тэрэ нэрэсэ дурдуулан ооглуулаагүй хада, һанаагаа амаржа, сэхэлдин хууба.

– Энэ басаганда дурлаһан аад, юундэ хүргэжэ срээ хүмта? – гэжэ Хэшэгмаа шэбэнэжэ, аалин байдал таһалдуулба.

– Хари, хари гы-ыш! Энэ басаганай гэртэхин нара буляалдаанда урилдаха хурдан моригүй байгаад, намайс гуйгаа юм, би зүбшөөгөөб...

– Хүлисэгты, юундэ зүбшөөгөө, юундэ хүргэжэ срээ юмта?

– Хари гыш, дуратай басагандаа, тэрэнэй үбгэн болон хадамуудта үндэр зээрдэсэ, өөрыгөө нара буляалдаанай урилдаанда хороной-хорондо харуулха гэб. Энэ хүргэн хүбүүн танай хэн болоноб?

– Хэншье бэшэ...

– Ши түрэ наранай эхиндэ ногоон торгон тэрлигтэй ябааш, харин мүнөө ажалайнгаа тэрлиг үмдөө гүш?

– Гоёлой тэрлиг минии бэшэ, хүнэй юм. Түрэл гаралгүй би хоолойгоо тэжээхын тула эдээнэйдэ зарасань боложо, хамаг бүхы ажалынь хэгшэб даа.

– Хари, хари, бэдээ ехэшэг тэрлиг үмдөөд ябаа бэлэйш. Ши минии һамган болохо гүш?

Тэрэ басаган хаяшаг гарахан харын толон доро Мягмарые илдамханаар хараад, хасараа хонхойлгон байжа, урин зулгыханаар энсэбхилээд:

– Та намайе үншэн гэжэ хайрлаба гээшэ гүт? Хубитай хүнтнай хаана нэгэ тээ ябана ёхотой. Олохот, намайе хайрлаханай хэрэггүй, баяртай, – гээд, пэрэдхэ дээрэхээ газарта хүрэн буушаба.

Мягмар тэрэнэй хамсыһаа шүүрэжэ баряад:

– Би наадажа бэшэ, харин үнэн зүрхэнһөө хэлэнэб. Гансал ши... минии уйдхарые болуулжа шадаха байнаш, – гэжэ хэлэбэ.

– Тиигэжэ бү ханагты, бү хэлэгты. Танда хубиинтнай басаган олдохо...

– Үгы, үгы! – гэжэ Мягмар мэгдэшэбэ. – Хубиимни басаган гансал ши байнаш. Ямар талаангаар эндэ ерээбиб, ямар талаангаар шамтай уулзабабиб?! Байгал далайе хараха гүш, би тэндэ байдагби...

– Байгалһаа байха түмэр тэргэ хараагүй хүм...

– Байгал далайшые харахаш, паровозшые харахаш. Тиигэбэл – энэ бэсэрээ ябая, зүбшөөгыш даа, хайрлыш даа?

– Энэ хүни гү? Яагаад?..

– Би Үндэр зээрдэхээ гадуур хүтэлбэрийн үшөө нэгэ моритойб. Нара буляалдаанда шүүхэн Үндэн хээршые байна...

– Бодожо үзэхэ хэрэгтэй.

– Удаан бодожо үзэхэнэй хэрэггүйл, зунай хүни богони! Хүнийн харанхые хэрэглэе, энэ бэсэрээ ябая. Хэндэшье хэлэнгүй, зөөрисэ абаад ерэ, – гээд, тэрэ басаганай зүбшөөжэ, толгойгоо дохиходо, Мягмар тэрэнэй хамсыһаа гараа абаба.

Хэдэн минутын үнгэрхэн хойно тэдэ хоёр бүхөөгтэй тэргын хажууда уулзаха гэжэ хэлсэбэ. Тэрэ басаган зөөрисэ абахаяа, Мягмар мори хоридог Үндэнтэй уулзажа, нюуса хэрэгээ хэлэхээс хоёр тээшээ тараба. Мягмар үншэн энэ үбгэнтэй хэды дүтэ болоошые хаа, хари хүн байһан тула, тэрээндэ этигэжэ найдалтай гү, али үгы гү гэхэн нэжэгтэ абтана. Басагаяа хулуулгаһан хүнүүд хойноһоонь намналга хэдэг ушар али олон дайралдадаг гээшэб! Тиимэхээ дүтынгөө гү, али харахан хүндэ хэлэжэ, харагдажа болохогүйгөө мэдэхэн Мягмар «хэрэгэй гарабал, энэ гэртэ байхаб» гэжэ тэрэнэй хэлэхыс ханаһаар, орогно гэртэнь ороод, үнишые болонгүй, тэрээнтэй суг газашаа гараад, халта шэбэнэлдэхээр, гэрһээ холошог байһан тэргэдээ дүтэлөөд, тогтошобо.

– Таанад доошоо буун байгты, би энэ бэсэрээ хойноһоотнай ошохоб, – гэжэ Үндэн шэбэнээд, захын нэсы гэр тээшэ алхалшаба.

Мягмарай бүхөөгтэй тэргэдээ бусаад, нүгөө таладань гарахада, үнөөхи басаган хүлсэжэ байба. Үншэн хэнзэ тэрэ басаган пулаад соо орёоһон юумэнһээ бэшэ зөөришьегүй. Мягмар тэргэ дороһоо эмээлээ абажа үргэлбэ, тэргэ дээрэһээ хазаарнуудаа абажа гартаа бариба.

Тиигээд тэрэ тэргынгээ хоёр талаар толгойгоо бултайлгажа, хүнүүдые хараад:

– Түргэн ябая, хүнүүд харагданагүй, – гэжэ хэлээд, Хэшэгмаас дахуулан, тэбсэгэй эрьсэд ошожо, ара гэдэргээ эрьсэжэ хараба. Эмээлээ үргэлһэн Юндэн, ара гэдэргээ хараһаар, тэдэнэй тээ хойнонь ябана.

– Сэхэ бэшэ, һөөлжүүгээр доошоо буугты, – гэжэ тэрэ басаган хэлэбэ.

Мягмар тэрэ басаганай үгэ дуулажа, хойноһоонь дахан эрьс руу һөөлжүүгээр буугаад, голой нугада эдсэлжэ байһан Үндэр зээрдэдээ дүтэлбэ. Үндэр зээрдэ эзсээ танижа, үүрһээгээд абахадаа, танигдаагүй эхэнэрэй дахажа ябахыс хараад, толгойгоо дээрэ үргэбэ. Тэрэнэй мориёо хазаарлаад, шүдэрыень абаад байхада, эмээлээ үргэлһэн Юндэн тэдээндэ ерэбэ.

Мягмар Үндэр зээрдэдээ эмээлээ тохоод:

– Эмээлэйтнай түлөө хэдыс түлэхэбиб? – гэжэ һурамсаараа, шагналайнгаа мүнгэ гаргаха гэжэ костюмайнгаа дотор хармаан хуулижа эхилбэ. Юндэн үбгэн моринойнгоо хазаар Мягмарһаа абаба.

– Мүнгэн хэрэггүй. Энэ эмээлээ Хэшэгмаада энжэ болгожо бэлэглэнэб. Шагналайш мүнгэн харгыдатнай хэрэгтэй болохо, бү гарга. – Юндэн Хээр мориндоо ошожо, хазаарлаба; шүдэрыень хүлнүүдһэнь абаба; эмээлээ нюргандань тохожо, оломыень татаад, ута жолоосень Хэшэгмаада барюулба; шүдэрөө Мягмарта үгэбэ. – Энэ мориноймни тэндэ нютагжатарнь, Үндэр зээрдэтэсэ эжэлтэрнь шүдэрлэжэ байгаарай, हुла табяа һаашни, нютагаа бусаха, – гэжэ хэлээд, Мягмарай гар бариба; Хэшэгмаас эсэгэ мэтээр тэбэрижэ, магнайень таалаба. – Харгыдаа хайн ябажа, Энхэ-Нугаяа хүрыт даа. «Басаган хүн харида жаргалтай» гэлсэгшэ. Басагамни, хари холын газарта хайн һуужа, үнэр баян больш даа!.. Мягмар, басагыемни гомодхоонгүй хайрлажа, бүхы наһандань жаргалтай байлгаарай...

– Һанаагаа бү зобогты, Юндэн ахатан, захяастнай дүүргэхэб, – гээд, Мягмар мориндоо мордобо.

Хэшэгмаагай Хээр мориндо мордоходонь, Юндэн хари газарта яажа бэсэ абажа ябаха тухай заяа хэлэбэ. Тсэд Юндэнһөө бэшэ хэн тэрэ басаганда һанаагаа зобохоб даа?

Нара сагаан аад, холо хүрэтэр харагдана. Тэдэ хоёр хүнүүдтэ харагдахагүй гэжэ тэбтэгэй доогуурхи харгыгаар хазаар моридоо хатаруулба; дүрөөнүүдэйн нэшэсэлдэхэ абьян халта дуулдана. Моридой бэлшэжэ байһан газарта гансааран үлэхэн Юндэн тэдэнэй хойноһоо хаража, гараа толгой дээрээ арбагануулан, далда ороторнь зогсобо...

Ешигмаагай эхэ, эсэгын намтар иимэл даа, – гэжэ Агваан хөөрөөгөө дүүргээд, хүл дээрээ бодожо, хооһон шэлээ сүүмхэдээ хэбэ. – Эндэ хаяжа, далайн эрьсые бузарлажа болохогүй.

Тэдэ дүрбэн Мягмарайда хүрэжэ ерэбэ. Мягмар хэзээ-хэзээнэй-хихээ эртэ гэртээ ерээд, залуушуулые хүлээжэ һууба. Ешигмаа Мэдэгмаа хоёр Хэнгэгмаада хамһалсажа, шараһан, булаһан эдсэнүүдээр столой оройе бүрхөөлсэбэ.

– Ешигмаа, хаядаа унтари, хэбтэриеш, стол, стулнуудые, аяга, табагуудые абаашахабди, Ринчин хамһалсаарай, гансаарандань хүндэ байха, – гэжэ Мягмар хэлэбэ.

Тэдэнэр столдо һуужа эдсэлээд, ханын часы хараһаар, газашаа гаража, автобусай тогтодог газарта ерэмсээрээ, Ринчин Ешигмаа хоёрые автобуста һуулгаад, гарнуудаа арбагануулһаар гээгдэн үлэбэ.

ХОЁРДОХИ БҮЛЭГ

1

Ринчинэй шалгалтануудаа үгэхэдэнь, хүдэлдэг ажалайнь дарга тэрээндэ хахад харын амаралта үгөө һэн. Удангүй тэрэ ШРМ дүүргэһэн аттестат абаба. Тэрэ үдын хойно баглаа сэсэг худалдажа абаад, дурлаһан басагандаа өөрынгөө аттестадаа харуулхаяа, ресторанда урихаяа Ешигмаагай байдаг хоёр дабхар модон гэртэнь ерэбэ. Тээд нэгэ долоон хоногто шалгалтануудыг сүлөөгүй үгэһэн тэрээндэ Ешигмаа нэгэ һара харалсаагүй шэнгээр һанагдана. Һүүлэй үсэд унтаха бүхэндөө тэрэ дуратай басагаяа зүүдэндээ харадаг болошоо юм.

Ешигмаагай байдаг байрын үүдэн суургатай байба; тэрэ коридор соогуур аалихан ябахадаа, Ешигмаас таниха хэн нэгэнтэй уулзажа магадби гэгһэн бодолдо абтаад, шагнаархана. Энэ-тэрэ үүдэний саанаһаа үхибүүдэй шашхаха, эхэнүүдэйн үхибүүдээ бадашан харааха гү, али аргадаха соностоно. Тэрэ газаашаа гаража, үүдэний хажууда табиһан һандали дээрэ һуугаад, Ешигмаас хүлсэбэ. Тэрэ гэрэй сонхонуудай доогуур ургаһан акаци болон сирень һөөгүүдэй һаяхан хагдаран унажа эхилһэн сэсэгүүдэйн һайхан үнэр хангалтана. Тэдэнэр хэды хагдараашье һаа, үнэрөө үшөө алдаагүй. Ринчин слэгэр аад, хабтагар һаруул целлофанаар орёонхой, худалдажа абаһан баглаа сэсэгүүдээ хамартаа тулган үнэрдэбэ. Тээд дэлгүүр дээрэхи наймаашан армянһаа худалдажа абаһан тэдэ сэсэгүүдын хэмэл юумэндэл хангал һайхан үнэргүйн гайхалтай. Магад, тэдэ амиды сэсэгүүд агаарай онгосын хэды түргэншье һаань, холын харгыда үнэрөө алдаа аалам даа.

Саг аалихан үнгэржэ, үдэшин наран баруун хэдын саагуур орохо тээшээ тэгүүлнэ. Тулуур тулаһан нэгэ хүгшэн хамтын байраһаа гаража, Ринчинэй һууһан һандалийн нүгөө захадань һуугаад, тамхилшаба. Тиыхэдээ тэрэ хүгшэн баглаа сэсэгүүдыг бариһан Ринчинийе нүдэнэйнгөө шэгшэгээр хараад абана.

«Ямар залуу артисткадамнай ерэһэн хүбүүн юм даа? Баглаа сэсэгүүдтэй хадаа, манай басагадай нэгэндэ дурланхай юм байна. Ээх даа, залуу сэбэрхэн ябахадаа, иимэ баглаа сэсэгүүдтэ оло дахин хүртэгшэ бэлэйб. Хаана гээшэб залуу наһамни? Халагшье, һөөргөө тэхэрхэгүйгөөр үнгэршөөл даа. Минийшье... энэ хүбүүнэй дурлаһан басаганай бүхы наһан элдэб олон хотонуудай тайзанууд дээрэ, холо дүтын харгы замуудаар мухаридаг мөөрнүүд дээрэ үнгэршэхэл даа. Хүгшэрхэдөө, альга тапалганда, баглаа сэсэгүүдтэ хүр-

тэхээс болижо, алдар солонмишье мартагдашоо. Бидэнэр ородой агуусхэ баснишан Крыловой бэшэһэн нажар дулаанай сагһаа намай ольбон хүрэтэр наадан дууладаг тэрмээлжэнүүд гээшэл хабди. Энэ хүбүүн намайс таняа хаа, мэндэшэлхэ байгаа. Харин мэдэхгүй хадаа, абяа аниргүй хууна даа...» – гэжэ тэрэ хүгшэн үнгэрһэн залуу наһаяа һанан, халаглан байжа сэдхэнэ.

– Хүгшөө, – гэжэ Ринчин тэрэ хүгшэндэ хандажа, һанал бодолыень таһалдуулба. – Доодо дабхарай арбан зургаадахи таһалгада байдаг Ешигмаа Мягмаровнае мэдэхэ гүт?

– Мэдээ биз даа. Тэрэшни үдэшын арбан хоёр багаар гэртээ ерэхэ.

– Концерт-наада табина гү?

– Үгы биз даа. Бидэнэй... тэрэнэйш ажал орой үдэшэлэн дүүрэдэг юм. Артистнуудта амаралта байдаггүй. Бэлэдхэл хэжэ байһан газартань ошожо уулза, – гээд, тэрэ хүгшэн концерт-наада бэлдэжэ байһан газарайнь хаяг хэлэбэ.

Ринчин тэрэ хүгшэндэ баяр хүргөөд, гудамжада гаража, наада бэлдэжэ байһан газар тээшэнь алхалшаба. Үдэшын боро хараанай бүрэг-бараг гэхэлээр, гудамжын баханануудай зайн галай лампочканыуд носожо, тэрэниие үдэшэһэн юумэндэл харгысень гэрэлтүүлбэ.

Удангүй тэрэ уужам сэхэ аад, харанхы заалай үүдэ нээжэ, досоонь оробо. Тэрэ заал хооһон, гэбэшье, тайзан дээрэ гэрэлтэй. Тайзанай хажууда табяатай стул дээрэ саашаа хараад хууһан хүнэй толгой харагдана. Хэдэн басагад хүлнүүдэ хүнгэхэнөөр татажа, тайзан дээгүүр хатарна. Ринчин тэдэндэ һаалта хэхэгүй гэжэ хүлнүүдэйнгээ үльмэнүүд дээрэ ябажа, үргэн сэхэ заалай эгээ арын хуурида хууба.

Далайн уһанай үнгэдэ аб-адлишуу хүхэ үнгэтэй, һиирэгэр нимгэн плати үмдэһэн, гулдагар гоё бөөтэй басагад тайзан дээрэ нэгэ зуруудаар жагсан зогсоод хатарна. Тэдэнэр аалихан хүгжэм доро дүтэ-дүтэхэнэ алхалан, платингаа ута хормойс нэгэ үргэжэ, нэгэ доошонь буулгажа, уян нугархай бээс матаргайгаараа нугалан, нэгэ жэгдээр иишэ-тиишээ гүрбэлзэн байжа, найгалзахада, Ринчиндэ Байгалай долгинуудые һануулба.

Тайзанда дүтэ хууһан хүнэй нэгэ дахин альгаа шангашагаар таһахада, хүгжэм замхажа, басагад хатархаяа болёод, тэрэ хүнэй хажууда сугларба. Режиссёр тэдэнэртэ заабари заршам хэлэнэ... Ринчин Ешигмаас тэдэ басагадай дундаһаа олохо гэжэ сэхэл анхаралтайгаар харана. Тээд гоё гоо платитай, гулдагар бөөтэй тэдэ басагад булгадаа Ешигмаада адлирхуунууд аад, илгаруулхын аргагүй.

– Энэ хатараа үглөөдэр үшөө дахин мүлхэхбди. Мүнөө таанад энэ хатараа эхинхээнэ адаг хүрэтэр гүйсэдхэгты. – Хүгжэмөө табиинш! – гэжэ режиссерой хашхархатай сасуу, хүгжэм аалихан ээдэлжэ эхилбэ.

Гэнтэ далайн уһанай номгоноор миралтан долгилхыс хануулхан аялга хүгжэмэй аалин болоходо, хатаржа байгшадай саанаһаа толоржо, яларжа байһан һиирэгэр хубсаһатай басаган гараа урдаа наманшалан барижа, далайн эрьсдэ гарахалаараа, уян нугархай бэс болон гарнуудаа аятай зохидхоноор могойдол гогдонгуулан байжа, энэдхэг хатар гүйсэдхэнэ.

Ринчин тэрэ басагыс Ешигмаа гэжэ танияд, өөрөөһыс мэдэнгүй альгаа шангаар ташажа, урда һуугша хүн дуулаба хаяа гэхэн бодолдо абтахалаараа, баяраар билтарһан зүрхөө доро дараад, харагдахагүй гэхэндэл, доошоо дүхын һуушаба. Тэрэнэй саана хоёр үнгын платинуудтай басагад тэрэл зуруудаараа жагсан зогсоод, далайн долгинуудыс һажаалдажа, дээшгэ-доошоо болоно. Тиихэдэнь сагаан долгин харагдаад лэ, уһанай хүхэ үнгэтэй болоно...

Хүбүүд тайзанай хоёр талаһаа гаража, энэдхэг хатар гүйсэдхэжэ байһан Ешигмаагай зүрхэ сэдхэлыснь буляан абаха гэжэ жороо морёор хатаруулгын, һурша номоор харбалгын, эмнигыс һургалгын, бүхэ барилдалгын бүргэд болон загаһа губшуурдалгын хатарнуудыс гүйсэдхэнэ. Энэдхэг дуунай аялга хүгжэм доро хатарһан Байгалай басаган тэдэнэй хэндэһыс дурлангүй, һөөргөө далай руугаа орохо гэнэ. Тиихэдэнь хүбүүд тэрэнэй харгыс хаагаадхина. Харгыгаа хаалгаһан басаган гунигтай дуунай аялга доро иишэ-тиишээ хатаржа, далайдаа орохо зам бэдэрнэ. Хүбүүд ээлжэлэн, тэрээндэ эди шэдисэ харуулна. Тиихэдэньһыс далайн тэрэ дангина тэдэнэй алиндаһыс дурланагүй. Нэгэ хүбүүн ядахадаа, тэрэнэй ара талаһаа хатарһаар ерээд, шэлэ хүзүүндээ тээгээд, сээжэ үбсүүн уруугаа һанжуулаад ябаһан хадаг мэтэ пулаадыснь буляжа абана. Далайн дангина тэрэ пулаадаа абаха гэжэ намнана. Хүбүүн хүсэгдэнэгүй. Бусад хүбүүдынь баяртайнууд юумэ тэдэ хоёрой намнасалдаһан хатар харана. Нэгэ һамбаа олоһон далайн дангина хүзүүнэйнгээ пулаад орхёод, далай руугаа орожо, уһанай нюруу дээрэхи долгинуудай саана орожо харагдахаяа болишоно. Хүбүүд жороо мориной хатар гүйсэдхэхөөр, тайзанай хажуу талын хүшэгэнүүдэй саагуур оробо. Хүзүүнэйн пулаад буляжа абагша хүбүүн далайн эрьсдэ гансааран үлэжэ, далайн сайралдаһан долгинуудыс хаража, гунигтай хүгжэм доро уйдхар, гашуудалай хатар гүйсэдхэнэ. Хүгжэмэй гэнтэ шангадахада, үдэһын боро хараан бууна,

хүтжэмэй аалидахада, сэлмэг харын гэрэл Байгал далайн мирал-
таһан уһан дээгүүр толорно...

Режиссёр хүбүүн хүл дээрээ бодожо:

– Мүнөөдэр хүрөө, үглөөдэр сэдэг хэмдээ үлэнгүй срээрэйгты,
– гэжэ хэлэхэтэй сасуу, гэртээ яаража байһан артистнар тайзһанай
хажуу талын хүшэгэнүүдэй саагуур гүйдэлөөрөө орошобо.

Ринчин үлмы дээрээ ябажа, орогно үүдээрээ заалһаа гараад,
нэгэ басаганһаа Ешигмаагай хубсаһаа хэлгэдэг таһалгыс мэдээд,
үүдэндэнь туласа срээд, аргааханаар тоншобо. Ешигмаагай орохо
зүбшөөл үгэхэдэнь, Ринчин баглаа сэсэгүүдээ ара нюргандаа нюужа
баряад, юундэньшэб зүрхэ алдаһаар, үүдыень татажа, досоонь
оробо. Ешигмаа хууһан шэгтээ саашаа хараад, томо гэрэлэй урда
хубсалжа байба. Ринчин тэрэниис мэндэшлэб.

Ешигмаа тэрэниис урдахи гэрэлдээ хараад:

– А-аа, ши гүш? Юундэ срэбэш? – гэн, хубсаһаа хэлгэнэ.

Ринчин баглаа сэсэгүүдээ тэрэнэй үбэр дээрэнь табижа, гарынь
адхамсаараа:

– Амаршалнаб. Аргагүй хайнаар хатарнаш, – гэжэ магтаба.

– Баярлаа. Баглаа сэсэгүүдыс бэлэглэхэшни – дэмы, концерт-
наада табилган бэшэ ха юм, – гэжэ Ешигмаа хэлээд, баглаа сэсэгүү-
дынь томо гэрэлэй урдахи тумбочка дээрэ табиба.

Ринчин аттестат абаһанаа хэлэхэ, харуулхаяа түбэгшөөгөөд,
халта бодолгото боложо, дуугай баймсаараа:

– Концерт-наада харуулганда хатараашьсгүй хаа, баглаа сэсэ-
гүүдтэ хүртэхөөрөөл хүртэбэш. Үглөөдэр хани басаганайшни ху-
рим түрэ гүб даа. Шамайс уряа хэмнэй, – гэжэ хануулба.

– Ши, Ринчин, минии сүлөөгүй байхыс харанаш, хаядаа гастро-
лёр хари гүрэн ябаха гэжэ байнабди... Шамайсье уряа хэн. Ши
гансааран ошо, эдэ баглаа сэсэгүүдээ тэдээндэ бэлэглээрэй, – гээд,
Ешигмаа бэлэглэгшэ баглаа сэсэгүүдынь өөртөнх харбайба.

– Үгы, үгы, – гэжэ Ринчин мэгдүүгээр хэлээд, халта гэдэргээ
сухарин холодобо. – Нөөргөнх абахагүйб, шамда гэжэ зориута
абаа ха юмбиб...

– Зай, яанаш, би абахагүйб, – гээд, Ешигмаа гоёлойнгоо хуб-
саһа шифоньер соо үлгэбэ.

Энэ үсдэ үнөөхи режиссёр хүбүүн үүдэ тоншонгүй орохо хоо-
рондоо:

– Түргэлэ, яарая! – гээд, Ринчиниис харамсаараа, толгойгоо до-
хин мэндэшлэбэ.

– Харана гүш, яаражал байнаб... Энэ хүбүүн – минии танил.

Хани басагамни бидэ хоёрыс хурим, түрэдөө урья хэн. Тэдэндэ бэлэглэхэ гэжэ энэ баглаа сэсэг абаад, намда харуулхаяа ерээ, – гээд, Ешигмаа сүүмхээ абажа, таһалга соогуураа хаймадан хараһанайнгаа һүүлээр: «Гарагты, зайн галаа унтараахамни, үүдээс суургалхамни. Ринчин, тэдэ сэсэгүүдэ шэнэ айл бологшодто бэлэглээрэй, намһаа мэндэс хүргөөрэй, амаршалга һүүлдэ эльгээхэб, баяртай», – гээд, зайн галаа унтарааба.

Хоёр эрэшүүл коридор уруу гараба. Ехэл таагүй үсдэ дайралдабаб гэхэн бодолдо абтаһан Ринчин тэрэ хүниис Ешигмаагай таһалгын үүдэндэ орхёод, коридорой адагта хүрэтэр ошоходоо, ара гэдэргээ хараба. Ешигмаа тэрэ хүнтэй хугадалдажа хүтэрэлдөөд, хойноһоонь дахаба.

Баяраа хубаалдахаяа баглаа сэсэгүүдтэй ерэнэн Ринчинэй доосоо ханагдаа-хүлсэгдээгүй уйдхар гомдол хоёр хабсаржа, зүрхыень шэмшээрүүлшэбэ.

– Эдэ сэсэгүүд намданшь хэрэггүй, харин шамда гэжэ асараа һэм, Ешигмаа, – гэжэ Ринчин хамар дороо гүбэрөөд, түргэхэн газаршаа гаража, трамвайн тогтодог газар тээшэ алхалшаба.

Ринчинэй нюдэн нулимсаар бүрхөөгдэжэ, зайн галаар гэрэлтүүлһэн гудамжын захаархи ябаганай зүргэхэн бүрүүлтэжэ, баглаа сэсэгүүдэ хаяха гэхэдэ, үүрнэшьс дайралдабагүй; тээдньс гудамжын захаархи ябаганай зүргэхэнөөр урагша-хойшоо хүндэлдэгшэ-дэй баглаа сэсэгэ хаяхыень харахааа аягүйрхэн түбэгшөөбэ.

Тэрэ альганайгаа халуу бусалтар баглаа сэсэгэ бажуужа байтараа, эдэ сэсэгүүд гэмтэй бэшэ ха юм гэхэн бодолдо абтаад, нуладхаадхиба. Арбадахиис дүүргэһэн хүбүүд, басагад, үглөөнэй улаан нарыс хаана нэгэ тээ угтахы зорилготой, гитара дээрэ наадажа, дуу дуулалдан тэрэнэй урдаһаа ерэбэ. Ринчин тэдэнэртэй уулзаад:

– Арбадахиис дүүргэһээртнай – амаршалнаб!.. Та бүгэдэндэ энэ баглаа сэсэг бэлэглэнэб! – гэжэ хэлээд, нэгэ басагандань үгэбэ.

Тэдэнэр дуугаа дуулахаяа болижо, сэсэг барюулһан танигдаагүй хүбүүндэ баяраа мэдүүлэн, толгойнуудаа доро дохибо; гурбан хүбүүд Ринчинэй гар адхажа, баяр хүргэбэ.

Ринчин дурлаһан басагандыа мүнөө юундэ тоолгоогүйгөө ухаймалжа, трамвайн тогтодог газарта хүрэжэ ерэбэ. Трамвайн ерэхыс үнишэг хүлсэһэн тулууртай хоёр хүгшэд тэндэ зогсоно.

– Ерэхэсэ болёо хаш даа, манай хотын трамвайнууд заримдаа нэгэ тээшэ ябадаг ха юм, манайда хонохо болоболши даа, – гэжэ тэдэ хоёрой нэгэн нүгөөдэдөө дурадхаба.

– Хүлсэе, заабол һүүлшын трамвай ерэхэ ёһотой. Үглөөгүүр

эртэ үхибүүдни ажалдаа, аша, зээнэрни хургуулида ошохо. Хэн тэдэнийе хэрюулхэб, хэн тэдэнэртэ эдсэ шанахаб, мухаряагүй сагтаа би тэдэнэй зарасань ха юмбиб. Ши яараа хаа, гэртээ орыш даа; би ябана бээб, ерээгүй хаань, шамда ошоно бээб, – гэжэ нүгөөдэнь хэлэбэ.

– Хү-баа, часыгаа харал даа, хэды болооб? – гэжэ хажуудань зогсоһон хүгшэн Ринчиндэ хандаба.

Ринчин сарбуугайнгаа часые хараад:

– Хоригүй хүнийн нэгэ саг, тээ тэрэ хүлшын трамвай ерэбэ, – гэжэ баяртайгаар хэлэбэ.

Хүлшын трамвайн тогтодог газартаа ерэжэ тогтоходо, Ринчин түрүүн ороод, гараа харбайжа, тэрэ хүгшэнийе татаһаар, тэрээн соо оруулба. Хүгшэн тэрэндэ баяр хүргэһөөр, орогшо түрүүшын үүдэнэй хажуудахи сүлөө нуурида нууба. Үсөөхэн хүнүүд хүлшын трамвайда нуудаг бэлэй. Харин энэ трамвайн бүхы нууринуудыс эзэлһэн арбыс дүүргэгшэд гитара дээрэ наадажа, «Хургуулийн валсь» дуулана. Ринчин трамвайн маршрудай адагта буужа, тэндэхи хадын оройдо гараад ябахандаа: «Ешигмаагай эхэ эсэгэ хоёр дээдэ хургуулигүй намайе ямар хүндэтэйгөөр угтаа, үдэшөө гэшэ хэм? Агвааншыс намда хайнаар хандаа хэн. Тиыхэдэ Ешигмаа хани басаган Мэдэгмаадаа өөрынгөө нюусыс хэлэһэн байха. Би гансааран юундэ тэдэнэй түрэ найрта ошохобиб даа... Эгэшэсэ дээдэ хургуули дүүргүүлхэ гэжэ гансаардаһан эхэдэ хамһалсажа, дундашыс хургуули дүүргээгүй бэлэйб. Мүнөө үстэн нүхэдүүдни дээдэ хургуули дүүргэнхэй гэшэ ааб даа. Зүб даа, тиыхэдэ тэдэнэр дээдэ хургуулийн оюутад болоходоо, хү-һаалийн үхэршэн намайе тоохоёо, нүхэсэхэсэ болёо хэн. Эрдэм бэлигээрэ үстэн нүхэдһөө үлөөшыс хаа, хожомдоошыс хаа, мүнөө тэдэнийе хүсэхэ гэхэн эрмэлзэлээ улам далижуулжа, ямар нэгэ дээдэ гү, али училицида орожо үзэхэл байна», – гэжэ сэдхэнэ.

2

Ринчин жэлэйнгээ ээлжээтэ амаралта абаад, училицида гү, али дээдэ хургуулида орожо нураха гэхэн эрмэлзэлээ бэлүүлхэсэ медучилици ошобо. Гурбан бүлэг басагад юуншысб тухай хөөрэлдэжэ, училицийн коридор соо зогсоно. Ринчин тэдэнэй хажуугаар үнгэрбэ. Тэдэ басагад хүбүүдыс түрүүшынхисэ хараһан юумэдтэл, хойноһоонь анхаралтай харасаараа үдэшэжэ, аалиханаар энсэлдэн байжа, наада бариһан мэтээр һабир-шэбэр гэлдэнэ.

Ринчин училицийн директорэй таһалгын үүдэ аргааханаар

тоншоод, эхэнэр хүнэй орохо зүбшөөл үгэхэдэ, богоһыень алхажа оромсоороо, зориггүйхэнөөр амар мэндэсэ хэлэбэ.

– Ухайш даа, бэрхэ хүбүүн байнаш, наашаа гаража, эндэ хуу, – гэжэ буржагар хара үһэтэй, буряад бэшэ шарайтай, бүдүүншэг бэстэй эхэнэр бэшэжэ байһан ручкаяа урдаа табяад, хүл дээрээ бодожо, хажуудань байһан сүлөө стул тээшэ гараараа зааба.

Ринчин баяртайгаар угтаһан тэрэ эхэнэрэй матаргайгаараа нарин аад, ууса болон сээжээрээ бэсхээн бүдүүн байхыс хараадхихалаараа, эзэлүүдгүй Ешигмаагай гулдагар гоё бэстэй сасуулһаар, тэрэнэй дурадхаһан хуурида хууба.

Хэмгүй сэхэр баярлаһандаа шэг шарайгаа бүришье сэбэр найхан болгоһон тэрэ эхэнэр энэрхы уриханаар энсэбхилээд:

– Зай, хүбүүн, манай медучилишида орожо хурахаяа сэрбэ гүш? – гэжэ хураба.

– Тиигэбэб...

– Болоо, болоо, сэхэл хайн гээшэ!.. Гансал басагад манай медучилишида хурадаг, харин хүбүүд-үсөөн. Минии эндэ хэдэн жэл хүдэлжэ байхада, нэгэшье буряад хүбүүн хураагүй юм. Ши түрүүшын буряад хүбүүн хадаа, түрүүшын космонавтамнай гэхэ юм гү, эгээ хүндэтэй оюутамнай болохош... Тиимэһээ шамда эмшэлгын эрдэмэй харгы эндэхэмнай нээгдэхэ. Ши конкурсгүйгөөр, шалгалта барингүйгөөр, манай училишида орохош. Документнүүдэйнгээ хүсэд бэшэ хаань, хожом асархадаш болохо, – гэжэ тэрэ эхэнэр сэхэл баяртайгаар хэлэбэ.

Документнүүдэ костюмайнгаа дотор хармаанһаа гаргажа урдаа баряад байһан Ринчин хууриһаа халта үндыгөөд, тэдэнээ директорэй урда табиба.

– Ши, Ринчин, ажаллажа байжа, үдэшын хургуули дүүргээ гүш? – гээд, тэрэ эхэнэр тэрэнэй документнүүдыс анхаралтайгаар харсагаана.

– Би юрын барилгашанби. Наяхан ШРМ дүүргээб...

– Хари, хари, шамайе наһатай боложо ябаһан хүбүүн гэжэ харанаб. Ши юундэ манай медучилишида орохо гэжэ шийдэбэш?

– Түрэхэн эжымни хүлнүүд үбдэдэг. Гансашье өөрынгөө эжыс бэшэ, мүн бусадшье үбшэнтэдыс эмшэлхэ хүсэлэн намда түрөө юм.

– Бидэ хүндэ үбшэнтэдыс эмээршье бэшэ хаа, энэрхы найхан үгэнүүдыс хэлэжэ, тэдэнэй наһыс нэгэ хоногооршье хаа утадхаха ёһотойбди. Манай медучилишида орооб гэжэ өөрыгөө тооло!.. Хоёр долоон хоногой үнгэрхэдэ – сэрээрэй, – гээд, директор эхэнэр саарһан ручка хоёрыс тэрээндэ үгэжэ, мэдүүлгэ бэшүүлбэ.

Шалгалта барингүй медучилицида орохо болоһондоо баярлаһан Ринчин директорэй таһалгаһаа гараба. Коридор соо бүлэг-бүлэгөөрөө суглараад хөөрэлдэжэ байһан басагад харагданагүй, харин һаруул ехэ сонхын хажууда хоёр хүбүүд зогсоно.

Тэдэ хоёрой нэгэн газашаа гаража ябаһан Ринчинэй харгыс хаагаад:

– Эндэ орожо һурахаяа документнүүдээ директортэ тушааба гүш? – гэжэ һураба.

– Тиигээб... Энэ училицида хүбүүдыс конкурс, шалгалтагүйгөөр абадаг юм байна, – гэжэ Ринчинэй хабархан хэлэхэдэ, нүгөөдэ хүбүүнийн дүтэлөөд ерэбэ.

– Эндэ, үнэхөөрөөл, хүбүүдтэ конкурс дабалган, шалгалга барилган болодоггүй шахуу. Зүгөөр, энэ училициис дүүргэхэдэ, нарайлха эхэнэрнүүдыс түрүүлдэг акушер-фельдшер мэргэжэлтэн болохош. Ши энэ ажал найшаана аалши? – гэжэ үнөөхи хүбүүн һураба.

– Холо бодолгүй бидэ хоёр үгэгшэ документнүүдээ һөөргэнь яагаад абалтайб гэжэ зүбшэн хөөрэлдэжэ байнабди, тиихэдэмнай ши... – гэжэ нүгөөдэнь дутуу хэлээд, аниргүй болошобо.

– Юун?! Нарайлха эхэнэрнүүдыс түрүүлхэ, – гэжэ Ринчин сошордуугаар дуугараад, бушуу түргөөр директорэй таһалгада бусажа, үүдыснь тоншонгүйгөөр ороод, стол дээрэ табиһан өөрынгөө документнүүдыс саб шүүрэн абаба.

Директор тэрэнэй документнүүдыс барижа үрдингүй:

– Юун болооб? Хүбүүн, хүлсэ, – гэжэ мэгдүүгээр хэлэбэ.

– Баярлаа, баяртай! – гээд, Ринчин тэрэнэй таһалгаһаа гаража, ута коридор соогуур шамдууханаар алхалшаба.

– Үгөө гү? – гэжэ тэдэ хоёрой нэгэн һураба.

– Өөрөө абааб! Намда саг соонь хэлэһэн таанадта баярыс хүргэнэб! – гээд, директор хойноһоом намнахадаа болохо гэхэн бодолдо абтаһан Ринчин училициин гэрэй газар гарадаг үүдэн тээшэ түргэхэн алхалшахадаа: «Доктор болоод яахамниб, хяараг саашаа! Ямар талаангаар эдэ хоёр хүбүүдтэй ушарбабиб, ямар талаангаар ерээдүй мэргэжэлымни намда ойлгуулбаб», – гэжэ сэдхэхээр, газашаа гараба.

Удангүй тэрэ хамтынгаа байрада бусажа, өөрынгөө таһалгада шанаһан сайгаа уужа, шараһан колбаса хилээмэтэйгээр эдижэ һуухадаа, эрдэм бэлигээ дээшэлүүлхэ гэхэн үнөөхил бодолоо дахин һэргээнэ.

«Энэ хотодо гурбан дээдэ һургуули, хэдэн училици болон техникумүүд бии. Тэдэнэй алинданшыс шалгалта үгэжэ, конкурс да-

баха гээнгэ намда хэсүү даа. Заочноор хүдөө ажахын гү, али багшанаарай гү дээдэ хургуулида орохо гээ хаамни, багшалжа, хүдөө ажахыда хүдэлжэ байна гэхэн доодо мэргэжэлтэдэй үнэмшэлгэ саархагүй намайе хаанашье конкурсгүйгөөр абахагүйл. Училици, техникумдэ хоёр жэл хураха байнаб. Эдэнэй алиндань оролтой гэшэб? Хажуу тээхээмни хамгалсаха, туһалалсаха, алиндань оролтойб гэжэ намда хэлэжэ үгэхэ хүн байгаа хаа, нэгэ ухаантай байгаа. «Мал харабал, хэзээдэшье амаа тоһодожо, үлэн хоһон ябахагүйш» гэжэ эжымни хэлэдэг үгэ зүбшүү гэшэл ха. Тиимэхээ хүдөө ажахын гү, али мяха болон хүнэй техникумүүдэй нэгэндэ орохо болоол даа», – гэжэ тэрэ сэдхэжэ байтараа:

– Пэй! Ямар муухай үжэнгирэй үнэр гутанаб? Хаанамнай юун үжэбэ гэшэб? – гээд, хууриһаа түргөөр бодожо, үнэршэ нохой мэтээр урагшаа улыжэ, таһалга соогуураа унхидан бэдэршэбэ. – Юун байлтайб, үжэхэ юумэн үгы хэмнэй...

Тэрэ улыжэ, дүхыжэ байжа, хоёр орон доогуур хараашалаад, амһарта болон эдихэ юумэнүүдээ хэдэг шалаһаа үхээ хүрэтэр үндэр, нариншаг шкаф нээбэ. Үжэнгирэй эхүүн үнэр тэндэхээ хамар сохёодхибо. Тэрэ шкафай эгээ дорохи шала дээрэ солдат үргэбшэрюкзак хэбтэбэ. Ринчин тэрэнэй үргэн мүрэбшыень тайлаадхиба. Тохоногой зэргэ утатай, мүнгэн хашарһануудтай, үнэр орошоһон арбаад омоли тэрээн соо хэбтэбэ.

«Шүдхэр абаг сэхэ! Пестя эдэнээ эндэ хадагалхаяа хаанаһаа ханааб? Харанхы шкаф соохи шала дээрэ һэрюун байха гэжэ ханаа гэшэ гү?» – гэжэ Ринчин дураа гутан ханаад, гартаа баряад байһан омолинуудтай рюкзак хаана хэлтэйб гэхэндэл, ишпэ-тишпээ харашалшаба.

Ринчин омолинуудтай туламаа сонхын газраа талын томошог хадаһанда үлгөөд, таһалгаяа халхитуулхаяа сонхо, үүдээ нээжэ, гуталаа тайлаад, шэрээ дээрээ хэбтэмсээрээ, унташаба. Тиэхэдээ тэрэ зүүдэндээ Ешигмаагай хатархые хабархан хаража, зүрхэ сэдхэлхээ баярлана. Гэбэшье, гэнтэ үүдэнэй түрд гэжэ хаагдахада, хүнүүдэй таһалга соогуур ябахада, тэрэнэй хайхан зүүдэн таһалдаадхиба. Ринчин зүүдэнэйнгээ эсэсые харангүй һэриһэндээ халаглаһаар, шэрээ дээрэ һуужа, таһалгадань орогнодые мэндэшэлээд, нүсэгэн хүлнүүдээ шала дээрэ табижа, шархинуудаа үмдэбэ.

Пестя эдсэнэйнгээ шкаф нээжэ, тонгойжо байжа доогуур хараад:

– Гайха сэхэ, эндэ орхёо бэлэйб. Хаана гэшэб? – гэжэ һурамсаараа, Ринчин тээшэ харашаба.

– Ногтуу байгаа бэшэ аалши даа? – гэжэ айлшан хүбүүн Петиие наада барина.

– Юундэ ногтуу байха хүнбиб, балгашье архи уугаагүй хэм, – гэбэ Петя.

– Тэдэ загахануудшни үжөө. Эхүүн үнэрэй гутахадань, би туламтайнь тэдэниисш сонхын саанахи хадааһанда үлгөөб, – гээд, Ринчин нүхэр хүбүүндэнь стул табижа, хуухыс дурадхаба.

Ерэгшэ хоёр хүхиюунээр энсэлдэбэ. Хээрэ талада хүн болоһон Ринчин омоли үнэр оруулаад эдидэг гэжэ хаанаһаа мэдэхэб даа? Тиймэһээ тэрэ наада барин энсэлдэгшэдыс гайхан харана. Хоёр шэрээгэй хоорондохин нарийхан стол дээрэ архиин нэгэ хахад шэл, хилээмэн, мангир болон хальһатайнь бүхэлсэр шанаһан хартаабханууд хэбтэбэ.

– Арайш гэжэ олоһон загахануудысми газар хаяагүйшни болоо. Эдэ загаханууд үжөөгүй, харин зорюута үнэр орууланхай юм. Энэ столоо татажа, өөрынгөө шэрээдэ дүтэлүүлэ, бидэшни хууха оройдоол хоёр стултай гээшэбди, – гэжэ Петя нүхэр хүбүүндээ хэлээд, рюкзагаа газарһаа оруулжа, хоёр омоли гаргаад, стол дээрэ табиба.

Ринчин столоо татажа шэрээдэ дүтэлүүлээд, хууба. Петя тэдэ загахануудаа хоёр хурга үргэнтэйгөөр хэршэн отолбо. Ринчин үнэр ороһон тэдэ хэршэмэгүүдһээ холошог боложо, айлшан хүбүүнэй хартаабхын хальһа хуулан сэбэрлэхэдэнь, хамһалсаба. Архиин даруулгын бэлэн болоходо, Петя гурбан шэл аягануудта шэлтэй архиһаа багаханаар гоожуулба.

– Дунда хургуули дүүргэһээртнай, та хоёрыс амаршалнаб, дээдэ хургуулинуудта орохотнай болтогой! – гэжэ айлшан хүбүүн хэлээд, архитай хундагаяа гартаа барижа, дээжэһэнь хургаараа дээшэнь үргэбэ.

Үнгэрһэн хэдыхэн хоногой саана ШРМ-эй хургуулиин директор болон багшанарһаа бэшэ хэншье мүнөө болотор Ринчиние амаршалжа, саашадаа эрдэм хургуулия дээшэлүүлэгты гэжэ үрээгээгүй. Харин мүнөө айлшан хүбүүнэй амаршалхадань, Ринчин зүрхэ сэдхэлээ доһолуулан баярлажа, духаряагай хахадыснь тэдэнтэй хамта барилсаба. Ринчин аттестат абаад, баяр баясхалангаа хубаалдаха гэжэ Ешигмаада ошоод, тоолгохогүйдөө, эшхэбтэр байдалда ороһоноо һанан-һанан хуухадань, Петя тэрээнһээ юушьеб хураба.

Ринчин тэдэнэй хөөрэлдөөндэ оролсонгүй, сэдхэлэйнгээ оёорой үнөөхил уйдхар гомдолоо дахин бусалгажа байһанаа хэргэгшээд:

– Ши, Петя, юун гэбэл? – гэжэ хураба.

– Ехэл ханаа үнөөндэ абгахан хэбэртэйш... Хэрэгшни хэр бэ гэжэ хуранаб даа, – гэбэ Петя.

Ринчин Ешигмаа тухайгаа ханажа байханаа сэдхэлэйнгээ оёорто үлөөгөөд, энэ үдэр медучилищада ошожо, документнүүдээ үгэнэнөө, тэдэнээ тэрэ дары хөөргэнь абаганаа үлөөн дутаангүйгөөр хэлэбэ. Хальхатайнь бүхэлээр шанахан монсогор хартаабха, мүн мангиртайгаар холижо, хэршэжэ отолхон омоли эдижэ хууһан тэдэ хоёр хүхюутэйгээр энээлдэшэбэ. Ринчин монсогор хартаабха абаад, хальхынь хуулан арилгана.

– Загаһанһаа эдиинш, үнэр орууһан загаһан хото соош ороходоо, эдигэн юумышны үлтирөөхэл, – гэжэ айлшан хүбүүн мэдээрхэбэ.

Ринчин нэгэ хүсөөг абажа, тэрэнээ үнэрдөөд, хөөргэнь табимсаараа, эдээнэй шкаф сооһоо шанахан колбаса гаргажа, хэдэн хүсөөгөөр хэршээд, нэгэ хэршэмэг амандаа хэмсээрээ:

– Хүлисэгты, үжэнхэй юумэ эдидэг баабгай бэшэб, дуратай хадаа, өөһэдөө эдигты, – гэжэ хэлэбэ.

– Талын хүн загаһанһаа байха, жараахайшыс эдидэггүй, өөрөө эдихэ, үгыгөө мэдэг! – гэжэ Петя хэлээд, хүхижэ энэбэ.

– Манай Байгал далайда тоһон жараахайнууд бии ха юм, – гэжэ энэжэ байжа айлшан хүбүүн хэлээд, омоли амтархан эдинэ.

– Нарайлха һамгадыс түрүүлжэ, нялхынь мансылдаг, норгоһон хууринуудынь нэлбэдэг, эхэдэнь абаашажа, хүхынь хүхүүлдэг ажалтай болохо байгааш, – гэжэ Петя хэлээд, энээдэнтээ холижо байжа үргэлжэлүүлнэ. – Документнүүдээ зүб лэ хөөргэнь абааш, тиймэ ажал эрэшүүлэй бэшэ ха юм.

– Архиин һүүлээр нэгэ хэршэмэг турша, – гэжэ айлшан хүбүүн дурадхаба.

– Бү баала... Энээнһээ болохо таршаа, тэжэн голёо, бахануудыс эдидэг арадууд байдаг. Дурагүй хадань, бү баала, энээнэйшыс, өөһэдынгөөшыс эдээлхэ дурынь бү гутаа, – гэжэ Петя нүхэр хүбүүндээ хэлээд, Ринчиндэ хандаба. – Би документнүүдээ ВСТИ-дэ тушаагаа, харин ши яахабыш... ондоо училищидэ гү, али дээдэ һургуулида тушааха гүш?

– Дээдэ һургуулида орохо гээшэ намда хэсүү, нэгэ хуурида табан хүн шалгалта үгэхэ гэлсэнэ. Би мяха болон хүнэй гү, али хүдөө ажахын техникумдэ ороо хаа гэжэ хананаб, – гэбэ Ринчин.

– Ши үдэр бүхэндэ мяха, колбаса эдихэ дуратай юм гүш? Заганһаншыс баһал мяхан ха юм, – гэжэ айлшан хүбүүн хэлээрээ тэрэниис догоодоод абаба.

– Хүн бүхэн мяханда дуратай гээшэ ааб даа, тээд манай тэндэ загаһа хэды эдэсэшье хаа, садахагүйш гэлсэдэг, – гэбэ Ринчин.

– ha-ha! Хи-хи! Мяха гансаарынь эдихэдэ болоно, харин загаһыш гансаарынь бэшэ, холисотойгоор эдинэ ха юмбиди, – гэжэ айлшан хүбүүн загаһаяал магтана.

– «Мал хараһан хүн ходоодоол амаяа тоһододог» гэжэ минии эжы хэлэдэг, тиимэһээ мяха болон хүнэй техникумдэ орохо ханаан би, – гэжэ Ринчин дахин хэлэбэ.

– Тээд мяханай зүйлнүүдые үйлэдбэрилжэ колбаса гаргадаг комбинат шинии эдижэ байгшые ямараар гаргана гэжэ хананаш? – гэжэ айлшан хүбүүн асуугаад, урал дээгүүрээ миһэрэл гүйлгэбэ.

– Колбаса хадаа, колбаса юм ааб даа! – гэжэ Ринчин харюусаба.

– Ямар колбаса гаргадаг болоһон тухай шүүмжэлһэн статья энэ үдэрэй газетэдэ хэблэһэн байна, эдижэ байһан хэршэмэгээ намда харуулал даа? – гэжэ айлшан хүбүүн гуйгаад, нэмэбэ. – Хоёр нодөөрөө хараагүй аад, өөрөөшье үнэншэжэ ядажа ябааб, үнэхөөр бэшэһынь хараа, шалгая.

Ринчин түхэрэлэн отолһон колбасагайнгаа хүсөөг зүһэм хилээмэн дээрэһээ абажа, тэрэнээ эрыюулжэ, урбуулжа байжа хараад:

– Колбаса аад, колбаса, үнэр орожо ногоороошьегүйл, – гээд, тэрэ хүсөөгөө үнэрдөөд абаба.

Хоёр гараараа стол тулгажа үндыгөөд хаража байһан айлшан хүбүүн тэрэндэнь дүтэлөөд:

– Хүлээл даа, хүлээ. Һайнаар харуула. Хара толбонууд тэрэндэш байна ха юм, хутагын үзүүрээр ухашалжа гаргыш, – гэжэ хэлэбэ.

Ринчин хутагын үзүүрээр нэгэ хара толбо ухашалан гаргаад, үшөө нэгыс абаад:

– Юун байхаб, мяхан лэ ха юм, – гэжэ Ринчин өөдэрхүүтээр хэлэбэ.

– Һэ! Хара мяха хаана хараа хүмши? Тэдэ сагаануудшни жэжэ болгоһон сааланууд гээшэ. Тээд тэдэ харануудшни юун бэ? – гэжэ айлшан хүбүүнэй нэгэрүүгээр асуухадань, Петя стол дээгүүр нэнгэжэ, тэрэниенс хараха гэбэ.

Тэдэ гурбан мүргэлдэжэ байһан буханууд мэтэ толгойнуудаа нэшэсэлдэн, хара толбонуудыс һонирхон харашаба. Ринчин нэгэ хара толбо альган дээрээ табяад, хурганайнгаа үзүүрээр эрьсэлдүүлбэ, урбалдуулба. Петя тэрэ хара толбын юуншыс һыснь ойлгожо ядана.

– Мяханай булшпархай бээ даа, – гэжэ Ринчин таамаглаба.

– Найнаар хара. Хоюулан найнаар харагты! Тэдэ толбонуудыг гэрэй хара батагананууд гэжэ газетэдэ бэшэнэ.

– Юуу-у! Яагаад батагананууд колбаса соо орошохо юм? – гээд, этигэжэ ядаһан Ринчин нэгыснь эрхы долёобор хоёроороо дүмүүхэнээр хабшажа, нүдэндөө дүтэлүүлэн асараад, шалган хараба.

– Ээх дээ! Аманһаа саашаа ороо хаань, эдсэн гээд лэ эдинэ гэшгэ гүбди. Энэ омоли хара батаганануудтай колбасаһаанш үлүү дээрэ байха, – гэжэ Петя Ринчинийс наада барин шоглобо.

– Гэрэй хара батагананууд үлтиртэрнь шанажа байһан мяхатай томо тогоон соо орожо, колбасагай нэмэлтэ болоно гэшгэ гүб даа. Та хоёрой үнэншөөгүй хаа, харуулһууб! – гэжэ айлшан хүбүүн хэлээд, хууриһаа бодожо, костюмайнгаа хармаанһаа гонзогороор эбхэнэн газетэ асаржа Ринчиндэ үгөөд: – Унша, – гээб.

Ринчинэй газетэдэ хэблэгдэһэн статья уншатар, Петя духаряагаа аягалба. Ринчин тэрэ статья уншажа дүүргээд, аалиханаар хаанаа алдажа, газетыснь эзэндэнь бусааба.

– Үнэншэбэ гүш? – гэжэ айлшан хүбүүнэй хурахада, Ринчин толгойгоо дохибо. – Ши, Петя, уншаха гүш?

– Үгы... Батаганаан гэжэ мэдээшгэй болоод эдихэдэ, мяхан ха юм даа! – гэжэ Петя хэлээд, хүхюутэйгээр энсэһэнэй һүүлдэ, тэдэ хоёртоо духаряагаа барихыс дурадхаба.

Ринчин духаряагайнгаа хахадыснь, нүгөөдэ хоёр бултыснь ууба. «Хаанашье документнүүдэ тусаахада хамаагүй, тээд шалгалта барижа шадаха, үгыгөө мэдэнэгүйб», – гэжэ Ринчинэй сэдхэжэ хуухада, айлшан хүбүүн аман соогоо жажалһан юмэнүүдэ залгяад:

– Иимэ хургуули дүүргээд, мяханай комбинатда ажаллаһанай хэрэгтэй гү, али үгы гү? – гэжэ хураад, маргашоод байһан Ринчинһээ харюу хүлээнгүйгөөр, үргэлжэлүүлбэ. – Тэрэ цехэйхид хатуу шанга донгодолгодо хүртөө, заримашуул ажалһаа гаргагдаһан байха.

– Мяханда дуратай хадаа, – гэжэ Петя мэнэ хаяхана аалин болоһон байдал таһалдуулан хэлэжэ эхилбэ. – Хүдөө ажахын ветеринарна факультетдэ орохоёо документнүүдэ тусаагыш. Ши, Ринчин, тэрэ институт дүүргээд, малай доктор болохо ха юмши. Мал харадаг хүнэй амаа тоһододог хаа, малай доктор малшадһаа дортохогүй ходоодоо мяхатай байхал.

– Мяхатай байха, үгыгөө мэдэнэгүйб, харин үбшэн малнуудыг эмшэлхэ, үхэнэн малнуудта акт бэшэдэг гэжэ мэдэгшэб, – гэжэ Рин-

чин хэлээд, суг хамта нэгэ таһалгада байдаг нүхэрэйнгөө дурадхалыс зүбшөөбэшье, тэндэ шалгалта үгэжэ, конкурс дабахагүйһөө зүрхэ алдан бэрхэшээбэ.

– Петя зүбшүү юумэ хэлэнэ, тээд зоболгын гү, үхэхэн малай мяха эдихэгүй ха юмши, – гэжэ айлшан хүбүүн наадажа гү, али үнэхөөр хэлэһынь ойлгохогүйгөөр нэмэбэ.

– Петя зүбшүү дурадхал хэлэнэ, тээд конкурс дабажа шадаха, шадахагүйгөө мэдэнэгүйб, – гэжэ Ринчин зүрхэ алдангыар хэлэбэ.

«Энээндэ нюусаяа хэлэлтэй гү, али үгы гү» гэхэндэл, айлшан хүбүүн Петя хоёр урда урдаһаа харалсашаба. Тиигээд Петя нюдөөрөө эмнижэ, толгойгоо дохижо, «нюусаяа хэлыш даа, айлтгүй» гэхэн тэмдэг нүхэртөө үгэбэ.

– «Мүнөө ши – намда, би – шамда» гэдэг үс саг ерэнхэй, – гэжэ хоёр жэлэй урда тээ дээдэ нургуули дүүргээд, хотын нэгэ дээдэ нургуулида багшалжа байһан айлшан хүбүүн хэлэжэ эхилбэ. – Бурханай номой номнолоор үгэлыгэ үгэгшэ – Үгэлыгэ абагша, ондоогоор хэлэбэл, үргэл үгэгшэ – Үргэл абагша, бүришыс ондоогоор хэлэбэл, институтда оруулха танил талынгаа гар тоһодохо хэрэгтэй... Петя... минии танилаар... ВСТИ-да орохо гэжэ байна. Шалгалтануудаа үгэхэдэнь, тэрээндэ танил гэхэ гү, али түлхидэг хүн хэрэгтэй. Намда тиймэ хүн бии. Тэрэнэй амыень тоһодохын тула Петя зорюута үнэр оруулһан эдэ омолинуудыс гэртэһээ асараа...

Петя тэрэнэй хэлэгшыс зүбшөөн дэмжэжэ, толгойгоо дохёод:

– Шинии эдэниисмни газра хаяагүйшни болоо. Энэ загараар хүниис хүндэлжэ болохо гү, али үгы гү гэжэ амтыень үзэжэ, шалгалта хэжэ байнабди, – гээд, шэл соо үлэхэн архияа бултанда хубааж аягалба.

Ринчин аягынгаа амһарыень альгаараа бүглөөд:

– Намда байна, хүрөө. Хүдөө ажахын институтда ороходомни, намда туһалха хүн хэрэгтэй болоно. Амыень тоһодоходо, юун хэрэгтэй юм? – гэжэ һураад, айлшанаа шарайшалан хараба.

Айлшан хүбүүн зэргэлжэ һууһан Петийе хараба. «Петя эхилээ хадаа, дууһан хэлэ» гэхэн тэмдэг нүхэртөө үгэжэ, толгойгоо халта дохибо. Айлшан хүбүүн Ринчинэй урдаһаа хаража, бодолгото болоод:

– «Зуун түхэригтэй ябанхаар, зуун нүхэдтэй ябабал дээрэ» гэлсэдэг үгэ тон зүб юм, – гэжэ бэсэ һайрхажэ эхилбэ. – Ши, Ринчин, намтай уулзаха талаантай байбаш. Ши намда этигэ, найда. Орохо гэхэн тэрэ институтдаш минии таниха хоёр хүн бии. Би хаанашье танилтайб. Муу ханаатайшуул тэдэ туһалагшадые эдилгэ абагшад,

хайн ханаатайшуул үгэлбгэ, үргэл абагшад гэжэ мэнэ хаяхан нэгэ хүн хэлээ юм. Урагшаа ханаатай тэдэнэй амынь тоһодохо, гарынь сайлгаха юумэн хэрэгтэй. Амиды ябаа сагта хамаг бүхы юумэн хуу олдодог гээнэ. Тэрэ институтда орохо гэбэл, туһалха хүнийе ресто-ранда урижа, хүндэлхэ ёһотойш. Энэ хэрэгшни намгүйгөөр бүтэхгүй. Тиимэхээ шамайе институтда оруулха хүнийе намтайгаар уриха болонош. «Харуу хүн хоёр дахин түлэдэг» гэжэ үгэ байдаг. Хэрэгтэй хэн нэгые ресторанда урижа, хүндэлхэ мүнгэсэ мүнөөнһөө бэдэрэ...

Айлшан хүбүүнэй «институдта оруулха танилтайб» гэхэдэнь, Ринчин хэды досоогоо баярлаашье хаа, яаха хээхэ тухай тэрэнэй саашанхи «номнолнууды» шагнаад, мүнгэ бэдэрхэ бэрхэшээлдэ абташоод:

– Туршахал болоол даа, – гэжэ хамар дороо гүбэрбэ.

– Туршаха бэшэ, заабол оролдожо, саг эльгээнгүйгөөр, бушуу түргөөр тэдэнтэй танилса, хүндэлэ гэнэб. Би энэ хэрэгтэшни туһалхаб. Минии харахада, ши үе наһаараа диилэжэ дабашагүй үри шэ-ридэ унахаяа байһан шэнгиш. Тэрээнһээ айха юумэн үгы. Инсти-тудта ороод, һуража байхадаа, хэрэгтэй багшанартаяа хайн харилсаатай болохын тула мэшээг хартаабха гү, нэгэ литрэй баан-хаар дүүрэн хүдөөгэй зөөхэй гү, нэгэ хэдэн омолийн һүүл гү, бусад эдэе хоолой зүйлнүүдые асаржа, үргэл болгон үгэхэдэ, хайн лэ байха гэжэ мэдэ...

Досоогоо бүтүүхэн баярлашоод һууһан Ринчин миин байхын аргагүй оршон байдалда орошоод, тэдэ хоёрой амые тоһодохо гэнэн бодолдо абтахадаа:

– Таанад намайе хүндэлбэт, баярлаа. Мүнөө таанадые хүн-дэлхэ минии ээлжээн ерэбэ, хахадые асархамни, хүлэжэ һуугты, – гээд, мүнгэнейнгөө сүүмхэ, хилээмэ болон бусад юумэ хээд асардаг туламаа абаад, таһалгаһаа гараба.

– Даншые хаа даруу номгон, гэнэн, хайхан абари зантай хүбүүн юм даа. Халта шуран байхаяа яагааб гэжэ ханагшаб. Архи, тамхи амандаа хэдэггүй Ринчинэй мүнөөл уухые түрүүшынхисэ хаража байнаб. Ши, нүха-аар, энээндэ туһалжа шадаха аад, туһалхаб гэжэ үнэхөөр хэлэбэ гүш? – гээд, Петя хажуудахияа гэтэн харашана.

– Би хэнийе мэхэлээбиб, шамайе гү? Үгы! Туһалхаб гээ хадаа, туһалхаб! Ши, Петр, хоёр нюдөөрөө харахал байхаш!..

Тэрэ жэлэй зунай хүүлшын нарада айлшан хүбүүнэй аша туһаар Ринчин хүдөө ажахын дээдэ хургуулида ороод, Яхадта байһан эхэ эгэшэ хоёртоо бэшэг бэшэжэ, баяраа дуулгаба. Пётя ВСТИ-дэ орожо, үдэртөө һураха болоошыё хаа, оюутадай хамтын байрын нэгэ таһалгада дүрбэн хүбүүдтэй байхаяа залхуураад, барилгашадай байрын комснданттай хөөрэлдэжэ, Ринчинтэсэ байхаар болобо.

Ринчин хуушан ажалдаа ябаад, хаяхан танилсаһан багшанарай гэрнүүдэй сонхо болон үүдэ дулаалан заһабарилжа, амаралтынгаа үдэрнүүдыё үнгэргэдэг болобо. Улам дүтөөр танилсаһан багшанарай хүршэнэр гартаа дүйтэй модошо дарханда энэ-тэрэ юумэсэ хүүлэхэдэ, хэһэн ажалынь үндэрөөр сэгнэжэ, түлбэрийнь түлэдэг байба. Тэрэ салинһаа гадуур мүнгэ оложо амташахадаа, заримашуулай зуһалангуудтань теплицэ болон баани барижа эхилбэ. Тиэхэдэ тэрэ дарханайнгаа зэр зэмсэг хэдэг хүнгэхэн хайрсаг дархалжа, дермантинаар хушаад, барюул хэбэ. Тэрэнэй хайрсагханийё хараһан хүнүүд лама гэхэдэ, лама бэшэ, доктор гэхэдэ, доктор бэшэ, – иимэ хайрсаг баридаг ямар мэргэжэлтэй хүн гээшэб гэхэн бодолдо абтадаг байба. Тэрэ олон ажалтай болоходоо, зүрхэ сэдхэлһээ дурлаһан Ешигмаагаа мартажа эхилбэ.

Үдэр хоногууд һубарилдажа, юртэмсын жама ёһоор, намар үнгэржэ, үбэл срэбэ... Заочноор һурадаг Ринчин хабарай хүүлшын нарада шалгалтануудаа эрхимээр үгэжэ, амаралтын үдэрнүүдтэ хүнүүдэй захил хэжэ, олоһон мүнгөөрөө өөртөө зунай хубсаһа хунар худалдажа абаба.

Нэгэтэ гуталай магазинда тэрэнэй ороод, зундаа үмдэхэ гутал хаража зогсоходо, хэншьеб ара нюрганһаань ээм мұрынь аргааханаар тоншобо. Ринчин байра дээрээ эрьсэлдэхэдэ, Баян-Далайе харажархёод, гар гараа барилсан, мэндэшэлсэбэ.

Баян-Далай шэг шарайгаа баяраар билтаруулжа, харахан нүдэндөө ошо сасаруулан, хүхиюхэнээр мийһэрээд:

– Ямар талаангаар шамтай уулзашабабиб? Шамда нэгэ дахин ошоходомни, байрадаа үгы байгааш, – гэжэ хэрэг гараһан мэтээр хэлэжэ эхилһэн аад, гартахи сүүмхынь һонирхошоно. – Үү-ү, ши, Ринчин, энээнийё өөрөө дархалаа гүш даа?

– Тиигээб...

– Хари, хари, тиигээл хэбэртэйш. Иимэ гоё һайхан хайрсаг магазиндашыё харахагүйш, выставкэдэ табимаар лэ! Алтан гартай байнаш! Халта багашагаар «дипломатка» дархалаад, худалдаа хаа,

миллионер болохош! – гэжэ Баян-Далай магтаад, ажал хэрэг тухайнь хураба.

– Ажал, хуралсални гэмгүй дөө. Энээн соо дарханайнгаа зэрэмсэгүүдые хэдэгби.

– Хөөрэлдэхэ нэгэ хэрэг би, газашаа гарая, – гэжэ Баян-Далай дурадхаад, тэрэнийе дахуулжа газашаа гараад, хажуудахи сквер соохи хандали дээрэ хуумсаараа, сүүмхээс хажуудаа табижа, хүнэй буляажа абахагүйн тула үргэбшынгээ бүхэнһөө бариба.

Ринчин тэрэнтэй зэргэлжэ хуугаад: «Нюуса хадань, намайе газашань гаргабал хаш. Муу юумэ дуулгаха гээгүй аабзаш? Лаб лэ Ешигмаагай гэртэхинэй захяаснь дуулгаха гээл хадаа», – гэжэ ханахадаа, зүрхэ сэдхэлээ шэмшэрүүлээд абана.

– Ши Ешигмаатай уулзадаг гээшэ гүш? – гэжэ Баян-Далай хонирхобо.

– Үгы, юун болооб? Муу юумэн тохёолдоо гү? – гэжэ Ринчин сэдхэлээ дололуулан хураба.

– Муу юумэн бэшэ, харин хайн юумэн. Ешигмаагай гэртэхин шамайе ходол дурдажа байдаг. Ши Ешигмаагай абари зангыень мэдэнэ ха юмши даа, – гээд, Баян-Далай дуулгаха гэхэн хэрэгээ дууһан хэлэнгүй, дуугай болошобо.

– Ешигмаа бидэ хоёрые холбоһон ямаршые инаглал үгы, – гэбэ Ринчин.

Баян-Далай халта бодолгото болоод:

– Юун гэлтэй юм даа... Ешигмаа хатуу абари зантай басаган юм. Тэрэ түрэхэн эсэгээс нажаагаа гээшэл ха. Ешигмаа ганса шини бэшэ, олохон хүбүүдэй зүрхэ сэдхэлые хүлгүүлһэн хүйхэр байха. Хүйхэр гэхэндэм, намайе хүлисэ, – гэжэ хэлэбэ.

– Гэмгүй... Би яаралтай ябанаб... Юун гэхэ гээ һэмши, тойруулангүй хэлыш даа? – гэжэ Ринчин гуйба.

– «Яарахада – даараха» гэдэг. Эхэнь тад ондоо абари зантай – даруу номгон, хүлисэтэй, урин зулгы юм даа. Тиэхэдэнь тэрэнэй бадарган зантай эсэгэ минии энэ-тэрэ юумэн тухай тодорхой дэлгэрэнгыгээр хэлэхэдэ: «Богондор! Юун гэхэ гээбши?» – гэжэ бадашадаг, – гэжэ байжа Баян-Далай олон табые дурдан хэлэбэ.

«Энээнһээ холуур ябаха хэрэгтэй. Манай болон бусад тосхонуудай хони-һорьмоһонуудые айл бүхэндэ тараажа ябадаг Радио-Далай гээшэ», – гэжэ хаарбаза дээрэ Ешигмаагай хэлэһые ухаандаа Ринчин оруулаад:

– Ешигмаагай гү, али тэрэнэй аба эжнынь абари зан намда хэрэгтэй бэшэл, хэлэхэ гэхэн хэрэгээ хэлыш? Би үнэхөөрөө яаража байнаб, – гэбэ.

– Бишье баһал гэртээ бусаха автобусто нуухаяа яаража ябанаб. Дуулгаха хэрэгни гэхэдэ, иимэл даа... Ши баярлаха ёһотойш, юуб гэхэдэ, эсэгэ болоош... Ешигмаа шамһаа үхибүүтэй болоо...

– Юун?! Худалаар!.. Би үнэншэнэгүйб, ондоо хүнһөө байха!.. – гэжэ Ринчин ууртайгаар хэлэбэ.

– Хүлисэ, нүхэр, би шамайе тэрэ нялхын түрэнэн эсэгэнь гэжэ хэлэхэ аргамгүй. Ешигмаагай түрэнэн эхынь нэшхэлээр... нарайлха сагыень тоолоод үзэхэдэнь, ши эсэгэнь болонош...

– Хэшэгмаа эхэнь тооложо гаргаа гэнэ гүш?

– Тиигээ... Хүлисэ, нүхэр, шамайе этигэхгүй, үнэншэхгүй гэжэ ханажал байгаа һэм. Тээд түрэнэн эхэ Хэшэгмааснь хайрлыш. Эхэ басаган хоёр хамаг бүхы нюусаяа хоорондоо хэлсэдэг гээшэ. Түрэнэн эсэгэнь басагантаяашье, хамгантаяашье үнхэнэй хөөрэлдэхээс болинхой. Хэшэгмаа зээгээ Энхэ-Нугада байдаг гэртээ хараана: Ешигмаа нарайгаа эхэдээ орхёод, ажалдаа гаранхай. Ажалаа орхёо хаа, наадажа байһан гол рольһоо болихоһоо айна. Тэрэ угжын үхибүүнийнь хараһаа үлүүхэн боложо байна. Мэдэгмаа хүхэсэ хүхүүлдэг хаш. Хэрбээ өөрынгөө үхибүүс хараха гээ хаа, Энхэ-Нуга ошыш!..

– Бодожо үзүүжэб...

– Нялха нарай үхибүүн зэмэтэй бэшэ, харин та хоёр уулзажа, даруу номгоноор хөөрэлдэжэ, энэ хэрэгээ шийдхэгты, дахин уулзатараа баяртай, – гээд, Баян-Далай сарбуугайнгаа часы хараһаар, нууриһаа бодожо, үргэбшэ сүүмхэсэ ээм мүрэдөө хуйбадан тээгээд, автобусой вокзал тээшэ алхалшаба.

Ринчин гансааран хандали дээрэ үлөөд, сарбуугайнгаа часы хаража, хүндэ баани барихаяа хойшолуулха гэнэн бодолдо абташаба. «Нялха нарай үхибүүн зэмэтэй бэшэ. Ши тэрэнэй эсэгэнь болонош», – гэжэ Баян-Далайн хэлэнэн үгэнүүд тэрэнэй шэхэндэ дахиад соностоходол гэбэ.

«Яалтайб? Хэнтэй энээн тухай зүбшэлтэйб? Түрэнэн эхэмни хажуудам байгаа хаа, нэгэ зүбтэй юумэ хэлэхэ һэн. Мүнөө энхэргэн хайхан эжымни хойто зүгтэ яажашье байгаа юм даа? Үнгэрэгшэ үбэл эжыгтээ телефоноор хөөрэлдэхэдэмни: «Үбэлэй хүйтэндэ үмдэхэ хубсаһатай гүш? Хүл болон толгойгоо дааража бү яба», – гэжэ хэлээ һэн. Эхэ хүн үхибүүдтээ ханаагаал зобожо ябадаг гээшэл ха», – гэжэ тэрэ сэдхэмсээрээ, хэдэн жэлэй саана хадамда гарангүйгөөр гэртээ түрэнэн эгэшэ болон эхэсэ ханаандаа оруулжа, нюдэнэйнгөө урда бии болгон харахадал гэнэ.

...Ринчинэй эгэшэ хотодо оёдолшоноор хүдэлжэ эхилхэдээ, ажалайнгаа хажуудахи нэгэ айлай багахан модон гэртэнь байдаг болоо хэн. Удангүй басаганайнгаа нарайлхаар дүтэлхэдэ, хүдөөдэ хүбүүнтээ байһан һама нарайсь абалсахаяа хото ерээ бэлэй.

Тэрэ үедэ хүдөөдэ ажаллажа байһан Ринчин Юмжэд эгэшээ нарайтайнь нарайлалгын гэрһээ гаргалсахаяа Улаан-Үдэ ерээд, хүбүүгээ хүлээжэ байһан эхынгээ багахан модон гэртэ оробо. Һама түрэхэн хүбүүгээ харахадаа, баярлажа мэндэшэлээд, басаганайнгаа нарайе мансылха одёло орон дээрэ табяад, монсогойлжо орёохон бүдөө задалжа, нарай нялхыс хубсалуулха нимгэн самса, бүд малгай гэхэ мэтэ юумэ шалгажа харана.

– Нуурунууд хэрэгтэй, – гээд, Һама наймааһаа худалдажа абаһан шэнэ пумажай бүдөө абажа, альгаяа дээгүүрнь ябуулжа эльбээд, нэмбэ. – Зөөлэхэн, урихан байна. Үшөө юун хэрэгтэй бэлэй?.. Зай, хүбүүн, нуужа эдсэлэе, шамайе хожомдохонь гэжэ һанааб, нюур, гараа угаа... Нарай үхибүүе муухай гараараа барижа, амаяа хасартань абаашажа бү таалаарайш. Нарай үхибүүн тооһордог юм.

– Тооһорхо гэхэдээ, юун гэнэбта? Ойлгуулгыт, – гэжэ нюур, гараа угаалнигһаа угаажа зогсоһон Ринчин нураба.

Һама эдэе хоол багахан стол дээрэ табяад, хоёр аягада гүсэхөө хүлэнхэй сай гоожуулхадаа:

– Һагсаржа болохо гэнэлби дээ, – гэбэ.

– Һагсарха гэшыетнай баһал ойлгоногүйб? – гээд, Ринчин угаалнигай хажуудахи хадааһанһаа үлгэхэн аршуулаар нюур, гараа аршаад, столой саана нууба.

– Гэнтэ үбшэлжэ, амияа табижа болохо гэнэлби дээ. Ши һамга абахаар болоош. Һамга абахадаа, нарайтай болоходоо, олон юумэ мэдэхэш. Минии мэндэ ябахада, һамгатай, үхибүүтэй болоболшни, хайн байгаа. Би таанадай түрэхэн эхэ хэн тула, үхи хүүгэдыетнай абалсаха, мэдэхгүй юумыетнай хэлэхэ, заажа үгэхэ хэм дээ. Ииһээр ябахаар болохоннай, эдсэлэ, сайла, – гээд, Һама хүбүүнтээ зэргэлэн нуужа эдсэлхэдээ, нютагайнгаа һонин нурана.

Ринчин эжынгээ һонирхоһон юумэндэ богонихоноор харюусаха хоорондоо хоёр орон табихан багахан гэрыень хаража, гурбадахи ороной багтаха газарай үгы байһые ойлгобо.

– Зай, хүбүүмни, юу бидэндээ асарбан? Юу асархабши дээ, ганса үнсэгээ тоншоо бэлэйбди. Тэрэ үнсэн бидэниие хү, зөөхэйгөөр нилээд тэжээһээр, хүгшээрөө юм. Амиды мэндэ ябаа һаа, үхэр

малшые, зөөри зөөшгэшые олдхохо дээ. Минии нютагаа бусахада, хүтэй үнсэ барина бээзбди. «Басаган хүн хариин, хүбүүн хүн өөрын» гэлсэдэг. Ши намайе үргэхэ хүмни гээшэш...

– Юмжэд эгэшэ хадамгүй гү? – гэжэ Ринчин хураба.

– Хадамгүй. Бурууниинь манай, бухань хүнэй дээ, – гэжэ Нама хүйтэншгөөр хэлээд, халта дуугай боломсоороо, үргэлжэлүүлбэ. – Тээд яахаб, бидэнтээ байха гүб дээ.

Ринчин өөртөө орон табиха сүлөө газар хараашалаад:

– Эжы, би хүдөөдөө олоhon бүхы мүнгөө абаад ерээб. Танда үгэхэмни гү? – гэжэ дурадхаба.

– Болоо, болоо, өөртэш байг. Энэ тэрэ юумэ абахада хэрэгтэй болохо. Басагаяа нарайтайнь гаргахаяа нарайлалгын гэртэ мүнөө ошоходоо, докторнуудта, медсестрануудта сээсэг намаа, конфетэ, торт болон шампаан абахабди. Энэ хотодо тиймэ гуримтай юм ха, – гээд, Нама хүл дээрээ бодожо, хооһорһон аягануудаа, тоһо болон хилээмэнэй зүһэмүүдые сааша-наашань хэбэ.

– Эжы, би таанадтаа ерэнгээ ерээб. Али нэгэ ажалда орожо, алта мүнгөөр таанадтаа туһалхаб. Баймга хайн байра бэдэрхэбди.

– Хүбүүмни, хайнши дээ. Булта бидэнэр хотын болохоннай гээшэ гү? Юрэдөө, хүбүүдэй нэгэн тоонто гуламтаяа орхидоггүй юм дээ, – гэжэ Нама хэлээд, нарайлалгын гэртэ ошоходоо абаад ябаха юумэнүүдээ суглуулшаба.

– Эжы, би хүдөөдэ балай сэхэ олзо олоногүйб, яагаад та хоёрто... гурбанда туһалха болонобиб? Эндэ олзотой хүдэлмэри бэдэрхэб, хажуудатнай байхаб...

Эхэ хүбүүн хоёрой хөөрэлдөө энэ тэдыгээр дүүрэбэ. Нютагһаа гараһанһаа хойшо голхоржо, хотодо хүсэд хайнаар дадажа хураагүй Нама хүбүүндээ монсогойлжо уяһан хоёр юумэнүүдээ барюулаад, газашаа гаража, үүдээ суургалаад, гээхэгүй гэжэ бүдэй үртэһөөр уяһан түлхюурээ сүүмхэхэндээ хэбэ.

– Ногоон базаар ошоё, тэндэһээ энэ-тэрэ юумэн абахабди, – гэжэ Нама хэлээд, эндэхи дүтын газарнуудые мэдэхэ болоһон тула түрүүлэн алхалшаба.

Удангүй тэдэ хоёр хубарилдаһаар ногоон базаарай үүдээр досоонь оробо. Ногоон шэрээр шэрдэһэн томо модон гэр соо наймаа хаража ябаһан хүнүүдэй олон гээшэнь гайхалтай. Тэндэхи хүн зонной хөөрэлдөөн зүгын үүр мэтээр дүнгинэлдэнэ. Наймаашан эхэнэрнүүд хүнүүдые алад гаргахгүй гэжэ эд товар болон эдихэ, ууха юумэнүүдээ магтана, дурадхана. Урдань ябаһан Нама сээсэгүүдые худалдажа байһан нэгэ армянай хажууда ошоод тогтошобо.

– Эжы, би абаһууб, – гээд, Ринчин хоёр сэсэг абажа, тэдэнээ эжыдээ үгөөд, костюмайнгаа дотор хармаанһаа мүнгэнэйнгөө сүүмхэ гаргаба.

– Мүнгөө холо саана хадагала. Ябадалдаш гуталайш улые хулуудаг эрдэмтэй хулгайшад дүүрэн байха, – гэжэ һама хүбүүндээ һанаагаа зобонгёор шэбэнэжэ хэлээд, гайхангяар үргэлжэлүүлбэ. – Юундэ хоёр сэсэг абааш?

– Кинодо харахадамни, нэгэ эрэ хүн нарайлһан һамгандaa болон врачта сэсэгүүдые барижа байгаа һэн.

– Ши Юмжэдэй үбгэн бэшэ, дүүнь ха юмши?

– Дүүнь һэн хойноо эгэшэдээ сэсэг бэлэглэхэб, врач, медсестранууд намайе үбгэниинь гэжэ һанаг лэ.

– Зүб хэлэнш. Зай, абаад, хойноһоомни даха. Энэ ногоон базаарай саада захада тэбхэр томо саарһан ханзатай конфетэ, торт байгаа һэн, – гээд, һама хүбүүтээ дахуулан саашаа ошожо, тэрэ хэлэһэн юумэнүүдээ хүбүүндээ абхуулба.

Ринчин эхэтэсэ газар гараад, трамвайн тогтодог газарта ошожо ябахадaa, шампанска абахаяа мартаһанаа һануулба. Хотын магазинуудта ямар юумэнэй хаана байдагые мэдэхэ болоһон һама зүүн гараараа зангаад:

– Эндэш байдаггүй, харин нарайлалгын гэрэй хажуудахи магазинда тэрэ тэнзэгэршни байгаа һэн, тэндэхээ абахабди, – гээд, трамвайда һуухаяа оошор эзэлэгшэдэй хойно зогсожо, гартахы сэсэгүүдээ үнэрдөөд абаба.

Эхэ хүбүүн хоёр трамвайда ороод, нэгэ һуурида зэргэлжэ һууба. Ринчин ямар магазин болон эмхи зургаануудай хаана байдагые мэдэхэ гэжэ трамвайн сонхоор хоёр тала тээшээ харана. Һама, маани уншаһан юумэндэл, аман соогоо юушьсб гүбэрнэ.

– Эжы, мүнөөдэр гаргаха гээ хадаа, хоюуланайнь бэе тамир бараг байха даа, – гэжэ Ринчин эжынгээ һанаас тэгшэлнэ.

– Һаалта бү хэ! Трамвайн тогтодог тэндэхи буудалнуудые тооложо һуунаб. Шүдхэр абаг сэхэ, шинии дуугархада, шамтай шашалдахадaa, тооложо һууһан тоогоо һамаржархибаб, – гэжэ һама хэлээд, хүбүүн тээшэ хёлойбо.

– Эжы, бууха газараа кондукторһаа һурахадaa, хэлээд үгэхэл, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

Һамын трамвай болон автобусуудай тогтодог буудалнуудые тооложо, хүрэхэ газараа хүбүүндээ мэдүүлбэ. Ринчин бууха газараа кондукторһаа һуража мэдэбэ.

– Хүбүүн, мүнөө буухамнай. Кондукторһаа энэ тэрэ юумэ һу-

ража, ажалыень бү хаатуула, – гэхээр, хама трамвайн үүдэн тээшэ ошобо.

Кондуктор эхэнэр гартаа сэсэгүүдые бариһан һамын хаана хүрэхээс хүбүүндээ хэлэхые гансата тухайлаад, тэдэниие нарайтай болоһоорнь амаршалаад, уриханаар энсэбхилэн үдэшэбэ. Эхэ хүбүүн хоёр зуурандаа магазинһаа шампанска абаад, нарайлалгын гэртэ оробо. Таба-зургаан хүнүүд коридорой ханын захаархи хандалинууд дээрэ һууна. Нюргаар уташаг, шэг шарайгаар сэбэршэг хүбүүн гартаа сэсэг баринхай юумэ уулзалгын тэрэ коридор соогуур урагша-хойшоо ябуултана. Эхэ хүбүүн хоёр утган абадаг таһалгада оробо.

– Таанад хэндэ ерээбта? – гэжэ сагаан халаадтай залуухан басаган столой саанаһаа илдам зохидхоноор һураба.

– Мүнөөдэр Балданова Юмжэдые долоодохи палатаһаа гаргаха хэн, – гэбэ һама.

– Ойлгооб. Эдэ абаад ерэхэн юумэнүүдээ орхигты, коридор соо һуугаад хүлэсгты, – гэжэ тэрэ басаганай хэлэхэдэ, эхэнь хүбүүнтээс гаража ябатараа, богоһо дээрэ тогтоод:

– Тэдэ хоёроймнай бэс тамир ямар гээшэб? – гэжэ һураба.

– Һанаагаа бү зобогты, һайн хадань мүнөө нарайлалгын гэрһээ гаргахань. Таанад хүлэжэ байгты, дуудахабди, – гэжэ тэрэ басаган хэлэбэ.

Утган абадаг таһалгаһаа гарахадаа, һама сэсэг бариһан үнөөхи хүбүүнтэй үүдэнэй наана мүргэлдэхэ тооной уулзашаба. Тэрэ хүбүүн һамаһаа хүлисэл гуйгаад, үнөөхил һанаа-үнөөндэ абтажа, утгалгын коридор соогуур ябуултана. Һама һуури эзэлхэн хүбүүндээ ошожо, хажуудань зэргэлжэ һуугаад, баглаа сэсэгүүдые бариһан үнөөхи хүбүүс хайрлангяар хараад: «Энэ хүбүүн үхибүүгээ, һамгаяа харахаяа схэл яарана дээ», – гэжэ сэдхэхэд:

– Энэ хүбүүнэй һамган ямар талаантайб дээ, тиихэдэнь минии Юмжэд... – гэжэ дутуу хэлээд, һанаа алдаба.

Ринчин эгэшынгээ нарайлалгын гэрһээ гаргалсаха үбгэнгүй байһанда халаглаһан эжынгээ, һанаа сэдхэхыень тэгшэлхэ гэхэндэл, гар дээрэнһе гараа табижа:

– Эгээн дүтын бидэ хоёр байна ха юмбиди, – гэжэ шэбэнээд, хажуудахи хандали дээрэ табиһан томохон сүүмхэ хаража: «Энэ хүбүүнэй сүүмхэ гээшэл ха», – гэжэ багсаална.

Саг аалихан ошожол байба. Бэриэ гү, басагаяа гү, али һамгаяа нарайтайнь хүлэжэ һууһан хүнүүдтэ саг тогтошоһон шэнгээр удаа-шарна. Илангаяа урагша-хойшоо ябуултаһан хүбүүндэ удаан болоһон шэнги...

– Ши, хүбүүн, яатараа ябуултанап, бидэнэй ханаа зобоонош! Сүүмхынгээ хажууда хуу! Оошоргүйгөөр тэдэнийеш асархагүйл. Шамайе дуудаха. Ходик часын хэлэн мэтээр бү ябуулта, – гэжэ тэдэнэй дунда хууһан наһатайшаг нэгэ эрэ хүн хэлэбэ.

Тэрэ хүбүүн тэндэ хуугшадай ханаас зобоожо байһанаа ойлгоо юм гү, али хэлэгшэ хүнэй үгыс дуулаа юм гү, сүүмхынгээ хажууда ошоод, хуушаба.

– Баарһан, эсэгэ болоһон энэ хүбүүн һамган үхибүүн хоёртоо ханаагаа зобонгүй яахаб дээ. Энэ хүбүүс хаяшаг эндэл хараа һэм, – гэжэ һама хүбүүндээ шэбэнэн хэлэбэ.

Энэ үедэ угтан абадаг таһалгын үүдэн нээгдэжэ, сагаан халаадтай, сагаан бүдөөр оёһон тоорсог малгайтай залуухан басаган толгойгоо бултайлгаад, нарайлһан эхэнэрэй фамилииэ хэлэжэ, эндэһээ гэртээ абаашахаяа ерэгшэдыс уриба. Урагша-хойшоо ябуулһан хүбүүндэ сухалтайгаар хэлэгшэ үнөөхи хүн нэгэ эхэнэртэй хууриһаа бодожо, баглаа сэсэгүүдээ урдаа барижа, шала дээрэһээ сүүмхэтэй юмээс абаба. Тиигээд тэдэнэр дуудагша басаганай таһалгада оробо. Арба гаран минутын үнгэрхэлөөр, мансытай үхибүү тэбэриһэн тэрэ хүн, хойноһоонь баглаа сэсэг бариһан нарайлһан эхэ тэндэ орогшо эхэнэртэй баяртайгаар хөөрэлдэһөөр гараад, коридорой эхэ үүдэн тээшэ алхалшаба. Баймга оошороороо хэдэн хүнүүдэй нарайлһан эхэнэрнүүдыс нарайтайнь гэртээ абаад ябахада, коридор соо хуугшад үсөөрбэ.

Сагаан тоорсог малгай үмдэһэн үнөөхи басаган таһалгынгаа үүдыс багаханаар нээгээд:

– Балдановада ерэгшэд орогты, – гэжэ уриба.

Һама хууриһаа бодожо, платингаа уршын алдаһан хормойс татан эльбэбэ. Ринчин баряад байһан сэсэгүүд болон хажуудаа табяад байһан сүүмхынь абаба. Сэсэг бариһан үнөөхи хүбүүн тэдэ хоёрой халта удаашархыс һамбаашалжа, гүйдэлөөрөө тэрэ таһалга руу оробо.

– Энэ хүбүүн тэндэ бидэнһээ урид орошобол. Балдановада ерэгшэд гэбэ бэшэ гү? – гээд, һама хахад харгыдаа тогтошобо.

– Тиигээ, тиигээ... Юмжэд гэжэ хэлээгүй. Балданова Юмжэдһээ бэшэ хэн байхаб, – гэжэ Ринчин мэдээрхэбэ.

– Магад, ондоо Балданова, халта хүлэжэ баглая, – гээд, һама, хүлөө тушуулһан юмэндэл, тогтоһон газартаа хүдэлэнгүй, зогсобо.

– Ороё, юун болоо юм, ондоо һаань, һөөргөө гарана бээбди, – гэжэ Ринчин хэлээд, үүдэ нээмсээрээ, толгойгоороо тэрээн уруу зангажа, эхээс хүлэбэ.

Һама үгынь дуулаагүй хүбүүндээ дураа гутажа, хүйтэншэгөөр

урдахаань хёрбойн хараад, тэрэ таһалгада түрүүлэн оробо. Тэдэниие дуудагша басаган үгы, харин түрүүн тэндэ хууһан басаган столойнгоо саана, эхэнэр эрэ хоёр докторнууд «Т» үзэг болгожо урдань табиһан столой хажуу талаар хууба. Сэсэг барижа, сүүмхэсэ шала дээрэ табиһан залуу хүбүүн тэдэ докторнуудай урда хууба. Эхэ хүбүүн хоёр Юмжэдөө үгылэн хараһанай һүүлдэ, докторнуудыс мэндэшэлээд, түлгүү байдалда ороһоноо тэндэ хуугшадта мэдүүлэн, тэбдэнги юумэд зогсобо.

Урдахи стол дээрэ хэбтэһэн саарһануудыс хаража хууһан доктор эхэнэр орогнодыс мэндэшэлээд:

– Таанад... Балданова Юмжэдэй хэд болонобта? – гэжэ һураад, хоёр эрэшүүлыс ээлжэлүүлэн хараба.

– Би түрэхэн эхэнь гээшэб, энэ хүбүүн дүүнь болоно, – гэжэ һама харюусаба.

– Ү-үү! Та Юмжэдэй эжы болоно гээшэ аалта? – гээд, тэндэ түрүүн орогно хүбүүн бушуу түргөөр хүл дээрээ бодоод, һамада хуухыень хуурияа дурадхаба.

– Тиимэлби дээ. Тиихэдэ ши... Магсар болоно гээшэ гүш дээ? – гэжэ һама һураад, урал дээгүүрээ урихан мийэрэл гүйлгэхөөр, стул дээрэ хуушаба.

Магсар Юмжэдэй түрэлхидтэй танилсажа, гараа барилсаба. Эхэ хүбүүн хоёр тэрэниие үхибүүтэй болоһоорнь амаршалба. «Дасан зүб лэ ошоо байнаб. Зүб лэ сэргэм үргүүлээ, ламада зүб лэ маани, мэгзэм уншуулбаб. Бурхан туһалба ха юм дээ», – гэжэ һама сэдхэжэ хуухадаа, Магсарыс өөгшөөн, уриханаар харана. Энэ үсдэ тэдэниие дуудагша медсестра мансытай үхибүү тэбэринхэй, Юмжэд хүхюухэнээр мийэрһээр, тэрэ таһалгада оробо. Тэндэ хуугшад булга хүл дээрээ бодобо, сэсэгүүдыс барилган, амаршалган, абажа ерэхэн юумэнүүдээрээ столой оройс бүрхөөбэ. Томонууд фужернүүдтэ шампанскын аягалагдахада, нарайда зорюулһан үрсэлнүүд зэдэлжэ, баяр ёһололой багахан найр болобо...

* * *

«Тиихэдэ бидэнэр ээлжэлэн байжа, Магсар Юмжэд хоёрой түрүүшын үхибүүс хараа бэлэйбди. Эжымни дасан дугангаар ябаа, Магсарта уулзахаяа ажалданышье, байдаг хамтын байраданышье ошоо һэн, тээд уулзажа шадангүй, Юмжэдэйнгээ бэшэхэн запискыс вахтер эхэнэртэ орхихон байгаа. Эхэ хүн үхи хүүгэдэйнгээ хойноһоо ябадаг гээшэ ааб даа. Мүнөө би өөрөө эсэгэ болобоб, тээд басагаая хараагүй зандаа байнаб. Хажуудам эжымни байгаа хаа,

намда яаха-хээхэ тухай нэгэл юумэ хэлэжэ, заабарилжа үгэхэл хэн», – гэжэ Ринчин түрэнэ эжыгээ үгылэн халаглаба.

Басагатай болоһондоо баярлаһан Ринчин ногоон базаар орожо, яблоко, хоёр хабтагархан шоколад болон нэгэ шэл архи абаад, барилгашадайнгаа хамтын байрада сэрбэ. Үүдэ хахидаг Мария Михайловна тэрэнэй баяртай шэг шарай харамсаараа, тэрэниие ямар юумээр амаршалхаяа ойлгожо ядашоод:

– Зай, хүбүүмни, юун болооб? – гэжэ хураба.

– Намайе амаршалагты, эсэгэ болооб! – гээд, Ринчин зэр зэбсэгүүдэйнгээ хайрсаг шала дээрэ, сеткэтэй юумэнүүдээ вахтёр эхэнэрэй стол дээрэ табиба.

Мария Михайловна тэрэнэй гар барижа амаршалаад:

– Басаган гү, али хүбүүн гү? – гэжэ хураба.

– Басаган...

– Найн гээшэ, болоо, болоо!... Үхибүүдэй ехэнь басаган байбал – дээрэ юм, хожом хойно дүүнэрээ абалсаха. Ши тэдэндээ, нарайлалгын гэртэ ошоходоо, сэсэг абаарай, – гэжэ Мария Михайловна дурадхажэ, тэрэнэй түрэ найраа хээгүйснь мэдээшье хаа, хээээ тэрэнээ хүсэлдүүлхэ тухайнь хурабагүй.

Ринчин сеткэ сооһоо яблоко болон хабтагар шоколадуудайнгаа нэгыс тэрэ һамганда үгөөд:

– Мүнөөл һая дуулабб, басагамни һаял һара хахадтай боложо байна, хүдөөдэ юм ха, – гэжэ хэлэбэ.

– Тэдэнээ эндэ асарыш, таанадта нэгэ таһалга олдхо байха, харин баймга ажалһаан байра үгэнэ ааб даа.

– Эхэнь эндэ юм, басаганиинь гэртэхиндэнь байна...

Мария Михайловна халта бодолгото болоод:

– Тиихэдээ шамда шийдхэгдээгүй асуудал бии юм байна, гэртэхидынь шамда дурагүй аал? – гэжэ хураба.

– Гэртэхидынь дуратай, тсэд өөрөө...

– Тэрэ хамаагүй, баймга эхэтэйн үгэсэ ойлголсохо байхат, шам-һаа үхибүүтэй болоод, хайшаа холо ошоход даа, – гэжэ Мария Михайловна мэдээрхэжэ, тэрэнэй һанаас тэгшэлбэ.

– Тиигээ һаань, һайн бэлэй, – гээд, Ринчин сеткэтэй юумэсэ болон хайрсагаа абаба.

– Шиний хатаниие хараа хэн гүб, али үгы гү? Ши тэрэнээ эндэ асараа хэн гүш, али үгы гү? – гэжэ хамтын байрын хүбүүдтэ эхэ шэнгээр ходол һанаагаа зободог болоһон тэрэ эхэнэр хураба.

– Нэгэ дахин хараһан байхат...

– Оройдоол нэгэ дахин гэжэ гү? Тэрээнтэсэ намайе танилсуулаагүй юм гүш?

– Танилсуулаа хэм, мартаат. Үндэр, набтараараа минии зэргэ, сэбэр хайхан шарайтай юм.

– Зай, зай, ханааб... Урал, ама, нидхээс шэрдэһэн, зураг шэнги басаган шамайе хүлээгээ хэмнай даа. Тэрэнэй шамайе хүлээжэ ядаад, ябаха гэхэдэнь: «Хүлээгты, ерэхэ дүтэлөө», – гээгшэ бэлэйб.

– Тиимэ, тиимэ, тэрэл басаган...

– Гэр байратай юм гү?

– Байратай... Петя бидэ хоёрой таһалгаһаа халга сэхшэг юм...

– Үглөөдөрһөө ши ноёдтоо хамгатай, үхибүүдтэй болобоб, байха байра хэрэгтэй болоо гэхэн мэдүүлгэ бэшэ. Шинии барилгын газар, завод хоёр айл бүлэ болоһон залуушуулда болбосон түхэлтэйшье бэшэ наа, модон гэр үгэдэг юм, – гэжэ Мария Михайловна тэрээндэ заабари заршам хэлэбэ.

Ринчин тэрэнэй хэлэһые зүбшөөжэ, толгойгоо дохёод, өөрынгөө таһалгада хүрэжэ, түлхюурээ абахаяа хармаанаа нуулижа байтараа, үүдэнэйнгээ нээлгээтэй байһые обёороод, түлхиһөөр досоонь оробо. Петя галстугаа уяжа, шкафайнгаа гэрэлэй урда зогсобо. Хайшаашьеб ошохоёо түхээржэ байһан тэрэ стол дээрэ яблоко болон хахадые хараад, Ринчиние гайхангаар харапана.

– Бишни эсэгэ болооб, – гэжэ Ринчин хэлээд, баряад ябаһан хайрсагаа орон доогуураа түлхибэ.

Петя тэрэнэй гар адхаад:

– Амаршалнаб! Хэзээ? Хэнһээ? – гэжэ нураба.

– Хотын сээнтэртэ Баян-Далайтай уулзааб. Тэрэ Ешигмаагай намһаа басагатай болоһон тухай дуулгаа, – гэжэ Ринчин баяртайгаар хэлээд, нэгэ нэгыс барихые дурадхаба.

– Хүлисэ, би нэгэ басагантай уулзаха хэм, яаража байнаб, хожом, зай гү? Тээд ши минии басаган гэжэ хаанаһаа мэдэбэш, магад, ондоо хүнһөө аалам? Олохон хүбүүдэй толгойе эрыюулһэн эмэ юм даа. Бишье тэрэнэй хойноһоо гүйгөөгшэ бэлэйб, сэхынь хэлэбэл, гологдоо хэм, эмэ гэхэндэм, намайе хүлисэ. Хаһа саг соогоо тэрээнһээ холодогшом хайн гэжэ ханагшаб. Үдэшэлэн орой ерэхэдээшье болохоб, юун болоно даа, дахин уулзатараа баяртай, – гэжэ тэрэ хүйтэншэгөөр хэлээд, таһалгаһаа гараба.

«Энэ нүхэрни минии баярыс хубаалдахагүй байна, өөрөө тэрээндэ үнэхөөр гологдоо юм гү, али намда атаархаба, жүтөөрхэбэ гү?» – гэжэ Ринчин өөртөө ханаад, халуухан сайгаа уужа, колбаса болон тоһотой хилээмэ эдсэд, архияа саашань хэжэ хадагалба, нэгэ яблоко абажа угаагаад, орон дээрээ хэбтэмсээрээ, тэрэнээ хазан байжа, олон табыс ухаалдиба.

Урин дулаанай ерэхэдэ, Улаан-Үдын гудамжаар ургадаг улаан-гирнуудай, Үдэ голой эрьсэрхи бургаануудай гүлгэд сайбар хүхэ үнгэтэй болон пэсхылдэхээр, набша намаануудаа бултайлгажа эхилбэ. Нүнндөө дулаан хоноходонь, эрхын хюмһанай зэргэхэн болоһон набшаанууд үглөөнэй улаан нарые үдэр бүхэндэ угажа, улам утаханууд болоходоо, оршон тойрониё ногооруулан шэмэглэбэ. Гэбэшье, хотын баруун хойто зүгэй үндэр уулануудай нүсэгэн оройнууд саһан малгайнуудтаяа зандаа тобхойлдоно.

Ринчин ажалһаа хэдэн хоногой амаралта абажа, нэгэдэхи курсынгаа түгэсхэлэй шалгалтануудыё тушаахын түлөө үдэр, хүнийё илгангүй, номоо үзэбэ. Үнгэрэгшэ үдэрнүүдтэ Ешигмаа болон нарай нялхаяа мартаһан тэрэ һүүлшынгээ шалгалтыё муу бэшээр тушаагаад, хамтынгаа байрада бусажа, хубсаһа хунараа тайлангүй орон дээрээ хэбтээд: «Минии гурбатай-дүрбэтэйхэн байхада, хүршэмнай нарайтай боложо, һамгаяа больницаһаа асараагша һэн. Би тэрэ үхибүүснь хараха, наадаха гэжэ гэртэнь ороогшо һэм. «Жаахан байна, хойто жэлһээ наадахадаш болохо. Хожом хойно хүбүүсменай аха мэтээр дахуулжа ябаарай. Мүнөө хасарыснь таалыш даа», – гэжэ гэртэхидынь намда хэлээ бэлэй. Би үлгы соо хэбтэһэн үхибүүнэй зөөхэй шэнги үнжэгэн зөөлэхэн хасарыснь таалаагша һэм. Мүнөө Ешигмаагай... минии басаган эгээл тиимэ хасартай байха даа», – гэжэ бодолдо абтан байгараа, бүхэ нойроор унташаба.

Нэгэ хэды саг болоод һэрхэдэнь, тэрэнэй толгой яншана, шэхэнүүдынь шааялдана. Тэрэ угаалнигта нюураа угаагаад, магазинай хаагдаагүйдэнь үрдихэ гэжэ таһалгаһаа гараад, доодо дабхарта бууба. Тугаархана үүдэнэй һахюулда үгы байһан Мария Михайловна столойнгоо саана һууба. Ринчин тэрэниё мэндэшлээд, нэгэ-хоёр үгэ андалдангүйгөөр хажуугаарнь үнгэрхэсэ тэбшэжэ ядаад, тогтошобо.

– Хэр шалгалтануудаа үгэбэш даа? – гэжэ вахтер эхэнэр һураба.

– Һайн...

– Һайнаар тушааһандаа, намайёшьё баярлуулбаш. Үхибүүндэ хэзээ ошхошониб?

– Мэдэнэгүйб, ажалдаа гараха болошобоб. Магад, эндүү-алдуу болоо аалам...

– Инаг дуратай басаганайнгаа түлөө тэмсэхэ ёһотойш. Хүбүүд һамга хэхэ гэхэн басагаяа бусадта буялалгуулхагүй гэжэ наншалдадагыё ушар бии юм, – гэжэ Мария Михайловна хэлэбэ.

– Би хүнтэй наншалдажа шадахагүйб, – гэжэ Ринчин үнэн сэхэсэ хэлэбэ.

– Шамайс мэдэнэб, ши дан даруу зөөлэн зантайш, сагаан сэдхэлтэйш. Гэбэшье, тэмсэхэ, тэмсэхэ, үшөө дахин тэмсэхэ ёһотойш, – гэжэ тэрэ эхэнэр хэлээд, хайрлангяар урдаһаань харашаба.

Ринчин тэрэнэй хургаал-заабаридань баяр хүргэжэ, үгэ дуугүйгөөр толгойгоо дохижо, газаашаа гараад, үнишье болонгүй, хажуудахи магазинһаа хилээмэ, тоһо, элһэн саахар болон эльгэ дотороор хэһэн колбаса абаад, хамтынгаа байрада бусаба.

– Ринчин, шамда нэгэ эхэнэр ерээд, хүлсэжэ һууна, – гэжэ Мария Михайловна хэлэбэ.

Наһатайшаг нэгэ эхэнэр үүдэнэй хажуудахи диван дээрэхэ бодожо, Ринчиндэ дүтэлбэ. Ринчин түрүүшээр тэрэ эхэнэрыс гайхан хаража байгараа, Ешигмаагай эжынь гэжэ танияд, урал дээгүүрээ урихан мийһэрэл гүйлгэжэ, урдаһаань угтан, нэгэ-хоёр алхам хэбэ. Ешигмаагай эхэ үнгэрһэн нэгэ жэл соо тад ондоо болошонхой байба. Тэрэнэй маряатай бүдүүн бэс шууража, танихын аргагүй болотороо туража, булсагар улаахан хасарнуудынь үгы болошоһон, шэг шарайнь хубхин сагаан, үргэнүүдэйн яһанууд гүрьлдэн бултайлдашанхай харагдана.

Тэдэ хоёр амар мэндэсэ андалдан байжа, гар гараа барилсаба. Ринчин Ешигмаагай эжын уриханаар энсэбхилхэдэнь, нюдэдэйн шэгшэгүүдэй уршалаатадагыс, булсагархан хасарнуудайнь хонхойлдодогыс хайшааһанаа һанаадхиба. Тсэд тиихэдэ тэрэнэй хайшааһан тэдэ уршалаа болон хасарнуудайнь хонхорхонууд харагдабагүй.

– Минии таһалгада ороё, бэс тамиртнай хэр бэ? – гэжэ асууһаар, Ешигмаагай эжыс һугадан хүтэлжэ, хоёрдохи дабхарай гэшхүүр өөдэ аалихан алхалба.

– Гэмгүй, зай, хүбүүмни, өөрөө хэр байнаш? – гэжэ Хэшэгмаа һураба.

– Гэмгүй. Таанад?

– Бултадаа гэмгүйбди, баяр гэхэдэ, манай бүлэдэ нэмэлтэ ерэнхэй.

– Мэдэнэб, дуулаа һэм. Нарайтнай хэр гээшэб?

– Һайн. Угжа хүхэнэ, үдэр бүхэндэ томожожол, улам хомхой боложо байна.

Тэдэнэр гэшхүүрээр хоёрдохи дабхарта гараба. «Ешигмаагай эжы ямар хэрэгээр намда ерэбэб? Нарайнь Һайн гэнэ, тсэд ямар нэгэ юумэн болобо гү? Намһаа ерэхэн хэрэгээ нyoунал ха», – гэжэ Ринчин сэдхэнэ.

– Зай, хүбүүмни, гарысмни таби даа. Би унахагуйб, шамайе да-
хаад, хойноһоош ябаһууб, – гэбэ Хэшэгмаа.

Ринчин өөрынгөө таһалгын үүдэ нээжэ, Хэшэгмаас урдаа оруул-
жа, асарһан сеткэтэй юумэеэ стол дээрэ табижа, стол дороһоо стул
татажа гаргаад:

– Эндэ һуугты, хүлнүүдээ амаруулагты, – гэмсээрээ, зайн га-
лаар хүдэлдэг сайр сагаан гүсэдэ уһа хээд, стол дээрээ табижа, шну-
рыень розеткэдэнь хадхаба. – Сай уухабди, эдсэлхэбди, уһан сагтаа
бусалха...

Хэшэгмаа стул дээрэ һуугаад, байра соохи юумэнүүдыень хай-
мадан хараашална. Хамаг бүхы юумэнүүдэй эмхи гуримтайгаар
байра байрадаа байхадань, энэ таһалгын эзэдэй нарин нягтые ойл-
гоно. Ринчин костюмаа тайлажа, шкаф соогоо үлгөөд, угаалнигтаа
ошобо. Гүсэтэй уһан шааяжа эхилхэдэ, Хэшэгмаа хүл дээрээ бо-
дожо, Ринчинэй сеткэ сооһоо эдихэ юумэнүүдые гаргажа, стол дээрэ
табиба. Ринчин үүдэнэйнгээ хажуудахи угаалнигта гар, нюураа
угаажа аршаад, аршуулаа хажуудахи үлгэсэдэнь үлгэхэдөө, хилээмэ
болон эльгэ дотороор хэһэн колбаса хэршэн отолжо зогсоһон
Хэшэгмаас харахадаа, ухаа алдажа:

– Болигты, болигты, би өөрөө хэхэб. Та амаржа һуугты, – гэжэ
хорибо.

– Би шамда хари хүн бэшэб... яба-хээбэшье эхэнэр гээшэб, хам-
һалсаһууб, – гэжэ Ешигмаагай эжы хэлээд, хэршэжэ байһан юумэ-
нүүдээ дууһаха дүтэлбэ. – Уһан бусалаа, сайгаа эдсэшүүлэ...

Ринчин гүсынгөө шнур розеткэхээ ходолбо. Тиигээд заварник
соохи хуушан шаарыень адхажа, хүйтэн уһаар зайлаад, шэнэ сай
хэжэ, дээрэхэнь бусалһан халуун уһа гүсэхөө гоожуулба. Тэдэ хоёр
абаһаар хөөрэлдэхэ үгэсэ оложо ядан, хэдэн минутын үнгэртэр
эдсэлхэ юумэнүүдээ бэлдээд, столой хоёр тээ урда урдаһаа харал-
сан һууба.

Ринчин айлшандаа болон өөртөө сай аягалаад:

– Бидэ һү үгы хадаа, хара сайдаа элһэн саахар хэдэгбди, – гэжэ
хэлээд, Ешигмаагай эжыдэ аягалһан сайда саахар хэбэ.

– Гэмгүй даа. Заримдаа, илангаяа үбэлэй сагта манай тосхондо
һүн олдодоггүй...

– Танай бэс хайн гү даа? Та урданайхиһаа тураа янзатайт.

– Бараг байгшабди. Ажалдаа диилдээ бээбэ. Мягмар бидэ хоёр
шамайе хүлсэгшэбди. Мүнөө би Ешигмаагай нарайсьн харууһалан
абадаг нянькань болонхойб. «Үнэхөөр артистка болохо гээ һаа,
үдэр бүхэндэ ажалдаа хожомдонгүй гарадаг бай, гэрэйнгээ ар-

тистка болохо гээ хаа, жэл бүхэндэ түрөөд, үхибүүдээ хахи» гэжэ ажалайнгаа даргада хэлүүлээ юм ха. Мүнөө гастролёор хари гүрэн Франци ябанхай, ерэхэ дүтэлжэ байна. Наадажа байһан рольһоом гаргажархюужан гэжэ Ешигмаа айдаг, юрэдөө, артистын ажал гайтайл юм ха даа.

– Газар үзэжэ ерэхэ юм байна. Би, юрэдөө, хажуудаа байһан Монголшыё ошожо үзөөгүйб. Сэхынь хэлэхэдэ, буруугай бэлшээрһээ гараадүй хүн гэшэб...

Тэдэ хоёр сайгаа уужа дүүргэбэ.

– Зайгуул хүнэй байра байдал, гэр бараан задагай байдаг, – гэжэ Хэшэгмаа аалин болоһон байдал таһалдуулба. – Иимэ зайран басагандамнай гэрээ нахяад, үхи хүүгэдээ харууһалаад байха үбгэн хэрэгтэй гэшэл ха. Басагаяа зайран гэжэ муушалба, шамайе үбгэниинь болохо хаа гү гэбэ гэжэ бү хана...

Ринчин уур сухалайнгаа гэнтэ орьёлходо, шэхэнэйнгээ үзүүрнүүдые улайгажарёод:

– Би басагандатнай тоолгуулнагүйб. Бидэ хоёрой мэргэжэл гэхэ юм гү, али ажал ондо-ондоо ха юм даа, тиимэһээ алишыё талаараа таарахагүй хоёр байнабди, – гэжэ хэлэбэ.

– Мэдэнэб, – гээд, Хэшэгмаа толгойгоо дохижо, ерэнэн шухала хэрэгээ хаанаһаань эхилэлтэйб гэнэн бодолдо абтажа, юун гэжэ хэлэхэсэ ухаалдина.

Ринчин ута хара нидхэнүүдээ зангидажа, яажа мэхэлүүлһэнээ түрэнэн эхэдэнэ хэлэлтэй гү, али үгы гү гэнэн бодолдо абташаба.

– Мэдэнэб, – гээд, Хэшэгмаа аяга соогоо сай хэжэ, нэгэ балгаад, тэрэнээ стол дээрэ табихадаа, үргэлжэлүүлбэ. – Болоһон хамаг бүхы юумэ хуу мэдэнэб. Хүбүүд бүхэнтэй ябана гэжэ эсэгэнэ басаган тухайгаа дуулаад, тэрэ хүбүүгээ асара, бидэнтэй танилсуула гэнэн байгаа. Хүсөөрөөшыё гэхэдэ, хүсөөрөө бэшэ, харин арга мэхээрээ та хоёрыё хамтаруулха гэжэ Мягмар оролдоо юм. Тээд тэрэнышыё бүтээгүй даа. Ши тиихэдэ басаганайм мэхэдэ орожо, Байгал далайе түрүүшынхисэ харахаяа манайда ерээш, хохидолдо ороош... (Ринчин тэрэнэй хэлэһыё зүбшөөжэ, толгойгоо дохибо.) Хүлисэ намайе. Ши бү сухалда, бү гомдо. Би нарай үхибүүгээ хүршындоо орхёод, өөрынгөө хэрэгээр хото ерэхэдээ, бүтэхэ, үгышыё хаань, таанадай хэрэгээр шамда ерэбэб. Шинии хаягыё Ешигмаа бэшэ, харин Баян-Далай хэлээ юм. Тиихэдэ шамайе басагантаймнай үнэхөөрөө ханилдаг хүбүүн гэжэ буруу ойлгоод, архи уулгажа һогтоогоод, нэгэ таһалгада, нэгэ орон дээрэ хонуулаабди. Энэ миниишыё, Мягмарайшыё тэхэрюулэшгүй алдуу юм. Эндэ би сэхэн зэмэтэйб...

Ринчин хажуудахиингаа тогтонгүйгөөр дужаганан хэлэхые пагнаха хоорондоо: «Басагандаа адли баһал мэхэтэй эхэнэр байнаш. Басаганайнгаа ондоо хүнһөө үхибүүтэй болоходонь, намайе хамтаруулха гэжэ һэдэлгэ хэжэ байна гүш даа», – гэжэ сэдхэнэ.

– Ешигмаа шамһаа үхибүүтэй болоо...

– Яажа мэдэбэт? Ондоо артист, режиссёр хүбүүнтэй ханилна хаям.

– Тон зүб хэлэнэш. Бидэ тэрээнтэй ханилһыеньшые мэдэнэбди. Тэрээнтэй дүтэ ханилхадаа, шамһаа хээлитэй болошоһон байгаа. «Дахуул үхибүүтэй эхэнэртэй хамтархагүйб», – гэжэ тэрэнь хэлээд, Ешигмаас хаяһан байгаа. Эхэ басаган хоёр эрэшүүлһээ нюудаг хамаг бүхы нюусануудаа бэс бэсдээ хэлэдэг, зүбшэдэг гэшэ. Басаганаймни хэлэгшээр, минии тооложо гаргагшаар, зээгэймни эсэгэ ши болонош. Шамайе заабол басагантаймнай хамтара гэжэ бааланагүйб, араса, болихо – шинии дуран... Мягмар бидэ хоёрой бурхандаа ошоһон хойно нарай нялха томо болоходоо, түрэнэн эхэ, эсэгэсэ бэдэрдэг, мэдэхэсэ һанадаг гэшэ. Хамта һуужа байтараа, һалаһан, һандарһаншые хүнүүд байдаг, нарай нялхын зэмэ бэшэ, харин эхэ, эсэгын зэмэ юм ааб даа. «Нарайдань хаяһан эхэ эсэгэ хоёр хожом хойно нүгэлөө нюдөөрөө үзэдэг» гэнэн урданай сэсэн үгэшье байдаг. Эхэ бүхэнэй нангин уялга иимэ юм гү, али шинии мяхан түрэл манайда байна гэжэ шамда хэлэхэсэ ерээ хүм даа.

– Тээд үнэхөөрөө минии басаган гэжэ яажа мэдэхэбиб? – гэжэ Ринчин һөөргэдэбэ.

– Басаганайм, минии тоолон гаргалгада үнэншөөгүй һааш, мүнөөнэй медицинэ бултанайтнай шуһаар мэдэдэг болонхой хаям.

Таһалга соо хон-жэн байдал тогтошобо. Ринчин ямар ябуулга, шиидхэбэри абалтайб гэнэн бодолнуудта абтажа, таһалга соогуураа ябуултажа байтараа, тогтоод:

– Ешигмаа юун гэнэб? – гэжэ һураба.

– Юун гэхэ юм даа, шамайе түрэнэн эсэгэнь гэнэ. Шамаар алимент түлүүлхэ гэнэгүйбди. Сүлөөгүй ажалтай Ешигмаа басагаяа харахагүй байна, томошог болоходонь, өөртөө асаржа, үхибүүдэй саадта ябуулна ааб даа. Тээд гастролёор хото-городуудаар ошоходонь, би гэртэнь ерэжэ байха хүн бээб. Мягмар бидэ хоёрой мэндэ байхада, Байгал далай ошожо, басагаяа хараад ерэхэ байгааһ даа, – гэжэ Хэшэгмаа хэлэбэ.

– Тон һаядаа амаралтын үдэр ошоход даа, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэтэй сасуу, үүдэн нээгдэжэ, суг хамта байдаг Петя ороод, Ешигмаагай эжыс мэндэшэлбэ.

Хэшэгмаа тэрэниис мэндэшэлээд, ябаха гэжэ хууриһаа бодошобо. Ешигмаагай эжытэй эндэ уулзахаб гэжэ ой ухаандаа оруулаагүй ябаһан Пегя түр зуура тээлмэрдээд байһанаа, хуушан түхэлдөө орожо:

– Нуугты, нуугты. Би таанадта хаалта хэхэгүйн тула ябабаб, нэгэ газарта хүрэхэ аад, мартааб, – гэжэ худалаар хэлээд, үүдэн тээшээ алхалшаба.

– Энэ хүбүүс таниха гүт? – гэжэ үүдэнэй хаагдахалаар, Ринчин һураба.

– Таниха, хайн танихаб. Манай басаганай хойноһоо яһалашье ябаа һэн. Манай басаган энэ хүбүүнэй толгойс эрыюулһэн юм. Тээд дурлаагүй басаганда ямар хүбүүд дурлахаб даа. Урдандаа эхэ, эсэгэнэр огто харалсаагүй хүүгэдээ хамтаруулдаг байгаа, мүнөө саг ондоо болошоо ха юм даа, – гэжэ Хэшэгмаа хэлээд, аалиханаар һанаа алдан, тэрэ таһалгын үүдэн тээшээ алхалшаба.

– Хүлсэгты! Би таниис үдэшһһүүб.

– Үгы, үгы, би харгыгаа олоно бэээб, – гээд, Хэшэгмаа гаража ошобо.

Ринчин костюмаа шкаф сооһоо абажа ябадалдаа үмдэһөөр, үүдэсэ суургалаад, хойноһоонь гүйжэ, доодо дабхарта хүсөөд, трамвайн тогтодог газар хүрэтэр үдэшэхэсэ газаашаа гараба. Тэдэ хоёр гудамжын хажуу талын ябаганай зүргэхэнөөр зэргэлэн, аалиханаар ябана.

– Тэрэ минии зээхэйхэн шамда яахыншыс аргагүй адли юм. Илангаяа шэхэнэйнь дорохи – шиниихил аад, шиниихи. Бурхан багшын шэхэн шэнги дороо һанжанхай. Тиимэ шэхэтэй үхин гү, али хүбүүн баян хэшэгтэй, нигүүлэсхы һайхан боди сэдхэлтэй, хамаг бүхы амитадыс хайрладаг хүн болохо гэлсэдэг, – гэжэ Хэшэгмаа хэлэжэ ябахадаа, Ринчиниис үгэдөө оруулан этигүүлжэ, срэхэн хэрэгээ бүтээжэ байһандал өөрыгөө тооложо, бүтүүхэн досоогоо баярлана.

– Хэн гэжэ нэрэ үгөөбта? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

– Үшөө нэрэ үгөөгүйбди, нэрэгүй нэхыгэ зандаа юм. Ши эсэгень хадаа, басагандaa нэрэ үгэлсэхэ эрхэтэйш. Хэн гэжэ нэрэ үгөөһаа гэжэ һананабши?

– Мэдэнэгүйб... Байгал далайтай холбоотой нэрэ үгэбэл, хайн байгаа гэжэ һананаб. Саарма гэжэ үгэ Байгалай һэбшээн гэдэг гү, али һалхин гү, магад, Энхэ-Нугынтнай нэрээр Энхэлмаа гэжэ нэрэ үгэхэдэ, ямар юм?

– Һонин нэрэнүүдыс һанабаш, Саарма Энхэлмаа хоёр Байгал-

дамнай хабаатай, тсэд зээхэйдэмни нэрэ үгэлсэхэ Мягмар Ешигмаа хоёр үшөө байна гүб даа.

Тэдэ хоёр үшөө ямар нэрэ ханалтайб гэжэ ухаан бодолоо түргэ-түргөөр гүйлгэн, абяа аниргүй болошобо. Үхибүүнэй тэргэ түлхихэн залуухан эхэнэр тэднэй урдахаа ерэжэ ябатараа, ябаганай тэрэ зүргэһөө гараад, хажуудахи сквер тээшэ годиршобо.

– Баян, ноён айлай басаган, али бэри хэбэртэй. Манай хотодо үхибүүнэй иимэ тэргэтэй залуу айл хурга дарамта үсөөн байха даа. Хаана иимэ үхибүүнэй тэргэ худалдадаг гээшэб? – гэжэ эгээл иимэшүү тэргэ зээхэйдээ абаха гэхэн бодолдо абташаһан Хэшэгмаа хэлэбэ.

Тэрэ залуу эхэнэр сквер соохи хандалы дээрэ хуугаад, тэргэеэ сааша-наашань болгон татажа, үхибүүгээ унтуулаад, барижа ябаһан сүүмхэ сооһоо нэгэ ном абаад, тэрэнээ шагаашаба. Ринчин ябадалдаа тэрэ эхэнэрыс гэдэргээ хараһаар, Хэшэгмаас трамвайда хуулгаад, үнөөхил ябаганай зүргэхэнөөр бусаба. Тэрэнэй хажуугаархи гудамжаар хүнхинэлдэхэн ашаанай болон хүнгэн машина-нууд хэлгэсэлдэн гарана. «Минии түрэхэн эхэ нарайлха болошохон Юмжэд эгэшымни үхибүүнэйн эсэгыс эгээл энэ Хэшэгмаа шэнгээр бэдэрээ, Магсартайнь уулзажа, нарайтай болохо тухайнь хэлээшьегүй хаа, басаганайнгаа записка вахтёрто орхихон, басаганайнгаа хуби заяанай түлөө дасан дуганаар ябаа бэлэй. Нама эжы Ешигмаагай эжы хоёр ямар адли юм. Зүб даа, үри хүүгэдэйнгээ түлөө эхэ бүхэн нангин уялгаяа дүүргэнэ гээшэл ха. Тон хаядаа Энхэ-Нуга ошожо, басагаяа хаража ерэхэ болоол даа», – гэжэ Ринчин сэдхэн, үнөөхи скверһээ алад үнгэржэ ябатараа, һөөргөө бусажа, сэбэр залуухан эхэнэрыс, тэргэтэй үхибүүс хараһаар дүтэлхэдөө:

– Эгээл иимэ үхибүүнэй тэргэ бэлэг олоһойб, – гэжэ өөрөө өөртөө шэбшэхээр, хажуудань ерээд, унтаж хэбтэхэн үхибүү болон тэргыснь хараһана.

Уншажа байһан номдоо бүхы ханалаа табиһан тэрэ эхэнэр танигдаагүй хүнэй хажуудань шэмээгүйхэнөөр ерэхыс хаял ойлгожо, сонсонгёр толгойгоо үргэжэ, тэрэниис гайхан хараад:

– Танда юун хэрэгтэйб?! – гэжэ асуугаад, үхибүүем абаад ябаһана аа гү гэхэндэл, тэргэеэ түлхидэг барюулһаань түргэхэн шүүрээд, хүл дээрээ хүрэн бодошобо.

Ринчин нарай үхибүүснь харахадаа, өөгшөөжэ, урин зулгыһаанаар энсэбхилбэ. Тсэд тэрэнэй энэ энсэбхилгэ залуу эхэнэртэ наада бариһан мэтээр ханагдажа, огтошье хайшаагдабагүй. Тиыхэлээрээ тэрэ ябаганай зүргөөр ябаһан хүнүүдһээ туһа эрижэ хашхархаяа иишэ-тиишээ мэгдүүгээр хараашалба.

– Намхаа бү айгты, хуутты, намда юуншье танһаа хэрэггүй. Би хаяхан үхибүүнэй эсэгэ болонхойб, тиимэһээ танһаа энэ-тэрэ юумэ-нүүд тухай хураха, мэдэхэ гэбэб, – гэбэ Ринчин.

Эхэ боложо, нарай үхибүүндэ ямар юумэнүүдэй хэрэгтэй болодогыс энэ хүбүүндэ хэлэхэ болоһондоо баярлашаһан тэрэ залуухан эхэнэр түргэ-түргөөр сохилһон зүрхээс хуушан түхэлдэнь оруулаад:

– Үхибүүнтнай басаган гү, али хүбүүн гү? – гэжэ хураад, номоо хаажа, хандали дээрэ хууба.

Ринчин тэрээнтэй зэргэлжэ хажуудань хуугаад:

– Басаган, эндэ хаяхан түрөө юм, – гэжэ үгэлбэ.

– Эсэгэ болоһоортнай амаршалнаб. Хэды хонооб?

– Удахагүй хоёр харатай болохо юм ха.

– Үшөөл жаахан юм байна. Минии хүбүүн долоодохи харадаа ябана, нам хуудаг, юундэшьсэб гэдэргээ мүлхидэг болонхой, халбагаар эдсэлнэ, аягада хэһэн шэнгэн юумэ ууна, өөрөө бэшэ, минии гарһаа ааб даа.

– Минии басаган гансал угжаар хү уудаг юм ха.

– Суг хамта байдаггүй юм гүт?

– Үгы. Юун гэхэ юм даа...

– Ойлгооб. Үхибүүн гэшэ халаһан-хандарһан эхэ, эсэгэсэ хамтаруулдаг юм даа. Бишье баһал үбэштэйрөөд абаа һэм. Намганайтнай хүхэндэ хүнэй үгы байхадань, уугжуурай болонхой бээ даа. Хүхэндөө хү оруулхын тула хүтэй сай сэхэр ууха хэрэгтэй, – гэжэ байжа тэрэ залуу эхэнэр, сэх юумэ мэдэхэ болоһон юумэндэл, ухаа заабарилба.

– Минии һамган сүлөөгүй ажалтай артистка юм, тиимэһээ үхибүүмни угжада оронхой.

– Угжаар үхибүүндэ витамин дуталдадаг, тиимэһээ һайн яблоко худалдажа абаад, сайн халбагаар досоохиенш шударжа, хюһажа, тэрэнэ үхибүүндэ эдсэлүүлжэ байгаарайш, боро эдсэндэ ороходонь, шэнгэсэтэй зөөлэхэн каша эдиюулээрэйш. Минии хэлэхэ хургаал-заабари иимэл даа, – гээд, тэрэ эхэнэр дуугай болошобо.

– Һайнта даа. Энэ үхибүүнэй тэргэ хэдыгэ байдаг, хаанаһаа худалдажа абаа гэшэбта? – гэжэ Ринчин хураба.

– Энэ тэргын сэн мэдэнэгүйб. Үбгэмни Москваһаа асараа һэн. Тэндэшьсэ хомор юм ха. Эндэхи магазинуудта хаа-яа гарадаг, тээд оошорто урид бэшүүлдэг. Минии нэгэ танил һамган нарайлха болоод ябахадаа, оошорто бэшүүлһэн байгаа. Үхибүүнэйн хоёрдохи класста хуража байхада, оошорынь ерээ, – гээд, тэрэ эхэнэр энсэбэ.

– Мм-м даа... Зай, баяртай, – гээд, Ринчин хууриһаа бодошобо.

– Үү, байгьш, халта хүлээ! Хотымнай захын дэлгүүртэ хаа-яа худалдадаг, тээд хуушан юм ааб даа. Зай, баяргай, – гэжэ тэрэ залуу эхэнэр хэлэбэ.

Ринчин тэрэ эхэнэртэ толгойгоо дохёод, үлгы соо унтаж хэб-тэһэн үхибүү болон тэрэнэй нюур дээрэхи һарабша бүхөөгһөө хүндэлэн татаһан ооһорһоо уяһан бүлбэнүүрнүүдые хараад:

– Иимэ нааданхайнуудые худалдажа абаха байна, – гэжэ өөртөө гү, али тэрэ эхэнэртэ ойлгогдохогүйгөөр гүнгэнөөд, скверһээ гаража ошобо.

5

Хэдэн хоногой үнгэрхэдэ, шалгалтануудаа үгэхэ гэхэн Ринчинэй богонихон амаралта дүүрэбэ. Эртэ үглөөгүүр ажалдаа ошохоёо Ринчинэй хоёрдохи дабхарһаа буухада, вахтёр эхэнэр тэрээндэ конверт үгэбэ, задалаад харахадань: «Бидэ ерээбди. Басагаяа харахаяа Ешигмаагай байрада срыш даа», – гэжэ бэшээтэй байба. «Ешигмаагай эжы басагысмни харуулхаяа зорюута абаад ерэбэ гэшэ гү? Басагамни үдэшөөгүй юм аабза?» – гэжэ Ринчин сэдхэхээр, ажалдаа ерэбэ. Тээд Ешигмаагай эжы дээ-дэ мэргэжэлтэдтэ бэе тамираа үзүүлхэсэ басагыснь абаад Улаан-Үдэ ерэхэдэ, амиды мэндэ ябаһан сагтаа Ешигмаагаа нүхэртэй болгохо гэжэ оролдодог, түрэхэн басагаяа харахадаа, Ринчиниие нялха нарайдаа эрьсэлдэхэ аалам гэжэ ханаһан Хэшэгмаа зорюута зээхэйгээ хото асарһан байба.

Суг хамта нэгэ цех соо ажалладаг хүн тэрээндэ ерэжэ, шалгалтатаа ямараар бариһан тухайнь һураба. Ринчин эрхыгээ харуулба. Тэрэнэй орондо ажаллажа байһан тэрэ хүн Ринчинэй гарыс хоёр гараараа хашан барижа, ажалдаа гараһаарнь, шалгалтануудаа бариһаарнь амаршалаад:

– Шамда туһамаршан бии болобо. Залуу хүбүүн энэ үдэрһөө хүдэлжэ эхилхэнь, тэрэниие һургаха болобош. Ажалай багша болохо гэжэ дээдэ һургуулида шалгалтануудые дэмы баряагүй байнаш, – гэжэ хэлээд, ажал тээшэ алхалшаба. Ринчин шалгалтануудаа барижа байгааньсэ һаа, өөрынгөө хүдэлдэг цехтэ ородог һэн. Тэрэнэй үгэдэ сонхо болон үүдэнэй холоодонуудта нарин аад, зузаан хабтагайнуудай дуталдахада, хажуудахи цехэйхид хэдэг өөһэдынгөө ажал орхёод, Ринчинэй станок дээрэ өөһэдтөө модо хюрөөдэжэ, харуулдажа гаргадаг байгаа.

Мүнөө Ринчин үмдэжэ ябаһан хубсаһаяа ажалайнгаа хубсаһаар һэлгэжэ үмдөөд, хибэдэһэ халхалдаг шэл нюдэндөө зүүбэ,

бэржээнтэ бээлэйнүүдээ абаба. Туһамаршан хүбүүн тэрээндэ срэжэ, гар гараа барилсан мэндэшэлсээд:

– Би Байр гэжэ нэрэтэйб. Эндэ танай шабьяар элыгээгдэбэб. Таниис ажалай багша, үшөө хэн гэхэбиб, – гэжэ хураба.

– Намайс миил Ринчин гээрэйш. Зай, Байр, шаби, найнаар хүдэлхэ гүбди даа. Шинии урда нэгэ хүбүүн хүдэлдэг аад, болёо хэн. Харуулдадаг, хiorөөдэдэг станогүүдай хүдэлхэдэ, хөөрэлдэхын аргагүй шууяатай болодог, тиимэхээ ши бидэ хоёр ехэнхидээ гараараа зангалсан ойлголсодог байхабди, – гээд, Ринчин юушые хэлэнгүй, ута хабтагайнууд тээшээ толгойгоороо зангаба.

Ажалаа тон найнаар мэдэхэгүй тэрэ хүбүүн зузаан ута хабтагайе шэрэжэ, түхэрсэн хiorөө хүдэлгэдэг станогой адагта асарба. Ринчин энсэбхилэн байжа, рубильник хадха гэжэ тэрэ хүбүүндэ гараараа зангаба. Тэрэ хүбүүн хажуудань байһан зайн галай элшээр хүдэлдэг рубильнигэй эшые дээшнэнь түлхин хадхаадхиба. Арзагар шүдэнүүдтэй түхэрсэн хiorөө аалиханаар эрьсэлдэхээр улам түргэдэн, абятайгаар хүүсн эршэгэнэшэбэ. Туһамаршан хүбүүн гүйдэлөөрөө станогой адагта ошоод, ута хабтагайгаа дээрнэнь гаргажа, гэдэхэндээ тулгаад, хоёр талаһаань бүхөөр барижа, аалиханаар урагшань түлхибэ. Тэрэ зузааншаг хабтагай хэды хатаһаншые хаа, ута болон зузаан байһан тула туһамаршангүйгөөр нэгэ хүнэй хiorөөдэхын аргагүй. Хабтагайн үзүүрһээ бариһан Ринчин узуурһаа бариһан хүбүүн хоёр станогой жэгдэ хабтагар түмэр талмайхан дээгүүр түлхижэ, эршэгэнэжэ байһан түхэрсэн хiorөөдэ асарба.

Удангүй түхэрсэн хiorөөгэй арзагар шүдэнүүд зузаан хабтагайн гэшүүхэндэ хүрэжэ, даажа ядан, дахин улилдаба. Ринчин баруун гараа үргэбэ. Нүгөөдэ үзүүрыень гэдэхэндээ тулгажа баряад, аалиханаар урагшань түлхижэ ябаһан туһамаршан хүбүүн тэрэ хабтагайгаа гэдэргэнь татажа, арзагар шүдэнүүдһээ хугалба.

Ринчин арбаад зузаан ута хабтагайнуудыс хэмжүүрээрнэ хiorөөдэжэ дүүргээд, станок дорохи кнопкоёо даража, түхэрсэн хiorөөгөө хүдэлгэхыень боллоулба. Залуу хүбүүн ута хабтагай хажууханһаа абажа, нэгэ үзүүрыень станок дээрэ гарган табиба. Ринчин бэржээнтэ бээлэйнүүдээ бэс бэстэйнэ сохижо хибэдэхыень унагааба, нюдэнэйнгөө шэл абажа, тэрэнэйнгээ жэжэхэн хибэдэхэнэй тооһыс үлэжэ сэбэрлэбэ; хармаанаа хуулижа, конфедүүдыс гаргаба. Залуу хүбүүн бэржээнтэ бээлэйгээ станок дээрэ хаяад, ажалайнгаа багшын удаадахи захиралтыс хүлээнэ.

– Халта забһарал хэс. Ши тамхи татадаггүй байнаш, энэ конфетэ амандаа хэжэ хүхыш даа, халуун үбһэтэй, – гэжэ Ринчин хэлээд, нэгэ конфетэ залуу хүбүүндэ үгэбэ. – Эсээ гүш?

– Үгы, – гэбэ тэрэ хүбүүн.

– Өөрыншни баригша хабтагайн үзүүрэй хүндэдэжэ, доошонь дарахагүйн тула, хабтагайгаа халта үргөөд, станогой талмайтай жэгдээр баряарай. Шинии баригша үзүүрэй хүндэдхэдэнь, минии талынхи дээшээ үндынэ, би доошонь даранаб. Түргөөр хюрөөдэхэ гэжэ хабтагайгаа урагшань хүсэтэйгөөр бү түлхи, хюрөөгэй шүдэнүүд даажа ядан хахана. Хахаахагүйн тула, ая соохонь түлхи, – гэжэ Ринчин дараа номгоноор ойлгуулан хэлэнэ.

Тэрэ хүбүүн нормоёо түргэн дүүргэхын түлөө хүсэтэйгөөр түлхижэ, хюрөөгэй шүдэнүүдые хахааһан зэмсэ ойлгожо, толгойгоо дохибо.

– Найнаар хүдэлөө һааш, хоёр долоон үдэр соо энэ мэргэжэлдэ шамайе хургахаб. Нурахадашни, ши минии талын, би шинии талын үзүүртэ ажалладаг болохобди, – гэжэ Ринчин ажалайнгаа дүй дүршэл тэрээндэ заабарилба.

Энэ үедэ костюм дорохи сайбар хүхэ самсадаа галстук зүүһэн, хара хүрин булгайр папка һугабшалһан хүн цехэй нүгөө талаһаа тэдэ хоёрто ерэжэ, гарнуудынь барижа мэндэшэлээд:

– Зай, шэнэ хүбүүн хэр хүдэлнэб? – гэжэ Ринчинһэе һураба.

– Гэмгүй. Удахагүй энэ ажалай мэргэжэлтэ мастер болгоод, өөрынгөө орондо табихаб, би хуушан ажалдаа хүдэлхэб, – гэжэ Ринчин бардамаар харюусаба.

– Зай, хайн гээшэ, найнаар хүдэлэгты, – гээд, тэрэ хүн ерэгшэ зүг тээшээ ошоходоо, тэдэнэй хюрөөдэжэ, харуулдажа ябталһан хабтагайнуудые, үүдэ болон сонхо хэхэ гэхэн бүдүүншэг модонуудыс шэнжэлэн хараһаар саашалба.

– Энэ хүн манай дарга ноён гээшэ, ажалыемнай шалгажа ябана, – гэжэ Ринчин хэлээд, ажалайнгаа костюмай гадар хармаанһаа хамарай сэбэрхэн пулаад гаргажа, тэрээгээрээ нүдэнэйнгөө шэл аршаад зүүбэ.

– Та намайе өөрынгөө орондо энэ ажалда орхёод, ондоо ажалда орохонни гэбэ гүт? – гэжэ Ринчиндэ дадажа эхилһэн, ажалайнгаа багшаһаа таһархаяа дурагүйлхэһэн залуу хүбүүн һураба.

– Үгы, мүнөөдөө хайшаашье ошохогүйб, – гэжэ Ринчин харюусаад, бээлэйнүүдэ гартаа углажа, ажалладаг байрадаа ошожо, үргэ, наринаар хюрөөдэдэг залуур түмэрөө зохёожо табяад, үргэлжэлүүлбэ. – Хабтагайнгаа энэ талыс энэ залуурта хашажа, урагшань аалиханаар түлхсэрэйш. Мүнөө үүдэн болон сонхын холоодонуудта хэрэглэхэ модо хюрөөдэхэмнай.

Тэдэ хоёрой үргэ, наринайн хэмжүүрээр хюрөөдэхэн хабта-

гайнууд хажуудань ябталагдажа, улам дээшээ үндэр боложол байна. Ринчин хюрөөгэй шүдэнүүдтэ хабтагайнгаа үзүүрые асараад лэ, гэдэргээ хоёр алхам сухарижа, дээшээ үндэгэшэхүйнь түлөө доошонь даран, урагшань түлхинэ. Хюрөөдүүлжэ байһан хабтагайн үзүүрэй үндэгэшэжэ эхилхэдэ, Баир хүбүүн гүйдэлөөрөө станогой урдань гараад, тэдэ үзүүрнүүдынь хашан барижа, гэдэргээ сучарин татана...

«Басагандаа юу абалтай гээшэб? Үхибүүдэй шэнэ тэргэ хомор байна, харин хуушан тэргэ хотын дэлгүүртэ худалдаанда гаранал хаш. Тээд тэндэ хаа-яахан наймаанда гарахадань, дайралданагүйб. Мария Михайловнагай хэлэгшээр, нарай нялхын комплект абана бээбэ... Тон түрүүн үхибүүнэй тэргэ хэрэгтэй, ямар бэрхэ сквер соо тэрэ эхэнэртэй уулзажа хөөрэлдөө һэнбиб. Хэрбээ хуушан тэргэ абаа наамни, Ешигмаа дурагүйлхэхэдээшье магадгүй. Тэрэнэй эжы Ешигмаагай үгьдэ басагаяа харахаяа ерыш гэжэ намда дуулгахадань, ерэхэ энэ амаралтада гү, али удаадахидань ошохо гэжэ түсэблөө бэлэйб. Тишэ ошолтогүй болобо. Хэшэгмаагай зээ басагаяа абаад ерэнэниинь ямар хайн юм», – гэжэ Ринчин амар заяа үгэхэсэ болиһон бодолоо һэргээн сэдьхэнэ.

Түхэрээн хюрөөгэй «жэн» гэнэн абяа гарахатай сасуу, хабтагайе дууһан хюрөөдэлгэ дүүрэбэ. Модо харуулдаха, хюрөөдэхэ, тоншохо гэхэ мэтын абяан тэрэ цех соо замхажа, хон-жэн байдал тогтожо, үдын хоол барилгын саг болобо.

– Энэ цехтэ модошо нарин дархашуул үүдэн болон сонхонуудай тогого холоодо, мүн сонхын рамануудые хэдэг, тишшээ... нүгөө тала тээшээ хара, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэнь, Баир ханын захаар түшүүлһэн сонхын рамануудые хараад:

– Үү-ү, ямар олон юм! – гэжэ гайхашана.

– Эдэш үсөөн гээшэл. Үдын хойно ашаанай машина ерээд, бултынь ашаад абаашихал.

– Хайшань, наймаада гү? – гэжэ Баир һураба.

– Үгы. Ши хүдөөгэй гүш даа?

– Тиимэб.

– Харез, хари, тиимэл хэбэртэйш. Эндэ дархалагдаһан шалын хабтагай, үүдэ болон сонхонуудые баригдажа байһан гэрнүүдтэ абаашажа дэбдихэ, һуулгаха. Гурбан таһалгатай, халуун уһаар дулаасуулдаг болбосон байрада хэды сонхо болон үүдэнүүд хэрэгтэй болодог бэ гэжэ мэдэнэ гүш? – гэжэ Ринчин залуу нүхэрһөө һураба.

Болбосон гэртэй айлда орожо үзөөгүй байһан тэрэ хүбүүн толгойгоо халта һэжэрбэ. Тиихэдэнь Ринчин урал дээгүүрээ урихан энэбхилэл гүйлгөөд:

– Гурбан тагалгатай байра дүрбэн сонхотой байдаг. Сонхо бүхэн дотор раматаяа найма болоно, тагалганууд соогуур аад, нимгэн зургаан, балкон болон газашаа подъезд уруу гарадаг хоёр, дотор гадар үүдэтгээ болоходоо дүрбэ, хамтадаа арбан үүдэн болоно гүб даа. Эдэ дархалагдахан үүдэн болон сонхонууд оройдоол дүрбэ-табан квартирада хүрэдэг юм. Ойлгобо гүш даа? – гэбэ Ринчин.

– Ойлгооб.

– Ойлгоогүй юумэнүүдээ намһаа һуража байгаарай, – гээд, Ринчин тэрэ хүбүүнтгээ ажалайнгаа хубсаһа һэлгээд, угаалнигта ошожо, ябахатаа, үргэлжэлүүлнэ. – Ши хүдөөгэйб гэбэш. Нютаһаа тэрьсдэжэ гараа гүш?

Баир дүрбэн хүнүүдэй нэгэ доро зэргэлэн угаадаг угаалнигта ошожо нюур, гараа мылэдэхэ забһартаа:

– Би тэрьсдээгүйб. Колхоз жэлдээ нэгэ дахин мүнгэ үгэнэ. Эсэ-гэмни наһа баранхай, минии доро дүрбэн аман бии юм. Тэдээндэ, намда эдихэ эдсэн, үмдэхэ хубсаһан дуталдана. Хотодо һара бүхэндэ салин хоёр дахин үгэдэг гэлсэнэ, – гэжэ хэлэбэ.

– Зүб, һарын хахадта аванс, һарын эсэстэ салин үгэдэг.

Тэрэ хүбүүн алыгандаа түрхиһэн мылээрээ нюураа жэлэн эльбэнэ. Ринчин нюур болон гараа угаажа дүүргээд, тэндэ үлгөөтэй байдаг аршуулаар аршаба.

– Сэхынь хэлэхэдэ, олзо бэдэржэ эндэ срээб, дүүнэрээ, эхэсэ хубсалуулха, эдэс хоолдонь мүнгэ олохо һанаатайб, – гээд, Баир угаалнигһаа уһа гоожуулан, гар, нюураа угаашаба.

– Би баһал хүдөөгэйб. Ши минии замыс дабтаа байнаш. Колхоз-до ямар ажал хэдэг байгаабши?

– Түрүүлэгшэ бригадир хоёрой зараһан тээшэ ябадаг, хэ гэхэн ажалынь хэдэг һэм.

– Дарха хэдэг байгаа гүш?

– Баханын нүхэ малтаха, һуулгаха, ургажа байһан модо отолжо, энэ-тэрэ барилгада абаашаха ажал дүүрэн байдаг юм даа. Тсэд минии хэхэн эдэ ажал мэргэжэл бэшэ ха юм.

– Зүб хэлэнш. Колхозой гэшүүдэй хото-город уруу арилхагүйн түлөө хүдөөгэй хүнүүдтэ паспорт үгэдэггүй бшуу. Ши паспортгүй-гөөр яагаад эндэ срэбэ, энэ ажалда яагаад шабьяр абтаба гэшэбши? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

Баир нюур, гарай аршуул байрадань үлгөөд:

– Колхозой түрүүлэгшэ бригадир хоёр юу табихаб даа. Би Со-мон зүблэлэй түрүүлэгшэтэй уулзажа, хото ошожо мэргэжэл оло-

хомни, дүүнэрээ тэжээхын түлөө хүдөөдэ таарамаар мэргэжэлдэ һуража ерэхэмни гэжэ хэлээб. Тэрэ олон дүүнэрыемни хайрлаа юм гү, али хэлэһэн үгэдэмни этигээ юм гү, үнэмшэлгэ бэшээд, дээрэнь тамгаяа табяад үгөөл даа. Тэрэ үнэмшэлгөөрнь энэ ажалда орооб. Һураха гэе хаамни, ГПТУ, СПТУ байна гээшэ ааб даа, тсэд өөрын-гөө хара ами хараад ябахагүй, дүүнэртээ мүнгэ алтаар туһалха ёһо-тойлби даа.

– Тон зүб хэлэнэш. Ши зүб шиидхэбэри абажа, эндэ ерээ байнаш. Модошо дарханай мэргэжэлтэй болоходоо, нютагаа бусаха юм гүш?

– Мэдэнэгүйб. Хэрбээ нютагаа бусаагүй хаа, Сомон зүблэлэй түрүүлэгшые мэхэлһэн болохо байнаб.

– Зай, яарая, үдын хоолһоо хожомдожо байнабди, – гээд, Ринчин тэрэ хүбүүе дахуулжа, цехэйнгээ удаадахи уужам ехэ таһалгада орожо, элдэб станок болон шэрэм батарейнүүдэй хажуугаар үнгэрбэ.

– Энэ сантехническэ цех гээшэ. Түргэлэс... Бидэнэй эдсэлжэ дүүргэһэнэй һүүлээр, нэгэ бүлэг зон автобусаар эдсэлхээс ерэхэ, – гэжэ Ринчин ябадалдаа хэлээд, урагшаа бушуухан алхалшаба.

Тэндэхи түмэр түдэгэ, сорго болон шэрэм батарейнүүдые һонирхон хаража ябаһан тэрэ хүбүүн үүдээр газаашаа гараһан Ринчиние хүсэжэ хажуудань ерээд:

– Та хайшаа ошохо, ямар ондоо ажалда орохо гэнэбта? – гэжэ һураба.

– Хайшаашье ошохогүйб. Эндэ ажалда ороходоо, энэл цехһээ эхилээ һэм. Би модо хюрөөдэлгын цехһээ ябаашье хаа, сонхо болон үүдэнэй холоодонуудыс хэдэг хажуудахи цехтэ байхаб, – гээд, Ринчин хажуудахи зэргэлээ гэрэй үүдэ татажа нээгээд, тэрэ хүбүүе урдаа оруулба.

Шараһан, буйлуулһан эдсэнэй хэншүү булта хамтаржа, шүлһөө һайруулма үнэртэ хамараа сохюулхадаа, Баир гэдэһэнэйнгээ үлдэһые ойлгожо, стол бүхэндэ дүрбэ-дүрбөөрөө эдсэлжэ һууһан хорёод хүдэлмэришэдыс хараба. Тэрэ гэдэргээ хаража, ажалаа харуулан танилсуулжа ябаһан Ринчиние һажаалдажа, самсаалтай хоһон стакан, һэрээ, халбага болон хоёр зүһэм хилээмэ абажа, поднос дээрээ табиба.

– Урдашни хоёр томо гүсэ байна. Кисель компот хоёрой алиндань дуратайбши, тэрээнһээ аягадаа гоожуула, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэнь, Баир гүсэнүүд дээрэ бэшээтэй үгэнүүдыс уншаад: «Мүнгэмни хүрэхэ гээшэ гү», – гэжэ сэдхэхэд:

– Саахаргүй хара сай үгы аал? – гэжээ аалиханаар хураба.

– Үгы. Тэдэнэй алиндань дуратайгаа аягадаа гоожуула, – гээд, тэрэнэй үнэгүйснь бэдэрхыс тухайлхан Ринчин энесбхилбэ.

Баир компот аягадаа гоожуулжа дүүргээд, нэгэ гартаа шаажан табэг, нүгөө гартаа шанага баряад байһан тогоошон ород эхэнэртэ ербэ.

– Танда юу хэхэмниб? – гэжэ тэрэ эхэнэр илдамханаар хураба.

– Шараһан эльгэ...

– Ямар гарниртайгаар? – гэжэ тогоошон эхэнэр хураба.

Тэрэ хүбүүн түрүүшынхисэ «гарнир» гэжэ үгэ дуулаад, тээлмэрдэн байгараа, Ринчин тээшэ хараба. Ринчин хүдөөһөө ерэнэн хүбүүнэй энэ үгыс ойлгоогүйснь ойлгоод:

– Хартаабха, гэршүүхэ байна, алиндань дуратайбша? – гэжэ Баирта шэбэнэн һагад хураба.

– Хартаабха, – гэжэ Баирай хэлэхэдэ, тэрэ эхэнэр буряадаар мэдэхгүйшье һаа, илдам зулгыханаар энесбхилэн, түрүүн хартаабхын шюре, удаань нариханаар хэршэжэ шараһан эльгэнүүдыс табеглаад, дээрэнһэнь подливка хэбэ.

Баир эдихэ хоёрдохийё болон комподоо табихан подносоо тэбюур дээгүүр урагшань аргааханаар түлхихөөр, удаадахи эхэнэртэ ошобо. Мэнэ һаяхана эшхэбтэр байдалда ороһон Баир улаан, шара үнгэтэй шүлэ хараад, абалтай гү, али үгы гү, мүнгэмни хүрэхэ гээшэ гү гэнэн бодолдо абтаба.

Кассада хүдэлдэг эхэнэр тэрэнэй схэл маргангыар зогсожо байһыс хараад:

– Эдэлһэн мүнгысн салинһаатнай дараха, харин эдсэ абаһан эдэ талонгуудаа хаянгүй, хадагалжа ябаарай, – гээд, урдахи тэбхэрхэн машинкайа таршагануулан, гонзогорхон саарһа гаргаад, дээрэнх хүдэлдэг цехыснь бэшээд, гараа табиба.

– Баирка, наашаа, минии хойноһоо яба, – гэжэ Ринчин хэлээд, эдсэлжэ һуугшадай саадахи столдо ошоходоо, тэдээнгэй нэгэ-хоёр үгэ андалдаба. Эндэхи гурим-журамда үшөө хүсэд һайнаар хураагүй Баир Ринчинийе һажаалдажа, поднос дээрэхи табэгтай шүлэнһөө халбагадажа, зүһэм хилээмээ хазан эдсэлшэбэ.

– Тээ тэрэ шинии һууха гэнэн столшнии ноёдой юм, – гэжэ Ринчин ойлгуулба.

– Харсэ, хари, сосиска мэтэ бэлэн эдсэн стол дээрэнх табяатай байгаа. Эзэгүй стол аад, бэлэн эдсэнэй табяатай байхадань, илангаяа сосиска хараад, гайхааб.

– Тон зүб адаглабанш, бидэн мэтэ хүдэлмэришэд тэдээндэ бэл-

дэжэ табиһан сосиска хараад садагшабди. Ноёд бидэнһээ амьаран һуужа эдсэлдэг. Булта тэдэнэр эндэ суглархадаа, ажал хэрэгүүдээ хэлсэдэг гэжэ ханагшаб, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэ, Баир ойлгоһоноо мэдүүлжэ, ажалайнгаа багшада толгойгоо дохёод, мүнөө болоотор сосиска эдсэгүй байһанаа хэлэн алдаад:

– Һайн эдсэ эдихэдээ, ноёд таргалдаг гэшлэл ха, – гэжэ хамар дороо гүнгэнөөд, шүлөө халбагадашаба.

– Хэды Һайн эдсэ эдидэг байгаанһы хаа, таргалдаггүй ноёд байдаг, – гэбэ Ринчин.

– Хара ажал хээгүй хүн таргалдаггүй, үлүү схээр таргалхада, бэсдэ муу гэлсэдэг, – гэжэ Баир мэдээрхэбэ.

– Түргэн эдсэлэ, удаадахи хүнүүдэй эдсэлхэ саг дүтэлшэбэ, – гэжэ Ринчин хэлээд, комподоо гудамхижа уумсаараа, эдсэлжэ хооһорһон амһартаяа подностойнь үргэжэ, амһартанууды угаадаг онгоошхо тээшэ ошожо ябаһан хүнүүдэй хойноһоо алхалшаба.

Баир комподоо гудамхяад, хооһорһон амһартаяа онгоошхын хажуудахи стол дээрэ подностойнь табяад, газаашаа гаража, Ринчинийе хүсэбэ. Тэдэ хоёр үдын хоол баригшадтай хамта һубарилдаһаар, ажалайнгаа цехтэ оробо.

– Ши цехтээ ошон бай. Би модошо нарин дархашуулда хэрэгтэй һэм, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

Баир өөрынгөө цехтэ орожо, хубсаһаа һэлгүүлээд, бэржээнтэ бээлэйгээ баряад, зузаан нэгэ хабтагайе даажа ядан асаржа, станогойнгоо адагта түшүүлбэ. Тиигээд станогой зузаан түмэр талмай дээрэ гаргажа байхада, Ринчин ерээд, хубсаһанайнгаа шкафай үүдэ нээжэ, уриһаар абаһан мүнгесэ сүүмхэдээ хээд, хубсаһаа һэлгэжэ үмдөөд:

– Ши үглөөдэрһөө минии ажалладаг газарта – станогой эхиндэ ажаллахаш. Һайнаар хаража аба. Өөрынгөө нюдөөр харагша хүнэй заабари хэлэгшэһээ дээрэ байдаг. Зай, ажаллажа эхилэс, – гээд, хамар, амаа боолтоор бүтүүлжэ, нюдэнэйнгөө шэл зүүбэ.

Тэдэ хоёр һөөм зузаан бруснууды хойно-хойноһоон хюрөөдөөд, тэдэнээ нэгэ газарта дээрэ дээрэһэнь ябталба. Тэдэнийе сонхо болон үүдэнэй холоодонууды хэхэсэ ондоо цехтэ абаашаба. Тиигэһээр ашаанай машина хажуудахи цехтэнь ерэжэ, бэлэн болоһон сонхо болон үүдэнэй холоодонууды ашаад ябашаба. Хабтагай хюрөөдэгшэдэй газар уужам салуу болоһон шэнгээр харагдаанһы хаань, сүлөө болгоһон газартань үглөөдэр хюрөөдэхэ зузаан хабтагайнууд буулгагдаба.

Удангүй ажалай дүүрэһы мэдээсэһэн хонхын жэнгирээнэй

цсхүүд соогуур дуулдахада, Ринчин түхэрсэн хюрөөгөө хүдэлхыснь болноулба. Баир рубильнигаа доошонь даража, зайн галаар гэрэлтүүлдэг лампочкануудаа унтарааба. Тэдэ хоёр хубсааа хэлгэжэ үмдөөд, гар, нюураа угаагаад, харуулшанда үглөөдэр болотор баяртай гэлдээд, гудамжада гараба.

– Ши хаанахи, хэдыдэхи хамтын байрада байнаш? – гэжэ Ринчин Баирһаа хураба.

– Хамтын байрада бэшэ, таниха нэгэ айлдаа байнаб, – гэжэ Баир харюусаба.

– Тэрэ айлшнн шамһаа хашарнагүй гү?

– Мүнөөдөө үгы. Кадруудай таһалгын даргаһаа байха байра хурахадамни, сүлөө хууриин гаратар халта хүлсэхэ тухай хэлээ юм.

– Хайшаа ошохобши?

– Трамвайгаар үдын урда бэс.

– Тиигэбэл – суг ябая. Би хотын сээнтэртэ байдаг нэгэ магазинда орохо хэрэгтэй хэм, – гэжэ Ринчин хэлээд, трамвайн тогтодог газар тээшэ алхалшаба.

Тэрэ хүбүүн Ринчинтэй зэргэлээд:

– Би баһал сээнтэртэ буужа, шэлэй зүһүүр, зайн галай индикатор худалдажа абаха гээ хэм, – гэжэ хэлэбэ.

Трамвайн ерэжэ тогтоходо, тэдэ хоёр уухилалдаһан-аахилалдаһан юумэд хүүлшын хүнэй хойноһоо трамвайда орожо, сүлөө хуурида зэргэлжэ хууба.

– Ши шэл зүһэдэг, электрик хүн байнаш. Бидэндэ иимэ мэргэжэлтэд хэрэгтэй болодог, мүнөөшье хэрэгтэй байхадаа болохо. Иимэ мэргэжэлтэн модо хюрөөдэгшэһөө хүнгэн ажал хэдэг ха юм даа, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Энэ хэжэ байгша ажални хүндэ бэшэл, – гэжэ энэ ажалһаамни болноулха гэбэ гү гэхэндэл мэгдүүгээр Баир хэлээд, үргэлжэлүүлэн нэмэбэ. – Би электрик, шэл зүһэгшэ гэхэн үнэмшэлэггүйб. Хүдөөдэ би олон үхибүүдэй эгээн аха байһан тула бүхы юумэ хэгшэб.

– Оо-о, тиихэдээ ши алтан гартай хүн байнаш. Барилга дээрэ тиимэ ажалда түрүүн шабяр хүдэлөөд, баймга тиимэ мэргэжэлнүүдэй үнэмшэлэгтэй, паспорттай болохош.

– Нээрээ гү? ГПТУ, СПТУ дүүргэнгүйгөөр гү? – гэжэ Баир схэл баяртайгаар аад, гайхан-гэлын хураба.

– Нээрээ бэд даа, нээрээ. Хэдыдэхиис дүүргээ хэмши?

Тэрэ гансата баярлахаяа болижо, аалиханаар ханаа алдаад:

– Эрдэм хургуулим бага юм даа, оройдоол долоодохиис арайшье гэжэ дүүргээ хэм. Хургуулида хуража байжа, гэртэхи газар-

гуурхи ажал хэхэш, дүүнэртээ номуудынь үзүүлхэш, эдсэлүүлхэш, эхэдээ хамһалсаханш. Хэшээлэй һүүлээр үстэн нүхэдэйнгөө наадажа байхада, эдэ бүхы ажал хэдэг һэм, нүхэдөө жаргалтайл байна даа гэжэ һанагша бэлэйб. Саашадаа хургуули хэхэ аад, эхынгээ тала хаража, колхоздоо ажал хэжэ, дүүнэрээ тэжээлсээ бологшо һэм, – гэбэ Баир.

Бүхыгөө хүсэд хайнаар дүтэ танилсаагүй хүндэ хөөрэхэн Баир Ринчиндэ хайшаагдаа. Ринчин өөрөө баһа эгэшсээ хургуулида хургахын тула хургуулияа хаяжа, эхэдээ туһалжа эхилһэнээ ой ухаандаа оруулаад:

– Мүнөө ши... хургуули һудараа саашань үргэлжэлүүлээгүйгөө... халаглана гүш? – гэжэ һураад, мэхэтэйгээр аад, уриханаар урдаһаань харашаба.

– Халаглаадшыё яахабиб даа? Иимэл хуби заяатай түрөө бэээб. Гансал... – гээд, Баир дуугай болошобо.

– Юун гэхэ гээд, абяагүй болошобонш? Али ши нюусаяа намһаа нюуха гэбэ гүш даа.

– Эндэ танайшыё бэшэ, минии шийдхэхэ хэрэг...

– Юун бэ? Нюуса бэшэ һаань, намда хэлыш, хубаалдыш, магад, туһалха ааламбиб?

– Нэгэ сонхымнай шэлнүүд тэһэрэнхэй, зайн галай элшыё носоодог, болигодог оньһобшо дүрэжэ шаташанхай, гэрэймнай хушалта үмхиржэ, дуһаалдаг болошонхой. Тиигээд лэ би шэлэй зүһүүр, индикатор абажа, срэхэ амаралтада гэртээ ошохо гэнэб. Хахад үдэр соо эдээниё хэжэ, автобусой һөөргөө бусатар үрдихэ гээшэ гүб гэжэ һаанаа-үнөөндэ абтанаб даа. Намайё ажалһаамни хоёр хоногто табиха гээшэ гү? – гэжэ Баир һураба.

Ринчин халта бодолгото болоод:

– Ши манай цехтэ һаял хүдэлжэ эхилээ ха юмши даа, табихагүй байха. Ажалдаа гараагүй үдэртэш ямар шалтагаар ажалдаа гараагүйб гэхэн саарһан хэрэгтэй болодог. Теед нюутагташ шамда хахад үдэр туһалалсаха түрэл гарал болон нүхэд үгы юм гү? – гэжэ Ринчин һураба.

– Эжымни түрэлэй хүн бии. Теед тэрэ улаан сурба – арба гаран үхибүүдтэй юм, өөрөөшыё ядалдажа байгша даа. Хүнэй муу байдалда ороходо, түрэлхид болон нүхэдүүд холододог, харин баяжаа һаашни, холын түрэл гарал, нүхэдүүд дүүрэн бии болодог гэжэ һанагшаб.

– Мм-м даа, хүндэшэг байдалда ороо байнаш, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэнь, Баир үгыень тодожо абаад:

– Нэгэ арга олдоно бээ даа, энэ амаралтын үдэр сонходоо шэл хуулгахаб, нүгөөдэ амаралтада гэрэйнгээ хушалгыс хэлгэхэб, – гэжэ хэлэбэ.

«Хэшэгмаагай зээхэйтээ эндэ ерээ хадань, ажалай хүүлээр басагаяа харахаяа ошохо болоол даа. Басагамни үбдэшөөгүй юм аабза. Ешигмаа гастрольдо гээшэ гү, али ерээ гү? Тэрэ бидэ хоёр уулзахадаа, ямар нюураар харалсахабиди? Энэ хүбүүн гэртэ-хинэйнгээ хамаг бүхы юумынь хэдэг, урдаа харадаг хүнийнь гээшэл ха. Гансааран тэдэ бүхы юумэсэ хахад үдэр соо яажа хэхэб даа», – гэжэ Ринчин сэдхэхэд:

– Баир, толгойгоо эртүүр бү гунхуула. Би шамда туһалжа болохоб гээ һэн бээб. Мүнөө тэдэ хэрэгсээһэн юумэнүүдээ магазинһаа абажа бай, – гэжэ хэлээд, кондуктор эхэнэртэ хоюуланайнгаа түлөө харгын мүнгэ түлэбэ.

– Салингыемнай үгэхэдэнь, худалдажа абахаб. Мүнөө тагнуул хэжэ, хаанахи магазинуудта байдаг үгыснь эртээнһээ мэдэжэ аба-хамни.

Ринчин урдаа баряад байһан сүүмхэхэн сооһоо саарһан мүн-гэнүүдыс гаргажа, тэдэнэ Баирта харбайгаад:

– Салин хүрэтэр үшөө үды, аба эдэниис, салингаа абахадаа бу-саахаш, – гэбэ.

– Үгы-үгы, – гэжэ тэрэ мэгдүүгээр хэлээд, хажуу тээшээ хэл-тыжэ, Ринчинһээ холодобо.

– Аба гэнэб, али үритэхэһөө айшаба гүш? Хэрэгтэй юумэнүүдээ эртээнһээ худалдажа аба. Энэ амаралтын үдэр хамта танайда ошожо, тэдэ юумэнүүдыеш хээд, хотоёо бусахабди. Гансааран хахад үдэр соо хэжэ үрчихэгүйш, – гэжэ байжа Ринчин баалажа, тэрээндэ мүнгөө үгэбэ.

Багшынгаа гэртэнь ошолсожо, хамһалсаха болоһондо хэмгүй схээр баярлаһанан Баир:

– Һайнта даа! – гэжэ хэлээд, бү арсаһай даа гэжэ сэдхэхэлдээ шэбшэнэ.

Хүнүүд трамвайн тогтохо бүхэндэ гарана, ороно... Нэгэ хэдэн минутын үнгэрхэлөөр, трамвай удаадахи тогтодог газартаа дү-тэлбэ. Гурбан залуухан басагад Ринчин Баир хоёрой хажуугаар үн-гэрөөд, бууха гэжэ үүдэндэ сугларһан хүнүүдэй хойноһоо зогсоод, хүхюүтэйгээр энсэлдэн байжа, юуншысб тухай хөөрэлдэнэ. Хараха янзада, хотын дээдэ хургуулинуудай оюутад хэбэртэй. Тэдэнэй нэ-гэнэй ара гэдэргээ харахадань, Баир нууриһаа үндэгэшөөд:

– Гымаа, амар мэндэ, – гэжэ хэлэбэ.

Тэрэ басаган толгойгоо халта дохимсоороо, хөөрэлдэхэ хэбэргүйгөө мэдүүлэн, буруу харамсаараа, хани басагадтаа юуншьеб тухай хэлэбэ. Баир гансата уруу-дуруу боложо, хууридаа лаб хуугаад, эшэһэн юумэндэл, харасаяа хажуудахиһаа хулжуулан, трамвайн сонхо тээшэ харашаба.

– Танил басаганшни гү? – гэжэ Ринчин аалиханаар хураба.

– Тиимэ... Багшанарай училицида хурадаг юм. Үнихэнэйшье уулзаа, харалсаагүйбди, намайе эндэ ерэнхэй гэжэ мэдэхгүй тула танибагүй хэбэртэй, – гэжэ Баир хэлэбэ.

Энэ богонихон уулзалгыг хараһан Ринчин хургуули хударгүй хүбүүдыг дээдэ хургуулиин оюутад болоһон басагад голодог гэжэ ханаадхина. Тээд Ринчин зургаадахиһаа долоодохи класс хүрэтэр Баирай энэ басаганда дурлаһыг, ханилһыг, тэрээнтээ эндэ уулзажа болохоб гэжэ сэдхэлдээ ханажа ябадагыг хаанаһаа мэдэхэб даа?

«Тэрэ басаган Баирыг юундэ танихагүйб даа, таяал хадаа, толгойгоо дохёо ха юм. Уһан буряад хэлэтэй хүдөөгэй залуушуул эндэ ерэжэ, дээдэ хургуулида гү, али училицида хурадаг болоходоо, түрэлхи хэлээрээ бэшэ, харин ородоор хөөрэлдэдэг. Ородоор хөөрэлдэхэдөө, дээдэ эрдэмтэй болоһоноо хүнүүдтэ хайрхана, мэдүүлнэ юм гү? Хэдэн арбаад жэлэй үнгэрхэдэ, манай аша, гушанар буряадааршье бэшэ, ородооршье бэшэ, харин англи, хитад, япон болон бусад хэлэнүүдээр хөөрэлдэдэг болошохо юм гү, хэн мэдэбэ. Тиигэбэлнь, бидэнэр тэдэнэй алаха, тонохоннай гэжэ хэлэхыень мэдэхгүй тула, амаа ангайлдаад, алга-маахан хуухал бээбди даа», – гэжэ Ринчин сэдхэжэ, юундэшьеб энсэхэдэл гэбэ.

Үнгэрһэн хэдэн жэлэй саана Баирай долоодохиес дүүргээд, колхоздоо хүдэлжэ эхилхэдэ, суг хурадаг хүршын басаган хойто жэлын наймадахиес дүүргэжэ, хаалишан болоо һэн. Тиихэдэ Баирай Гымаатай ханилхаяа болиһыг тухайлһан тэрэ басаган үдэр бүхэндэ Баирта хэрэгтэй хэбэртэй гэртэхиндэнь ородог байба. Баирай нэгэл үгэ хэлэбэлнь, тэрэ басаган тэрээндэ хадамда гарахаар бэлэн байгаа. Хургуулидаа бэрхээр хурадаг, шэг шарайгаараа Гымааһаа дутахагүй сэбэрхэн тэрэ басаганай гэнтэ хургуулияа орхиһыг хэншье мэдэдэггүй. Эхэ, эсэгынгээ саашаа хураха тухай хэлэхэ, аргадахада, тэрэ басаган гэртэхидэйнгээ үгэ дуулаагүй юм. Хоёр жэл үнгэрһэн хойно хүршынгөө басаганда Баирай Гымаада дуратайгаа хэлэхэдэ, уданшьегүй тэрэ арбаад наһа аха хүндэ хадмада гаража, нутагһаа арилшоо бэлэй.

«Мүнөө бодоод үзэхэдэмни, хүршымни басаган минии түлөө хургуулияа үргэлжэлүүлэнгүй, намайе алдахаһаа айгаад, найма-

дахи класс дүүргэмсээрээ, хаалишан болохон байна даа. Тиихэдэ би тэрэнэй хүсэл бодолые, үнэн зүрхэнһөө дурлахыс мэдээгүй байнаб», – гэжэ Баирай сэдхэхэдэ, үнгэрһэн тэдэ жэлнүүдынь үсгэлдэр мэтээр ханагдана.

– Бодо! Удаадахида буухабди, – гэжэ Ринчин хэлээд, гүнзэгы бодолдо абтаһан хажуудахия гайхангяр хараба.

Тэдэ хоёрой хууриһаа бодоходонь, үни заяанай тоһодогдоогүй тэргын сахаригуудай хахинаанһаа бүри доро, зүрхэ сэдхэл шэмшэрүүлмэ хахир абяан соностоһоор, трамвай тогтошобо. Трамвайһаа бууһан тэдэ хоёр магазинһаа абаха юумэнүүд тухай ухаагаа гүйлгэн, зэргэлжэ ябана.

– Баир, би үхибүүдэй нааданхай болон хубсаһа хунар наймаалдаг магазинда орохоб. Ши абаха юумэнүүдээ хараашалан бэдэржэ, магазинуудаар ябыш даа. Үглөө болотор баяртай, – гэжэ Ринчин хэлээд, тэрэнэй гарыень адхан бариһанай һүүлдэ, ара таладаа талмайтай хоёр дабхар шулуун томо гэр тээшэ алхалшаба.

6

Ринчинэй үхибүүнэй нааданхай болон мүлхихэдөө үмдэдэг үмдэ, хууринууд мэтэ нарайда хэрэглэдэг комплект худалдажа абаад, газаа гарахадань, үдэшын наран баруун хойно хүрөөд, элшэ туяагаараа нулаханаар шаража байба. Тэрэ хажуудахи эдсэний зүйл худалдадаг магазинда орожо, хэрэгтэй юумэнүүдээ абаад, Сэлэнгэ мүрэн тээшэ шэглэжэ, налшагар модон гэрэй хажуугаар зурһан ябаганай зүргэхэнөөр алхалшаба.

Удангүй тэрэ артистнуудай байдаг хоёр дабхан модон гэртэ дүтэлжэ хэлтшэһэн хашаагай үүдээр орохо гэжэ ябатараа, Ешигмаа гэгтэ срээд байхадаа болохо гэхэн бодолдо абтаад, юун гэжэ хэлэхэ үгэсэ ханажа ядан, зог татан тогтошобо.

«Ешигмаа срээгүй байһай даа», – гэжэ тэрэ бурхандаа зальбарба. Наадажа байһан үхибүүд тэрэ гэрэй хажуудахи талмайда харагданагүй. Тэрэнэй түрүүн эндэ срэхэдэ, арбаад үхибүүд гэрэй хажуудахи талмайда бүмбэгэ үдхэлжэ байгаа бэлэй. Энэ гэрэй хүнүүдтэ харагдахагүй гэжэ сэдхэжэ ябаһан Ринчин хулгай хээд, баригдахаһаа айһан хүн мэтэ хултагашан байжа, иишэ-тиишээ хараашалһаар, нэгэдэхи дабхарай сонхонуудай доогуур набша намаагаараа бүтүүршэһэн акацинуудай саанаһаа гараба.

Хоёр хүгшэд хөөрэлдэжэ, хэрэлсын хажуудахи хандали дээрэ хууна. Нэгэ таладаа халааһатай үхибүүнэй хуушан тэргэ тэдэ хүгшэдэй урда байна. Ринчин хараһаар лэ, хөөрэлдэжэ хууһан хүгшэ-

дэй нэгтсэ Ешигмаагай эжы гэжэ танияд, энсэбхилһээр хажуудань ерэжэ, тэдэниис хүндэлһэнөө мэдүүлжэ, толгойгоо дохибо. Тэдэ хоёр хүгшэд Ринчиндэ амар мэндэсэ айлдхажэ, толгойгоо дохибо.

– Намдаш айлшан ерээ. Та хоёр танилсагты, – гэжэ туража бүришье жаахан болошоһон Хэшэгмаа хүгшэн сэхэ баяртайгаар хэлээд, гараараа үбдэгүүдээ тулажа, хүл дээрээ бодоод, халта нюргаяа дүхылгэжэ, үхибүүнэй тэргэ соо унтажэ байһан зээ басагаяа зулгыханаар харашаба.

Ринчин Ешигмаагай эжытэй хөөрэлдэжэ һууһан хүгшэнэй гарынь барижа, нэрэсэ хэлээд, хажуудахи тэргэ соо унтажэ хэбтэһэн басагандаа хамаг һаналаа табиһан тула, тэрэ хүгшэнэй нэрысэ һайнаар хадуужа абангүй, Хэшэгмаа хүгшэндэ дүтэлбэ.

– Хүүхэйгээ харыш даа, унтажэ хэбтэнэ, сэбэр агаарта гараха, унтаха дуратай юм. Бү һэрюулэ. Иигэһээр өөрөө һэрихэ дүтэлөө. Би гэртээ орожо, сайгаа халааһууб, – гэбэ Хэшэгмаа хүгшэн.

– Үлүү даа, бү тухашарагты. Би һаяшаг эдсэлээд ябанаб...

– Айлшан хүн аяга сайһаа арсадаггүй юм. Ши хүүхэйтэсэ эндэ үлэ... үгы, намтай гэртэ оролсо, хэрэг бии, – гэжэ Хэшэгмаа үгэлөөд, хүршэдөө хандаба. – Хани үүримни, хүүхэнэймни һэритэр, бидэнэй ерэтэр хаража һуугыш даа. Хэрбээ һэрибэлнь – ооглооройш. Би шагнажа байхаб. Зай, Ринчин, гэртэ роё.

Басагаяа хаража, халта удаашарһан Ринчин үүдэнэй хэрэлсы дээрэ хүлсэжэ зогсоһон Ешигмаагай эжыһээ урид гэртэ ороод, энээнһээ түрүүн эндэ ерэхэ һэн тула харгыгаа мэдэхэ болоһон хадаа, нэгэдэхэ дабхарай ута нарин коридор соогуур алхалан, Ешигмаагай таһалгын үүдэндэ ошоод тогтошобо. Тиыхэдэнь Хэшэгмаа хүгшэн тэрэнэй эндэ ерэһыс мэдээдхихэдээ, баяр дээрээ баяр нэмээжэ, урин зулгыханаар энсэбхилбэ.

– Суургалагдаагүй, ороһоор бай, – гэмсээрээ, Хэшэгмаа хүгшэн тэрэндэ дүтэлбэ.

«Үүдэсэ һула орхидог хадаа, хүдөөгэйнгөө ёһо заншал баримтална», – гэжэ Ринчин сэдхэхээр, үүдысэнь нээжэ, досоонь ороод, сонхын дэргэдэ байһан стол дээрэ баряад ябаһан сеткэтэй юумэсэ табиба. Тиигээд тэрэ байһан байра дээрээ эрьсэдэн, оршон тойрониис хараашална. Үргэн сэхэ нэгэ сонхо тэрэ таһалгын зүүн талын сэхэнхи хубиисэнь эзэлнэ. Сэбэр һиирэгэр тюль тэрэ сонходо үлгөөтэй. Ехэ бараанай багтахагүй багахан энэ таһалгын хойто талада сэбэрхэн хушалтатай шэрээ дээрэ пүмпэгэр хоёр томошог дэрэ табяатай, тэрэнэй саана багахан хибэс ханадань үлгөөтэй байна. Тэрэ шэрээгэй мухалайһаа таһалгын тэгэндэ хүрэтэр татажа иишэ-

тиишэнь болгодог, хүнэй толгойн бултайма үндэртэй, унахагүйн тула дороо хүлнүүдтэй хэмэл хүшэгэ табяатай. Тэрэнэй саана хубсаһанай шкаф болон үлгэсын орой харагдана. Тэрэ хүшэгын саана Ешигмаа хубсалдаг, хубсаһаа тайладаг хэбэртэй. Урда талын үүдэнэй хажуудахи буланда багахан хүшэгөөр бүтүүлхэн угаалниг, халхабшын наана уһанай томошог бааг, эдэе хоолоо хадагалдаг шкаф, эдсэгээ шанадаг плиткэ табигданхай байна. «Байгалай басаган» гэжэ хатарай афиша болон Ешигмаагай фото-зурагууд урда ханыень сонхо хүрэтэр эзэлнэ. Тэдэ фото-зурагуудай дунда Ешигмаа бусад артистнуудһаа онсо илгаржа, илдам зулгыханаар энсэбхилнэ. Ринчин илангаяа Ешигмаагай фото-зурагуудыс харахадаа, тэрэнтэй уулзаһан шэнги мэдэрэлдэ абтажа, найхан бодол сэдхэлдээ түрүүлнэ.

– Би буруугай бэлшээриһээ саашаа гараагүйб. Харин манай басаган хатар наадаараа холо, дүтүүр, хаа-хаагуур гастрольдо ябажа, газар үзэнэ даа. Басагамни һаядаа срэхэ болонхой. Удангүй Монгол, Хитад, Япон, Энэдхэг ошохо түсэбтэй, – гэжэ байжа Хэшэгмаа сайгаа халааха забһартаа басагаһаа магтаба. – Ши хажуудахи стул дээрээ һуу. Ешигмаа намда, минии үбгэндэ зээхэйе, шамда басага бэлэглээ...

Ринчин яблоко, хуурай һү болон конфетэнүүдыс сеткэһээ гаргажа, стол дээрэ табяад, үлэхэн юумэнүүдээ сеткэтэйнь Хэшэгмаада харбайжа үгөөд:

– Басагандаа һууринуудыс, мұльхихэдөө үмдэдэг үмдэ, самса гэхэ мэтэ комплект бэлэглэнэб. Яблокын досоохиие халбагаар хюһаад, нарай үхибүүндэ эдиюулдэг гэжэ вахтёрнай хэлээ юм, – гэжэ хэлэбэ.

– Ринчин, һайнши даа. Амиды ябаа сагтаа энэ зээхэйгээ хүл дээрэнь табихал байхаб, – гэжэ Хэшэгмаа найдуулба. – Уржадэр срээ һэмди. Үсэгэлдэр зээхэйгээ абаад, шамда ошожо, басагыеш харуулха гээ һэм. Тсэд би ондоо хэрэгээр нэгэ газарта ошооб, сүлөөгүйдөөб.

– Үхибүүнэй тэргэ худалдажа абаха гээ һэм. Тсэд наймаада хаанашье гарадаггүй юм байна...

Хэшэгмаа хүгшэн тэрэнэй дууһан хэлэхэ гэхэн үгыс таһа дүүрэжэ:

– Хэрэггүй бэшэ аал даа. Газаа һуугша энэ үүри хүгшэн түлсэһэй сарай сооһоо олон жэлдэ хадагалжа байһан хүбүүнэйнгээ тэргыс зээхэйдэмни бэлэглээ. Тэрэ бидэ хоёр хахархайдань халааһа табяабди, мылдэжэ байжа угаагаабди, санзай ууюулжа арюуд-

хаабди, – гэжэ хэлээд, стол дээрэ эдсэ хоол бэлдэбэ. – Тэрэ хүтшэнэй хүбүүнэй хүбүүн арбадахиие дүүргээ, үни заяанай хэрэггүй болоо.

– Ешигмаа энэ тэргыетнай хуушан гэжэ голохогүй аабза? – гэжэ Ринчин ханаагаа зобонгёор хураба.

– Тиигэжэ хэлэхэдээнье болохол басаган гээшэ. Хэрбээ голоо хаань, шэнье бэдэрхэбди.

Энэ үедэ үхибүүснь газар хахижа үлэхэн хүтшэн тэдэнэй тагалгын үүдые нээгээд:

– Зээ басаганшнн хэрэс. Оог ханхараа табяагүйдэнь оруулагты, – гэжэ мэгдүүгээр хэлээд, өөрынгөө тагалга тээшэ алхалшаба.

Ринчин газаршаа гүйжэ гараад, шанхан бархирхан мансыгтай үхибүү тэбэрижэ, уралаа аргааханаар хасартань хүргэбэ. Тэрэнэй үнжэгэн хасарынь ямар зөөлэхэн гээшэб!

– Басагамни, бү бархирьш даа. Хасарыеш таалажал баймаар зөөлэхэн юм. Бү бархирьш даа, хэшээгыш даа, – гэжэ байжа Ринчин тэрэ нарайгаа гар дээрээ үлгэдэн хаатуулха гэбэ. Тсэд бүри шангаар бархирхадань, хаатуулжа шадахагүйгөө ойлгоод, хүтшэн эжыдэнь абаашахаяа мүнөө хаяхан гарагша тагалга тээшэ яарашаба.

Нарай үхибүүнэй шанхан бархирха абьян тэрэ гэрэй коридор соохи шэмээгүй аалин байдал тагалдуулба. Ринчинэй үнгэржэ ябан үүдэнэй саанааа нохойн абьяастайгаар аад, мэгдүүгээр дээрэ-дээрэхэнь хусаха дуулдаба. Хэшэгмаа хүтшэн коридор соо нарай үхибүүнэй бархирхые, нохойн хусахые дуулаад, тагалгынгаа үүдые нээжэ, зээ басагаяа тэбэрихэн Ринчиние угтаба.

Ринчин тагалгадань оробо. Хэшэгмаагай үүдсэ хаахадань, нохойн хусаха дуулдахаяа болибо. Гэбэшье, нарай үхибүүн шанхан бархирһаар зандаа.

– Намда үгэ, – гээд, Хэшэгмаа хүтшэн зээ басагаяа Ринчинһээ абамсаараа, гар дээрээ үлгэдэхөөр, унтари-дэбидхэрыснь аятай зохидхоноор хуряан орон дээрэ табиба. – Дороо норгоо гүш даа, хүсэ уухаяа ханашоо, гэдэхээ үлдөө гүш даа? Норгоһон хууриеш мэнэ хуурайлахаб.

Үдэшын боро хараанай болодог сагай үшөө эртэшье хаа, газархи һөөгүүдтэ халхалуулһан сонхотой тагалга соо бүүдыжэ эхилбэ. Ешигмаагай эжын зээ басагандаа хууринууды хуурайла байхада, Ринчин тэрэ тагалгаһаа гараад, үнишье болонгүй, үхибүүнэй тэргэ түлхихээр ерэбэ. Нарай үхибүүн хоолойдоо хүхэлтэтэй шэл угжаар һү уухадаа, бархирхаяа болишобо. Тэрэнэй уралнуудай хүдэлхэдэ, шэл угжын хүнэй хорохонь балай мэдэгдэнэгүй. Гэбэшье, үхибүүн

аалиханаар хороонол хэбэртэй. Тэдэнэй хажуудань зогсоһон Ринчин өөрөөшье мэдэнгүй, басагандаа хамһалсаһан юумэндэл уралнуудаа хүдэлгэнэ. Хэшэгмаа хүгшэн шалаһан гараа амаруулха гээ гү, али түрэнһэн эсэгнь басагандаа һу уулгажа һураг гэнһэндэл, шэл угжаяа Ринчиндэ үгэбэ. Эсэгэ басаган хоёрой уралнууд мүрысэһэн юм шэнги хүдэлнэ. Хахад шэл угжын һүн хахадтаа хүрэбэ.

– Ямар хомхой юм, – гэжэ Ринчин хэлээд, басагаяа өөгшөөн харана.

– Хомхойл байхадаа һайн байдаг, басаганшни үдэр хоногоор бэшэ, харин часаар томо болохо гүб даа, – гэжэ шэрээгэйнгээ мухалайда һууһан Ешигмаагай эжы хэлээд, эсэгэ басаган хоёрой шэхэнүүдэйнь дорохи монсогтоһон үзүүрнүүдые адлишаагаад: «Бурядууд омог омогоороо, уг гарбалаараа, шэхэнүүдээрээ илгардаг, мэдэгдэдэг байна даа. Ухами, дороо монсоггүй аад, толгойдоо няалдаһан, дэрбэгэршье шэхэтэй байнабди даа», – гэжэ сэдхэнэ.

Хүгшэнэй зээ басаганай уралнуудаа хүдэлгэхээс, шоб-шобхон хүхээс болиходо, Ринчин хүтэй хахад шэлээр хэнэн угжаяа хүдэлгэнгүй баряад, аманһаань һугалан абахая айшаба. Нарай үхибүүн нэгэ дахин шоб-шоб угжаяа хүхөөд, нюдээс аниба.

– Басагамни хүндөө садаба хэбэртэй, уралнуудаа хүдэлгэхээс болёод, нюдөө анин унташаба, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

«Эдэ хоёрыс яажа хамтаруулха гээшэби? Ешигмааһаа бүхы юумэн гаранал хэбэртэй. Ринчин басагандаа олиггүй дуратай, минии басагандашье дурланхай байна. Энэ зээ басагамни, хөөрхы, эхэ, эсэгынгээ ерээдүйн хуби заяас шиидхыш, тахижа байһан бурхамни эдэ хоёр залуушулда туһалжа, хамтаруулыш», – гэжэ Хэшэгмаа сэдхэлдээ бүтүүхэн шэбшэжэ, олон юумэн тухай ухамайлжа байһанаа, гэнгэ унтаж байһанаа һэриһэндэл, һэргэгшээдхибэ.

– Унтаа хадань, хүхэлтыень аманһаань абыш даа. Харанхы болошобо, лампочка носоогыш даа, – гэжэ Ешигмаагай эжын хэлэхэдэ, Ринчин басаганайнгаа аманһаа хүхэлтыень абажа, тэрэнээ стол дээрэ табяад, зайн гал носообо. – Столдо һууя, асарһан бэлэгышни харая.

– Ешигмаагай эжы, намайе хүлисэгты, би садхаланби, яаралтай нэм. Бэлэгыемни өөрөө харана бээт. Зээ басагантнай, хүлисэгты, минии басаган һаруул болоходонь һэрихэгүй гү?

– Хамаагүй һэриг. Мүнөө унтаа һаа, һүниндөө унтахагүй. Ябаха дээрэ басагаяа таалыш даа, – гэжэ Ешигмаагай эжын хэ-

лэхэдэ, Ринчин басагандаа дүтэлжэ, доошоо тонгойгоод, уралнуудаа үнжэгэн зөөлэхэн хасартань хүргөөд:

– Басагамни таалажал баймаар хасартай байна даа, – гэжэ хэлээд, ябаха тээшээ яарашаба.

– Ешигмаа та хоёр хаядаа уулзаад, нэгэ хайхан нэрэ үгэнэ бээт. Шинии хэлэгшэ «Саарма» гэжэ нэрэ намда, Мягмарта хайшаагдаа, тээд басагамнай юун гэхэ юм, мэдэгдэнэгүй. Минии Энхэ-Нугаяа ябатар басагаяа таалахаяа ерэжэ байгаарайш, – гэжэ Хэшэгмаа хэлээд, Ринчиние үдэшэжэ, коридор соо гараба.

Ринчин нарин уташаг коридорой адагта ошожо, үүдэндээ зогсоһон Ешигмаагай эжыдэ гараа арбагануулаад, газашаа гараба.

ГУРБАДАХИ БҮЛЭГ

1

Хотынхид долоон хоног соогоо нэгэ дахин амардаг, харин хүдөөгэйхидтэ амаралтагүй байдаг. Гарагай долоонхой эртэ үглөөгүүр Ринчин автовокзалай газраа Баиртай уулзахаа эрбэ.

– Ринчин ахатан, наашаа, наашаа! – гэжэ сагнаа эндэ урид эрэжэ, хандали дээрэ хуугаад, нютагаа ошохо автобус хүлээжэ байһан Баир хүл дээрэ бодоод, сарбуугайнгаа часы хараһаар, вокзалай гэртэ дүтэлжэ ябаһан Ринчиние ооглоод, гараараа даллажа, хажуудаа сруүүлээд: – Эндэ хуугты, хүлнүүдэ амаруулагты. Арбан минута болоод, манай ябаха автобус эрэхэ, – гэбэ.

Удангүй тэдэ хоёрой зэргэлжэ хуугаад, энэ-тэрэ юумэн тухай хөөрэлдэхөөр байтар, автобус эрэжэ, хүнүүд хуужа эхилбэ. Баир хэдэн газетээр үргэлжэдэнэ орёонхон хандалиин хүлдэ түшүүлһэн юумэс абаба. Ринчин газетээр орёонхой юумыс сонхын шэлнүүд гэжэ ойлгоод, нүгөөдэ гартаа бариһан сүүмхыень эрижэ абаба.

– Биледүүд намда, түрүүн орогты, 5-6-дахи хууринууд манай, – гэбэ Баир.

Тэдэ хоёрой хууринуудаа эзэлжэ хуугаад, нэгэ хэдэн минутын үнгэрхэлөөр, автобус хууриһаа хүдэлжэ, хотоһоо гараад, аймаг ошодог машинын дардам харгыгаар шуумайба. Хүдөөгэй харгыгаар сэхэ урдаһаань эрэжэ ябаһан машинууд тэрэ автобустой хэлгэсэлдэнэ. Тиихэдэнэ алая халхин хэлгэсэлдэһэн автобусай нээлтэтэй сонхоор эршэгэнэн досоонь орожо, Ринчинэй шэхэ болон толгойнь үһыень үлсэгээд абана.

Удангүй автобус эли бодо ябадалаа аалидхажэ, харгын баруун талада байһан орёл-торёл шулуун оройтой Омүлөвкө гэдэг хабсагайн хажууда хүрбэ. Тэрэ хадын үндэрһөө харахада, мухар богонихон хүндын адагта ургажэ байһан набша намаагаараа бүтүүршэһэн бургаһануудай саахануур урда зүгһөө урладаг Сэлэнгэ мүрэнэй уһанай нюруу наранай элшэ толон доро миралзана. Хоёр сагаан сахали оог хашхараа табилдажа, Сэлэнгэ мүрэнэй дээхэнүүр нийдэн үгсэнэ.

– Улаан-Үдэсэ бусахадаа, тээ урдамнай байгша дабаанһаа энэ шулуун толгойс харахабди. Тиихэдэмнай энэ шулуун толгой арсаланай толгойдо аб адли байха. Шэмээшэгүүд энэ шулуун хабсагайе «Омүлөвкө», буряадууд «Арсалан толгой» гэжэ нэрлээ юм, – гээд, Баир мүнгэнэйнгөө сүүмхэ уудалжа, хоёр-гурбан зэд Ринчиндэ хар-

байжа үгэбэ. – Саадахи нээлтэтэй сонхоороо орон дэлхэйдээ үргэгты...

– Аян замда ябаһан ород, татаар болон буряадууд ошохо, хүрэхэ газартаа хайн ябахын түлөө энэ шулуун хабсагайда хүгэдэн, үргэл үргэдэг юм, – гэбэ Баир.

– Харгы замдаа, хүрэхэ газартаа хайн хүрэхэмнай болтогой, – гээд, Ринчин тэдэ хашарһануудаа автобусой нээлтэтэй сонхоор дээшэнь хаяжа үргэбэ.

Тэрэнэй дээшэнь сасажа хаяһан шэнэхэн зэд мүнгэнүүд үглөөнэй наранай элшэ туяан доро алтаран толорһоор газарта унана. Ринчин тэрэ толгойн үндэрһөө, мүн удаадахи дабаан өөдэ гарахадаа, мухар богонихон хүндын адагта харагдаһан бургаһан эрьстэй Сэлэнгэ мүрэниис хайхашаана.

– Ши, Баир, бурханда хүзэгтэй гүш? – гэжэ Ринчин гэнтэ һураба.

– Үгышыс гэхэдэ, хүзэгтэйшыс гэхэдэ, болохо. Тсэд гэртэхинэйн-гээ, үбгэ эсэгэнэрэйнгээ абажа ябаһан ёһо заншалһаа хайшаа ошохобши? Мүнөө бидэнэр удаадахи дабаан дээрэ гарабабди. Энэ дабаанай үбэртэ «Тарбагата» гэжэ буряадаар, «Тарбагатай» гэжэ ородоор нэрлэдэг шэмээшэгүүдэй дэрэбэн байха. Шэнээр бариха гэхэн байшан гэрэйнгээ һуурида шулуунуудай хэрэгтэй болоходо, энэ дэрэбэнэй шэмээшэг нэгэ хүн Омүлөвко хабсагай хадаһаа шулуунуудыс тэргэдэ ашаад, дабаан өөдэ гараба ха. Тсэд тэргынс сахариг бута хүрэшэбэ. Тиэхэдэнь тэрэ хүршынгөө тэргээр тэдэ шулуунуудаа шэрэжэ тосхоноо абаашаад, тэрээгээрэ бариха гэхэн гэрэйнгээ һууриис табижа байтараа, наһан болошоо юм ха. Тэрэнэй дүү хүбүүн тэрэ гэрыснь барижа дүүргээд, ушаагһаанс утаа гаргаһан үдэрөө гэнтэ унаад, тэрэ дары наһа барашоо гэлсэдэг. Баригдаһан тэрэ шэнэ гэртэ гэртэхинэйнс байхаяа айшоод байхада, Зүблэлтэ засаг ерэжэ, Улаан булан гэхэ гү, Уншалгын гэхэ гү, али Бүгэдэниитэ зонийс үзэг бэшэгтэ һургалгын байшан болгоһон байгаа. Тсэд нэгэ жэл үнгэрөөд байхада, тэрэ гэрэй шатахада, үзэлдэ ороо бэлэй. Аха дүүнэрэй хойно-хойноһоо наһа барахаданс, тэрэ гэрэй шатахаданс, түрэл гаралнуудынс нюусаар ородой санаартадта, буряад ламанарта үзэл үзүүлбэ. Болохогүй газарай модон отологдоо, болохогүй газарай шулуун буталагдаа гэжэ хэлүүлхэдэ, тэрэ дэрэбэнэй хүнүүд хэдэн тэргэ морёор хүнийн харанхыс хэрэглэжэ, тэдэ шулуунуудыснь хуушан газартанс абаашажа, хабсагайн доро обоолһон юм. Мүнөө тэрэ хабсагай – тэрэ обоолһон

шулуунууд үргэлэй, мүргэлэй нангин газар болонхой. Тиигээд лэ Омулёвкын хажуугаар гарахадаа, ородууд, татаарнууд, шэмээшэгүүд болон бусад үндэһэ яһатад үргэл үргэдэг гээшэл даа, – гэжэ Баир энэ хабсагайн үльгэр домогшуу түүхыэ хэлэжэ дүүргэбэ.

Ринчин Баирай энэ хөөрөөс анхаралтайгаар шагнажа, тэрэ дэрээбэн үнгэргөөд:

– Тарбагата гэжэ буряад нэрэтэй аад, юундэ шэмээшэг дэрээбэн болошоо юм. Анхан буряадууд эндэ ажаһууһан аад, тарбаган тахалһаа тэрьсдээ гү, үргэл мүргэлтэй хатуу шанга газарһаа холодоо гү? – гэжэ һонирхобо.

– Арайшыэ тиигээгүй гэжэ һанагшаб. Дамба-Дугар Ириншесв гэжэ тайшаа байгаа гүб даа.

– Зай, тиигээл даа.

– Тэрэ тайшаа Ородой сагаан хаанһаа орден абахадаа, буряад арадайнгаа бүхы һайн газарнуудыэ ородуудта үгөө гэлсэгшэ. Шойжод хатан эзэлжэ, ажаһуужа байһан газарнуудаа сүлүүлһэн хүнүүдтэ үгэхэгүй гэжэ буряад ноёдтой, тэрэ тайшаатай арсалдаһан, хяаралдаһан гэжэ Базар Барадин жүжэг соогоо бэшгэһэн байдаг.

Тэдэ хоёрой шэбэнэлдэн һагад иигэжэ хөөрэлдэһөөр һуухада, автобус Тарбагатайһаа зүүн урагшаа зурыһан харгыгаар налуушаг үгсүүр өөдэ гарахадаа, арадаа тоохон гээгэ үлөөнэ.

Үс наһаараа шэл зүһэжэ үзөөгүй Ринчин Баирай газетээр орёгоод, үбдэг дээрээ табиһан шэл хараад:

– Хэн шамайе шэл зүһүүлжэ һургаа һэм? – гэжэ һураба.

– Хэншыэ һургаагүй. Хара бага байхадамни, эсэгынгээ наһа барахадань, би гэрэйнгээ эзэн боложо үлөө бэлэйб. Ори ганса эжымни табан үхибүүдээ, намһаа доошо үшөө дүрбыэ тэжээхын түлөө үдэршыэ, һүнишыэ ажалладаг, тухашардаг, гэрэйнгээ ажалыэ хэжэ үрьдидэггүй байгаа. Ядаруу, тулюур байдалда ороходоо, түрэнэн эхэдээ хамһалсаха, туһалха баатай болоод, хургуулияа орхёо бэлэйб. Хүндэ хүшэр ажабайдал намайе ямаршыэ ажал хүүлэжэ һургаа юм, – гэжэ Баир өөрынгөө намтарыэ хөөрөшэбэ...

«Ажабайдал намайе һургаа гэжэ тон зүб хэлэнэ даа. Намдал адли аад, бүришыэ доро байдалда ороһон хүбүүн байна. Үгытэй тулюур байдалтай айлай үхибүүд бага балшар наһанһаа эхилжэ, хилээмэнэй сэн мэдэхэ боложо, хара ажал хэнэ. Харин баян бардам айлай үхибүүд багшанарһаа гоёор хубсалаад, гэртэхинэйнгээ бэлдэһэн бэлэн эдсэ эдсэд, томо болоходоо, бүхы наһандаа бэлэн юу-

мэн дээрэ ябахабди гэжэ ханадаг юм гү, юрэдөө, хургуули худар болон ажал хэхэ дурагүй болошоно», – гэжэ Ринчин сэдхэжэ хуухадаа, хажуудахиингаа өөр тухайгаа хэлэнэ намтарые шагнана.

– Ахатан, танда баяр баясхалан хүргэнэб, – гэжэ Баир хэлээд, дуугай болошобо.

– Юунэй түлөө баяр хүргэнэш? – гэжэ Ринчин гайхашаба.

– Юунэй түлөө гэжэ бү хурит. Хэжэ байдаг өөрынгөө ажалда хургажа эхилээт. Таанадай дарга ноён намайе хоёр нарын болзортойгоор ажалда абаа юм. Ташье энээн тухай мэдэнэт, ноёдтоо намайе хайн хайханаар хэлэнэт. Дарга ноён намайе хүдэлжэ шадаха гү, али үгы гү гэжэ ханаа ёхотой. Хүсэд хайн танихагүй намда мүнгэ урьхалаат, мүнөөшье намда, гэртэхиндэм туһалхаяа нютагтам ошолсожо ябанат. «Дүтын түрэлһөө холын нүхэр дээрэ» гэжэ дэмы хэлсэдэггүй гэшпэл ха. Хожом хойно харюу байдаг гэлсэдэг. Туһалха сагай ерэхэдэ, танда заабол туһалхаб.

Ринчин тэрэнэй хэлэхые зүбшөөжэ, толгойгоо дохёод:

– Хайн хүн хүндэ туһалуулханаа, муу хүн хүндэ туһалханаа мартадаггүй юм даа. Иигэжэ тангариглан хэлэхэдэш, ямар хайхан бэ даа. Хүн гэшпэ ходо хайн ябадаггүй, хэзээ нэгэтэ би шамхаа туһа эрижэ болохоб. Тиимэхээ хүн бүхэн бэс бэсдээ туһалха ёхотой, – гэжэ Ринчин хэлээд, уриханаар энсэбхилбэ. – Ши дарханшье, электригшье болохо эрмэлзэлтэй хүн байнаш. Амаралтын үдэрнүүдтэ ши намтай ябалсадаг боло. Би хотын захаар ажаһуудаг айлнуудта, тэдэнэй зуһалангуудта баани, теплицэ барижа, салинһаа гадуур мүнгэ ологшоб, дарханай ажал хэхынгээ хажуугаар Хүдөө ажахын институтта хуража эхилэнхэйб. Дунда хургуули дүүргээгүй ши үдэшын Залуу хүдэлмэришэдэй хургуулида – ШРМ-дэ хурыш даа. Энэ намар тэрэ хургуулида орожо, эрдэм хургуулияа дээшэлүүлжэ үзэ...

Удангүй тэдэнэй автобус үндэр дабаан дээрэ гараад, халта тогтоһоной һүүлээр, уруудам уруу ульгамаар бууба. Баир Барын дабаанай ульгэр домогшуу түүхэ болон эндэ ушарһан үнэн бодото ушаралнууд тухай Ринчиндэ һонирхолтойгоор хөөрэнэ. Нэбшээ халхинай автобусой нээлтгэтэй сонхоор эршэгэнэн ороходо, хажуудань һуутшад сонхонуудаа бага болгон шэлнүүдыень хаана. Тиигэхээр автобусой дабаанһаа буухада, ута хүндые урууданһан харгын хоёр талаар таряалан болон сабшалангууд ногооролдоно. Гэбэшье, ногоон хилэн захатай дэгэлээ хэдэрһэн юумэндэл, ара талаараа модотой, үбэр таладаа нүсэгэн зэргэлээ олон хаданууд ута хүндые уруудан

тобхойлдоно. Тэдэ хадануудай үбэр талын үбһэ ногоон уһагүй-дэжэ, үндэһэн хүрэтэрөө хаташоод, оршон тойроноо сайран шарлана. Тэндэхи шулуунууд халуун наранһаа гал гарахаяа байһан мэтэ улайралдана. Тиигээд лэ тэрэ хада «Улаан хада» гэжэ нэрэтэй болонхой.

– Эндэ үнихэнэй бороо ороогүй гэшэ гү, хадын оройнууд сайралдана, тээд горхоной хоёр талын сабшалан, таряалангууд ногооролдоно, – гэжэ эндэхи газарнуудыс шэнжэлэн харахадаа гайхан Ринчин хэлэбэ.

– Эндэ сэхнхидээл иимэшүү байдаг юм даа. Эндэхи сабшалан болон таряалангуудаа шэлэхээ урдаһан горхонойнгоо уһаар уһалдаг. Сабшалан, таряалангуудай захаар хүхэрэн байһан жаахан нуурнуудыс харана гүт? – гээд, Баир гараараа зааж, Ринчиндэ харуулба. – Тэдэ нуурнууд бэшэ, харин хэмэл тооромууд, сөөрэмүүд гэшэ. Ган жэлнүүдгэ энэ горхон хаташадаг. Тиимэхээ эндэхи хүнүүд зундаа үхэр малаа, мүн өөһэдөө ууха уһаяа тэдэ хэмэл тооромуудтаа тогтоожо абадаг, сабшалангаашыс уһалдаг юм. Энэ горхоной эрьсэр байдаг тосхонууд уһаяа буляалдадаг. Тиимэхээ эндэ уһан гэшэ алтанһаа үнэтэй байдаг гэшэ. Бууха дүтэлөөбди...

Баир хүл дээрээ бодожо, газетэнүүдээр орёлтотой шэлнүүдээ хуури дээрээ хэбтүүлээд, мүнгэнэйнгөө сүүмхыс хармаанһаа хуулин гаргаһаар, автобусой жолоошондо дүтэлбэ. Ринчин тэдэ тооромуудыс хонирхон хаража, тооложо байһаар, харасаяа Баир тээшэ залаба. Баир мүнгөө түлэжэ, биледүүдыс абаад, хууридаа бусажа, газетээр орёохон шэлнүүдээ абажа, үбдэгүүд дээрэ табин, хууридаа хууба.

– Ши юундэ жолоошондо мүнгэ үгэжэ билет абааш, хотодо харгынгаа мүнгэ түлөө хэмнайш? – гэжэ Ринчин гайхангыар хууба.

– Энэ автобус үдэртөө оройдоол нэгэ дахин ябадаг. Гэдэргээ бусаха харгынгаа мүнгэ урид түлэбэ гэшэб. Энэ автобус хүүлшын тогтодог газарһаа бидэнэй урид түлэхэн хуурида хэниисыс хуулгангүй ерэхэ. Бодоё, ерэбэбди, – гээд, Баир хууриһаа бодожо, газетээр орёохон хабтагар шэлнүүдээ урдаа тэбэрижэ, автобусай урдахи үүдэн тээшэ ошобо.

Тэрэнэй хүндэшэг сүүмхыс барихан Ринчин хойноһоонь дахаба. Автобус хахираар тормозоо барижа, шорой тооһо бурьюулан тогтошобо. Тэдэ хоёр автобусоо бууба. Аймаг ошохо гэжэ машинын дардам харгы дээрэ хотоһоо ерэхэ автобус хүлэхэн гурбан хүн Баирыс мэндэшэлхээр, Ринчиниис гайхан хараһаар, нээлтэтэй үүдээр автобусто оробо.

Автобусой байраһаа хүдэлжэ, замаа үргэлжэлүүлэн ябахалаар, тэдэ хоёр горхоной баруун бэсхээ зүүлжээ ошодог хүдөөгэй харгыгаар ябагалба. Горхоной зүүн эрьс дээрэхи тэбтэг дээгүүр тосхон нэмжынэ. Тэдэ хоёр нэгэ модо зайн хахадые гаталаад, модон хүүргэдэ хүрбэ. Шагайсаа гүнзэгы ухатай горхон тэрэ хүүргын доогуур урдаа болоно. Бүхыдөө булуулаагүй монсо-сонсо шулуунуудай үзүүрнүүд горхоной уһан сооһоо бултайлдана.

– Хүнүүдэй сабшалангаа уһалаагүй һаань, энэ горхон һабаараа дүүрэн ухатай байдаг юм. Мүнөө хүнүүд сабшалан болон огородоо уһалжа байна.

– Тээ тэрэ айлнуудай баруугаар, горхоной зүүн эрьс дээгүүр зурыһан сабшалангай ногоон сабшахаар ута болонхой байнал, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Тэрэтнай ногоон бэшэ, ногоон холоомо – зелёнко гэшэ, – гэжэ Баир ойлгуулна.

– Ямар гайхалтай юм? Ногоон холоомоёо хожом таридаг бэшэ аал?

– Удахагүй ногоон холоомоёо сабшажа абаад, үшөө дахин тариха, намар болотор ургуулдаг...

– Тиихэдэ эндэхи айлнууд нэгэ зун хоёр дахин ногоон холоомо хуряана гэшэ гү?

– Тиигэнэ, тиигэнэ... Тиимэһээ эндэхи уһан алтанай сэнтэй гэнэ һэмнайб. Горхоной зүүн тала таряалангуудай, горхоной баруун талын мухар хүндыхэнүүд энэ тосхоной үхэрнүүдэй бэлшээрийн газарнууд болодог. Үдэшэ үглөөгүүр энэ хүүргэ дээрэ ташуур минаа бариһан үхэршэнтэй уулзахат. Үглөө бүхэндэ энэ тосхоной хүнүүд үнээдэ туужа, үхэршэндэ тушаадаг, үдэшэлэн бүхэндэ эндэ угтажа абадаг юм, – гэжэ Баир энэ-тэрэ юумэн тухай хөөрөһөөр, нэгэ гудамжатай уташаг тосхондо оробо.

Гудамжын дундахи сэб сэхэ харгын хоёр талын хободоһон соогуур горхоной уһан аалихан урдана. Айл бүхэнэй хорёогой үүдэн тушаа урдань ухатай хободоһон дээгүүр монсогор модонуудые зэргэлүүлжэ дэбдсэд, дээрэнь зузааншаг хабтагайнуудые хадаһан хүүргэхэнүүд байна. Харгын хоёр алхам үргэнтэй хободоһон дээгүүрхи тэдэ хүүргэнүүдээр гарадаг трактор, машина болон мори тэргын мүннүүдһээ гараһан богонихон харгинууд айл бүхэнэй хорёогой сэх үүдэндэ хүрөөд дууһашана.

– Харгын хужааг-хободоһоной уһаар зүүн талын айлнууд, баруун талын айлнууд өөһэд өөһэдынгөө сабшалан болон огород уһалдаг. Горхоной уһанай бага һэн тула тосхон бүхэн уһалдаг ээл-

жээтэ үдэрнүүдтэй юм. Мүнөөдэр манай тосхоной ээлжээн байна, үглөөдөрһөө эхилжэ гурбан үдэр соо уһан хаагдаха, – гэжэ Баир ойлгуулба.

– Айлнууд... Үхэр мал гурбан хоногто уһагүй байха юм гү? – гэжэ Ринчин һураба.

– Айл бүхэн гурбан хоногто хүрэхэ уһаяа энэ һужааһаа амһартанууд соо абадаг, харин үхэр малнууд горхоной хажуугаархи хэмэл тооромуудһаа уһалдаг... Бидэнэр манай гэртэ дүтэлбэбди, – гэбэ Баир.

– Һужааг-хободоһоной уһан муухай бэшэ юм гү? Үбэлдөө яадаг юм? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

– Урдаһан уһан муухай байдаггүй...

– Энэ ута тосхон ори ганса магазинтай гээшэ гү?

– Үгы бэд даа, үгы... Тосхоной дундахи сэхэ магазин харабат. Тосхоной хоёр захада нэгэ-нэгэ магазин байдаг, – гэжэ Баир хэлэхээр, гудамжада уулзаһан хүнүүдтэй мэндэшлэсэхээр, хүүргээр урдажа байһан уһатай һужааг-хободоһо гаталжа, гэрэйнгээ хорёогой үүдэндэ туласа ерэбэ.

Гудамжа руу хараһан гэрэй хоёр сонхын нэгэн харабтар картоноор хаалтатай. Тэрэ сонхын нэгэ тала шэлтэй, нүгөөдэ талань картоноор хаалтатай байхадаа, үрөөһөн нюдэ һохор хүнэй угтаһан мэтээр Ринчиндэ харагдаба. Тэрэ харасаяа гэрэйнһе оройн хушалта тээшэ шэглүүлбэ. Тсэд тэдэ хабтагайнууд булта бүтэн хэбэртэй.

Баир багшынгаа харасаяа гэрэй хушалта өөдэ шэглүүлхыс ажаглаһаар, хорёогойнгоо ябаган хаалта үүдыс нээжэ, айлшандаа харгы гаргаад:

– Орогты. Нүгөө талын хушалтын хоёр-гурбан хабтагай үмхиржэ унахада, һэльбэхэ хабтагайнуудыс олоо һэм. Бороогой ородог саһаа урид тэдэниис һэльбэхэ түсэбтэйб. Мүнөөдэр автобусой ерэтэр үрдэс хаа, һайн байгаа, – гэбэ.

– Хоёр хүн хадаа заабол үрдихэбди, – гэжэ Ринчин найдуулба.

Баир хашаагайнгаа үүдэ хаажэ шэбхэдээд:

– Мүнөө үдэ боложо байна. Автобус наранай орохын урда тээ ерэдэг, – гэхээр, хэрэлсы өөдөө гараба.

Тэдэ хоёрой гэртэ ороходонь, ута хара гэзэгтэй, үндэршэг нюргатай басаган эдэслэн амһартануудаа дууһан угаагаад, хуурай аршуулаар тэдэнээ аршажа, ушаагайнгаа хажуудахи столой дэргэдэ зогсобо. Тэрэ басаган ахынгаа ерэһыс хараад баярлажа, уриханаар энсэбхилэн, тэдэ хоёрыс мэндэшлэбэ. Гуддагар гоё бэстэй,

бүдүүн сэхэ хүлнүүдтэй тэрэ басаганай хүхэнүүд урагшаа пүлхылдэнэ. Тэрэ басаган хүхэнүүдээ Ринчинэй харасаһаа халхалха гээ юм гү, али уусадаа хүрэмэ ута бүдүүн хара гээгээсэ найрхаха гээ юм гү – хоёр гүрлөөгөө ара нюрганһаа абажа, сээжэ руугаа ханжуулба. Энэ үдэр болотор иимэ ута бүдүүн гээгэ хүдөөдэшье, хотодошье хараагүй ябаһан тэрээндэ басаганай хоёр гүрлөө гээгэнүүд найшаагдажа, нюдөө сэхэ болгоодхибо.

– Танилсая, би Ринчин гээшэб, – гээд, Ринчин гараа басаганда харбайхадаа, харасаяа тэрэнэй гээгэһээ холодуулангүй, бүри анхаралтайгаар харашана.

Тэрэ басаган эшэнгээр доошоо хаража, гараа фартугайнгаа хормойдо аршаад:

– Ринчимаа, – гээд, уриханаар энсэбхилэн, гараа Ринчиндэ үгэбэ.

– Үү, минии нэрые буляһан гэхэ гү, али нэмэһэн басаган байналши! – гэжэ Ринчин баяртайгаар хэлээд, баряад ябаһан томошог-хон сүүмхээсэ ушаагһаа холошог байһан сонхын дорохи стол дээрэ табиба. – «Маа» гэхэн үгэ – түбэдөөр «Эхэ» гэхэн үгэ юм. Жэшэнь, Дара Эхэ гэжэ бурхан бии гүб даа. Дари гэжэ нэрэдэ «маас» нэмэхэдэ, Даримаа, Ринчин гэхэн нэрэдэ «маас» нэмэхэдэ, Ринчимаа – Ринчинэй эхэ, минии эхэ болонош...

Баир тэдэ хоёрой хөөрэлдэхыс шагнан байжа, абаад ерэхэн сүүмхэ сооһоо элхэн саахар, тоһо болон колбаса мэтэ эдэс хоолой зүйлнүүдыс стол дээрээ табяад:

– Оо, та хоёрыс минии танилсуулташьегүйгөөр танилсабат. Ринчин ахатан би мүнөө болотор «маа» гэжэ үгын удхыс мэдэхэгүй ябабаб... Та түбэд хэлэ мэдэхэ гээшэ гүт? – гэжэ һураба.

– Үгы, мэдэхэгүйб. Нэгэ лама намда энээн тухай хэлэхэн юм даа, – гэбэ Ринчин.

– Аа... Ринчин ахатан – минии ажалай багша гээшэ. Би таанадта хэшэг, шамда бэлэг асарааб, – гэжэ Баир хэлээд, саархан соо орёолтотой бэлэгэ ара нюргандаа барижа, дүүдээ дүтэлбэ.

– Үү! Ямар сэхэ юумэ асарба гээшэбта, баярлаа. Эгээл хилээмэгүй болошоод байгаабди, – гэжэ Ринчимаа хэлэхээр, асархан юумэнүүдыснь эдсэнийнгээ шкаф соо хэхэ гэбэ. Тсэд Баир дүү басага-найнгаа харгыснь хаагаад:

– Халта хүлэс, би шамда бэлэгтэйб, – гээд, ара нюргандаа барижа нюуһан бэлэгэ урдаа гаргажа, саарханһаань гаргаба. – Нургуулия дүүргэжэ, аттестадаа абаһан үдэрөө үмдөөрэйш. Мүнөө унталгынгаа таһалгада орожо үмдөөд, бидэ хоёрто харуулыш даа.

Ринчимаа тэрэ бэлэгыень баяртайгаар абаад:

– Ахай, хайнта даа! Ушааг дээрэ бэлэн каша, сай байна... Саймнай гансал хара, өөхэдөө эдихэ юумэ бэлдэжэ байгты, – гэжэ хэлээд, унталгынгаа таһалга руу бушуухан оробо.

– Автобуста үрдихэ, түргэлхэ хэрэгтэй, – гээд, Баир эдихэ юумэнүүдээ бэлдэшбэ. – Дүүнэршни хаана гээшбэ?!

– Ехэнь уһанда ошоо, сэрэхэ дүтэлөө байха. Хоёр багашуул тугалаа тээлнигтэ абаашаһан аад, удаашаржа байнал, зуурандаа наадашоо гээшэл ха. Тэдэнэй наадан схэдэнэ, үсэгэлдэр яндуулинууд тугалаа хүхүүлээ. Тиигээд лэ сайгаа хүлэхэ хүгүй болошообди. Тэдэ хоёрой шэхэнүүдые улаан болоторнь шэмхээ, мушхаа нэм... Эжы ажалдаа сүлөөгүй байдаг гүб даа, – гэжэ Ринчимаагай хэлэһэн үгэнүүд унталгын таһалгаһаа соностоно.

Ринчин хилээмэ, колбаса хэршэбэ. Дэмьдэ сагаа эльгээжэ байһанаа ойлгоһон Баир бушуу тэшүүгээр гүйжэ ябаад, хоюуландаа хара сай аягалаад:

– Элһэн саахар сайдаа хэгты, – гэхээр, столойнгоо хажуудахи стул дээрэ һууба. – Үнсэгээ хүхүүлээ гэжэ мэдэһэн юумэндэл, саахар асараа байнаб. Нүндэ бэшэ, уһанда шанаһан кашань хуурай, тоһогүй. Асарагша тоһонһоо кашадаа хэгты. Эдэнэрни тулоуршаг эдээ хоолтой юм даа, хүлисэгты.

– Хамаагүй. Бишье зутантай сай шанаһан талхан хоёроор үндыжэ томо болоһон хүм. Эжытнай ямар ажалтайб? – гэжэ Ринчин эдээлхэ забһартаа һураба.

– Эжы бидэниие тэжээхын тула үхибүүдэй сад-яслида шорой хамагшаар, амһарта угаагшаар, нянькаар, котельнидэ галыень түлигшээр хүдэлдэг. Хэды олон ажал хээшье наа, салингын бага юм даа. Тиибэ-яабашье эртэ үглөөгүүр ажалдаа ошоод, харанхы болоод байхада, гэртээ срээд, нэгэ аяга сай уугаа наа, уугаад, үгы наа, унташадаг. Баарһан, эсэнэ гүб даа. Кочегараар хүдэлхэдөө, үхибүүдээ эрьежэ, гэртээ ороод гарадаг. Би наа болотор дүүнэрээ хараад, энэ-тэрэ юумэ хэгты гэжэ зарадаг байгааб. Мүнөө Ринчимаа минии тэрэ үүргэ уялгыс абанхай, дүүнэрни жэл үнгэрхэ бүри туһада орожо байнал, – гэхэ Баир.

Ринчимаа һүүлэй хоёрхон жэл соо һуга ургажа, нарин матаргайтай, гулдагар гоё бэстэй, ута бүдүүн гээгэтэй, бүдүүн сэхэ хүлнүүдтэй, илангаяа сэбэр урихан шарайтай болоходоо, хүбүүдэй сэдхэлыс татадагаа ойлгожо эхилээ бэлэй. Хүбүүд үдэр бүхэндэ һургуулидаа уулзахадаа, үнэн зүрхэнһөө дурлаһанаа, хаана нэгэ тээ уулзажа хөөрэлдэхэ гэхэн хүсэлөө богонихон бэшэгүүд соогоо

бэшжэ, тэрээндэ амар заяа үзүүлхээ болибо. Ринчимаа тэдээндэ үдэршье, хүнишье сүлөөгүй байдагаа дурдаад, хадамда гарахаа яарадаггүйгөө, гурбан дүүнэрээ үндьлгэлсэжэ, хургуулияа дээшэлүүлхэ тухайгаа богонихон бэшэг бэшэгшэдтэ ойлгуулаад, тэдэнэй хараһаар байтарнь, нюуса бэшэгыень шуу татан хаяжархидог байба. Тиихэдэнь өөрын гү, али ахамад класста һурадаг хүбүүд омог дорюун Ринчимаада тоолгогдохогүйдөө дураа гутажа, хороо бусалаад:

Тю-тюу ядуу
түгдэрхэй туфлитай
гоёмсог Ринчимаа
габаяа үлгүдөө.
Хүбүүдэй хажуугаар гарахадаа,
хамараа дээрэ үргөө.
Дэлэн хүхөө хүдэлгэхөөр,
дээгүүр хараад, үнгэршөө,

– гэжэ шог ёто шүлэг зохёогоо бэлэй.

Тэрэ гоёхо гэдэг наһанайнгаа сэрэхэдэ, эхынгээ хуушан туфлиинь хүлдөө углаад, халхагар сэхшэг гоёлойнь платиис өөрөө ханжа, гулдагар нарин бэсдээ тааруулжа оёод, үмдөө һэн. Ринчимаагай эхын хадамда гарахын урда тээ олдодоггүй хоморой шэб шэнэхэн туфли крепдешин плати хоёрыс худалдажа абаад, тэдэнээ үмдэжэ, ёхор нааданда ошоходонь, хубиинь нүхэр дурлажа танилсаад, гэр бүлэ болоо бэлэй. Удангүй тэрэ хойно-хойноһоо үхибүүдтэй болоходоо, ёхор нааданда ябахаяа болижо, үлгын дуунуудыс дууладаг болоо һэн. Гэбэнье, тэрэ хадагалаанда ороһон өөрынгөө туфлинуудыс хараха бүхэндөө, юүндэньсб аалиханаар һанаа алдажа, тэхэрхэггүйгээр үнгэршэһэн залуу наһаяа һанаандаа оруулдаг байгаа.

Үнгэрһэн хоёр жэлэй саана Ринчимаа эхынгээ нангинаар хадагалдаг тэдэ туфлинуудыс хүлдөө углаад, хургуулиин ута коридорсоо үнгэргэгдэдэг хатар нааданда ошоо һэн. Тээд тэрэ урагшагүйдэжэ, туфлинуудайнь нэгэнэй һүсы узуураараа булгаршоо бэлэй. Баир уташаг хадааһаар тэрэ һүсыень хадажа, эхэдээ хэлэн, харуулангүйгөөр хадагалһан газартань хээ һэн.

Баирай түргэ-түргэн эдсэлхэдэнь, ажалаа хэхэсэ яараба гэжэ Ринчин гансата ойлгобо.

– Ринчимаа, яагаа удаан болонош! Асарһан бэлэгүүдни шамда таарабагүй аал?! – гэжэ Баир ооглон һагад хэлэбэ.

– Сагтаа! Мэнэ гарахаб! – гэжэ ахынгаа асарһан платиис

үмдөөд, гэрэлэйнгээ урда бэсэ хаража зогсоһон Ринчимаагай хоолой нээлтэтэй таһалгаһаа соностобо.

– Асарһан бэлэгүүдэйнгээ размер үни хада бэшэжэ абаа бэлэйб, таарабагүй гээшэл ха, – гэжэ Баирай ханаагаа зобонгёор хэлэхын тэндэ, сагаан плати үмдэһэн, сагаан туфли хүлдөө углаһан Ринчимаа орогно таһалгаһаа гаража, тэдэнэй урда ерээд, байра дээрээ эрьсдэжэ, хүюутэйгээр энсэбхилбэ.

Ринчимаа шэнэ туфли плати хоёрыс үмдэхэдөө, хоёр эрэшүүлдэ бүришье хайханаар харагдаба. Эгээл энэ үсдэ уһа асарһан дүүнь гэртэ оромсоороо, түрэхэн эгэшэсэ түрүүшынхисэ хараһан юумэндэл, нюдөө бэлтылгэжэрхёод, амаа ангайлгажархёод, үгэ дуугүй үүдэнэй богоһын урдахана зогсобо.

– Намда гэжэ оёһон плати байна, хажуу таладаа халта сэхэшг. Би досоо талаһаань ханахаб... Туфлинууд яг таарашоо! Найнта даа, – гэжэ Ринчимаагай хэлэхэдэ, хайхашаан хаража зогсоһон дүү хүбүүнийн эгэшингээ үгыс тодожо абаад:

– Хадам харида гараха гэбэ гүт? – гэжэ ёгтолон һагад хэлэбэ.

– Абяагүй бай! Шамда хэлэнэгүйб! Ехэ юумэ мэдэхэ гэбэл, түргөөр үбгэршэхэш, – гэжэ Ринчимаа ганираад, хадамда гарахатнай гү гэжэ хэлүүлһэндээ шэхэнүүдэйнгээ үзүүрэй халуу бусалһыс мэдэрээд, дүүгээ бадашаба. – Хүнүүдэй үргэ шагнаад бү бай! Асарһан уһаяа гэрэй урдахи ванна соо эюулэ, наранда халажа байг, үшөө нэгэ фляга уһа асара, хубсаһа угаадаг машинкаяа газаргажа тодхо!..

Эгэшэһээ олон даабари абажа, дуугай зогсоһон хүбүүн ахынгаа хажууда танигдаагүй хүниис харахадаа, аягүйрхэнги байдалда ороод, хэлээ абташаһан юумэндэл, тэрээндэ мэндэсэ мэдүүлээд, мүн үгэхэн даабаринуудыстнай дүүргэхэб гэжэ толгойгоо дохёод, газашаа гараба.

– Ахай, ямар сэх бэлэг намда асарба гээшэбта? Найнта даа! Ехэ салинтай ажалда ороо гээшэл хат, – гэжэ Ринчимаа сэх баяртайгаар таамаглаба.

Баир түрүүшээр харюусаха үгэ оложо ядан, халта дуугай байтараа, суг ерэхэн ажалайнгаа багшыс нүдэнэйнгөө шэгшэгээр хараад:

– Хэды мүнгэ абадаг салинтай болохоёо мэдэнэгүйб. Мэргэжэлгүй би мүнөөдөө шабяр хүдэлнэб. Баймга салимни сэх болохо даа. Би энэ Ринчин ахаһаа уриһаар мүнгэ абааб. Нургуулия дүүргэхэн баярай үдэшэлэн шинии үмдэхэ плати туфли хоёрыс уридшалан абааб. Амаралтануудтаа ерэхэгүйб. Юуб гэхэдэ, айлнуудта

дарха хэжэ, салинһаа гадуур мүнгэ сохихомни. Намайе ажал хэнэ, халымдана гэжэ Сомон зүблэлэй, колхозойнгоо түрүүлэгшэнэртэ ... хэндэшье бү хэлэ, – гэбэ.

Ринчимаа баярлаһандаа ахаяа хүзүүдэн тэбэрижэ, хасарыснь таалаад:

– Үгы бэд даа, үгы! Дүүнэртээшье, хэндэшье хэлэхэгүйб. Харин эжыдэ яалтайб? – гэжэ хураад, гуйнги харасаар ахаяа шэртэшэбэ.

– Эжыдээ хамаагүй... хари хүндэ бү хэлэ. Эжымнай намайе хайрхан магтажа, бидэнэй нюусые хүндэ хэлэхэгүй аабза? – гэжэ Баир хэжэглэнгээр хураба.

– Үгы бэд даа, үгы. Бидэнэр хамаг нюусаяа эжытэсэ хубаалдадаг ха юмбиди, баяраашье баһал хубаалдайл, – гэжэ Ринчимаа хэлээд, ахаяа гэтэн харапана.

– Зай, тиихэдээ та хоёрһоо бэшэ хүн минии ажалые бү мэдэг, хүнэй хураа наань, техникумдэ хурана гээрийш, – гэжэ Баир ухаа зааба.

– Ринчимаа, – гэжэ Ринчин аха дүү хоёрой хөөрэлдөөс таһалба. – Эдэ бэлэгүүд хургуулияа дүүргэхээршни – намһаа бэлэг болог. Баир, намһаа уриһаар абагша мүнгөө бү үгөөрэй.

– Баярлаа, – гээд, Ринчимаа урихан мийэрэл урал дээгүүрээ гүйлгэбэ.

– Ринчимаа, үгөөрөө бэшэ, уралаараа баяр хүргэдэг юм, – гэжэ Баир наадажа хэлээд, аалихан энсэбэ. – Юундэ удаашарнаш, намайе таалаа ха юмши.

Ахынгаа наадажа гү, али үнэхөөр хэлэхые ойлгожо ядашоод байһан Ринчимаа зориггүйхэнөөр Ринчиндэ дүтэлжэ, уралаа хасартань хүргөөд абаба. Ринчин үнгэрһэн нэгэ жэлэй саана Ешигмаагай хомхой халуун таалалгыс үзөө бэлэй. Харин мүнөө Ринчимаагай үнжэгэн зөөлөхэн уралнуудай халта хасартань хүрэлгэ бүришье хайханаар хайшаагдажа, аятай зохидхон мэдэрэл тэрэнэй ара нюргаар сахилгаан түргөөр гүйхэдэл гээд, замхашаба.

– Би сагтаа, – гэжэ Ринчимаа баяртайгаар хэлээд, бушуу түргөөр газашаа гүйн гараба.

«Намайе таалахандаа аягүйрхэжэ эшээд, газашаа гараба ха», – гэжэ ханаһан Ринчин:

– Хайшаа ошобоб? – гэжэ Баирһаа хураба.

– Түрэнэн эхэдээ бэлэгүүдээ харуулхаяа, хайрхахаяа ошобол хаш. Эжы эндэһээ холо бэшэ байдаг үхибүүдэй сад-яслида хүдэлдэг юм. Ринчимаа энэ бэсэрээ сэрэнэ ааб даа... Зай, ажалаа хэжэ эхилэс, – гээд, Баир столоо сүлөөлжэ, амһарта-жэмһэртэнүүдээ ушаагай хажуудахи багахан стол дээрэ абаашажа табиба.

Удангүй тэдэ хоёр асарагша шэлээ тэрэ стол дээрээ табяад, орёохон саарһаа задалжа гаргаад, хэмжүүрээрнь хэмжэжэ зүһэбэ, сонхын хахадые бүглэһэн картон абаба. Тиигээд зүһэһэн шэлээ картоной хуурида хуулгаба, дүрэхэн розеткыс шэнэлэн хэлгэбэ. Баирай дүү хүбүүн флягатай уһа асаржа, нэгэ хүнэгтэ эюулээд, тэрээн соо кипятильник хээд, резинээр бүрхөөһэн шабын ооһорынь ахынгаа хэльбэһэн розеткэдэ хадхаба.

Ринчимаа бии боложо, гоёлойнгоо хубсаһыс гэртэ, газар үмдэдэг хубсаһаараа хэльбэжэ үмдөөд, дүүтэс хамһажа, угаабарингаа машинкыс сээниг соогоо тодхобо. Эгээл энэ үедэ багашаг хүбүүн басаган хоёр орожо ерээд, удаан болоһондоо Ринчимаагай хараалда хүргөөд, нэгэниинь гэрэйнгээ урдахи теплицэс боошхотой бүлээн уһаар уһалба. Нүгөөдэ эгэшэмэр басагахан гартаа баридаг багахан сүүмхэ абаад, гудамжада гарахадаа, хэнтэйшьеб халта үгэ андалдаад, аниргүй болошобо.

Ринчинэй хараһаар байтар, харша хорёогойнь ябаган үүдэн нээгдээд, үндэр набтараараа, шэг шарайгаараа Баирта аб-адли эхэнэр орожо, тэдэнэй байһан сээнигтэ дүтэлбэ.

– Эжы, энэ хүнтэй танилсагты. Энэ Ринчин аха, минии ажалай багша юм, – гэбэ Баир.

Баирай эхэ Ринчинэй гар барижа, мэндэшэлсээд:

– Ринчимаа, намда ошожо, хамаг һониноо хөөрөө. Та ямар сэхэ бэлэг басагандамни бэлэглэбэ гэшэбта, хайнта даа! – гэжэ баярыс хүргөөд: «Намганиинь энээн тухай дуулаа һаа, мүнгөө хийдэ һалгабаш гэжэ хараахал байха», гэхэн бодолдо абтамсаараа, үргэлжэлүүлбэ. – Та һамгатай, үхибүүтэй гүт, һамгантнай дуулаа һаа, юун гэхэ юм?

– Мүнөөдөө һамгагүйб, тээд хоёр һараһаа үлүүхэн боложо байһан басагатайб, – гэбэ Ринчин.

– Хүлисэгты, һаһа баранхай гү?

– Үгы. Үшөө хамтараадүйбди.

– Иимэ ушарнууд хаанашье боложо байдаг, удахагүй хамтарна бээт. Басагантнай хэнтэсэб?

– Хадам эжытэсэ.

– Баир Ринчимаа хоёр... айлшандаа сай уулангүй, заража байна гэшэ гүт? – гэжэ тэрэ эхэнэр үхибүүдээ зэмэлбэ.

– Эдэлүүлээ, сайлуулаа, һанаагаа бү зобогты, – гэжэ Ринчин аха дүү хоёрһоо үрдин харюусаба.

– Хүлисэгты, хүндэтэ айлшан. Би сүлөөгүй ажалтай байдаг хүм даа. Үдын хоол барилган дүтэлөө, би үхибүүдээ эдэлүүлхэсэ, тан-

тай танилсахаяа, танда баяр хүргэхээс эрэбэб... Яаранаб, үшөө дахин хүлисэгты, – гээд, тэрэ эхэнэр басагантаяа гэртээ орожо, юуншэб тухай хөөрэлдөөд, газаашаа гаража, цинковэ томошог ванна соохи уһанда шиихажэ дэбтээһэн хубсаһа хунарнуудаа урбуулан эрьсдүүлээд, басагандэаа заабари заршам хэлээд, сээниг соохи зайн галай утаһа хэлгүүлжэ байһан хоёр эрэшүүлдэ эрэбэ. – Сүлөөтэй болбол, автобусай эрэхын урда тээ таанадыс үдэшэхээс эрэхэб. Хэрбээ эрэжэ үрдсэгүй һаамни, бү гомдооройгты. Ринчимаа, эдэс шанаад, айлшадаа эдэсүүлээд, автобуста үдэшөөрэй...

Баирай эхын ябахалаар, уһа асарагша хүбүүн тэдэндэ эрэбэ. Ринчин Баир хоёр зайн галайнгаа шэнэ утаһа сээнигтэ хэжэ дүүргэбэ.

– Ахай, таанадта туһалха, хамһалсахамни гү? – гэбэ тэрэ хүбүүн.

– Мүнөөдөө үлүү. Хэрэгтэй болоходошни дуудахаб. Хүнэй хэлэлтэгүйгөөр, шадаха юумэс хэдэг бай, эгэшынгээ үгыс дууладаг, дүүнэрээ сохин-наншангүйгөөр зарадаг, энэ-тэрэ юумэ хүүлэжэ һургадаг бай. Ши эндэ гэрэй эзэн гээшэш, – гэжэ Баир тэрэнэй уялгануудыс тоолон хэлэбэ.

– Мэдэнэб, оролдохоб, – гэжэ тэрэ хүбүүн үгэс ахадаа үгэбэ.

– Ши хүбүүн хэн гэжэ нэрэтэй, хэдыдэхи класста һурадагшни? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

– Дугар гэжэ нэрэтэйб, зургаадахиис дүүргэб...

– Дугар туһалха, хамһалсаха гээ хадаа, бэрхэ хүбүүн байнаш. Энэ гэрэйнгээ эзэн болобош гэжэ ахашни тон зүб хэлэнэ. Гэрэй эзэн болоһон уялгаяа жэншэдгүй һайнаар дүүргэжэ байгыш даа. Энэ ажалаа дүүргээ хадаа, гэрэйтнай хушалта оройс заһабарилая, – гэжэ Ринчин дурадхаба.

– Мүнөө, Дугар, бидэниис даха, баруун сарайһаа хабтагай болон дарханай зэр зэбсэгүүдыс гэрэйнгээ арада зөөс, – гээд, Баир гэрэйнгээ баруун тээхэнэ байһан сарай тээшэ алхалшаба.

Дугар гүйдэлөөрөө хоёр эрэшүүлэй урдань орожо, сарайдаа түрүүн хүрөөд, досоонь ороод, ахынгаа заабари үгэхыснь хүлэсбэ. Сарайн нээлтэтэй үүдэндэ тэдэнэй одхон хүбүүн бии болобо. Баир эсэгынгээ мэндэ байхада, хэзээ нэгэтэ хэрэгтэй болохо аабза гэжэ сарай соогоо харуулдаад ябталһан хабтагайнуудыс абажа, газарта табиба.

– Юу хаража үүдэндэ зогсообши, оро наашаа, ахатаа эдэ хабтагай зөөлсэ, – гэжэ Баир һонирхон хаража зогсоһон хүбүүс захирба.

Тэрэ хүбүүхэн ахынгаа үргэһэн хабтагайн нүгөөдэ үзүүрһээ ба-

риба. Үндэр набтар хоёр аха дүүнэр сарайн богоһодо хүрэжэ, ахань газашаа гараба, дүүнь сарайн богоһодо торожо унан алдаба.

– Дугар, аалиар яба! Дүүшни шамһаа набтар, хүсэгүй гэшэ, – гэжэ Баир дүүнэртээ зэмэрхэбэ.

– Дүүнь дан бага ха юм, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэ, Баир хэлэн үгыень тодожо абаад:

– Хэды багашье наа, ажал хэжэ һуража байг. Бага гэжэ хайрлаа, дүмөө нааш, ажал хэхээс залхууржа, эгэшэ, аханарни хэг гэжэ ханадаг болошохо, – гээд, ханада хэбтүүлжэ түшүүлһэн модон гэшхүүр газарһаа үргэжэ абаба. – Та үүдэнэй баруун тээ байһан хадааһануудтай, алхатай, хадааһа һугалдаг дэгээдүүртэй хүнэг абагты.

Тэдэ хоёрой нэгэн ута гэшхүүр, нүгөөдөнх дүүрэн зэр зэбсэгтэй хүнэг баряад, газашаа гараба. Ринчимаа дүү басагантаяа хубсаһа хунараа угаана. Тэдэнэй эхэнь гахайн мяха асаржа, Ринчимаада үгөөд, айлшандаа ямар нэгэ эдсэ шанаха тухай хэлээд, ябаганай хаалта үүдээр гудамжада гараба. Гэрэй оройдо гаргагдаһан хабтагайнууд үмхиржэ унаһан хабтагайнуудай һууринууд дээрэ табигдажа, хадагдана. Ринчин тэрэ гэрэй хушалтын хабтагайнуудыс хэльбэжэ байха забһартаа оршон тойрониис харана: гэрэй баруун тээхи сарайтай ниилүүлжэ бариһан багахан гэр бани, тэрэнэй саана үхэр малайнь дал болон үбһэнэй хашаа хорёо, үшөө саанань огород сабшалан хоёр нэгэ хорёотой, огородой саана һөөм үндэртэй болоһон ногоон голоомо хорёогой саада захыс эзэлнэ. Тэрэ хорёогой саада заха горхоной эрьсдэ тулана. Эдэ бүгэдыс эдэнэй эсэгэ бариһан гэжэ ойлгомоор...

Ажал хэжэ байгшадта сагай ошоһониинь мэдэгдэнэгүй, гэбэшье, байд гээд лэ, Баир сагай хэды боложо байһыс мэдэхэ гэжэ огторгойгоор аалихан дүүлиһэн алтан шарахан нара хараад лэ абана. Дүүнэртээс хубсаһа хунараа угаажэ байһан Ринчимаа гэртээ орожо, үнишэг болоһоной һүүлээр, газашаа гаража:

– Ахай, ажалаа дүүргэхэ дүтэлөө гүт? – гэжэ һураба.

– Дүтэлөөбди, нэгэл хабтагай хадаха үлөөд байна, – гэжэ Баир харюусаба.

– Дүтэлөө хадаа, хайн гэшэ! Таанадай һууха автобус ерэхэ дүтэлжэ байна. Эдсэн бэлэн болоо, – гэжэ Ринчимаа хэлээд, харагдахаяа болишобо.

Тэдэ хоёр хушалтаяа бүглэхэ һүүлшын хабтагайе тоншожо, забһар уруунь оруулаад, бэс бэтэсэ үрдижэ байжа, хадааһануудыс хадана.

– Ринчимаа алишье талаараа бэрхэ юм, – гэжэ Баир ажалайнгаа багшада хадамнажа байһандал магтажа эхилбэ. – Хубсаһа оёжо, эдэе шанажа, угаал, дархашье хэжэ шададаг. Эдэе зүбөөр буйлуулжа шададаг болоо һаа, үбгэнэйнгөө, өөрынгөөшье һаһые утадхахаш. Гэрэйнгээ ажал хэжэ шадахагүй аад, ном һудар дэрлэһэн сэбэр шарайтай басагад ноёдой һамгад болодог. Тиимэ һамгадые «тахилай һамгад гэжэ хэлсэдэг» гэжэ минии эжы басагадтаа хэлэжэл байдаг. Ринчимаа дүүмни дээдэ һургуулигүй юм ааб даа. Зүгөөр, гэрэйнгээ бүхы ажалые жэншэдгүй хэдэг дүүмни талаантай эрын һамган болохо гэжэ һанагшаб...

– Дүүшни дээдэ һургуули дүүргэнэ ааб даа, талаантай хүбүүнэй һамганшые болохо байха, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Хүнэй срээдүйн хуби заяас бурханһаа бэшэ хэн мэдэхэб даа? Зурхайн номнолоор найма һаһа дүү гү, али найма һаһа аха хүндэ хадамда гарабал, һайн һайхан, эбтэй эстэй, жаргалтай һуудаг гэлсэдэг, – гэжэ Баирай хэлэхэдэ, бэржээнтэ оройтой машина зүүн тээхи гудамжада тогтоод, танигдаагүй нэгэ эрэ хүн толгойгоо үүдээрнь бултайлгаад:

– Сайн байна, Баир! Һургуулиш хэр бэ? – гэжэ Баирһаа һураба.

– Барагтай, амаралтада срээд, гэрэйнгээ хушалтые һэльбэжэ байнабди. Техникумдэ барилгашанай мэргэжэлдэ һуража байнаб. Энэ ажалаймни багша Ринчин Дабаевич гээшэ. Гэрэй сонхо болон үүдэнүүдые хэдэг модошо дархан болохоб, – гэжэ Баир харюусаба.

– Болоо, болоо! Ехэл һайн гээшэ! Һургуулиа дүүргээд срэхэдш, барилгашадай бригадираар шамайе томилхоб, – гээд, тэрэ хүн машинаараа саашалба.

– Манай колхозой түрүүлэгшэ... Намайе техникумдэ һурана гэжэ һанана, тээд хэжэ байһан ажални техникумһээ дутуугүй һургуули ха юм даа, – гэжэ Баир хэлээд, Дугар дүүгээ дуудаж, дарханай зэр зэбсэгүүдые суглуулаад абаашахые зараба.

Ринчин Дугарай суглуулһан дарханай зэр зэбсэгтэй, хадааһануудтай хүнэг аргамжаар газарта буулгаба. Баир ута гэшхүүрээ үргэлбэ, Дугар хүнэгтэй зэр зэбсэгээ абаба.

– Та газаахи угаалинһаа нюур, гараа угаагаад, гэртэ орон байгты. Бидэ эдэнээ сарайдаа оруулаад, срэхэбди, – гээд, Баир дүүтээ сарай тээшээ алхалшаба.

Удангүй усхабардаа соо гахайн мяхатайгаар шараһан хартаабха столой саана һууһан Ринчин Баир хоёрой урда табигдаба. Дугар тэдэнэртэй эдсэлхэ һанаатай гэртээ оробо. Ринчимаа шаһанан шэнэ сайдаа һү хэжэ сайлгаад, тэдэ хоёрто аягалаад:

– Ши, Дугар, бү үлэгэншэ. Айлшан аха хоёройнгоо хүүлээр эдсэлхэш, – гэжэ хэлээд, газашаа гаргаба.

– Магазинһаа мяха, хү худалдажа абаба гүт? – гэжэ Баирай хурахада, столонгоо саана шанаагаа тулаад хууһан Ринчимаа уриханаар энсэбхилээд:

– Үгы, эжы айлһаа зээлсэр абаа. Түргэн эдсэлэгты, автобус ерэхэ дүтэлөө, – гэбэ.

– Шараһан энэ хартаабхаһаа дүүнэртээ үлөөхэсэ яанаш? – гэжэ Баир ханаагаа зобонгёор хураба.

– Таанад садатараа эдсэлэгты. Би хүүлдэ өөһэдтөө эдсэ шанах-аб, – гэжэ Ринчимаа харюусаба.

Үнэхөөрөө хүдөө нютагайхидай хэн нэгэн мүнгэндэ хашагдаад малаа гаргахадань, тосхонойнь зон саарһан дээрэ нэрэсэ бэшүүлжэ зээлсэр гү, али мүнгөөр мяханһаань худалдажа абадаг. Ринчин Баир хоёр усхабардаа соо гахайн шэнэ мяхантай шараһан хартааб-хын хахалдыс эдижэ, шанаһан шэнэхэн ногоон сай уужа садаад, Ринчимаада баяр хүргэн, автобус угтахаяа газашаа гараба. Ринчимаа дүрбэн дүүнэртэсэ тэдэниис үдэшэжэ, гудамжада гараад, далда ороторнь, гарнуудаа арбагануулһаар үлэбэ.

2

Бурханай үгэһэн үдэр хоногууд хойно-хойноһоо хубарилдана. Ринчин амаралтын үдэрнүүдтээ Баирыс дахуулжа, хотынхидой зуһаланай теплицэнүүдыс барижа, шэллэжэ, сэбэр мүнгэ олобо.

Нэгэтэ Ринчин ажалаа эртэшэг дүүргээд, өөрынгөө түрэхэн басагыс харахая артистнуудай байдаг хамтын гэртэ ошобо. Ринчин Ешигмаатай уулзахаһаа зүрхэ алдан, гэртэнь дүтэлхэдөө, тэндэхи хани хүгшэнтэй газарань уулзашаба. Үүдэнэйнгээ хажуудахи хандалы дээрэ хууһан хүгшэдэй нэгэн Ринчиниис танимсаараа, уриханаар энсэбхилбэ. Ринчин тэрэнэй гарыснь барингүйгөөр, толгойгоо дохин мэндэшлэлбэ.

– Сайн байна. Ерэһэншни болоо. Ешигмаагай эжы зээ басагаяа абаад, нютагаа бусанхай. Шамайс манайхинай хаана байдагыс мэдэхэ, басагаяа харахая ерүүжэг гэжэ намда захяа хэн. Мүнөө Ешигмаа сүлөөгүй, ажалдаа байна, тэрэнэй ажал үдэшэлэн оройшог дүүрэдэг ха юм даа, – гэжэ тэрэ хүгшэн хэлээд, халта дуугай болоһоной хүүлдэ, үргэлжэлүүлбэ. – Хани хүгшэмни шамайс ерэхэл байха гэжэ үдэр бүхэндэ хэлэдэг, хүлсэдэг хэн. Хүршынгөө машинаар ерэхэдэнь, тэрэ дары яаралтайгаар түхсэрээд, нютагаа бусаа; магад, үбгэжөөлын хамшаглаа, хэжэгтээ гү гэжэ ханаа хэм...

Энэ тэдыгээр тэд хоёрой хөөрэлдэхэ юумэн дүүрэжэ, Ринчин хамтынгаа байрада бусаа нэн.

Ринчинэй ажалай нэгэ долоон хоног дүүрэхэ тээшээ болобо. Байр тэрэнэй заабаригүйгөөр ажалаа үшөө найнаар хэхыс оролдоно. Тиигэхээр Ринчин тэрэнэй туһалагша болобо. «Басагаяа харахаяа ерүүжэг» гэжэ Хэшэгмаагай хани хүгшэндөө хэлэһэн захяа Ринчинэй толгойһоо огтолон гарахаяа болёод, амар заяа үгэнэгүй. Тээдшыс тэрэ үдэр бүхэндэ томо боложо байһан басагаяа хараха хүсэлэндэ абташоод, суранзан мэтээр татууланхай. Гэбэшыс, Ешигмаатай уулзаха хүсэл тэрээндэ үгы. Ушар юуб гэхэдэ, дурлаһан инагтаяа хоёр дахин уулзажа, баяраа хубаалдаха гээд лэ урагшагүйдөө гэхэ гү, али тэрээндэ тоолгуулаагүйгөө ханаандаа оруулдаг байба. Тээд найнаар хандадаг Ешигмаагай эжын захяас дүүргэнгээ, түрэхэн басагаяа хараха гээшэ юунһээшыс сэхэ жаргал шэнгээр ханагдана.

Амаралтын үдэр Ринчин басагандaa жэнгирдэг бүлбэнүүр нааданхай болон энэ-тэрэ юумэнүүдыс абаад, Байгалай эрьсэдэ байдаг тосхондо ошохоор автобусоор хотоһоо гараба. Бүхы ханалаа өөрынгөө үхиндэ табиһан тэрэ басаганайнгаа хүхиюухэнээр энсэбхилхыс нюдэнэйнгөө урда харахадал, шангаар дуугархыснь шэхэндээ дуулахадал гэнэ. Хаарбазаар Сэлэнгэ мүрэн гаталхадаа, Ринчин Баян-Далайтай түрүүшынхисэ уулзаһанаа, Ешигмаагай тэрээнһээ холодоһыс ханаандаа оруулба. Тэрэ түрүүн иишэ ерэхэдээ, машинын дардам харгын хажуугаархи тосхонуудыс үнгэрхэ бүхэндөө Байгал далайсэ түргөөр хараха гэхэн хүсэлдэ сэхээр абтаа бэлэй. Харин мүнөө тэрэ өөрынгөө хөөрхэн басагыс түргөөр хараха гэхэн хүсэлөөр ханаан сэдхэлээ жэгнүүлһээр, Энхэ-Нугын тосхондо хүрэжэ ербэ.

Ринчин автобусһоо нэгэ эхэнэртэй буухадаа, тэрэниис хараһанаа ханабагүй. Ринчинтэй ушарһан эхэнэр айлнуудай хорёогой хоорондуур гэр тээшээ ошоходоо, танигдаагүй хүнэй хэнэйдэ ерэхыс мэдэхэ гэжэ гэдэргээ эрьсн хараба. Ринчинэй түрүүн ерэгшэ зүгөө барижа, Мягмартанай сабшалан огород хоёр хорёо тээшэ ошожо ябахата, мори харахаяа ошобо гэжэ ханаад, хонирхохоёо болижо, тогтон, торонгүйгөөр саашалба.

Ринчин хургаагуудаар бариһан хорёо дээгүүр абиран гаража, досоонь ороод, танил болоһон гэртэ дүтэлхэ бүрээ зүүн зүг уруу хараһан ори ганса сонхо, гэртээ залгаһан сээнигэй үүдыс алдангүй харана.

Тиигээд сээнигэйнэ үүдэндэ харахан суургын байхыс обёоржо,

сабшалан болон огородхоо гэрэйн хорёо руу ородог ябаганай хаалга үүдэндэ ерээд, хүлөө тушуулхан юумэндэл, гэнтэ тогтошобо.

«Эзэгүй. Хаана гээшэб? Нарай үхибүү хахидаг Хэшэгмаа холо ошоогүй байха, – гэжэ Ринчин сэдхэжэ эхилнэ. – Ешигмаагай эжы зээ басагаяа тэбэрсэд, хилээмэнэй магазин ошоо ха. Мягмар эсэгэнь загаһа губшуурдахаяа далайда гаранхай гээшэ ааб даа. Гэрэйн газраа хүлсэхэ болоол даа».

Нёдондо жэл Ешигмаа Ринчин хоёрой хүнүүдхээ хоргодоһон сарайн үүдэн гэнтэ сэлэгдэжэ, хүнэг бариһан Мэдэгмаа гаража ерэбэ. Орооһо хүнэг сооһоо адхаад, тэрэнэй сасахадань, тахяанууд тэрэниис тойрон гүйлдэжэ тоншоно. Ринчин Ешигмаагай хани басагыс харахадаа, гансата баярлаад, гэрэйн хорёо соо оробо.

Мэдэгмаа тэрэниис харахалаараа баһал баярлажа, уриханаар энсэбхилэн:

– Сайн байна, Ринчин... Мүнөө ерэхэн автобусаа бууба гүш? – гэжэ хэлэхээр хажуудань ерэбэ.

Ринчин толгойгоо дохибо. Тиэхэдэнь Мэдэгмаа баяраар билтарһан шарайгаа гэнтэ барылгажа:

– Болоо, болоо, – гэбэ.

Малай далай хажуудахи дээрээ һарабшатай хорёохон соо байһан гахайнууд хүнүүдэй хөөрэлдэхыс дуулаад, эдихэ хоол эрижэ, оог хашхараа табилдашаба.

Хүдөөгэй ажабайдал тон хайнаар мэдэдэг болоһон Ринчин Мэдэгмаагай баярлаад, гэнтэ шэг шарайгаа барылгахыс, сээнигэйн үүдэнэй суургатай байхыс, тахяануудтань орооһо сасахыс хараад, үлэн хооһон гахайнуудайнь эдээ хоол эрижэ шашхалдахыс шагнаад, ямар нэгэ муу юумэн эдэнэртэ тохёолдоо гэхэн һэжэгтэ ухаан бодолоо сохюулжа, зүрхэ сэдхэлээ шэмшэрүүлээдхибэ.

– Эндэ хүн үгы. Би тахяануудынь хооллуулхаяа ерээб, – гэжэ Мэдэгмаа холуур тойруулан, эндэ ерэхэн хэрэгээ хэлэбэ. – Гахайнуудынь хооллуултарни, намайс хүлсэгты. Басаганшни манайда...

Мэдэгмаа хажуудахи жаган соохи ушааг дээрэ халта бусалгаад орхихон дүүрэн орооһотой томошог сайр сагаан амһартаһаа гахайн хоол хооһон хүнгтэ хээд, дээрэхэнь уһа эюулжэ, уташаг модоор худхан шэнгэдхэбэ.

– Юун болооб, яагааб? – гэжэ Ринчин мэгдүүгээр һураад, дүүрэн болотор шэнгэдхэһэн гахайн хоол абажа, гахайнуудай шашхалдаһан зүг тээшэ ошожо, ута модон тэбшэ соо тэрэнээ адхаба.

Шантагар хоншоортой хоёр гахай гансата шашхалдахаяа бо-

лижо, бэс бэсхээ үрдилдэн байжа, тэбшэ соохи хоол «хулд-халд» залгина.

– Ешигмаа гастролёор хари гүрэн ябанхай. Эжынь үбшэлөөд, мүнөө бээ үзүүлхэсэ, анализуудаа тушаахаяа хотын больница ошонхой. Зээгээ манайда орхёо юм. Зай, манайда ошоё, – гээд, Мэдэгмаа хооһон хүнэгөө жаган соохи ушаагай хажууда табяад, үүдынь хааба.

Тэдэ хоёр хубарилдаһаар, Мягмартанай гэрэй хорёоһоо гараба. Мэдэгмаа хамаг ушар шалтагыень гэртээ хүрэтэрөө хөөрэхэ гэжэ ябадалаа зорюута аалидхаад:

– Ешигмаагай эжы шамайе срэхэл байха гэжэ ханаад, ходол хүлээдэг, автобусой хотоһоо срэхэ бүхэндэ сонхоороо харадаг байгаа, – гэбэ.

Ринчин тэрэнэй үгыс тодожо абаад:

– Ехээр үбшэлөө гү? Республикын ямар больницада бээс үзүүлхэсэ ошооб? – гэжэ хураба.

– Мүнөөдөө ямар үбшэндэ дайрагдаһаниинь мэдэгдэнэгүй. Ямар больницада ошоһыень мэдэнэгүйб, гэбэшье хүндэшэг гэхэ юм гү, али сэдхэлэй гэхэ юм гү, – үбшэндэ хүртөө хэбэртэй, – гэжэ Мэдэгмаа багсааба.

– Тиихэдэ Мягмар Хэшэгмаа хоёр Улаан-Үдэ ошонхой, Ешигмаа гастрольдо ябанхай ха юм даа, – гэбэ Ринчин.

– Хэшэгмаа гансааран... үгы, үгы, Баян-Далайтай ошоо хэн...

– Намганайнгаа үбшэлжэ байхадань, Мягмар сүлөөгүй ажаллана гэшшэ аал?! – гэжэ Ринчин уур сухалаа досоогоо орьёлулан хураба.

Мэдэгмаа тэрэнэй нюурые уйдхартайгаар халта шэртээд:

– Мягмар... Үгы гүб даа, – гэжэ арайхан дуулдахаар гүбэрбэ.

– Хаана юм, хайшаа ошооб? – гэжэ Ринчин хураба.

– Зээ басагаяа хаража үрдээд, хада гэртээ ошонхой. Саг жэгтэй түргэн үнгэрнэ даа, хүдөөлүүлһэнһээ хойшо нара болошобо гэшшэл ха, – гээд, тэрэ аалиханаар ханаа алдажа, ябадалаа бүришье аалидуулба. – Валерьянка хармаанлаад ябадагыень хэншье мэдэдэггүй байгаа. Үбгэрхэ наһандань... дайнай шархань нэрбээ гэжэ ханагшабди...

Ринчин Хэшэгмаас хайрлаһандаа уур сухалаа болюулжа, уйдхар гашуудалаар зүрхэ сэдхэлээ тамалуулан шэмшэрүүлбэ. Тиихэдэ тэрэ Ешигмаагай эжын хотоһоо яаралтайгаар гэртээ бусаһыень ханаадхиба.

– Зай, срээбди, манайда ороё, – гээд, Мэдэгмаа хорёогойнгоо

үүдье нээжэ, Ринчинийе урдаа табимсаараа, нохойгоо зандарба. – Барбос, холо боло! Яба байдаг байрадаа!

Хашаагай үүдэнэй хахинан нээгдэхье дуулаад, хари хүнийе зуухаар бэлэн гүйжэ ерэнэн томохон нохой хүүлээ шарбагануулжа, аалихан гиинаһаар, гэдэргээ хараһаар, өөрынгөө байдаг гэрхэн тээшэ галдиба. Тэдэ хоёрой хэдыхэн алхам хэхэдэ, мотоциклой пүршэ-гэнэхэнь соностожо, хашаагай саана тогтохолоороо, абья шэмээгүй болошобо.

– Аа, Агваан ерэбэ, үдын хоол барилган болобо, – гэжэ Мэдэгмаа хэлээд, гэртэ яаралтайгаар оробо.

Агваан Ринчинтэй гэрэйнгээ үбэртэ уулзажа, гар гараа барилсан, амар мэндэсэ айлалдхаба. Тэдэ хоюулан энэ уулзалгадаа баярлаһан аад, хөөрэлдэхэ үгэнүүдээ оложо ядан, дуугай зогсоно.

– Мэдэгмаа шамда уйдхар, гашуудалтай мэдээсэл дуулгаа бээ даа. Бултадаа хайнууд байнабди гэхын аргагүй байдалда оронхойбди. Хүршэнэрэймнай уйдхар бидэнэй уйдхар болоно гүб даа. Гэртэ ороё, басаганшни манайда, – гээд, Агваан ябадалдаа урдманай үшөө юунэй болохоёо байһан мэдэгдэнгүй гэхэндэл, Ринчинэй дала мүр дээрэ альгаяа табиба.

Тэдэ хоёрой гэртэ ороходо, эхэ басаган хоёр шанаһан, шараһан эдээнэй зүйлнүүдые стол дээрэ табижа байба. Сэгмаа урдахи фартугтаа гараа аршаад, Ринчинийе мэндэшэлжэ, гарыень адхаал:

– Ямар ханагдаагүй айлшан ерэбэб. Найнши даа... Дээшээ, дээшээ гаража хуугты, – гэжэ уриба.

Ушаагай баруун тээхи таһалгаһаа үхибүүдэй хашхаралдаха, энээлдэхэ соностоод: «Хэн ерэбэб», – гэжэ эрэ хүн дуугарба.

– Ринчин ерээ! – гэжэ Сэгмаа үбгэндөө харюусаад, Ринчиндэ хандаба. – Тэрэ ехэ таһалга соо оро. Солбон үхибүүдэй нянька болоод хууна.

Ринчин тэрэ таһалгада оробо. Алинийн хүбүүн, алинийн басаган бэ гэжэ илгаруулхын аргагүй хоёр багахан үхибүүд гарнуудаа арбагануулан, хүлнүүдээрээ хабаадан диван дээрэ дээшээ хараад, зэргэлжэ хэбтэнэ. Тэдэ хоёр бэс бээдээ абья үгэжэ, шулаганалдана.

Буурал толгойтой Солбон хүхиутэйгээр энээбхилһээр, хүл дээрэ бодожо, Ринчинэй гарыень барижа мэндэшэлээд:

– Саада захадань хуугты, – гээд, хууһан хууридаа хууба.

Ринчин хармаанһаа слэгэр шэл шэнги харуул саарһаар орёолгоотой хабтагар, монсогор дүрсэтэй хоёр бүлбэнүүрнүүдые гаргажа, саарһан орёолтоһоонь абажа, нэгэ -нэгээр үхибүүдэй гарта барюулба. Түрүүшээр тэдэнэр бүлбэнүүрнүүдэй жэнгирэлдэхэдэ,

сошоһондоо юм гү, али барижа шадангүй, гарһаа алдаба. Солбон Ринчин хоёр диван дээрэ унагааһан нааданхайнуудынь дахяад тэдэнэртэ нэгэ-нэгээр гартань барюулба. Үхибүүд хүлнүүдээ хүдэлгэхээ болижо, нааданхайгаа амандаа абаашана. Тиигээд амандань багтахагүйдэ, хэлээ гаргажа, нэтэрүүгээр хүхэхээ оролдоно.

Ринчинэй үхибүүдэй саана һуухадань, Солбон уриханаар өөгшөөн энсэбхилээд:

– Эдэ хоёрыс харахада, энсэдэтэй гээшэнь! Эдэ хоёрой алиниинь шиний гэжэ һананаһ? – гэжэ һураад, харюу үгэнгүй тээлмэрдэхэдэнь, иигэжэ һураба. – Басаган үри абаашатай, солбон шуран байнтуу юм, алиниинь шинийб?

Хоёр үхибүүдэй нэгэниинь нүгөөдэһөө бэсэрээ халта богонишог, хоюулан үмдэнүүдтэй байһан тула алиниинь басаган, алиниинь хүбүүн бэ гэжэ илгаруулхын аргагүй. Гэбэшье Ринчин илгаруулжа шадабагүй.

– Хажуудашни хэбтэгшэ – шиний. Түһөөлхэдэшни, хамар нюдэн хоёрын шинийхи бэшэ гү? – гэжэ Солбон хүхиюугэйгээр аад, аргааханаар хэлэбэ. – Үбэр дээрээ абыш даа, хасарынь таала!..

Ринчин сэхэл дүмүүхэнээр, дүйгүйгөөр нарай нялхыс гар дээрээ абажа, эльгэндээ хашан тэбэрсэд, уралаа хасартань хүргэбэ. Наяшаг хүгшэн эжыгтээ хотодо ошоод байхадань, басагаяа таалаа һэн. Тиихэдэ басаганайн хасар зөөхэйдэл адли зөөлэхэн байһан аад, харин мүнөө хатуужашоол, ямар гайхалтай гээшэб? Нарай үхибүүн үдэрөөр бэшэ, харин часаар томожодог гээшэнь тон зүб лэ байна даа.

– Мүнөө эдэ хоёр лаб һуужа шаданагүй. Хэдэхэн һарын үнгэрхэдэ, өөһэдөө һуудаг болохо, – гэжэ Солбон мэдээрхэбэ. – Өөһэдөө һуужа, мүлхижэ, ябажа эхилхэдэнь, эдэнэй хойноһоо харууһан сэхэ болохо. Мүнөөдөө эдэнэр шалаагаа гаргажа, хүлнүүдээрээ һабаадажа велосипедээр ябалгын, гараараа агаар сохижо, уһанда тамаралгын һорилго гаража байна. Эдэниие нюрган болон гэдэһэн дээрэнь хэбтүүлнэбди. Эдэнэр гэдэһэн дээрээ хэбтэхэдээ, толгойгоо даажа үргэдэг болонхойнууд.

Энэ үедэ Мэдэгмаа тэдэнэй һууһан таһалгада энсэбхилһээр ороод:

– Оо-о, Ринчин, басагаяа үбэр дээрээ абаад байнабты?! Ехэл борошог басаган даа, – гэжэ магтана.

– Хари, огто абяа гаранагүй. Эльгээрээ намайе эсэгэмни гэжэ мэдэнэ гээшэ аал? – гээд, Ринчин энсэбхилжэ, басагаяа эрхэлүүлэн гүнгэнэжэ, гар дээрээ үлгэдэнэ.

– Магадгүй, нарай үхибүүд хүнэй гар дээрэ байха дуратай байдаг. Ходол гар дээрээ баряад ябадаг байгаа хааш, ухаа ороходоо, гар дээрээ абагты гэжэ хашхаржа, бархиржа, эхэ, эсэгээ амаруулхаяа болишодог. Тиимэһээ хоюулан хүлнүүдээ эршэгэнүүлэн, нюрган дээрээ урилдажа хэбтэг. Зай, таанад ошожо эдсэлэгты, эжы, наашаа ерэжэ, үхибүүдые хахигты, – гэжэ Мэдэгмаагай хэлэхэдэнь, хоолойдонь хүхэлтэ углаһан хүтэй шэл бариһан эхэнь ерээд:

– Эдээн бэлэн болоо, эрэшүүл эдсэлэгты. Мүнөө багашуулай эдсэлдэг саг ерээ. Мэдэгмаагай хүхэнэйнь хүнэй дуталдахада, хөөрүүлһэн хү угжанабди. Ринчин, басагаяа намда үгэ даа? – гээд, басагыень абажа, урдаа тэбэрээд, диван дээрэ һууба.

Солбон гэдэргээ басаган тээшээ хаража зогсоһон Ринчинэй тохонгоһоо дүнгэн барижа, эдээнэй таһалгада оруулба. Тэдэ хоёр Агваанай хажууда һуужа, эдсэлжэ оробо.

– Мягмар ахые дурдая, – гээд, Агваан улаан архи аягалба.

Гурбуулан хундагануудаа хүнтэрүүлээд, хэрээнүүдээр эдихэ юумэһээ ама хүрэнэ.

– Мягмар сэхэл һайн хүн байһан юм даа, – гэжэ Солбон эдсэлхэ забхартаа нүхэрөө дурсажа эхилбэ. – Бидэ хоёр Байгалай эрьсэд түрэжэ үндыһэн, тоонто нютагаа орхижо, ондоо тээ ажаһуухаяа ошоогүйбди. Тэрэ хэзээшье үбдэнэб гэжэ һамгандаашье, нүхэдтөөшье, намдашье хэлээгүй юм. Эхэ ороноо, арад зоноо хариин хархис дайсадһаа хамгаалжа, дайндашье ябаабди, олон нүхэднай баатарай үхэлөөр унажа, хариин газарнуудта яһануудаа булуулаа. Мягмар шархатаад, намһаа түрүүн нютагаа бусаа һэн. Шиидамааршье сохёо хаа, унахагүй хүдэр бэстэй гэжэ һанадаг һэм. Тээд үбгэрхэ һаһандань хуушан шархань һэдэрээ гээшэл ха. Хүнүүд энэ дэлхэй дээрэ мүнхэ бэшэ. Гэбэшье, тэрэ диваажанда ошохынгоо урда тээ зээ басагаяа хараад, ябапоол даа. Зээтэй болоходоо, сэхээр баярлаа, хоюулан хундагануудаа мүргэлдүүлээ һэмди. Тиихэдэ үбдэжэ ябаһан аад, хэндэшье хэлээгүй. Тон һаядаа һаһа бараһаха юм гэжэ би ой ухаандаашье оруулаагүй һэм...

Удангүй Агваан Ринчин хоёр онгосотой хүхэ мотоциклдо һуужа, үхөөрийн газарта ошобо. Үндэршэг добо дээрэхи үхөөрийн газарһаа Байгал далай гоё һайханаар харагдана. Агваан бүлэг хүүрнүүдэй доро байлһаан мотоциклһоо сүүмхэтэй юумэсэ абаад, Ринчиние дахуулжа, түмэрөөр хорёолһон хүүрнүүдэй хажуугаар үнгэрбэ, һаяшаг хүдөөлүүлһэн булашада хүрэжэ, үүдэнэйнь шабын түмэрые абаад, досоонь оробо. Альганай зэргэ хабтагар сайр дээрэ сохижо гарһаан Мягмарай нэрэ, обог болон түрэн, һаһа бараһан

он жэл, үдэрнүүд хиилээтэй байба. Наршыжа шарлашаан сээсэг намаанууд булашын дээрэхи обогорхон шорой дээрэ хэбтэнэ. Тэрэ булашын хорёо уужамшаг. Агваан хүлнүүдынь газарта зооһон стол дээрэ сүүмхэтэй юумэсэ табижа, хажуудахи хандалииснь аргаа-ханаар альгадажа, «һуу» гэһэн тэмдэг харуулба. Тиигээд тэрэ сүүмхэхээ хара архи гаргажа, гурбан хундагада хэжэ, хүшөөдэ хонооһон Мягмарай дүрэ-зураг доронь табяад:

– Мүнөө Мягмар ахыс дурдая, – гэжэ хэлээд, хундагатай архияа хүнтэрүүлээд, сонгооһон омоли, дабһалһан үгэрсэ абаад, тэдэнээ ээлжэлүүлэн хазажа, жажалха забһартаа үргэлжэлүүлбэ. Мүнөө би Мягмар ахатанай орондо заһаһа губшууршадһаа заһаһа тушаан абадаг пунктын дарга, заһаһадайд бригадын бригадир болонхойб. Заһаһа губшуурдахаяа далайда гарахадаа, һамгад болон үбгэдыс онгосодоо һуулгадаггүйб.

Ринчин тэрэнэй аягалһан архи уугаад:

– Юундэ? – гэжэ һураад, амһарынь нээлтэтэй сүүмхэ сооһоо сонгооһон заһаһа абажа, амандаа хэбэ.

– Үү, ши заһаһа эдидэг болошоо ха юмши? – гэжэ Агваан баярлаһаншьс гү, али гайхаһаншьс маягтайгаар хэлэбэ.

– Бүхэлэсэр шанаһан хониной мяханай хоморто, заһаһаншьс һаа, хээрэ талын хүндэ мяхан ха юм, – гэжэ Ринчин хэлээд, хорогүй-хэнөөр энсэбэ. – Һамгад, үбгэдыс заһаһашалхаяа далайда гарахадаа, юундэ абадаггүй, онгосодоо юундэ һуулгадаггүй хүмши?

– Хэрбээ һамгадыс һуулгабал, нэгэньсэ заһаһан губшуурташ орохогүй гэдэг далайн ёһо заншал сахигшаб. Хүсэ шадалгүй үбгэд онгосодош үлүү ашаан гүб даа. Ешигмаагай эсэгэ заһаһадайд ёһо заншал сахидаг һэн. Һүүлэй хэдэн жэлнүүдтэ заһаһа губшуурдалсаяа болиһон Мягмар нэгэтэ далайда гаралсахам гэжэ гуйба. Үс наһаараа заһаһашан байгаад, үбгэржэ ябаһан тэрэнэй гуйлтыс дүүргэнгүй байхын яашьс аргагүй. Бригадамнай гурбан онгосоор далайда тамаран гаража, гүльмэнүүдээ уһа руу табяад, бархагуудаа хаяжа, гурба-дүрбэн саг амарха гэбэбди. Мягмар сүүмхэ сооһоо нэгэ шэл архи гаргажа, буурал Байгалдаа дээжыень сасажа үргөөд, үлэгшыень бидэндэ хубаажа аягалба. Заһаһа губшуурдахаяа далай дээрэ гарахадаа, архиин дээжыс үргэдэг, балга архида хүртэдэг заһаһадайд ёһо заншал ха юм даа. Тсэд энэ ёһо заншал Мягмарта һүүлшын байха юм гэжэ бидэ хаанаһаа мэдэхэбибди даа. Гэбэшьс, тэрэнэй алтан хүлдэ амияа табирын урда тээ тэрэниис алдарта нанин далайтаяа хahasаг гэжэ Байгал дээрэ татажа абаашаһан байжа

болоо. Мягмар Байгалайнгаа тунгалаг сэбэр аршаан шэнги уһыс, арюун сэбэр агаартай оршон тойронхи байгаалиис, эндэхи баялигуудаа магтажа, суг хамта ажаллаһан хүнүүдээ дурдан, дурсажа байтараа, гэнтэ альгаяа зүүн хүхэн дээрээ табяад, муудажэ эхилбэ. Бидэнэр зүрхэнэйнэ эм уулгаад, барагтай болохыснь хүлсэбэбди. Тээд удаашархадань, рацяараа «түргэн туһаламжада» хонходоод, онгосоороо эрьс тээшэ шамдуухан тамарбабди. Бидэнэй эрьсэдэ дүтэлхэдэ, улаан хэрээһэтэй машина эрьс дээрэ угтажа байба. Далайн эрьсэдэхи пирсдээ улам дүтэлбэбди. Сагаан халаадтай, тэлүүр бариһан хоёр хүн далайн уһанай гүнзэгы руу ородог, дороо монсогор шэнэһэн хүлнүүдтэй пирсын зузаан хабтагайнууд дээгүүр бидэниис угтан гүйдэшэбэ. Бидэнэр тэдэнэй үгэгшэ тэлүүр дээрэ Мягмарыс хэбтүүлээд, докторнуудта үгэмсөөрөө, пирс дээрээ гаража, тэдэнэй хойноһоо гүйдэбэбди. Тэлүүр дээрэ хэбтүүлһэн Мягмарта тарилга хээд, машинын арын үүдээр оруулха гэбэ. Мягмар толгойгоо халта үргэн, үндэгэшэбэ. Врач тэрэниис хүдэлэнгүй хэбтүүлхэ гэбэ. «Намайе һөөргөнэ гаргагты, Байгал далайгаа һүүлшынхисэ хараһуулби, тунгалаг сэбэр агаараарнь һүүлшынхисэ амилһуулби», – гэжэ Мягмар һулахан хоолойгоор гуйба. Бидэ тэрэниис машинаһаа гаргабабди. Үгэ хэлэхэ шадалгүй болоһон тэрэ бидэндэ баяр хүргэжэ, нюдөөрөө эмнибэ. Тиигээд тэрэ далайн һэрюухэн агаар хомхойгоор амилаад, халта амилхаяа болиһонойнгоо һүүлдэ, сээжээ дүүрэн амилһан агаараа абяатайгаар хоршогоносо гаргаад, амияа табижархёо бэлэй.

Тэдэ хоёр аниргүй дуугай һууба. Байгалай долгинуудай эрьсэдэхи хайр шулуунуудыс абяатайгаар мухарюулһан суурьян үхээрийн булаша хүрэтэр эдэлжэ, халта замхахал гээд, дахин дабтана. Ринчин хажуудахи хүүрнүүдһээ уужамаар хорёолһон Мягмарай хүүрэй талмаис гайхан харана.

– Мягмарыс хүдөө табихын урда тээ Хэшэгмаа һамганайн гуйлта дүүргэжэ, иимээр хорёолообди, – гэжэ Мягмарай хүүрэй хорёогой уужам байхыс гайхаһан Ринчинэй бодолыс уридшалан мэдэһэн Агваан хөөрөөгөө үргэлжэлүүлбэ. – Ешигмаагай эжы үбдэнэ гүб даа. Магад, яһаяа амаруулжа, үбгэнтэсэ зэргэлжэ хэбтэхэ газараа эзэлээ юм гү даа гэжэ һанагшаб. Газар буляалдаха, эзэмдэхэ буряад зондо нүгэл гэжэ хэлсэгшэ. Тээд үнэхөөр бэс бэсдээ дурлаһан хоёрыс таһалхын яашыс аргагүй ха юм. Мүнөө Хэшэгмаа бэс тамираа дээдэ гарай эмшэдтэ үзүүлхэсэ хото ошонхой. Барагтай болохо байха даа...

Тэдэ хоёрой энэ-тэрэ юумэн тухай хөөрэлдэһөөр байхада, авто-

бусой Энхэ-Нугада ерэжэ тогтодог саг дүтэлбэ. Тиихэдэнь Ринчин Агваанайда ерэжэ, унтажэ хэбтэһэн басаганайнгаа хасарта уралаа хүргэхэдөө һэрюүлхэб гэжэ ханаад, Агваанаар автобусой тогтодог газарта хүргүүлбэ.

3

Ринчин ажаллажа гү, али амаржа байхадаа, Ешигмаагай эжы өөрынгөө басаган хоёрто саг үргэлжэ ханаагаа зобоно. Ажалай һүүлээр Ешигмаатай уулзахагүй гэжэ Ринчин сэхтэ ханабашье, гэртэнь хоёр дахин ерэжэ, эхэ басаган хоёрыс хүлсэжэ ядаад, хамтынгаа байрада бусаа бэлэй. Харин энэ удаа гэртэнь ошожо, Хэшэгмаас һурахаяа танил хани эхэнэрэйн байдаг байрын үүдыс тоншобо. Арба һаял гаража ябаһан басагахан үүдэ нээгээд, зэргэлээд байдаг эхэ басаган тухай юушыс мэдэхэгүй байһан тула толгойгоо һэжэрбэ. «Хотын нэгэ гэртэ байһан хүнүүд нэрээрнэ бэшэшыс хаа, нюураарын танидаг аад, хаана хүдэлдэгыснэ, хайшаа ошоһыснэ мэдэдэггүй» – гэжэ Ринчин сэдхэжэ, Ешигмаагай эжын хаанашье байһыс мэдэнгүй, трамвайда һууба.

Амаралтаһаа һаяхан ажалдаа хүдэлжэ эхилһэн Мария Михайловна үүдэнэй харуулшадай һуудаг столойнгоо саана байба. Мария Михайловна эхэ мэтэ энхэргэн уриханаар миһэрэн тэрэниис унтажэ, толгойгоо дохин мэндэшэлбэ.

Ринчин тэрэнэй гар адхажэ мэндэшэлээд:

– Хаана амараабта, ямар курортдо? – гэжэ һонирхобо.

– Курортдо ошохо ямар мүнгэн намда байхаб даа? Дээдэ-Хуһа-тада байдаг зуһалаандаа амарааб... Һаяшаг ажалдаш ороод гарахадамни, үгы байгааһ, – гээд, Мария Михайловна үшөөшыс олон табыс хэлэхэ, хөөрэлдэхэ гэхэн аад, Ринчинэй яаралтай ябаһыс тухайлаад, дуугай болошобо.

– Ходол сүлөөгүй ябагшаб. Амаралтын үдэрнүүдтэ Баир нүхэртээ айлнуудай зуһалангуудта энэ-тэрэ юумэнүүдыс хэгшэб.

– Би мэдэнэб. Минии зуһаланһаа холо бэшэ байдаг танилайдаа ошожо, таанадай бариһан теплицэ хараа һэм. Үнэхөөрөөл, таанад уран дархашуул байнат! – гэжэ Мария Михайловна магтаба.

– Мүнөө тэрэ нүхэрни табилга абажа нютагаа ошонхой, һаядаа ерэхэ даа.

– Ямар һайн юм. Таанадта дархалха нэгэ ажал байна...

– Ямар?

– Манай зуһалангай хажуудахи хүршэ газаагаа эдсэггэ шанаха,

эдсэлхэ, амаржа нууха гэгхэн харабшатай сарай барюулха гээ. Би тэрээндэ танил бэрхэ барилгашадтайб гэжэ найрхааб.

– Маанадта дархалха ажал олохонтнай, хайн даа. Хүршэтнай модо шулуугаа бэлдэжэ байг. Нэгэ айлда сээниг барижа байнабди, дуунаха дүтэлөө...

– Зай, болоо, хөөрэлдөөб гэжэ хүршэдөө хэлэхэб, хэхэ ажалаа хараад, үнэ сэнгээ хэлсэнэ бээт... Мартахаяа байханаа ханажархи-баб: нэгэ нахатайшаг, туранхайшаг эхэнэр шамда ерээ хэн. Шамайс ажалаараа хайшааб даа ошонхой гэхэдэми, толгойгоо дохи-хоһоо бэшэ, юушье захин, хэлэнгүй, записка бэшэнгүй, ябаа хэн, – гэжэ Мария Михайловна хэлэбэ.

Мария хүгшэнэй хэлэһэн хүүлшын мэдээсэл Ринчиние һонирхуулба. Гэбэшье, тэрэ Ешигмаагай эжы намда ерээ гэжэ тухайл-һаар, анализуудын хэр байба гэшэб гэжэ сэдхэхээр, хоёрдохи дабхарта байдаг таһалгадаа оробо. Сайгаа шанаад, колбасатай-гаар шараһан үндэгээс стол дээрээ табиһан Пүрбэ хүбэриг хилээмэ хэршэжэ зогсобо. Үдэшэ, үглөөгүүр таһалгадаа уулзадаг хоёр үдэшын амар мэндэсэ хэлэбэ.

– Халуун эдсэн дээрэ дайралдаһан хүн хайниие хүсэжэ ердэг гэлсэгшэ. Хэрэгшн хэр гэшэб? – гэжэ Пүрбэ һураба.

– Бараг, шиний хэрэг?

– Иимэ! – гэжэ Пүрбэ хэлээд, эрхыгээ ёдойлгон харуулба. – «Нэгэ хүгшэн шамтай уулзахаа ерээ, дуулгаарай» гэжэ манай вах-тёр намда хэлээ хэн. Шиний эжы Яхадта гүб даа... Ешигмаагай эжы бэшэ аабза, аа?

– Магадгүй. Анализуудаа тушаахаяа хото ерээ юм, – гээд, Ринчин угаалнигтаа гараа угаажа, аршуулаар аришаад, үдэшын хоол барихаяа столой саана нуугаад, аягалһан сайһаа нэгэ дахин хороод, нэгэ гартаа хилээмэнэй хэршэмэг, нүгөөдэдөө һэрээ бариба. – Ешигмаагай Мягмар эсэгэнь хаяшаг наһа бараһан байба...

Пүрбэ дуугүйхэн нуужа байтараа:

– Тиэхэдэ ши Энхэ-Нуга ошоод ерээ юм гүш? – гэжэ һонирхобо.

– Тиигээб, басагаяа харахаяа хаяшаг ошоод ерээ һэм...

– Басагаяа... Тэрэш лаб шиний юм гү?

– Тэрэнэй эхэ, эсэгэ... хани басаган Мэдэгмаашье шиний гэлсэнь, хамар болон шэхыснь миниихитэй адлишаана. Басагад эхэдэ гү, али хани басагадтаа нюусаяа хэлэдэг ха юм. Хэшэгмаа намда хайнаар хандагша, Мягмаршье хайнаар хандагша хэн...

– Эхэ басаган хоёр нэгэл шүдхэрнүүд ха юм. Мүнөөшни эхэ, эсэгын шуһа үхибүүнэйн шуһантай зэргэсүүлжэ, түрэл гаралыень

шалгадаг болонхой. Би хүлнүүдэйнгээ холотор Ешигмаас дахагша, хүлдэгтэрөө газань хүлсэгшэ бэлэйб...

«Ешигмаагай эжы Мэдэгмаа хоёр Саармые шинии түрэнэн басаган гэжэ худалаар хэлэхгүй байха. Голуулхадаа, ши Ешигмаас муушалхаш зүб юм гү даа, бишье голууланхайб. Тсэд тэрэнэй эхэ басаган хоёрто ханаагаа зобонгүй яахабиб?» – гэжэ Ринчин сэдхэн, сайгаа дууһан ууба.

– Тэрэнш үндэгсээ ондоо шубуунда даруулжа тэнжээдэг хүхы шэнги байхадаа магадгүй. Тиихэдэ Ешигмаагай хойноһоо гүйжэ, алдуу-эндүү хэжэ ябатараа, ямар талаан тудaa хэм, бурхан намда туһалаа гэжэ ханагшаб. Энхэ-Нугын урдахи хушуун дээрэ минии эжын дүү хүбүүнтэн байдаг, мүнөөшье байһаар. Нагасындаа ошоноб гэжэ шалтаг баряад, Ешигмаатай уулзахаяа ошогшо бэлэйб. Ээх даа, тиихэдэ тэнэг лэ ябааб. Ши тэндэ ошоһон хадаа, тэрэ хүнхэрэй урдахи тэбтэг дээрэ дүрбэ-табан айлнуудай байдаг багахан хотон хараһан байхаш.

– Тэндэ ошожо үзөөгүйб, гэбэшье холоһоо хараа хэм. Тэдэ хоёрой хоорондо холошье бэшэ, дундуурнь багахан горхон урдадаг. Тэрэ хотонойхид Энхэ-Нугын магазинда хилээмсэ абахаяа ердэг.

– Тиимэ даа, тиимэ. Тэдэ хоёрой хоорондо хүлэйнгөө холотор ябаа хэм. Юу хэлэхэб, түрүүшын дурамни байгаа бшуу. Түрүүшын дуран гээшэш суранзан мэтэ, дурлаһан басагаяа ходол хараһайб, уулзаһайб гэжэ үдэршье, һүнишье хаань, зүрхэ сэдхэлээрээ тэгүүлжэ байгша хэм...

– Түрүүшын дуран байгаа гэбэ гүш? – гэжэ Ринчин тэрэнэй үгыс таһалдуулжа, атаархал-жүтөөрхэлэй эльбэдэ татуулаад, юундэ урагшагүйдэһыень һонирхобо. – Түрүүшын дуран хүсэтэй, үнэтэй гэгшэл!.. Тиимэ юумэ хаань, хойноһоонь нэтэрүүгээр дахажа, дура сэдхэлэһыень ургалаагүй гээшэ гүш?

– Түрүүшын дуран... Би шамда хүлэйнгээ холотор, гуталайнгаа һүсын жалжытар, хүлэйнгээ хургануудай хүлдэтэр эхин түрүүн дурлаһан басаганайнгаа хойноһоо ябааб гэнэ ха юмбиб, түрүүшын дуран хүн бүхэндэ ондо-ондоогоор ердэг гээшэл ха. Минии нэгэ нүхэр кинодо наададаг артисткада дурлашоо хэн. Харалсаа, танилсаагүй тэрэ хүбүүн сэбэр хайхан артисткын түлөө хүлөө бэшэ, харин сэдхэлээ зобоһон юм. Тиихэдэ би сэдхэлэйнгээ оёрто гунигтай, голхоролтой, гомдолтой ябагша бэлэйб. Баймга би тэрэниие мартажа эхилээ хэм. Бурхан намда туһалһан юм гү, али үс саг сэдхэлэйм үбшыс эдэгээгээ хэн, – гэжэ Пүрбэ хэлэбэ.

Дүүрэн харюу абаагүй Ринчин яагаад халбагаа хахаран тарыхыг мэдэхэ гэгээн бодолдо абтаад:

– Тээд шамда дурлаагүй хаань, юундэ хойнохоонь харайхан, гүйгээн болонош, Пүрбэ? – гэжэ зорюута хураба.

– Юун гэжэ шамда ойлгуулалтайб? – гээд, Пүрбэ шэнгэн харахан нидхээсэ үргэжэ, нюдөө сэхэ болгон, агшан зуура ухаагаа гүйлгөөд, үргэлжэлүүлбэ. – Тиихэдэ би тэрээнтэй ханилан нүхэсэхэдөө, халуун дуранай инаглалда абтадаг гэжэ ойлгохогүй ябааб. Ешигмаа өөрөө намтай танилсажа, ханилая гэжэ дурадхаһан юм. Түрүүшээр зонһоо эшэжэ, һүүлдэнь олоной нюдэнһээ айхаяа болижо, хүтэрэлдэхэдөө, инаглан дурлалга юун гэшэб гэжэ ойлгохо болоо бэлэйб.

Тэрэнэй үни заяанда үнгэрһэн инаг дуранайнгаа ябадалыг мартан юумэндэл дуугай болоходо, таһалга соо хон-жэл байдал тогтошобо.

– Зай, зай, саашань?.. Юун болоод, та хоёрой хоорондохы халуун хани нүхэсэл үгы болошоо юм? Магад, хэрэлдээ, арсалдаа хэн гүт? – гэжэ Ринчин улам һонирхон хураба.

– Хэрэлдээ, арсалдаашыгүйдби. Би тэрэ инаг дуранһаа үбшэлһэн юумэндэл, эдсэлхэсэшы болижо, хасарнуудни хобшылдожо, хүлнүүдни холожо, турашоо бэлэйб. Тэрэ бидэ хоёр зунай амаралтада хүтэрэлдөөд, сэбэр хайхан агаартай Байгалай эрьсээр сэнгэгшэ бэлэйбди. Намарын би гэртэхиндээ туһалха гэжэ хургуулияа саашань үргэлжэлүүлээгүй хэм. Харин Ешигмаа аймагай сээнтэртэ хурадаг болоходоо, ондоо хүбүүндэ... хүбүүдтэ дурлашоо хэн. Тиигээд лэ тэрэнэй намда инаглаха сэдхэл дүүрээ хэн даа. Ешигмаа эрдэм хургуулигүй намайг голоо гэжэ хожомног ойлгоод, ажал хэжэ байжа, үдэшыг хургуулиг дүүргээд, дээдэ хургуулида оронхойб, – гээд, Пүрбэ хөөрөөгөө дүүргэбэ.

«Нээрээшыг, бэс бээдээ дурлалсаһан, Байгалай эрьсээр хүтэрэлдөөд сэнгэгээн хоёр байна», – гэжэ Ринчин сэдхээд:

– Бишыг баһал... – гэжэ гологдоһоноо дутуу хэлээд, халта дуугай болоһоной һүүлдэ нэмэбэ. – Би шини танилай хайгаар дээдэ хургуулида ороо хэм.

– Тон зүб. Мүнөөнэй басагад хэн хүбүүн дээдэ хургуули дүүргээб, ямар гэр байратайб, хэды салин абадаг, ямар машинатайб гэжэ хаража, шэлэжэ, шүүжэ үзөөд, хадамда гарадаг болонхой. Түргэн – түүхэй гэгшэдэл, намга яаража бү аба гэжэ хэды дахин шамда хэлээ хэмбиб? Хороо бусалһандаа бэшэ, харин шамда һанаагаа зобондоо, Ешигмааһаа холуур яба гэжэ хэлээ бэлэйб. Тэ-

рэншнн эдсэгээшье хүсэд найнаар шанажа, хубсаһа хунараа угаажа шадахагүй аад, ахаһаа ноур амаа будаад ябадаг хэгсэгэнүүр юм. Хэрбээ тэрэниис һамга абаа һаа, гэр байрынгаа, сэбэр гоё һамга-найнгаа барлагынь гэхэ гү, али тэрээндэ хадамда гараһан болохош, – гэжэ Пүрбэ хубийнгаа һанал бодолһоо хубаалдажа хэлээд, ажал хэрэг, һуралсал тухайгаа хөөрөшэбэ.

Ринчин үглөөгүүр ажалдаа ерэбэ. Ямар нэгэ шухала хэрэгээр Байр табилга абаад, гэртээ ошонхой. Туһалагшынгаа үгьдэ гансаа-ран хүдэлхэ болоһон тэрэ өөрынгөө бэшэ, харин дүтыень хаража Байрай баридаг бэржээнтэ бэлэйс абаба. Тсэд Ринчин багашаг тэрэ бээлэй руу гараа түлхижэ оруулаад, хургануудаа хүдэлгэбэ; бажуужа байжа үзөөд, кнопко даража, станок дээрэ гаргаһан хабта-гайгаа урагшань аалиханаар түлхибэ. Тэрэ нюдэндөө ажалайнгаа шэл зүүгээд, хэдэн хабтагайнуудыс хiorөөдэбэ. Тиигэхэ хоорондоо Ешигмаагай эжын уулзахаяа юундэ ерэхыс ухаан бодолдоо оруулжа, басаганайнгаа гээнтэ үбдэһэн үгы тухай һаналаа табина.

Эршээтэй хiorөөгэй шүдэнүүдтэ шэдэгдэһэн хибэдэһэн стано-гой дорохи нүхэн соо унажа, тооһон манан боложо дээшээ дэгдэнэ. Тиихэдээ нүхэн соохи хибэдэһэнэй хэды шэнээн үндэр боложо байһаниинь харагданагүй. Ринчин дууһан хiorөөдэжэ байһан хаб-тагайнгаа үзүүр талыс баруун ташаандаа хашаад, зүүн гараараа нүгөөдэ узуур талаһаань даража, урагшань түлхинэ. Тсэд хабта-гайн хажуу талын гэшүүһэндэ шагтагалдаһан уйтан бээлэй тэрэнэй гарһаа абтангүй, түхэрсэн хiorөөдэ дүтэлжэл байба. Рин-чин уйтан бээлэйһээ гараа һугалха гэжэ угзарна.

Бэржээнтэ бээлэйн үзүүр түхэрсэн хiorөөдэ агшан зуура таһара хiorөөдэгдэжэ, хажуу тээшээ хийдэшэбэ. Үшөө мэдэрэлээ алдаагүй байһан Ринчин мухар болошоһон гартахы бээлэйгээ хараба. Хурга-нуудгүй болошоһон зүүн гарһаань шуһан сэсэрэн адхаржа эхилбэ. Тэрэ оог хашхараашье табингүй, мухар болошоһон хургануудһаа гараһан шуһаа боллоулха гэжэ зүүн сарбуугаа баруун гараараа ад-хан бажуужа, ханада үлгөөтэй байдаг аптекэ тээшэ нэгэ алхам хэжэ үрдед, мэдэрэлээ алдажа, шулуун шала дээрэ ябан һуушаба.

Ямар бэ даа нэгэ хэрэгээр тэрээндэ ерэжэ ябаһан хажуудахи цехэйн хүн аюул тодхорой болоһыс гансата тухайлаад, оог хашха-раа табиба. Тиихэдэнь тэрэнэй цехэйнхид хэжэ байһан ажалаа орхёод, Ринчиндэ туһалхаяа гүйлдэшэбэ. Хоёр эршүүл ута монсо-гор резинээр тэрэнэй балсан орёожо уяба. Нэгэн хонходожо, түргэн туһаламжа ерүүлхэс гүйшэбэ. Үшөө нэгэн кнопко даража, хоо-хоор эршэгэнэһэн түхэрсэн хiorөө боллоулба. Бусадын тэрээндэ

ямаршые туһа хүргэжэ шадахагүйшые хаа, али болохо үгөөр ханаа сэдхэлэнь тэгшэлэн, бараг болохо тухай иигэжэ хэлэнэ: «Түргэн туһаламжа» мэнэ ерэхэ, тэсэ, бэсэ бари...үдэрэй тодхор, энээнхээ доро юумэн бологшо, бараг болохош... Нуулгаха стул асарагты!» Тэдэнэй нэгэн багахан шэлтэй йод бинт хоёрыс асарба. Тэдэнэр Ринчинийе стул дээрэ нуулгаад, бүлнтэжэ байһан гарыень сэбэрлэн аршаад байхадань, «түргэн туһаламжын» машина ерэжэ, сагаан халаадтай, тэлүүр бариһан хоёр эрэшүүл тэдэнэй цехтэ гүйлдэн оробо. Хоёр эрэшүүлэй мухар болошоһон тэрэнэй гарта йод түрхижэ, бинтээр боолто хэжэ байхада, сагаан халаадтайшуул хажуудань гүйлдэжэ ерээд, өөһэдынгөө бинтээр тэрэнийе бушуу түргөөр боожо, тарилга хээд, тэлэжэ, тэлүүр дээрэ хэбтүүлбэ. Тиигээд тэдэнэр гүйлдэһэн болиһон хоёрой хоорондо газаашаа гаража, улаан хэрээһэтэй машинын арын үүдээр досоонь оруулба. Улаан хэрээһэтэй машина хахир шанга абья гаргаһаар, байраһаа хүдэлбэ. Тэндэхи цехүүдэй хүдэлмэришэд тэрэ машиные хорёоһоо гаража, далда ороторнь харан үдэшэбэ.

* * *

Хэдэн хоног ханагдаагүй түргөөр үнгэршэбэ. Эртэ үглөөгүүр зайн галай носохолоор, больницын палата соо хэбтэһэн үбшэнтэд үргүүлжэ хэбтэрийн болоһон үхэрнүүд мэтэ яаралгүй бошхоор үндэгшэлдэжэ, ара нюрганайнгаа түшэлгыс үндылгэжэ, нюрганайнгаа шалаас гаргахаяа хүлнүүдээ жиигээд, орон дээрээ нууна. Нүниндөө хажан барин хоножо, халаанаа тушаахын урда тээ уялгата ажалаа хэхэсэ паладатань ороһон хоёр медсестра үбшэнтэдтэ амар мэндые айладхан хэлээд, нэгэнийн градусник болон шагта эмүүдые тэдэнэртэ тараана. Нүгөөдэнь үбшэ бууруулдаг эмээр хүндэ үбшэнтэдые тарйба.

Үглөөнэй хоол барилгын нүүлээр хоёр-гурбан врачууд тэрэ палатада орожо, үбшэнтэд бүхэндэ дүтэлжэ, бэе тамирыень шалгана. Эмшэлдэг врач нүгөөдэ врачта ямар эмшэлгэ хэжэ байһан тухай хэлэнэ, халаандаа хаяхан ерэхэн медсестрада хэлэнэ. Медсестра врачай эм домоор эмшэлхэ гэжэ хэлэхэн үгэнүүдые журнал дээрээ бэшэнэ. Үнишые болонгүй, врачууд палатаһаа гаража ошобо. Суг хамта хэбтэһэн үбшэнтэдэй саг үргэлжэ гэншэхэ, ёолохыс ходол шагнахадаа, зүрхэ сэдхэлээ шэмшэрүүлдэг болошоһон Ринчин мухар гарайнгаа боолтыс хэлгүүлхээс перевязочнодо оробо. Медсестрагай тэрэнэй бинт боолтыень абахада, эмшэлдэг врач хараад, хайн боложо байһан тухай хэлэбэ. Ринчин шархаяа фурацилинээр

угаалгажа, эм дом түрхюулээд, шэнэ боолтоор боолгоод, өөрынгөө палатада ерэбэ. Хүндэ үбшэнтэд тарилга хүүлэжэ, үбшэнөө бууруулхаяа медсестрас дуудана. Үрөөһэн гаргүй болошоод, хүл дээрээ ябадаг Ринчин хэбтэрийн үбшэнтэдэй гуйлгы дүүргэжэ, медсестранууды дуудадаг уялгатай болошонхой. Тсэдшыс анханай жэрхэмхэй байһан тэрэ палата соохи муухай үнэрһөө холодожо, сэхнхидээ коридор соохи телевизор харахаяа гү, али сэбэр агаараар амилхаяа газашаа гаража, больницын хажуугаархи хөөгүүдэй дундуур ябажа, сагаа үнгэргэдэг байба.

Нэгэтэ тэрэ амаралтын үдэр газашаа гарахадаа, эрьежэ ерһэн Байртай уулзашаба. Тэдэ хоёр больницын гэрэй үбэртэхи хөөгүүдэй дэргэдэ байһан хандалы дээрэ ошожо хууба. Байр асарһан сеткэтэй юумэсэ Ринчиндэ үгөөд, эхынгээ мухар гэдэһэндэ операци хүүлэжэ хайнаар үнгэрһэниис, дүү басаган Ринчимаагай наймадахи класс дүүргээд, Улаан - Үдын медучилищида гү, али техникумдэ хурахаяа түхээржэ байһан тухай хөөрөөд, ажал хүдэлмэри тухайгаа богонихоноор хэлэбэ.

– Байр, ши ойлгожол, болгоомжотойгоор станогтоо хүдэл. Харана гүш намайс, би өөрынгөө зэмээр иимэ болошооб, – гээд, Ринчин бинтээр боолгоһон мухар гараа халта үргэжэ харуулаад, хүндөөр ханаа алдаханай хүүлдэ, үргэлжэлүүлбэ. – Эжышни хүсэд хайн болотороо хүндэ юумэ бү үргэг, бэсэ гамнаг. Нуралсалаа саашань үргэлжэлүүлхэ гһэн дүү басаганайш хүсэлэн хайн гээшэ, би дэмжэнэб.

Тэдэ хоёр өөһэдынгөө ажал хэрэг болон бусад юумэн тухай хөөрэлдөөд, больницын үүдэндэ ерэжэ тараба. Ринчинэй Байрыс больницын гэрэй саана оротор хойноһоонь үдэшэн хаража байтар, Пүрбэ углуугай саанаһаа гаража ерэбэ. Байрай асарһан сеткэтэй юумэ бариһан Ринчин тэрэ нүхэрөө үүдэндэ угтажа, гар гараа барилсаад, досоонь орожо, үбшэнтэдыс эрьежэ ерэгшэдтэй уулзадаг коридор соохи хандалы дээрэ зэргэлэн хууба. Тэрэ баһал сеткэтэй юумэ баринхай.

– Гарайш шарха хэр бэ? Бэс тамиршни сэдхэл ханааншни хэр бэ? – гэжэ Пүрбэ хойно-хойноһоонь хураба.

– Бараг, үбдэхэ үбшэн үгы, хайн боложо байнаб, эдихэ, уха юумэнүүдыс асарһанай хэрэггүй байгаа. Энэ асарһан юумэсэ хөөргэнь абаашаха гүш? Эдихэ юумэн дүүрэн, больницын эдэс хоол баранагүйб, – гэжэ Ринчин асарһан юумэнһэнь арсаба.

– Юун гэнэ гэшэбши? Гар хоһон ерэхэ аалби, болохогүй бшуу. Ажал хэрэгни хайн ябана. Минии һамга абажа, түрэ найр наярүүл-

тар, шархашни эдэгэхэ даа. Шамайсэ түрэдөө заабол урихаб. Минии гэршэ боложо хажуудамни ябалсахаш, – гээд, Пүрбэ түрэ наранайнгаа болзор үшөө гаргуулаагүй байханаа мэдээсээд, намга абахадаа, ондоо тээ байха байра олоһон тухай нэмэбэ. Яаралтай ябаһан Пүрбэ Ринчинэй гарынь баряад, газашаа гараба. Ринчин хоёр сеткэтэй юумэнүүдэ барижа, аргалуулжа байһан өөрынгөө палатада ерэжэ, нүхэдэйнгөө асарһан юумэнүүды тэндэ хэбтэгшэдтэ тараажа эхилбэ. Нэгэ зариманай хэды арсаашье наа, тумбочка дээрэнь хубаарингаа хубитыс табяад, халта амарха гэжэ орон дээрээ хэбтэбэ.

Энэ үедэ медсестра палатынь үүдэ нээжэ, толгойгоо бултайлгаад, хүнэй уулзахаяа ерэнэн тухай Ринчиндэ хэлэбэ. Тэрэ баярлабашье, тэрэ хэнэй ерэһыс мэдэхээс хоёрдохы дабхарһаа бууба.

Больницын доодо дабхарта схэшэг коридорой хандали дээрэ зэргэлжэ хууһан профкомой түрүүлэгшэ, казначей эхэнэр хоёр зэргэ хүл дээрээ бодожо, Ринчинийс угтаба. Тэдэ хоёр профкомой мүнгөөр томохон сеткэ соо баһал эдсэнэй зүйл болон жэмэсэй шүүхэтэй шэлнүүдтэй.

Баярлаһан Ринчин тэрэ эхэнэрэй, удаань профкомой түрүүлэгшын гар адхан мэндэшэлжэ:

– Бараг боложо байнаб. Нанаагаа зоболтогуй. Газашаа гарая, акацинуудай доро хууя, – гэжэ дурадхаад, тэдэнийс дахуулан газашаа гаража, хаяшаг Баиртай хууһан хандалидаа ерэбэ. Уулзахаяа ерэгшэд Ринчинийс дундаа хабшан хууба.

– Манай профком шамда схэл нанаагаа зобоно. Баир шиний орондо хүдэлнэ, яһала бэрхэ хүбүүн хэбэртэй. Ши залуу туһалагшатай болоо байнаш. Наяхан бүтэдын суглаа зарлажа хээбди. Тэрэ суглаан дээрэ хүдэлмэришэдэй, профкомой шийдхэбэрсэр шамда байра ажал хоёрыс үгүүлхэ тухай зууршалга-тогтоол гаргаад, тэрэнээ схэ даргадаа үгөөбди. Ехэ дарга ноёмнай арсахагүй байха даа. Удангүй ши байратайшыс, ажалтайшыс болохонш, – гэжэ профкомой түрүүлэгшэ хэлэбэ.

Казначей эхэнэр:

– Шамайсэ намгатай, басагатай болонхой гэжэ дуулаабди. Гэр бүлэтэй болоһон ши яагаад хүдэлмэришэдэй хамтын байрада байхабши даа? Шамда гэр байра үгэхэ гэнэн асуудал заатагүй шийдхэгдэхэ байха, – гэжэ найдуулба.

– Намда таанадай, профкомой нанаагаа зоболгон хайн байна, баяр хүргэнэб. Гурбадахи группын инвалид... Зүүн... – гээд, Ринчин мухар болоһон гараа халта үргэбэ. – Энээндэмни тааруулжа, хэ-

мэл гар хэхэ юм ха. Иймэ... үрөөһэн гартай хүндэ ямар ажал байхаб даа. Һанаасмни тэгшэлһэндэтнай баяр хүргэнэб.

– Үгы, үгы, тиигэжэ бү һана, урмаа бү хухара, зоригоо бү мхөө! Ямаршы ажал хэжэ ядахагүйш. Шамда, үхи хүүгэдтэш, гэр бүлэдэш шинии пенси хүрэхэгүй, тиймэхэ таараха ажал олохош.

– Мүнөө намда ямар таараха ажал олдохоб даа, – гэжэ Ринчин дахин дабтан хэлэбэ. – Ажалай олдохогүйһөө гадуур үрөөһэн гартай намһаа һамган арилха бшуу.

– Шамда ажал тухай профсоюзна суглаан дээрэ хэлсээбди. Гансал салингын багашаг байха. Ажалайнгаа харуулшанай ажалыс мэдэхэ ха юмши. Шамайс тэрэ ажалда гү, али ондоошыс... ажалай журам шалгаха, дансалжа бэшэхэ хүн хэрэгтэй.

Казначей эхэнэр хажуудахиингаа үгыс тодожо абаад:

– Шамайс харуулшанай ажалда оруулха гэлсээбди. Шинии больницаһаа гаратар, манай ажалай харуулшан ажалһаа гараха гэжэ байна. Тэрэ мэдүүлгэ бэшэнхэй. Дүрбэн хүн хүдэлхэт...

Тэдэ хоёр хэдэг ажалаа тэрэндэ тоосоһон юумэндэл, шэнэ айл бүхэниис гэр байратай болгоһон, шэнэ байрыень толлоһон, үхи хүүгэдтэй бологшодыс амаршалһан, ямар бэлэг сэлэг үгэһэн, һаһанайнгаа амаралгада гарагшадыс үдэшэжэ, найр наадандань хабаадаһан тухайгаа хэлээд, гар гараа барилсажа, тараха тээшээ болобо. Ринчин гэр байратай, ажалтай болгохыс оролдожо байһан тэдэндэ баяраа мэдүүлбэ. Тиигээд эрьсэжэ срэгшэдэй ябахадань, зэргэлээ гурбан цехтэ хүдэлдэг нүхэдтэсэ үдэр бүхэндэ харалсаха, уулзахаяа болихо байһаб гэһэн бодолдо абтаһан Ринчин сэдхэлээ гунигаар дүүргээд, гартаа бариһан сеткэтэй юумэсэ палатадаа оруулжа, тумбочка дээрээ табяад, сэбэр арюун агаараар амилхаяа дахяад газашаа гараба.

Баян-Далай хаанаһаашысб гэб гэнтэ бии болоод, тэрэнэй урда тогтошобо. Ринчин тэрэнэй гар барижа мэндэшэлхэдээ, ямар нэгэ мэдээ асаршыень гансата тухайлаад: «Муу юумэ бү дуулгаһай», – гэжэ хүлгэһэн сэдхэлэйнгээ оёрто шэбшээд абаба. Баян-Далай Ринчинэй бинтээр бооһон мухар гарыень хаража, шаналаа хэлээд, хүнүүдһээ холошог ошожо хөөрэлдэхэ хүсэлдэ абтамсаараа, иишэ-тиишэ хараашална. Тиихэдэнь Ринчин тэрэнэй бодолыс гансата таажа, тэрэниис дахуулан, үнөөхил һандалидаа абаашаба.

– Ши, Ринчин, урмаа бү хухара, бү гажара, бү уйда, – гэжэ һандали дээрэ һуумсаараа, Баян-Далай хэлэжэ эхилбэ. – Шинии баруун гар бүтэн тула юушыс хэжэ шадахаш. Би хэды инвалид-эрэмдэгшыс хаа, энээндээ гажаран, гуниглангүй, хүршэ гурбан

тосхонойнгоо хүнүүдэй хэрэг бүтээжэл, хүнүүдтэ туһалжал ябагшаб. Хамтыншни байрада ошожо, шамайе больницада гэжэ дуулаад, энэ ерэбэб. Саарма басаганшни, үүри танилнуудшни болохо Мэдэгмаа, Агваан булга хайнууд...

Ринчин «хоб-жэб тараадаг энэ Радио-Далайһаа холуур ябая» гэжэ Ешигмаагай хэлэһыс эзэлүүдгүй гэнтэ ханажархёд, «Хэшэгмаагай бэс тамир тухай юундэ нэгэһыс үгэ хэлэбэгүйб? Намайе бэдэржэ манай хамтын байрада юундэ ошоо юм» гэхэн бодолнуудта эзэлэгдэжэ байтараа, тэрэнэй үгыень таһа дүүрэжэ:

– Ямар хэрэг гарааб, тойруулангүй хэлэ? – гэжэ хүйтэншэгөөр хураба.

– Мэдэгмаа шамайе бэдэрүүлээ.

Ринчин үгыень тодожо абаад:

– Юундэ? Саарма үбдөө гү? – гэжэ мэгдүүгээр хураба.

– Үгы. Басагандаа ханаагаа бү зобо. Тэрэн хайн. Түрүүн Мэдэгмаа, хүүлдэнь Хэшэгмаа шамайе бэдэрээ. Ешигмаагай эжытэй уулзахадамни, шамайе абаад ерэхыс гуйгаа. Эндэхи... холо бэшэ байдаг Онкологическа больницада хэбтэнэ. Операциин хүүлээр тэрэ өөрыгөө хайн болохоб гэжэ найдабашыс, амиды ябахымни тоотой үдэрнүүд үлэбэ гэжэ тоолоно, – гээд, Баян-Далай гарайнгаа часыс хараад, номгон даруугаар үргэлжэлүүлбэ. – Нэгэ хэрэгээр нэгэ тээ уулзаха аад, хожомдожо байнаб. Шамайе Хэшэгмаагай хүрыгэн үшөө болоогүй гэжэ мэдэнэб. Эхэсэ эрьсэжэ Ешигмаагай ердэг, үгыень мэдэнэгүйб. Сүлөөгүй ажалтай, хаа-хаагуур аяншалжа, хатар наадаяа харуулдаг, алдар солотой, бэлигтэй артистка болонхой гэжэ дуулагшаб. Мүнөө ши Хэшэгмаагай ханааснь амаруулхаяа харалсыш даа, уулзыш даа, намтай ошолсыш даа? Тэрэнэй юун тухай шамда захиха, хэлэхэ гэхыс мэдэнэгүйб. Би шамайе тэндэ хүргөөд, палатадань оронгүй, хэрэгээрээ ошохоб...

Баян-Далай хүл дээрээ бодожо, гүнзэгы бодолдо абташаһан Ринчинэй хандалиһаа бодохыс хүлэсбэ. Ринчин, хууридаа няалдашаһан юумэндэл, зүрхэ сэдхэлээ шэмшэрүүлэн, ошохо, үгыгөөшыс хэлэнгүй хууна.

– Ошожо уулзыш даа. Хэшэгмаа, ябадаг хаа, өөрөө шамда ерэхэ хэн, – гэжэ Баян-Далайн хэлэхэдэ, Ринчин хууриһаа бодобо.

Тэдэ хоёр Онкологическа больницын хорёогой газраа хүрэжэ ерэбэ. Баян-Далай Хэшэгмаагай ямар палатада хэбтэдэгыснь хэлээд: «Дахин уулзатараа», – гээд, гэдэргээшыс харангүй, ерэгшэ харгыгаараа алхалшаба. Больницынгаа пижаматай байһан Ринчин гардеробщик хамганһаа халаад абангүй, хоёрдохи дабхартга га-

ража, хэрэгтэй палатынгаа үүдэнь аргааханаар тоншобо. Тэрэ палата соо хэбтэһэн хоёр эхэнэр урда, хойно орон байжа, орохо зүбшөөл үгэбэ. Палатын үүдэ нээхэдэнь, эмүүдэй үнэр тэрэнэй хамар сохёодхибо. Хэшэгмаа Ринчинийе харахадаа, баярлажа, урал дээгүүрээ урихан мihэрэл гүйлгэбэ. Ринчин тэрэнэй гар барихаяа түр зуура түдэгэшээд байтараа, буряад гуримаараа толгойгоо халта дохин мэндэшэлбэ. Хэшэгмаагай хэбтэһэн шэгтээ толгойгоо дохижо, тэрэнийе huулгахын тула, гараараа хажуудахи стул тээшээ заагаад, хэбтэриэ тохоноглол huуха гэжэ үндэгэшэхэдэ:

– Хэбтэгты, хэбтэгты, операциин hүүлээр хэбтэхэ ёһотойт, – гэжэ Ринчин мэгдүүгээр хэлэн, ээм мүрһөөнь дүнгэн барижа, орон дээрэнь хэбтүүлээд, хажуудахи стул дээрэнь huуба.

Хэшэгмаа хүлгэһэн зүрхэсэ доро даража номгоруулаад:

– Намайе эрьсжэ ерэхэндэш баярлабаб, хайнши даа! Шамайе осол тодхорто орожо, хажуудахи больницада аргалуулжа хэбтэнэ гэжэ Баян-Далайһаа дуулааб. Урагнаа ханаатай, хүнгэн хүлтэй тэрэ шамайе эндэ... хүл дээрээ ябадаг гэжэ хамтыншны байрын хэнһээшьеб дуулаад, намда ерэхэ хэлээ... Үрөөһэн гаргүй болоһондош шаналнаб, хэр байнаш даа? – гэжэ huраха хоорондоо, Ринчинэй бинтээр бооһон зүүн гарыень хараад абана.

– Үдэр бүхэндэ хайжаржал байнаб. Баян-Далай танда ороод, намда ошоһон байгаа ха юм даа. Тэрэ энээн тухайгаа намда хэлээгүй, яаража байһанаа хэлээд, эндэ оронгүй ябаа. Та хэр гээшэбта? – гэжэ Ринчин huраба.

– Тэрэш олоной хэрэгэй түлөө ябадаг юм даа... Операци хайн үнгэрөө, эдсэн ородог болоо. Ииһээр намайе хүл дээрээ ябадаг болохот, «морин сарлаг» багаханаар уухада хамаагүй гэжэ хирург хэлээ юм...

Хэшэгмаа бэе тамирайнгаа хайн болохо тухай хэлэжэл байна. Үбшэнэйн удашаржа хожомдоһон байхадань, ямаршы операци хэнгүйгөөр, отолжо хахалһан газараа һөөргөнш шэдэжэ оёһон тухайнь Ринчин Баян-Далайһаа мэдээ юм. Врачууд энээн тухай өөртгөншы, басаганданшы хэлээгүй. Мүнөө бурханай мэдэлдэ ороһон хүндэ энээн тухай хэлэжэ болохогүй. Хэншы һаа, наһалха наһанайнгаа эсэстэ ерэхэдэ, алтан дэлхэйтэс хахасаха дурагүй байдаг гүб даа.

– Амиды ябаа сагтаа Саармаяа томо болгохоёо оролдохоб. Гэбшы, наһалха наһанайм наран түргэндөө орошоол даа. Гансал ханаагаа зобохо юумэмни... – гэжэ Хэшэгмаа ханаһанаа хүсэд хэлэнгүй, аалиханаар ханаа алдажа, гүнзгы бодолдо ойро зуура абташаба.

Ринчин үбшэн хэбтэһэн энэ эхэнэрэй наһыс утадхаха эди-шэ-дигүй байһандаа халаглажа, зүрхэ сэдхэлээ уйдхар гуниг хоёроор бүрхөөлгөөд, игсуун хүндэ агаараар түбэнги хоолойгоо хаалгуул-жархиба.

Хэшэгмаа дэрэ доогуураа һуулижа, хамарай сэбэрхэн пулаад соо орёһон юумэ гаргажа, тэрэнээ задалхадаа, урданай түүхэй ал-таар хэһэн бэһэлиг альган дээрээ харуулан табяад:

– Гансал ханаагаа зобохо юумэмни энэ бэһэлиг, – гэжэ хэлэбэ.
– Намтай юуншыс боложо, тохёолдожо магад. Наһа барахынгаа урда тээ минии эжы угайнгаа энэ зөөриис намда үгөө һэн. Тиймэхээ энэ бэһэлиг намда юунһээшыс эгээл үнэтэй-сэнтэй бэлэг юм. Мүнөө энэ бэһэлигээ басагандаа...

Ринчин тэрэнэй хэлэһэн эдэ үгэнүүдыснь тодожо абаад:

– Өөрөө Ешигмаадаа үгөөрэйгты, – гэжэ хэлэбэ.

– Мэдэнэб. Минии хэлэхыс таһалдуулан, зүришэлдэнгүйгөөр шагна. Басаган тухайгаа муугаар хэлэжэ шадахагүйб. Ешигмаа ямар хэбэршыс хаа, минии түрэхэн ори ганса басаган юм. Ши тэрэ-ниис дээгүүр ханаатай, гоёмсог, һэрсэгэнүүр гэжэ мэдэнэш. Гэбэ-шыс, тэрэ минии үгэхэн энэ бэһэлигыс хургандаа зүүхэгүй. Юуб гэхэдэ, урданай түүхэй алтан мүнөөнэйхи шэнги яларжа толоржо байдаггүй. Ешигмаа намайе гомодхоохогүй гэжэ энэ бэһэлигысминии абаханшыс абаха, тээд энэ бэһэлиг хаанаб даа хадагалаанда гү, али хаясаанда хэбтэхэ. Аша, зээнэр өөрыншни түрэхэн үхибүүдһээ үлүү хайханаар – алтан мэтээр ханагадаг. Шамайе дуудажа, шамтай уулзажа хөөрэлдэхэ гэхэн минии хэрэг иимэ юм. Ши, Ринчин, зээ басаганаймни түрэхэн эсэгэ болонош. Хожом хойно тэрэмни томо болоходоо, нагаса эжынгээ энэ бэһэлиг хургандаа зүүнэй гэжэ ха-нанаб. Юрэдөө, энэ бэһэлиг хэдыдэхэ эжынэрыс дамжажа намда ерэхыснь мэдэнэгүйб. Табан рабжуунда гэхэ юм гү, али гурбан зуун жэлдэ энэ бэһэлиг хүнэй хурганда зүүлтэтэй ябабал, хилгаанһанай зэргэ нарин болодог юм гэлсэдэг. Хадамда нюусаар гараһанһаа хойшо хурганһаа абангүй зүүнээр ябатарни, нимгэншыс, нариншыс болошонхой гэжэ ханагшаб. Алтан элэхэ бүхэндөө үнгэ ородог гэл-сэгшэ. Тээд энэ бэһэлигэй үнгэ ороһон, үгыснь мэдэдэггүйб. Ши энэ бэһэлигысминии басаганайнгаа хадамда гарахадань, хургандань зүүгээрэй...

Ринчин гэрээд үгэ шагнажа байһан шэнги аягүйшгэг байдалда ороод:

– Үгы, үгы. Өөрөө зээ басаганайнгаа хурганда зүүнэ бэээт, – гэжэ мэгдүүгээр хэлэбэ.

– Шамда хэлэхэ гэхэн юумээс мартажархибаб. Дуугай шагнаад хуугыш даа.

– Зай, зай...

– Зээ басаганайнгаа хурганда энэ бэхэлиг зүүтэрни, хэды олон жэлнүүд урдмни намайе хүлээнэб даа. Наһалха минии наһан жаргаха наранай түргэндөө ороһонтой адли болонхой гэжэ шамда мэнэ һаяхан хэлээ һэмнайб. Энэ дэлхэй дээрэ мүнделһэн хүнүүд, амитад болон ургамалнууд мүнхэ бэшэ ха юм даа. Энэ минии бэхэлиг Ешигмаа та хоёрой саашанхи хуби заяас бүхөөр холбоһой гэжэ найданаб. Минии наһанан хүсэл бурханай туһаар бүтэхэ болтогой, – гээд, Хэшэгмаа тэрэ бэхэлигээ пулаадтайнь Ринчиндэ үгэбэ.

Ринчин тэрэ бэхэлигыень абажа, баяр хүргөөд, пижамынгаа хармаанда хэмсээрээ: «Энэ захяаснь бэслүүлжэ, бүтээжэ шадаха гүб, али үгы гү? Энэ бэхэлигээ намда үгэхэдэнь, Саармын түрэхэн эхэ энээн тухай мэдэбэл, юун гэхэб? Ешигмаа намтай уулзахаһаа байха хөөрэлдэхэшье дурагүй ха юм. Би Саармын түрэхэн эсэгэнь байбашье гэлэйб, тээд эхэ басаган хоёр намтай хуухагүй бэшэ аал? Ешигмаада гологдоһон намда ямар хүндэ, гомдолтойб даа», – гэжэ сэдхэнэ.

– Үншэрхэ гээшэ сэхэл хэсүү юм даа... Ши, Ринчин, тэсэбэритэйгээр намайе шагна... Минии арбаадтай ябахада, эхэ эсэгэ хоёрни хойно-хойноһоо һубарилдан наһа бараа һэн. Хэншье намда үл залгаха юумэ үгэдэггүй, хэншье намда багтахаяа болиһон гү, али хуушарһан хубсаһаяа бэлэглэдэггүй һэн. Гуталайнгаа улын соороро, хүлэйнгөө даарахада, соорхойень үбһэ ногоогоор бүтүүлдэг, үнэздэйнгээ халуун шээһэн доро хүлөө тодожо, дулаасуулдаг бэлэйб. Намайе таниха, танихашьегүй хүнүүд намда шэрүүн үгэ хэлэнгүй, энхэргэн хайханаар хандаһай даа гэжэ ходол һанадаг, хүн бүхэниие шарайшалдаг һэм, – гэжэ Хэшэгмаа хэлэхэдээ, эсэхэн юумэндэл халта дуугай болоод, үргэлжэлүүлбэ. – Үншэрхэдэмни, холын түрэлынһи гэжэ шадалтай нэгэ айл намайе гэртээ абаашаа бэлэй. Тэрэ айлай үнэхөөрөө намда һанаагаа зобоһыень мэдэнэгүйб. Мүнөө болоод байхада, тэдэнэр түрэлһье бэшэ һаа, намайе гэрэйнгээ барлаг болгожо абаашаа гээшэ һэн ха. Хубисхалай урда тээ баяшуулые сэддэг хүйтэн хизаар уруу сүлэхэ гэхэн үгэ хүүрэй тарахада, баяшуул болон дунда шадалтан үншэрһэн үхибүүдтэ туһа хүргэжэ, үргэжэ абабабди гэжэ хүн зондо хэлээд, гэрэйнгээ барлагууд болгодог байгаа гээшэл ха... Тэрэ айлда ходол үлэн хоһон ябадаг, гэртэхи болон газаагуурхи барагдашагүй ажалыень хэдэг байгааб. Эдсэнэйнь үлдөөсэ нохойтойнь хамта эдидэг һэм. Тиихэдэ энхэргэн

хайхан эжынгээ үгэһэн энэ алтан бэһэлиг ходол өөртөө холо хада-
галан ябааб. Үхибүүн наһандаа үншэржэ, зобохо, тулихыс яһала-
шыс үзөөб даа. Гүйгөөшэ мориныс хоридог Юндэн үбгэн намда
хайнаар хандадаг, ноусаар энэ-тэрэ юумэ үгэдэг бэлэй. Магад, тэрэ
хадаг табихаяа Энхэ-Нугада ерэхэдээ, хайшаагдаһан Мягмарыс зо-
рюута нютагайнгаа Нара буляалдаанай мүрысөөндэ урижа, намтай
тэрэниис танилсуулжа, уулзуулха гэжэ бодоо. Орон нютагһаа бод-
хуултажа, Мягмарта хадамда гарахадаа, жаргалаа олоогшо хэм.
Шамда өөрынгөө энэ намтар юундэ хөөрөбэбиб гэхэдэ, зээ басаган
Саармаяа намдал адляар бү үншэрһэй гэжэ ханаагаа зобоноб.
Ешигмаа ондоо хүндэ хадамда гарабашыс гэлэй. Тээд үбгэниинь
өөрын үхибүүтэй болоходоо, газаашалжа, басаганаймни дахуул
Саармада ондоогоор хандадаг болохо гүб даа. Ши... муушыс, хайн-
шыс хаа... шуһа мяхаараа зээ басаганаймни түрэн эсэгэн боло-
нош. Тиимэһээ хэдынэйшыс сагта шамайе зээ басагандамни гараа
һарбайжа туһалха гэжэ найданаб...

Хэшгэмаагай уйдхартай эдэ үгэнүүдһээ Ринчин сэдхэлээ уяруул-
жа, тангалайдаа сугларһан шүлһөө залгяад абаба. Хүндэ үбшэндэ
дайрагдажа, операци хүүлэнгүй үлэһэн энэ эхэнэрэй эдэ үгэнүүд
Ринчиндэ хүүлшын гэрээд үгэ болоһон шэнги... Тиигэжэ ханаха-
дань, тэрэнэй түбэнгидэ эзэлүүдгүй игсуун хүндэ агаар сугларан,
арай ёхон баряад байһан нулимса нюдынь бүрхөөбэ. Тэрэ үбшэн
эхэнэртэ нулимсаяа харуулхагүй гэжэ худалаар ханясагаажа, бу-
руу харахалаараа, пижамынгаа хамсыгаар нюдөө аршаадхиба.

– Ешигмаагай эжы, захяастнай заабол бүтээхэб, намда этигэн,
найдагты. Би больницаһаа гараха үдыб, тиимэһээ танда ерэжэ,
эрьежэ байхаб. Та хайн болохот даа, – гээд Ринчинэй үшөө юун-
шыс даа хэлэхэ гэжэ байтар, хүн үүдэ тоншобо.

Сагаан халаад хэдэрһэн, нэгэ гартаа пакет барихан, урал болон
нидхэнүүдээ будаһан, слэн хара үһээс буржылгаһан, зураг мэтэ сэ-
бэрхэн шэг шарайтай Ешигмаа палатадань орожо, эжынгээ хажуу-
дань хэбтэһэн эхэнэрыс мэндэшэлбэ. Тиигээд тэрэ Ринчинэй бинтээр
боолгоһон мухар гарынь хараад, ута хара нидхэтэй, дабхаряа-
танги нюдөөрөө гайхаһан, гэлыһэн маяг үзүүлжэ, мэндэшэлхэс-
шыс мартажархёод, дуугай зогсобо.

Ринчин тэрэнэй хүйтэн харасаһаа хүрдэн жэхыжэ, эхэ басаган
хоёрой уулзалгада хаалта хэхэгүй гэхэн бодолдо абтаад:

– Би удаан нуушабаб, ябахамни даа. Удахагүй минии эмшэ-
лүүлгэн эхилхэнь, – гэжэ худалаар хэлэхээр, нууриһаа бодобо.

– Ши... энэ яагаабши? – гэжэ Ешигмаа Ринчинһээ нураба.

– Үдэрэй осол тодхор болоо юм даа. Ешигмаа, эндэ... минии хуурида хуу. Би эжыншни хажуудахи больницада хэбтэнэб, эжыешни эндэ хэбтэнэ гэжэ дуулаад, ерээ нэм. Гарни бараг боложо байна. Зай, уулзатараа баяртай, – гээд, Ринчин нэгэ-хоёр алхам үүдэн тээшэ хэбэ.

– Ринчин, халта хүлэ, бү яара, хууридаа ерэжэ хуу, – гэжэ Хэшэгмаа хэлээд, Ринчиние хууридань, Ешигмаас хүлэйнгөө мухалайда хуулгаба.– Би та хоёрыс нюур нюураартнай уулзуулжа хөөрэлдүүлхэ гэжэ үнихэнэй ханадаг болонхойб. Мүнөө намда бурхан туһалба гү, али мухар талаан тудаб гээшэл ха... (Ешигмаа асарһан юумээс тумбочка дээрэ табиба.) Та хоёрто хэлэхэ үгэтэйб. Та хоёр хоорондоо басагатай болонхойт. Мягмар мэндэ ябаа хаа, та хоёрто хургаал-заабари хэлэхэ байгаа. Харин мүнөө намһаа бэшэ дүтэ түрэл болохо хүн үлөөгүй...

– Эжы, хүрөө болол даа. Абашни амиды мэндэ байгаа хаа, хургаал-заабари хэлэхэ байгаа гэнэш. Би абынгаа хургаал заабаряар яаража, алдуу-эндүү хээб. Тиихэдэ аба дуратай, ханилдаг хүбүүгээ дахуулжа гэртээ асара гэжэ захираа нэн. Тэрэ захиралта, заналтыень дүүргэжэ, дуратай хүбүүнэйнгээ орондо нэгэл дахин харалсаһан энэ Ринчиние Байгал далайе харуулхаяа гэртээ абаашаа бэлэйб. Тэрэ алдуу-эндүүгэйнгээ хойшолонгоор басагатай болоо нэм, – гэжэ Ешигмаа эсэгээс зэмэлэн хэлэбэ.

– Наһа бараһан эсэгээс бү зэмэлэ. Эсэгэшни бэс тамирайнгаа муудажэ эхилхэдэ, бурханда ошохоһоо урид шамдал туһалха, хадамда гарахыеш түргэдхэхэ гээ ха юм. Алдуу-эндүүгэйнгээ хойшолонгоор үхибүүтэй болооб гэнэш. Үхибүүн зэмэтэй бэшэ, хожом хойно хамтараагүй та хоёр басаганайнгаа урда зэмэтэй болохот. Басагантнай томо болоходоо, та хоёрыс ямар шалтагһаа ами аминдаа байнабта гэжэ асууха. Тиимэһээ та хоёрыс хамтарһай гэжэ схэтэ һананаб. Хэрбээ шинии ондоо хүндэ хадамда гараа хаа, басаганшни намда үлэжэ, томо болохо байгаа. Тээд би хүтшэршөөб, басагантнай үншэрхэ, – гэжэ Хэшэгмаа хэлээд, тэдэ хоёрыс ээлжэлүүлэн хаража, хэлэхэ үгыень хүлэсшэбэ.

Ринчин юушыс хэлэнгүй, хууриһаа бодошобо. Хэшэгмаа тэдэ хоёрыс эблэрүүлхэ гэнэн нэдэлгэ хэхээс Ринчиние байлгахыс оролдон: «Хүлэ», – гэбэ. Ешигмаа эхынгээ үгыс тодожо абаад: «Ябаг саашаа!» – гэжэ дураа гутангыар хэлэбэ.

Хүл дээрээ бодоһон Ринчин Ешигмаатай хамтаржа болохоб гэнэн этигэл, найдабарияа ээслэн үгы болгоод, эхэ басаган хоёрто юушыс хэлэнгүй, одоол мүнөө ойлгобоб гэнэндэл, толгойгоо хэды

дахин дохиhoор, үүдэн тээшэ бушуухан алхалшаба. Хэшэгмаа басагаяа зэмэлэн харааба.

Ешигмаагай хёлойжо харахан хүйтэн харасаһаа, зүрюугээр хэлэһэн үгэнүүдһээ сэдхэлэйнгээ хүбшэргэйс үбшэнтэйгээр дайруулһан Ринчин больницын дээдэ дабхарай уташаг коридор соогуур тогтонгүйгөөр ябаад, хэрэлсүдэ хүрбэ. Тэрэ шулуун хэрэлсын тэбтэгүүдтэ хүлөө алдажа гэшхэхэгүйн түлөө гэшхүүрэй модон перилһээ шангаар барижа, хоёрдохи дабхарһаа доошоо буужа эхилбэ. «Хүлэ! Ябаг саашаа!» – гэжэ эхэ басаган хоёрой үрдилдэн байжа хэлэһэн үгэнүүд шэхэндэнь хэды дахин дуулдана. Гомдолтой хүндэ бодолһоо толгойгоо мэнэрүүлһэн тэрэ гэшхүүрээр дээшээ гарагшадые дайран алдаһаар, больницаһаа гараад, өөрынгөө байдаг больницын палатада оромсоороо, хажуудаа хэбтэдэг хүнһөө хоргодохо гэхэндэл, орон дээрээ хэбтээд, сагаан простыняараа толгойгоо бүтүүлбэ. Гомдолой гашуун нулимса нюдэнһөөнь билтаран гаража, хасар дээгүүрнь мухарилдан унана.

Ринчинэй хажуудахи ходол простыняараа хушаад хэбтэдэг хүн Ринчинэй уйдхар, гашуудалтай сэдхэлыс тухайлаад:

– Хүршэ минии, ши эрэ хүн гэшэш, уһа нюдэн бү боло. Би шинии уйдхар, гомдолыс тухайлнаб. Ши ханилдаг басагантаяа уулзаа хэбэртэйш. Хүнэй наһанда иимэ... үшөө дорошыс үдэрэй тодхорнууд боложол байдаг юм. Үрөөһэн гартай үлэхэдөө, урма зоригоо хухарһанай дэмы. Минии хэлэхыс шагна, нам тээшэ эрьслдээд, намайе хара, – гэжэ хэлэбэ.

Ринчин тэрээн тээшэ эрьслдэжэ, толгойгоо бүтүүлһэн хушалтаяа абаба. Тэрэ хүн үрөөһэн ганса гараараа ходол хушаатай байдаг сагаан хушалтаяа бэс дээрэхээ хуулажархиба. Ринчин хэндэшье үе мүсээ харуулдаггүй тэрэнэй хоёр хүлгүй, нэгэ гаргүй болошонхой мухар бэсыс хараад, нюрга руугаа хүйтэ даалган заригад гэбэ.

– Намайе харана гүш, хоёр хүлөө, нэгэ гараа тайрууланхайб. Минии хоёрдохи хүлөө тайруулхада, һамгамни басагандаа айлшалжа ошоһон аад, тэндэ гү, али хаанаб даа хадамда гараад, гэртээ бусаагүй юм. Хүнгэн машинатай, һайн салинтай ажалтай, ордон мэтэ гэртэй байхадаа, би тэрээндэ хэрэгтэй байгааб. Мүнөө тэрээндэ... – гээд, дуугай болошобо.

– Хэн ганда срэгшэб, басагантнай бэшэ юм гү?

– Минии дүү басаган намайе харууһална. Һанаандаа хүлсэгээшыс һаамни, эхэ басаган хоёрой хэнииншыс срдэггүй. Һамганайнгаа үгэдэ орожо, үрөөһэн хүлтэй болоходоо, машинаа худалдаад, мунгыснь нарайтай болоһон басагандаа бэлэглээ һэм. Хүрыгэн

хүбүүн хүнэй гарай болоһон намайе гэртээ асархань гэжэ ханаад, хамганһаа тэрьедэшоо. Үхи хүүгэдгүй дүү басаган бидэ хоёр үлэнхэйбди.

– Ордон мэтэ гэрээ яагаабта? Тэрэ гэрээ өөрөө барья хэн гүт?

– Өөрөөшье баряаб, хүнүүдтэшье хамһалсуулаа хэм. Тэрэ гэрээ худалдаад, басагандаа мүнгыснь бэлэглээб. Тэрэшье даа, эхэ басаган хоёрой эбсэжэ хэлсэһэн ябуулга ааб даа. Би тэрэ гэрээ худалдаһандаа халаглана, голхорно, гомдоногүйб. Минии эхэ түрүүн намтай байгаад, бэритэеэ тааража ядаад, түрэхэн басагандаа байхаяа ябаагша хэн. Эхынгээ амиды мэндэ ябахата, хамган бидэ хоёр хоорондо буха сэхээр хэрэлдээд, халаа бэлэйбди. Мүнөө хайн пенситэй би дүү басагантаяа байхатаа ядарнагүйб. Минии эхэ наһа барахынгаа урда тээ дүүдэмни намайе харалсажа ябаарай гэжэ хэлэһэн байжа болоо. Хүнэй гарай болоходоо, хамган басаган хоёртоо хаяуулһан намайе эгээн дүтэ хүндэ тоолодог дүүмни эхынгээ захяас, түрэхэн эхын нангин уялгыс дүүргэжэ байна даа. Ши залууш, эрэмдэг болооб гэжэ урма зориггоо бү хухара. Хороной хоорондо бидэ хоёр өөһэдынгөө гудамжада үшөө түрэ нарааа наяруулхабди, – гэжэ тэрэ хүн хэлээд, үрөөһэн ганса гараараа хуу татажа сэлиһэн хушалтаяа бэс дээгүүрээ шэдэлжэ, доронь оробо.

«Найн болохоб» гэжэ ханаһан Хэшэгмаагай өөрынгөө намтар, өөрынгөө угай бэһэлигыс зээ басагандаа дамжуулһыс, мүн гурбан үс мүсэнүүдээ таһара тайруулһан хажуудахиингаа «өөһэдынгөө гудамжада түрэ нарааа наяруулха» тухай хэлэһыснь шагнажа хэбтэһэн Ринчин гансата уйдаха, гомдохойо болёодхибо.

Энэ үсдэ үдэр бүхэндэ срдэг эхэнэр палатадань орожо, түрүүн Ринчинийс, удаань ахаяа мэндэшлээд, хажуудахи тумбочка дээрнь асархан сеткэтэй юумэсэ табиба.

– Найнши даа, түрэхэн дүүмни! Намайеш ходол эрьсэжэ байдаг, харууһалдаг дүүхэймни сэрбэ, – гэжэ тэрэ хүн Ринчиндэ баяртайгаар хэлэбэ.

«Аха дүүнэрэй эбтэй байбал, абдараар дүүрэн алтан хэрэггүй» гэхэн буряад арадай оньһон үгыс Ринчин ханаандаа оруулаад, тэдэ хоёртоо хаалта хэхэгүй гэжэ үльмы дээрээ гэшхэлжэ, газашаа гараба.

4

Наяханайл хара үүлэнүүдэй огторгойдо бии болоод, тэнгэрийн дуунай холоһоо эхи абан лүжэгэнэһөөр дүтэлхэдэ, газар болон сонхын шэлнүүдэй доһолтор «тад-няд» гэхэнэйнь һүүлээр, хүнэгөөр адхарһан юумэндэл, аадар бороотой үдэрнүүдэй хойно-хойноһоо

hubарилдан үнгэрхэдэ, гүбээ болон хадануудай гандаһан газар гансата ногооржо эхилбэ.

Ринчин үдэр, хүни илгангүй унтаж, үргэһэ нойртоо садаба. Тэрэ сүлөөтэй сагтаа газетэ болон номуудыс уншажа, үдэртөө гурба дахин эдсэлээд хэбтэхэдээ, хашаржа эхилбэ. Тэрэнэй хэбтэдэг палатын үбшэнтэдэй эмшэлүүлжэ эдэгээд, үдын урда гэр гэртээ харихадань, шэнэ үбшэнтэд срэжэ, сүлөө гараһан шэрээнүүдыснь эзэлнэ.

Гурбан үс мүсөө тайруулһан хүн больницаһаа гараха болоходоо, Ринчиние дуудажа палатадаа ерүүлээд, гарыснь адхажа:

– Би дүү басагандаа ошохомни даа. Тэбхэр нэгэ һара болоод, эмшэлүүлхэсэ энэл палатадаа тэхэрхэб. Тиэхэдэмни ши эндэһээ үни гаранхай байхаш. Ши минии дүүдэл тон адли һайхан сэдхэлтэй байнаш. Ши минии хойноһоо харууһалжа, бэсэ хүнгэлһэн юумэнүүдтэй сүүднысн шабханда абаашажа хаядаг, сэбэрлэн угаагаад, асардаг байгааш. Шамда баярыс хүргэнэб. Би хаягаа тумбочка дээрэш орхёоб. Сүлөөтгэйдөө намайе эрьсэжэ сэрэбэлшни, бишье, дүүхэймнишье баярлаха. Түрэдөө урибалшни, заабол амаршалгын сахилгаан бэшэг эльгээхэб. Манай гудамжада ээлжээтэ түрэ наран наярхал байха. Хүбүүн, урма зоригоо хухарангүй, иимэл ябаарай! – гээд, шанга бай гэхэншүү, нюдаргаяа зангидан харуулба. – Баяртай!

Түлхсэд ябадаг тэргэтэй хоёр эрэншүүл палатада ороод, тэрэниис тэлэжэ, тэргэ дээрэ хэбтүүлбэ.

– Баяртай, – гэжэ сүүмхэдэ ахынгаа энэ-тэрэ юумэнүүдыс хэһэн тэрэнэй дүү басаган Ринчиндэ хэлээд, түрүүлэн палатаһаа гараба.

– Би таанадыс үдэшэхэб, – гээд, Ринчин тэдэниис дахажа коридор соо гараба.

– Урагшаа һанаатай, урин зулгы зантайш даа. Намайе үдэшэхэ болоһондош, баярлабаб, баяр хүргэнэб. Ши дүү басагантаймни газашаа гаран бай. Намайеш лифтээр доошонь буулгаха, – гэбэ хажуудань хэбтэдэг хүршэнь.

Тэрэнэй дүү Ринчин хоёрой улаан хэрээһэтэй машинын арын үүдэнэй хажууда зогсоходо, гурбан үс мүсэгүй хүниис түлхидэг тэргээр асарба. Ринчин тэрэ хүнэй үрөөһэн гарыс баруун гараараа шангаар адхаба.

– Мүнөө энэ машина минии үмсын болонхой юм. Энэ машинаараа миинтээр гэртээ абаашууддаг, эндэ асарууддаг хүм даа. Зай, баяртай! – гэжэ тэрэ шог зугаатайгаар Ринчиндэ хэлээд, тэлүүртэсэ хамта машина руу түлхюулэн оробо.

Тэрэнэй дүү басаган Ринчиндэ баяр хүргөөд, ахынгаа хажууда хууба. «Түргэн туһаламжын» байраһаа хүдэлэн саашалхадань, тэрэ нүхэрэйнгөө харахашьегүй хаань, гараа арбагануулһаар үлэһэн Ринчинэй палатадаа бусахадань, сүлөө болоһон шэрээнүүдые шэнэ үбшэнтэд эзэлэнхэй байба.

– Хаагуур зайнабта, таниис бэдэржэ тухашаржа ябанаб. Түргэн операционнодо ошогты, врачууд хүлэжэ байна, – гэжэ медсестра басаган сухалтайшагаар хэлэбэ.

– Хүлисэгты, – гээд, Ринчин бэдэрүүлдэ ороһон ушар шалтагаашь хэлэнгүй, операционно таһалгада орожо, тэндэ хүлэжэ хууһан гурбан врачуудые мэндэшэлбэ.

Тэдэ гурбанай хоёрынь тэрэниис эмшэлдэг врачууд, харин гурбадахинь хэдэн хоногой саана мухар гарайн хэмжүүр абаһан хүн байба. Тиигээд Ринчинэй мухар гарыень тусгаар стол дээрэ табяад, боолтыень задалан абажа хаямсаараа, тонгойжо байжа, анхаралтайгаар шэнжэлэн харашаба.

Эмшэлдэг врач гарыень мухар талаһаань бажуугаад:

– Үбдэнэ гү? – гэжэ һураба.

– Амар заяа үзүүлэнгүйгөөр зохолдог, – гэжэ Ринчин харюусаба.

– Зохолходоо, хайн боложо байна гээшэ. Эхилхэдэ болохо, – гэжэ хирург хэлээд, албанайнгаа хэрэгээр операционно таһалгаһаа гаража ошобо.

Ринчинэй хоёрдохийё харагша хүн хайрсагхан сооһоо хэмэл гар болон зэр зэмсэгүүдые гаргаад, эмшэлдэг врачтай юушьсб зүбшэн хэлсэнэ.

– Намда хэмэл гар залгаад, мүнөөдэр гэртэмни табиха гүт? – гэжэ Ринчин һураба.

– Гэртээ ошохоёо бү яара, – гэбэ хэмэл гар залгагша.

– Энэ жэлэй дүүрэтэр бү яара, – гээд, эмшэлдэг врач энсэбхилнэ.

– Юу?! Жэлэй дүүрэтэр гү?..

– Сергей Бадмасвич наадажа хэлэнэ. Эндээ үшөө хоёр-гурбан хоногто байхаш, – гэбэ хэмэл гар залгажа байһан врач. – Энэ гараа ходол хүдэлгэжэ, энэ-тэрэ юумэ дүнгэлсэжэ бай, таараха, таарахгүй гэжэ байдаг юм. Дутуу дундатай байгаа хаань, хожом манай ажалда срэхэш.

Эмшэлдэг врач:

– Удахагүй скрипкэ дээрэ наададаг болохош, – гэбэ.

Тэдэ хоёр врач Ринчинэй мухар гарта хэмэл гар залгажа дүүргэбэ. Ринчин тэдээндэ баяр хүргөөд, схэл анхаралтайгаар шэнжэ-

лэн, хара булгайр бэлэйгээ нюдэндөө дүтэ, холо болгожо байжа хараад:

– Хургануудын хүдэлнэгүйл, – гэжэ голхоронгёор хэлэбэ.

– Тон зүб, хүдэлхэгүй. Юуб гэхэдэ, хэмэл ха юм...

– Тиэхэдэ Сергей Бадмасвич скрипкэ дээрэ наададаг болохош гэжэ наадажа хэлээ болоно бы, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Наадажашье болохош, хэн мэдэбэ. Баруун гарташ туһалжа дүнгэлсэхэ. Үдэшэндөө хэмэл гараа амаруулжа абадаг байгаарай. Энээнээ абаха, залгахаяа найнаар хадужа аба, – гээд, врач харуулжа, заажа үгөөд, баруун гарыень хоёр гараараа адхаба.

Ринчин тэдэ хоёрто дахин баяр хүргөөд, өөрынгөө палатада ерэхэдэ, хэмэл гараа коридор соо нуудаг медсестрада, хажуудахи больницада хэбтэдэг Хэпэгмаада найрхан харуулха хүсэлдэ абтаба.

Медсестра тэрэнэй хэмэл гарые эрьсдүүлжэ, урбалдуулжа байжа хараад, баяраа мэдүүлжэ, баруун гарыень адхаба. Палатын нүгөө углууда хэбтэһэн танилдаа ошожо, гараа харуулба.

– Шамайе мэдэхгүй хүн хоёр гартай гэжэ ханахал, – гэжэ тэрэн хэлэбэ.

– Удахагүй скрипкэ дээрэ наададаг болохош гэжэ врач хэлээ...

– Яагаа жэгтэй юм, бүришье найн гэшлэл! Хэмэл гарайш түлөө сэржэм үргэхэ байгаабди, – гэжэ тэрэ наадажа хэлэбэ.

Ринчинэй уншажа байһан номоо хэмэл гарайнгаа альган дээрэ табяад, иража, хаажа байжа, шалгажа нуухада, медсестра үдын хоол барилгын эхилһэн тухай коридор соогуур соносхоод үнгэрбэ. Хүл дээрээ ябадаг үбшэнтэд халбага, аягануудаа абаад, столово тээшэ һубарилдаба. Ринчиншье тэдэнэй хойноһоо алхалба.

Шанаһан, шараһан эдэ үбшэнтэдтэ хубаадаг тогоошон һамган шүлэ табяглажа, урдахи тэбтэг дээрээ табяад:

– Үбшэнтэд, Ринчиндэ туһалагты! Табагтай шүлэ, хоёрдохи болон кисель Ринчинэй нууха столдо абаашажа үгэгты, – гэжэ хэлэбэ.

Тиэхэдэнь Ринчин подносоо тэбтэг дээрэ табяад:

– Мүнөө би өөрөө туршаууб, подносой дороһоо хэмэл гараараа дүнгэлсэһүүб, – гэжэ хэлэбэ.

– Үгы, үгы, даахагүйш, юу хараад байгаабта, туһалагты! – гэжэ тогоошон эхэнэр зандарба.

– Мүнөө би хэмэл гартай болооб, туршаууб, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэ, туһалхаяа хажуудань ерэгшэд абяа аниргүй болошоод, тэрэнэй хэмэл гарые хараһана.

Ринчин подносоор дүүрэн эдсэ хээд, хэмэл гараараа дорохоонь дүнгэжэ, баруун гараараа нүгөө талаһаань шангаар баряад үргэбэ. Туһалхаяа ерэгшэд тэрэнэй подностой юумэнүүдээ дааж ядан алдабал, хүлдэ һаял орожо ядан, нэгэн-хоёр алхам хэдэг үхибүүс шүүрэн барихаяа байһандал, халта дүхылдэн, тэрэнэй хоёр талаар дахашаба. Түрүүшынгээ туршалга хэхэдэнь, Ринчиндэ харюусалгатайшье, хүндэ хүшэршье хэбэртэй. Столдо һуугаад эдсэлжэ байгшад, оошорто зогсогшод, тогоошон эхэнэр – бултадаа дүтэ-дүтэхэнэ алхалан ябаһан тэрэниие харапоод, һанаагаа зобон байба. Тиигэһээр дүтэшэг байһан столдо ерэжэ, дээрэнь дүүрэн подностой эдсэгээ табихадань, дахажа ябагшад тэрэнэй баруун гар барижа, амаршалба.

Ринчин эдсэлжэ хооһолһон амһартануудаа суглуулжа, сэбэрлэн угаалгын стол дээрэ абаашажа табяад:

– Танай шанаһан эдсэн хэзээ хэзээнэйхиһээ амтатай байба. Танда баярыс хүргэнэб! – гэжэ тогоошон эхэнэртэ хэлэбэ.

– Өөрын гараар шанаһан, өөрынгөө гараар урдаа табиһан эдсэн хододоо амтатай байдаг юм. Эдihэн эдсэншнн шамда туһа болог! – гэжэ тогоошон эхэнэр урматайгаар хэлэн энсэбхилбэ.

Үдын хоол бариһанай һүүлдэ, Ринчин, нюдөө анингүй, үбшэнтэдэй амаржа унтадаг сагыс үнгэргөөд, нюур, гараа угааба; үһэ зүһөө һамнаба. Тиигээд тэрэ хажуудахи больницада ошожо ябахадаа, Ешигмаатай гэнтэ уулзашана аа гүб гэһэн бодолдо абтажа, иишэ-тиишээ хараашалһаар, регистратурын сонходо ошожо, Хэшэгмаас һураба.

Регистратурада хүдэлдэг эхэнэр хэдэн саарһан дээрэ бэшэһэн үбшэнтэдэй нэрэ, обогуудай дээгүүр ручкынгаа үзүүр дахуулан ябуулжа бэдэрээд:

– Тиимэ нэрэ, обогтой эхэнэр алишье палатада үгы, – гэжэ хашарангяар хэлэбэ.

– Шухала хэрэгтэй һэм. Байха ёһотой, үгы гэбэл, хэзээ гарааб? – гэжэ Ринчин һураба.

– Энэ больницаһаа гаража, гэртээ ябаа гү, али абаашуулаа...

– Юу хэлэнэт? Наһа бараа гэжэ гү?

– Наһа бараа гэнэгүйб, хүлисэгты. Эмшэлдэг врачайнь нэрэ, обог мэдэхэ гүт?

– Үгы... Хоёрдохи дабхарай 13-дахи палата соо хэбтэдэг гэжэ мэдэнэб...

– Тэдэниие эмшэлдэг врач хэрэгээр һаяхан хайшааб даа ошон-

хой, удахагүй ерэхэ байха. Шухала хэрэгтэй хаа, хандали дээрэ хуугаад, хүлсэгты, – гэжэ тэрэ эхэнэр хэлэбэ.

Ринчин тэндэһээ гараад, өөрынгөө больница тээшэ ошожо ябатаргаа, сэхэ харахан нэгэ эхэнэрэй газаахи хандали дээрэ хуухыс хараад, замһаа хадууран, тэрэндэ дүтэлөөд:

– Хүлсэгты, та... Хэшэгмаатай суг нэгэ палатада хэбтээгүй гүт? – гэжэ хураба.

– Хэбтээб... Тэрэ өөрыгөө «Байгалай бэриб» гэжэ намда хэлээгшэ хэн. Таанадай хөөрөлдөөс шагнажа хэбтээ бэлэйб. Нэгэ долоон хоног үнгэржэ байнал ха даа. Агваан гээ хэн гү, али Лагваан гээ хэн гү, нэрыснь хадужа абаагүйб, тиймэ нэрэтэй хүн Хэшэгмаас гэртэнь абаашаа хэн. Би Хэшэгмаатай үүри болоноб. Ши юундэ бэдэржэ ерэбэш? Мэндэ гү даа?..

– Мэндэ, мэндэ бэшынсь мэдэнэгүйб. Түрэхэн басаган Ешигмаа эхээ больницаһаа гаргалсаа хэн гү?

– Ешигмаа... зураг шэнги сэбэрхэн басаган... эхээ больницаһаа гаргалсаа юм. Басаганайнь нэрэ, шэг шарайс юундэ мартахабиб? Радиогоор тэрэн тухай ходол хэлэжэ байдаг. Баарһан, Хэшэгмаа шамда гэрээд үгээс хэлэжэ, өөрынгөө алтан бэлэлиг үгэжэ байна гэжэ ханаа хэм. Хожом хойно тэрэ бэлэлигыснь бэслүүлжэ үзөөрэй. Эхэ хүн гээшэ үхэн үхэтэрөө түрэхэн хүүгэдтээ, аша зээнэртээ, гуша болон дүшэнэртөө ханаагаа зободог. Би арбан үхибүүдэй эхэб. Тэдэнэрни – булта мэндэнүүд. Минии аша, зээнэрыс булгыснь тоолоо хаа, би нютагтаашь, аймаг соогоось үнэр баян байхаб. Хүн бүхэн угаа таһалдуулангүй, энэ дэлхэйдээ ажаһуудаг хай! Энээниис би шамда хүсэнэб, үрсэнэб. «Түргөөр хайн боложо, гэртээ, үхи хүүгэдтээ бусагты. Дахин уулзатараа» – гэжэ Хэшэгмаа хэлээд, больницаһаа гараа хэн. Тээд бидэ хоёр Суха баадиин орондо уулзаха бэшэ гүбди даа. Бидэнэй бэшэ уулзаашьегүй хаа, хожом хойно бидэнэй уг гарбал, «Байгалай бэрийн» уг гарбалтай уулзажа, хуби заяагаа ниилүүлхэдээшье болохо, хэн мэдэбэ...

Ринчин сэдхэлэйнгээ оёрто Ешигмаада дурлаһан сэдхэлэйнгээ халуун охиной унтараашье хаа, угаа үргэлжэлүүлхэ хүүгэд тухайгаа тэрэ эхэнэрэй хэлэхыс шагнаад, басаганайнгаа ямар боложо байһыс хараха хүсэлдэ абтаһаар, өөрынгөө больница тээшэ алхалшаба. «Ешигмаа басагаяа намда харуулаха, эжэлшүүлхэ дурагүй. Тиэхэдэнь би хулгай хэндэл, түрэхэн басагантаяа нюусаар уулзадаг болохо гээшэл хаб», – гэжэ сэдхэжэ ябахадаа, тэрэ толгойгоо гунхуулаад, гуталайнгаа хоншоорһоо саашанхи зайс харанагүй, харахаяашье оролдоногүй. Юуб гэхэдэ, ерээдүйнгээ амидарал бо-

лон хуви заяагаа яаж зүбөөр шийдхэхэб гэнэн бодолнуудта эзэлэгдэнэ.

Ринчин гэнтэ мэдэхэдээ, больницынгаа хажууда ургадаг үндэр улаангир дорохи хандалида туласа ерээд, толгойгоо үргэхэдөө, нүдэндөө хара шэл зүүхэн хүнэй хандали дээрэ хуухыс хараба. Больницын худалтай пижама үмдэһэн ородшье, буряадшье ныень илгаруулмаар бэшэ... Ринчин тэрэ хүниис түрүүшынхисэ харабашье, амар мэндээ айлалдхаад, хажуудань хууха зүбшөөл эрибэ.

– Нуугты, нуугты. Амарагты, – гэжэ тэрэ хүн сэбэр бурядаар хэлэбэ.

Ринчин баяр хүргэжэ, тэрэнэй хажууда хууба. Тэрэ хүн пижамынгаа хармаанһаа тамхи гаргажа, Ринчиндэ дурадхаба.

– Хүлисэгты, би татадаггүйб, – гэбэ Ринчин.

– Найн гээшэ, – гээд, тэрэ хүн нэгэ сигаретэ амандаа зууба. – Бишье сэхээр татадаггүйб. Хөөрэлдэжэ хуухын тэдыдэ татахамни даа...

«Энэ хотодомнай ород, татаар болон бусад үндэнэ яһатан сэбэр бурядаар хэлэдэг. Тиихэдэнь буряадууд эрдэмтэй болобобди гэжэ ородоор дуугаралдадаг. Энэ хүн буряадуудай дунда томо боложо үндыһэн гээшэл ха», – гэжэ Ринчинэй сэдхэжэ хуухадань, тэрэ хүн сэдхэлэйн бодолыс тааһан юумэндэл, буряад нютагта түрэжэ, тэндэхи үхибүүдтэй наадажа, наймадахи хүрэтэр хурахадаа, сэбэр бурядаар дуугардаг болохоноо, буряад басага һамга абаһан тухайгаа хөөрөжэ дүүргээд:

– Ши гараа яагаабши? Нонирхоһондомни – хүлисэ, – гэжэ хэлээд, хара шэлэйнгээ дээгүүр хараһана. Тэрэнэй нэгэ нүдэн сагаан бинтээр бүтэлэгдэнхэй, дээрэһэнь лейкопластыряар дараһан байба.

– Осол болоо. Би модошо дархан хүм. Зайн галай элшээр хүдэлдэг түхэрээн хiorөөдэ...

– Ойлгосотой, – гэжэ тэрэ хүн Ринчинэй үгынь таһа дүүрээд: – Би нүдөө эндэ эмшэлүүлнэб. Бараг болоогүй хаань, операци хэхэ юм ха, – гэбэ.

– Үбшэн бүхэн хүнүүдтэ тодхор түбэг ушаруулдаг...

– Тиимэ даа, тон зүб хэлэнэш. Үрөөһэн гартай болоходоо, хаанаа үнөөндэ, уйдхар гашуудалда абтанаш. Хүн бүхэндэ энхэ элүүр ябаханаа сэх жаргал үгы. Зүүн зүгэй арадуудай богонихон хургаал үгүүлэл шамда хөөрэхүүб. Нэгэ залуу хүн баялиггүйһөө уйдхар гашуудалда абташоод, сэсэн мэргэн үбгэнтэй уулзаһаба ха. «Үгытэйн сэх үгытэй, үмдэхэ хубсаһагүй, үл залгаха эдэс хоолгүй би бая-

лиг зөөригүй, жаргаха зол жаргалгүй байхан тула зобожо, тулижа, уйдхар гашуудалда абташоод ябанаб», – гэжэ залуу хүбүүн тэрэ үбгэндэ хэлэбэ. «Намда алта мүнгэн дүүрэн. Ши намда худалдаха зөөри зөөшггүй хүн байнаш. Тсэд ши юугээ намда худалдажа, алта мүнгэтэй болохомниб гэжэ хананаш?» – гэжэ сэсэн мэргэн үбгэн тэрээнхээ хураба. Тэрэ залуу хүбүүн хахархай улатай гуталаа, хангирхай, натархай хубсаһаяа харашаба. Сэсэн мэргэн үбгэн тэрэниие хаража, үмдэжэ ябаһан хубсаһаяа намда дурадхахань гэжэ тухайлаад: «Хахархай улатай гуталшни, хангирхай натархай хубсаһаншни намда хэрэггүй. Тсэд ши намда хоёр гараа худалда», – гэбэ. «Худалдахагүйб, гарнуудни өөртэм хэрэгтэй», – гэбэ тэрэ залуу хүбүүн. «Тиигэбэл, хоёр хүлөө намда худалда», – гэбэ сэсэн мэргэн үбгэн. «Үгы, худалдахагүйб, хүлнүүдни өөртэмни хэрэгтэй», – гэбэ залуу хүбүүн. «Тиигэбэл, ши намда хоёр шэхээс худалда», – гэжэ сэсэн мэргэн үбгэн дурадхаба. Залуу хүбүүн шэхээс худалдаха юм гү гэхэн бодолдо абтаад, ухаан бодолоо гүйлгэхэнэйнгөө һүүлдэ: «Худалдахагүйб, шэхэмни өөртэм хэрэгтэй», – гэбэ. «Тиигэбэл, намда хоёр нюдөө худалда», – гэжэ сэсэн мэргэн үбгэн дурадхаба. «Үгы, үгы! Нюдэгүй болоо хаа, ябаха харгыгаа олохоёо болихоб. Худалдахагүйб», – гэжэ залуу хүбүүн мэгдүүгээр харюусаба. «Намда худалдахаа аргаһан эдэ бүхы юумэнүүдшни шинии эгээн сэхэ баялигууд гээшэл даа. Зол жаргал, баялиг өөрөө шамда срэхэгүй. Зол жаргалтай, баялигтай, зөөри зөөшэтэй болохын тула, өөрынгөө эдэ баялигуудта найдажа, ажаллаха ёһотойш», – гэжэ сэсэн мэргэн үбгэн хэлээ юм ха. Ши осол тодхорто орожо, нэгэ гаргүй болоошье хаа, нүгөөдэ гаршни байна... Би ганса нюдэнэйнгөө хараһаяа болёошье хаа, хараань һуларһан нүгөөдэ нюдөөрөө харгыгаа харанаб... Үдэшын эм хүртэлгэн, эдсэ хоол барилган дүтэлбэ хэбэртэй. Дахин уулзатараа баяртай, – гээд, тэрэ хүн һууриһаа бодожо, тулуураараа ябаганай зүргэ харгын асфальт тоншоһоор, өөрынгөө хэбтэдэг корпус тээшэ алхалшаба.

Ринчин үрөөһэн гаргүй болоһондоо бэшэ, харин Саарма басаган Хэшэгмаа хоёрто ханаагаа зобожо ябаа. Тсэд мүнөө сэсэн мэргэн үбгэнэй хөөрөһэн богонихон үгүүлэл тэрээндэ хургаал боложо үгэбэ.

ДҮРБЭДЭХИ БҮЛЭГ

1

Ринчин больницааа гараад гурбадахи группын инвалидта гарахдаа хэрэгтэй болодог данса саархануудаа суглуулжа, ажалайнгаа профсозна комитедэй түрүүлэгшээр зууршалга саарха абаба. Түрүүлэгшээр сэх үүдэнэй харуулшан болохынь дурадхаад, үсөөн гэр бүлэтэй хүнүүдэй байдаг ниитэ коридортой гэртэ нэгэ тагалгатай байрын оошорто Ринчинийе бэшэбэ. Тэрэ ажалтай, гэр байртай болоһондоо, хэмгүй сэхээр баярлаба. Гэбэшье, тэрэ үүдэнэй харуулшан болохын тула, нэгэ долоон хоног хүлсэхэ болобо. Юуб гэхэдэ, үүдэнэй харуулшан харын эсэс хүрэтэр ажаллаха байба.

Нэгэ долоон хоногтоо ажалтай болохо болоһон Ринчин суг хамта ажаллаһан нүхэдтэсэ нэгэ-хоёр үгэ андалдахаяа модошо нарин дархашуулай цехтэ оробо. Тэндэ байгшад ажалаа орхёод, Ринчинийе тойрон сугларжа, гарынь адхан байжа мэндэшлээд, бэс тамир болон хуралсал тухайнь һонирхоно. Цехэй дарга тэдэнийе хараад: «Юундэ забхарал, амаралта хэбэбта?! Бушуу түргөөр хуури хууридаа тарагты!» – гэжэ харааһаар дүтэлхэдөө, Ринчинийе хараад, гансата ноёрхохо, хашхархаяа болижо, тэрэнэй гарынь адхан мэндэшлэбэ. Тэрэ цехэйхид таража эхилбэ.

– Энэ цехтээ ажаллаха тухай мэдүүлгэ бэшээ һэмнайб. Тэрэ хүсэлни болибо даа, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Мэдэнэб. Профсоюзай бүгэдын суглаан дээрэ шамайе сэх үүдэнэй харуулшан болгоё, байра үгэс гэхэн дурадхалнууд оруулагдаа һэн. Суглаанда байгшад булта гараа үргөө, арсаха нэгэшье хүн үгы байгаа. Бидэнтэсэ хамта ажаллаашьегүй хаа, хажуудамнай байха болоош, – гэжэ цехэй дарга баяртайгаар хэлээд, гарынь шүүөө дахин адхаһанай һүүлдэ, ажалшадаа эрьхэхээ ошобо.

Ринчин ута үргэн нэгэ гэр соо байдаг тэрэ цехээр гараад, өөрынгөө хүдэлһэн цехтэ ошобо. Зайн галай элшэ хүсөөр хүдэлдэг түхэрээн хюрөө шангадан, һуларан байжа абья гарана. Хабтагийн үзүүртэ зогсоһон Баир хабтагийн узуурта зогсоһон тухалагша хүбүүн хоёр станогой оройн талмай дээгүүр һөөм зузаан хабтагайгаа даража, урагшань һолжоруулан түлхинэ. Хабтагийн дууһан хюрөөдүүлхэдэ, халта амарһууб гэхэндэл, хүндөөр эрьсэлдэжэ, гунигтай утаар татаһан абьян гансата замхажа, хюрөөгэй арзагар шүдэнүүд хүнгэхэнөөр эршэгэнэлдэшэбэ. Баир хажуудань дүтэлжэ ябаһан Ринчинийе баяртайгаар хараад, бэржэнтэ бээлэйгээ тайлажа, улаан кнопко даража, станогоо хүдэлгэхынь боллоулба. Ти-

гээд тэрэ Ринчинэй урдаһаа угтажа хэдэхэн алхам хээд, гарыень хоёр гараараа адхан мэндэшэлбэ.

– Жүгдэр, наашаа! Минии ажалай багша срээ! – гэжэ удаадахи хабтагай станогто дүтэлүүлжэ ябаһан залуу хүбүүе дуудаба.

Тэрэ хүбүүн хабтагайгаа станогтой талмайн адагта түшүүлээд, бэржээнтэ бээлэйгээ тайлажа, станок дээрэ хаяад, хөөрэлдэжэ зогсоһон тэдэ хоёрто дүтэлбэ. Ринчин кепкэ малгайн дороһоо бултайһан буржагаршаг үһэтэй, пилагар, түхэрэсн нюуртай, набтаршаг нюргатай аад, багжагар бэстэй буряад хүбүүндэ гараа харбайн үгэхэдөө, нэрэсэ хэлэбэ.

– Жүгдэр, – гэжэ тэрэ хүбүүн хэлээд, халта ээрүүтэн үргэлжэ-лүүлбэ. – Баир тан ту-хай намда хөө-рэгшэ. Таниис хайн багшамни гэжэ хай-хайрхагша...

– Мүнөө Баир шинии ажалайш багша болоо ха юм. Үгыень дуулажа, зараһан юумэнүүдыень залхуурангүй хэжэ, мэдэхэгүй юумэнүүдэ нуража байгаарай, – гэбэ Ринчин.

– Хайн ба-багша, – гэжэ зүрхөө хүлгөөһэн тэрэ хүбүүн ээрүү-тэхэнь бүришье түргэдэшбэ. – Мэ-мэдэхэгүй юу-юумым заа-заажа үгэгшэ. На-хаянай хү-хүдэлнэб. Ша-ша-шаданагүб, мэ-мэ-мэдэнэгүй гүб. Бу-буруунай бэ-бэ-бэлшэбэриһээ га-гараагүй ү-ү-үхэршэн я-ябааб, нэгэ ню-ню-нютагайбди.

– Шадахаш, хүнэй шадаагүй юумэн байдаггүй. Энэ ажалдаа эр-мэлзэбэл, оролдобол, шадажа ядахагүйш, – гэжэ Ринчин хэлээд, тэдэнэй хэжэ байһан ажалыень магтаба.

Баир амархадаа гү, али хубсаһаа хэлгүүлхэдээ нуудаг хандалида Ринчиниие дахуулан абаашаад, зэргэлэн нууба.

– Хүдөөһөө хото срэжэ ажалда орохо гээнэ хэсүү хэрэг ха юм. Хүдөөдэ паспорт үгэдэггүй, хотодо ажалда орохо гэхэдэш, прописка хэрэгтэй. Ши, Баир, энэ хүбүүе колхозһоо яажа табиулбаш? – гэжэ Ринчин гайхангыар нураба.

Тэрэ хүбүүн ябталан обоолһон зузаан хабтагайнуудһаа нэгыень үргэжэ абаад, станогтой хажууда асарба. Хүнэй хануулалтагүй-гөөр хэхэ ажалаа хэхэдээ, ажалша бэрхэсэ харуулна.

– Энэ хүбүүн минии үүри юм. Бага байхадаа схээр айһанһаа боложо, ээрүүтэдэг. Эхэ, эсэгэнь наһа баранхай. Холын түрэлдөө байгаад, хургуулида нуража ябахадаа, Ээрүү-Жүгдэр гэжэ нэрэтэй болошоо бэлэй. Үхибүүд энээнииес ээрүү гэжэ наада баридаг хэн. Наймадахида нураа боложо байхадаа, хургуулияа хаяад, хү-һаа-лийн үхэршэн болоо хэн. Пенсийе, хамгашье абадаггүй. Тсэд ба-сагад ээрүү хүбүүндэ хадамда юундэ гарахаб даа. Хаалишан хам-

гад бидэнийе үхэршэнгүй болгохошни гэжэ намда дураа гутаа бэлэй. Ээрүүтэлгэһээ эмшэлдэг хүн хотодо бии болоо, эмшэлүүл-хэмни гэжэ хаалишадта, колхозой болон сомон зүблэлэй түрүүлэг-шэнэртэ худалаар хэлээд, данса саарһатай болгоод, хото асаржа, ажалда оруулааб, – гэжэ Баир тэрэнэй намтар богонихоноор хэлэбэ.

– Нютагайш хүн шамайе Ээрүү-Жүгдэрые ажалда оруулхаяа абаашаа гэжэ мэдэнэ гү? – гэжэ Ринчин хураба.

– Түрэнһан ганса эгэшэтэй, тэрэнһ мэдэнэ. Хэндэшье бү хэлэ гээ һэм. Хадамда гарадаггүй эгэшэнь хаалишан юм, хоёр үхибүүдтэй. Ээрүү-Жүгдэр мүнгэ алтаар эгэшэдээ туһалдаг байгаа, тээд ажалта үдэртэ үгэдэг мүнгэн багахан ха юм даа. Хотодо намтай хүдэлэ, хураггүй сэх мүнгэ олохош гэжэ хэлээд, наашанһ асарааб.

– Хүндэ туһалһанаа марта, хүндэ туһалуулһанаа бү марта гэдэг үтэ бии. Шамда туһалуулһан хүн хожом хойно ашыеш харюулжа, туһалжа болодог. Ши, Баир, һайн хүн байнаш... Зай, Баир, холын-гоо түрэл хүгшэнэйдэ байһаар гүш?

– Тиигэнэб. Ажалдаа, мүн Үдэшынь һургуулидаа дүтэшэг байха айл бэдэрнэб. Дүтынһ түрэлэй нэгэ басаган минии дүү Ринчимаа хоёр тэрэ хүгшэнэйдэ ерэнхэй. Хүгшэн хашаржа эхилээ хэбэртэй, – гэжэ Баир бэрхэшээлээ аха нүхэртөө хэлэбэ.

– Ринчимаа ерээ хадаа, һайн гээшэ.

– Тиигээл даа, тээд медучилищида орожо шадаха үгынһ мэдэг-дэнэгүй. Хэрбээ тэрэ училищи дүүргэбэл, түрэл тосхондоо фельд-шерээр хүдэлхэ болохо юм ааб даа. Тээд тэрэ училищида орохын тула 4-5 хүн нэгэ һуурида шалгалта бариха юм ха...

– Туршаг, орохо байха.

– Ороо хаанһ, һайн байгаа. Танигдаагүй газарта ерэнһан Ринчи-маа иишэ-тиишэ ошохо болоходоо, түлгэнэ. Би тэрэниие дахуулаад, хэрэгтэй газарнуудтанһ абаашаха аад, сүлөөгүй ажалтай байнаб...

– Намда сүлөө саг дүүрэн: арсахагүй хаанһ, үглөөдэр минии да-хуулхада болохо.

– Ямар һайн юм!.. Тантай хөөрэлдэжэ, гуйгаа хаа гэжэ һанажа байтарни, һайн хүн һанагшаар гэгшэдэл, та өөрөө орожо ерэбэт. Үдэшэлэн дүүдээ энээн тухай хэлэхэб. Уулзаха бүхэндөө дүүмни та-ниие һурадаг, – гээд, Баир дүү тухайгаа үлүү юумэ хэлэжэ байһанаа ойлгоод, аниргүй болошобо.

Ринчин тэрэндэ баяраа хубаалдажа, ажалайнгаа газарта харуул-шан болохо, үсөөн гэр бүлэтэйшүүлэй байдаг ниитэ коридортой гэртэ нэгэ таһалга абаха болоһон тухай мэдүүлгэ бэшэнһэнээ хэлээд:

– Намтай хамта байдаг хүбүүн намга абаад ябанхай. Мүнөө би гансааран байнаб. Ажал хүдэлмэридөө үдэшын нургуули хоёртоо дүтэ байха айл бэдэрхэ тухай хэлэбэш. Ши месткомдо, ажалайнгаа даргада ушар шалтагаа хэлээд, мэдүүлгэ бэшэ, тэрээн соогоо хотын нүгөөдэ захада байдаг хүгшэнэйдэ байнаб, байха байрагүй намда хамтын байрада байха зүбшөөл үгыг гэжэ тэрээн соогоо бэшэ... Хэрбээ намтай нэгэ таһалгада байха гэбэлшни, комсдантда хэлэжэ, сүлөө гараһан тэрэ хуури эзэлээд, хүниие оруулангүй байхаб, – гэбэ.

Ринчин Баиртай хөөрэлдэжэ, гудамжада гараад, сүлөө сагаа яажа үнгэрэлтэйб гэхэн бодолдо абтажа, хүлнүүдэйгээ ябаһан тээшэ алхалжа ябатараа, гэнтэ мэдэхэдээ, трамвайн тогтодог газарта сэрээд байба. Трамвай түршэгэнэһөөр срэбэ.

«Ешигмаагай байрада ошолтой гү?.. Үгы даа, өөрөөньсэ, түрэнэн эхэншьсэ байхагүй. Тээдшьсэ Ешигмаагай нюдэндэ харагдалтагүй, харин басагамни яажа байгаа юм ааб даа?» – гэжэ тэрэ һанаа үнөөндэ абтан, трамвайда хуужа, хотын сээнтэр хүрэгэр ошобо.

Удангүй «Эрдэм» кинотеатрта срэжэ, афиша харахадань, тэрэнэй һаяшаг хараһан уран һайханай фильм гарахая байба. Энэдхэгэй уран һайханай фильмнүүдыс хараһан хадаа гудамжын захиархи тротуараар эрьс өөдэ алхалшаба.

Урдаһаань эрьс руу буужа ябаһан басаган нэгэ ябадалаа аалидуулан тогтохынгоо тэндэ түргөөр алхалшаба. Тэрэниие Ринчин Ринчимаа гэжэ таниба. Үндэр һүсытэй туфли үмдэжэ үндэршэг болоһон Ринчимаа бүдүүн хара гээгээсэ тайруулжа, үһсэ буржылганхай; нидхэ болон уралнуудаа буданхай; гулдагар гоё бээдээ яб бариһан шэнэ платитай. Юрэдөө, тэрэниие хүдөөгэй басаган гэхээр бэшэ. Ринчимаа урданайнгаа танилтай энэ гудамжада уулзаһандаа баярлаад, хажуугаарнь ябагшадһаа эшэхэ, гайхаха юумэгүй хүзүүдэшэбэ. Тэрэнэй урагшаа тобойлдоһон хатуушаг болонхой хүхэнүүд Ринчинэй сээжыс халууншаг ольһоор жэгнээдхибэ.

Хотоһоо ахынгаа гэртээ срэхэ бүхэндэ Ринчимаа Ринчин тухай ходел һурадаг байгаа. Тиихэдэнь Баир дүүгээ тэрээндэ дурлашоо гэжэ тухайлаад, олон аха тэрээндэ дурлахаяа болихо бэшэ аа гү гэхэн бодолдо абтахандаа, дурлаһан басагантаяа эбээ таһаралдаад, бэс бээдээ ябалсахаяа болиһон, басагатай болоһон тухайнь хэлээ һэн. Тээд Ринчимаагай ухаан бодолдо бүхөөр ороһон түрүүшын инаг дуранай халуун мэдэрэл бүри сэхээр досоонь бадаржа, зүүдэндээ Ринчиниие ходел харахандаа, зүрхэ сэдхэлээ амаруулаһан шэнги болодог һэн.

Мүнөө тэрэ Ринчинтэй хотын энэ гудамжада уулзаад, хэмгүй сэхээр баярлаһандаа, бээ барижа шадангүй, тэрэниис хүзүүдэн тэбэрибэ ха юм. Нанагдаа, хүлээгдээгүй иимэ оршон байдалда ороһон Ринчин яаха, хээхэсэ ойлгохоёо болишоод, хүдэлэнгүй зогсобо.

– Мүнөө хаяхан Баиртай ажалдань уулзааб. Шамайе срээ, хайшаа ошохоёо мэдэнгүй, төөринэ, түлгэнэ, дүүгээ дахуулха сүлөөгүй ажалтай байнаб гэхэдэнь, би үглөөдэрһөө дахуулхамни болохо гээ һэм, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэ, хотодо харгыгаа заалгаха, үнэн зүрхэнһөө дурлаһан хүбүүнтээ хамта ябаха болоһондоо, Ринчимаа хабархан олзуурхаад:

– Ямар хайн юм! Хүдөөгэйл хадаа, хүдөөгэй байнаб, түрүүшынхисэ хото срээб, – гээб.

– Мүнөө ши хаана ошоод ябанаһ? – гэжэ Ринчин хураба.

– Доржо Банзаровай нэрэмжэтэ БГПИ-һээ ябанаб, Банзаровай хүшөөгэй урда зогсооб. Хүндэ хэлэхэдэ, энэ институтай нэрэншье хайхан байна. Тээд эндэ орожо шадахагүйл хаб, нэгэ хуурида олон хүн шалгалта бариха байна даа.

– Унахаб гэжэ бү ай. Туршаад үзыш даа?

– Угы, угы... Олон жэлдэ хураха байнаб. Дүүнэртээ, эжыдээ туһалха уялгатайб. Хоёр жэл училищида хураа хаа, дээрэ гээшэл ха. Эрдэмээ дээшлүүлхэ гээ хаа, һүүлдэнь мединститутда хуража болохо ха юм.

– Тиимэ даа. Сүлөөтэй хаашни, кинодо ороё, – гэжэ Ринчин дурадхаба.

– Болохо, болохо. Ямар хайн юм, ямар талаангаар тантай золгошобобиб, – гэжэ Ринчимаа хэлээд, гараа тэрээндэ харбайба.

Тэдэ хоёр хүтэрэлдөөд, «Прогресс» кинотсатр тээшэ алхалшаба. Ринчимаа дүүнэрээ хүтэлөөд, үхибүүдэй саад болон хургуулида тоолошногүй оло дахин абаашадаг, гэртээ асардаг хааб даа. Харин мүнөө дурлаһан хүбүүндээ хүтэлүүлээд ябахата, тэрээндэ ямар хайхан гээшэб?! «Хото ошоходоо, Ринчинтэй уулзадаг хаа гэхэн ханал бодолни ханагдаагүйгөөр бэслэбэ ха юм. Ринчин киногой һүүлээр байдаг айлдам хүргэхэй даа. Хүргөөгүй хаань, хото-город мэдэхгүйб гэхэб. Хубиимни нүхэр болоо хаань, бурхан мэтээр тахижа хуухаб, хэлэһэн үгэ соонь ябахаб. Мүнөө энээниис гарһаа алдажа болохогүй. Угы, юрэдөө, газаа дулаан байхада, юундэ зүүн гартаа булгайр бээлэйтэй гээшэб?» – гэжэ Ринчимаа сэдхэн ябахата, хоёр залуушуулай хугадалдаад ябахыс харажархиба.

Налхинай болоходо, огторгойн сагаан үүлэнүүдэй дээрэ-дороо орожо хүмэрилдэгшэдэл, тэрэнэй толгой соо бии болоһон бодол-

нууд эжэ-эхигүйгөөр хөөрсэгэлдэнэ. Тиихэдээ тэрэ гудамжаар ябаһан залуушуулыс нажаалдажа, Ринчиние хугадажа, толгойгоо ээм мүрэдэнь нэнгүүлэн түшэхэ гэхэн бодолдо абтаба. Ринчин хажуугаарнь үнгэржэ ябаһан Ород болон Буряад драмтеатрнууд тухай тэрээндэ хэлээд, толгойгоороо тэдээн тээшэ зангана. Ондoo юумэндэ ухаан бодолоо эзэлэгдэһэн Ринчимаа тэрэнэй хэлэхыс хадуужа абанагүй янзатай. Гэбэшье, тэрэ Ринчинэй толгойгоороо зангаһан зүг уруу халта хараад, баруун гараа тэрэнэй зүүн хуга доогуурнь шургуулан хугадаад, толгойгоороо ээм мүрынь түшэн нэнгэбэ.

Тиихэдээ тэрэ Ринчинэй булгайр бээлэйтэй гар хараад, хэмэл гэжэ мэдэхэдээ:

– Үбдэнэ гү? Яагаабта? Юун болооб? – гэжэ аргааханаар хураба.

Ринчин өөрынгөө зэмээр осол тодхорто ороһоноо, больницада орожо эмшлүүлжэ бараг болоһоноо богонихоноор хөөрэбэ. Ринчимаа тэрэнэй хэмэл гарыс эльбээд:

– Үбдэнэ гү? Баир ахай энээн тухай намда хэлээгүйл, – гэжэ хэлэбэ.

– Үбдэхэ юумэн үгы. Баирай ажалдаа үгы байхадань, осол тодхор болоо һэн. Тсэдшье энээн тухай хэндэшье хэлэхэгүйснь гуйгаа һэм. Бидэ кинотеатрта ерэбэбди. Минии дуратай Энэдхэгэй фильм гараха юм. Би хоюууландаа билет абахаб, – гэжэ Ринчин хэлэхээр, кинотеатрай гэшхүүртэ туласа ерэбэ.

Ринчимаа мэнэ хаяхана аяшаан хугадажа хүтэлһэн хэмэл гартай болоһон хайхан сэдхэлтэй Ринчиние хайрлажа, ямар нэгэ аргаар баярлуулха гэхэн бодолдо абтана, тсэд баярлуулмаар таатай юушье олоногүй. Гэбэшье, сэдхэлэйнгээ гунигыс тараажа, кино харана ха даа гэжэ тэрэ һанана.

– Ринчимаа, ши хамарай пулаадтай гүш? – гэжэ Ринчин хураба.

– Би. Юундэ хэрэгтэй болохоб?

– Энэдхэг фильм харадаггүй аалши?

– Харадаг...

– Киногой дүүрэхэдэнь, кинодо наадаһан геройнуудыс хайрлажа, сэдхэлээ хүлгүүлһэн хүнүүд хармаанайнгаа пулаадаар нүдэнэйнгөө нулимса аршадаг, – гэжэ Ринчин хэлээд, кассада зогсогшодой хойно зогсожо, үнишье болонгүй хоёр билет абаад, кинотеатрай уужам сэхэ зал соо оробо.

Удангүй зал соо зайн гэрэл унтаржа, аялга хайхан хүгжэм ээлжэ, баян айлай хүбүүн барлаг айлай басаган хоёрой инаг дуранай харилсаан тухай кино эхилнэ...

Ринчин киногой үйлын хүгжэхыс хаража нуухадаа, дуратай ба-
сагаяа ханаандаа оруулна. Тэрэнэй урдахи экран дээрэ энэдхэг ар-
тистка бэшэ, харин Ешигмаа хатаржа, дуулажа байһан шэнги...
Тээд Байгалай налуухан эрьсэдхи алтан шаргал элһэнэй орондо
Энэдхэгэй үзсхэлэн хайхан байгаалитай хада уула харагдаба бшуу.
Ринчимаагай зөөлөхөн, ольһотой дулаахан алыган Ринчинэй гары-
нь жэгнэн байба. Кинодохи зүрилдөөнэй шангадахада, тэрэ хажуу-
дахиингаа гарыс бажуугаад абана...

Уран хайханай фильм харахадаа, зүрхэсэ хүлгүүлһэн Ринчимаа
кинодо наадаһан баян үгытэй хоёр айлай залуушуулыс гү, али үнэн
зүрхэнһөө дурлаһан оло наһа аха хүбүүнэйнгээ үрөөһэн гартай бо-
лоһондонь хайрлаа юм гү, хажуудахиингаа гар эльбэнэ.

Тиигэһээр киногой дүүрэхэлээр, зал соохи зайн галай лампоч-
канууд носожо, хүнүүд хүл дээрээ бодожо, газашаа гарадаг үүдэн
тээшэ һубарилдаба.

Газаа харанхы болонхой... Ринчин Ринчимаа хоёр трамвайн
тогтодог газарта ошоожо, трамвайда нуугаад, бууха газартаа хүрбэ.

Ринчимаа харанхыһаа айдаг шалтаг барижа, Ринчиниис һуга-
дамсаараа:

– Дээрмэшэд, тонуулшад харанхы углуу булангай саанаһаа
гэнтэ урдаһааш гаража, хүнүүдэй баряад ябаһан сүүмхэ буляадаг
гэжэ дуулагшаб, – гэбэ.

– Бү ай, – гээд, Ринчин Ринчимаагай гарынь һугадаа бүришьс
шангаар хабшаба.

– Тантай ябахадаа, юунһээшьс айнагүйб... Нэгэтэ жэмэс түүжэ
ябахадамни, тэнгэри бүрхэжэ, хүбшэ ой соо харанхы болошоо хэн.
Тиихэдэнь ойһоо гараха харгыгаа олохоёо болёо хэм.

– Ори гансааран ябаа юм гүш?

– Үгы... Нүхэдни намайс дуудаһаар, хүбшэ ойһоо гараһан бай-
гаа. Харин би багахан ойн соорхой соо улаан таша алирһа оло-
жорхёоб. Тэдэ алирһануудаа орхижо яашьс ошохын аргагүй бай-
гаа.

– Хүбшэ ойһоо гаража, гэртээ хариха болоходош, жэмэс дай-
ралдадаг юм даа.

– Тон зүб. Нүхэдөө тэхэрюүлхэ гэжэ ооглоходомни, дан холо
ябашанхай байгаа. Тиихэдэнь шоно, баахалдайтай ушаржа боло-
хоб гэжэ ханахадаа, айһан би тэдэ арьяатадыс айлгаха гэжэ дуу дуу-
лаа хэм.

– Зай, тиигээд бэшэнээ яажа олоо хэмши?

– Минии хашхарха, ооглохыс тэдэнэй хаб нохой дуулаад, намда

срэжэ, хүбшэ ойһоо гаргаа һэн. Би тэрээндэ баяр хүргэжэ, толгой болон нюргысень эльбээ бэлэйб.

– Нонин ушар байна. Тиихэдээ ши дуу дууладаг юм байнаш, мэдэхэ нэгэ дуугаа дуульш даа?

Ринчимаа тэрээндэ дурлаһанаа дуунай үгэнүүдээр мэдүүлхэ гэхэн бодолдо абтаад:

– Сэгээн галнууд олон лэ даа
Саратов үйлсые толоруулаа.
Һамгагүй хүбүүд олон лэ даа
Һамгатайдань би дурлашооб,

– гэжэ аалихан дуулаһаар, байдаг айлайнгаа газгаа хүрэжэ срээд: – Би эндэ байдагби, – гэбэ.

– Гоё һайхан хоолойтой байнаш! – гэжэ Ринчин магтаад, тэрэ дуусень өөртөнх зорюулһан бэшэ, харин тэрэ сагта дуулалдадаг мэдэжэ болоһон дуунуудай нэгэндэ тоолобо.

Ринчимаа үдэр болотор Ринчинтэй хөөрэлдэжэ, хорёогойнгоо газгаа зогсохо хүсэлэнтэй. Тсэд Ринчин хамтынгаа байрада яаража байһанаа мэдүүлбэ.

– Ахай ажалһаа срээд байгаа ёһотой, гэртэ ороё, – гэжэ Ринчимаа уриба.

– Һайнши даа. Хожом. Яаранаб. Үглөөдэр эндэ уулзажа, шамайс дахуулан, медучилищада абаашуужаб. Зай, баяртай, – гээд, Ринчин тэрэнэй гар адхаһанай һүүлдэ, трамвайн тогтодог газар тээшэ алхалшаба.

Ринчимаа харанхы соо бүүдһээр улам холодожо ябаһан Ринчиние хүршэ айлнуудай хорёонуудай углуугай саана оротор хараа саараа үдэшөөд, хорёогойнгоо ябаган хаалгыс нээбэ.

2

Ринчинэй Ринчимаас дахуулжа, бүхы данса саарһануудыень медучилищада тушааһанһаа, Байртай хамтын байрын нэгэ таһалгада байдаг болоһонһоо, хуушан ажалдаа һүнийн харуулшанаар хүдэлдэг болоһонһоо хойшо хэдэн үдэр хоногууд үнгэршэбэ. Ринчимаа холынгоо түрэл хүгшэндэ ахатаяа байһанаа гансааран үлөөд, медучилищада шалгалта барижа ороо һэн.

Ринчимаа ахынгаа Ринчинтэй нэгэ таһалгада байдаг болоһондо, схээр баярлаба. Тэрэ ахатаяа уулзаха шалтаг баряад, Ринчинтэй золгохоёо тэдэнэй байдаг хамтын байрада үдэр бүхэндэ шахуу ошодог болобо. Барилгашад эрэшүүлэй хамтын байрын үүдэнэй харуулшан Ринчимаас шэг шарайгаарнь, нэрэ, обогоорнь

танидаг болоходоо, хэндэ ерѣныень хурахаяа, паспорт дансыень эрижэ орхиулхаяа болишобо.

Хэшээлэй хүүлээр эртэшэг ерѣн тэрэ сарбуугайнгаа часые хаража, Баир Ринчин хоёрой ажалһаа хэдыдэ ерѣхые тухайлаад, гар, нюураа бушуухан угаагаад, «Саратов» холодильнигһоонь мяха гаргажа, гурбууландаа шүлэ шанажа эхилбэ. Тэрэ баряад ябадаг сүүмхэ сооһоо номуудаа гаргажа, ахынгаа орон дээрэ хуужа, туф-лияа тайлажа шаахай үмдөөд, үглөөдэрэйнгээ хэшээлдэ бэлдэхэ заб-хартаа, часыгаа байд гээд лэ хаража, таһалгын эзэдэй ерѣхые хү-лээнэ. Саг тогтошоһон шэнги.

Гэнтэ тэрэнэй арадахи үүдэн «түрд» гэжэ нээгдээд, Баир орожо, дүүгээ мэндэшлээд, зуурандаа мазинһаа абаһан хилэмэ болон эдсэ-нэй зүйлнүүдтэй сеткэ стол дээрэ табяад:

– Ямар амтатай шүлэнэй үнэр гээшэб! – гэхээр, костюмаа тай-лажа, угаалнигтаа гар, нюураа угаажа, аршуулаар аршаба. – Шүлэ шанаа хадаа, үни ерээ болонош.

– Тиигээб, үнишпэг ерээ һэм. Шүлэн болоод байна, танда табак-лаһууб, – гээд, Ринчимаа саажан табак соо шүлэ хэжэ, тэрэнээ стол дээрэ табиба.

Баир хуудаг стулдаа хуужа, сайр халбага, нэгэ зүхэм хилээмэ нэгэ нэгэ гартаа баряад:

– Өөртөө юундэ хээгүйбши? – гэжэ хураба.

– Би хаяшаг эдсэлээ һэм. Ринчин ерѣхэ дүтэлөө гү, шүлэнэй ха-луун байхада, ажалһаа ерээ һаань, хайн байгаа, – гэжэ тэрэнтэй хамта эдсэлхээсэ ханаһан Ринчимаа хэлэбэ.

– Тэрэ ерѣхэгүй, энэ үдэшэнһөө үглөөгүүр болотор харуулайн-гаа ажалда байха, – гээд, Баир нэгэ-хоёр шүлэнһөө халбагадаад, үргэлжэлүүлбэ. – Мм-м, ямар амтатайгаар шүлэ шанаабши.

Уралнуудаа жэмылгэжэ, ухаан бодолоо ямар нэгэ юумэндэ гүйл-гэжэ, энэрхы уриханаар ахынгаа урдаһаа хараһан Ринчимаа, гэнтэ һэгээ ороһондол, һэргэгшээд:

– Эрэшүүл дутуу ядуу шанана гүб даа. Энэ шүлэнһөө Ринчиндэ абаашаха болоо ха. Гансал ажалайнь газар мэдэнэгүйб, гэбэшье – тухайлнаб, – гээд, эдсэлжэ байһан ахынгаа зүбшөөхыс хүлэсбэ.

– Тиигэ, тиигэ. Тээд ямар амһарта соо шүлэ хээд абаашахабши?

– Хахад литрэй баанха тээ тэрэ сонхын тогого дээрэ байна ха юм. Тээд тэрэ багадахал ха, литрэй гү, али долоон зуун граммйхи олдохо гү?

– Олдохо, олдохо. Амһартануудаа хэдэг шкафай дээрэхи таг нээгээд хара.

Шүлэ абаашангаа Ринчинтэй уулзаха аргын олдohonдoнь, Ринчимаа баярлажа, хүлөө хүнгэдөөд, шкафай урда стул абаашажа табяад, дээрэнь гараба. Тиигээд тэрэ тагай үүдэ нээжэ, долоон зуун граммй хоohon шэл баанха оложо, тэрээнэ угаагаад, досоонь шүлэ хэжэ, хоёр-гурбан зүхэм хилээмэ абаашахаяа бэлдэжэ, ахынгаа баряад ябадаг сэткэ соо табиба. Баир Ринчимаагай төөрихэгүйн түлөө саархан дээрэ ошохо замынь зуража, бэшэжэ үгэбэ. Тээд тэрээндэ ахынгаа зурахан ошохо замйнь зураг тэрээндэ хэрэгсэгдэбэгүй. Юундэб гэхэдэ, тэрэ хэдэн үдэрэй урда тээ Ринчинэй хүдэлдэг газарыс зорюута бэдэржэ олоходонь, үүдэнэй харуулшан тэрэниис цехүүдэй хашаа хорёо руу табяагүй хэн. Тиимэхээ харгыгаа мэдэхэ болоhon тэрээндэ ахынгаа зуража, бэшэжэ үгэһэн зурагтай саарханай хэрэгтэй болоошьсгүй хаань, дурлахан нүхэртээс зорюута сүлөөдэ уулзахаяа бэшэ, харин тэрэ харгыснь зуража бэшэһэн хаягыснь хармаанлаба.

Мүнөө тэрэ сэд сэхэ тэндэ ошоод, харуулшанай байдаг гэрэй үүдэ тоншобо. Ринчин үүдэнэй хахадай дээгүүрхи шагаабари сонхоороо хараад, үүдэсэ нээбэ. Тэдэ хоёр бэс бэсэ мэндэшэлсэбэ. Ринчимаа сэткэ сооһоо асархан юумэнүүдээ гаргажа, стол дээрэнь табиба. Ринчинэй тэрээндэ баяр хүргөөд, юушьсб хэлэхэ гэжэ байтарнь, сэхэ үүдэндэ ерээд тогтоһон ашаанай машинын жолоошон дохёогоо дараба. Ехэ үүдэн уруу харахан сонхын наанахи стол дээрэ хатуу гадаргай, зузаан дамбагар хуудаһатай тетрадь-журнал нээлтэгэй, тэрээн дээрэ ручка хэбтэнэ. Тэрэнэй хажууда телефон табяатай. Сонхын дээрэ ханын часы, тэрэнэй хажуудахи самбарай хадааһануудта үлгэһэн олон түлхюурнүүд жэрылдэнэ. Харуулай багахан гэрэй нүгөө тээшэ харахан сонхын дорохи багахан стол дээрэ зайн галай элшээр хүдэлдэг багахан пээшэн, дунда оротор ууһан аягатай хара сай, хилээмэн болон гэдэһэ дотороор хэһэн колбаса газетэ дээрэ хэбтэнэ. Эдэ бүгэдыс харахада, Ринчин үдэшын хоол барижа байһан янзатай.

Харуулшан Ринчинэй кнопко дарахада, түмэр сэхэ үүдэн рельс дээгүүр түмэр сахаригуудаа мухарюулһаар нээгдэбэ. Ашаанай томо машина үндэр харша шулуун хорёо соо ороод, холошьс ошонгүй тогтошобо. Ринчин ондоо үнгэтэй кнопко дараба. Түмэр сэхэ үүдэн үнөөхил абяатайгаар түршэгэнэһөөр хаагдаба. Тэрэ ханынгаа часыс хараһаар, эрьсдэдэг голтой стул дээрээ һуужа, ручкаяа абаад, хэды сагта ямар номертой, ямар маркын машиныс жолоодогшонтонь данса журналдаа бэшэбэ. Жолоошон гэртэ орожо,

Ринчинийе мэндэшлээд, олон түлхюурнүүдэй дундаһаа өөрынгөө гаражай түлхюур абаад, газаашаа гараба.

– Наашаа энэ столдоо һуужа, шанаһан шүлымни уугты, – гэжэ Ринчимаа дурадхаба.

– Энэ жолоошной ябатар эндээ һууха ёһотойб, би ажалаа хэжэ байна ха юмбиб даа. Юундэ намда шүлэ шанаабши даа, би мэнэ һаяхан эдлсэлээд байгаа һэм, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэлээр, жолоошон ашаанайнгаа машина гараждаа табяад, харуулшанай гэртэ оромсоороо, Ринчимаада толгойгоо дохижо мэндэшлээд, Ринчиндэ дүтэлдэжэ, шэхэндэнь тонгойгоод:

– Таба-зургаан час урид ерээ гэжэ бэшэ, – гэжэ шэбэнээд, саарһан мүнгэ журнал доогуурнь түлхибэ.– Калым хэжэ һаатааб...

Ринчин тэрэ мүнгынь һөөргэнь үгөөд:

– Тиигэжэ шадахагүйб. Тсэдшье таанадай ахалагша механик ямар машина табигдааб гэжэ шалгаад оншоо һэн, дахин ерэхэдээ болохо, түргөөр яба, – гэжэ тэрэнийе түргөөр ябуулхын тула худалаар хэлэбэ.

Тэрэ жолоошон доохонуур үгэгшэ мүнгөө танигдаагүй залуухан басаганда харуулахагүй гээ юм гү, али сухалдахадаа юм гү, гар соогоо адхан бажуужа абаад, хармаандаа хэмсээрээ, газаашаа бушуухан гараба. Ринчинэй хажуудахи столдоо һууһан Ринчимаа эдэ бүгэдые хараашагүй болоошье һаа, жолоошной эдилгэ үгэхые тухайлаадхиба.

«Намһаа аягүйрхэбэ гү? Үгы даа, харуулшанайнгаа үнэн сэхэ уялгыс дүүргэбэл ха», – гэжэ Ринчимаагай һанажа һуухалаар, Ринчин тэрээн тээшэ хараад:

– Минии ажал яагаад олообши? Ахайшни шамда хэлээ гү? – гэжэ һураба.

– Өөрөө олооб. Гурбууландаа шүлэ шанаа һэм, таниис эндэ гэжэ Баир ахаһаа дуулаад, халуун эдэ танда асарбаб, багадаагүй аабза?

– Би үглөө үдэшэ болотор эдихэ хоолтойб: хилээмэ, колбаса абаа һэм, сай болон элһэн саахар бии, бэшэ намда юуншье хэрэггүй.

– Үглөө үдэшэ болотор?! Үглөөдэр амаралтын үдэр ха юм, дархашад хүдэлхэ юм гү?

– Дархашад амарха. Би үглөөдэр бүхэли үдэр харууһалхаб. Үдэшэлэн ажални дүүрэхэ.

– Хари, хари. Тиигэжэ һанаад, шүлэнһөө танда асарбаб. «Эхэнэрэй гараар шанаһан эдээн амтатай байна» гэжэ ахай намайе маг-

таа юм. Хүршэхэнь, халуун байһан дээрэнь эдсэлэгты, – гээд, Ринчимаа тэрэнэй урдаһаа энэрхы уриханаар харана.

Ринчимаада баалуулһан Ринчин тэрэ шүлэнһөө ууха баатай боложо, түрүүшынгээ харбага уугаад:

– Үү-ү, нээрээшье, ямар амтатайгаар шанаа гээшэбши? – гэжэ магтаба. – Бэрхэ хайн тогоошон байнаш. Эжышни шамайе дүүнэртээ эдэе шануулжа һургаа гээшэл ха.

– «Эхэнэр хүн һургуули һудар хэжэ шадаашьегүй хаа, эдэе шанадаг, хубсаһа хунар угаадаг, хадхадаг мэтэ гэрэйнгээ ажал хэжэ шадаха ёһотой» гэжэ эжы намда хэлэдэг юм даа. Мүнөө минии дүү басаган, дүү хүбүүн эдсэгээ шанадаг болонхой...

Ринчин тэрэнэй хэлэгшые дэмжэжэ, толгойгоо дохисогоон, халуун шүлэнһөө яаран байжа халбагадаад:

– Садааб. Үшөө дахин баярые хүргэнэб, – гээд, баанхатай шүлээе хооһон табатга хэжэ хооһолоод, Ринчимаада бусааба. – Мүнөө оройног болошобо, ши ябахаар болобош...

Үдэр болотор сүлөөдэ хөөрэлдэжэ хонохо гэхэн хүсэлэнэйнгөө гэнтэ буруу тээшээ эрьехые хүлсэгээгүй байһан Ринчимаа урмаа хуараашье хаа, тэрэнээ мэдүүлхэгийе оролдожо:

– Һанаагаа намда бү зобогты, үшөө эртэ байна. Харгыгаа мэдэхэ болоһон би байдаг айлдаа ошохоб даа, – гэжэ үшөөл һууха хэбэртэйгээр хэлэбэ.

– Эндэшни хүдөө бэшэ, хото-город гээшэ, элдэбын муу муухай ябадалнууд хүнийн харанхыгаар болодог гээшэ. Илангаяа залуу басагад бүглүү, харанхы газарнуудаар гансааран ябажа болохогүй. Манай хамтын байра хажуудамнай байна гүб даа. Минии орон сүлөө байна, манай хамтын байрада ахатаяа хоныш даа, – гэжэ Ринчин тэрэндэ дурадхаба.

Тэрэ багахан гэрэйнэ үүдэн нээгдэжэ, машинаа табиһан жолоошной ороходо, тэдэ хоёрой хөөрэлдөөн таһалдаба. Жолоошон хүбүүн Ринчимаае аяшаан хаража энсэбхилээд, хайхан үдэшые тэдэнэртэ үрээгээд, газашаа гараба. Хамтын байрада хонохо арггүй болоһон Ринчимаа баяр хүргэхэн хэбэртэйгээр толгойгоо дохибошье, яараагүйгөө мэдүүлһэндэл, байра дээрээ аалихан эрьсэлдэжэ, оршон тойрониис хараашална.

– Иимэл сүлөөгүй ажалтай хүм даа. Командировкоор хүдөө гарһан жолоошод машинаа эндэ табиха гэжэ бүхэли хүнэндөө, мүн үдэршые боложо байхада срдэг юм. Юрэдөө, намда амаржа унтаха сүлөө саг байдаггүй, – гээд, Ринчин аяга, табгаа хуряаба.

Ринчимаа тэдэенииснь буляхаһаа наагуур абаад:

– Би угаахууб, – гээд, халуун уга гоожуулан угааба.

– Ринчимаа, хайнши даа...

Ринчимаа гэрэй ямаршье ажал хэжэ шадаха байһанаа тэрэндэ хабархан харуулжа, угаан амһартануудаа тумбочка дээрэ табижа, сэбэр сагаан бүдөөр хушаба. Тиигээд тэрэ Ринчинэй ажалайнь столой хажуудахи уташаг нарин хандали дээрэ хуугаад, альгаараа даража, хүрин дермантийн хушалта оройсьн үзэбэ: зөөлөншье юумэн үгы, харин яндан модон аад лэ – модон.

– Эндэ жолоошод амаржа хуудаг гү? – гэжэ Ринчимаа хураба.

– Тиигэдэг. Бишье дурд гээд абагшаб.

– Юу хэлэнэ гээшэбта, энэ яндан модон дээрэ гү, ахаһаа дермантийн хушалта бүрэхэтэйл.

– Би унтаж болохогүй ажалтайб. Харуулшан хүн унтаж болохогүй, хэдыдэньсэ һэргэг байха хэрэгтэй, – гэжэ Ринчин энсэжэ байжа хэлээд, баруун гараараа шэлэ хүзүүгээ эльбэбэ. – Минии харюусалгатай харууһан доро хэдэн ашаанай, хүнгэн машинанууд, хэдэн цехүүд байна.

– Энэ яндан модон дээрэ яагаад дурд гэнэ гээшэбта, даарадаггүй юм гүт?

– Тээ тэрэ үлгэсэдэ хониной арһан дэгэл байна гүб даа.

– Тиигэнэ...

– Тэрэ дэгэлээр хушаад, халта һажаад абагшабди, хүйтэн үбэлэй сагта тэрэниис үмдөөд, машинануудай гаражуудыс, цехүүдыс эрьгшэбди.

Энэ үедэ газааһаа машинын дохёо-абяан соностобо. Ринчин ханадахи кнопко даража, түмэр томо үүдэсэ түршэгэнүүлһээр нээжэ, тэрэ машиныс шулуун ханатай хорёо руугаа оруулаад, үүдэсэ хааба.

– Хараба гүш, эндэхи харуулшад иимэл сүлөөгүй ажалтай байдаг юм, – гэбэ Ринчин.

– Трамвай болон автобусуудай ябахаяа болиһон хойно ерэхэн жолоошод ябагаар гэртээ ошодог гү, али дежурна машина гэртэнх тараадаг юм гү?

– Эндэхээ холо байдаг хүдэлмэришэдыс дежурна автобусоор үглөө бүхэндэ ажалдань асардаг. Харин трамвайн ябахаяа болиһон хойно командировкаһаа ерэхэн жолоошод дулаан гараждаа табиһан машина соогоо үдэр болотор унтадаг юм.

– Тэрээн соо диван байдаг юм аал?

Ринчин илдамханаар мийэрээд:

– Диван үгы, жолоошод машина соохи зөөлэхэн хуури дээрээ унтадаг юм, – гэбэ.

– Нээрээл, сүлөөгүй ажалтай байнат. Би тание амаруулжа унтуулха гэжэ ханаа нэм, – гэжэ Ринчимаагай хэлэхэтэй сасуу, үүдэн нээгдэжэ, хаяшаг сэрэгшэ хүбүүн оробо.

Ринчин дээшээ халта улыжэ, ханынгаа часы хараад, тэрэ хүбүүнэй хэдыдэ машинаа гаражда табиһынь журналдаа бэшээд:

– Борис, энэ басаган столяркада хүдэлдэг Баирай дүү гэшнэ. Баирай, минии байдаг хамтын байра хүрэтэр хүргэхэ болобош, та хоёрой ошохо харгы нэгэ ха юм даа. Угы, ши архи уунхай юм гүш?! – гэжэ һураад, нюдөө хурсадхан хёрбойлгобо.

– Ажалай һүүлээр бэсэ һула табихын түлөө нэгэ багахание балгаалби даа. Юун хэлсээн байхаб, хамтын байра, ахадань хүрэтэр үдэшһүүб, – гэжэ тэрэ хүбүүн зүбшөөбэ.

– Ямаршы фокус харуулангүй, хамтын байрада хүргэ! – гэжэ Ринчин захирангыар хэлэбэ.

– Бүтэн бүлээхэнээр ахынь таһалгада оруулаад үгэхэб, – гэжэ тэрэ хүбүүн хэлээд, хорогүйхэнөөр энсэбэ.

– Хүнэй «а» гэхэдэ, юундэ «б» гэбши! Бү сэсэрхэ, – гэжэ Ринчин сулалтайгаар хэлэбэ.

– Зай, зай! Ахатан, хүлисэгты, наадажа хэлэнэб. Зай, басаган, ябая. Харуултнай амгалан һайн үнгэрэг, – гээд, тэрэ гудамжа руу гарадаг үүдэн тээшэ ошобо.

Ринчимаа үүдээр гараха дээрээ гэдэргээ эрьсэжэ хараад:

– Дахин уулзатараа! Һайн үдэшыс хүсэнэб, – гэжэ хэлээд, газашаа гараба.

Ринчин Ринчимаада һайн үдэшыс үрсэгээд, үүдэсэ шэбхэдээд, һууридаа бусажа:

– Энэ хүбүүн һамгагүй хэбэртэй нэн. Нэгэл наһанай эдэ хоёр хамтараа һаа таарахал байна гэшнэл ха, – гэжэ хамар дороо гүнгэнөөд, стол дээрээ хэбтэһэн газетэ абажа, һүүлэй һонин уншаба. Гэбэшыс, хэдэхэн минутын үнгэрөөд байхада, хэншысб үүдэ тоншобо.

– Хэн бэ?

– Баян-Далайб! Үүдэсэ нээгыш!

Ринчинэй үүдэ нээхэдэнь, Баян-Далай уухилһан-аахилһан юумэ гэртэнь орожо, амаршалаад, һууха һуури хараашалба. Ринчин тэрэниие зали абажа унтадаг нарихан һандали дээрээ һуулгаад, өөрөө хажуудань зэргэлбэ. Баян-Далай төөрижэ түгэншлэһэнэ хөөрэнэ...

«Ямар бэ даа муу юумэн Ешигмаагай эжытэй гү, али Саарма басагантайм болоо байна. Тэрэгүй һаа, энээниие юундэ эльгээхэб.

нуужа, халта амияа даруулаг лэ даа», – гэжэ Ринчин зүрхөө шэмнээрүүлэн сэдхэнэ.

– Шиний үрөөһэн гартай болоһышһи мэдэнэб, үнэн зүрхэнһөө шаналнаб, – гэжэ Баян-Далай хэлээд, зорюута ерэхэн хэрэгтээ оробо. – Шаналха юумэн шамда... бүришье сэх болохонь. Ши эрэ хүн гээшэш, бээс баряарай... Ешигмаагай эжы наһа бараһаар һара тухай боложо байнал ха. Шамайе тэрээн тухай дуулаа һаа, хүдөө табилганда заабол ерэхэ байгаа гэжэ би, Мэдэгмаа үбгэнтээс хүлсэгээ, хэлсээшье һэмди. Хүдөө табилган тухай Ешигмаада дуулгаа һэмди. Тээд Ешигмаа тэрээн тухай шамда дуулгаагүй гээшэ ааб даа... Холын хото-городуудаар гастрольдо ошохоёо түхсэрээд байһан Ешигмаа таксигаар гэртээ гүйлгэжэ ерээд, эхынгээ хүйтэн бээдэ гар хүрэжэ, уһа нюдэн болоод, басагаяа таалаад, хүдөө табилгын буянда мүнгэ үгөөд, тэрэ үдэртөө бусаа һэн. Үглөөдэрын Ешигмаагүйгөөр, Энхэ-Нугын арба гаран хүнүүд, тэдэнэй тоодо би Хэшэгмаас хүдөө табяа бэлэйбди...

– Мэндэ байхадань, Ешигмаа эхэтээс уулзаа, харууһалалсаагүй юм аал? – гэжэ Ринчин һураба.

– Хотын больницада хэбтэхэдэнь, эхээс эрьсэжэ ошодог байгаал хаш. Алдар солын түлөө ябадаг хүншһи тэрмээлжэн шэнги... сүлөөгүй байгаа гэс. Хэшэгмаа нэгэ долоон хоногто хэбтэрийн байгаа. Ешигмаагай хани басаган Мэдэгмаас мэдэнэ гүбши даа?

– Мэдэнэб...

– Тэрэ, тэрэнэй түрэхэн эхэ Сэгмаа хоёр хэбтэрийн болоһон Хэшэгмаас ээлжээгээр харууһалаа юм... Тэрэ үшөө мэндэ байхадаа, ямаан гахай хоёроо худалдажа, мүнгэн болгоо һэн. Тиихэдэнь харин гурбан тахяа үлөө. Тэрэ мүнгэнһөө намаар артистка басагандаа мүнгэ эльгээгээ бэлэй. Тиихэдэ тэрэ шамайе дурдадаг, хүлсэдэг байгаа. Ши тэрэ зээ басаганайнь түрэхэн эсэгэ болонош. «Зээ басагаяа харахамни, асарагты», – гэжэ Хэшэгмаагай хүлэмхихэн хоолойгоор гуйхадань, Мэдэгмаа гэртээ ошожо, эхэтээс хамта зээ басагыень асараа юм. Тээд дуугаржа шадахаяа болиһон Хэшэгмаа зээ басагаяа харахадаа, һанаагаа амарһанаа мэдүүлжэ, нюдөөрөө эмнээд, амияа табижархёо һэн. Тэрэнэй энэ гуйлга һүүлшын хүсэл байшоо юм даа. Хүдөө табихадань, хоёр эмэ, нэгэ эрэ тахяанууды шарууһалжа, гэрһэнь гаргагшадые, хүдөө табилсагшадые хүндэлөө, сайлуулаа һэн.

Ринчин тэрэнэй хөөрөһэн эдэ бүхы юумэнүүды нюдэнэйнгөө урда бии болгон харахадал гээд, уйдхар, гашуудалаар сэдхэлээ

дүүргэжэ, тангалай хоолойдоо тагжаан сугларуулһан гашуун нёл-боһоёо залгижа:

– Саарма? – гэжэ хоолойгоо шэшэрүүлжэ аалиханаар һураба.

– Саарма ямаршьегүй, үдэр бүхэндэ томо боложол байна. Мэдгмаа өөрынгөө хүбүүнтэй хамта тэжээжэ, нэгэ хүхэсэ өөрынгөө хүбүүндэ, нүгөөдэ хүхэсэ Саарма басагандаш хүхүүлнэ. Тсэд хүхэнэйн-гөө хүнэй хүрэхэгүйдэнь, тэдэнэе угжада һурганхай. Гансал... – гэжэ Баян-Далай дутуу хэлээд, дуугай болон гүнзэгы бодолдо абташаба.

– Юун болооб? Юундэ дуугай болошобош? Саарма үбшэлөө гү? – гэжэ Ринчин мэгдүүгээр һураба.

– Юуншье болоогүй, хуу хайн, гансал...

– Юу хэлэхэ гэхэн аад, юундэ «гансал» гэнэш?

– Зээ басагаяа томо болгожо, хүл дээрэнэ табихаб гэжэ ханадаг Хэшэгмаа түрэнэн ганса басаганһаа гадуур, юундэб даа, гансал шамда найдаһан байна. Эхынгээ хүндөөр үбшэлэхэдэ, сүлөөгүй ажалтай Ешигмаа хани басаган Мэдэгмаадаа: «Саармаяа үншэн үхибүүдэй гэртэ тушаагаад, томо болоходонь – абахаб», – гэжэ нюусаар хэлэһэн байгаа. Түрэнэн эхэнь тэрэ нюусыень дуулаашьегүй хаа, тухайлаал хаш даа. Ешигмаа намаар саарһан бэшэгүүдыень болон үнэмшэлгэнүүдыень бүтээлгэхэ гэжэ ханаһан, хани басагандаа хэлэһэншье юм. Түрэнэн эсэгынэ амиды мэндэ ябахада, эсэгэдэнь энээн тухай хэлэнгүй, үхибүүсэнь үншэдэй гэртэ тушаажа болохогүй тухай Мэдэгмаа намда хэлээд, намайе энэ хэрэгээр шамда эльгээбэ.

Хоюулан дуугай болошобо... «Ринчин басагаяа үншэн үхибүүдэй гэртэ үгэхэсэ зүбшөөхэгүй байха, тсэд ямар шиидхэбэри абахааа намда хэлэхэнь гээшэб», – гэжэ Баян-Далай сэдхэн, тэрэнэй амые харашоод, дуугай һууна.

Тсэд Ринчин Саармын түрэнэн эсэгэнь байһан тула, тэрэнэйн-гээ саашанхи хуби заяас шиидхэхэ нангин уялгаяа мэдэжэ, басагаяа үншэдэй гэртэ үгэхэ дурагүй. «Хэнтэй зүбшэн хэлсэлтэй гээшэб? Мэдэгмаатай, тэрэнэй үбгэнтэй зүбшэлтэй гү? Үгы даа! Тэдэнэр Баян-Далайе намда зорюута эльгээжэ, ямар шиидхэбэри абахы-емни гуйба ха юм. Яхадта байһан түрэнэн эхэтэсэ энэ асуудал тухай хөөрэлдэхэ болоол даа. Эрэмдэг болоһон би нарай нялха үхибүүгээ гансааран тэжээжэ шадахагүйл хаб. Амиды мэндэ ябаһан аад, түрэнэн үхибүүгээ үншэн үхибүүдэй гэртэ үгэжэ болохогүй», – гэхэ мэтэ олон бодолнууд тэрэнэй уураг тархи соо эжэ-эхигүйгөөр хөөр-сэгэнэлдэнэ.

– Энэ хэрэг гансата шиидхэхэгүйш гэжэ би мэдэнэб. Хамтын байрада байдаг шамда нарай үхибүүсэ тэнжээхэдэш, хүндэшэг

байха. Тиимэхээ түрүүн найнаар бодожо үзөөд, хамтынгаа байрада асарна бээш. Магад, дүтынгөө түрэл гаралда абаашахаданш болно. Би шамда ямаршые туһа хэжэ шадахагүй байнаб. Басагаяа түргэн тэндэхээ асараагүй наашни, тэрмээлжэн Ешигмаа басагаяа үншэн үхибүүдэй гэртэ тушаахаяа байна гэжэ мэдэ, ойлого, – гээд, Баян-Далай хүндэ ашаа нюрганһаа буулгаһан мэтэ удааншагаар нууриһаа бодобо.

– Найнши даа. Ямар нэгэ арга бэдэрнэ бээб. Мэдэгмаа Агваан хоёрто мэндые хүргөөрэй, хаядаа намайе ерэхэ гэжэ хэлээрэй, – гэхээр, Ринчин хүл дээрэ бодожо, Баян-Далайе үүдэн хүрэтэрөө үдэшэбэ.

3

Ринчин басаган тухайгаа бүхэли хүнндөө ухаагаа гүйлгэжэ, унтангүй хоноод, үдэшэлэн халаанайнгаа ерэхэдэнь, хамтынгаа байрада ерэнгүй, Почта ошожо, эхэ эгэшэ хоёртоёо телефоноор хөөрэлдэбэ. «Басагаяа абаад, самолёдоор нийдэжэ ерэ, бидэ угтахбди. Гансааран басагаяа тэжээхэ, тэнжээхэдэш шамда хүндэ байха. Хүл дээрэ ябаа сагтаа тэрэнииеш томо болголсохоб», – гэжэ түрэнэн эхэнь хэлэбэ.

Эхэ эгэшэ хоёройнгоо басагатаа ерэ гэхэндэ Ринчин хэмгүй ехээр баярлаад, хүлөө хүнгэдэжэ, хамтынгаа байрада бусажа ябахадаа, Ешигмаагай зүбшөөлгүйгөөр басагаяа абаад Яхад ошобол, хулгай хэһэн болохоёо зүрхэ алдашаба.

Тэрэнэй хамтын байрынгаа таһалгада ороходонь, сугтаа байдаг болоһон Баир үдэшин хоол бэлдээд, тэрэниие хүлсэжэ нууба. Ринчин Яхадта байдаг эжытэсэ телефоноор хөөрэлдэхэнөө, мүн басагаяа абаад ерэ гэжэ уриһан тухайнь богонихоноор дуулгаба. Тээд Баир юушые хэлэбэгүй, гэбэшые ажалайнгаа багшада туһалжа, зүбтэй юумэ хэлэжэ шадахагүйгөө мэдэржэ, аниргүйхэн нуухадаа, шарһан хартаабха яаралгүйхэн нэрээдэнэ.

Ринчин эдсэлжэ нуухадаа:

– Үглөөдэр өөрынгөө профсоюзай түрүүлэгшэтэй, хамта ажалладаг хүдэлмэришэдтэй энээн тухай зүбшэн хөөрэлдэхэ болоол даа, – гэбэ.

Баир тэрэ бодолыень зүбшөөжэ, толгойгоо халта дохёод:

– Ахатан, түрэнэн эхэ эгэшэ хоёртнай зүбшүү юумэ хэлээ. Гансааран басагаяа яажа томо болгохобта даа? Самолёдоор нийдэхэдэ түргэншые наа, нарай үхибүүтэсэ аяар тэрэ хойто зүг ошохотнай холо байна. Ташые яаха һэмта, харин нарай үхибүүн...

– Бэшэ аргагүй хэбэртэй...

– Би Ешигмаагай басагаяа бэдэржэ, эндэ срээд, таниис хураа хаань, мэдэнэгүйб, нютагаа ошонон байха гэхэб. Би Ешигмаада, танай танилнуудта – шэхэтэйшье хүнүүдтэ Яхад ошонхой гэжэ хэлэхэгүйб. Магад, зүб шийдхэбэри гаргабат. Юуб гэхэдэ, сүлөөгүй байдаг Ешигмаа түрэн басагаяа үншэдэй гэртэ үгэхэ гэжэ шийдээ юм байна...

Хоюулан үдэшын хоол барижа дүүргээд, зайн галаа унтараажа, унтаридаа ороод, түрэн аха дүүнэр мэтээр хургаал заабаринууды бэс бээдээ хэлсэнэ.

– Тиигбэл би басагаяа байрадаа асарха, Якутска ябатараа, пенси абаха үнэмшэлгэ– документнүүдээ бэлдэхэ, бусад хэрэгүүдээ бүтээхэ болоноб. Дээдэ хургуулида заочноор хуралгаяа орхи-хомни, – гэжэ Ринчин эрид шууд хэлэбэ.

– хургуулия орхижо болохогүйд, хургуулия дээшэлүүлхэ тухай намда хэлэдэг ха юмта. Сесси сэхэдээл хаа, нэгэ нара болодог ха юм. Сессисэ тушаахаяа срэхэдэтнай, басагыстнай эжы эгэшэ хоёртнай харууналха, хахиха бшуу.

– Тиихэншье тиихэл даа. Тээд хүдөө ажахын мэргэжэл сэбдэг хүйтэн орондо хэрэгтэй болохогүй гэжэ хананаб.

– Юу хэлээ гээшэбта? Тэндэтнай сагаан үнэгэ, оронуудыс баридаг, үсхэбэрилдэг ажахы дүүрэн лэ! Эжы эгэшэ хоёртнай хү-хаалиин фермэдэ хүдэлдэг гэнэ хэмнайт. Тиимэһээ хүдөө ажахын мэргэжэлтэд тэндэшье хэрэгтэй болохол.

– Нэгэ толгойһоо хоёр толгой үлүү дээрэ гэгшэдэл, зүбтэй юумэ хэлэнэш, – гэжэ Ринчин дэмжээд, нүдөө аняашье хаа, һүүжээс урилан хэбтэһээр, унташаба.

Тэрэнэй эртэ үглөөгүүр ажалайнгаа контородо срэхэдэнь, шэнэ үдэрэй хүтэлбэрилгыс түсэблэдэг ноёд хайдын гайхалсан утажа, ямар нэгэ шухала хэрэгээр срэһыень гансата тухайлба. Ринчин срэнэн хэрэгээ тэдэнэртэ дууһан хөөрөжэ үгэбэ. Тэдэнэр зүбшэн хэлсэхэдээ, ажалдаа олон жэлдэ хайнаар хүдэлһэн тэрээндэ нэгэ таһалгатай байра, туһаламжа мүнэ үгэхэ тухай шийдхэбэри гаргаба.

Үглөөдэрын Ринчинэй хамтын байрада ажалайнь ашаанай машина срэжэ, хубсаһа хунараа, комендантынгаа бэлэг үгэнэн шэрдэг, оро дэбидхэрээ тэрэ машинада ашахадань туһалһан хүнүүд машина дээрэхи ашаанһаа олон байба. Зөөлгэлсэһэн хүнүүд монсо-сонсо мэшээгтэй юумэнүүдыс ашаанай машина дээрэһээ буулгаад, гэртэ орохынгоо урда тээ газар үүдэнэй дэргэдэ тойрон зогсобо: альга ташалган доро ажалайнь бухгалтер баглаа сээсэг конвертгүй-

гээр, профкомой түрүүлэгшэ байрын түлхюур Ринчиндэ барюулба. Ямар шэнэ хүршэтэй болохоноо мэдэхэ гэжэ балконууд дээрээ гарахан хүнүүд стол, стулһээ бэшэ мебельшьегүй, хибэс мэтэ зөөришьегүй үрөөһэн гартаа хара булгайр бээлэйтэй хүниис хараад, урмаа таһаралдаһаар, гэр гэртээ оробо.

Ринчин гэрэйнгээ подъезддэ дүтэлбэ, тэрэнэй хойноһоо зөөри-зөөшэнүүдыс үргэлһэн, тэлэһэн хүнүүдэй гэртэ ороходо, энэ байраһаа шэнэ гэртэ бушуу түргөөр зөөгшэдэй бог шорой гэхэ мэтэ хэрэггүй юумэнүүд шала дээгүүр эмхи гуримгүйгөөр таранхай хэбтэнэ. Нугадаа папка нугабшалһан нарин дархашуулай дарга профкомой түрүүлэгшэ хоёр тэрэ байра соогуур тойрон ябажа, зарим газарнуудта үмхиржэ, хурганай багтама забхартай болоһон шалынь, унашаһан үһэнь, сонхо болон үүдэнэй холоодонуудынь нарин нягтаар шэнжэлэн харана. Тэдэнэй нэгэн жалжышаһан стул гэрэй тэгэн дунда асаржа табяад, хүлынь сэхэлхэдэ: «Энээн дээрэ бү нуугты, унахат», – гэбэ. Нэгэн хуушан бииниг олоод, бог шорой болон саарһануудыс хамажа эхилбэ.

– Тооһо шорой бү үрхирүүлэ! – гэжэ Баир хэлээд, шэнэ газетээр тэрэ стул хушаад, баряад ябаһан сүүмхэ сооһоо самсаалтай дүрбэн шэл стакан, һэрээнүүдыс, колбаса болон хилээмэнэй хэршэмэгүүдыс, дабһалһан үгэрсэ, хэршэһэн монсогор һонгино гаргажа, тэрээн дээрээ табиба. – Хэн шампанска нээжэ шадахаб?

Профкомой түрүүлэгшэ шампанскынь абаад, таглаа баридаг шабын түмэр мушхажа байхадаа:

– Олдодоггүй хоморой энэ шампанска эндэ мүнөө тон хэрэгтэй! – гэжэ баярлаба.

Профкомоной түрүүлэгшэ, модошо нарин дархашуулай дарга, бухгалтер, Ринчин дүрбэн шампанскаар аягалагдаһан стакануудыс стул дээрэһээ абаба.

– Һанагдаагүйгөөр шэнэ байратай болоһондоо баярланаб! Энэ байра үгэгшэдтэ, зөөдэлдэмни хамһалсагшадта баяр баясхалан доро дохин хүргэнэб! – гэжэ Ринчин хэлээд, тэдэ гурбантай хундагаяа нэшэлдүүлбэ.

Тэдэ дүрбэн шампанскатай хундагануудаа хүнтэрүүлбэ. Баир шампанскаяа халаян алдажа байжа, стакануудта аягална...

– Энэ бидэ хоёр зүбшэн байжа, энэ квартира хараба гээшэбди, – гээд, модошо нарин дархашуулай дарга Ринчин тээшэ хараба.

– Ерэхэ амаралтада цехүүдэймнай бүхы хүдэлмэришэд булга эндэ срэжэ, шалын хабтагайнуудыс, сонхын рамануудыс, үүдынь шэнэлхэбди, үһэнь сагаадахабди...

Хуушаншьс хаа, шэнэ гэр-байратай болоһон Ринчинэй гол жаргалай түлөө удаадахи духаряа аягалагдаба.

* * *

Үсөөхэн үдэр хоногуудай үнгэрэмсөөр, модошо нарин дархашуулай даргын хэлэгшээр, цехүүдэй хүдэлмэришэд Ринчинэй абаһан байрада ерэжэ, нэгэ үдэр соо хуушаржа муудаһан юумэнүүдынь шэнэлэн хэльбэбэ.

Ринчин удаадахи амарха үдэрнүүдэйнгээ нэгэндэ Энхэ-Нуга автобусоор ошожо, Ешигмаагай гэртэхинэй ажаһууһан гэрһээ холо бэшэхэнэ бууба. Харгыгаа мэдэхэ болоһон Ринчин Мягмартанай зүүн тээхи хургаагаар бариһан хорёогой дээгүүр абиран гаража, танил гэр тээшэ алхалба. Нүүлшын нэгэ жэлдэ хартаабха таригдаагүй газар үрмэдэһэ ногоогоор бүтүүршэнхэй. Ешигмаагай гэртэхинэй гэрэй сонхонуудын газар талаһаа хабтагайнуудаар хадаатай. Ринчин эдэ бүгэдыс хараа хадаа, сэдхэлээ үбшэнтэйгөөр шэмшгэрүүлһээр, гэрэйн газарха багахан хорёо соо орожо, хэрэлсы дээрэхи үүдэнэйн суургатай байхада, басагаяа үншэдэй гэртэ тушаалгааб гэжэ өөрыгөө зэмэлбэ; гэбэшье «басагысмни үншэдэй гэртэ хэзээ абаашаа хаб» гэжэ Мэдэгмааһаа хурахаяа Байгал далай тээшэ гарадаг хорёогой үүдээр гаража ошобо.

Хорёо соохи ажалаа хэжэ байһан Мэдэгмаа Ринчиние харахадаа, схээр баярлажа, гэрэйнгээ урдахи хандалида урижа, хажуудань зэргэлжэ хуугаад:

– Бурхан хараба хаяа, ерэхэндэш баярлааб!.. Үбгэмни – ажалдаа, гэртэхидни ондоо гэртэ байдаг болонхой. Ешигмаагай гэртэ хүрөө гүш? Хүрөө наашни, хаалтатай байха. Баян-Далай шамда хэлэһэн байха, Саарма эндэ... гэртэмнай ороё, – гэжэ хэлэмсээрнь, бэс бэстэсэ мүрысэһэн юумэндэл хоёр үхибүүдэй бархиралдахань соностобо. – Үхибүүд һэрээд, намайе дуудажа байна. Мэнэ-мэнэ Агваан ажалһаа ерэхэ дүтэлөө. Эдэе шанажа байгаа һэм, халуун эдээн дээрэ ерэхэн айлшпанай хэрэг бүтэсэтэй байдаг...

Мэдэгмаа айлшпанаа урдаа табижа, гэртээ ороод:

– Эндэ... үүдэнэй богоһын хажууда... гуталаа тайлаад, шаахай үмдэгты, – гээд, ябуудтаа гуталаа тайлажа, унталгын таһалга руугаа бушуухан оробо.

Ринчинэй унталгын таһалга руу шагаахадань, үхибүүдэй шашхалдаха номгорон замхаад байба. Тэдэ хоёр үхибүүдыс орон дээрэ хууһан Мэдэгмаа уриханаар энсэбхилэн байжа тэбэринхэй, хоёр үхибүүд бэс бэстэсэ үрдилдэһэн юумэндэл, һүүер дэлбэрһэн

хүхэнүүдье шоб-шобхон хүхэнэ. Эхир хүүгэдтэ иигэжэ хүхэнүүдээ хүхүүлдэг юм байна гэжэ түрүүшынхисэ хаража байһан Ринчин «тэдэ хоёрой алининь миний басаган гээшэб» гэжэ ойлгожо ядана. Тээд тэдэ хоёрой шарайнь аб-адлихануудшыё хаань, нэгэнэйн хамар мүрхэгэр, нүгөөдын нүдэн томошог байба.

Мэдэгмаа томошог нүдэтэй үхибүүн тээшэ толгойгоороо зангаад:

– Энэ – шиний басаган Саарма гээшэл даа. Хэшэгмаа өөрын-гөө түрэн басагыё бэшэ, харин шамайё үдэр бүхэндэ хүлээдэг байгаа. «Амия табихадамни, Ринчин зээ басагыемни хүн болгожо, хүл дээрэнэ табюужаг», – гэжэ захяа һэн. Энэ үгэнэ тэрэнэй һүүлшын гэхэ юм гү, али гэрээд үгэ байшоо юм даа. Амия табихынгаа урда тээхэнэ хажуудань хахижа һууһан бидэнэртэ үшөө дахин «зээ басагамни...» гэхээр, бэшэ юушыё хэлэнгүй, һаһа бараа һэн, – гээд, аниргүй болошобо.

– «Ешигмаа басагаяа үншэдэй гэртэ томо болоторнь үгэхэ гэжэ байна», – гэжэ Баян-Далай намда дуулгаа һэн. Мүнөө би үншэдэй гэртэ үгэхэ бэшэ, харин хотоёо абаашахаяа ерээб, – гэжэ Ринчин эрид шийдэнгээр хэлэбэ.

– Ехэл һайн гээшэ. Тиигэхэл байха гэжэ һанаад, Баян-Далайе шамда эльгээгээ һэм. Ши намайё Ешигмаагай хани эхэнэр гэжэ мэдэхысэ мэдэнэ ха юмши даа, тэрэшни хара багаһаа дээгүүр һанаатай юм, шамда хани басагаяа муушалхаяа һананагүйб. Гэбэшье, ши, Ринчин, басаганайнгаа түрэн эсэгэнэ хадаа, саашанхи хуби заяаснь шийдхэхэ уялгатай болонош. Ешигмаада үбгэншыё, үхибүүншыё, зөөри зөөшэншыё хэрэггүй, харин энэ тэрээгүүр суурхажа алдар соло олохоһоо бэшэ юуншыё хэрэггүй гэжэ ойлгонхойб. «Үхи хүүгэдгүй ябахандаа, хүгшэрхэ һаһандаа зобохо, тулихаш, буруу харгы руу орожо ябанаш», – гэжэ тэрэндэ хэлээгшэ һэм. Үхиенсөөһэдынгөө хүбүүнтэй тэнжээжэ, тэжээжэ ядаагүйбди. Ешигмаа басагаяа үншэдэй гэртэ тушааха саарһануудыё Баян-Далайгаар бүтээлгэжэ бэлэн болгонхой. Үшөө дахин намайё хүлисэ, – гээд, Мэдэгмаа дуугай болошобо.

Хоёр үхибүүд эсэһэн юумэндэл, үс-үс болоод лэ, шоб-шобхон гэтэр Мэдэгмаагай хүхэнүүдыё хүхэхөөр, уралнуудаа хүдэлгэхэсэ болибо. Гэр соо аалин номгон байдал тогтошобо. Нимгэхэн марляар бүглэн нээлтэтэй үүдэнэй саанаһаа тахяануудай дуугаралдаха газаһаа соностоно. Ушааг дээрэ шанагдажа байһан эдсэнэй хангал һайхан үнэр Ринчинэй хамар сохино.

– Ши энэ басагаяа үбэр дээрэһээм абаад, ороноймни мухалай

багта таби. Бү һэрюулэ, хүсэд һэрихэдэнь – таалаарай. Үнжэгэн зөөлэхэн хасарынь хүдэржэжэ, хатуужажа байнхай, – гэжэ Мэдэгмаагай хэлэхэлээр, Ринчин басагаяа үбэр дээрэһэнь абажа, ороной мухалай багта табиба.

Мэдэгмаа өөрынгөө үхибүүс Саармын хажууда табяад, «энэ таһалгаһаа гарая» гэнэн тэмдэг үгэбэ. Тэдэ үхибүүдыс һэрюулхэгүй гэжэ хүлнүүдэйнгээ ульмы дээрэ ябажа, сэхэ таһалгада оробо.

Гэрэй эзэн эхэнэрэй эдэс хоол стол дээрэ табяад байхада, мотоцикл хүнхинэһөөр газаань тогтоод, абяагүй болобо.

Агваан сээниг соохи угаалнигтаа нюур, гараа угаагаад, гэртээ орожо ябахадаа:

– Манайда айлшан бии гү? – гэжэ һураба.

– Аргаар, үхибүүд унтажана байна, шш-ш, – гэжэ Мэдэгмаа шэбэнэбэ.

Агваан Ринчиниис гансата харахадаа:

– Үнэхөөр айлшан ерээд байнал! – гэжэ баярлаба.

– Шамда аргаар гэнэлби, – гээд, Мэдэгмаа нүгөө таһалга руу зааба.

– Болёоб, ойлгооб... – Агваан автобусой ерэдэг сагыс мэдэдэгшыс наа, ёһын тэдыдэ һуража, Ринчинэй гарыснь барижа мэндэшлээд, шэбэнээндээ орожо, энэ-тэрэ юумэн тухай хөөрэлдэхэдөө, эрхы, шэгшы хурган хоёроо асатуулжа, һамгандаа харуулба.

Мэдэгмаа үбгэнэйнгөө юу эриһыс ойлгоод, аргааханаар һууриһаа бодошобо.

– Айрагай охиной зэргэ хатуу улаанһаа һогтохогүйбди. Нэгэдэхээр, айлшаниис хүндэлхэдөө табидаг, хоёрдохёор, эдээнэй урда эм болодог, гурбадахяар, би далай дээрэ бэшэ газар дээрэ мүнөө ажал хэнэлби, аюултай, сээртэй юумэн үгы, – гэжэ Агваан хүхибэ.

Мэдэгмаа саадахи таһалгадаа орожо, үбгэнэйнгөө захигшыс асараад, гурбууландаа багахан хундагануудаар дүүрэн аягалба. Тэдэ гурбуулан хундагануудаа хүнтэрүүлбэ.

– Бидэнэр үбэлэй сагта загаһашалха, шаргаша мориштоо үбһэ сабшажа, соможо байнабди, – гэжэ Агваан хэлээд, шүлэнһөө халбагадашаба.

– Шарга морёор яагаад загаһашалдаг юм? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

– Оо, мори шаргаш, морин унааш бидэндэ туһалдаг юм. Далайн мүльһэ зурылгажа һэтэ доошонь сабшаад, тэрээн уруугаа шаргада ашаһан гүльмэнүүдээ уһа руу табижа, гүльмэ соо ороһон загаһануудаа моридоороо татуулжа гаргадагбди. «Шаргаша зун,

тэргээс үбэл бэлдэ» гэдэг үгэ зүб байха даа. Ши үбэл ерэжэ, загаһашалхыемнай хараха байгааш, – гэбэ Агваан.

– Тиэхэдэ энэ мүнөө хэлэһэн үгэшни загаһашадай хэлэһэн үгэ байгаа гэшлэл ха, – гэжэ Ринчин таамаглаба.

– Үгы, ород арадай оньһон үгэ... Хэн мэдэбэ, магадгүй, загаһашадай хэлэһэн үгэшье байхадаа болохо. Бэржэнтээр халхабша хорёо мүлһэн дээрэ тодхоод, моридоошье, өөһэдөөшье халхинһаа хорогшобди, тиэхэдэ моридтоо үгэһэн үбһэн хийдэдэггүй юм, – гэжэ Агваан схэл дуратайгаар ажал тухайгаа Ринчиндэ ойлгуулба.

Хоёр-гурбан алда үргэнтэй горхоной урладаг хээрэ талада хүн болоһон Ринчин загаһашадай ажахыс хүсэд хайнаар мэдэхэгүй тула, Агваанай хөөрөөс һонирхон шагнана. Агваан нэгэ аяга сай уугаад, столһоо бодоод:

– Автобус ерэхэ үды, би сагтаа ерэхэб, хүлсэжэ байгаарай, – гэжэ Ринчиндэ хэлээд, һамгантаяа һубарилдан газаашаа гаража, хашаагайнгаа үүдэндэ тогтоод, һамгантаяа юуншьсб тухай халта хөөрэлдөөд тараба.

Ринчин газаашаа гаража, гэрэйн үбэрэй һандали дээрэ һууба. Агваанай мотоциклын хүршэгэнөөн холодохо бүрсэ аалидаһаар замхашаба. Эзэн эхэнэрэйнгээ хооһон хүнэг абахыс шагнаһан поршоонхонууд эдэс эрижэ шалхалдашаба.

Үнишьс болонгүй, Мэдэгмаа гэрэйнгээ үбэртэ ерэжэ, Ринчинтэй һандали дээрэ зэргэлжэ һуугаад:

– Хүдөөдэ ажаһуудаг бидэ үнэс барихаһаа гадуур тахья, гахай тэжээгшэбди, тиигээгүйдэ аргагүй. Магазинһаа сай, дабһа, элһэн саахар болон зуруулнуудаа худалдажа абагшабди. Заримдаа хилээмэнэй дуташахада, өөһэдөө баригшабди. Теед жэлэй дүрбэн сагта манай магазинда тоһон, үндэгэн, мяхан байдаггүй гэшлэ. Хотын магазинуудта хамаг юумэн байгаа ааб даа, салингаашье таанад саг соогоо абанат. Манай эндэ багшанар, фельдшпернууд лэ салинтай, – гэжэ хэлэбэ.

– Тиимэ даа, тиимэ. Би тон хайн мэдэнэб...

– Ерэһэншни – болоо... Эхир хоёр үхибүүдтэй айлнууд байдаг гэшлэ ааб даа. Басагыешни өөһэдынгөө хүбүүнтэй хамта хүл дээрнь гаргахал байгаабди, байхашьебди. Минии Баян-Далайда хэлээшье мэдэнэ ха юмши даа. Ешигмаагай эхэ амиды мэндэ ябаа һаа, зээ басагаяа хүл дээрнь бодхоохо байгаал даа. Бидэнтэй түрэл гаралай холбоотой бэшэшьс һаа, аргынгаа барагдахада... хүршэ һууһан бидэндэ найдаад, гэрээд үгэсэ хэлээ гэшлэ ааб даа. Инвалид шамда энэ үхибүү томо болгохо гэшлэ хүндэ хүшэр гэжэ үбгэн бидэ

хоёр хэлсэдэгбди. Саармыс үншэдэй гэртэ үгэлтэй гү, али үгы гү гэжэ шамтай зүбшэн хэлсэхэ гээбди. Түрэнэн эхэнх бидэнхээ сэхэ эрхэтэй, тиимэхээ Ешигмаагай ханагшаар, тэрэнэй ябуулгаар болохо. Хэрбээ басагаяа манайда байлгаха гээ хаа, харадаа нэгэ дахин ерэжэ байгаарай. Юуб гэхэдэ, Саарма үдэр үнгэрхэ бүхэндэ ухаа орожо байна. Удангүй басаганшнни хүлдэ, хэлэндэ ороходоо, шамайгаал ходол хүлсэжэ байдаг болохо гүб даа. Халта томожохондонь, амтатай юумэ, элдэб хубсаха хунар асаржа, басагантаяа хоюулан Байгалай эрьсэр сэнгэжэ, бээдээ дүтэ татажа байгаарай, – гэжэ Мэдэгмаа хоолойгоо нулаханаар шэшэрүүлэн, нюдөө ухатуулан хэлэбэ.

Эдэ бүгэдыс дуугай шагнажа нуулан Ринчин бүлхи залгижа бүглэршгэнэн юумэндэл, Байгал далайс харахаяа түрүүшынхисэ ерэнэн алдуугаа, баглаа сэсэг баряад аяа хайратайгаа амаршалха гэжэ тайзанай хажуудахи тагалгада ороод, Ешигмаада тоолгоогүйгөө, больницын палатада хэбтгэнэн Хэшэгмаатай нүүлшынхисэ харалсаганаа, мүн зээ басагандаа бэлэглэнэн тэрэнэй урданай алтан бэхэлиг ой ухаандаа оруулжа, нюдөөрөө билтархан нулимсаяа альгаараа аршаад, хажуудахияа нэмээхэн хараба.

– Мүнөө басагаяа абаад ябахаб, – гэжэ Ринчин арайхан үгэлбэ.

– Абаашаханшье абаашааш. Тээд эрэ хүн байхан ши яажа нарай үхибүү гансааран харууналхабши даа, – гэбэ Мэдэгмаа ханаагаа зобонгёор.

– Намайс инвалид-эрэмдэг болошонхой гэжэ бү ханагты, дарханайнгаа алха, хүхэ болон бусад юумэнүүдыс бариха баруун гартайб.

– Тиигэжэ шамайс огтолон хананагүйб. Саарма үшөөл бага байна. Яһала боро эдээндэ орожо, угжаар нү уудаг болонхой. Манна крупа мэтэ зөөлэн, хүнгэн эдээ хоолой зүйлнүүд магазинда аптекада байдаг гээншэ. Тиимэ эдээ хоол нарай нялхануудта шадажа буйлуулха, шанаха хэрэгтэй. Саарма дамжатараяа, мүлхижэ хүлдэ ороотоороо, манайда байг лэ даа.

– Үгы! – гэжэ Ринчин эрид шиидэнгээр хэлэбэ. – Ешигмаагай басагаяа үншэн үхибүүдэй гэртэ тушаахааа урид абаашахаяа ерээб.

– Энэшиидхэбэриисни буруушаанагүйб, багалзүб. Эрэнүүлхээ байха түрүүшын үхибүүтэй болоһон эхэнэрнүүд үхибүүтээ мансылхадаа, нуурилхадаа, хүхэс хүхүүлхэдээ, ядалладаг гээншэ. Нууринуудынь угааха, элюурдэхэ мэтэ эдэ бүхы ажал эхэнэрэй сэнхидээ хэдэг ажал байха...

– Би эхэнэрнүүдэй хэдэг эдэ ажал хэжэ ядалдахагүйб. Гансал намда мансылхыс, хү угжахыс заажа, харуулжа үгөөрэйгты... Мүнөө би далайн эрьс ошоод, саашадаа яаха-хээхэ тухай ухамайлаад ерэхэмни, – гээд, Ринчин хүл дээрээ бодошобо.

– Зай, тиигыш даа, хайнаар бодожо үзэ, – гэнээр, Мэдэгмаа хорёо соогоо гансааран үлэхэдөө: «Түрүүшээр ядалдаа, тухашараашыс хаа, ямаршыс бэрхэшээлнүүдхээ айхагүй үсэд абари зантай, үхэр жэлтэй хүбүүн байна даа», – гэжэ сэдхэхбэ.

Ринчин досоохи уйдхар гунигаа гаргахаяа Байгалай эрьсэд ерэжэ, Агваантай уһанда ороһон налуу эрьсэтэй газарайнгаа хажуугаарнь үнгэрхэдөө, хашарһан мүнгэнүүдыс далайн уһа руу шэдээд, тээ хойнонь байһан үндэр эрьс дээрэхи нарһан тужатай тэбсэгхэн өөдэ гараба. Тиихэдээ тэрэ Мэдэгмаагай хэлэһэн бэрхэшээлнүүд болон олон табан юумэн тухай бодомжолно. Энхэ-Нугын хойто тэбсэгэй эрьсын налуушаг үгсүүр тэрээндэ ерээдүйнь бэрхэшээлнүүдыс дабаһан мэтэ... Удангүй тэрэ тэбсэгэй талмай дээрэ гараад, түүдэг носоожо, дүрбүүлэн тойрожо һуһан газартаа хүрэжэ ерэбэ. Ногооной ургахаяа болиһон түүдэгэй хуушан һуури харлана. Тэрэ Байгал тээшэ хараад, нэгэ шүүрхэ дээрэ һууба. Тиихэдээ тэрэ энэ үдэрһөө эхилһэн тухашаралгандаа туһа эрижэ, Байгал далайда зальбарна. Байгал аалин номгон... Гэбэшье, долгинуудай хайр шулуунуудыс харшагануулһаар, эрьсэ нэшэн эльбэхэдэнь, хүүсэн аалиханаар соностоод, нэгэ-хэдэн секундын үгэрхэлөөр дахин дабтана. Далайһаа ерһэн алая хэбшээхэн Ринчинэй хасарыс эльбэнэ.

«Боро эдсэндэ, хүлдэ хүсэд хайнаар ороторнь, басагаяа эндэ орхилтой гү, али абаад, Улаан-Үдсэ оролтой гү» гэнэн бодолнууд Ринчинэй уураг тархи соо хөөрсэгэнэлдэжэ, амар заяа үгэнэгүй. «Мүнөө би энэ харюусалгатай асуудал гансааран шиидхэхэ болоод байнаб. Яалтайб? Хүн бүхэн мэдэхэгүй юумэ хэхынгээ урда тээ маргадаг, түдэгэсэдэг, зүрхэ алдадаг гээшэ ааб даа. Тээд Саарма, яаба-хээбэшье, минии түрэхэн үхин ха юм. Тиимэхээ зүрхэ алдаһанай хэрэггүй гээшэл ха. Ядалдаха сагай ерээ хаа, түрэхэн эхэ эгэшэ хоёрни байна бшуу», – гэжэ тэрэ сэдхэхээр, тэбсэгэй талмайһаа аалихан доошоо бууба. Нэгэ сахали далайн захаар урагша, хойшоо ниидэхэдээ, тэрэнэй энэ һанамжа шиидхэбэриис буруушааһыснь гү, али дэмжэһыснь ойлгохын аргагүйгөөр абяа гарана.

Тэрэ Агваанай байдаг гэртэ дүтэлжэл ябана. Наяхан ажалһаа табилга абажа, гэртээ ерһэн Агваан хойто тэбтэгһээ нааша ерэжэ ябаһан Ринчиниис хараад, хорёогойнгоо газаа табиһан онгосотой мотоциклойнгоо хажуудахи һандала дээрэ һууба.

– Зай, нүхэр, ямар шийдхэбэри абааш? – гэжэ Агваан хураба.
– Ешигмаагай басагаяа үншэн үхибүүдэй гэртэ тушаахаань урид – абаашахамни.

– Тон зүб гэжэ һананаб...

– Би гансал Саармын түрэн эсэгэ гэнэн үнэмшэлгэ саарһагүй байнаб, – гэжэ Ринчин халаглангяар хэлэбэ.

– Тон зүб. Тиймэ үнэмшэлгэ саарһанай хэрэгтэй болоходо, бидэ шамайе эсэгэнь гэжэ гэршэлхэбди. Ябаха сагшни дүтэлжэ байна, манайда ороё, – гэжэ Агваан хэлээд, Ринчиние дахуулжа, гэртээ оруулба.

Мэдэгмаа һэриһэн хоёройнгоо хууринуудыс хэлгэжэ байба. Агваан унтадаг таһалгын үүдэндэ ошоод:

– Мэдэгмаа, Ринчин Саармаяа абаашахань. «Мүнөө абаашаагүй хаа, басагаяа үншэн үхибүүдэй гэрһээ абажа шадахагүйб» гэнэ. Нуури-муури, хү угжатай хоохон шэлдэнь хыш даа, – гэнээр, унталгын таһалга руу оробо.

Ринчин Агваанай хойноһоо дахажа ороод, Мэдэгмаада дүтэлжэ.

– Минии басаган, эсэгэдээ таалуулыш даа, – гээд, шэнээр хууриеньсэ хэлгэһэн үхибүүе абаха гэжэ тонгойбо.

– Ринчин, хүлисэ. Тэрэшни манай хүбүүн. Һайнаар ажаглажа хараа һаашни, эдэ хоёр ондо ондоонууд байха. Мансынууд соо байһан эдэнэр шамда томо жэжээрээ, шэг шарайгаараа илгаруулагданагүй. Зай, хажуудамни ерэжэ, басагаяа үбэр дээрээ абажа, таалыш даа, – гээд, Мэдэгмаа һаяхан мансылһан үхибүү хоёр гараараа дороһоонь үргэжэ, хүл дээрээ бодобо.

Ринчин хоёр гараа урагшань һарбайба. Мэдэгмаа басагыень гарнууд дээрэнь табяад:

– Зүүн гараараа дороһоонь дүнгэжэ үргэ, баруун гараараа бэсыень тойруулан тэбэри, – гэжэ заабарилна.

Хадаг абаһан мэтээр эгээн түрүүшынхисэ үхибүү абахаяа байһанаа тэдэнэртэ мэдүүлһэн Ринчин халта аягүйрхэжэ, Мэдэгмаагай хэлэгшээр басагаяа тэбэрибэ. Эсэгэ басаган хоёрой харасанууд түрүүшынхисэ уулзашаба. Ринчин тэрэнэйнгээ хасарта уралаа хүргэбэ. Саарма эсэгэсэ хаража байтараа, «ы-ы-ы» гэжэ абяа гаран, зохидхоноор энэбэ. Ринчин тэрэндэнь хэмгүй олзуурхаһан юумэндэл хабархажа, үшөө дахин энсэлгэхын түлөө уралнуудаа ниилүүлэн, абяа гарган хүхибэ. Саармын дахин энсэхэдэ, Ринчинньсэ энсэлсэбэ.

– Харыг! Ухаа орожо байнал! Али магад, эсэгэмни гэжэ эльгээ-

рээ мэдэбэ гэшпэ гү? Агваанай хаа-яахан тэбэрихэдэ, таалаха гэхэдэ, дурагүйдэгшэл, – гэжэ Мэдэгмаа энсэдэнтэсэ холин байжа хэлээд, үргэлжэлүүлнэ. – Гар дээрээ үлгэдэхэш хүрөө, орон дээрэ... эндэ таби... Яагаад мансылхыенш заажа үгэшүүб...

Мэдэгмаагай Саармыс яажа мансылха, мансыень задалха, хууринуудыень хэлгэхэ гэхэ мэтэ заабари заршамуудыс харуулан хэлэжэ байхада, Агваан тэдэнэй хажууда байбагүй. Ринчин һонирхолтойгоор харана, заабари-заршамуудыень хадуун абана; өөрөөшье мансылна, мансыень задалхадань, Саарма сүлөө болоһон хүлнүүдээрэ эжэ-эхигүйгөөр хабаадажа, хүхюутэйгээр энсэнэ; энэ эрдэмээ түрэнэн эсэгэдэ харуулхадаа, баярлана хэбэртэй. Тэрэнэй хажуудань зэргэлжэ хэбтэһэн Агваанай хүбүүн Саарматай, өөһэдынгөө хэлэн дээрэ хөөрэлдэһэн юумэндэл, абяа үгэлсэнэ.

– Хүлнүүдыень сэхэ табяад, шангаар орёодог байхаш. Тиихэдэшни сэхэ хүлнүүдтэй басаган болохо. Урдандаа эмээлгүйгөөр мори унадаг болгохын тула хүбүүдэй хүлнүүдэй хоорондо зориута монсо-сонсо юумэ хабшуулдаг байгаа. Тиихэдэнь маяа хүлтэй хүн болодог байгаа гэлсэдэг. Тсэд мүнөөнэй эрдэмтэд тэрэниис буруушаажа, витамин болон огородой эдэс хоол дуталдаһанай ашань гэшпэ гэжэ хэлэдэг ааб даа. Урдандаа сагаан эдэсн дээрэ ажамидардаг буярадууд огород таридаггүй байгаа бшуу, – гэжэ байжа Мэдэгмаа Ринчиндэ түрүүшээр шухала хэрэгтэй болохо юумэнүүдыс хэлэбэ.

Энэ үедэ Агваан унтадаг таһалгын үүдэндэ срээд:

– Харагты!.. Ринчин, энэ рюкзак соо басагаяа хуулгаад, ара нюргандаа гү, али энгэр сээжэдэе үргэлхэш, – гэжэ хэлэбэ.

– Юу?! Саарма эд бараан, эдэс хоол бэшэ ха юм!.. – гэжэ Мэдэгмаа сухалтайгаар хэлээд, ташаагаа тулажа, харасаяа гансата зэбүүн хүйтэн болгоодхибо.

– Бү хараагыш даа, ойлгуулхыемни хүлсэгыш. Энэ рюкзагай оёоройнь хоёр шэгшэг харыш, – гээд, Агваан таһа хайшалһан углуу-нуудыень харуулба.

– Юунэй түлөө таһа хайшалбан?!

– Хоёр хүлөө эдэ нүхэнүүдээр бултайлгаад, досоонь һууха бшуу...

– Бү мээнэглэ! Мансытай үхибүү яагаад мэшээглэхэ гээбши?

Агваан зүбшөөһөнөө һамгандаа мэдүүлжэ, үгэ дуугүйгөөр толгойгоо дохёод, саашаа ябашаба. Мэдэгмаа энсэбхилһээр, үбгэсэ харан үдэшэбэ.

– Агва-аан, хүлсэ! Һөөргөө буса!..

– Ринчин гэрэй эзэнтэй тэрэ унтадаг таһалгын үүдэнэй богоһо дээрэ уулзажа, газаа хаяхаяа гаргажа ябаһан рюкзагыень эрижэ

абаад: – Зүбшүү юумэ дурадхааш. Мүлхидэг үмдэ үмэдхэхэбди, хүлдэнь ноохон гү, али сэмбэ шагансаг углахабди. Миний басагаяа үргэлөөд ябахата, таатай зохид байха гэжэ хананаб, – гэбэ.

Агваан оролдожо хэһэн ажалынь Ринчинэй сэгнэхэдэ, баярлажа, энсэбэ. Харин Мэдэгмаа нүдөө бэлтылгэжэ, бэс бэсэ дэмжэлсэһэн эрэшүүлые дураа гутангыар хараба. Ринчин доодо углуунуудынь таһара хайшалһан шэнэбтэр рюкзак үнэрдэбэ.

– Загаһанай нялуун үнэртэй гү? – гэжэ Мэдэгмаа хураба.

– Үгы, үгы, ямаршыё үнэргүй! – гэжэ Ринчин мэгдүүгээр харюусаба.

– Ямаршыё үнэргүй байха. Би магазинһаа хилээмэ болон эдэе хоолой зүйлнүүдые энээн соо хээд, гэртээ асарагшаб. Зай, Ринчин, ябаха сагшһи дүтэлжэ байна, эдэе шанадаг таһалгадамнай ороё, – гэжэ гэрэй эзэн дурадхаад, сэх таһалгадаа оробо.

Ринчин рюкзак Мэдэгмаада үгөөд, Агваанай хойноһоо ошобо. Мэдэгмаа тэрэ рюкзак урбуулжа байжа үнэрдөөд, дүтэхэнэ байһан стул дээрэ табимсаараа, сүлөөгүйгөөр хүлнүүдээрээ хабаадажа, гарнуудаа арбагануулан хүдэлгэжэ хэбтэһэн Саармын хажуудань хуугаад:

– Ээ, хөөрхэйхэн, шиниингээ дамжаһаар хүлдэ орохыеш харадаг һайб даа. Мүнөө шимни эсэгэтэеэ хамта ябахашһи ха юм даа. Хэзээ нэгэтэ бидэ хоёр харалсаха гээшэ гүбди, али үгы гү, магад, харалсаншыёгүй байжа болохобди, – гэжэ аалиханаар гүнгэнэн, нүдэнэйнгөө нулимсые аршаад, шэнэ хууринуудые, мүлхилгын шэнэ үмдэнүүдые, богони түриитэй дулаан болон нимгэн оймһонуудые суглуулшаба.

Агваан һамганайнгаа бэлдэһэн эдэе хоол стол дээрэ табиба. Хоёр эрэшүүл эдээлжэ эхилбэ... Тэдэ хоёрто хөөрэлдэхэ үгэшыё олодогүй... Саармын ябаха болоходо, Агваанай досоо муудажэ, түбэнгисэ хаалгуулһан игсуун хүндэ агаарһаа сүлөөрхэ гэжэ хоолойгоо заһаад:

– Та хоёрые автобусой тогтодог газарта үдэшэжэ абаашахаб, – гэжэ арай ёохон үгэлбэ.

Энэ үедэ Мэдэгмаа хоёр угжада бүлсэдхэһэн хү эдэе шанадаг таһалгаһаа абаад гарахадаа:

– Хуури болон хубсаһануудынь бэлдэжэ, рюкзак соо багтаажэ ядан хээб. Мүнөө холын харгыда ябахаяа байһан Саармые эдэелүүлхэмни, – гээд, унтадаг таһалгадаа оробо.

– Һайн гээшэ, – гэжэ Агваан һамгандаа хойноһоонь баяр хүргөөд, нэмэбэ. – Бидэ та хоёрто хари хүнүүд бэшэ гээшэбди. Ядал-

даха, тухашарха сагай ерэбэл, бидэнһээ хэзээдэшье туһа эрээрэй. Бидэ хэзээдэшье таанадта гараа харбайхабди.

– Та хоёр минии басаганда мүнөөшье туһа хүргэжэ байнат. Би таанадай туһалһые бүхы наһандаа ханажа ябахаб. Басаганайнгаа томо болоходо, таанадта туһалуулһанаа хэлэжэл байхаб, – гэжэ Ринчин найдуулан хэлэбэ.

Хоёр эрэшүүлэй абяа аниргүй болоод, эдсэлжэ, сайлажа хуухада, Мэдэгмаа ерэжэ, тэдэнэй хажуудань хуугаад, эдсэлхэ хоорондоо:

– Үхибүүд угжаар һү уухалаараа унташаба. Яршаа бэшэнүүд юм даа. Саармынгаа үнэн ябаха болоходонь, досоомни муудашаба... Нэгэнийн хэрхэдээ, нүгөөдсээ заабол хэрюулдэг, – гээд, урал дээгүүрээ урихан мийэрэл гүйлгэнэй һүүлдэ, халаглангяар үргэлжэлүүлбэ. – Манай хүбүүн энэ үдэрһөө гансаардахань гэшлэл ха, тийгэнээр дадана ааб даа. Хоюулан эхир үхибүүд мэтээр наадан үндыжэ, томонууд болохо байгаал даа. Ешигмаагай басагаяа үншэн үхибүүдэй гэртэ абаашаха гэжэ ерэхэдэ, шамайе абаашаа, үншэдэй гэртэ тушаалгахагүйб гээ гэхэбди. Бидэ хоёр Ешигмаада хэлэхэ үгэс олохобди даа...

Агваан сарбуугайнгаа часы хараад:

– Түхсэрхээр, ябахаар болобобди, – гээд, тэдэнһээ түрүүн хууриһаа бодошобо.

Мэдэгмаа Ринчин хоёр хууриһаа бодобо. Мэдэгмаа унтадаг таһалгадаа орожо, унтаж хэбтэн Саармые таалажа хэрюулээд, мүлхилгэнэй шэнэ үмдэ үмэдхүүлбэ; нимгэхэн шагансагуудые хүлнүүдтэнь углаба. Нойрыень гэнтэ таһалдуулхадань юм гү, али мүлхилгэнэй үмдэ яаралтайгаар үмэдхүүлхэдэнь дураа гутаа юм гү, Саарма шашхан бархиржа, хажуудахия хэрюулбэ. Хоёр үхибүүд шашхалдаба.

– Аа, хэрибэ гүш, хүбүүмни. Саарма ябахын, хахасахын тэдыдэ шамайе хэрюулбэ гэшлэ, – гэжэ байжа Мэдэгмаа эрхэлүүлээд, тэрэндэ самса болон нимгэхэн малгай үмэдхүүлнэ.

Тийгээд тэрэ Саармада рюкзак дороһоонь тааруулжа үмэдхүүлээд, оёоройн хүхэнүүдээр хоёр хүлнүүдыень татажа гаргаба. Хоёр эрэшүүл Мэдэгмаада туһалаашыггүй хаа, хажуудань ерээд, рюкзак таараба гү, али үгы гү гэжэ һонирхон харана. Мэдэгмаа Саармые рюкзактайн үргөөд, алын хоорондуур баринай һүүлдэ, орон дээрэ табяад:

– Агваан, Саармын габа дороо хээд хуухада, алынь үбэдхөөхгүй таатай нэгэ юумэ хана, бэдэрэ, – гэжэ захирба.

Агваан гэр соогуураа гүйжэ ябажа, богонихон картон, фанерэ асаржа, хамгандаа үгэбэ. Мэдэгмаа тэдэнииснь нэгэ-нэгээр ээлжэ-лүүлжэ байжа, габанууд доронь табяад, рюкзактайнь үргэһэнэйн-гөө һүүлдэ, орон дээрээ дахин хэбтүүлээд:

– Эдэшни тааранагүй, дан хатуу байна. Минии хуушаншаг плати оронойм бүхээгтэ байха, тэрэниис асара, – гэжэ үбгэндөө хэлэбэ.

Агваан гүйдэлөөрөө ошоод, хамганайнгаа платиис асарба. Мэдэгмаа тэрэ платияа монсогойлжо, габанууд доронь табиба. Ринчинэй рюкзак соо һуулгаһан басагаяа урдаашье, арадаашье үргэлөөд үзэхэдэнь, тэрээндэ үбгэ хамган хоёр туһалалсана.

– Басагаяа урдаа үргэлөөд ябаашам һураггүй дээрэ гээшэл ха, хоюулан нюур нюураа харалсажа, хөөрэлдэжэ ябахабди, – гэбэ Ринчин.

Саарма эсэгынгээ нюур харахадаа, гансата абья аниргүй боло-шобо. Орон дээрэ хэбтэһэн тэдэнэй хүбүүншье шашхахаяа болибо. Агваан Ринчинэй үргэлөөд ябадаг сүүмхыснь абаба.

– Хараба, шагнаба гүт, эдэ хоёрой үгэсэн байжа хөөрэлдэхыс: нэгэнииснь харгыдань хайн ябахыс, нүгөөдэнь гэртээ хайн үлэхыс? – гэжэ Мэдэгмаа энсэдэнтэсэ холин байжа хэлэбэ.

Хоёр эрэшүүл, һубарилдаһаар, газашаа гараба. Мэдэгмаа мансытай үхибүүгээ тэбэрсэд, тэдэнэй хойноһоо яараба. Агваан хорёогойнгоо үүдыс нээгээд, Ринчинэй сүүмхыс онгосодоо хэжэ, мотоциклоо хүршэгэнүүлбэ. Ринчин хорёогой газар гараад, үхибүүгээ тэбэриһэн Мэдэгмаас хүлэбэ.

Мэдэгмаа Ринчиндэ ерэжэ, мансытай хүбүүгээ рюкзак соо һуул-гаһан Саарма басаганда дүтэлүүлээд:

– Та хоёр хөөрхэйнүүдни, бэс бэстэсэ мүнөө хахаса болобот. Томо болоходоо, та хоёр бэс бэсэ танихагүй байхат. Гэбэшье, Саарма Байгал далайгаа харахаяа түрэхэн эхынгээ тоонто нюытаг – Энхэ-Нуга ердэг байгаарай даа. Саарма, харгыдаа хайн ябажа, түрэхэн эсэгын-гээ хото-городойнь гэртэ хүрыш даа, – гэбэ.

Ринчинэй басагантаяа тэрэнэй онгосодонь һуухалаар, хара хүхэ утаа бушхуулан мотоциклой холодожо эхилхэдэ, Мэдэгмаа баруун гараа арбагануулһаар, гэрэйнгээ хорёогой газар үлэбэ.

4

Улаан хиршиисээр баригдаһан, болбосон түхэлтэй, табан даб-хар гэрэй нэгэ үүдэндэ зогсоһон буряад ород хоёр хүгшэдэй хажууда жолоошон таксигаа байлгаад, машинаһаа гарахалаараа:

– Амар сайнууд! Та хоёр хүгшэд, энэ нарай үхибүүнэй хүгшэн эжынэр гүт? – гэжэ асуугаад, харюу хүлээнгүйгөөр: – Намайе, маанадые хэншье угтахагүй, машинынгаа дохёо бү үгэ гээ юм, – гээд, машинынгаа хойто үүдые нээбэ.

Хани хүгшэнтээ хөөрэлдэжэ байһан Мария Михайловна арын һуурида һууһан Ринчиние танижа, бушуухан хажуудань ерээд:

– Би хүдэлмэришэдэй хамтын байрын олон хүнүүдэй эжы гээшэб. Хүбүүгээ үхибүүтэйн угтахал ёһоороо угтабаб! – гэжэ баяртайгаар хэлээд, рюкзактай үхибүүснь Ринчинэй үбэр дээрэхээ абажа, жолоошондо баяр хүргэбэ.

Таксиин жолоошон багаханшье хаа, досоонь пүсхытэр юумэ хэһэн сүүмхэ нүгөө хүгшэндэ барюулаад, Ринчинэй харбайһан харгын түлбэри мүнгэ абаад, һайн һайхание бүгэдэндэ хүсөөд, машинадаа һуужа, хажуу тээхи гэрэлдээ тэдэниие хараһаар, аалиханаар тэндэхээ холодобо.

– Хэдыдэхи дабхарта байра абаа һэмши? – гэжэ Мария Михайловна һонирхобо.

– Хоёрдохи, нэгэл таһалгатай, нэгэл кухнитай юм даа. Байрымни сонхонууд саашаа харадаг...

– Дуулаа, дуулаа һэм. Байратай болохо гээшэ мүнөө сэхэ хэрэг, – гэжэ Мария хүгшэнэй хэлэхэдэ, Саарма абяа үгэхөөр һэрижэ, шашхажа эхилбэ.

Үнинэй нарай үхибүү гар дээрээ абаагүй тэрэ хүгшэн Саармые хаатуулха гэжэ хэлэнэйнгээ үзүүр бултайлгаад, иишэ-тиишэнь түргэ-түргөөр хүдэлгэбэ. Ринчин дүйгүйгөөр басагаяа тэрэ хүгшэнһөө абажа, гар дээрээ үлгыдэхөөр, болбосон түхэлтэй гэрэйнгээ үүдэндэ ерээбэ. Мария хүгшэн подьсздын үүдэ нээжэ, Ринчиние урдаа табяад:

– Бү унаша, доошоо хараад яба. Байрынгаа үүдэндэ хүрөөд, басагаяа намда үгөөрэй, үүдэсэ өөрөө нээхэш, – гэжэ хойноһоонь хэлэбэ.

Саарма эсэгынгээ ябадалда үлгыдүүлһэн шэнги болоходоо, бархирхаяа болиһон аад, алдахагүй гэжэ шангаар тэбэриһэндэнһе гү, али тогтоһондонь дурагүйлхэжэ, дахин бархиржа эхилбэ.

– Саарма, бү бархирыш даа, гэртээ ерээбди, – гэжэ аргадан байжа, Ринчин суургынгаа забһар нүхэ руунь түлхюурээ оруулжа ядан түдэгэсэнэ.

– Намайе үүдэндээ хүлээгээрэй гэбэ бэшэ һэн гүб! Басагаяа бү алда! – гэжэ хэрэлсын гэшхүүрээр өөдөө гаража ябаһан хоёр хүгшэдэй нэгэн – Мария Михайловна дуугарна.

– Өөхэдынгөө байрын үүдэндэ срээбди, – гэжэ Ринчинэй харюусахада: «Хэн бэ?» – гэхэн эхэнэрэй шэнгэн хоолой үүдэнэй саанааа соностобо. – Биб, биб, Ринчин!..

Үүдэн нээгдэжэ, гэрэйнгээ халаад үмдэһэн, урихан шарайтай Ринчимаа тэрэниис угтажа, мэндэшлээд:

– Намда үгыт? – гээд, хоёр гараа харбайба.

– Түрүүн байрадаа ороһууб. Үүдэнэй богон дээрэ юумэ үгэдэг, абалсадаггүй гэжэ урданай ёһо биигшэ, – гэхээр, Ринчин байрадаа орожо, басагаяа Ринчимаада үгэбэ.

Ринчимаа гайхандаа нюдөө хёрбойлгон, уралаа жэмьлгэжэ, рюкзак сооһоо хүлнүүдэ бултайлгалан үхибүүс хараад, вальсын аялга гүнгэнэн, үүдэн багтаа эрьсдэбэ. Хара баганаа олон дүүнэрээ харууһалан абахадаа, дүй дүршэлтэй болоһон Ринчимаагай гар дээрээ үлгэдэн эрьсдэхэдэ юм гү, али вальсын аялга шагнахадаа юм гү, Саарма аниргүй болошобо. Тиэхэдэнь Ринчимаа гансата эрьсдэхээс болижо:

– Эдсэлхээс ханаа бэшэ гү? – гээд, уралаа хасартань хүргэбэ. – Ямар хөөрхэн басаган гэшэб?!

– Тиигээл байха даа, үгы гэбэл, дороо норгоо. Шамайе эндэ байха гэжэ ханаагүйлби, – гэжэ Ринчин баяртайгаар хэлэбэ.

– Ахай орхигшо нүгөөдэ түлхюурыстнай намда үгөөд: «Гэрысьнэ сэбэрлээд бай. Басагаяа асархаяа ябанхай», – гэжэ хэлээ юм. Нээрээ – дороо норгоо хадаа, – гээд, Ринчимаа хэбтүүлхэ газар, хуурилта бүд гэр соогуур хараашалба.

– Эндэ, эндэ асара. Эндэ таби, – гэжэ Мария Михайловна хэлээд, ори гансахан орон тээшэ ошобо.

Мария хани хүгшэнтээ тэдэнэй абаад сэрэн сүүмхэ уудалжа, хуури бэдэрһээр, олобо. Ринчин байра дээрээ эрьсдэжэ байжа хараашална. Тэрэнэй нюур баяраар билтарна. Шала угаагдаһан, хананууд сагаагдаһан, сонхонь хүшэгэтэй болонхой байба. Стол дээрэхи уһатай шэл домбохон соо хуулгалан томошог дэльбэтэй, гоё байхан сэсэг дэлгүүр дээрэхи армянуудһаа худалдажа абаа хэбэртэй. Наяхан сагаадаһан избёосхын үнэр таһалгаар дүүрэн хангалтана. Стол дээрэхи шэл домботой сэсэгэй үнэр избёосхын үнэрыс үгы болгохо гэжэ гэр соогуурнь утажа арюудхаан санзайн үнэртэй холисолдон анхилна. Бушуу түргэнөөр хүдэлжэ, гарайнгаа үзүүрээр гэрэйнгээ ажал хэжэ хураһан Ринчимаа эдэ бүгэдыс хээ юм байна гэжэ Ринчин тухайлжа, сэдхэлдээ бүтүүхэн баярлана.

– Ши, басаган, нарай үхибүү хуурилжа шадаха юм гүш? – гэжэ

Мария Михайловна Саармыс рюкзaгһаа нугалан абажа байһан Ринчимааһаа һурахадаа, хамһалсахаар бэлэн хажуудань зогсобо.

– Шадахаб...

– Хаанаһаа?.. Би шамда туһалалсаһууб, – гээд, Мария Милайловна Ринчимаада хамһалсажа эхилбэ.

– Би олон дүүнэрээ абалсаа һәм даа.

– Зай, зай, дээрэлхүүгээр һураһандамни, намайе хүлисэ. Шамайе хараһан шэнгиб, теед һананагүйб. Ши Ринчинэй хэн болонош? Үлүү асуудал һурабални, үшөө дахин хүлисэ...

– Гэмгүй дөө. Хамтынтнай байрада Ринчинтэй хамта байдаг Баирай дүү гээшэб.

– Ээ-э! Нээрээ, тиимэлши. Эдээлхэ, ундалха сагынь болоһон байха, – гээд, Мария хүгшэн Ринчин тээшэ эрьсэжэ хараба. – Хүхэлтэтэй угжыень асараа гүш?

– Асараа, асараа! – гээд, Ринчин резинэ хүхэлтэтэй хоёр зуун табин граммaй шэл соо хэһэн һү багахан сүүмхэ сооһоо гаргажа, тэрэнэ Мария хүгшэндэ үгэбэ.

Мария хүгшэн шэлтэй һүсэ алыган дээрээ гаргажа, тэрэнэ амталаад:

– Гашалантаа, уулгажа болохогүй. Бусалгажа хүргэһэн уһан бии гү? – гэжэ һураба.

– Би энэ бэсэрээ һү олоод асарһууб, – гээд, Ринчимаа ябадалдаа сеткэ толгойнгоо пулаад хоёрыс абаад, үүдэн тээшэ яараба.

– Ринчимаа, хүлэ! Би шамда мүнгэ үгэһүүб! – гэжэ Ринчин хойноһоонь хэлэбэ.

– Мүнгэн хэрэггүй! Намда бии! – гэхээр, Ринчимаа подъездынгээ гэшхүүрээр доошоо гүйшэбэ.

Мария хүгшэн өөрынгөө баряад ябаһан сүүмхэ уудалба. Ринчин уһа бусалгаха гэжэ эдэе шанадаг таһалгадаа оробо. Мария хүгшэнэй хани тэрэнэй хойноһоо эдэе шанадаг таһалга тээшэ алхалшаба. Тиигээд лэ Ринчинэй гэр соо хүл хөөрсэг эхилшэбэ. Ринчинэй зайн галаар хүдэлдэг плиткэ дээрэ байһан усхабардаагай хабхаг абахада, һаяшаг шараад боллоулһан котледүүдһээ уурал гараба. Хажуудахи кастрюлиин хабхаг абахадань, хартаабхын шорехээ халуун уурал гараадхина. Тэрэнэй гүсын хажуу талыень барихада, гарыень халааба. Сайшыс бэлэн. Тиимэһээ тэрэ Ринчимаагай эдэе шанаад, хүлэжэ байһыень мэдэбэ. Танигдаагүй хүгшэн багахан амһартада хүйтэн уһа кранһаа гоожуулаад, тэрэ плиткэ дээрэнь табиба. Мария хүгшэн тэдэндэ срэжэ, яблоко угаагаад, сайн халбага абаад, тохоногоороо Ринчинэй баруун сарбуус түлхижэ: «Хой-

ноһоом яба», – гэжэ уряд, орон дээрэ хэбтэһэн Саармын хажууда зэргэлэн һууба.

– Найнаар хаража аба, иигээд яблоко хюһажа, үхибүүндээ эдюулдэг байгаарай, сэхэ бэшээр, – гээд, тэрэ хүгшэн сайн халбагаар яблоко хюһажа, тэрэнээ үхибүүнэй аманда абаашаба.

Угжа хүхүүлхэнь гэжэ ханаһан Саарма хүхэлтын бэшэ байхада, хэлээрээ тэрэнииснь түлхижэ аманһаа гаргаад, ууха унда эрижэ, уралнуудаа шоб-шобхон хүдэлгэбэ. Мария хүгшэн сайн халбагаар обойтор хюһаһан яблокоёо Саармын дээдэ урал шударуулан абахадаа, тэрэнээ аман соонь үлөөбэ. Саарма нюдөө анижа байжа, амтыснь үзөөд залгихадаа, амаяа ангайлгаба.

– Саара иимэ эдсэ эдижэ үзөөгүй байгаал хаш. Яблокын амта мэдэхэдээ, амаа ангайлгажа, үшөө эрижэ байхыснь харана гүт? – гэжэ Мария Михайловна хэлээд, хүхюунээр тапаганаса энесэбэ.

– Саара бэшэ, Саарма, – гээд, Ринчин хоёр хүгшэдтэй хамта аалиханаар энесэбэ.

– Саарма, Саарма. Ямар һонин нэрэ гээшэб! – гэжэ Мария хүгшэн тэрэниисэ эдсэлүүлхэ хоорондоо хэлэнэ. – Саарма гээшэ Байгалай халхин бээ...

– Тиимэ, тиимэ, – гэбэ тэрэнэй хани хүгшэн.

Ринчин басаганайнгаа яблокын шюре амтархан эдихэ бүхэндэ, хамһалсаһан юумэндэл, амаяа ангайлгана: залгихадань, аман соогоо сугларһан шүлһөө залгина.

– Ринчин, басагатайшье, нэгэ таһалгатай байратайшье болобо гээшэш. Мүнөө һамга абахашнил үлөө, – гэжэ Мария Михайловна үхибүүдэйнгээ хойноһоо ханаагаа зободог түрэхэн эхэнь мэтээр хэлээд, аниргүй боложо, Саармыс яблокын шюрээгээр эдсэлүүлхэнэй һүүлдэ, үргэлжэлүүлбэ. – Магазин ошогшо энэ басаган нюдэндэмни уриханаар харагдаба. Ажалша бэрхэ, үхибүүдтэ мээхэй гэжэ ажаглабаб. Байрысһ һаяхан сагааданһан избёосхын үнэр гутана. Байрысһни ямар сэбэр болгооб даа? Та хоёрто зорюулжа, армянуудһаа сээсэг худалдажа абаад, стол дээрэхи домбо соош һуулганхай байна. Ши гансааран энэ нарай басагантаяа байхадаа – зобохош. Би сүлөөтэйдөө шамда орожо байхаб. Гэрэйшни ажал хэхэ, басагысһни харалсаха, абалсаха эхэнэр хэрэгтэй. Энэл басага һамга абалши, шамда дуратай гээшэл ха...

– Угы. Намһаа оло дүү юм... Энэ басаган өөрынгөө һананай хүндэ хадамда гарана ааб даа.

– Тиигэжэ бү хэлэ, тиигэжэ бү хана. Инаглахада – һананай илгаа угы юм. Би энэ басаганай зэргэ ябахадаа, дайнһаа бусаһан,

энгэр сээжээрээ дүүрэн орден, медальнуудтай, тулуур тулахан, на-
һаа хорин наһа аха офицертэ дурлашоод, хадамда гараа нэм. Тэрэ
үбгэмни шэг шарайгаар сэбэршье, жэбжэгэр сэхэ бэстэйшье бэлэй.
Өөрын наһанай, мүн нэгэ хэды наһаар дүү эхэнэрнүүд дүүрэн бай-
гаа хааб даа. Тээд тэдэнэр тэрэниис дохолон эрэмдэг гэжэ голоһон
байгаал ха. Тэрэ өөрөөшье намайе түрүүшээр оло дүү, хуби заяан-
дамни жаргал үгэхэгүйб гэжэ ханадаг байгаа. Минии үбгэнтээс зэр-
гэлэн, гудамжаар ябахата, эсэгэ басаган хоёр гэжэ ханадаг, хамга-
ниинь гэжэ мэдэхэдээ, намайе тэнэг басаган гэжэ хэлсэдэгшье нэн...
Би тэрээндэ хадамда гараһандаа, огтошье халаглагшагүйб. Минии
хүдэлжэ байһан ПВЗ-дэ парторгоор олон жэлдэ хүдэлөө юм.
Хүбүүн басаган хоёртой болоо нэмди. Тэдэнэрни холын хото-горо-
дуудта мүнөө байдаг. Намайе сугтаа байхыс гэртээ уридаг. Би эн-
дэхээ... үбгэнэйнгөө мүнхэ нойроор нойрсоһон газарһаа хайшаа
холо ошохобиб даа? Жэл бүхэндэ үхээрийн газарта ошожо, үб-
гэнэйнгөө хүүрэй хорёо соохиис сэбэрлэгшэб, амиды сэсэгүүдыс
табигшаб; хоюуландаа нэгэ-нэгэ рюмкэ аягалаад, залуу наһаяа дурс-
сагшаб. Нүхэрни үшөө олон жэлдэ ажаһууха аад, хуушан шархаһаа
боложо, хоёр үхибүүдэйнгээ жаргалыс, аша, зээнэрээ харангүй
наһа бараа нэн... Би шамайе сэбэр хайхан артисткадаа дуратай
гэжэ мэдэгшэб. Тээд тэрэшни түрэн үхибүүгээ хаяад, гастрольдо
ябана ха юм. Тиимэ эхэнэрыс манайхяар «кукушка» гэжэ нэрлэгшэ.
Иигэжэ хэлэхэндэмни, хүлисэ намайе, – гэжэ Мария Михайловна
хэлээд, Саармын аманда яблокын пюре хэбэ.

– Эхэнэр хүн гээшэ дээдэ эрдэмгүйшье хаа, гэрэйнгээ ажалыс
жэншэдгүй хэжэ шадаха байха ёһотой. Тиимэхээ энэ залуухан баса-
ганай шинии хамган болоо хаань, бүхы наһандаа жаргалтай хуу-
хаш. Хүдэлмэришэдэй хамтын байрын залуу хүбүүдыс, тэрэ тоодо
шамайе өөрынгөө үхибүүн шэнгээр ханагшаб. Инаглалганда наһа-
най илгаа үгы гэжэ мэдэ! Энээниис би өөр дээрээ үзэхэн байнаб...

«Хамтымнай байрын үүдэнэй харуулшанаар хүдэлдэг энэ хүг-
шэн өөрынгөө жаргалыс жэшээ болгожо, намда хэлэбэ. Бишье
баһал эрэмдэг болонхой гээшэб. Гүлмэр залуухан Ринчимаада
бүхы наһандань жаргал үгэхээс мэдэнэгүйб. Һанаагаа намда зобо-
ходоо, намайе тэрээнтэй хамтарха хаа гү гэжэ «инаглалда наһанай
илгаа үгы гэнэ» гээшэ ааб даа», – гэжэ Ринчин сэдхэжэ, Мария
Михайловнагай заабари-заршам хэлэхыснь дуугай шагнана.

Мария Михайловна яблокын хахадыс хюһажэ, Саармыс эдсэ-
лүүлээд, баяртайгаар өөгшөөн мийһэрхэнэйнгээ һүүлдэ:

– Ринчин, басагандаа эды шэнээниис эдсэлүүлдэг байгаарай.

Магазин бүхэндэ үхибүүдтэ эдсэ хоол бэлдэдэг кухнидашые иимэшүү эдсэн хоол элбэг байдаг. Өөрынгөө участогой врачхаа тамгатай, бэшэгтэй саарха абаад, тэндэһээ миинтээр абахаш, – гэбэ.

Энэ үедэ Ринчимаа эдихэ хоол сэткээр дүүрэн хэнхэй юумэ гэртэ оромсоороо, үүдэнэй дэргэдэ гуталаа тайлаад, хүл нүсэгөөр эдсэнэй таһалгада ороходоо:

– Яагаа абяа шэмээгүйбта? Унтаа гү? – гэжэ шэбэнэн хураба.

– Тиигээ, тиигээ. Холын харгыда эсээ, аяшархаал хаш, – гээд, Мария Михайловна үбэр дээрнэ унташаһан Саармыс дүмүүхэнээр орон дээрэ табиба; Ринчин хани хүгшэдыс дахуулжа, эдсэнэй таһалгада оробо.

Ринчимаа магазинһаа абahan юумэнүүдээ тэдэнэртэ харуулжа, сэткэһээ гаргажа, стол дээрэ табиба. Ринчин Ринчимаада баяр хүргэбэ. Мариин хани хүгшэн электроплиткэ дээрэ бусалһан уһан халуун зандаа гү гэжэ шалган, амһартынь барижа үзэнэ; тэрээнһээ халбагаар удхан амтална. Ринчимаа гэртэнэ ороһон хүгшэд болон Ринчиниие столдо һуулгаад, хартаабхын шүрэтэйгээр котледүүдыс блподцэнүүдтэ хэжэ, урдань табиба. Ринчин һэрээ болон хилээмэнэй зүһэмэгүүдыс тэдэнэртэ тараажа үгэбэ. Мария хүгшэн Саармын дороо норгоһон һууринуудыс шала дээрэ хаяһанаа Ринчимаада хэлэбэ.

– Таанад эдсэлэгты. Би эдсэлээд байгаа һэм, һууринуудыснь угаахам, – гээд, Ринчимаа эдсэнэй таһалгаһаа гараба.

– Хараба гүш? Залхуу наа, һуури угаахаяа хойшолуулха байгаа. Иимэл ажалша бэрхэ һамган шамда хэрэгтэй, – гэжэ Мария Михайловна Ринчиндэ шэбэнэбэ.

– Таанад эдсэлэгты. Би хамһалсаһууб, – гээд, Ринчин һууриһаа бодожо, басаганайнгаа һууринуулыс угаалсахаяа ванна руу ошобо.

– Орхигты. Үрөөһэн гараараа яагаад угаахабта, би угаахаб. Танайда ерэжэ, һууринуудыснь, хубсаһануудыснь угаажа байхаб, – гэжэ Ринчимаагай хэлэхыс хоёр хүгшэд элихэнээр дуулаба.

Ринчин зүбшөөһөнөө мэдүүлжэ, толгойгоо дохёод: «Нэгэл аргыснь олохол байхаб, тэдэ яагаад?» – гэжэ сэдхэхээр, сайлажа һууһан хүгшэдтэ бусаба.

Тэдэ хоёрой хөөрэлдөөс дуугай шагнажа байһан Мария Михайловна энсэбхилһээр, хүл дээрээ бодошобо. Тэрэнэй хани хүгшэныснь бодобо.

– Бидэнэр ябахаар болобобди. Басагысшни харабабди. Басагаяа асарһааршни – амаршалнаб! – гэхээр Мария Михайловна эдсэнэй таһалгын богоһодо хүрөөд: – Ринчимаа-а, ерэжэ, хамһалсажа

байгаарайш. Хэрбээ зүбшөөгөө хаатнай, бишье сүлөөтэйдөө ороод гарадаг байхаб, – гэжэ нэмэбэ.

– Зүбшөөл эрихэнэйтнай хэрэггүйл. Танда, таанадта манай гэрий үүдэн хододоо нээлтэтэй байха, – гэжэ Ринчин хэлээд, баяр хүргэбэ.

Ринчимаа нойтон гараа фартугтаа аршааар, ваннааа гаража, унтаж хэбтэһэн Саармын ороной хажуудахи стул дээрэһээ хүгшэнэй сүүмхэ абажа, эзэндэнь үгөөд, баяр хүргэбэ.

– Найнши даа. Найн байгты. Та хоёрто хөөрэлдэхэ, зүбшэхэ юумэн олон хэбэртэй. Дахин уулзатараа баяртай, – гээд, Мария хани хүгшэнтэсэ газашаа гарадаг үүдэн тээшэ ошобо.

Ринчин тэдэнэртэ үүдэсэ нээбэ. Мария Михайловна үүдэнэй богоһын наанань тогтоод, яагаад хү хөөрүүлхэ, бүлсэдхэхые залуушуулда заабарилаад, хоёрдохи дабхарай талмайда гараһан хани хүгшэнэйнгөө хойноһоо яараба.

5

Үхибүүгээ нахихын түлөө ажалһаа болиһон Ринчин газашаа гаража, хилээмэ болон энэ-тэрэ эдэс хоол худалдажа абаха ажалтай болобо. Нэгэ танилайнгаа хуушаржа хахарһан коляска бэлэглэхэдэ, тэрээнииснь мылдэжэ байжа угаагаад, хахархайдань мэдэгдэхээр бэшээр халааһа табяад, гудамжа болон сквер соогуур басагаяа сэбэр агаарта сэнгүүлдэг болобо. Коляска соо хэбтэһэн басаганайнгаа нюур дээрэ хонхо бүлбэнүүр зохёон үлгэбэ. Тэрэ бүлбэнүүр хонхо жэнгирхэдэ, үхибүүень һамааруулжа, үргэхэ нойрыснь хүргэдэг. Коляскатай үхибүүгээ түлхсэд, эдэс хоол абахаяа магазинда ороходонь, уташаг оошорто зогсогшод үрөөһэн гартай хүниие хайрлажа, урдаа оруулдаг болобо.

Ринчин тэрээндэнь олзуулхан амташаба. Тэрэнэй хэды дахин эдэс хоол абахаяа магазин ороходо, наймаашад тэрэниис таниха болоод:

– Наашаа ерэгты! Оошоргүйгөөр абагты! – гэжэ уридаг, далладаг байба. Оошорто зогсогшодой дунда нэгэн тэрэниис һамгатай, үгыснь мэдээгүй аад:

– Эрэмдэг болоһон энэ үбгээс зараад, гэртээ амаржа хэбтэдэг ямар мэхэтэй, ямар ямбатай һамган гээшэб? – гэжэ хамар дороо гүнгэнөөд абаба.

Гэбэшье, тэдэнэр һамгагүй эрэмдэг эрын басагаяа гансааран тэнжээжэ байһыс мэдэхэдэ, яагаад үншэрһыс мэдэхэ гэжэ һэмээ-

хэнээр хүнүүднээ хурагшалаадшыг үзөө, тээд эсэгэ басаган хоёрой үншэрэлгыг мэдэхэ хүн дүтэ наашашыг байбагүй.

Энэ ушарал оршон тойрон ажагуугшадай дунда сахилгаан түргөөр тараба. Нэгэ үдэр хотын газедэй корреспондент тэрэнэй намтар бэшэхээс гэртэнь ербэ.

Ринчин тэрэндэ намтараа хөөрэхээс таһа арсаад:

– Би ямаршыг баатаршалга хээгүйб. Басаганайнгаа хүлыг дүрөөдэ, гарыг ганзагада хүргэхэ эсэгэнь байһан минии нангин уялга гэшэ. Энээн тухай газетэдэ бэшэе хаатнай, эндэ байха аргагүй боложо, хүнэй нүдэнһөө холодожо, хүдөө гү, али хайшааб даа, холын нютаг олохо баатай болохоб. Эсэгэ басаган хоёр тухай статья бү бэшэгты гэжэ гуйнаб, бэшэхгүйб гэжэ үгэсэ намда үгэгты, – гэбэ.

Тиыхэдэнь сэхэ һонин ушарал олобоб гэжэ сэдхэлдээ баярлаһан корреспондент статья бэшэхгүй тухайгаа Ринчиндэ үгэсэ үгэжэ, ажалдаа бусаа һэн. Ринчин зэргэлжэ хоюулан нэгэ орон дээрэ унтадаг басагаяа гар дээрээ абаха, хэбтүүлхэ, эдэлүүлхэ, хуурилха, хуури болон үмдэдэг нимгэн хубсахануудыг угааха гэхэ мэтэ эхэ хүнэй хэдэг ажал ганса гараараа хэхэдэ, шадмар бэрхэ болонхой. Гэбэшэ, тэрэнэй басагаяа угаахадаа ядалдахадань, Ринчимаа ерэжэ угаадаг байба. Тиигээд Ешигмаа ерээд, үншэдэй гэртэ үрдижэ үгэнэ аа гү гэхэн бодолнууд Ринчинэй сэдхэлыг үдэр бүхэндэ зобоожо, Хойто зүгэй сэдбэг хүйтэн орондо ажаллажа байһан түрэнэн эхэ эгшэ хоёртоо бэшэг бэшэжэ, харгын мүнгэнэй ерэхыг хүлээнэ.

Үсөөхэн үдэрэй үнгэрөөшыг хаа, Ринчиндэ саг тогтошоһон шэнгээр ханагдана. Нэгэ үдэр басагаяа коляска соонь хэбтүүлээд, аймагай нэгэ эмхи зургаанда орожо, басаганайнгаа түрэнэн-гараһан данса саарһыг абаад: «Хээсэ ерэхэ мүнгэн бэ? Үшөө дахин телеграмма элгээхэмни гэшэ гү?» – гэжэ сэдхэхээр, байдаг гэртээ ербэ.

Гэрэйнгэ газаахи хандали дээрэ хуугаад, тэдэниис хүлэсэжэ байһан Ринчимаа гүйдэлөөрөө урдаһаань угтажа, амар мэндээс айлдхамсаараа, уриханаар энсэбхилэн, Саармын нюур дээрэхи нааданхай хонхо бүлбэнүүр хургаараа дайраба. Хонхын жэнгирэлдэхэдэ, һэрюун хэбтэнэн Саармын хүхюутэйгээр абяа гаран энсэхэдэнь, Ринчимаа хабархан баярлаад:

– Намайгаа танижа байнал!.. Саармахан, амар мэндэ!.. Хаагуур сэнгээд ербэш? Сэсэрлигхэн соогуур гү? – гэхэ мэтээр хураба.

Хари хүнэй хурабал, тэрэ бэшүүрхэдэг һэн. Нээрээшыг хүлгүүлшэбэ сэхэл таниһан шэнгээр энсэхэдэжэ, Ринчимаада гарнуудаа

арбагануулан үгэлнэ. «Үхин хадаал эхэнэрэй шэнгэхэн хоолойдо дуратай гээшэл ха, намда иитэрээ энсэгшэгүй юм лэ. Хүбүүн хаа, намда энсэжэшье болохо байгаа», – гэжэ Ринчинэй атаархангыар сэдхэжэ зогсоходо, Ринчимаа коляскыень түлхиһөөр гэртэнь ерээд, басагыень коляска сооһоо үргэн абаба.

– Үмдэнийнь – хуурай. Та хоёр нилээн удаан газаагуур сэнгэбэлтэ! – гэжэ хэлээд, Ринчимаа байрадань оромсоороо, мүлхидэг үмдыень шобтолжо, аладаа хабшаад: «Пши-пши. Шээ даа, бэрхэ болохош», – гэхэдэнь, Саарма шала дээгүүр шээбэ.

«Пши-пши» гэжэ басагаяа шээлгэдэг болохо юм байна», – гэжэ Ринчинэй сэдхэн байхада, хэншьёб гэрэйн үүдэ тоншобо.

– Ахай ерээ байха, – гэжэ Саармада үмдыень үмэдхүүлжэ хуулан Ринчимаа мэдээрхэбэ.

Ринчинэй үүдэсэ нээхэдэ, почтальон эхэнэр гэртэнь орожо, мүнгэнэй ерэн тухай извещени, телеграмма үгөөд, гарыень табуулжа:

– Үглөөдэр абаарайгты, – гээд, гэрһэнь гараба.

Мүнгэнэй ерэнэдэ баярлаһандаа, Ринчин телеграмма уншаад, хэды мүнгэнэй ерэһыс хонирхон извещени харашаба. Тиэхэдэнь Саармыс тэбэриһэн Ринчимаа үүдээр гаража ябаһан почтальоной хойноһоо баяр хүргэн хэлэжэ үрдибэ.

– Яараха, үрдихэмни шухала, – гэжэ Ринчин өөрөөшье мэдэнгүйгөөр, хүүлэй үсдэ сэдхэлдээ шэбшэдэг үгэнүүдээ хэлэбэ.

Саармыс тэбэриһэн Ринчимаа тэрэнэй хажууда ерээд:

– Хайшаа яараха, үрдихэ гэбэт? – гэжэ гайхангыар асууба.

– Тон хаядаа Саарма бидэ хоёр минии түрэнэн эжыдэ ошохомнай. Эгшэ эжы хоёр Хойто зүгэй сэдбэг хүйтэн орондо байдаг юм. «Ерэгты. Угтахабди» гэнэн телеграмма эльгээгээ, – гээд, Ринчин басаганайнаа хасар таалаад абаба.

Ходол эдэ хоёртой уулзажа, харалсажа байхаб гэжэ ханадаг, сэдхэлэйнгээ оёорто Ринчинэй инаглалыс бүтүүхэн досоогоо найдан хүлээдэг Ринчимаа эдэнэртэй хахасаха болоһондоо, зүрхэ сэдхэлээ. Гэбэшье, Ринчинэй Саармын эхэхэ тэрьсэдэжэ холо ошохо гэһыс, тэдэнэй хоорондо ямаршыс инаг сэдхэлэй үгы байһыс тухайлан Ринчимаа:

– Тэндэхэ һөөргөө бусаха гүт? – гэжэ хураба.

– Басагаяа тэжээжэ, тэдхэжэ үндылгэхэ, гарыень ганзагада, хулыснь дүрөөдэ хүргэхэ хүн би гээшэ бээб даа. Хэзээ һөөргөө бусахаяа мэдэнэгүйб...

– Һөөргөө бусаагүй хаа, энэ гэр байраяа яахабта?

– Энээн тухай бодоогүй ябанаб... Минии удаанаар ябашоо хаа, ондоо хүндэ энэ квартирысмни үгэхэ болоно. Тиимэхээ, минии хөөргөө бусатар, Баир ахысмни байлганаб гэхэн мэдүүлгэ-расписка бэшжэ үлөөхэб. Училицияа дүүргээд, эндэхи поликлиникэдэ ажалладаг болоболшни, шамайс энэ байрадаа байлгажа магад...

Тэдэ хоёрой хөөрэлдэхөөр, Саармыс эдсэлүүлхээр байхада, үдэшын наран хадын саана орожо, газаа боро хараан буужа эхилбэ.

Энэ үедэ Баир бии боложо, эдсэнийн таһалгада оробо. Хоёр эрэшүүл ажал хэрэг тухайгаа ярилдажа эхилбэ. Баир амаралтын үдэрнүүдтэ хотын захаархи зуһаландаа байгшадта тешлцэ болон шэнэ гэр барижа байгаа юм ха.

– Намтай гурба, заримдаа хоёршыс болоод ажал хэнэбди. Яхала олзо ологшобди. Амаралтын үдэрнүүдтэ Саармыс Ринчимаагаар хахюулаад, та бидэнтэй хамта ошолдогты, – гэжэ Баир дурадхаба.

– Болохол байгаа. Тсэд үрөөһэн гартай би хэр сэх юумэ хэжэрхихэбиб даа? Бусадшни олзоёо хубаалдаха болоходоо, намда дурагүй байха, – гэбэ Ринчин.

– Танайл аха татаһан харгы ха юмта, – гэжэ ахынгаа хэлэхыс Ринчимаа тодожо абаад:

– Ахай, эдэшни үглөөдэрһөө ябаха гэжэ байна, – гэбэ.

Баир үргэн хара нидхэсэ буулгажа, нюдэсэ хёрбойлгоод:

– Хайшаа? – гэжэ хураба.

– Хойто зүгэй сэбдэг хүйтэн орон уруу. Ринчин Дабасвич энээн тухай танда хэлэһэн байха, мартаа аалта? – гээд, Саармыс тэбэрийһэн Ринчимаа тэдэ хоёрой хөөрэлдөөндэ хаалта хэхэгүй гэжэ саада таһалга руу оробо.

Баир дүү басаганайнгаа тэдэ хоёрыс өөрһөө холо табиха дурагүйс тухайлбашыс, Ринчинийс эндэ байлгажа, тогтоожо шадахагүйгөө мэдэжэ, аниргүйхэн нууна. Ринчин Баирта сай аягалба. «Ажалаймни багша нарай үхибүүгээ абаад, холын харгыда гарахадаа, тухашарха, ядалдахал даа», – гэжэ ухаан бодолоо гүйлгэн, ханаа үнөөндэ абтажа, сай ууна, тоһотой хилээмэ эдинэ, тиихэдэ Ринчин Саарма хоёрто ямаршыс туһа хүргэжэ шадахагүйгөө мэдэнэ.

– Хэзээ ябаха гэбэт?

– Дээдэ хургуулияа яахабта? – гэжэ Баир хураба.

– Тон хаядаа. Эжынгээ эльгээһэн мүнгыс үглөөдэр абахаб. Ябаха үдэрни амаралтада тудаха хэбэртэй. Дээдэ хургуулияа үргэлжэлүүлхэ, болихоёо мүнөөдөө мэдэнэгүйб.

– Дээдэ хургуулиаа үргэлжлүүлхэ хэрэгтэй, хаяжа болохогүй. Та Ринчимаа бидэ хоёрто хургуулиаа дээшлүүлэгты гэдэг ха юмта. Хаанаһаа, яагаад ошохо гэбэт?

– Эрхүүһээ самолётто хуухабди. Тэндэһээ – Шэтэ, Шэтэһээ – Якутск, харгымнай тойруушаг байна...

– Танай ябаха гэнэн шалтаг мэдэнэб. «Зуун түхэригтэй байнхаар, зуун нүхэдтэй байгаашань дээр» гэлсэдэг. Эжыһээ мүнгэ дэмы эрибэт, би үгэхэ байгааб. Та намда... бидэндэ ходол туһалжа байдагта...

– Үгы, үгы! Олон дүүнэртэй ха юмши, тэдэнэртээ хургуули хүүлэхэдэшни, хубсалуулхадэшни, мүнгэн хэрэгтэй болохо. Эжыһээ харгын лэ мүнгэ эрсэлби даа...

– Салинһаа гадуур, танай һайгаар ажалай һүүлдэ калым хэжэ, яһала мүнгэ олоноб. Ябаха гэжэ шиидээ ха юмта даа. Би таанадые үдэшэжэ, Эрхүү ошолсоод, самолётто хуулгахаб.

– Өөрөөһье ошохолби даа. Эндэһээ үдэшэжэ, поезддо хуулгабалшни, хүрэхэ газартаа хүрэнэ бээб...

Саармые тэбэрижэ, эдээнэй таһалгын үүдэндэ бии болоһон Ринчимаа:

– Би таанадые үдэшэжэ, Эрхүү ошолдохоб, – гэбэ.

Саарма хүхэлтэеэ шоб-шобхон хүхэнэ. Тэрэ холын харгыда гарахаяа байһанаа хаанаһаа ойлгохоб даа? Тээд нэгэ орон дээрэ эсэгэтэеэ зэргэлжэ унтадаг хадаа Ринчимааһаанье үлүү дүтөөр ханагдадаг хүнийн болоһон Ринчиндэ гараа харбайба.

– Ринчимаа, басагыемни намда үгыш даа? Намайе эхэ мэтээр ханадаг болошоо юм, – гэжэ Ринчинэй гуйхада, Ринчимаа Саармые эсэгэдэнь үгэбэ.

Ринчин басагаяа абажа, зулайснь үнэрдөөд:

– Үгы бэд даа, ахашни бидэниие үдэшэхэл, – гэбэ.

– Би заабол таанадые үдэшэхэб! – гэжэ сугтаа Якутск хүрэтэр ошохоор бэлэн байһан шэнгээр Ринчимаа хэлэбэ.

– Эрхүү хүрэтэр бэшэ, эндэхи түмэр харгын вокзал хүрэтэр үдэшөөрэй даа, – гэжэ Ринчин зүбшөөбэ.

– Үгы! – гэжэ Ринчимаа эрид шиидэнгээр хэлэбэ. – Амаралтын үдэр ха юм. Би Эрхүү хүрэтэр үдэшөөд, тэндэхи мединститут хараха гээб. Ерээдүй сагта тэрэ институтта орохо хүсэлтэйб, – гэбэ Саарматай эжэлшэһэн, эсэгэдэнь дурлашаһан, халтаһье тэдэнһээ таһаржа ядаһан Ринчимаа.

Тиигэжэ хүбэлгэн ухаатай басаган тиимэ мэхэ гаргаба бшуу.

– Эрхүү хүрэтэр үдэшөөрэй даа. Энэ училищияа дүүргээд, мэр-

гэжэлээ дээшлүүлжэ саашаа нураха гэгхэн хүсэлшнни намда найшаагдана. Мүнөө би та хоёрто хэлэхэ юумэтэйб. Ешигмаа гү, али танилнуудынь бидэ хоёрыс бэдэржэ ерэхэдээ болохо. Тиигээ хаань, минии... маанадай... хайшаа ошоһые хэндэшыс бү хэлээрэйгты, хаягысмни бү үгөөрэйгты, – гээд, Ринчин аха дүү хоёрыс ээлжэлүүлэн харашаба.

– Шэхэтэйшыс, аматайшыс хүндэ таанадай адрес-хаягыстнай хэлэхэгүйбди! – гэжэ Ринчиниис Ешигмааһаа холодуулжа, өөртөө бүри дүтэ болгохо гэгхэн хүсэлтэй Ринчимаа баяртайгаар хэлэбэ.

Баир зүбшөөһэнөө тэрээндэ мэдүүлжэ, толгойгоо дохибо. Ринчин басагаяа Ринчимаада үгөөд, аха дүү хоёртой зүбшэн байжа, холын харгыда абаад ябаха шухала юумэнүүдээ саарһан дээрэ бэшэжэ оробо.

ТАБАДАХИ БҮЛЭГ

1

Үдэшын наранай жаргаха үсэр ажалаа дүүргэһэн Баирай цехэй дарга, хамтын байрынь вахтёр хүгшэн болон нэгэ хэдэн хүнүүд гэрэйн хажууда сугларжа, Ринчин Саарма хоёрыс холын харгыда үдэшэбэ. Ринчимаа ахатаяа хамта тэдэнтэй «Наушка-Иркутск» поезддо хуужа, амаралтын үглөөгүүр Эрхүүгэй түмэр харгын вокзалда бууба. Тэдэнэр тэндэһээ таксида хуужа, Эрхүүгэй аэропортдо ерээд, Яхад ниидэхэ самолёдыс яһала удаан хүлэсбэ.

Яхад ниидэхэ самолётдо пассажирнуудай хуухыс соносхобо. Баир Ринчинэй томошог чемодан багажда тушаагаад, баряад ябадаг багахан сүүмхыснь үлөөбэ. Хүнүүд хойно-хойноһоо оошорто зогсожо, саашаа ородог үүдээр гаражал байна. Ринчин Агваанай үгэһэн рюкзак гаргажа, басагаяа мүлхидэг үмдэтэйнь тэрээн соо хуулгажа, хоёр хүлнүүдыснь доодо соорхойнуудаарнь гаргаад, тэрэнээ сээжэдээ үргэлбэ. Ринчимаа тэрэнэй урда, хойнонь орон гүйжэ, рюкзагайнь хабтагар бүд ооһор дала мүртэнь заһабарилан жэгдэлнэ; рюкзагайнь доодо соорхойгоор ханжахан Саармын хүлэй оймһоной түриинүүдыс дээшэнь татана.

Билет шалгадаг эхэнэр урдаа үхибүүгээ үргэлһэн Ринчинийс хараад, мээхэйгээр энсэбхилэн, самолётдо хууха хүнүүдтэ хандажа:

– Сээжэдээ үхибүүгээ үргэлһэн хүнийс оошоргүйгөөр урдаа табигты! Үхибүүгээ урдаа үргэлһэн хүн бултанһаа урид орогты! – гэжэ хашхарба.

Ринчимаа Саармын хоёр хасарыс энхэрэн таалаад, Ринчинэй баруун гар бариха гэгһэн аад, хайн гартаа бариһан багахан сүүмхыснь хараад, хүлэйнгөө улымынүүд дээрэ үндыжэ, эсэгын хасар таалаба. Ринчимаагай уралнууд тэрэнэй хасарыс халуухан улыһаар хайраад абаба. Баир харгыдань хайнийс хүсэжэ, альгаараа Саармын нюрга болон Ринчинэй ээм мүрыс эльбээд абаба.

Удангүй самолёт аалиханаар байраһаа хүдэлэн, ниидэлгын зурууд дардам харгын эхиндэ хүрэжэ тогтоод, мотороо хүсэтэйгөөр хүнхинүүлээд, угза-тагза гэгһээр, урагшаа гүйшэбэ. Самолётдо хуугшадыс үдэшэгшэд гарнуудаа арбагануулна. Ринчин нюураа иллюминаторта няажа, үдэшэгшэ хоёрто хаана хууһанаа мэдүүлхэ гэбэ. Тээд Ринчимаа Баир хоёр харагдабагүй. Ринчин рюкзагтай басагаяа сээжэһээ абажа, түрүүн үбдэг дээрээ табяад, тэрэнэйнгээ дороһоо дүнгэн тэбэрибэ. Хажуудахи зэргэлээ хуурииснь эзэлжэ хуу-

нан наһатайшаг эхэнэр рюкзагтай басагынь хараад, өөгшөөнгээр энсэбхилбэ.

Самолёт асфальт харгыгаар улам түргэдэн урагшаа гүйжэ, газарһаа таһаран, улам дээшээ дэгдэнэ. Самолёдой моторой хүсэтэ хүнхинөөс дуулаагүй Саармын шэхэн дүлииржэ, досоонь аягүй болоходол гээд, шашхан хашхарбань, шубуудай ниидэдэг үндэртэ самолёдой гарахадань, аниргүй болобо.

Ринчин басагаяа үбдэг гар хоёр дээрээ үлгэдэн хамааруулхаяа болижо, нюураа иллюминаторто няагаад, самолёдой ниидэһэн үндэрһөө хүрһэтэ газар дээгүүр үлхэлдэжэ хунаһан хада уула болон хүбшэ тайгыгэ һонирхон харана. Хото руу зурылдаһан хүдөөгэй дардам харгыннуудаар һубарилдан гүйлгэлдэһэн машинанууд хурганай хюмһанай зэргэхэн болошоод харагдажа, орьёлон байһан хүбэн сагаан үүлэнүүд агаарта тогтошоһон юумэндэл тээ доро сайралдана, газарта байһан сагаан шифер хушалтатай хүнэй фермэ болон тосхонуудай гэрнүүдэй оройнууд наранай туяаһаа толоржо, хара торгоор татаһан ниидхэ мэтээр хунаһан харгын хоёр талаар жэрүлдэнэ. Самолёдоор түрүүшынхисэ ниидэһэн эсэгэ басаган хоёрой нэгэн зүүдэ манажа, ханаа амархан унтана, нүгөөдөнь хүзүүнэйнгээ шалатар иллюминатораар шагаажэ, тосхон болон багахан хото-городуудай хаана байдагыгэ мэдэхэ гэхэндэл, анхаралтайгаар харана.

Саарма уралнуудаа шомбог-шомбогхон хүдэлгэбэ. Ринчин Ринчимаагай элһэн саахартайгаар бусалгаад хүргэһэн уһатай шэлэйнгээ хүхэлтыгэ басаганайнгаа аманда абаашаба. Саарма шэлэй хүхэлтыгэ шомбог-шомбогхон хүхэжэ, ундаа харяагаад, дахин унташаба. Гэбэшье, тэрэ уралнуудаа хүхэжэ, зүүдэндээ юушьсб хаража, илдамханаар энсэбхилнэ. «Ай, хөөрхэймни, зүүдэндээ юу хаража баярлабаһи даа? Дороо гансал бү норгоорой. Энэ хабшуу хуурида шамайе хуурайлхадаа ядалдаха байнаб. Хүрэхэ газартаа хүрөөд, дороо норгоболшһи, һайн бэлэй. Тэрэ хүрэтэр тэсэжэ үзыш даа», – гэжэ Ринчин үхибүүндээ ханаагаа зобонгёор сэдхэхэбэ.

Хажуудань зэргэлжэ хууһан наһатайшаг ород эхэнэр Ринчинэй хара булгайр бээлэйтэй зүүн гарынь, рюкзак соо хуулгаһан үхибүүнь хараад, тэдэ хоёрыгэ хайрлашана. Гэбэшье, тэрэ эхэнэр хажуудахитаяа хөөрэлдэхэсэ зүрхэ алдаад: «Өөрынь үхибүүн хэбэртэй. Али нэгэ аюул тодхорто орожо, амиды мэндэ үлэһэн хоёр гээшэл ха. Үгы гэбэл, ямар нэгэ осол тодхорто дайрагдажа, үрөөһэн гартай үлөө байна. Эдэ хоёр ямар хайратайб даа», – гэжэ ханана.

Тэдэнэй хажуугаарнь хуугшад үни холын танилнууд мэтээр

хөөрэлдэнэ... Басагаяа үбдэг дээрээ хэбтүүлжэ унтуулхан Ринчин эгэшэ хүрыгэн хоёройнгоо угтаха, үгы тухай, Ринчимаагай эльгээ-һэн телеграммые тэдэнэй абаһан, үгы тухай ухаан бодолоо гүйлгэжэ, ханаа-үнөөндэ абтана.

– Хүбаан, хаана хүрэтэр нийдэнэш? – гэжэ хажуудань аниргүй һууһан эхэнэр зүрхэсэжэ-зүрхэсэжэ һураба.

– Хойто зүг, – гэжэ Ринчин богонихоноор харюусаба.

– Бишье баһал Хойто зүг нийдэнэб. Тсэд тэндэхи нютаг, нуга-нууд нэрэтэй байдаг бэшэ юм гү?

Тэрэ эхэнэрэй снгэлэн һагад иигэжэ һурахадань, Ринчин аягүй байдалда орожо, сэсэрхэһэн гү, али хөөрэлдэхэ дурагүйгөө мэдүүлһэн шэнги болохолоороо, аягүйрхэбэ.

– Тон зүб һурабат, хүлисэгты намайе. Ошожо үзөөгүй аад, орон нютагай нэрыснь мартажархёоб, үшөө дахин хүлисэгты. Түрэлхидни тэндэхи аэропортдо намайе... бидэ хоёрые угтаха юм. Басаган бидэ хоёр түрүүшынхисэ самолёдоор ошожо ябанабди.

– Хари, хари, дэн лэ һаа самолёдой онгоошхоор харанаш. Ти-хэдэшни түрүүшынхисэ нийдэжэ ябаһан хүн гэжэ мэдэбэб. Би хүрыгэ басаган хоёртоо Мирнын хажуудахи Алмазана ошожо ябанаб. Басаган биологиин, хүрыгэн физикэ-математикийн эрдэмүүдэй кандидадууд юм.

– Аа-а, дээдэ хургуулинуудта багшална ха юм даа.

– Дээдэ хургуулинууд тэндэ үгы, багшалдагышье бэшэ... Юрын лэ хүдэлмэришэд... Урдандаа хубисхалшадые, нюдарган баяшуулые тэндэ сүлэдэг байгаа. Харин мүнөө ута мүнгэ бэдэрэгшэд, пенсидэ гараха дүтэлэгшэд тэндэхи орон нютаг уруу тэгүүлдэг болонхой юм. Харин би басаган хүрыгэн хоёртоо туһалха... нянька болохо гэжэ нийдэжэ ябанаб. Тэндэ үхибүүдэй сад-яслиин байгаагышье һаань, сүлөө һуури байдаггүй; нарай үхибүүтээ саадта ябуулдаг болгохо гэжэ мэдүүлгэ бэшэхэдэнь, нэгэдэхи класста ороһон хойнонь оошорынь хүсэдэг юм ха.

– Аа-а, ойлгостой... Минии нийдэжэ ошохо газар Верхоянска тэндэһээ холо бэшэ байдаг... юун гэжэ нэрэтэйснь мартажархёоб: ухаан бодол соомни тэрэ нэрэнь урбалдаад, эрьсэлдээд, ханагданагүй. Эгэшэ хүрыгэн хоёрни тэндэ малшад, эжымни тан шэнги тэдэнэй үхибүүдые харалсадаг болонхой юм...

Тэрэ эхэнэр урагшаа түлхылдэһэн хүхэнүүдээ хүбхэлзүүлэн доһолуулжа, хүхюутэйгээр энсэхэ зуураа, альгаараа амаяа мэгдүүгээр бүтүүлээд, унтаж хэбтэһэн Саармые, урда, хойноо һууһан пассажирнуудые хэмээхэн харашаба; тэдэнэр тэдэ хоёрой хөөрэлхэ,

энсэлдэхэд огтолон анхаралаа табингүй, өөхэд хоорондоо хөөрэлдэнэ.

– Тиигээд лэ нянька хэрэгтэй болоно бы? Би хургуулийн учебник соо Хойто зүгэй сэдбэг хүйтэн тэрэ орондо 70 градус хүйтэн болодог, борбилоонууд нийдээн дундаа хүлдэжэ үхэшэдэг гэжэ уншаа хэм.

– Тиимэ, тиимэ. Ехэ хүйтэн орон нютаг юм. Мяха, тоһон, гурил болон огородой эдэе хоолнуудыс Ехэ газарһаа тэндэ самолёдоор, пароходоор асардаг. Тиимэһээ тэндэхи эдэе хоолой зүйлнүүд манай нютагайхиһаа хэды дахин үнэтэй байдаг... ороннууд олон гэжэ дуулагшаб, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

Тэрэ эхэнэр зүбшөөжэ, үгэ дуугүйгөөр толгойгоо хэды дахин дохибо. Ойро зуура тэдэ хоёрой хөөрэлдөөн замхаба. Самолёдой моторой аалидаһаар дуулдахаяа болиходо, үбэлэй сагта агаарта нийдэһэн борбилоогой хүлдэжэ үхэгшэдэл, нийдэжэ ябаһан самолёдни унажа ябана юм гү гэхэн бодолдо абтажа, Ринчин нюдэнэйнгөө шэгшэгээр иллюминатор тэшээ эзэлүүдгүй хараадхиба: самолёдой дали дорохи пропеллернүүд эршэгэнэсэ эрьсэлдэһэн зандаа...

– Хүбүүн, та хоёрыс хүгшэн эхэдээ ошожо ябана – гэжэ ойлгобоб. Басаганайш эхэ тэндэ ажалда оронхой юм бы даа? – гэбэ тэрэ эхэнэр.

– Басаганайм эхэ нютагтаа сүлөөгүй ажалтай... Би дарханай станогой хюрөөдэ энэ гарайнгаа... – гээд, Ринчин халта дуугай болоходоо, зүүн гараа харуулжа: – хургануудаа абхуулшооб. Нарин модошо дарханаар хүдэлөөб... Мүнөө энэ басагаяа түрэхэн эхэдээ харууһалуулхаяа абаашажа ябанаб. Түрэхэн нютагаа бусахадаашье, тэндэ дадаа хаа... үлэхэдөөшье болохоб, юун болоно даа?

– Үдэрэй тодхорто дайралдаһаншни халагламаар байна...

– Энэ хэмэл зүүн гарни баруун гартам туһалдаг. Басагаяа эдэс-лүүлэгшэб, һуурииснь ганса гараараа угаагшаб, эдэсгээшье шанагшаб. Наянай энэ-тэрэ юумэнүүдыс хэжэ һуража байнаб.

– Болоо, болоо. Найн гээшэ! Нарай нялха үхибүүн, шубуунай дальбараа, ан гүрөөлэй инзагад болон гүлгэд түрэхэн эхэхээ таһарха ёһогүй. Энэ дэлхэй дээрэ эхэ хүн, эхэ амитан тэдэнээ орхин хаянгүй тэжээхэ, тэнжээхэ, томо болгохо нангин уялгатай гээшэ... Хүлиэс намайс, үхибүүгээ абаха, харахагүй, ямар тиимэ сүлөөгүй ажалтай эхэ байдаг юм?

– Артистка юм. Үхибүүгээ абаха, харууһалха сүлөөгүй, үдэртөө репетицидэ ябадаг, үдэшэндөө концерт-наада табидаг. Гастро-

лөөр хэдэн долоон хоногто үргэн сэх СССР гүрэн соогуураа, мүн хари гүрэнүүдээр концер-наадаяа харуулжа ябадаг...

– Мм-м даа, үнэхөөрөөл сүлөөгүй ажалтай юм байна. Минии ханахада, хамганшни өөрыгөө сэнгүүлжэ, элдэб олон орон нюта-гуудыс харана гээшэ ааб даа.

– Тиимэ бэшээ, арад зоноо, орон нютагаа сууда гаргана ха юм, – гэжэ Ринчин Ешигмаагаа магтан хэлэбэ.

– Тон зүб хэлэнэш, гэлтэй... Түрэхэн эхэдээ зүб лэ басагаяа аба-ашажа ябанаш. Нангин энэ уялгыс эхэ хүн, эхэ амитан тэжээхэ, тэ-нжээхын түлөө үхэн үхэтэрөө оролдодог гээшэ. Гансал... гансал...

– Гансал гээшэтнай юун бэ? Хайрлажа хэлыт, юун гэхэ гээбта?

– Хамганшни хайн ажалтайшыс байг, тсэд түрэхэн үхи хүүгэд, аша, зээнэр, гуша болон дүшэнэр эгээн сэхэ баялиг, эгээн сэхэ жаргал гээшэ. Тиимэхэ нэн түрүүн ажал тухай бэшэ, харин үри хүүгэд тухайгаа бодохо хэрэгтэй. Толкунова, Русланова, Зыкина гэжэ мэдэ-жэ, суутай дуушадыс мэдэгшэб. Удангүй шинии хамганай нэрэ, обог намда дуулдаха аалам?..

– Минии хамган дууладаггүй, харин хатардаг юм даа. СССР орон соогоо, Буряад нютагтаашыс суутай болонхой...

– Аа-а, тиихэдээ срээдүй сагта Галина Уланова шэнги балерина болохо юм бы? – гэжэ тэрэ эхэнэрэй хэлэхэдэнь, Ринчин «Хун шубуу-тай нуур» гү, али «Щелкунщик» гэдэг баледтэ хатардаггүй, харин эгээлэй юрын ансамбльда хатардаг хамгаяа магтажа байханаа ойл-гоод, хөөрөлдөөгөө дүүргэхэндэл, самолёдойнгоо иллюминатораар доронь үлхэлдэхэн хэмжэн үүлэнүүдыс, тэдэнэй забхарнуудаар харагдахан хүбшэ тайгатай нүсэгэн хада, уулануудыс харахана.

– Яагаа зохидор унтана гээшэб даа? – гэдэ эхэнэр. – Урдандаа үхибүүдтэ гэрэйнгээ үнээхэ ооһороор шагтагалдаг үлгынүүдыс дархалжа, үлгын дуу дуулажа унтуулдаг хэмди, мүнөө түлхсэд яба-даг дүүжэнтэй тэргэнүүд соо унтуулдаг болонхой. Үхибүүд маши-нын ябадалда, самолёдой нийдэлгэндэ хэжэрүүлжэ, аяшааһаар ун-ташадаг юм даа. Тиихэдээ шинии артистка хамган басаган хоёр бэс бэсхэа холошоог байха болоно. Хэсүүшэг юм ха даа!

– Басаганайнгаа ябадаг болотор эхынгээ байхан газарта үлэхэ ханаатайб. Эжы намайс басагантайм хамта харалсаха болоно: хоёр тэжээбэринүүд ошожо ябана гээшэбди... Би багахан пенси абаг-шаб, тэрэ мүнгөөрөө байдаг байраяа түлэгшэб, эдсэ хоолоо абаг-шаб. Ажалаймни ноёд басаган бидэ хоёрто ганса таһалгатай байра үгөө хэн.

– «Басаган бидэ хоёрто» гэбэ гүш? Намгантаяа суг байдаггүй юм гүт?

– Юун гэжэ хэлэлтэй юм даа, намган бидэ хоёрой гэрнүүд, нэгэ хотодошье хаа, холо-холо байдаг: Намганайм гэр ажалайнь хажууда, минии гэр баһал ажалайм хажууда. Бидэниие юундэ ами амьяараа байдаг юм бэ гэжэ гайханат. Намганайм ажал үдэшэ орой трамвайн, автобусой ябахаяа болиһон хойно дүүрэдэг. Ажалдаа дүтэ гэрнүүднай хэн хэндэмнайшье аша үрэтэй, хайн байдаг юм, – гэжэ Ринчин намган болоогүй Ешигмаагаа аршалан хэлэбэ.

– Үбгэ намган хоёр ами аминдаа байхадаа, гэр бүлэдөө жаргал асардаггүй юм. Намганайнгаа ажалда дүтэшэг байратай болохоёо оролдожо, байһан байраяа андалдаха байгааш, – гэжэ тэрэ эхэнэр тобшолбо. – Сэбэр басагатай байнаш. Түрэхэн эхээс нажааж, гастролёор СССР гүрэн соогуураа, мүн хари гүрэнүүдээр наада харуулхаяа самолёдоор, пароходоор, поездоор болон оро унаагааршье ябаха басаган болохо байна... Ши эрэмдэг болонхойб гэжэ өөрыгөө бү тооло, манай нютагта шам шэнги үрөөһэн гартай Иван хорёо соогоо хоёр байшан гэр өөртөө, басагандаа барья юм. Ши дархан хүн байнаш, мүнөө тэндэ ошоод, барилга хэжэ турша...

Удангүй самолёт Якутск хотын аэродром дээрэ буужа, моторойнь хүсэтэйгөөр хүнхинөөһөө хэриһэн Саарма бархирбашье, харин аргааханаар дуугархадань, бархирхаяа болибо. Тэрэ эхэнэр Ринчинэй рюкзагтай басагатай энгэр сээжэдээ үргэбшэлхэдэнь туһалба.

– Хүндэтэ пассажирнууд, самолёдой моторой замхатар хууринуудтаа хуугты! Пассажирнуудһаа эгээ түрүүн үхибүүтэ урдаа үргэлһэн эрэ хүн эхэтэсэ хамта газашаа гараг! Тэдэниие урдаа табигты! – гэжэ стюардессэ басаганай хэлэхэдэ, тэдэ гурбан бултанһаа түрүүн самолёдһоо бууба. Самолёдһоо буугша эхэнэр тэрэ хоёрто хайн хайханиие хүсөөд, саашаа нийдэхэ самолёдоо мэдэхээс аэровокзал соо ороходоо, Ринчинэй хүлээр нийдэхэ байһанаа мэдээд, пассажирнуудай дунда тэдэниие бэдэржэ үгылөөд, газашаа гараба. Ринчин аэровокзалай газаахи хандали дээрэ басаганайнгаа норгоһон үмдыс хэлгэжэ хууба.

Тэрэ эхэнэр тэдэнэй хажууда срэжэ, гартаа бариһан сүүмхэс хандали дээрэнь табимсаараа:

– Хуурай үмдэ үмэдхүүлжэ байнабши, болоо, болоо. Би таанадай хүлээр нийдэхэ байнаб, харин таанадай хууха самолёт нийдэхэ дүтэлөө, яарагты, түргэлэгты, – гэжэ хэлээд, Ринчиндэ хамһалсаба.

Ринчинэй басагатай рюкзак соогоо хуулгажа, тэрэнэ урдаа үр-

гэлхэдэнь, тэрэ эхэнэр целлофантай нойтон үмдыень чемодан соонь хээд, багахан сүүмхыень баруун гартань барюулба.

Тэдэнэр аэровокзал уруу оробо. Тэрэ эхэнэр багажнаа Ринчинэй чемодан абажа, ниидэхэ самолётонь хуулгахаяа дахуулжа ерээд, хүнүүдэй хойно зогсобо... Ринчин биледээ хармаанһаа гаргаба. Билет шалгадаг эхэнэр тэрэнэй билет халта уншананай һүүлдэ, сээжэдээ үргэлһэн басагыень өөгшөөн хараад абаба.

Хүргэжэ ерэгшэ эхэнэр тэдэнэй чемодан тушаагаад:

– Зай, хүрэхэ гэхэн газартаа хайн хүрэгты, хайн байгты! Хада хадатаяа уулзадаггүй, харин бидэнэр хэзээ нэгэтэ уулзажа болохобди, баяртай! – гэжэ хэлэбэ.

– Хайнта даа, дахин уулзатаргаа баяртай! – гээд, Ринчин самолётто хуухаяа аэропортын үүдээр газашаа гаража байһан хүнүүд тээшэ яараба.

2

Ринчин Саарма хоёрой хууһан багахан самолёт үни удааншье ниидэнгүй, хүдөөгэй тэгшэхэн газар дээрэ бууба.

Рюкзак соогоо хуулган басагаяа сээжэдээ үргэлһэн Ринчинэй самолётдоо буухадань, холо бэшэ байһан аэродромой багахан вокзалай газар зогсоһон үбгэ һамган хоёр Ринчиндэ гүйлдэжэ ерэбэ. Магсар Ринчинтэй гар гараа барилсан мэндэшэлсэбэ. Юмжид Ринчин дүүгээ тэбэрижэ, таалаха гэхэн аад, рюкзакһаань басагыень абажа, эльгэндээ хашан тэбэриһээр, хасарыень үндэбэ. Тиигээд дүүгэйнгээ хасар таалаба... Тэдэнэртэ хөөрэлдэхэ сүлөө заб олдобогүй, юуб гэхэдэ, хоёр эрэнүүл самолётдой багажниһаа чемодан абаад ерэбэ.

– Һуудалшни шалаа байха, халта амаруула даа, Ринчин... Ямар хөөрхэн үхимши, Саарма гэжэ нэрэйтэй бэлэй гүш? Намайе абяагүйхэн хараад байнал... Юрэдөө, нэгэ шуһанайбди, нэгэ яһанайбди гэжэ мэдэжэ байнал, хөөрхэй! – гэжэ Юмжид өөгшөөн эрхэлүүлнэ.

– Нарай үхибүүн хөөрхэн байдаг ха юм. Али шимни үнийнэй нарайлаагүй аад, мартаа аалши?! – гэжэ Магсар шог ёгтойгоор наада гарган хэлэбэ.

– Саарма гэжэ нэрэтэй. Саарма хэндээ адлиб? – гэжэ Ринчин хураба.

– Хамарынь шамдаал адли. Эхыень хараа бэшэб, эхэдээ юугээрээ адлиень мэдэнэгүйб. Үхибүүгээ рюкзак соо хуулгахые ши наана гүш? – гэжэ Юмжид хүхюутэйгээр энсэжэ хураад, дүүгэйнгээ зүүн гарыень һэмээхэн хараад абаба.

– Үгы... Минии нэгэ танил энэ рюкзагайнгаа оёоры соолоод үгөө юм... Эжымни хэр байнаб? Үхибүүдтнай?..

– Эжышни – хайн. Шамайе, бидэниие хүлэжэл байгаа ёһотой... Сонхоороо харажал хуугаа бээ. Үхибүүд яашаха һэм... Үхибүүд үдэр бүхэндэ эдсэлээд, наадаад, томонууд боложол байдаг... Ехэмнай – хургуулиин... Гурбадахиин, – гэжэ үбгэн һамган хоёр бэе бэһээ үрдилдэн харюусаба.

– Та хоёрнай хэр нийдэжэ ербэ гээшэбта, холын харгыда ядалдаа гүт, али бараг байба гү? – гэжэ Юмжид ханаагаа зобонгёор хураба.

– Бараг дөө. Би басагаяа хуурилжа, хубсаһыень һэлгэжэ, эдсэлүүлжэ хуранхайб. Гансал бэеыень угаахадаа хүндэ хамһалсуулагшаб, – гэжэ Ринчин холын харгыда хэды эсээшье һаа, басагандаа ходол ханаагаа зобожо ябаашье һаа, зобожо ядарһанаа мэдүүлэнгүй харюусаба.

– Бидэнэй ошохо харгы болдогтой-солдогтой, самолёдоор нийдэһэнһээ доромье байхадаа болохо, – гэжэ Магсар уридшалан хануулһаар, онгосотой мотоциклдоо хүрэжэ, баряад ябаһан Ринчинэй чөмөдэн багажнигтаа хэбэ.

Юмжидэй мотоциклой онгосо соо хуугаад, Саармые үбэр дээрэ табин тэбэрихэдэ, «ы-ы-ы» гэжэ Саарма бархиржа эхилбэ.

– Энэш намайе ондоо хүн гэжэ бэшүүрхэнэ бэшэ гү? – гэжэ Юмжид хэлээд, гар дээрээ үлгэдэбэ.

– Юмжид эгэшэ, хуурияа андалдая, Саарма намайе үгылөө хэбэртэй, – гэбэ Ринчин.

Эгэшэ дүү хоёр хуурияа андалдаба. Саарма мотоциклой онгосо соо хууһан эсэгынгээ үбэр дээрэ гарахадаа, гансата бархирхаяа болишобо. Тиихэдэнь мотоциклаа хүнхинүүлһэн Магсар Юмжид хоёр энсэлдэшэбэ.

– Харыш, эсэгэсэ үгылөөл! Ямар ухаатай басаган гээшэб! Эсэгэсэ таниха, мэдэхэ болонхойл, – гэжэ үбгэнэйгөө ардахи хуурида хууһан Юмжид хабархан хэлэбэ.

Мотоцикл байраһаа аалихан хүдэлжэ, түргэндөө оробо.

Үнэхөөрөөл хүдөөгэй болдог-солдогтой харгыгаар мотоцикл хойноо хуаа тооһо мушхаруулан гээгэтүүлһээр, шуумайна. Үбһэ ногоон үдхэн, хайн. Газаа халуун байгаашье һаань, һэбшээн һалхин тэдэнэй шюурнуудыс сохин һэрюусүүлнэ.

Удангүй тэдэнэр ара таладаа үндэр модонуудтай, үбэр таладаа нүсэгэн тобогор толгойн үбэртэ арба гаран модон байшантай һуһаалиин фермэдэ дүтэлбэ. Харгын хажуугаархи шэлбэхэтэ модо-

нууд ара таладаа хүбхэнгөөр хушаатай харагдана, – энэнь Хойто зүгнөө үлсэһэн шэмэрүүн хүйтэнһөө аршалдаг ха.

Тэдэнэр хоёр сонхотой ута гэртэ туласа ерээд, хургаагаар хорёолһон хорёогой үүдэндэ тогтошобо. Холбоо ута гэрэй нүгөө талынь хахадта ондоо айл байдаг хэбэртэй. Тэрэ гэрэй хорёогойнь газар гэнжэ болон резинэ мөөрэтэй тракторнууд татаатай байна. Тухайлха янзада, тракторист энэ гэртэ байдаг гэжэ мэдэхээр.

Арбаад наһатай, зургаан хүбүүд, басагад наадаха шэнэ нүхэртэй болоһондоо баяртайнууд юумэ гүйлдэн ерэжэ, тэдэнэй тээ хажуудань зогсошобо. Магсарай хоёр үхибүүд бусадһаа таһаран, эхэ, эсэгэдээ гүйлдэн ерэбэ. Тсэд тэдэ үхибүүд наадаха нүхэрыс бэшэ, харин нарай нялхыс харахадаа, урмаа таһаржа, нэгэнийн духаяа маажабэ; нүгөөдэнь уралаа жэмылгэжэ, тээ холошог байһан нүхэдтөө юушьсб хэлэхэ гээд, дуугай зогсобо. Үбгэн һамган хоёрой мотоциклһаа буужа байхада, гэрэй үүдэн нээгдэжэ, тулууртай, тулуургүй хоёр хүгшэд, дунда наһанай эхэнэрнүүд айлшадыс угтахаяа гэрһээ һубарилдаһаар гараба. Дүүгэйнгээ онгосоһоо буухын урда тээ Юмжид Саармыс тэбэрин абаба.

Һама хүгшэн булганай урда гэрэйнгээ гэшхүүрһээ буугаад, басаганайнгаа тэбэрэд зогсоһон Саармын хасарта уралаа хүргэн таалаад, һүүлдэнь хүбүүгээ тэбэрибэ. Тиихэдэ тэрэ хүбүүнэйнгээ булгайр бээлэйтэй зүүн гар харахадаа, хайрлаа юм гү, али ашаряа эсэгэтэйн харахадаа баярлаа юм гү, – нюдөөрөө нулимса дүүргээд, халаадайнгаа хамсыгаар нюдөө аршаад абаба.

Нүгөөдэ хүгшэн Саармын хасар таалаад, Ринчинэй гар адхан мэндэшэлбэ. Бусад угтамжын ёһо заншал сахижа, амар мэндээс ерэһэн айлшадта айладхаба. Һама хүгшэнэй хүл хүнгэдэшөөд, гэрэйнгээ хэрэлсы хүрэтэр хоёр тээшээ хэлтэгэнһээр алхалшаба. Саармыс тэбэриһэн Юмжид Ринчин хоёр гэрэй хэрэлсыдэ зэргэ ерэбэ.

– Юмжид, хүлсэ! Ринчинийс урдаа таби! Эрэ хүн, холын айлшан гэртэ түрүүн орог! Ши хайшаа яарабан? Шиний гэр ха юм. Айлшанаа урдаа таби! – гэжэ байжа тэдэнэй хойнонь байһан Һама хүгшэн бадашан заабарилна.

– Саарма баһал айлшан ха юм, эжы! – гэжэ Юмжид наада энсэдэ гаргана.

– Тон зүб! Ши дүүгэйнгээ хойноһоо ороорой! Саарма өөрынгөө хүлөөр ябажа шадахагүй айлшан, – гэнһээр, Һама хүгшэн хэрэлсын гэшхүүр өөдэ гараха гэбэ. Тиихэдэ тэрэ һайн хүл дээрээ бүхы бээс тээн зогсожо, тулуураа тулажа, хажуу тээшээ хэлтыгээд, үб-

дэгөөрөө тэнийхээс болиһон үрөөһэн хүлөө урдахи хэрэлсынгээ тэбсэг дээрэ табижа, дээрэн гараба.

Ринчинэй набтархан хэрэлсы дээрэ гарахалаар, нээлтэтэй үүдээр шараһан, шанаһан эдэс хоолой амтатай үнэр гутаба. Ринчин гэртэ ороходоо, угсаралдуулжа ниилүүлһэн гурбан уташаг столнууд дээгүүр табятай эдэс хоол, госхойлгон табиһан хэдэн шэл архи, болор рюмкэнүүдыс хараба. Нэгэ ород эхэнэр ушаагай саанаһаа табагаар дүүрэн бууза баринхай юумэ гараад, уриханаар мийэрэн угтамсаараа, толгойгоороо зангаад:

– Дээшээ, дээшээ, столый эхиндэ гаража һууты! – гэжэ ородоор хэлээд, мангирай үнэрөөр анхилһан халуун буузануудыс столый эхин багта табиба.

Ринчин зааһан һууридань ошожо һуухадаа, ушаагай саана үшөө нэгэ ород, мүн буряад эхэнэрнүүдэй эдэс хоол бэлдэжэ, сүлөөгүй байхыень хараад: «Эндэ хоёр ород айл бии гээшэл ха», – гэжэ тухайлба. Газааһаа ороһон хүнүүдэй залгажа табиһан столнуудай хоёр талаар зэргэлжэ һуухада, сүлөө һууринууд үлэбэ. Энэ хотондо ажаһуудаг, ажалладаг хүнүүд үшөөл ерэхэ хэбэртэй. Ринчинэй зүүн талада Саармыс тэбэриһэн Юмжид үбгэнтэсэ, баруун таладань һама хүгшэн хүршэ хүгшэнтэсэ зэргэлжэ һууба. Бусад тэдээнһээ доошо һууба. Тэдэнэй олонхид эндэхи Туһалбариин ажахын һү-һаалида хүдэлдэг эхэнэрнүүд гэжэ мэдэхээр...

Тэдэниис угтаһан зургаан үхибүүд хотондойнгоо айлнуудаар ябажа, айлшадай ерэнэн тухай дуулгаһан байба. Тиигээд лэ угтамжада урюулһан тэдэнэр Магсарайда һубарилдан сугларжа эхилбэ. Нэгэ наһажаал үбгэнэй Ринчинтэй мэндэшэлсээд, өөрынгөө хүгшэнтэй зэргэлхэдэ, ажалһаа ерэнэн эрэшүүлшье бии болоод, сүлөө һууринуудта һууба. Үнөөхи зургаан үхибүүд һубарилдан гэртэ орожо, һууха һууригүй болоходоо, үүдэнэй хажууда обооролдобо. Гэртээ байһан нохойн һүүл дээрэ гэгшэдэл, Магсарай хүбүүн басаган хоёр зоригтойгоор эхэ, эсэгэдээ дүтэлэн ерэжэ, зогсоно.

Сүхэ гэжэ нэрэтэй хүбүүнэй дүү Алтаана эхынгээ үбэр дээрэ һууһан Саармын нюурай урда гарайнгаа хургануудыс арбагануулан:

– Ыш, ыш! – гэбэ.

Һая болотор Алдартай зэргэлжэ унтадаг, дохёо үгэжэ нүгөөдээсэ һэрюүлдэг, тэрээнтэсэ үрдилдэжэ, Мэдэгмаагай нэгэ хүхыс хүхэдэг, угжаар һү уудаг Саарма багашуулыс харахандаа, баярлаад гү, али урданайнгаа нүхэрыс һанаад гү, – шанга-шангаар энсэбэ.

– Алтаана, Саарма бидэнэй дүү басаган болоно. Удангүй бидэниис дахадаг болохо, – гэжэ Сүхэ хэлэбэ.

– Саарма гэжэ нэрэ юун гэхэн үгэ юм? Магад, Сибирячка гэжэ нэрэ үгэс, – гэжэ Алтаана дурадхаба.

– Саарма Байгалай халхин гэхэн удхатай үгэ юм даа, – гэжэ столдо хуугшадай нэгэн хэлэбэ.

– Халхин шэнги хийдэжэ, улижа, хүүсэжэ, бидэниис дааруулжа ябаха юм гү? – гэжэ Сүхэ дурагүйлхэбэ. – Бидэнэр мүнөө хаяхан Сибирячка гэжэ нэрэ үгэс тухай гэлсээбди.

– Эхэ, эсэгын зүбшөөлгүйгөөр нэрэсэ хэлгэдэггүй юм, – гэжэ Нама хүгшэн мэдээрхэбэ.

– Үхибүүд бүхэндэ ара нэрэ байдаг ха юм даа. Хамаагүй, тии- гэжэ нэрлээрэйгты, – гээд Магсар энсэбэ.

Ринчин хүл дээрээ бодоод:

– Магсар, минии чемодан нээгыш. Тэрээн соо Саармын бэлэг- конфедүүд байха, үхибүүдтэ тараагыш даа, – гэбэ.

Магсар бодожо, чемодан нээгээд, конфетэнүүдые гаргажа, адха-адхаар үхибүүдтэ хубаарилан тарааба. Конфетэдэ хүртэһэн үхибүүд баяр хүргэжэ, хамар дороо гүбэрэлдөөд, наадахаяа газашаа бултадаа гараба.

Нү-хаалиинхид угтамжын нааданда хэдэн час хуухадаа, ээлжээр гээр үрээлнүүдээ хэлээд, үдэшын хамай дүтэлхэдэ, гэр гэртээ тараба. Сүхэ Ринчиниис хүтэлөөд, өөһэдынгөө ажахын үнээдэй, тугалнуудай байрануудыс, тэдээнтэй холбоотой үбхэнэй сарайс харуулба. Үнээдэй шабаана транспортёроор газашаа гаргагдаагыс, рельснүүд дээгүүр түмэр мөөртэй тэргээр үбхэ хажуудахи сарайһаа буруу болон үнээдэй байрада асардагыс, үнээдэй толгой бүхэн доро уһанай болон шэмэтэ тэжээлэй бии болодогыс Ринчин мэдэжэ абаба.

Ринчин үнээдэй байрын хүндэлэбшэ модонуудһаа ханжаһан һэсы дотортой, үргэн томо бүхэнүүдыс түрүүшынхисэ хаража гайхашоод:

– Эдэ юун гээшэб? – гэжэ хураба.

– Үбэлдөө үнээд бүхэниис эдэ бүхэнүүдээр агаарта үргэдэг юм, – гэжэ Сүхэ харюусаба.

– Юундэ?

– Үбэлдөө сэдбэг хүйтэн газарта хэбтэһэн үнээдэй дороһоо хүйтэ абажа, үбдэхгүйн тула. Үнээд дороһоо хүйтэ абабал, ябажа шадахаяа болишодог.

– Пээшэн түлижэ, энэ байрыень дулаасуулдаг юм гү?

– Үгэй. Халуун ууралаар дулаасуулдаг сорготой. Хэды дулаан болоошье хаа, үнээдэй дорохи хабтагай шаланууд сэд хүрэдэг.

Үнээд хүлнүүдээ үбдэгөөрөө тохиилгожо, дороо хээд, хэбгэжэ амардаг, унтадаг гүб даа. Тэрэ үбшэнгыень ямар үбшэн гэгшэб, мартааб. Юрэдөө, хүгшэн эжыһээ дороор дохолшодог, – гэжэ Сүхэ мэдэхэ болоһон юумээс өөрынхээрээ ойлгуулба.

– Тиихэдээ үнээд агаарта хүлнүүдээ һанжуулаад хонодог бы?

– Тиимээ-э, тиим...

Тэдэ хоёр котельнэ болон үнээдтэ бурдууг шанадаг гэртэ орожо хараад, газаашаа гараба. Сүхэ Ринчиндэ ажахыгаа харуулжа, танилсуулжа ябаһандаа баяртай.

– Энэ, – гээд, Сүхэ гараараа заана. – Бэсэ, хубсаһа хунараа угаадаг хамтын бани гээшэ. Доодо модонуудын үмхирөө, үбэлдөө пезшэнгыень хэды түлээшье һаа, һалхин үлсэһэн зандаа байдаг. Бэсэ түргэхэн угаагаа болоод, гарагшабди. Шэнэ монсогор ута модонууды асаржа үгөө. Тээд барижа шадаха хүн үгы. «Модоно дарханшуулы олохобди, элыгээхбди» гэжэ аймагай болон эндэхи Туһалбариин ажахын ноёд срэхэ бүхэндөө һаалишадта хэлэдэг юм даа. Тээ тэрэ брус модонууд хэбтэнэ. Тэндэ «Улаан булан» бариха юм ха. Тээд баригдатараа хэзээ юм? – гээд, Сүхэ гараараа занган, һанаа алдаба.

Эхэнэрнүүд үдэшын һаамда гаранхай, тиимэһээ тэрэ хотоной газаагуур хүнүүдшые харагданагүй. Сүхэ Ринчин хоёрой Туһалбариин ажахын үнээдэй байра болон бусад барилганууды дууһан хараад, гэртээ бусахада, һама хүгшэн ашайа үбэр дээрээ тэбэрсэд, үмдыень һэлгэжэ һууба. Саарма бархирна.

– Энэ хөөрхэймни, бархираад һаланагүй. Юрэдөө, хүгшэн намһаа бэшүүрхэнэ гү, ондоорхоно гү, али би хүгшэржэ, нарай үхибүү абахадаа, дүй дүршэлгүй тулюур болошоо гээшэ гүб, – гэбэ һама хүгшэн.

– Магад, бэшүүрхэнэ, басагамни ухаа оронхой юм даа... Зай, намдаа срыш даа, – гэжэ Ринчин дуугарһаар, үмдэжэ ябаһан гадар хубсаһаа тайлаад, басагаяа абажа, хажуудахи диван дээрэ һууба.

Саарма гансата абяагүй болошобо. Һама хүгшэн уһатайгаар бусалгаад хүргэһэн шэнэ һү хүхэлтэтэй шэлдэнь хээд, хүбүүндээ һарбайба.

– Харыш, ямар һөөл юм, эсэгэсэ танижа байнал! Би хүгшэржэ, үхибүүдтэ гологдожо эхилбэл хаб, – гэжэ һама хүгшэн гомдонгёор хэлэбэ.

– Юу гологдохо юмта? Саарма танда хүсэд һайнаар дадаагүй байна. Удахагүй танай үбэр дээрэһээ буухаяа болихол байха даа, – гээд, Ринчин угжынгаа хүхэлтыень басаганайнгаа аманда абаашаба.

Угжынгаа хүхэлтэ мэдэхэ болоһон Саарма амандаа тэрэниенһ орууламсаараа, уралнуудаа шомбог-шомбог хүдэлгэжэ, хомхой-гоор хүхэшбэ. Эхэ хүбүүн хоёр баяртайгаар энсэлдбэ.

– Тиимэ даа, тиимэ. Үхибүүд үдэр хоног бүхэндэ ургана, харин би хүгшэржэл байна бээб даа. Хүлдэ ороходоо, үбэр дээрэмни тогтохоёо болихол байхаш даа, хөөрхэймни...

– Эжы, бү гомдогты, Саарма эгээ дүтынгөө намайе үгылөө ха юм... Сүхэ ямар бэрхэ хүбүүн гээшэб! Сүхэ бүдүүн хүн мэтээр хөөрөжэ, Туһалбарингаа ажахытай танилсуулжа, үнэсдэй байра болон бусад юумэнүүдэ намда харуулба. Сүхэхээ бэшэ хэн намда хөөрэхэ, харуулхаб даа?

Эхэ хүбүүн хоёрой хөөрэлдэһөөр байхада, Саарма шэл угжатай һүнһөө хахадыень уугаад, унташаба.

– Холын харгыда эсээ байна. Тэндээ хэбтүүлээд, минии хантуузаар хуша. Үдэшын хоол бэлдэхэ ажални эхилбэ. Эдээнэй таһалгада орожо, намда хамһалса, гэлтэй... хөөрэлдэс, – гэжэ һама хүбүүндээ хэлэбэ.

Ринчин басагаяа диван дээрэ хэбтүүлжэ, эхынгээ хантуузаар хушаад, наанань стул табяад, эдээнэй таһалга руу ороходоо:

– Эжы, энэ заал соохи ута столнууд дээрэ байһан эдэс хоолой үлэгдэлтэй амһартануудыс басагантаяа хамһажа хуряба гээшэ гүт? – гэжэ һураба.

– Үгы бэд даа, үгы. Энэ хотоноймнай бэрсэд басагад туһалалсаа юм. Намдаш эдэс бэлдэхэ юумэн үгы, харин гансал халааха хэрэгтэй. Зай, хүбүүмни, зүб лэ эрэбэш. Тэндээ хэр байнабши даа? – гэжэ һама хүгшэн һонирхобо.

Ринчин эжыдээ хамһалсаха үсдөө хотодо нэгэ таһалгатай байра абаһан, хүдэлдэг ажалдаа харуулшан болоһоноо, дээдэ хургуулида һуража байһанаа хөөрөбэ. Түрэнэн эхэдэнь хүбүүнһээ һураха юумэн барагданагүй. Тээдшье олон жэл харалсаа, уулзаагүй хоёрто бэс бэсхээ һураха юумэнүүд олдоол ааб даа. Түрэнэн эхэнь Саармын эхэтэй уулзажа танилсаагүй, эхэ, эсэгэдэнь хадаг табижа, басагаарнь бэри хэхэсэ эрээгүй дээрэнһээ иимэ ушар болоо гэжэ хэлэбэ.

– Юун тиимэ юумэн байхаб даа? Хадаг табилсангүй хамтардаг ха юм. Ешигмаа бидэ хоёр ондо-ондоо ажалтайбди: би модошо дархан, тэрэмни – артистка. Тиимэхээ бидэ хоёрой эрмэлзэл, ажал хүдэлмэри, абари зан тааралдаагүй юм даа. Эжы, Саарма бидэ хоёр таанадай хүзүүн дээрэ тэжээбэри боложо һуухамнай хаш. Минии пенси багашаг юм. Эндэтнай минии хэхэ ажал олдохо гээшэ гү? – гэжэ Ринчин һураба.

«Эрэмдэг болоходоо, хүбүүмни тэрэ басаганда гологдоо гээшэл ха. Тээд үрөөһэн гартай хүндэ найдажа, ямар ажал даалгаха, үгэхэб даа», – гэжэ хүбүүгээ хайрлан сэдхэжэ, хажуудань хууһан Нама:

– Эндэмнай эрэшүүлэй ажал гэхэдэ... үбэлдөө түлэс хахална, уһа асарна, котельниин пээшэн түлинэ, үнээдэй шабааһа газааншань гаргана, үбһэ хулһа үнээдэй байрада оруулна... Зун болоходо, үнээдыс адуулдаг, үбһэ хулһа бэлдэдэг ажалтай, – гэжэ хэлэбэ.

– Ямаршыс ажалай олдобол, хамаагүй – ажаллахаб...

«Үрөөһэн гартай болоһон хүбүүмни ямар ажал хэжэ шадахаб даа», – гэжэ ханабашыс, Нама хүгшэн энэ бодолоо хүбүүндээ хэлэбэгүй...

Үдэшын боро хараан аалихан ерэжэ, гэртэ харанхышаг болоходонь, Нама зайн галаа носообо. Хотонойнгоо үхибүүдтэй наадажа садаһан Магсарай хүбүүн басаган хоёр хубарилдаһаар гэртээ ороод, хара, сагаанаар харуулдаг телевизорээ табиба. Тиихэдэнь Нама зээнэртээ дүтэлжэ, унтаж хэбтэһэн Саарма тээшэ толгойгоороо зангаад:

– Телевизор аалин боллогты, Саарма унтаж хэбтэнэ, – гэжэ шэбэнэбэ.

Удангүй Магсар Юмжид хоёр үдэшынгөө ажал дүүргээд, дүрбэн һамгад, нэгэ эрэ хүниис гэртээ дахуулжа асарба. Тэрэ дары дүрбэн эхэнэрнүүд бэлэн эдихэ, ууха юумэнүүдыс заал соохи стол дээрэ табиба. Тэдэнтэй ерэгшэ эрэ хүн Ринчинтэй дүтэ танилсангаа Буярад нютагай уларил, ургаса таряан болон адууһа мал тухай һурахада, Ринчин республикынгаа радиогоор дуулаһан, газетэ уншажа, бүүр-түүр мэдэхэ болоһон һонинуудаа хөөрэнэ. Һамгад болон гэрэй эзэд тэдэнтэй зэргэлжэ, столдо һуугаад, эдсэлжэ оробо.

– Та, Ринчин, ямар мэргэжэлтэйбта, юугээр хүдэлөө һэмта? – гэжэ тэдэнэй нэгэн архи уужа, эдсэнһээ ама хүрэжэ байхадаа, һураба.

– Нарин модошо дархан байгааб. Зайн галаар хүдэлдэг хiorөөдэ ойлгомторгүйгөөр энэ гарайнгаа хургануудыс гэмэлтээгээ һэм. Тэндэһээ болёод, харуулшанаар хүдэлөөб, – гэжэ Ринчин харюусахадаа, намда ажал дурадхаха аабза гэхэн бодолдо абтаадхина. Тээд тэдэнэй хэнииншыс тэрэндэ хэхэ ажал дурадхабагүй.

– Манай һү-һаалиин хотон зургаан эрэшүүлтэй. Бидэ, эрэшүүл, саһанай хайлахада, шаргын газардагшадал, сезонно ажалтайбди: саг сагтаа ажалай дүүрэхэдэнь, ондоо ажал хэдэгбди. Һаалишад бултадаа дээдэ эрдэмтэй юм. Жэшээн, би шүдэнэй доктор мэргэ-

жэлтэйб, хамгамни хүнэй доктор аад, эндэ миинтээр хүнүүдэй, үнсэ-дэйшье доктор бологшо. Урдань хорёод машинатай, хорёод трактортай томо колхозой ахалагша инженер-механик байһан, мүнөө бидэнэй дунда хоёрхон тракторой эзэн болоһон, хамганһаа багахан салин абадаг хүн бидэнэй дунда бии юм. Юрэдөөл, эрэшүүл хамгадтаа тэжээлгэгшэбди, – гэжэ Магсартай ерэгшэ хүн хэлэбэ.

– Тиигэжэ эрэшүүлээ бү доройтуула. Тэжээлгэгшэд бэшэ, хам-халсагшабди гэжэ хэлэхэ ёһотой юм, – гэбэ Магсар.

«Загаһа, жараахайнууд уһанай гүнзэгы руу, улад зон сэхэ салин-тай Хойто зүгэй орон уруу жүдхэдэг» гэхэн үгэ Ринчин ханахадаа, багшынгаа бага салинтай ажал хаяад, Хойто зүгтэ юрын хүдэлмэ-ришнөөр ажаллахаяа ерэхэн дээдэ эрдэмтэй хүбүүн бэри хоёройн-гоо үхибүүдые һахиха, харахаяа самолёдоор хамта ниидэжэ ерэхэн ород эхэнэрыс ухаандаа оруулаадхиба. Ехэ салин абагшад наһа-найнгаа амаралтада гарахадаа, сэхэ пенси абадаг гээшэ ааб даа.

Магсарай хүбүүн басаган хоёр һэмээхэнээр эдсэнэй таһалгада орожо эдсэлээд, унтаридаа орожо унтаһан байба. Түрэхэн ганса хүбүүгээ эндэ ямар нэгэ ажалда оруулха, ханаандань таарама зо-хидхон басагантай танилсуулжа, бэритэй болохо тухай уураг тар-хийнгаа дүйрэтэр ухаагаа гүйлгэхэн һама аша басаган Саармаяа хэнтэй, хаана унтуулхаяа таһалгаһаа таһалгануудта орожо, гаража байжа хараашална.

– Эжы, ашаяа үбэртэлөөд унтаха гүт?! – гэжэ Юмжид дурад-хаба.

– Тиигэнэл бээзб, намһаа бэшэ хэнтэй унтаха юм, – гэжэ һама баяртайгаар хэлэбэ.

– Эжы, эгэшэ, хүлисэгты... Саарма намһаа бэшэ хүнтэй унта-даггүй, – гээд, Ринчин эгэшэ эжы хоёроо шарайшалан хараба.

– Шолдооншни, тиимэ юм бы? Тиигэбэл, бидэнэй орон дээрэ унтагты, – гэжэ Юмжид дурадхаба.

Басагаяа «шолдоон» гүүлэхэдээ, Ринчин эгэшэдээ дураа гу-таад:

– Басагамни «шолдоон» бэшэ юм. Энээнһээ хойшо басагымни «шолдоон» гэжэ бү хэлэгты! Хотонойтнай үхибүүд басагандамни тиимэ муухай ара нэрэ үгэхэдөө болохо, – гэжэ хэлэбэ.

– Ринчин, хүлисэ намайс. Басагыешни «шолмохон – ухаатай басагахан» гэхэ гэхэн аад, «шолдоон» гэбэлби даа, – гэжэ Юмжид мэдэрбэ.

– Би басагантаяа таанадай орон дээрэ бэшэ, энэ заал соохи ди-ван дээрэ унтаһууб?

Удангүй бултанай унтаридаа орохолоор, Магсар гэр соохи зайн галаа унтарааба. Газаа харанхы болоо... Наяхан гарахан нара үүлэнүүдэй забһараар бултайхадаа, тэдэнэй гэрэй сонхонуудыг гэрэлтүүлнэ. Огторгойн одо мүшэдүүд ониб-аниб гэлдэжэ, нарын толонийе бүришье харуул болгохо гэгэндэл, хүлэмхихэн туяагаа толоруулна.

Нама хүгшэн һүүжэнүүдээ урилжа, толгойдоо хүбүүгээ ажалтай, һамгатай болгохо гэгэн бодолдо абтан, унтанагүй. Ринчинэйшье нойрынь хүрэнгүй. «Пенсидэ гарахын тула ута мүнгэнэй хойноһоо ерэхэн зон эндэ байна. Һүнийн харуулшанай, котельнын гал түлигшын, үхэрэй шабааһа түүгшэдэй, уһа, түлсэ, үбһэ бэлдэгшэдэй ажал эндэ бии аад, бултадаа эзэтэйшье сезонно юм байна. Тэдэнэй хэдэг ажалыс минии буляалдаһанайшье хэрэггүй. Теед намда ямар ажал олдочоб, юу хэжэ шадахаби? Урдамни бэрхэшээлнүүд олон байна даа», – гэжэ Ринчинэй сэдхэжэ хэбтэхэдэ, хэзээдэшье иимэ бүхөөр унтадаггүй Саарма ямар нэгэ һайхан зүүдэ хаража, хүхюутэйнээр энсэбэ. Ринчин басагантаяа хамта энсэлдээд, гэр байраа, унтадаг ороноо үгылэн унтаж ядана хаб гэжэ һанажа хэбтэхээр, унташаба.

3

Ринчинэй үглөөгүүр һэрхэдэ, гэр соо харуул болошоод байба. Хэн гэртээ бии хаб гэжэ мэдэхэсэ шагнаархана. Эдсэнэй таһагта үглөөнэй хоол баряад ажалдаа гарахан басаган хүрьгэн хоёройнгоо хооһон амһарта угааж байһан эхэн хаяхан ханяана.

Ринчин түргэхэн хубсалаад, эдсэнэй таһалгада орожо, эхэсэ мэндэшэлбэ.

– Үүр хираанаар Саарма һэридэг гэжэ хэлээ бэлэйш. Басаганшһи унтажал хэбтэнэ. Утын харгыда хоюулан аяшархажэ, бүхөөр унтабат. Хүн гээшэ унтажэ бээ амаруулдаг юм даа, – гэжэ Нама хүбүүндээ хэлэбэ.

Ринчин газашаа гаража, суухаяа дундалаад, түлсэ бэлдэдэг газарта ерэжэ, хүхын эриһээ хонхойшонхой монсогор модон дүшэ болон обогор шүүрхэнүүдыг тойрон хараашалхадаа, сообон хүхэ олоод, хурса, мохооснь мэдэхэ гэжэ эрхыгээрээ эрииснь халта дараад үзэбэ.

– Мохоошог юм байна. Энэшье олдoo хадаа – болоо, – гээд, тэрэ шүүрхэнүүдыг газарта һуулгаад, хүхэсэ далайжа, шүүрхын толгой дээрэ буулгаба.

Үнихэнэй хүхэ гартаа баряагүй тэрэ түрүүшээр ядалдаба. Тэрэ

баруун гараараа хүхын эшэ дээрэһээ, зүүн гараараа эшын дороһоо дүнгэбэ. Тэрэнэй зүүн гар баруун гарта сэх туһа хэнэгүй. Тиимэһээ баруун гараараа хүхэсэ алдахагүйн тула шангаханаар бажуун барихаяа ойлгобо. Тэрэ удаадахи шүүрхэнүүдые хахалхадаа, хүхэ барилгын дүй дүршэл олоодхибо. Тиихэдээ тэрэ самолёдоор хамта нийдэһэн ород эхэнэрэй: «Толгойгоо эртүүр бү гунхылга. Шам шэнги үрөөһэн гартай хүн хоёр байшан гэр гансааран барья һэн», – гэжэ хэлэһые ханаадхиба.

Һама хүнэй түлэз хахалхые дууламсаараа, сонходоо ерэжэ хараад, түргэхэн хэрэлсы дээрэ гараад:

– Хүбүүмни, түлэз бү хахала! Орхи саашань! Элүүр байһан хүл, гараа сабшахаш! – гэжэ хорибо.

– Эжы, би шүүрхэнүүдые хахалаад үзэбэб. Үе наһаараа барижа ябаһан зэмсэгээ барижа шадаха байбалби, – гэжэ Ринчин олиггүй баяртайгаар хэлэбэ.

– Хүбүүмни, орхи! Эхынгээ хэлэһые дуула, – гэжэ Һама Ринчинэй баярые хубаалдахын орондо хорибо. – Магсар өөрөө хахалха. Хүхэ баридаг лэ байгаа ха юмши, гайхалтагүй!..

Ринчин сообон хүхэсэ хахалһан шүүрхын хажууда табиба. Һама ханаагаа амаржа:

– Хажуудахи баханадаш уһатай угаалниг байха, гар, нюураа угаагаад, гэртэ орожо, үглөөнэй хоол бари, – гэхээр, гэртээ оробо.

Ринчин яаралгүйхэн гар, нюураа угаагаад, үшөө нэгэ туршалга хээд үзэхэ гэхэн бодолдо абтаба. Тиигээд тэрэ газарта хаягша хүхэсэ абаад, гэртэ оробо.

– Эжы, бүлюу бии гү? – гэжэ Ринчин һураһаар, эдсэнэй таһалгада оробо.

– Байхал ёһотой, Сүхын абаагүй хаа... Сүхэ эсэһынгээ зэр зэмсэгүүдые абажа, юу хэгшэ юм, абаашаһан лэ газартаа хаягшал даа, – гээд, Һама модон хайрсаһаа бүлюу гаргаба. – Түрүүн эдсэлээд, һүүлдэнь хүхынгээ эриис хурсадаарай...

– Зай, зай.. – гээд, Ринчин яаралтайгаар үглөөнэй хоол барижа, түрүүн хүхын, удаань эдсэнэй таһалгада байһан хутагануудай эри бүлюудэжэ хурсадхаад, хайшыень эрибэ.

Ринчинэй эжынгээ оёдоллой хайшын эри бүлюудэн байхада, үсэгэлдэрэй угтамжада байһан хүгшэн орожо ерээд, мэндэшэлбэ. Хүбүүн эхэ хоёр зэргэ мэндэшэлбэ. Ёони-һорьмойгоо, залуугайнгаа намтар тухай үдэрөө дууһан хөөрэлдэдэг, бэс бэсдээ ябалсадаг тэрэ хүгшэн Ринчинэй хажууда һуугаад, хайшын эри бүлюудэхыень һонирхон харана. Һама хүгшэн тэрэндэ сай аягалба.

Ринчин эхынгээ хайшые хурсадхаад, эрхыгээрээ эрииснь халта даража шэнжэлээд:

– Хурса болоо. Эжы, норгоһон саарһа хайшалаад туршай, – гэбэ.

– Хайнши даа, – гээд, һама хүгшэн норгодоһон газетэ хүбүүндэ харбайба. Ринчин тэрэнииснь абаха гэжэ байтараа:

– Өөрөө хайшалагты, – гээд Ринчин эхэдээ хайшайа үгэбэ.

– Эринь мохоо байгаа хаа, саарһа жажалха гүб даа, хайнаар хайшалдаг болоо! Түбһэн хүн хайшын эри хурсадхажа шададаггүй, – гэжэ һама хүбүүгээ хани хүгшэндөө хайрхаад абана.

Ерэгшэ хүгшэн шараһан-булаһан эдсэнһээ ама хүрэжэ, аягатай сайһаа уугаад:

– Ши, Ринчин, минии хайша бүлөөдэжэ үгэхэ гүш? – гэжэ һураба.

– Асараарайгты, – гэжэ Ринчин зүбшөөбэ.

Хоёр хүгшэдэй хөөрэлдэнһөөр байхада, саг аалихан үнгэржэ, үдэ болохын урда тээ Магсарай үхибүүд һэрибэ. Тэдэнэй бодожо, нюур, гараа угаагаад, гэртэ орожо, шанга-шангаар хөөрэлдэн, энсэлдэн байжа, үглөөнэй хоолоор үдын хоол хэжэ һуухада, Саарма һэрибэ. Ринчин басагаяа тодожо шээлгээд, үмдыснь һэлгэбэ. Аша басаганайнгаа абяа дуулахадаа, һама сүлөөгүй болоһоноо хани хүгшэндөө хэлээд, заал соо орожо, хүбүүндээ хамһалсаба. Тиыхэдэнь тэрэ хүгшэн хөөрэлдэжэ гү, али хаарта наадажа үшөөшье һуухаад, гэртээ ошохо баатай болобо: һаалишадай үглөөнэй хаамаа дүүргэхэ үсэр һү шэрэдэг машина ерээ. Һаалишад һааһан һүсэ һү-һаалиингаа даргада тушаагаад, үдын хоол барихаяа гэр гэртээ тараба.

Эжынгээ аша басагандaa һү угжажа эхилхэдэ, сообон һүхэ бариһан Ринчин газашаа гараба. Тэрэ гэрэйнгээ хорёогой үүдэндэ Юмжид Магсар хоёртой уулзаба.

– Түлсэ хахалхашни аал, нэгэ хэды үдэр амархаяа яанаш? – гэжэ Юмжидэй, хэлэхэдэ, Магсар Ринчиндэ харюу үгэнгүй:

– Орхи даа, би хахалуужаб, – гэбэ.

– Һүхыстнай хурсадааб. Дарханай һүхэгүй гүт? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

– Дарханай һүхэгүйб. Зүгөөр, хүршэнһөө эрихэдэмни болохо. Дугар хүршэдэ байхадаа болохо. Үгы, ши юумэ дархалха гээгүй аабзаш? – гэжэ Магсар һураба.

Ринчин эгэшынгээ гэртээ орохыс хүлсэгээд:

– Тиигэнэб. Мүнөөдөө ши хэндэшье бү хэлэ. Бааниинтнай доодо

модонууд үмхирэнхэй байна хэн. Мүнөө хаяхана газаатнай хэб-тэһэн гурбан шүүрхэ хахалхадаа, дархaya хэхэл хаб гэжэ ханабаб. Үнинэй хүхэ баряагүй гарни дарха хэхээ зохолно, – гээд, самолё-доор ниидэжэ ябахадаа, нэгэ ород эхэнэрэй хөөрэхэн үрөөхэн гар-тай хүнэй хоёр байшан гэр нютагтаа бариһан тухай дурдаба.

Ринчин үсэгэлдэр Сүхын харуулһан Тобогор хотоной хү-һаа-лиин фермын баани тээшэ ошожо ябахадаа, ара гэдэргээ хараба. Магсар гэртээшье оронгүй, хүршынхи тээшээ ошобо. Ринчин баа-нида хүрэжэ, досоонь орожо, хандали дээрэ һуушаба.

Ринчинэй бааниин үмхирхэн доодо модонуудыс шэнэлэн һэль-бэхэ тухай ухаагаа гүйлгэжэ, духaya маажажа һуухада, бааниин үүдэн нээгдээд, Магсар модон хайрсаг бариһан нэгэ хүнтэй орожо ерэбэ. Үсэгэлдэр угтамжада зэргэлжэ һуугаад танилсаһан эрэ хүн ээм дээрээ үргэлөөд асарһан монсогор модон барюултай хайрсагаа шала дээрэ табяад, Ринчинэй баруун гарыс хоёр альгаараа хашан барижа мэндэлбэ.

– Би дархан бэшэшье һаа, «эрэ хүнэй хүлдэ – эритэ мэс» гэдэг үгөөр, эдэ зэр зэмсэгээр гар үзүүрэй дарха хэгшэб, эдэнээ нанги-наар хадагалагшаб. Бааниимнай доодо модонуудыс шэнэлхэ гэбэ гүш? – гэжэ Дугар хэлээд, зэр зэмсэгүүдээ хэдэг хайрсагханаа Рин-чинэй хүл дор асаржа табиба.

Ринчин доошоо тонгойжо, хайрсагтай зэр зэмсэгүүдыс нэгэ-нэ-гээр дээрэхэнь хараад:

– Дарха хээгүйдөө, гарни зохолно. Бааниин доодо модонуудыс һэльбээд туршахамни. Зүб лэ эдэнээ нангинаар хадагалнаш. Дар-хан бэшэ хүндэ үгөө һааш, зэр зэмсэгүүдысн мохоо болгоод гү, али түгдэлөөд, эмдээд бусаахал. Бахын ханаан далайда гэгшэдэл, мон-согор модоной нэгэ талынь хайжа сабшаад үзэхэмни. Бэлдэхэн модонуудаа бааниин ханануудай доронь оруулхадамни, намда туһалсахат. Хоёр домкрат хэрэгтэй болохо, – гэбэ.

– Турша турша... Шадаха байхаш... «Үхэрэй хэбтэхыс хүлээ-хүлээһээр, хошхоногто хүрэхэ гэхэн һэдэлгэтэй доргон туража үхэбэ» гэгшэдэл, Тобогорой хү-һаалиин фермынхид аймагай сэн-тэрһээ ерэхэ барилгашадыс хүлээгшэбди. Эндэхи бүхы эрэшүүл, эмэгтэйшүүлтээ хамта шамда хамһалсаха, эриһэн юумэнүүдшни хуу бии болгохо... Жэшэнь, бензинээр хүдэлдэг хоморой хюрөө-тэйбди, «ДТ», «МТЗ» тракторнуудтайбди, – гэжэ тэдэ үрдилдэн байжа байрхаба.

Магсар Дугар хоёрой ажалдань амжалта хүсөөд, хэрэгээрээ ошоходонь, Ринчин дарханай хүхын эриис, гар хюрөөгэй шүдэнүү-

дые хурсадхаад, тэдэнээ хүнүүдтэ харуулхагүй гэжэ бааниин үмхиржэ, хухаржа унаһан шала доро нюугаад, гэртээ бусаба.

– Ши хаана иимэ удаан ябаабши? – гэжэ эхэнь угтаба. – Гараа угаагаад, эдсэлэ...

– Газаагуурхи юумыстнай хараашалжа удаашарааб, – гээд, Ринчин столдо һуужа, хапуусын шүлэ уужа эхилбэ.

– Худалаар бү хэлэ, намайе мэхэлхэгүйш. Шамайе баани заһа-барилхань гэжэ Магсар хэлэбэ, шадаха юм гүш?

– Шадахал гэжэ һананаб... Шадахаб...

– Һэ! Шадахаб, шадахаб! Өөрыгөө үрөөһэн гартай болонхойб гэжэ ойлгыш... Хани хүгшэмни шамда хайшынгаа эри хурсадхуулхаяа асараа, гансаһье бэшэ, хоёрые. Һүхэ мадага барихаяа, барилга хэхээс орхи саашань! Харин гар үзүүрэй Һүхэ бүлпөүдэхэ, хайшын эри хурсадхаха гэхэ мэтэ юумэнүүдые хэбэлшни, һураггүй дээрэ...

Ринчин энсэбхилэн, эжынгээ урдаһаань уриханаар хараад, суг хамта самолёдоор нийдэһэн наһатайшаг ород эхэнэрэй хөөрөһэниие дахяад дурдаба, тээд эжынь тэрэ ушартань үнэншгэһэн, болиһониинь мэдэгдэбгүй. Гэбэшье, тэрэ эдсэнэйнгээ таһалга соогоо эрьслдэхэ хоорондоо, хани хүгшэнэйнгөө асарагша хоёр хайша хүбүүнэйнгээ урда табиба.

– Саарма унтаж хэбтэнэ гү?

– Үгы... Үхибүүдтэй наадажа хэбтэнэ.

– Тэрэ хүгшэндэ эдэ хайшануудынь хэзээ хэрэгтэй болохоб?

– Яаралтайл байгаа ёһотой, юумэ оёдог хүгшэн юм.

Ринчин эдсэлжэ дүүргээд:

– Басагамни үхибүүдтэй наадаа хадаа, тэдэнтэй дадалсажа байгаа юм байна, – гээд, хайшануудай нэгыс абажа, эрхыгээрээ эриисень даража, хурса мохоосень үзэһэнэйнгөө һүүлээр, тэрэнээ бүлпөүдэжэ эхилбэ.

Ринчин тэдэ хайшануудай эри хурсадхажа дүүргээд, үхибүүдэй таһалгада оробо. Гурбан үхибүүдтэй наадажа һууһан Саарма эсэгээс харахалаараа, намайе гар дээрээ абыш гэжэ урдаһаань гарнуудаа һарбайба. Ринчин басагаяа абажа, хасарыень таалаһаар, заал соогоо ороод, диван дээрэ һууба. Тиигээд тэрэ басаганайнгаа һуга дороһоонь дүнгэн барижа, хоёр үбдэг дээрээ дэбхэрүүлбэ. Тэрэ заал соохи телевизортэ басагад хатар хэнэ, тэдэниие харахаяа үхибүүд зэргэлээд һууба.

– Саарма, тэдэ басагадые нажаалдажа хатарыш даа, – гээд, Ринчин басагаяа телевизор тээшэ харуулба.

Тиихэдэнь Саарма хүлнүүд дээрээ дэбхэрхээс болишобошье,

толгойгоо иишэ-тиишэнь хүдэлгэжэ, наадагша үхибүүдээ бэдэрнэ. Магсарай басаганай хани басагантаяа тэдэнэй урда гаража, телевизорто хатархан басагадые нажаалдан хатархада, Саарма шанга гэгшээр энэжэ байжа, матаргайгаа нугалан, хоёр тала тээшээ уусаяа үлгэдэн, хүлөө тахимаараа нугалан дэбхэрбэ; заал соо хүхэ энэдэнэй зэдэлшэхэдэ, Нама эдсэнэй таһалгаһаа гаража, ашынгаа хондолзохые хараад, энэдэсэ барижа шадабагүй: хүхэ энэдэн бүришы шангадаба.

Хоёр нугаһаань дүнгэжэ бариһан эсэгынгээ үбэр дээрэ Саармын хондолзохо, дэбхэрхэдэ, Нама хүгшэн Сүхэ хоёр альгаа ташана, хоёр багахан басагад шала дээрэ мухарижа байжа энэлдэнэ. Саарма эдэ бүгэдые харахадаа, альга ташалгые шагнахадаа, шангангаар энээнэ... Булта тэдэнэр хүнэй гэртэнь ороһые ойлгобошьегүй. Хайшануудаа бүлюудүүлхэсэ асарагша хүгшэн тэдээнтэй зэргэлэн зогсоод, баһал альгаяа ташана. Саарма залхуураа юм гү, али эсээ юм гү, гэнтэ дэбхэрхэсэ болибо.

– Үшөө дэбхэрэ... Үшөө хатара, – гэжэ хоёр басагад Саармые аргадана.

– Ороһон бороо болидог, олондо харуулһан концерт дүүрэдэг, – гэбэ Нама.

Хайшадаа ерһэн хүгшэн халаадайнгаа хармаан һуулижа, нэгэ улаание (урданай саарһан мүнгэ) гаргаад:

– Тобогоройхидто концерт-наада харуулһанайш түлөө! – гэжэ хэлэхээр, тэрэнэ Саармын гарта барюулба.

– Түрүүшын концертыншни түлөө, – гэжэ Нама нэмэбэ.

Эдихэ юумэ үгэбэ гэжэ ханаһан Саармын уршытарнь бажууһан мүнгэсэ амандаа абаашахада:

– Энээгээрш амтатай юумэ шамдаа абахаб даа, – гээд, Нама аманһаань саарһан мүнгэ абажа хармаанлаад, Саармаяа үбэр дээрэ абаба.

Ринчинэй бодохо гэжэ үндэгэшэжэ байхада, хүршэ хүгшэн хажуудань ерээд:

– Хүбүүн, һуу һуу, – гэжэ мэгдүүгээр хэлээд, хармаанаа һуулижа, «гурбан улаагшание» гаргажа, урдаа дэлгээбэ. – Гарыешни сайлгахамни. Бэлэг һуугаад абадаг юм...

– Ямар сэх бэлэг юм? – гэжэ иимэ сэх мүнгэ үгэхыень хүлсэгээгүй Ринчин харбайһан мүнгыень абангүй, нюдэнэйгээ шэгшэгээр эхэсэ шэртээд абаба.

– Бэлэгшые гэхэдэ, бэлэг, хайшыем хурсадхаһанайш хүлһэншые гэхэдэ, хүлһэн болог, – гэбэ тэрэ хүгшэн.

– Минии хүбүүн, хүршымни мүнгэ харбайжа байхадань, абыш даа. Хара ажал хэжэ хүлһөө гаргаашьегүй хаа, хайшыень хурсад-хаһанайнгаа түлөө абыш даа, – гэжэ эхынгээ гуйхада, Ринчин мүн-гыень абаха баатай болобо.

– Хотойхо, гарзатахагүй баян хүгшэн байхаб! – гэжэ үнинэй эндэ хүдэлөөд, сэх пенсидэ гараһан тэрэ хүгшэн ама бардамаар дуу-гараад, Ринчинийе ажалтай болгохо гэхэндэл нэмэбэ. – Һүхэ, хайша болон гар хүрөө хурсадхаха харгы шамда нээбэ гээшэб! Хо-тонойнгоо айлнуудаар дууһан ябажа, уран гартай дархантай бо-лообди гэжэ зарлахаб...

– Үгы-үгы, зар тунхаг бү тараагты! – гэжэ Ринчин мэгдүүгээр хорибо.

– Ажал шамда олгожо байхадань, арсажа болохогүй, – гэбэ эхэнь.

– Миниихые гансал бүлюудээд, энэ хотондой айлнуудай Һүхэ мадага бүлюудэхгүй юм аалши? Минии үбгэн ганса хадааһа ха-нада хадажа, хайша болон өөрынгөө эбхэгдэдэг донгорог бүлюу-дэжэ шадахагүй аад, мяха эдихэдээ, бүлхи дааха шүдэтэйб гэжэ һайрхадаг ама бардам, ала салдаган эрын оро юм. Үшөө нютагаа бусая гэгшэл, – гэжэ үбгээ муушалжа байһанаа ойлгоод, тэрэ хүг-шэн аниргүй болошобо.

– Сүхэ, Ринчин нагасынгаа бүлюудэжэ хурсадхаһан эритэй хоёр хайша эдсэнэй стол дээрһээ асаржа, энэ хүгшэндэ үгэл даа? – гэжэ һама зээ хүбүүгээ гуйба.

– Мэнэ, – гээд, Сүхын гүйдэлөөрөө эдсэнэй таһалгада ороходо:

– Хайшын хурса болоһыень мэдэхээс саарһа норгодоод аса-раарай! – гэжэ һама тэрэнэй хойноһоо хэлээд, хани хүгшэндөө хан-даба. – Түрэн нютагаа тиитэрээ тэгүүлээ хадань, үбгээ гансаа-рыень эльгээгыш, сай болон эдэсень шанадаг шамгүйгөөр хэр байгша ааб?

– Баарһан, намгүйгөөр хаана холо ошохоб даа. Үүри нүхэдөө, үргэн сагаан Түгнэ нютагаа һанаа гээшэл ха: һүүлэй үсдэ тэдэнээ дурдадаг, үгылдэг болошоо, – гээд, тэрэ хүгшэн Саармые тэбэриһэн һаматай зэргэлэн һууба.

Сүхэ хоёр хайша асаржа, эзэндэнь үгөөд:

– Саарһан олдоогүй. Минии сүүмхэ соо бэшэгдээгүй хуудаһа-тай тетрадь байха, – гэмсээрээ, хүгшэнэй хориһоор байхада, унтал-гынгаа таһалга руу оробо.

Тэрэ хүгшэн эрхыгээрээ хайшын эринүүдые баяртайгаар дара-хадаа, хурса болгоһыень мэдүүлжэ, толгойгоо дохисогообо. Сүхэ тетрадьһаа таһалһан нэгэ саарһа баряад, эдсэнэй таһалгада оробо.

– Таанад наһатайшуулай хэлэ ама шагнангүй, газаагуур наадагты, – гэжэ һама үхибүүдтэ хэлээд, Саармын хатархыс үшөө дахин хараха дуратай байһан хоёр басагадыс ябуулба.

Сүхэ хүнэгтэй уһанда хээд абаһан сагаан хуудаһа асаржа, хүгшэн эжынгээ хани хүгшэндэ үгэбэ. Тэрэ хүгшэн норгоһон хуудаһа эринүүдыень хурсадхаһан хайшануудаараа хайшалаад:

– Хурса болоо. Бэрхэ тошылошон, бүлшоушэн байнаш, – гэжэ магтаба.

– Хүгшөө, – гэжэ Сүхэ һамада хандаба. – Ринчин нагасада тошыло үргэлүүлээд аймагай сээнтэр эльгээс.

Һама хүгшэн хүмэдхөө буулгажа, нюдөө хөрбойлгоод:

– Юундэ? Гуйраншалхыень гү? – гэжэ дурагүйлхүүгээр һураба.

– Кинодо нэгэ хүн тошыло үргэлөөд, гудамжада ябагшадай хутага, һүхэ бүлшоудэжэ байхыень хараа һэм, – гэжэ Сүхэ харюусаба.

Сүхын тошыло үргэлөөд, гудамжаар мүнгэ олохо тухай дурадхалаа хэлэхэдэнь, һамын хани хүгшэн Ринчин хоёр энсэлдэшэбэ.

– Хэншье шамһаа һураагүй! Газашаа арил саашаа! – гэжэ һама тэрэниис үлдэбэ.

Сүхын үхибүүдтэй наадахаяа газашаа гарахада, наадагша үхибүүдэ үгылһэн Саарма, тэдэнээ дуудаһан юумэндэл, гараа арбагануулба.

– Би Дулмажаб, үбгэмни Буджай гэжэ нэрэтэйнүүдби. Манайда ороорой, Ринчин... бидэ эндэхээ гурбадахи гэртэ һуудагбди... Эринүүдыень хурсадхаһан эдэ хайшануудааршни оронуудай годонуудыс амар хайшалхаб. Һайнши даа!.. Мүнөөдэр хубаари үхэр гаргаха һэн, мартаад байнаб. Тагалсагуудайнь шүрбэһэнүүдыс таһара татаагүйдэнь... ябааб, – гээд, Дулмажаб хүгшэн газашаа гараба.

– Үхибүүд үбгэнэйнь нэрыс һажаалдажа, энэ хүгшэндэ Дулмажаб бэшэ, харин Дулжай гэжэ нэрэ үгэнхэй юм. Бидэшье баһал Дулжай гэлдэдэг болонхойбди, – гэжэ һама хүгшэн хүбүүндэ хэлэбэ.

– Үхэрэй тагалсагай шүрбэһөөр юу хэдэг юм? – гэжэ Ринчин һонирхобо.

– Оёдолшо, уран гартай хүгшэн юм даа. Шүрбэһэ томожо, орын годонуудыс гуталай түрий болгожо оёдог. Шүрбэһэн нийдхэ капронһоо бүхэ байдаг. Нүүлэй жэлнүүдтэ орын сайбар боро годонуудаар оёһон үбэлэй гуталнууд моодно болонхой. Ехэ хотодо, аймагай сээнтэртэшье байдаг хүнүүд энэ хүгшэндэ тиимэ гуталнуудыс оюулдаг. Гэрэйнь үбэртэ годонуудыс элдэдэг модо түнхижэ хэһэн эрыюулгэ бии. Буджай тэрэ эрыюулгэ түлхсэд тойродог, – гэбэ һама...

Наранай доро ороһон хойно Ринчин газраа гаража, амар заяа үгэхээс болиһон үнөөхи баани тээшээ алхалба. Котелнэ заһабарилжа байһан хоёр эрэшүүл энэ-тэрэ юумэнүүдые баряад, тэрэ гэртэ ороно, гарана. Гурбан эрэшүүл үхэр гаргана. Хэдэн хаалишан эхэнэрнүүд гэдэһэ доторыень аршана. Дулжай хүгшэншье тэдэ эхэнэрнүүдэй дунда харагдана. Нэгэ эрэ хүн тонгойжо байжа, тракторой хажуур болон тармуул заһабарилна. Эдэ бүгэдые харахада, энэ хотонойхид өөһэдынгөө хүсөөр шэмэрүүн хүйтэнэй буухаһаа урид, дулаанай сагтыс хэрэглэн, үбэлжэлгэдөө бэлдэжэ, эндэхи ажалаа дууһан хэхыс оролдono. Ринчин тэдэнэртэ хамһалсангүй, баанида сэрэжэ, үмхирһэн модоной утынь хэмжүүр абаба: һэльбэн оруулха шэнэ модонуудаа тэрэ хэмжүүрээрээ хэмжээд, хүрөөдэжэ тайраха, мүн углуу гаргаха газарнуудаа харандаашаар зуража тэмдэглэбэ. Тиигээд тэрэ баанидаа орожо, хабтагай доро нюуһан зэр зэмсэгүүдээ хаража, ханаагаа амараад, хандали дээрэ һуужа, бодолгото болон, барилгынгаа түсэб табина.

«Ажалаа эхилхэ гэхэдэ, гараг тэгшэ бэшэ, харин дарха хэхэдэ, муу үдэр дайралдаба», – гэжэ ханаһан Ринчин бааниһаа гаража, сэлмэг тэнгэрийн хаяас улайруулһаар хадын саана орохо дүтэлһэн наран тээшэ хараад, үбдэгсөө ургаһан үбһэ ногоон соогуур алхалан, Тобогорой хотонһоо холодобо.

«Манай нютагуудта иимэ ногоон ургахаяа яанаб даа? Манай нютагта энэ мэтээр ургахашье хаа, газартаа багтахаяа болиторoo олошоруулһан хонид болон үхэр малай туруунуудта гэшхүүлжэ, үзүүрнүүдээ тэдэнэртэ таһалуулан эдиюулжэ, ута болодоггүй гээшэл ха. Тээд энэ орон нютагта үбһэ сабшажа бэлдэбэл, самолёдһоо бэшэ ямар унаагаар абаашахаби даа? Түмэр харгы, поезд ябадаг байхаяа яагааб даа», – гэжэ Ринчин халаглан сэдхэхээр, дүтэхэн урдаһан горхондо хүрэжэ, эрьс дээрэнь халта һуужа амараад, уһандань орожо, толгой болон бээс угаажа хубсалаад, дахин бодолгото болошобо. «Эндэхи голой уһан манай тэндэхиһээ жэшэшэгүй сэбэр, амтатай байна. Толгой болон бээс мылдэнгүй, энэ уһанда ороходо, толгойм үһэн хахинашаба. Хүнүүдэй хүлөө табиһан газарта хамаг бүхы юумэн халана, хандарна; бүхы юумэн бузарлагдана. Бидэнэй амилжа, амидаржа байһан байгаалияа аршалдаггүй, гамнадаггүй байхада, амитад болон арьяатад яажа аршалха, гамнахаб даа? Энэ горхоной эрьсдэ архиин хоһон шэлнүүд хэбтэнэ, түүдэгэй һууринуудшье харлана. Тобогор хотонойхид зунай сагта энэ горхондоо, үбэлдөө баанидаа орожо, бээс угаадаг гээшэл ха. Би

эдэнэртэ туһа хүргэжэ, үглөөдэрһөө баанин дорохи модонуудыс хэльбээд туршаха байна. Шадаха, үгыгөө өөрөөшье мэдэнэгүйб. Намда гансал бурхан туһалаг...»

* * *

Үглөөдэрнь сэлмэг үдэр тохёолдобо. Эртэ бодоһон Ринчин сонхоороо харан-харан, хүнүүдэй ажалдаа гарахыс хүлсэбэ... Хаалишад үглөөнэй хаамаа дүүргээд, эрэшүүлдээ хамһалсахаяа үбһе хуряалганда гараба. Тобогор хотон соо хон-жэн... Үдэ болотор унтадаг үхибүүдшыс, эртэ бододог наһатайшуулшыс харагданагүй. Гэбэшье, Ринчинэй үнөөхи баанидаа дүтэлхэдэ, котельниин гэртэ үнөөхи хоёр хүн бии хэбэртэй. Тэндэһээ хаа-яахан алхаар түмэр сохихо дуулдана.

Хүнүүдэй үгыс хамбаашалһан Ринчин баяртайшаг юумэ баанида орожо, үмхиржэ унаһан хабтагай дороһоо барилгада хэрэгтэй болодог зэр зэмсэгүүдээ гаргажа, газаахи хэрэлсын хажууда табиба. Тиигээд тэрэ ута монсогор модо хүшүүргэдэжэ, хоёр шүүрхэнүүд дээрэ гаргаад, үрөөһөн талыснь хайжа сабшаха гэжэ байтараа, хүхэсэ тэрэ модо руу шаагаадхиба.

«Яажа байна гэшэбиб? Гэрэй хууриин эгээ доодо модонуудай үмхирхэгүйн тула монсогор зандань орхидог ха юм. Хара баараар жэлэдэг бэлэйл, тсэд эндэ хара баар хаанаһаа олдохоб даа? Нү-хаалиин дарга эхэнэрһээ эрибэл, захибал, олдожоншыс магад. Магсар Дугар хоёр хамаг бүхы юумэ олохо шэнгээр хэлээ бэлэйл. Барилгаяа хойшполуулжа байнхаар, хүхын эшэ баряа хадаа, эхилхэмни даа», – гэжэ Ринчин шэбшээд, монсогор модондо үзүүрээрнь шааһан хүхэсэ абаба.

Ринчинэй тэрэ модонойнгоо нэгэ талыснь сабшан хайжа байхада, хоёр үхибүүд һонирхон хаража байһанаа, шэбэнэлдэһэнэй һүүлээр, ушаагуудаа түлихэдэ хэрэгтэй болодог хабтагар уташаг зомгоолнуудыс олзуурхан тэбэрсэд, гэр-гэр тээшээ гүйдэшэбэ. Үнишыс болонгүй, тэдэ хоёр хотонойнгоо бүхы үхибүүдыс дахуулаад, Ринчиндэ ерэжэ, мэндэшэлбэ. Хотоной тэдэ үхибүүд ганса гартай дарханай шадамар бэрхээр, хүлнүүдэйнгээ хоорондохон монсогор ута модо сабшан хайхыснь гайхалдан хаража, өөһэд хоорондоо шэбэнэлдэн хөөрэлдэнэ. Ринчин тэдэнэй хөөрэлдөөс дуугай шагнажа, дотороо энсэбхилэн байна.

– Аа даа, энэтнай Шоносовой эльгээхэб гэдэг модошо дархан ерээ байна, – гэжэ тэдэнэй нэгэн мэдээрхэбэ.

– Тэрэ Шоносв дарга энэ дарханиие урижа, аяр Улаан -Үдэһөө ерүүлбэ гээшэ аал?

– Үгэй, энэтнай басагантаяа ерэһэн Магсартанай айлшан ха юм.

– Аяр Улаан -Үдэһөө гэбэ гүш?.. Москва Улаан -Үдэ хоёрой алинийн холо юм? – гэжэ түрүүн хөөрэлдөө эхилэгшэ хүбүүн нүгөөдүүлһээ хураба.

– Энээнийе мэдэхгүй «шагшабаан-баанхи» юм гүш? Москва Улаан-Үдэһөө холо бшуу, – гэжэ тэдэнэй нэгэн нүгөөдэдөө өөдэр-хэбэ.

– Москваһаа сэхэ ниидэхэдэ – дүтэ, Улаан-Үдэһөө эндэ хүрэтэр ниидэхэдэ – холо гэжэ эжы хэлээ һэн. Алинийн дүтэ, алинийн холо болоно юм?

– Энээнийе мэдэхгүй шагшабаан-баанхи байнаш! Москваһаа – сэхээр, Улаан-Үдэһөө – тойруугаар ниидэнэ...

– Юундэ тойруугаар, сэхэ харгы үгы юм гү?

– Нёдондо ши урда шэбэртэ төөрижэ, бүхы хүнүүдые хүл дээрнь бодхооһоноо һаныш...

– Тиихэдэ самолёт төөридэг юм бы? Таанадай намайе гансаарыем орхиходо, тэрэ харанхы шэбэр соо төөрөз һэм.

– Худалаар бү хэлэ! Бидэ шамайе бэдэрээ һэмди. Харин ши жэмэс түһөөр бидэнһээ холо ябашаһан байгааш, баахалдайтай ушараагүйш болоо...

– Гэртэхидэйнгээ хараал-шэрээлдэ, заримашуулнай «альган тарагташы» хүртөө һэн. Бэшэ шамайе дахуулхагүй гэжэ хэлсээ һэмди.

– Хаягтыл даа энэ шагшабаанаа, хүзүүнһэнь ооһорлоод ябаагүй хаа, энэ хотон соогоошые төөришэхэл...

– Дан бага байна ха юм! – гэжэ тэдэнэй нэгэн тэрэнийе үмөөрбэ.

Тэдэнэй арсалдажа эхилхэдэ, Ринчин хүхэсэ модондо зоожо, дээрэнь зайдалан хуугаад, томо болоходоо, ямар мэргэжэлтэй, хэд болохо тухайн тэдэнһээ хураба. Телевизор хараад һайшаһан геройнуудтал адли мэргэжэлтэй болоһойб гэжэ һанаһан тэдэнэр инженер, багша, доктор, артист, лётчик, космонавт болохо тухайгаа хэлэбэ.

– Нам шэнги модошо дархан, эжынэрэйнгээ ажалые халан абаха һаалишад, абанараа дахажа, жолоошон гү, али тракторист болохо хүнүүд таанадай дунда үгы ха юм даа! – гэжэ Ринчин халаглангяр хэлэбэ..

– Шабааһантай зууралдаха шабааһашан, тоһонтой зууралдаха тракторист болохогүйбди, – гэбэ тэдэнэй нэгэн.

– Юундэ шабааһантай зууралдаха юмта?

– Шабааһашан хаалишан хоёр тон адли ажалтай ха юм. Эжы үглөөгүүр үнэсэдэ хаагаад, шабааһануудыс түүдэг, – гэбэ шабааһантай зууралдаха дурагүй хүбүүн.

– Тиэхэдэ таанадай дунда модошо дархан болохо хүн үгы ха юм даа, – гэжэ Ринчин халаглангыар хэлээд, хэжэ байһан ажалаа үргэлжэлүүлхээс хүл дээрээ бодоод, модондо зооһон хүхээс абаба. – Таанадай һонирхоходо, таанадта энэ мэргэжэлээ дамжуулха, дарха хэхыс харуулха гээ һэм даа...

Бултанһаань ахамад үнөөхи «шабааһашан хаалишан хоёр адли ажалтай» гэхэн хүбүүн тэдэнээ дахуулаад:

– Модошо дархашуул ямар аймшагтай ажал хэдэг бэ гэжэ хараба, ойлгобо гүт? – гээд, саашаа ошоходоо, бэшэнэртээ хэлэжэ эхилбэ. – Энэ модошо дарханай булгайр бээлэйс хараба гүт? Зайн галаар хүдэлдэг түхэрсэн хюрөөдэ үрөөһөн гараа таһара татуулаа бшуу даа...

Үнэсэдэй байра, хаалишадай гэрнүүдыс заһабарилхыс эндэ-тэндэнь модо барилгашадай оруулан һэльбэхыс хэды дахин хараһан, харин мүнөө үрөөһөн гартай хүнэй дархалхыс һонирхон харахаяа ерэхэн байба. Түрүүн зомгоолнуудыс абаад гэртээ ошогшод бусад-таяа боосолдоһон хэбэртэй. Тэдэнэр боосоогоо шүүһэндээ баяр-лажа, бусадайнгаа гар бариһаар, саашалба. Зүб лэ Ринчин хүнүүдэй ажалдаа байхадань, тэдэнэртэ ута бүдүүн модонуудыс сабшан хайхаяа харуулхагүй гэхэн байба.

Ринчин зарим хүнүүдэй үдын хоол барихаяа гэртээ ерэхэнээ урид Магсартанайдаа бусажа, басагаяа эрхэлүүлжэ, үбэр дээрээ дэбхэрүүлээд, эдсэлһэнэйнгээ һүүлээр, ажалаа хэхээс газашаа гарба.

Үдын наранай баруун хойно ошоод байхада, Ринчин досоо талануудыснь сэб сэхэхэнээр хүхөөрөө сабшажа хайба, монсогор модонуудай дээрэ дээрэнээ хэбтэдэг талануудыс сабшажа, хобоонуудыс гаргаба. Тэдэ хобоонууд соо хүбхэн хэгдэхэ ёһотой. Ута монсогор модонуудай уулзуурыс тэмдэглэхэн газартаа бэс бэстэсэ залгалдадаг углуу гаргаба. Тиигээд тэрэ бааниин гэрэй һууриин дорохи газар малгажа, тэндэхи трактористһаа эрижэ абаһан хоёр домкрадаа һуулгаад, тэдэнээ ээлжэлүүлэн байжа, аргааханаар дээшнэнь ээлж-элүүлэн үргэбэ. Бааниин гэрэй аалиханаар хахинажа, нэгэ тала тээшээ хэлгышэхэдэнь, тэрэ шүүрхэнүүдыс доронь табяад, домкрадуудаа һуладхажа, дороһоонь һугалан абаба. Тиэхэдэнь хэлгыһэн гэр халта доошоо ороходол гээд, шүүрхэнүүд дээрэ һуушаба. Рин-

чин домкрадаа гэрэй хэлтыгшэ нүгөө таладань абаашажа, үнөөхийл зангаараа үргэжэ байхадаа, үхибүүдэй хажуудань срээд, хонирхон хаража байхые хараадхиба.

– Үхибүүд, холо бологты! Харана гүт, гэрэй хэлтышоод байхые?.. Энэ гэр таанадай дээрэхээ унажа болохо, бү дүтэлэгты! – гэжэ Ринчин хэлэд, тэдэниие тэрэ гэрхээ холо болгобо.

Тэдэ үхибүүдэй дунда зогсоһон Сүхэ Ринчин дарханиие түрэлшөөжэ, тэдэнэртэ ухаа заабарилаан ноёрхожо:

– Хиидэ үргэгдэһэн бааниин доогуур бү гульдирагты! Зангада ороһон хулганаан мэтээр, дээрэхээ унаһан бревнодо няза даруулжа, хабтайшахат! – гээд, альгануудаа сохижо, «пяс» гүүлэбэ.

– Сүхэ тон зүб хэлэнэ! Нээрээншье, таанад эндэ бү дүтэлэгты, холоһоо харагты! – гэжэ Ринчин тэдэнэртэ захирба.

Домкрадаар гэрэй нүгөө талын үргэгдэхэдэ, хууриин эгээн дорохи хоёр бүдүүн ута модод хэбтэһэн газартаа үлэшбэ. Ринчин үргэгдэһэн газартаа бүдүүн шүүрхэнүүдые госхойлгон табижа, домкрадаа нугалан абаба. Тиихэдэнь хажуу тээшээ хэлтыһэн гэрэй нүгөө талань табиһан шүүрхэнүүд дээрэ хуушаба. Ринчин үмхирһэн ута бүдүүн модонуудыс ломоор хүшүүргэдэжэ, хажуу тээшэнь болгоод, гэрэй ханын үмхирһэн углуугаараа хухаржа унахагүйн түлөө доронь бүдүүн шүүрхэнүүдые табиба. Тиигээд тэрэ эсэжэ, хүлэрһэн нюураа самсынгаа хамшыгаар аршаад, шэнэлэн хэльбэхэ гэхэн модон дээрээ хуужа, халта амарха гэбэ. Хүсэ шадалаа буураһан Ринчин хүнэй туһалалсаагүй хаа, гансаардаха байһанаа ойлгобо. Үхибүүд дарханай ажалаар хонирхон харахаяа хашаржа, ондоо наада эрхилхээс ошобо. Ринчин Сүхыс дуудажа ерүүлээд, юубаа шэбэнэн хэлэбэ. Тэрэ үхибүүдэйнгээ хойноһоо бэшэ, харин үбһэ хуряан соможо байгшад тээшэ гүйшэбэ.

Удангүй үбһэ сомолгондо гараһан Магсар Дугар хоёр ерэжэ, Ринчинтэй үгэ андалдан, халта хөөрэлдөөд, хажуудахи котельнэ ошобо. Үнишье болонгүй, Магсар хоёр эрэшүүлыс дахуулаад, хүрэжэ срэбэ. Дүрбэн эрэшүүл хөөрэлдэжэ, энсэлдэжэ байжа, Ринчинэй ударидалга доро бааниин доодо модонуудыс шэнэлэн хэльбэжэ эхилбэ. Тэдэнэй хэжэ байһан ажал урматай, урагшатайгаар ябана.

Тэдэнэр Ринчинэй бэлдэһэн модонуудай хобоонууд дээгүүр хүбхэн табижа, боро хараанай оршон тойрониис эзэмдэжэ байхада, хэльбэхэ ажалаа дүүргэжэ, бааниин доодо ханануудыс бусадтайнь хамта байһан байрануудтань буулгаба. Аса, тармуурнуудаа ээм мүнүүдтээ тээгээд, үбһэ сомолгоһоо гэртээ бусажа ябаһан хаали-

шад тэдэнэй хажуугаар гаража ябатараа, эрэшүүлэй хэжэ байһан ажал харахаяа тэдээн тээшэ гөдирбо.

Тобогорой хү-хаалиин фермые даадаг эхэнэр хууридань шэнэ модонуудые оруулһан баанияа тойрохо хоорондоо эрэшүүлэе магтана, хойноһоонь хэдэн һамгад баһал бааниин хуурида оруулагдаһан шэнэ модонуудые гараараа барижа, эльбэжэ байжа, тэдэниие магталсана.

– Бидэниие магтаһанай үлүү... Харин Ринчиндэ баяр хүргэгты! Энэ хүмнай дээдэ гарай уран дархан байна. Бидэ дүрбэн туһалалсаабди, – гэжэ Дугар сэхэ руунь хэлэбэ.

– Бидэнэр Шоноевые гуйлтагүй, өөһэдын дарханай бригадтай, бригадиртай болобобди! – гэжэ Магсар баяраа мэдүүлбэ.

Хү-хаалиин фермые даадаг эхэнэр Ринчинэй баруун гарые хоёр альгаараа дүмүүхэнээр хашан баряад:

– Найнта даа! Өөһэдын дархантай, өөһэдын дарханай бригадиртай үнэхөөрөө болоһомнай – найн гээшэ! Петр Иванович Шоноевой манда дарханай бригада эльгээгэр үбэл болохо дүтэлшөө. Бултанай зүгһөө танда баяр баясхалан хүргэнэб! – гэжэ хэлээд, Ринчинэй гарые үшөө дахин бариба. – Хуряжа абahan үбһэсэ трактор тэргэдээ ашажа, сарайдаа оруулхадаа, манай эрэшүүл сүлөөтэй болохот...

– Би гансаараа бааниин дорохи модонуудые һэльбэжэ шадахгүй байгаа. Эдэ эрэшүүл намда туһалалсаа. Үглөө үдэшэлэн тээшэ досоохи шалыень хэжэ дүүргэхэб, үмхиржэ унаһан шалын хабтагйнуудые шэнэ хабтагануудаар һэльбэхэб, тиихэдэмни сэрэжэ хараарайгты, – гэбэ Ринчин.

– Өөһэдын дарханай бригадтай болоёл! – гэжэ котельнэ заһабарилагшадай нэгэн баяртайгаар дурадхаба. – Тээ тэдэ дүрбэн талаһаа хюрөөдэгдэһэн, «Улаан булан» бариха гэхэн модонууд дарханай бригадын сэрхыс хүлэжэ, газарта хэбтэнэ. Котельнэ заһабарилга дүүрэнтэбэ, хү-хаалиимнай дарга танда наряд бэшэхэнь үлэбэ. Хэһэн энэ ажалайнь түлөө эндэхи Туһалалбариин ажахы Ринчиндэ мүнгэ алта түлэг. Бидэ эрэшүүл дарханай бригадада оробол, өөһэдынгөө хүсөөр «Улаан булан» барихабди...

Хү-хаалиин фермые даадаг эхэнэр, бүгшэм халуунда батаганаархаһан морин мэтээр, толгойгоо хэдэ дахин дохисогоожо:

– Наряд заатагүй хаахаб! Хүниие гомодхоожо, миинтээр зарадаггүйсмни мэдэнэт. Мүнөө гэртээ оромсоороо, хэлэһэн үгэдөө хүрэдэггүй Шоноевто энээн тухай хонходоход, – гэжэ найдуулаад, уриханаар энсэбхилэн, наада зугаа гарган нэмэбэ. – Харин таанад,

эрэшүүл, дарханай бригада бии болгоходоо, аймагай сээнтэр арил-шахагүй аабзат, аа-а?

– Таанадга хүлөө тушуулхан, хоолойһоо уюулхан бидэнэр һамгадаа орхёод, эндэхээ холо хайшаа арилхабиди даа? – гээд, Дугар тэдэниис энсэлгэбэ.

Һамгад хүхюутэйгээр энсэлдэжэ, тэндэхээ гэр гэртээ тараба. Юмжид дүү хүбүүнтээ, үбгэнтээ гэртээ ошожо ябахадаа, хойноһоонь дахаһан хүнэй бии, үгыс шалгажа, гэдэргээ хараад:

– Ши, Ринчин, бү түргэдэ. Ши өөрыгөө үрөөһэн гартайб гэжэ мэдэ. Шамайе барилга хэжэ шадаха гү гэжэ эдэнэр һэжэглэнэ. Тиймэхээ үглөөдэр, һаруул болоходо, эдэнэр баанин дорохиис яажа һэльбэһыен хараад сэгнэхэ гүб даа. Ламын үгьдэ бумбын галзуулагшадал бү болооройш! һү-һаалиин фермыс даагша, Туһалалба-рийн ажахын дарга болон бидэнэй зүбшөөлгүйгөөр өөрөө мэдээд, ямаршыс барилга бү хэ, – гэжэ байжа ухаа зааба.

* * *

Ринчин үглөөгүүр һэрээд, бодохоёо яарангүй хэбтэнэ. Юмжид Магсар хоёр үни ажалдаа гаранхай. «Хүдөөгэй зон эртэшэ гэлсэгшэ. Тээд бишыс хотодо байхадаа, баһал ажалдаа эртэшэг ошогшо бэлэйб... Ажалгүй Саарма бидэ хоёр гэртээ хэбтэнэбди. Энэ үдэр баанин шала дэбдижэ дүүргэхэ ёһотойб, бодохо болоол даа. Өөһэдүн дарханай бригада бии болгос гэлсэбэ. Амаралтын үдэрнүүдтэ хотын зоной зуһалангуудыс баридаг гурба-дүрбэн хүнүүдхээ бүридэһэн бригада бии болгоо бэлэйб. Мүнөө Баир яажамшыс байгаа юм ааб даа?.. Эндэ дарханай бригада бии болгоо һаа, эрэшүүл олон байна. Тээд гартаа дүй дүршэлгүй хүн дархалжа бирадаггүй. Үсэгэлдэр хэһэн ажалайм түлөө наряд намда хааха тухай һү-һаалиин фермыс даагша хэлэбэ һэн. Ажалтай болошоо һаа, ямар һайн һэм?» – гэжэ Ринчинэй сэдхэн хэбтэхэдэ, эхынь хоолой эдсэний таһалгаһаа соностобо:

– Минии хүбүүн, юундэ бодоногүйбши? Үбшэлөө гүш?

– Үгы, яагаамшысгүйб! Бодохомни. Саармашыс һэрибэ...

– Үнинэй хүндэ ажал хээгүй аад, шэдэрбэ гүш? Үсэгэлдэр дан ехэ ажал хэбэш даа.

– Хэжэл байһан ажални ха юм. Эндэхи эрэшүүл намда туһалалсаа, гансааран баанин дорохиис һэльбэжэ шадахагүй байгааб. Мухаа, бодоё, – гэжэ Ринчин хэлээд, басагаяа хоёр үбдэгэйнгээ хоорондо һуулган тодожо шээлгэмсээрээ, үмдыень татажа үмэдхүүлээд, хасарыень таалаба.

Энэ үедэ хү-хаалиин фермые даадаг эхэнэр тэдэнэй гэртэ орожо, эсэгэ басаган хоёрыс мэндэшэлбэ. Нама хүнэй мэндэшэлхыс дуулаад, эдсэнэйнгээ таһалгаһаа гаража, хоёр ташаандаа альгануудаа эльбэн аршаһанайнгаа һүүлдэ, Саармыс гар дээрээ абаад:

– Газаахи угаалнигта ошожо, гар, нюураа угаагаад ерэ, – гэбэ.

Ринчин буруун гарайнгаа альганай сэбэрүүтэһыень хараад: «Үнинэй хара ажал хээгүйһөө альгамни үнжэгэн зөөлэхэн болошоо байна. Эхэһэн бэржээнтэ бээлэй эрихэ болоол даа. Энэ эхэнэр юундэ ерэбэб? Бааниимнай доодо модонуудыс хайнаар гү, али муугаар хэбэш гэжэ намда хэлэхэсэ ерэбэ гү?» – гэжэ сэдхээд, аалихан нюур, гараа угаагаад, гэртэ оробо.

Нама эдсэнэйнгээ таһалгада Саармыс үбдэг дээрээ һуулгаад эдэслүүлжэ, хү-хаалиин фермые даадаг эхэнэртэй хөөрэлдэжэ байһанаа, гансата абяагүй болошобо. Саарма амаа ангайлган, хүшэн эжынгээ манна кашатай халбагаяа дүтэлүүлхыснь хүлэснэ. Столой нүгөө талада эдэслэжэ һууһан Ринчин басаганайнгаа боро эдсэндэ орожо байһыс харахадаа, баярлаба.

Нү-хаалиин фермые даадаг эхэнэр стол дээрэ табиһан эдсэһнээ ама хүрэнгүй, хүтэй сай ууха хоорондоо:

– Дугар бага-сага дархалдаг. Үнэндөө тэрэ механик мэргэжэлтэй юм. Эндэхи бүхы техникэ болон машинын эбдэрхэдэ, заһабарилдаг хүмнай гээшэ. Ши юушыс дархалжа шадаха байнаш. Би хэһэн ажалдаш гомдолгүйгөөр наряд хаадаг байхаб. Үнгэрэгшэ үдэшэлэн аймаг утаһаар хонходожо, шамайс дарханай бригадираар томилхыснь нүхэр Шоноевто дурадхааб. Мүнөө ши эдэслээд, баанида ошоорой. Тэндэ Дугар бидэ хоёр шамайс хүлэсэжэ байхабди, – гээд, гаража ошобо.

– Манай эндэ сүлөөгүй ажал эхилэнхэй: үбһэ сабшан унагаалга, хуряжа, шэрэжэ сарайда оруулалга, котельнэ заһабарилга. Нү-хаалиин фермыс даагша шамайс магтана, шамда «Улаан булангаа» барюулха гэнэ. Мүнөө «Улаан булан» барюулха газараа шамда харуулхадаа, Дугартай зүбшэхэ байгаа ёһотой. Ши түргэн эдэслээд, баанида ошыш даа. Юрэдөө, барижа шадаха юм гүш? Урданайхи шэнги бэшэ болонхойб гэжэ ойлго, – гэжэ Нама хүбүүндээ ханаагаа зобоһоноо мэдүүлбэ.

Ринчин хү-хаалиин фермын даагшада магтуулхадаа, «Улаан булан» бариха болоһондоо хэмгүй схээр баярлажа, дутуу-ядуу эдэслээд, түргэхэн хубсалшаба.

– Минии хүбүүн, болгоомжотойгоор, яаралгүйгөөр дарха хышдаа, – гэжэ Намын хэлэхэ эдсэнэй таһалгаһаа соностобо.

– Һанаагаа бү зобоогты, болгоомжолхоб. Эжы, ажалай бээлэй бии гээшэ гү? – гэжэ Ринчин хубсалжа байхадаа хураба.

– Байха, байха, – гэхээр, Саармыс тэбэриһэн Һама эдээнэй таһалгаһаа гараба. – Үлгэсэ дээрэ...

Ринчин нимгэн бэржээнтэ бээлэй оложо абаад, газаашаа гаража, баанида дүтэлбэ. Дүрбэн талынь хайжа хюрөөдөһэн уга модонуудай хажууда Дугар һү-һаалиин фермыс даадаг эхэнэр хоёр бариха гэрэйнгээ һуурийн газарай хэмжүүр мэдэхэ гэжэ холо-холо алхална. Ринчин тэдэнэртэ ерэжэ, амар мэндэсэ айлалдхаба. Тэдэнь тэрэниис мэндэшэлбэ.

– Эндэ жэгдэ, сэбэр талмайтай газар байна. «Улаан булан» эндэ барихаш, эрэшүүл шамда туһалха. «Улаан булан» юун гээшэб гэжэ мэдэхэ гүш? – гэжэ һү-һаалиин фермыс даадаг эхэнэр хураба.

– Мэдэхэб...

– Урданайхяр «Улаан булан», мүнөөнэйхээр Тобогорой һү-һаалиин фермын Соёлой байшан болохо. Бариха энэ гэртэш ноёд хайдтай, дүтэ холын айлшадтай, артистнуудтай уулзалганууд, түрэхэн үдэр болон хайндэрнүүдыс тэмдэглэлгэн болодог байха. «Улаан булан» соогоо газетэ, ном болон журналнуудыс уншадаг, телевизорээр кино харадаг, лекцинүүдыс шагнадаг болохобди. Сэхынь хэлэхэдэ, Соёл гэгээрэлэй түб болохо бшуу даа. Тиимэхээ гоё хайхан ордон мэтээр барихаш. Гомдолгүйгөөр түлбэриень түлүүлхэб. Хэрэгтэй юумэнүүдээ Дугарта, намда хэлээрэй, – гээд, тэрэ эхэнэр газарта хэбтэһэн нарин бургаһа абажа, тэрээгээрээ хүнэй хүлнүүдхээ харлашаһан зүргэхэн дээрэ баригдаха гэрэйнгээ дүрсыс багтаажа ядан зуража харуулна. – Үбэр таладань гурба, зүүн болон баруун талануудтань нэгэ-нэгэ сонхо байха. Үүдынь наранай гарадаг зүг тээшэ баряарай, тэндэш сээниг байха бшуу даа...

– Үбэртэхи гурбан сонхо дан олон лэ, – гэжэ Дугар тэрэ эхэнэрэй саашань хэлэхэ гэхэн үгынь таһалдуулба. – Үнэхөөрөө Соёл гэгээрэлэй ордон бариха гэбэ аалта?

– Наадажа хэлээ һэм. Досоогоо һаруул байхадаа, хайн ха юм...

– Бариха модомнай хүрэхэгүйл!

– Модонуудыс асаруулна аабзабди, тэрээндэ Һанаагаа зоболтогүй. Сонхонуудай олон болохо, үгыс өөһэдөө мэдээрэйгты, – гээд, тэрэ эхэнэр Ринчиниис мэхэтэйхэнээр хараад, иигэжэ хураба. – Гэрэй, сээнигэй үүдэнүүдыс хайшань нээгдэдэгээр барихабта?

Тэрэ эхэнэрэй шалгажа хураһыс мэдэһэн Дугар аниргүй зогсобо. Һү-һаалиин фермыс даадаг эхэнэр, харюусахада бэрхэтэй асуу-

дал нурабаб гэхэндэл, нюдэнэйнгөө шэгшэгүүдые уршалаатуулан, энсэбхилбэ.

– Эндэхи бүхы гэр досоошоо нээгдэдэг үүдэнүүдтэй, сонхонуудын дабхар рамануудтай аад, рама бүхэн хоёр талааа шэлтэй гэжэ ажаглааб. Иимээр шэллэгэн раманууд халхи барина, хүнгэрэг саһанда хаагдахагүйн тула, үүдэнүүдын досоошоо нээгдэнэ гэшэл ха, – гэжэ Ринчин харюусаба.

– Тон зүб ажаглааш, харюусааш! Баанин хэльбэһэн доодо модонуудые, шалын хабтагайнуудые харааб. Бэрхэ модошо дархан байнаш. Зай, хэзээнхээ эхилхэбши?

– Мүнөөдэр баанин шала хэльбэжэ дүүргээд – эхилхэб...

Баригдаха гэрэй нуурийн газарые Ринчиндэ харуулагшад хоёр тээшээ таража, өөһэд өөһэдынгөө хэжэ байһан ажалда ошобо. Ринчинэй баани соо орожо, үмхиржэ хухарһан шалын хабтагайнуудые газаа гаргаад, орондонь дэбдихэ шэнэ хабтагайнуудые гар хюрөөгөөр хюрөөдэжэ байхада, бензинээр хүдэлдэг «Дружба» хюрөө барихан Дугар баанин үүдэндэ бии болоод:

– Маа, энээгээр хюрөөдэ, шадаха гүш? – гэхээр, Ринчинэй хажууда срээд, «Дружба» хюрөөгөө газарта табиба.

– Урдандаа шадагша хэм...

– Зай, моторынь хүршэгэнүүлэ. Тээ тэрэ газарта хэбтэһэн гү, али хюрөөдэжэ байһан хабтагайгаа хюрөөдөөд үзэ, болгоомжолоорой, – гэбэ Дугар.

Үнихэнэй иимэ хюрөө гартаа баряагүй Ринчин тэбдүүгээр, таагүйгөөр «Дружбын» мотор хүнхинүүлээд, тайража байһан хабтагайгаа хюрөөдэбэ. Тиихэдээ тэрэ баярлажа, дархалжа шадахаб гэхэн найдал болон урма зоригоо далижуулба. Һанаагаа зобонгөөр хаража байһан Дугаршые баярлаба.

– Энэ хюрөөгөөр хюрөөдэжэ шадаха байнаб.

– Һайн гээшэ! Болоо, болоо! Болгоомжолоорой, яаралгүйгөөр дархала...

– Болгоомжолхоб, ажалдаа оншо, үмхирһэн шалын хабтагайнуудые гансааран хэльбэхэ байхаб, – гэжэ Ринчинэй найдүүлхада, Дугар үбһэ хуряалгандаа ошобо.

4

Ринчинэй брус модонуудаар «Улаан булан» барилгын гэрэй углуунуудые гаргажа, ханануудынь үндэр болгонгүйгөөр хэдэн газар хубаарилан табитар, Тобогорой һү-һаалиин фермын эрэшүүл болон һаалишадай соһон үбһээ шэрэжэ, сарайдаа оруултар хэдэн үдэр үнгэрбэ.

Үхибүүд тэндэ сугларжа, дархан Ринчинэй углуунуудыс гаргахдаа, «Дружба» хюрөөгөөр хюрөөдэжэ, хүхөөрөө сабшажа, брус модоной үзүүр тайрахан тэбхээнсэгүүдыс суглуулжа, тэдээгээрэ гэр барижа наадана. Тиэхэдэ тэдэнэй энсэлдэжэ хүхилдэхэнь замханагүй...

«Таблеткэ» гэжэ зонй дунда сууга нэрэтэй болоһон, хара ногоон шэрээр шэрдэгдэһэн машина гэгтэ бии болоод, хү-хаалиин фермыс даадаг эхэнэрэй газар эрээд, тогтошобо.

– Шоносв эрээ! Шоносв эрээ! – гэлдээд, тэдэ үхибүүд наадажа байһан тэбхээнсэгүүдэ хаяжа, үнесдэй байрын залгалаа сарайда үбһэ шэрэжэ байһан эхэ, эсэгэнэртээ гүйлдэшэбэ.

Үхибүүдэй «Шоносв!» гэлдээд гүйлдэшэхэдэ, юунэй болохоёо байһыс мэдэхэ гэжэ Ринчин дархалхаяа болижо, эрэгшэ машина тээшэ харасаяа шэглүүлнэ. Машинын жолоошон газарта хүрэн буугаад, нүгөө таладань гүйдэлөөрөө гараад, хажуу талынгаа үүдыс нээжэ, сагаан халаадтай боробтор хубсахатай хоёр эхэнэрэй газарта буухадань, гарһаань дүнгэн туһалба. «Таблеткэ» машина соо үлэхэн эхэнэр улаан хэрээһэнэй багахан хайрсаг, дээдэ амһараараа бултайлһаан газарта болон журналнуудтай томошог хоёр сүүмхэ жолоошондо үгэхэдэнь, тэрэнь хоёр эхэнэрыс дахуулаад, хү-хаалиин фермыс даадаг эхэнэрэй хашаагай үүдээр оробо. Тиэхэдэнь сагаан халаадтайснь врач, нүгөөдыснь почтальон гэжэ Ринчинэй тухайлһаар зогсоходо, жолоошонтой зэргэлээд хууһан, папка хугабиһаһан үндэршэг нюргатай ород кабинаһаа гараба.

Ринчин тэрэ хүниис хараад: «Энэ хүн энэ хотонойхидой хэлсэдэг үнөөхи Пётр Иванович Шоносв гээшэл ха. Харахада, ород хүнаад, юундэ буряад фамилитай хүн юм ааб даа?» – гэжэ сэдхэхээр, хэжэ байһан ажалаа үргэлжэлүүлбэ.

Пётр Иванович Ринчин тээшэ сэхэ эрэжэ ябатараа, замаа хубилгажа, бани руу ошоод, гэр нэгэ дахин тойроод, досоонь оробо. Тэрэ дарга Ринчинэй ажал хаатуулжа болохоб гэжэ ханаа юм гү, али хэхэн ажалыснь танилсахаһаа урид шалгаха гэжэ бодоо юм гү, юрэдөөл, бани соо удаашарба. Хара хүхэ утаа гарһаан, хойноо тэргэ шагтагалһан, дээрэнь хүнүүдыс хуулһаан «МТЗ» трактор хү-хаалиин фермыс даадаг эхэнэрэй газар байһан «таблеткын» хажууда тогтобо. Банин гэрһээ гараһан Шоносв тракторай тэргэһээ бууһан хү хаалиин фермыс даадаг эхэнэр хоёр Ринчин тээшэ алхалба. Тракторай тэргэһээ бууһан хүнүүд, тулууртайшыс, тулуургүйшыс үбгэд, хүгшэд болон үхи хүүгэд «таблеткэ» машинын нээлтэнэй үүдэндэ оошорлон зогсожо эхилбэ. Тэдэ хоёр дарганар харгыдаа

уулзажа, гар гараа барилсан мэндэшлэсээд, ойро зуура үгэ андалдаһанай һүүлдэ, Ринчиндэ ерэбэ.

Үнөөхи ород Ринчиндэ гараа харбайхадаа:

– Шоносв Пётр Иванович, – гээд, тэрэнэй элүүр баруун гарые юундэшьеб дүмэн бариба.

Гарыемни шалгаба гэжэ һанаһан Ринчин тэрэнэй гар шангангаар адхаад:

– Балданов Ринчин Дабасвич, – гэбэ.

– Дулма Нуралхасвна тан тухай утаһаар хонходоо һэн. Мүнөө барилга хэжэ байһан тухайтнай магтан хэлэбэ. Үнэхөөрөөл бэрхэ дархан байнат! Хэһэн ажалыстнай хаража баярлабаб, – гээд, тэрэ Ринчинэй булгайр гарыень харамсаараа, хайрлаһан шэнжэ шарайдаа бии болгожо, халта дуугай болоһоной һүүлдэ, үргэлжэлүүлбэ. – Илангаяа эндэхи хүдөө нютагуудта дархашуулыс бэдэржэ олохо гээшэ хэсүү. Та, Ринчин Дабасвич, хаһа саг соогоо бидэндэ ерэбэт. Та үнэхөөрөөл модошо дархан байнат.

– Урдандаа хэжэ, хоолойгоо тэжээжэ байһан мэргэжэлни юм даа. Һүүлэй үедэ...

– Хуу мэдэнэб, – гэбэ Шоносв. – Болоһон юумэн болоо, үнгэрһэн юумэн үнгэрөө. Эндэтнай «Ехэ газарайхиһаа» дортохогүй һайн, өөһэдын дарханай бригада бии болгохобди. Түлбэри тухай һанаагаа зоболтогүй... Энэ хотонойхид фамилииесмни оршуулжа, Волков бэшэ «Шоносв» болгожорхёод, энэ нютагаа Тобогор гэжэ нэрлэжэрхёо юм. Ерээдүйн түүхэдэмнай алтан үзэгүүдээр бэшгэдэхгүйшье һаа, нэрэнүүднай мүнхэрэн үлэхэ гүб даа, – гэжэ энсэдэнтээс холин байжа хэлээд, Дулма Нуралхасвна тээшэ хараба. – Та гэртээ ошон байгты. Би Ринчин Дабасвичтай халта хөөрэлдөөд, танайда ошохоб...

Үхи хүүгэд гэртэхинэйнгээ худалдажа абаһан сүүмхэтэй юумэнүүдыс баряад, гэр гэртээ абаашана. Оошорто зогсогшодой дунда Ринчинэй түрэхэн эхэ Дулжайтай зогсоно, Саармыс тэбэриһэн Сүхэ Алтаана хоёршье байна. Дулма Нуралхасвна юушьеб тэдэнэртэ хэлээд, хашаагайнгаа үүдээр оробо. Нубарилдаһаар һуһаалийн фермыс даадаг Дулма Нуралхасвнагай гэртэ ороно. Тухайлхада, суглаан болохо хэбэртэй.

Шоносв яаралгүйгөөр хөөрэлдэхэ гэжэ барижа байһан гэрэй хана дээрэ һуугаад, хармаанаа һуулижа, үнэтэй-сэнтэй «Казбек» гаргажа, нэгыс Ринчиндэ залахадань, таһа арсаба. Шоносв тамхи татадаггүй хүнһөө түбэгшөөжэ, залаһан тамхияа амандаа хэжэ байтараа, һөөргөнх ханзадань хээдхибэ. Ринчин басагандaa амта-

луур абаха мүнгэгүй байхандаа халаглажа, наймаа абаха ээлжэндээ сэрэн эхлэхээр ямар юм абахыг хараха гэнэ бодолдоо абтана.

– Би бэс тамир шалгахыг врач, шэнэ газар болон бэлчээг-ташаг тараадаг почтальон, эдэс хоолой элдэв зүйлүүдтэй наймаашан гурмыг машинаа хуулгаад, хараадаг гурба дахин эндэс эрэгшлэв. Мүнгэгүй хаа, хүнүүд салинхаа бусаахаар бэлчээлд абадаг, – гээд, Шонесв Чукоткада эсрэгтэй албанда яваханаа богонихоноор хөөрөөд, эндэхи байдалдаа ороов. – Сэлдэг хүйтэн газартай уларилда дадахан би армийн албанхаа капитан нэрэс эсрэгтэй табигдахдаа, эндэс эрээс нэм. Сэрэгшлэдгээ ханаагаа зобогшодол, Тулалбарийн ажахын хүдэлмэрилэгшлэдгээ хамаг бүхы ханалаа табиглаб, тулалхыг оролдогшоб. Манай Тулалбарийн ажахы гурбан хү-хаалийн, хубай малай, гахайн болон сагаан үнэгэнэй фермэнүүдтэй. Шэмэрүүн хүйтэн уларилда тэсэлбэритэй болохон эндэхи үүлтэрэй моридыг үсхэлбэрилхэ фермэ бий болгоо хаа гэжэ хананаб. Юундэс гэхэдэ, англичанууд, францууд эндэхи үүлтэрэй мориной мяхаар хонирхожо эхилэнхэй. Тэдэнэр тортог тооногүй, эсбэр агаараар амилжа томожохон малай мяханда дуратай болонхой. Манай Тулалбарийн ажахы эндэхи аймагай сэлтэр болон оршон тойронхи тосхон хууринуудай хүдэлмэрилэгшлэдыг, мэргэлтлэдыг, хажуудахи руднигай шахтернуудыг мяха болон тооноор, зөөхэй болон эзэгтэйгээр ханганабди. Зундаа пароходоор, үбэлдөө самолёдоор иимэнүүд эдэс хоолой зүйлүүдыг асарна гүб даа. Тийхэдэнэ эндэс хүрэлтэрөө гаргалшалан шэлтэн түлшын сэн тэдэс эдэс хоолой зүйлүүдтэ нэмэгдэжэ, үнэтэй болоно, зарим ушарнуудта тагалдажа дуталдана. Шамайс Хүдөө ажахын дээдэс хургуулида зоочоноор хурана гэжэ дуулааб. Тэрэ дуулагшамни үнэн гү?

– Үнэн. Тэндэс хураа болоноб. Эндэнээс олохо, эрэхэдэ холо ха юм даа, – гэбэ Ринчин.

– Холоншыг холо. Гэбэшэ, мүнгэнэй гаргалша тухай ханаагаа зоболтогүй. Юуб гэхэдэ, шиний хуралсалаа үргэлжэлүүлхэдэ, манай Тулалбарийн ажахы тийшээ олохо, наашаа эрэхэ харгыншин гаргалшыг дааха. Дээдэс хургуулияа дүүргэхэдэ, ямар мэргэлтлэй болохобши?

– Малай доктор болохоб. Миний хамаг бүхы намтарыг хаанаа мэдэбэс гэсэлбта?

– Дулма Нуралхасвна утааар намда хаяхан шам тухай дуулгаа. Институдаа дүүргэхэдэ, манай Тулалбарийн ажахын зооветеринар боложо магадши. Манай Тулалбарийн ажахысхэл ажал хэнэ

гээшгэ. Аяншалгаар холоһоо, дүтэһөөшье срэхэн айлшад, артист-нар, үзэсхэлэн хайхан байгааһиисмнай шэнжэлхээс срэхэн эрдэмтэдэй түүхэтэ газарнуудаар, ашагта малтамалнуудай уурхайнуудаар һонирхон хаража ябахадань, бидэнэр өөһэдынгөө энэ ажахыс хайрхан харуулжа, тэдэниис эдэс хоолоор хүндэлдэгбди. Энэ хотонхойд бууза, шарбин, эрээлжэ, адууһанай эльгэ арбинтайгаар, һонгинотойгоор хэршээд, нарин гэдэхэндэ хэхэн хиймэ, шабай гэхэ мэтэ буряадайнгаа эдэс хоолнуудыс ямар амтатайгаар буйлуулан шанадаг гээшэб? Хэлээс хазахаш! Ерэхэн айлшад буряадуудай бэшэ, эндэхи уул хүнүүдэй эдээн гэжэ һанадаг... Оошорто зогсогшод Дулма Нуралхаевнагайда оробо, суглаан болохо, тэндэ ошоё, – гэжэ Шоносев дурадхаад, Ринчиние дахуулан, һаалишадай орогшо гэр тээшэ алхалба. – Ши маанадта шухала хэрэгтэй хүмнай болобо гээшэш! Удахагүй аймагай ахамад зооветеринарьше болохошни болтогой! Тиихэдэе машинаар, снегоходоор, вертолёдоор, орошыс унаад, оро үдхэгшэдэй холын байрануудаар ябадаг болохош. Энэ нютагһаа сэбэр агаартай, хайхан байгаалитай нютаг бүхы Сибириин дайдада олохогүйш...

Пётр Иванович өөрынгөө ажахы, малшад болон һаалишадыс магтаһаар, һү-һаалиин фермыс даадаг эхэнэрэйдэ оробо. Тэрэнэй нэгэ таһалгада хүнүүд шуһанайнгаа дарасыс шалгуулжа, бэс тамираа үзүүлнэ. Нүгөө таһалгада ороһон хүнүүд пенсис болон аванс мүнгээс, газетэ, журналнуудтайгаар абаад гарана. Ехэ таһалга соонь хүнүүдэй һууха стулнууд дуталдана, тиихэдэнь заримашуул хахалагдаагүй шүүрхэнүүдыс газараһаа оруулаад, хүнүүдэй хоорондуур гараха забһаршысгүй һаань, бэс бээтээс хашасалдан һууна. Ринчин эдэ бүгэдыс харахадаа, «Улаан булан» бэшэ, харин Соёлой байшан барюулха гэхэн Дулма Нуралхаевнагай дуралхалыс һаанадхина. Һү-һаалиин фермыс даадаг эхэнэр гараа дэлгэн, бултанай урда табяатай байһан сүлөө хоёр стул тээшэ заажа, Ринчин Шоносев хоёрыс һуухыень уриба.

Ринчин Дулжай хүгшэнтэй зэргэлжэ һууһан эжыгээ хараад:

– Саарма хаанаб? – гэжэ һураба.

– Унтаа. Сүхэ гэртээ абаашаа, – гэбэ һама хүгшэн.

Шоносев Ринчин хоёрой һуухалаар, хүл дээрээ зогсоһон Дулма Нуралхаевна бултанай урда гаража, суглаа нээбэ. Тэрэ үдэрэйнгөө һү һаамыс дээшэлүүлжэ, зөөхэй болон ээзгэй сэхээр магазинуудта тушаадаг болоһоноо дурдаба. Тобогорой фермынхидэй өөһэдынгөө хүсөөр сабшаһан үбһээс хуряжа, сарайда шэрэн оруулжа байһан тухай үнээдтээ бурдууг шанадаг котельниисэ заһабарилан дууһажа

байхан тухай, мүн баниин доодо модонуудай хэльбэгдэжэ шэнэлэгдэжэ, «Улаан булангай» баригдажа эхилхэн, эндэхи эрэшүүл болон эмэгтэйшүүлэй Ринчиндэ туhalалсаха тухай найдуулан хэлээд, богонихон элидхэлээ дүүргэжэ, Пётр Ивановичта үгэ үгэбэ.

Пётр Иванович Тобогорой хү-хаалиин фермынхидэй Туhalал-барийн ажахын бусад фермэнүүдэй урда ябахан тухай хэлээд, бүгэдэндэ баяр баясхалан хүргэбэ. Ажалайнгаа эршэ шадалыс саашадаа халташье нуладхангүйгөөр ажаллажа, хахад жэлэй болон жэлэй дүнгүүдээр түрүү нуурида гаража, Улаан тугта, үнэтэ шагналнуудта хүртэхыс уряалба. Баригдахаяа байхан Соёлой байшанһаа юугээрээшье дортохогүй «Улаан буландань» ашагта малтамалнуудай уурхайнуудһаа мүнгэ эрихэ тухайгаа хэлэбэ. «Улаан буланда» энэдхэг уран найханай фильмэнүүдэй гарадаг, телевизор харадаг, артистнуудай концернүүдыс табидаг болохо тухай дурдаад, һаядаа аймагһаа барилгын инженерые, барилгын материалнуудыс эльгээхэсэ найдуулба. Тэрэ элидхэлэйнгээ эсэстэ Ринчин Дабасвичай хэһэн ажалыснь үндэрөөр сэгнээд, эндэхи дарханай бригадын бригадираар томилон табиба.

5

Уданшьегүй зун үнгэржэ, хойто зүгһөө хүйтэн халхин хэбшээлжэ эхилбэ. Сагһаа урид ороһон саһан байрын бэшэл хадаа хайлажа, алтан намарыс дахин асарһандал, оршон тойронхи хада-нуудта ургаһан шэлбэхэтэ модонуудыс ногооруулба. Эндэ-тэндэ ургаһан набшаһата модонууд түрүүшын саһанда хушагдаашье һаа, үсөөрһэн шара болон улаан набшануудаа дэлгээжэ, оршон тойрохи байгааһаа дахин шэмэглэбэ. Зун бүхэндэ урда зүгһөө бусадаг уһанай шубууд тоонто нютагаа ерэжэ, угаа үргэлжэлүүлхэ дальбараануудаа тэнжээжэ дахуулаад, огторгойгоор зэлэ татажа, орон дэлхэйдээ, мүн Тобогорой хү-хаалиин фермынхидтэ баяраа хүргэн ганганалдаһаар, холынгоо аян замда зорин нийдэнэ. Түрүүшын саһанай ороһон үдэр «Улаан булангай» толлолгон зарлагдажа, аймагай ноёд һайдай, ашагта малтамалай уурхайнуудай, Туhalал-барийн ажахын болон тэрээндэ мэдэлтэй фермэнүүдэй дарганарай, аймагай артистнарай ерэхэн машинанууд шэнээр баригдаһан гэрэй газаагуур жэрылдэнэ. Һайндэрэйхээр хубсалһан хүнүүд дүүрэн. Үхи хүүгэд гүйлдэнэ. Аймагай газетын редакцияһаа халта хожомдожо ерэхэн, фото-аппарадаа оһороорнь хүзүүндээ шагтагалһан корреспондентнүүд шэнэ гэрэй үбэр талада сагаан бүдөөр халхалан

хушаан газарта дүтэлхэ гэжэ урагшаа тэгүүлнэ. Артистнууд урдаа хамартай автобус соогоо хубсаһаа хэлгэнэ. Тэдэнэй срэнэн автобусой нээлтэтэй үүдээр магнитофондо буулгажа бэшэһэн хүгжэм зэдэлнэ. Тэдээнһээ холо бэшэ байһан малай байрын үбэртэ сугларһан хүрэг буруу болон тугалнууд юунэй боложо байһыс мэдэхэ, хараха гэхэндэл, шэхэнүүдээ хэртылгээд, хүрөөтэйгөөр агаарта зэдэлһэн хүгжэм шагнана, машинанууд болон хүнүүдэй обооролдохыс һонирхон харана. Тэрэ гэрэй үбэртэ хоёр зуруудаар табиһан хандалинууд дээрэ наһатайшуул һууна. Ашаяа тэбэриһэн һама Дулмажай хүгшэнтэй, Буджай үбгэнтэйн зэргэлжэ, тэрэ хандайнуудай түрүүшын зуруудта һууна. Хүгжэм шагнахадаа юм гү, хүнүүдэй олонһоо юм гү, – урилдаанда табиха гэхэн газартаа гүйгөөшын зүрхэ сэдхэлээ хүлгөөгөөд, байра дээрээ тогтожо ядан тэгүүлэгшэдэл адляар баярлашаһан Саарма хүгшэн эжынгээ үбдэг дээрэ хүлнүүдээ тохиилгон байжа дэбхэрнэ.

Пётр Иванович баярай митинг нээжэ, богонихоноор 3-дахи һү-һаалиин Тобогорой фермын аймагай болон Туһалбариин ажахын дунда түрүүлжэ ябаһан тухай, «Улаан булан» баригдажа, тэрэнээ толложо байһан тухай хэлэбэ... Дулма Нурулхасвна, Пётр Иванович, эндэхи аймагай Нэгэдэхи секретариин орлогшо гурбанай шэнэ модоор баригдаһан гэрэй урдахи сагаан бүдөөр халхалһан самбарта дүтэлхэдэ, вальсын хүнгэн аялга болноулагдажа, баяр ёһололой огсом хүрөөтэй хүгжэм зэдэлбэ. Зэргэлжэ зогсоһон гурбан ноёд доошоо ханжаһан нэгэ ооһор дүмүүхэнээр татажа, самбар халхалһан сагаан бүд доошонь унагааба. Тэрэ самбар дээрэ «Туһалбариин ажахын 3-хи һү-һаалиин фермэ» гэхэн үгэнүүд бага, «Улаан булан» гэжэ үгэ сэхэ үзэгүүдээр бэшээтэй гаршагай гаража срэхэдэ, баяр ёһололой хүгжэм хүнүүдэй альгаа ташалганда булигдаһан юм шэнги аалидаба. Энэ гаршагыс хэдыдээ хэниинь асараад, тэндэ үлгөө юм? Юрэдөө, эндэ байдаг хүнүүдһээ байха бүхэли үдэр газаруур наададаг үхибүүдшье хараагүй байба.

Эндэхи аймагай Нэгэдэхи секретариин орлогшо амаршалгын халуун үгэ хэлээд, Дамжуулгын Улаан туг конвертэтэйгээр Дулма Нурулхасвнада үгэжэ, гарынь адхаба. Туһалбариин ажахын директор Пётр Иванович амаршалгын үгэ хэлээд, телевизорэй паспорт Дулма Нурулхасвнада барюулба. Тэдэнэй һүүлээр ашагта малтамалнуудай уурхайнуудай, Туһалбариин ажахын 1-дэхи, 2-дохи фермэнүүдэй, аймагай номой сангай, аймагай газетын болон бусад эмхи зургаануудай дарганар болон түлөөлэгшэд баярай үгэ хэлэжэ, бэлэгүүдээ барина. Эндэхи һү-һаалиин фермэдэ хүдэл-

дэг эрэшүүл, тэрэ тоодо Дугар Магсар хоёр бэлэгүүдынь «Улаан буландаа» оруулжа, урид хэлсэһэн газарнуудтаа табина. Юмжид хэдэн эхэнэрнүүдтэй шанаһан, буйлуулһан эдсэнүүдээ табагуудта хэжэ, тэдэнээ столнууд дээгүүр табина.

Хүл дээрээ зогсоһон хүнүүдэй гэдэргээ болоходо, «Улаан булангай» урда талмайхан бии боложо, артистнууд концерт-наадаяа эхилхэ гэжэ хубарилдаһаар гараба. Нэгэ ород баянаа татаһаар талмай дээрэ гараба. Гурбан ород эхэнэр ирагуу хайханаар Волго мүрэн тухай дуу хангюурдаба. Тэрэ дуунай үгэ болон аялга шагнахадаа, хүнүүд Волго мүрэнэй аяар холоһоо эхи абажа урдахые харахадал гэнэ. Ара нюрбан уруугаа ханжуулан гүрэнэн ута гээгэтэй басагад гулдагар гоё бэсынгээ нарихан матаргайнуудыс нугалан байжа, оротонуудай хатар гүйсэдхэбэ. Айлшадыс хүндэлхэ гэжэ концерт-наада хараха сүлөөгүй хаалишан эхэнэрнүүд гэр гэрһээ амһарта болон буйлуулһан эдсэ хоол асаржа, «Улаан буланда» ороно, гарана.

Удангүй артистнуудай концерт-нааданай дүүрэхэдэ, Дулма Нуралхасвна баяр ёһололдо срэнэн айлшадаа, хотонойнгоо наһатайшуулыс «Улаан буланда» орохыс уриба. Айлшадай бэлэглэнэн бэлэгүүд «Улаан булан» соо уридшалан түсэблэгдэнэн газарнуудта табигданхай. Шэнэхэн таг дээгүүр аймагай библиотекын бэлэглэнэн номууд, телевизор; хоёр багахан таһалгануудай нэгэн үүдэндэ «Эмшэлгын газар», нүгөөдэдэнь – «Хүдөөгэй библиотекэ» гэжэ бэшэнэн гаршагууд, сэхэ залай ханада үлгэнэн телефон харагдана. Ехэ зал соо табиһан столнуудай хоёр талаар шэнэхэн хандалинууд жэрылдэнэ. Столнууд дээрэ буузанууд, шараһан, буйлуулһан мяханай болон огородой эдсэ хоол табяатай; шэлтэй улаан болон хара архинууд тэдэнэй дунда наһата сүгсэнүүд шэнгээр тобхойлдоно. Тэндэ түрүүшынхисэ ороһон хүнүүд столдо хуухаяа яарангүй, «Улаан булан» соохи түхсэрэлгэнүүдыс, тэндэ табиһан юумэнүүдыс һонирхон хараһа.

– Хүндэтэ нүхэдүүд, хүндэтэ айлшадууд, шэнэ гэрэймнай толлогын баярай столдо хуухыстнай уринабди! – гэжэ Дулма Нуралхасвнагай хэлэхэдэ, холо, дүтын айлшад оошорто зогсоһон мэтээр хойно-хойноһоо хубарилдан, сүлөө хууринуудта ошожо хууна.

Айлшадай урдаһаа хаража хууһан Дулма Нуралхасвна хүл дээрэ бодожо, бэлэг–сэлэгүүдээ бариһан бүхы айлшадта, мүн концерт-наада харуулһан артистнуудта баяр баясхалан хүргөөд, түрүүшын духаряа барихыс дурадхаба.

Түрүүшын духаряагай һүүлээр буузаһаа ама хүрэгшэд шансай

(салат) эдижэ байгшадтаа эрхыгээ харуулжа, энээнһээ ама хүрэхыень дурадхана хэбэртэй. Түрүүшын духаряаһаа амаа халаад юм гү, амтатай эдсэ хоолнуудыс магтаад юм гү, – зэргэлээд хуугшад шэбэнэлдэн хагад хөөрэлдэнэ.

Туһалбарийн ажахын дарга Пётр Иванович Шоносв хүл дээрээ бодожо:

– «Улаан булан» толлолгын хайндэрөөр бүгэдэ таанадыс үшөө дахин амаршалнаб. Хэдэн хара барилгашадыс хүлсэһэн Дулма Нуралхаевна Ринчин Дабасвичта энэ гэр барихыс дурадхана байна. Элдэб ажалтай эндэхи эрэшүүл Ринчин Дабасвичта туһалалсаа... Таанадай Энэдхэгэй шэнэ уран хайханай фильмэнүүдыс, концерт-наадануудыс харахынтнай түлөө аймагһаа киномеханигыс, холоһоо ерэхэн артистнуудыс, хүндэтэ айлшадыс эндэтнай эльгээжэ байхабди, – гээд, портфелсэ нээжэ, хү-хаалиин фермыс даагшада, түрүү хаалишадта, Ринчин Дабасвич болон толложо байһан гэр барилсагшадта конверттэй мүнгэн шагналнуудыс халуун альга ташалган доро барюулба.

Эндэхи айлнуудһаа суглуулагдаһан янза бүрийн дүрсэтэй, набтар болон үндэр, бага болон сэхэ юумэнүүдыс багтаадаг рюмкэнүүд улаан, хара архинуудаар дүүргэгдэжэл байна. Аймагай Нэгэдэхи секретарийн орлогшын үгэ хэлэхэнэй хүүлээр, ашагта малтамалнуудыс малтадаг уурхайнуудай дарганар, Туһалбарийн ажахын хү-хаалиин 1-дэхи, 2-дохи фермэнүүдыс даагшад болон айлшад Амаршалгынгаа баярай бэшэгүүдыс уншаад, конвертнүүдыс 3-дахи фермынхидтэ гэжэ даргадань барина, тиихэдэе хү, тоһоор хангажа байдаг хү-хаалиин энэ фермэдэ хэзээдэшье, хэдыдэшье туһалхаар бэлэн байһанаа бүгэдэндэ найдуулан мэдүүлнэ.

Тобогорой хү-хаалиин 3-дахи фермынхидэй амандаа уһа балгаһан юумэндэл дуугай хуухада, Магсар хүл дээрээ бодоод:

– Энэ шэнэ гэр толлолгон ганса бидэнэй бэшэ, таанадайшыс хайндэр боложо байна. Манай энэ хү-хаалиин фермэ аймагай сээнтэрһээ холо бэшэ байдагыс булга мэдэнэт. Манай фермэ гоё хайхан байгаалитай газарта байдаг гээшэ, – гэжэ эхилбэ. – Хажуудахи нууртамнай амаралтын үдэрнүүдтэ аймагһаа, үшөөшыс холоһоо зааһа хахуулидахаяа ерэдэг юм. Зүүн тээхи Тобогор хадаһаа үбэлдөө үхи хүүгэднай ябаган шарга болон санаар холжордог. Ашагта малтамалнуудыс малтадаг уурхайнуудай шахтёрнууд, манай аймагта хүдэлдэг ажалтай эмхи зургаануудай хүдэлмэрилэгшэд энэ хайхан нютагаа тоонгүй, Хара далайда, хари гүрэнүүдтэ амархаяа ошоно. Би юун гэжэ хэлэхэсэ ханаабиб гэхэдэ, таанадай болон дарганарай

бодожо үзэхын түлөө иимэ дурадхал оруулнаб: загаһаар баян нуу-раймнай эрьс дээрэ амаралтын гэрнүүдыс бариха талмайтай газар-нууд дүүрэн, шадалтай эмхи зургаанууд өөһэдынгөө ажалшадта гэрнүүдыс бариит, үгы хаа, булта аймагай болон республикын Элүүрыс хамгаалгатай хамтаржа, гэр бүлөөрөө эмшэлүүлэн амарха здравница, пансионат болон профилактори барихадатнай яахаб? Манай хү-хаалин 3-дахи фермэ хү, тоһоор болон мяхаар эндэ ама-рагшадые хангажа байхабди...

Тэндэ хуугшад энэ дурадхалыс дэмжэжэ, альгаа ташаба. Эндэ профилакториин баригдажа эхилээ хаань, Ринчин барилгын ажал-тай болохо гэхэн бодолдо абтажа, досоогоо бүтүүхэн баярлаба. Дарганар Магсарай зүбтэй дурадхал оруулһан тухай өөһэд дундаа шэбэнэлдэнэ. Аймагһаа ерэхэн артистнууд энэ найр наадыс шэмэг-лэжэ, эвенк, яхад болон ород дуунуудыс гүйсэдхэнэ...

Үдэшын наран жаргажа, ягаахан үнгэтэй хулахан элшээс Тобо-гор хотон дээгүүр сасана. Хүндэтэ дарганарай өөр өөрынгөө ма-шинануудта хуухада, харанхы болохолоор үнсэдэй хүсэ татадагыс мэдэдэг хаалишад үдэшынгөө хаамда хэды яаражашыс байгаа хаа, айлшадаа үдэшэнэ. Артистнуудшыс автобустоо хуужа, аялга дуугаа суурятуулһаар, Тобогорой хотонһоо холодобо.

6

Тэрэ нютагта ерэдэг хэмдээ үбэл ерэжэ, Саарма бүхэли үдэртөө хүгшэн эжытээс гэртээ байхадаа, дүтэ танилсан эжэлшэжэ, ябаһан тээшэнь дахадаг болонхой. Тэрэ хүлдэ орожо, харууһанай болоо. Нама хүгшэн тэрэниис ходол хажуудаа байлгахыс оролдono. Тэрэнэй халтал үгы болоо хаа, хүгшэн гэр соогуураа бэдэрэн ооголдог байба. Саарма эндэ-тэндэ хоргодоод, хүгшэн эжыдээ олдоходоо, ташага-наса энсэдэг болобо. Нуралсалай жэлэй эхилхэдэ, Магсартанай үхи-бүүдэй аймагайнгаа интернат-хургуулида ошоходонь, газаагуур наададаг үхибүүд хоморжонхой. «Улаан буланай» толлолгын найрта худалдаа-наймаагаа гүйлгэхээс ерэхэн наймаашанһаа Нама хүгшэн аша басагандаа хүүхэлдэй баабгайс худалдажа абаа һэн. Тэрээгээрнь наадахадаа хашаршанан Саарма хүүхэлдэйгээ тэбэрэд, эсэгэтээс унтадаг болоо бэлэй.

Ринчин шалгалтануудаа үгэхээс сессидээ ошохынгоо урда тээ басагаяа хэды дахин таалаба. Тээд Саарма эсэгэмни олон хоногоор эндэхээ ябахань гэжэ юу мэдэхэб даа? Харин үдэшэлэн унтаха бо-лоходоо, эсэгээс үгылжэ, диван дээрээ гансааран хэбтэбэ. Нама хүгшэнэй хажуугаарнь хэбтэхэ гэхэдэ, Саарма эсэгынгээ угтадаг

талыень сүлөөлжэ, хүгшэн эжыгээ үлдэбэ. Тиихэдэнь Нама хүгшэн ашынгаа хүсэд унтатарнь хүлээхэ гэжэ бодоод, үдэшын хоол барижа хууһан хүргэн басаган хоёртоо ерэжэ, ашадаа үлдүүлһэн тухайгаа гомдолтойгоор хэлэбэ. Тэдэ гурбан шэбэнэлдэн шахуу эсэгын ерэтэр саашадаа яажа байха тухай зүбшэн хөөрэлдэхэдөө, Саарма бархирна аа гү гэжэ шагнаархана. Тиигэһээр Саармашь унтажа, Нама хүгшэн Саармын хажууда хэбтэбэ.

Эгээл энэ үедэ сессидээ ерһэн Ринчин Улаан-Үдын нэгэ таһалгатай болбосон байрада сай уужа хуухадаа, Ринчимаа, Баир, һая танилсаһан Светлана гэжэ нэрэтэй басаган гурбанда Хойто зүгэй нютаг тухай, бааниин дорохи үмхирһэн модонуудыс һэльбэн заһабарилһанаа, «Улаан булан» барилсаһанаа хөөрэхэдөө, нүдэнэйнгээ шэгшэгээр Светланые хараад абана. Түрһэн дүүтэсэ бэшэ, харин Баиртай зэргэлжэ хуугаа хадаа, ахын дурлаһан басаган гээшэл ха гэжэ Ринчин багсаална.

– Саарма тэндэ хэр дадажа байнаб? Тэндэхи хүйтэн уларилтай газарта хүйтэ абажа ханяана, хамшагланагүй гү? – гэжэ Ринчимаа хураадхиба.

Ринчин басаган тухайгаа нэгэшьсэ үгэ хэлээгүйдөө зэмэсэ мэдэржэ:

– Хүлисэгты, Саарма тухайгаа нэн түрүүн хэлэхэ ёһотой байгааб. Минии һанахада, тэндэхи уларил тиймэшьсэ хүйтэн бэшэл ха, тээд тэндэ үбэлжөөгүй аад, хүсэд һайнаар мэдэнэгүйб. Саарма үдэр бүхэндэ томожожо, бэс тамирын хүдэржэжэл байна даа. Хүгшэн эжыгэй, Магсарай үхибүүдтэй халдасатай боложо эжэлшээшьсэ һаа, намтаяа унтадаг, намайгаал дүтэ һанадаг юм даа, – гэжэ хабархан хэлэбэ.

– Зүб даа, тиигэнгүй яахаб! Та Саармада түрһэн эсэгэ эхэ хоёрын болоно ха юмта. Ахай бидэ хоёр тэрэнэй мүлхихыс, түрүүшынгээ алхам хэхыс хараагүйбди, – гэжэ Ринчимаа халаглаба. – Бидэниис мартаа ааб даа? Саарма бидэнтэй үсөөхэн хоногто байгаа.

– Үхибүүн урагшаа мүлхижэ эхилдэг ха юм даа. Харин Саарма гэдэргээ мүлхэсэ һэн. Түрүүшын алхам хэхыень хараагүйб, эжымнил хараһан байха. Би ажалтай нэрэтэй гэр барилсажа байгааб. Нэгэтэ гэртээ ерэхэдэмни, дамжадаг болоһон Саарма хоёр-гурбан алхам хэжэ, стул дээрэ хууһан нам тээшэ гарнуудаа һарбайгаа бэлэй. Магад, «намайе абыш» гэжэ гараа һарбайхадаа, түрүүшын алхамаа хэжэрхиһэн юм гү, мэдэнэгүйб, – гээд, Ринчин энсэбхилбэ.

Ринчинэй тэндэхи уларил, ажал хүдэлмэри тухай хөөрэхэдэ, хэлһэн үгэнүүдыень шэхэнүүдэйнгээ хажуугаар үнгэргэжэ хууһан

Ринчимаа мүнөө Саармын эсэгэдээ «абыш» гэжэ гараа харбайхадаа, түрүүшынгээ алхам хэһыснь нюдэндөө зураглан харахадал гэбэ.

– Ринчин, хүлисэ... Шамтай танилсагша энэ Светлана – минии дуратай басаган... Сессиеэ тушаагаад, Хойто зүгөө ябатаршни, бидэ хоёр түрэ нараа хэхэбди. Ши алтан худамнай боложо, хойморто һуухаш. Танилсаһанай түлөө нэгыс бария! – гээд, Баир улаан архи дүрбүүлэндээ аягалба. – Сессиеэ хайнаар тушаагыш даа.

Хундагануудаа мүргэлдүүлжэ, архияа уугаад байхадаа, Баир ажал хүдэлмэри болон цехэй бригадир болоһон тухайгаа ажалайнгаа багшада хөөрөбэ. Харюудань Ринчин Баир Светлана хоёрой түрэ нарандаа уриһанда баяр хүргөөд, бригадир болоһоорнь амаршалба.

Баир гурбадахи духарьяа барихын урда тээ, Светланатаяа шэбэнэлдэжэ, нэгэ-хоёр үгэ андалдаад:

– Бидэ хоёр ябахамнай. Мүнөө би Светланын гэртэхиндэ байнаб. Зундаа гэртэхинэйн зуһаланда барилга хэхэдээ, Светлана-тай танилсаа һэм. Намайе дахуулжа һургаһан танай ажал үргэлжэлүүлһээрби. Дүү басаган Ринчимаадаа түрэ наранайнгаа болзор саг тухай хэлэхээс танай энэ квартирада ерээ һэмди. Тиихэдээ мухар талаангаар, тантаяа уулзашабаб. Үшөө дахин түрэ нарандаа уринаб! Тэрэ болотор тантай уулзахабди, сүлөөтэйгөөр хөөрэлдэхэбди. Уриагүй зомнай олон. Сүлөө саг олдоногүй. Уриха гэхэн хүнүүднай үдэртөө ажалдаа, үдэшэлэн гэртэнь ошоходо, ямар нэгэ хэрэгээр гэртээ үгы байна. Хүлисэгты, бидэ яаранабди, – гээд, Баир Светланатаяа хундагатай архияа хүнтэрүүлээд, ябахаяа түхсэршэбэ.

Ринчин тэдэ хоёрто, хайн хайханиее хүсөөд, столой хажуудахи орон дээрэ ерэжэ һуухадаа, оршон тойроноо хараашалба: суг хүдэлһэн хүдэлмэришэдэй бэлэглэһэн шэнэбтэр орон, хуушаншье хаа, бүтэн зандаа байһан хубсаһанай комод болон стол тэрэл газартаа байна. Гэрэй шэнэ бараа худалдан абажа табиха зай үгы... Ороной дээрэ сэмбээр нэхэһэн шэнэ одяло дээрэ дээрэхээ дабхасуулжа табихан, шэнэ бүрэхэтэй дэрэнүүд нюдэ татана. Тэдэнэй эгээ дорохинь өөрын хэбэртэй. Гэбэшье, тэрэ дэрэн нүгөөдэлдөө аб-адлихан бүдөөр оёһон бүрэхэтэй. Дээрээ хоёр хонхотой будильник, тэрэнэй хажууда модон багахан гурбан рама соо ами аминдань һуулгаһан Ринчинэй, Ринчимаагай, Баирай фото-дүрсэнүүд комод дээрэ табяатай байна. «Минии фото-дүрсэ үгы һэмнай. Хаанаһаа олоо гээшэб?... Энэ байрымнай эзэн гэжэ минии фото-дүрсые өөһэ-дынгөө хажууда табяад гээшэл ха», – гэжэ Ринчинэй сэдхэжэ һуу-

хада, Ринчимаа тэрэнийе столдо нуухые уриба. Тээд барилгашад-тай хамта архи заа-жуу баридаг болоһон Ринчин Ринчимаада баяр хүргөөд, столдо нуухые арсаад:

– Ахайш энэ басагантай үнинэй танилсанхай гү? – гэжэ һонирхобо.

– Үнихэнэй боложо байна. Светлана баяншые, ноёншые айлай ганса басаган юм. Гэртэхидынь дүрбэн таһалгатай, халуун, хүйтэн уһатай квартиратай. Энэ байрыетнай намда орхёод, тэдэнэртэй байдаг болонхой юм. Би зүбшөөл танһаа нурангүй, энэ байрадатнай байдаг болонхойб. Та хэзээ энэ байрадаа бусахабта?

– Бай, бай! Шамайе үлдэжэ, эндэхээ гаргахгүйб. Бусаха, үгымни мэдэгдэнгүй.

– Юундэ? Түрэхэн нютаг, өөрын гэр байра, унтадаг хэбтэри бүхэн түби дэлхэй дээрэ үлүү һайхан гэлсэгшэл, – гэжэ хэлээд, Ринчимаа стол дээрэхи юумэнүүдээ хуряана.

– Тиим даа, тиимэ... Би басагаяа үндылгэжэ, эрдэм һургуулида һургаха уялгатайб. Тиимэхээ басаганайнгаа һургуулида оротор, тэндээ байха бээб даа. Басаганаймни түрэхэн эхэ таанадта ерээгүй гү?

– Үгы... – Ринчимаа абяагүйхэн байтараа: – Ахай бидэ хоёр эдсэнэй таһалгада эдсэлэгшэбди. Халта олон болоходоо, тэндэ олон хүн багтадаггүй гэжэ та мэдэнэт. Танай... Светланатаяа ахай хоёрой ерэхэдэ, стол эндэ түхээрээ болооб, – гэбэ.

– Мэдэнэб, мэдэнэб. Нүнгэ гэр бүлэтэй хүнэй байха байра ха юм даа, – гэжэ Ринчин Ринчимаада туһалалсажа, стол хажуу тээшнэ болгожо, ханада тулгаба.

– Би танай энэ байрада амар байнаб. Танай ерэхые зүгнэжэ, таниие нэгэ эхэнэртэй ерэбэ гэжэ зүүдэндээ харааб... Ешигмаатаяа ерэхэнэ гү гэжэшые һанааб. Харин ахай Светланатаяа ерэбэ ха юм. Светлана намда һайшаагдаа. Танда яагааб? – гэжэ Ринчимаа һонирхобо.

– Намданшые һайшаагдаба. Хоюулан һайн нууг лэ даа...

– Ерэхэ амаралтада Светлана ахайтаймни абынгаа нютаг ошожо, тэндэ байдаг хүгшын эжытээ, түрэлхидтээ танилсуулха юм ха. Та тэрэ орон дээрэ унтагты, би наагууртнай эбхэгдэдэг орон дээрэ унтахаб, – гэжэ Ринчимаа дурадхаад, мүнөө һаяхана Ринчинэй нууһан орон дээрэхээ одсяло болон өөрынгөө дэрэ абаба. Тиигээд тэрэ элпоурдэжэ эбхэхэн простыни, одсяло комод сооһоо гаргаад, Ринчиндэ унтари, хэбтэри бэлдэхэдэхэ хоорондоо үргэлжэлүүлбэ. – Эдэ дэрэ болон хушаха хушалтануудые танина бэээт, эдэнэр танай ерэхые хүлээдэг...

Хэдэн наһа аха Ринчин энэ басаганай эгээл түрүүшынь инаг дуран гэжэ, хүндэтэ уншагшад, мэдэнэт. Ринчимаа энэ дэрыс үнэрдэн унтахадаа, зүүдэндээ Ринчинийс хаража, дахин уулзаад хахасан мэтээр баярлажа, эртэ үглөөгүүр ажалдаа ошохо бүхэндөө комод дээрэхи багахан рама соо нуулгажа табиһан Ринчинэй фотодүрсыс уралдаа хүргөөд: «Үдэшэ болотор намайгаа хүлсэгыш даа», – гэжэ хэлээд, гаража ошодог юм. Харин мүнөө Ринчимаа дэрлэжэ унтадаг дэрэс эзэндэнь үгэбэ.

Ринчин хубсаһаа тайлаад, үргэншэг орон дээрэ хэбтэхэтээс сацуу, бүхэ нойроор хурхиршаба. Хоюулан үлэхэдөө баярлашанан, амяараа хэбтэһэн Ринчиндэ халта гомдоһоншье Ринчимаа аяга, табагуудаа угаагаад, зайн галаа унтараажа, хүлэйнгөө ульмы дээрэ ябажа, шала дээрэ дэлгээгдэжэ табигдаһан эбхэгдэдэг орондоо ерээд, яаралгүйгөөр хубсаһаа тайлахадаа, хэмээхэнээр хажуудахия хараад абана. Хурхирхаяа болиһон Ринчин тэрэнэй хубсаһаа тайлахыс харахагүй гэжэ ханаа юм гү, али тэрэ хүбээ дээрээ схэнхидээ унтажэ нуранхай юм гү, юрэдөө, унтаһан хэбэртэйгээр хүдэлнэшьегүй, абяа гаранашьегүй... Ринчимаа урагшаа түлхылдэһэн хүхэнүүдэйнгээ хүлсэгдээгүйгөөр халуун ульһа даажа, хатуужахал гэхэдэ, хоёр гараар хүхэнүүдээ дороһоонь үргэжэ, хэды дахин бажуугаад, унтаридаа орожо хэбтэшэбэ. «Намайс тэбэрихэсэ, таалахаяа яанаб даа? Намайс оло дүү, үшөө үхибүүн наһандаа ябаһан үхин гэжэ наһанан зандаа гээшэл ха. Магад, тэндээ эхэнэртэй болоо аалам? Тэрэнииснь яажа мэдэлтэйб? «Даарааб» гэжэ худалаар хэлээд, унтаридань орохом гү? Жаргаха хубиингаа түлөө үхид болон эхэнэрнүүд эрэшүүлыс намгадһань халгаан буляажа абадаг ха юм. Оло наһа аха эрэшүүл залуухан басагадыс намга абадаг, залуу басагад баяжаха гэжэ үбгэршэһэн мүнэгтэй, зөөритэй эрэшүүлдэ хадамда гарадаг бшуу. Ринчин залуу зандаа ябана ха юм. Ииһээр минии залуу наһан ябашань хаяа? Үхид уймар гүлмэрхэн залуу наһандаа хадамда гараагүй наа, хожом хойно эрэшүүлыс шэлэ-шэлэһээр хүгшэршэдэг гэлсэгшэл. Яалтай гээшэб?.. Унтаридань ороходомни, юун гэжэ наһаа юм? Э-эх, Ринчин, түрүүшымни инаг дуран, гуниглаһан сэдхэлэйм уйдхарыс, хуби заяагаа буруугаар шийдхэжэ, тамын орондо минии төөрижэ ябаһан шэнги зоболонгыс мэдэдэг хайш?» – гэжэ сэдхэхээр, унташаба.

Ринчинэй үглөөгүүр хэрихэдэ, унтари хэбтэрисэ хуряһан Ринчимаа хубсалжа, ажалдаа ошохо гэжэ түхсэржэ байба. Тэдэ хоёр шэнэ үдэрөөр мэндэшэлсэбэ. Ринчин хайнаар амаржа унтаһанаа дурдаба.

– Ажалдаа ошохо гэжэ байнаб. Минии бэлдэһэн үглөөнэй эдсэ хоол бэлэн. Ахай түлхюурыстнай эдсэнэй таһалгын ханада үлгөөд орхёо һэн. Үдэшэлэн болотор баяртай, – гэжэ Ринчимаа үглөө бүри тэрэнэй фото-зурагта уралаа хүргэн тааладаг, хэлэдэг үгэсэ мүнөө байрынгаа эзэндэ хэлээд, гэрэлдэ нюураа хараһанайнгаа һүүлээр, гаража ошобо.

Ринчин тэрэ дары бодожо хубсалаад, яаралтайгаар үглөөнэй хоол баряад, Хүдөө ажахынгаа дээдэ һургуулида ошожо, нэгэ зачёдоо үгэжэ, хэрэгтэй номуудаа библиотекэһээ абаад, гэртээ ерэбэ. Зачёт болон шалгалтануудыс тушаалганда хэрэгтэй болохо номуудгүй байһан тула, хэдэн һүни унтаха нойргүйгөөр уншахадаа толгойнгоо дүйрэжэ, шэхэнүүдэйнгээ шааялдахада, забһарал хэжэ, сэбэр агаараар амилан, газаагуур сэнгээд ерэдэг байба. Ринчин үдын хойно сүлөөтэй болоһон сагаа һамбаашалжа, түбэй дэлгүүрһээ сэсэгүүдыс худалдажа абаад, Саармынгаа түрүүшын амжалтануудыс эхэдэнь дуулгахаяа Ешигмаагай гэртэ ерэбэ. Гэрэйн үүдэн суургатай байба.

«Ажалдаа байһай даа», – гэжэ тэрэ сэдхэжэ, гудамжын захаархи асфальт зүргэхэнөөр алхалхадаа, Ешигмаада гансашыс басаганайнгаа түрүүшын амжалта дуулгахаяа бэшэ, харин уулзахадаа, үгэ андалдаашысгүй һаа, сэбэр хайхан шарайснь харахая һанана... Ринчиндэ хайшаагдахаяа зорюута үһэсэ буржылгуулаад, трамвайгаар гэртээ харижа ябаһан Ринчимаа баруун гартаа саарһаар орёһон сэсэг, зүүн гарайнгаа мүр дээрэ сүүмхэсэ үлгэһэн Ринчинис харажархихадаа: «Ешигмаадаа ошожо ябана. Орёһон саарһан соонь сэсэгүүд, сүүмхэ соонь лаб лэ хабтагар үнэтэй шоколад байгаа ёһотой», – гэжэ атаархан сэдхээд, һанаа алдаба.

Ринчин басаганайнгаа эхын ажалай байшанда орожо, вестибюль соо һууһан үүдэнэй харуулһан эхэнэрыс мэндэшлээд, Ешигмаагай бии, үгыс һураба.

– Бии... Шэнэ программа бэлдэжэ байна, оройшог тараха. Та тэрэнэй хэниинь болонобта? – гэжэ тэрэ эхэнэр һонирхожо һураад, саарһаар орёһон сэсэгүүдыснь хараад абана.

– Танилынь болохоб.

– Яаралтай гүт?

– Үгы...

– Тиигэбэл – тээ тэрэ һандалы дээрэ һуугты. Энэ байшанда бэшэ үүдэн үгы. Хажуугаартнай гарахадань, уулзана, харалсана бээт, – гэжэ тэрэ эхэнэр хэлээд, нүдэнэйнгөө шэл зүүжэ, стол дээрээ дэлгээнхэй номоо уншана.

Ринчин үүдэнэй харуулшан эхэнэрэй заахан хандалида ошожо хууба. Энэ үдэшлэн концерт-наадан болохогүй байба ха, үүдэнэй харуулшан эхэнэрэй саана хооһон үлгэсэнүүд жэрылдэнэ. Тэдэнэй эгээн наанахи зурууд үлгэсэдэ оройдоол хоёрхон хүнэй хубсахан үлгэгдэнхэй байна. Ута, үргэн коридор соо Ринчинһээ бэшэ хэншье харагданагүй.

Һүнийн тэн болотор ном уншажа, үдэртөө ээлжээтэ зачѳт болон шалгалтануудаа тушаажа эсэшэһэн Ринчинэй нюдэнүүд анилдажа эхилнэ. Тиихэдээ тэрэ һэргэгшэхэ гэжэ гунхуулһан толгойгоо үргөөд, булгайр бээлэйтэй гараа сүүмхынгээ саана хоргодуулан табяад, баруун гараараа нюдөө һэмээхэнээр аршаад абана. Ешигмаатай уулзахадаа, басаган тухайнь хөөрэхэ юумэн тэрэндэ дүүрэн, тээд ухаан бодолын шалгалтадаа бэлдэжэ уншаһанаа бү марта гэхэндэл, басаган тухайгаа хэлэхэ үгэнүүдтэйн зүрилдэнэ.

Гэнтэ собоог хамуур хоёрыс бариһан эхэнэр Ринчинэй дала мұрынь аргааханаар тоншон һэрюүлээд:

– Һэрихээр болоош! Орой болоо! Артистнар гэртээ булта ябанхай. Хэндэнь срээ һэмши? – гэжэ һураба.

– Танилдаа, – гэжэ Ринчин харюусаһаар, үбэр дээрэхи сэсэгүүдэ гартаа баряад, хүл дээрээ бодожо, сэсэгүүдтэй гараараа сүүмхээ үргэжэ, тохилгоһон зүүн гарайнгаа сарбуу дээрэ барюулаарнь үлгэбэ.

Шорой хамадаг эхэнэр тэрэнэй хэмэл гарыс хараад:

– Тэдэнэр танай хажуугаар дайраагүй шахуу гараһан байхал. Хүлсэһэн хүнтнай таяа һаа, һэрюүлхэ байгаал... Танилтнай тэдэнэй дунда үгы байба гээшэл даа, – гэжэ хайрлаһан мэтэ халаглангяар хэлэбэ.

Ринчин тэрэ эхэнэртэ юушье хэлэнгүй толгойгоо дохёод, бултанай гэртээ ябаһан, үгыс мэдэхэсэ үүдэнэй харуулшан эхэнэртэ сэрэжэ, толгойгоо сонхондонь дүтэлүүлбэ.

– Шамайе танилдаа срээ хадаа, бэс бэсэ таниха гэжэ һанааб. Артисткынгаа нэрыс хэлэхэсэ яагаабши даа. Гэртээ хүбүүдээр ходол үдэшүүлдэг артистка Ешигмаа шинии хажууда халта тогтожо, унтаж хууһан шамайе хараад, юушье хэлэнгүй ябаа һэн. Тэрэ суута артисткада шамайе срээл ха гэжэ тухайлаад, абяа гараагүйб. Бэшэ хэншье шамайе хаража, хажуудаш тогтоогүй. Яаралгүй хадаа, уулзаһаа үглөө үдэшлэн срээрэй, – гэжэ үүдэнэй харуулшан эхэнэр хэлэбэ.

Ринчин тэрэ эхэнэртэ толгойгоо дохёод, газаашаа гараад, такси

тогтоохоёо сэсэгүүды бариһан гараа үргэнэ, тээд таксинууд тогтоногүй.

«Ешигмаа намайе харахадаа таниһан лэ байха. Басаган тухайгаа юу-хээ мэдэхгүй ямар эхэ гээшэб даа? Магад, гэртээ хүргүүлдэг хүнтэй ябаһан аад, намһаа эшээ, гайхаа юм гү даа? Магад, тэрэ хүндөө хадамдаһье гаранхай аалам даа. Тиихэдэнь би хаалта хэһэн хүн болоно гүб? Хэзээ нэгэтэ намдаһье бэшэ хаа, басагандaa ерэхэ гэжэ ханагшаб. Минии зүрхэ сэдхэл суранзан мэтээр шамда юундэ татагдадаг гээшэб? Түрүүшымни дуран байһан тулаш зүрхэ сэдхэлни шамда тэгүүлнэ юм гү даа. Э-эх, Ешигмаа, Ешигмаа! Шамда минии дурлаһые хэзээ нэгэтэ мэдэдэг хайш? Хуби заяагаа шамтай ниилүүлхэ саг намда ерэдэг хай! Мүнөө бидэ хоёрой энэ уулзалганай тохёолдоогүйнь болоо юм гү даа. Ши намайе халтаһье хаа, харааш; харин би хараагүйб», – гэжэ тэрэ сэдхээд, баряад ябаһан саарһаар орёолтотой сэсэгүүдээ бог шоройн амһарта руу хаяхаяа забдажа байгараа, ямар нэгэ хайхан бодол сэдхэлдээ түрүүлжэ, сэсэгүүдтэй гараа үргэжэ, такси тогтоон байлгаба.

Удангүй тэрэ гэрэйнгээ газар таксинаа буужа, байрынгаа сонхын зайн галаар гэрэлтэй байхада баярлаад, өөрынгөө дабхарта гаража, үүдэнэйнгээ хонхын оньһобшо дараба. Үүдэнэй саанаһаа урихан танил хоолой соностобо. Ринчинэй «биб» гэхэдэ, үүдэн нээгдэжэ, Ринчимаа тэрэниие угтажа, шэг шарайһень ажаглаба. Ринчин баяртайгаар энсэбхилэн, дэгэлээһье тайлангүй, орёонон саарһан сооһоо сэсэгүүдээ гаргаад:

– Шамдаа сэсэгүүды бэлэглэнэб, – гээд, тэдэнээ һарбайхадань, Ринчимаа шала дээрэ унаһан саарһа абахаяа тонгойбо; Ринчин тэрээндэ абхуулангүй, хүлөөрөө гэшхээд: – Би саарһыень өөрөө абахаб. Ши аяар холо Армениһээ манай дэлгүүртэ асарһан амиды сэсэгүүды абыш даа? Эдэ сэсэгүүдтэл адли сэбэрхэн хододоо ябыш даа, – гэжэ хэлэбэ.

Тэрэ сэсэгүүдээ Ринчимаагай гартань барюулаад, хасартань уралнуудаа хүргэхэдөө, дүхиин хайхан үнэртэ хамараа сохюулжа, үһээ буржылгаһыень, шэнэ плати үмдэһыень хараба:

–Үү! Ямар хайхан, гоё болошообши?! Бээдэш яг тааруу шэнэ плати, буржылгаһан үһэншни шамайе дангина гэхэ гү, али Дара Эхэ болгонол! Мүнөөдэр ямар хайндэр болобо гээшэб?..

Үглөөдэрэйнгөө түрэнэн үдэртөө бэлдэхэ байгааһье хаа, энэ үдэрһөө хойшо Ринчиндэ хайшаагдахаяа хүсэһэн Ринчимаа Ринчинэй хайхашааһанаа мүнөө мэдүүлжэ, сэсэгүүды бэлэглэхэдэнь, бүтүүхэн досоогоо баярлашоод, уриханаар энсэбхилжэ:

– Үглөөдэр түрэнэн үдэрни, тиймэхээ эртээнхээ бэлдэнэб, – гэбэ Ринчимаа.

– Хэдытэй болохошниб?

– Танһаа олошье дүү бэшэб...

– Тиймэ даа. Басагад болон бэрсэдүүдхээ наһыень хурадаггүй гэдэг үгэ бии ха юм даа, хүлисэ...

Мүнөө хаяхан сэсэгүүдыень бэлэг абажа, хэмгүй сэхээр баярлаһан Ринчимаа тэрэнэй Ешигмаатаяа уулзаагүйе, сэдхэлэйн гомдолые хэды тухайлаашье һаа, дотороо хайрлаба. Тсэд тэрэнээ Ринчиндэ мэдүүлхэгүйе оролдожо:

– Һайнта даа. Би эрэшүүлхээ... танһаа тон түрүүшынхисэ сэсэг бэлэгтэ хүртэбэб! – гэжэ Ринчимаа хэлээд, сонхын доодо тотого дээрэ ходол хоһон байдаг лонхоншуу дүрсэтэй шэл амһарта абажа, уһа хээд, сэсэгүүдээ тэрээн соо хуулгажа, таһалгынгаа захын ханада няалдаад байдаг стол дээрэ асаржа табиба.

Ринчин хубсаһа болон гуталаа тайлажа, хүлдөө шаахай углажа, гэшхэгшэ саарһаа абажа, бог шоройн хүнэг соо хаяад, таһалгын дунда энсэхилэн зогсоһон Ринчимаада дүтэлөөд:

– Ши – залууш. Олохон хүбүүдтэ һайшаагдахаш, тэдээнхээ бүришье хайхан сэсэгүүдые бэлэг абахаш даа. Инаг дуран гээшэ һанагдаагүйгөөр гэнтэ ердэг юм, – гэжэ хэлэбэ.

«Минии дурлахые мэдэнэл ёһотой. Тсэд намда юундэ халдасагүйб? Би шэг шарайгаараа тэрэ Ешигмаадань хүрэнэгүйл гээшэ хаб. Тандал хайшаагдахын тула урал амаа будааб, гоёлойнгоо плати үмдөөб, үһэсэшье буржылгуулааб», – гэжэ Ринчимаа сэдхэжэ байтараа:

– Үү, мартаад байнаб! Алта мүнгэ дүүнэртээ эльгээнэ гүби даа. Салингаа дууһан һалгаагүйдөө, Саармада бэлэг абаа һэм, – гээд, комод сооһоо сагаан үнгэтэй плати үмэдхүүлһэн хүүхэлдэй гаргажа, тэрэнээ Ринчиндэ барюулаад, эдсэнэй таһалгада орохыень уриба.

Ринчин сүүмхэ сооһоо хабтагар томопог шоколад абаад, эдсэнэй таһалгада ороходоо, эдэе хоолоор бүрхөөһэн стол хараба. Ринчимаа улаан архи гаргаад:

– Таниие тон иимэ бэлэг абуужан гэжэ һанаад, үрдихэ гээб. Саармада абаһан бэлэгэймни түлөө бария, – гэжэ дурадхаба.

Хоюулаа урда урдаһаа харалсажа, абяагүйхэн хууна...

– Та хүлисэгты намайе. Архи уудаггүй аад, толгойдомни гарба хэбэртэй.

– Һайнаар эдсэлэ... Барагтай ааб даа, гэртээ ха юмши.

– Тиимэлби даа. Та бидэ хоёр голой эрьснүүд мэтэ столой хоёр талада юундэ хууна гээшэбиди? Энэ столнай го-голой урасхал у-уһан болоно гүб даа, – гэжэ Ринчимаа Һайшааһан хажуудахиингаа дурыень зорюута татахаяа оролдожо, зорёолон һагад ээрүүтэнэ. – Хо-хоёр эрьснүүд урда урдаһаа харалсаашье һаа, хэзээдэшье ниилэдэггүйнь гайхалтай. Гэ-гэбэшье, гол мүрэнэй эрьснүүд урасхал у-уһаая баряад байдаг эсэгэнь, хоёр һа-һабануудаа дүүргэжэ байдаг у-урасхал уһан – эхэнь болоно гүб даа. Бидэ хоёр тон тэдээндэл адли байнабди. Хо-хоёр эрьснүүдэй ниилэдэггүйшье һаань... Хажуудатнай зэргэлжэ хуухадам болохо гү?

– Тиигэ даа, – гэжэ Ринчин хэлээд, стул хажуудаа табижа, Ринчимаас үрөөһөн гараараа һугадан дүнгэжэ, хажуудаа хуулгаад, үдэшынгөө хоол барижа сайлаба.

Ринчимаа тэрэнэй ээм мүрые түшэбэ. Ринчин тэрэнэй стул дээрһээ унахагүйнь тула үрөөһөн гараараа Ринчимаас дүмүүхэнээр бэсдээ хашан тэбэрибэ. Бэсынгээ ульһатайхан дулаагаар бэс бэсэ жэгнэлсэхэдээ, Ринчимаа аяшаархана. Ринчин тэрэниие орондонь абаашажа хэбтүүлээд, хүнийн тэн болотор кухни соо номоо үзөөд, таһалгадаа ороходонь, хажуудаа хэбтэхэ газар зорюута үлөөжэ, худалаар һогтоошо болоһон Ринчимаа унтанхай хэбтэбэ. Ринчин тэрэнэй хажуугаар бэшэ, харин хажуудань эбхэгдэдэг орон дээрэ унтаа һэн.

* * *

Үглөөдэрынь Ринчин шалгалтаяа тушаагаад, Ринчимаагай түрэхэн үдэртэ бэлэг болон шампанска абаад, байрадаа бусаба. Тэрээнһээ урид срээд байдаг Ринчимаа үгы. Ринчин хоюуландаа эдсэ хоол, сай шанаад, хэды гэдэхэнэйнгээ үлдөөшье һаа, Ринчимаас хүлсэбэ. Үни срэхэ байһан Ринчимаа үгыл аад, үгы... Тиигэхээр хоёр час үнгэрбэ. Хүлсэжэ ядаһан Ринчин байра соогуураа иишэ-тиишээ ябуултажа, элдэб муу бодолдо абтажа эхилбэ.

«Энэмни яаба, хээбэ гээшэб? Харгыдаа унажа-дунажа, гэмэлтээгүй аабза? Али үнгэрэгшэ хүни хажуудань унтаагүймни түлөө намайе хэхээхэ гэбэ гү? Үглөөгүүр бодоходомни, Ринчимаа үгы байгаа. Сайгаа шанажа, үглөөнэйгөө эдсэ хоолһоо эдсэд, намайе һэрюулжэ, шэнэ үдэрөөр амаршалаад, ажалдаа ошоо бэлэйл. Хаана гээшэб?.. «Үхид болон бэрэсдһээ наһыень һуража болодоггүй» гэхэдэмни: «Танһаа оло дүү бэшэб», – гэжэ хэлээ һэн. Тэрэниие эндүү-алдуу хэнгүй, залуу хүбүүндэ хадамда гаража, зол жаргалаа

олохой даа гэжэ ханагшаб. Ринчимаагай намда дурлахыг мэдэнэб. Бага наһандаш ушардаг инаг дуран хэндэ сэдэггүйб даа. Би уран хайханай фильм хараад, кинодо наададаг оло эгэшэ артисткада дурлашоо бэлэйб... Мүнөө яалтайб? Миин байхын аргагүйл. Нэгэл муу юумэн болобо гү, али Ринчимаа ондоо айлда ошожо хонобо гү? Ахын байдаг айлай хаягшье, телефоной номершье намда үгы. Яалтайб?» – гэжэ Ринчин сэдхэжэ байтараа, толгойдоо нэгэ бодол оруулаад, түргэхэн хубсалжа, хуушан ажалайнгаа харуулшанай гэрхэн тээшэ алхалшаба.

Тэрэнэй тэндэ срэхэдэ, урданайнь танил харуулшан байба. Тэрэ харуулшан Ринчинтэй уулзаһандаа баярлажа, олон табан юумэ дээрэ дээрэһэнь һуража шалаана. Тсэд Ринчин тэрэнэй һонирхоһон асуудалнуудта харюусангүй, хургаяа ёдогонуулан «хүлэ» гэһэн тэмдэг харуулаад, телефонойнь трубкада аһалдаба.

Ринчин “09-дэ” хонходожо, Ринчимаагай ажалайн телефоний номер мэдэжэ абаад, хонходобо. Тэрэнэй шэхэндэ уриханаар дуугарһан танил хоолой соностобо.

– Шамайе хүлэжэ ядаад, яашаба гээшэб гэжэ ханаагаа зобоһондоо, хонходожо байнаб, – гэбэ Ринчин.

– Хүлисэгты, байрадамнай телефон үгы аад, танда яажа дуулгалтайб гэжэ би баһал ханаагаа зобоогооб. Ахымни һамган болохоё байһан Светланын гэртэхиндэ телефон бии ааб даа. Тсэд би хонходохоёо зүрхэсөөгүйб. Һүнийн халаанда гараха медсестра үбдэшөө. Тэрэнэй орондо хүдэлхэ хүнэй олдохогүйдэ, манай дарга ноён гэр бүлэггүй намайе Һүнийн халаанда гарахыг гуйгаа, – гэжэ Ринчимаагай хоолойн соностоходо, Ринчин ханаагаа амарба.

Харуулшан үглөөгүүр гэрһээ асарһан багахан эдсэ хоолоороо, шанаһан сайгаараа Ринчиниие хүндэлжэ, Һүнийн тэн болотор хөөрдэбэ.

ЗУРГАДАХИ БҮЛЭГ

1

Ринчинэй халта хожомдожо, Ринчимаада бэлэгээ барюулаад, Баир Светлана хоёртой түрэн наранда байгаад, Тобогор нютагтахи Магсартанайдаа бусахада, Саарма хэмгүй сэхээр баярлаашье хаа, дахин эсэгэһээ таһархаяа айһандал, ходол хойноһоонь дахадаг болобо.

Ёһотой үбэл эндэ ерэжэ, саһанай сэхээр орожо, дүрбэн хоногто халхилан шуургалхада, хүнгэрэгүүд хаа-хаанагүй тогтобо. Тиихэдэнь хүнгэрэг саһанда булуулһан гэрнүүдэй сонхонууд бүришье багаханууд болобо. Сээнигүүдэй хэрэлсы болон үүдэнэй доодо тотогонууд саһанда булагдаба. Гэбэшье, тэдэ үүдэнүүд газраа тээшээ бэшэ, харин досоо тээшээ нээгдэдэг байһан хайтай. Самолёдууд нийдэхээс болижо, аэропортнууд хаагдаба. «Эндэ үбһэ ногооной үбдэгсөө угаар ургадагтань хайшааһан, эндэхээ үбһэ ногоо сабшан соможо, нютаг уруугаа шэрэжэ абаашадаг хаа» гэжэ сэдхэлдээ ханаһан Ринчиндэ энэ нютаг хайшаагдахаяа болибо. Халхи шуурганай хэдэн үдэр үргэлжэлхэдэ, үбгэд, хүгшэд болон үхи хүүгэд газраа гаранагүй. Эхэнэр болон эрэшүүл малай байрын, гэрэйнгээшье ониилдоһоһон сонхонуудай дорохи, хэрэлсы дээрэхи, хашаагай газрагуурхи хүр саһа этэнэ. Тиихэдэнь зүргөөр ябаһан хүнүүдэй толгойнууд шохойлдожо харагдахадал гэнэ. Фермынгээ үнсэдыс бур хүйтэнһөө абарха гэжэ тэдэнэр малай байранууд соо бүдүүн томо түмэр боошхонуудыс амһар амһараарнь залгажа гагнаһан госхогор үндэршэг пэсшэнүүдээ үдэртөө гурба дахин түлинэ. Таһардаггүй хабтагар бүдүүн бүһэнүүдээр үргэгдэһэн үнсэдэй хүлнүүд агаарта ханжана. Тэдэнэр бүлсэн уһантай холин худхажэ хэһэн бурдууг уухаяа хүлнүүдээрээ газарта бууна. Ринчин үс наһаараа үзөө-хараагүй юумэнүүдээ эндэ ерэжэ хараба, хү-хаалиин фермынхидтэ шадаха зэргээрээ туһалалсана...

Үдэр хоногуудай ханагдаагүй түргөөр хубарилдахада, хэдэн жэл үнгэршэбэ. Аймагай Туһалбариин ажахын 3-дахи хү-хаалиин фермэдэ «Улаан булан» тушаалгын найр наадата толлолгон дээрэ эндэхи нуурай эрьс дээрэ хүнүүдэй бэсэ эмшэлүүлэн амарха профилактори бариха гэхэн Магсарай ханамжа дурадхал дарга ноёдто хэды дэмжэгдээшье хаа, бэсүүлэгдэнгүй үлэшөө. Юундэб гэхэдэ, Республикын дээдэ зургаан тэрэ аймагта 2-дохи профилактори барихаяа арсаад, мүнгэ һомолоогүй бэлэй.

Ринчин энэ-тэрэ ажал хэжэ, олоһон мүнгөө Магсарай гэр

бүлын ханда нэмэри болгон оруулдаг байба. Тэрэнэй басаган хургуулида хураха наһандаа хүрэбэ. Үнгэрһэн хоёр жэлэй урда тээ тэрэ Хүдөө ажахын институт заочноор дүүргэжэ, диплом абаашье хаа, мэргэжэлээрээ хүдэлхэ хүдэлмэри олоогүй бэлэй. Мүнгэ түлэжэ, аймагай нэгэ айлда байлгажа, басагаяа хургуулида ябуулха тухайгаа Ринчинэй эхэтэсэ Магсарантай зүбшэн хөөрэлдэхэдэ, тэднэ аймагай хургуулийн интернадта Тобогорой үхибүүдээр хамта басагаяа харууһалжа байхыень Ринчиндэ дурадхаба, тээд энэ дурадхалын тэрэнэй ханаанда таарабагүй. Юундэб гэхэдэ, мүнөө болотороо сугтаа унтадаг басагаяа үхибүүдтэ баһуулха, эсэгэсэ ханаа аабза гэжэ Ринчин сэдхээд, байлгах айлнууды аймагайнгаа түбтэ бэдэржэ эхилхэднэ, түлбэритэйгөөр байлгах айлнууд олдобогүй. Тиигэһээр басагаяа интернадта, өөрөө хургуулиһаа холошог байһан айлда байха болоод ябатараа, Шоносвой гудамжада уулзажа, ушар удхаяа хэлэбэ.

Хэдэн үдэрэй үнгэрөөд байхада, Пётр Иванович Тобогорой һү-һаалиин фермэдэ хонходожо, баяртай мэдээсэл Дулма Нуралхасвнада дуулгаба. Дулма Нуралхасвна Магсарай гэртэ гүйдөлөөрөө орожо ерээд, амияа абажа ядан халта байһанайнгаа һүүлээр, Шоносвой ябуулгын аша туһаар Ринчин Дабасвич аймагай ахамад зооветеринарай тушаалда дэбжүүлэгдээд, аймагай сээнтэртэ хоёр дабхар модон гэртэ байха болоһон тухай хэлэбэ. Тиигээд лэ тэндэ байгшад Ринчинэй баруун гарыень адхан амаршалба. Һанагдаа-хүлсэгдээгүйгөөр ажалтай байртай болоһон Ринчин түрүүшээр Дулма Нуралхасвнагай энэ мэдээсэлдэ этигэжэ ядан байһанаа, гэнтэ Пётр Ивановичтай гудамжа уулзаад хөөрэлдэһэнөө ханаад-хиба.

– Магсар бидэ хоёр баяртай энэ мэдээсэл бүхы айлнуудтаа дуулгая. Айл бүхэн «Улаан буландаа» мэнэ дары сугларая, ууха, эдихэ юумэнүүдээ абаад ерүүжэг. Юмжид, аяга, амһартаяа абаад, «Улаан булан» ошожо бай! Энэ мэдээсэл тэмдэглэхын түлөө стол түргөөр бэлдэхэ хэрэгтэй, – гэбэ Дулма Нуралхасвна.

Магсар һү-һаалиин фермые даагша хоёр айлһаа айлнуудта орожо, сахилгаан түргөөр сугларха зарлалга дуулгаба. Түлсэгээ халхалжа байһан Дугар хүхээ газарта хаяжархёод, юун сахилгаан зарлалга болобоб гэжэ мэдэхээ гэрэйнгээ хорёоһоо гараба. Ууха уһаяа асарха гэжэ хахад харгыгаа гаталаад ябаһан эхэнэр гэртээ һөөргөө бусаба. Гартаа сүүмхэтэй юумэнүүды бариһан Юмжид, Ринчин, тэдэниис дахаһан Саарма гурбан газаашаа гаража, «Улаан булан» тээшээ алхалба.

Нургуулида орохынгоо урда тээ үзэгүүдые мэдэхэ, зураг зуража гараа нугалха гэжэ саарһа эрсэлжэ һууһан Саарма холо-холо алхалһан ехэшүүлһээ үлэхэгүй гэжэ гүйһэн, болиһон хоёрой хоорондо ябахадаа:

– Юун болобоб? – гэжэ һурана.

– Абашни ажалтай, байха гэртэй болобо. Саарма, шиһье баярла! Наядаа таанад аймагай түб зөөхэ болобот, – гэжэ Юмжид хэлэбэ.

– «Улаан булан» юундэ ошнобибди? Бидэниие зөөлгэхэ машина тэндэ ерэхэ юм аал?

– Үгы... Манай хотонойхид абынһни ажалтай, гэртэй болоһоной түлөө тэмдэглэжэ, баярыстнай хубаалдахамнай.

– Аа, суглаа хурал болохонь бы? Тэндэ аба бидэ хоёрто гэр үгэхэ гү? Хүгшэн эжы бидэнтэй ябалсаха гү?

– Ябалсаха даа, ябалсаха. Шинии няани болохо, гэрыстнай һахиха.

– Аа. Биһье баһал хүүхэлдэйн няани болоно ха юмбиб. Бидэнтэй эндэһээ ябашахада, таанад яаха юмта?

– Эндээ үлэхэбди, ажалаа орхихо, хаяхагүй ха юмбибди.

– Аа. Тиихэдээ ажалгүй хүнүүдтэ гэр үгэжэ, тиийһень зөөлгөнэ бы?

– Үгы, тиймэ бэшээ... Ши нургуулида орохоһни, абашни тэндэ ажалтай болохо.

– Аа...

Эгэшэ басаган хоёройнгоо иигэжэ хөөрэлдэхыс дуугай шагнажа ябаһан Ринчин энсэдэһээс арайхан бариба... Энэ-тэрэ юумэнүүдыс баряад, хэрэлсын хажууда зогсоһон хүнүүд тэдэ гурбаниие хүлсэжэ, Ринчинэй гар адхан барижа амаршалаад, һубарилдаһаар, «Улаан буланда» ороходонь, Тобогор хотоной үхибүүд телевизор хаража һууба. Хүн зоной олоороо сугларжа эхилхэдэ, телевизор харуулхаяа болибо гэжэ һанаһан тэдэнэр дурагүйлхэбэ.

Һаалишан эхэнэрнүүд үбгэдтэсэ, Дулмажай Буджай хоёр һама хүгшэнтэй бии болобо. Дугар Магсар хоёр ута столнуудыс гэрий тэгэндэ утаашань ниилүүлжэ, һандалинуудыс тойруулан табина.

– Һуугты, киногоо дууһан харагты, мүнөөдөө һаалта хэнэгүйт, – гэжэ Дугар үхибүүдтэ хэлэбэ.

– Юун болохонь бэ?.. Суглаан гү?.. Артистнууд концерт-наада табихань гү?.. Таанадта шагнал барюулхань гү? – гэжэ үхибүүд эбдүүсэн һурана.

– Бүри ехэ юумэн болохонь! – гэжэ Дугар харюусана.

– Бидэ зөөхэмнай, – гэбэ Саарма.

– Хайшаа?.. Хэзээ? – гэжэ үхибүүд дарья табилдан хураад, Саарма тээшэ харашана.

– Мэдэнгүйб, – гэжэ Саарма ээм мүнүүдээ хабшажа, уташаг хүзүүгээ толгой хүрэтэрнь шахылгаба.

Уран хайханай фильм дүүрэжэ, үхибүүд бодожо, үбгэд, хүгшэдтэ хууринуудаа сүлөөлжэ үгэбэ. Гэбэшье, Саармын хайшаа зөөхэсэ байһыс мэдэхэ гэхэн тэдэнэр болпоулаагүй телевизор харааша боложо, хүлнүүд дээрээ зогсоходоо, Саармын зөөжэ хайшааб даа ябашахадань, үншэршэхэбди гэхэн мэтэ уйдхартай бодолдо абтана.

Эдихэ, ууха юумэн залгалаа столнууд дээгүүр табигданхай. Ринчин Дулма Нуралхасвна хоёр столой дээдэ талыс эзэлжэ хууба. Тобогор хотонхойд гэр гэрээ хооһон орхижо, булта эндэ сугларжа, хууха хууринуудаа эзэлбэ. Үхибүүд хүнүүдэй толгойнууд дээгүүр телевизор харааша боложо, хүнүүдэй үгэ хэлэхыс шагнана.

Дулма Нуралхасвна хүл дээрээ бодобо.

– Хүндэтэ нүхэд! Энэ үдэр Ринчиндэ, Саармада, бүгэдэ бидэндэ баяртай мэдээсэл срэбэ. Бидэнэй урдаа хараха модошо дархан Ринчин Дабасвич аймагай ахамад зооветеринарай тушаалаар томилогдобо, аймагай түбтэ гэр байра үгтэбэ. Энэ ушараар би таанадыс суглуулбаб, – гэжэ Дулма Нуралхасвнагай хэлэжэ эхилхэдэ, айл бүхэнһөө асарагдаһан нөөсэ архи стол дээгүүр табигдаһан хундагануудта эюулэгдэнэ. – Бидэ, тобогройхид, Нэгэн бултанай, булта нэгэнэй түлөө» гэдэг уряалаар хүдэлнэбди. Ринчин Дабасвич, аймагай ахамад зооветеринар болоходоо, бидэнээ бү мартаарай, бидэндэ арга шадалаараа туһалжа байгаарай. Энэ үндэр тушаалаарш шамаяа амаршалнабди! Шэнэ байрада ороходоо, түрүүшын салинһаа толлооройш! Бидэ гар хооһон ошохогүйбди. Хэрбээ ашаанай машинын олодоо хаань, нэгэ үнэсэгэ абаашажа, өөртэйш хаалгаад, хүөөрнь байрыс толлогшодыс хүндэлхэбди!

Зэдэлһэн хүхэ энэсэдэн соогуур хундагатай архияа барихан хүнүүд хүл дээрээ бодожо:

– Шэнэ тушаалайш түлөө!.. Шэнэ байрыншннн түлөө!.. Саармын эхин класста орохын түлөө!.. Тобогрой хү-хаалиин фермын урагшатай ябахын түлөө!.. Булта бидэнэрэй хайн хайхан байхын түлөө! – гэжэ бэс бэс үрдилдэн хэлээд, хундагануудаа хүнтэрүүлжэ, хууһан хууринуудта хуужа, баяр ёһололгын найраа үргэлжэлүүлбэ.

Тэрэ хотонхой үбгэд, хүгшэд болон бусад Ринчинийс амаршалжа, хайн хайхан үрээлнүүдээ хэлэнэ. Амаа халагшад дуугаа хангиурдана. Тэдэнэй хөөрэлдөөнһөө хашаржа, үни газар гаран

үхибүүд холо ошонгүй наадабашье, телевизор харахаяа ханажа, байд гээд лэ, «Улаан булан» тээшэ харана.

Удангүй дуу-шуун замхаад, хүнүүд гэрhээ гаража эхилбэ. Тэднэй таралгыг хүлэжэ яданаһан үхибүүд, хүндэтэ айлшадыг угтагшадал, бүгэдөөрэн урдаһаань гүйлдэн угтажа, хэрэлсы дээрэхи үүдэндэ обооролдон түрисэлдэһөөр, үнинэй эхилhэн кино харахаяа гэртэ ороно...

2

Тэндэхи нютагта нажар дулаан үнгэржэ, намарай шэнжэ срэжэ, үбhэ ногоон болон набша намаагай үзүүрнүүд шарлаба. Хори буярадуудай hүлдэ болодог хун шубууд Хойто зүгэй хүйтэнһөө тэрьсэджэ, дулаан орондо үбэлжэхэс урда зүг уруу нийдэбэ. Нама хүгшэн баяраа хүргэжэ ганганалдаһан тэднэй хойноһоо һү сасажа үдэшэбэ. Эхэ хүбүүн хоёр Саармынгаа нэгэдэхи класста ороһонтой дашарамдуулан шэнэ байраяа толлобо. Тобогор хотонойхид, Ринчинэй ажалайхид болон Пётр Иванович тэрэ байрын толлолгондо байба. Энэ нютагта үзэгдөөгүй, түрэ нааданһаа өөрэгүй схэ толлогон боложо дүүрэбэ.

Шэнэ байрада ороһон тэдэ гурбанай дунда арсалдаата хөөрлөөн ойро зуура болобо. Саарма хүгшэн эхэтэс нэгэ таһалгада бэшэ, харин нүгөөдэ таһалгада эсэгэтэс унтаха гэбэ. Ринчиншье басаганайнгаа дурадхал дэмжэбэ. Тиихэдэнь Нама хүгшэн тэдэ хоёрой нэгэ ханалынь, мүнөө болотор эсэгэтэс нэгэ орон дээрэ унтадаг Саармын шийдхэбэрийе буруушаагаа һэн. Гэбэшье, хүгшэн эхэ тэдэ хоёрто хоёр орон зэргэлүүлээд, ами аминдаа унтуулха болгобо. Саарма Ринчимаагай сагаан платитай үхин хүүхэлдэйс дэрынгээ саана табиһан, дороо хугалгануудтай, дээрэнь гэрэйнгээ даабаринуудыг дүүргэдэг байха багахан столой захата хуулгаба. Эмхи журамтайгаар табиһан хэшээлэй ном, тетрадь болон шэл аяга соо хэһэн үнгэтэ харандаашууд столой нүгөө талыг эзэлнэ. Тэрэ хүгшэн эжынгээ худалдажа абаһан баахалдайн гүлгэнэй хүүхэлдэйс үбэртэлээд унтадаг байба. Тэрэнэй олон жэлдэ үбэртэлжэ унтаһан тэрэ хүүхэлдэйн хара хүрин үнгэтэй хилэнгын халсаршанхай. Сүлөөгүй ажалтай болоһон Ринчин машинаар гү, али мотортой онгосоор, оро унаад гү, али оро хүллэһэн шаргаар, вертолёдоор оротодыг болон малшадыг эрьсэжэ, холо, дүтын байрануудаар ябахатаа, заримдаа оройтожо гэртэ бусадаг байба. Тиихэдэнь Саарма һуумгаашаа һажажа, эсэгынгэ эрэхынь хүлэсэдэг байгаа. Нама хүг-

пэн аша басагаяа эдсэлүүлээд, хургуулидань үдэншэдэг, үдын хойно угтадаг болонхой.

Магсарай хүбүүн басаган хоёр хүгшэн эжыгээ эрьсэжэ, Ринчинэй байрада орожо, садатараа эдсэлээд, Саарматай халта наадажа, гэрэйн даабаринуудыс дүүргэлсээд, интернадайнгаа байрада ошодог байба. Тэдэнэрһээ гадуур Тобогорой хү-һаалиин фермынхид аймагай түбтэ һурадаг үхибүүдээ эрьсэжэ гү, али өөһэдынгөө хэрэгээр эндэ хаа-яхан ерэхэдээ, заабол һама хүгшэнэйдэ оронгүй гарахаяа болинхой. һама хүгшэн баяртайгаар тэдэниис угтан абажа, байһан бүхы эдэс хоолоороо хүндэлдэг юм. Тэрэ эдэснэйнгээ таһалгын сонходо һуугаад, харан-харан байжа, аймагай түбтэ һурадаг хотонойнгоо үхибүүдэй интернадай байраһаа гү, али таниха хэн нэгэнэй хүдөөһөө ерэхыснь хүлсэжэ, үдэр хоногуудаа үнгэргэдэг байба. Тэндэхи аһамад классуудта һурадаг үхибүүдһээ Магсартан болон танилнуудаа хүгшэнэй һурахада. «Һайн байдаг», – гэхэхээ бэшэ Тобогоройнгоо һонин дуулгадаггүйнь гэмшэлтэй. Тсэд амаралтын үдэрнүүдтэ гэртэхидтээ ошодоггүй үхибүүд хотонойнгоо һонин хаанаһаа мэдэхэб даа?

Амаралтын нэгэ үдэр Дулма Нуралхасвнагай басаган Нумаа аймагай интернат-хургуулида һурадаг хүбүүгээ эрьсэжэ, мүн өөрынгөө хэрэг бүтээнгээ хүбүүгээ дахуулаад, үдэшэ багта Ринчинэйдэ орожо ерэбэ. һама үнгэрһэн хэдэн жэлэй саана хү-һаалиин хотондо байхадаа, үбгэнһөө һалаад ерэхэн Нумаатай өөрынгөө хүбүүс хамтаруулхаяа оролдоо бэлэй. Дулма Нуралхасвнашьс басагаяа хүбүүнтэйн хамтаруулха дуратай байгаа. Тсэд хоёр залуушуулыс хамтаруулха гэхэн тэдэнэй хэрэг бүтээгүй һэн. Гэбэшье, «Улаан буландахи» телевизэрээр харуулдаг уран һайханай Энэдхэг фильмнүүдыс харахаяа залуушуул болон һаһатайшуулай суглархада, тэдэнтэй дүтэ танилсаад, хамтарһай даа гэхэн бодолдо тэдэ хоёрой эжынэр бүтүүхэн сэдхэдэг, бурхандаашье мүргэдэг байгаа. Нумаа Ринчиндэ хадамда гарахаяа арсахагүйгөө эхэдээ хэлэхэн байба. Тсэд һамын хүбүүндээ тэрэнтэй хамтархыс дурадхахадань: «Хууляар һалаагүй тэрэнэй үбгэн хүбүүгээ абаашахаяа ерэхэл. Тиихэдэнь хүбүүгээ үгэхэ дурагүй Нумаа тэрэнтэсэ дахин хамтаржа болохол, тсэдшьс тэрэ намһаа оло дүү ха юм», – гэжэ Ринчин арсаһанаа мэдүүлжэ хэлээ һэн.

Залуу һаһанайнгаа үнгэршөөгүйдэ Ринчиндэ хадамда гараашье һаа гэжэ сэдхэжэ ябадаг Нумаа асарһан хэшэгээ сүүмхэ сооһоо гаргажа, шэл баанханууд соо хэхэн хүдөөгэй зөөхэй, нэрһэ, үхэр нюдэ, ами аминдань дабһалжа дараһан хоёр янзын һархяагуу-

дые, угалза зурагтай саарһаар орёонон адха боломо конфетэнүү-
дые стол дээрэнх жэрылгэн табиба. Нама хүгшэн хоёр алыгануудаа
хабсаржа сээжэдээ баряад:

– Ямар ехэ бэлэг гэшэб?! – гэжэ баярлабашье, арсахаяа на-
наһан юумэндэл, гарнуудаа халта дэлгээн һураба. – Хүбүүндээ
асарһан юумэнүүдһни бэшэ аабза?

– Бэшэ... Байрадань орхёоб. Орон дэлхэйн баялигһаа ама
хүрэхөө бү арсыт, минии суглуулһан, дабһалжа дараһан ой модо-
най баян хэшэг лэ, – гэбэ Нумаа.

Нама хүгшэн хотонойнгоо үхибүүдэй ерэхэдэ, тэдэниие хүн-
дэлхэ юумэтэй болоһондоо баярлажа, асарһан юумэнүүдые стол
дээрэхэ абажа, буфедэйнгээ шкаф соохи тагууд дээгүүр табимсаа-
раа, Нумаае хүндэлхэсэ сайгаа бусалгахаяа түхсэрбэ. Нумаагай
эдэе хоол бэлдэлсэжэ эхилхэдэ, Нама хүгшэн нюдэнэйнгөө шэгшэ-
гээр хажуудахияа һэмээхэнээр харан-харан байжа, эдэе хоолоо ша-
нахадаа: «Иимэ бэритэй болодог наа, ямар жаргал байгаа даа», –
гэжэ сэдхэхэд:

– Ши хоноод ошохо бээш даа, оройшогшые болоо, – гэбэ.

– Тиигэхүүб... Унтаха газар намда олдохо гү? – гэжэ Нумаа һу-
раба.

Тэрэниие ябашуужаг гэжэ наһан Нама хүгшэн:

– Олдохо, олдохо, – гэжэ мэгдүүгээр хоёр дахин дабтажа хэ-
лэбэ.

Хоёр хүнэй эдэе шанахада, столоо бэлдэхэдэ – хүнгэн, түргэн
гээшэнь!.. Тобогоройхид аймагай түбтэ ерэхэ бүхэндөө Ринчинэйдэ
тогтожо, гэр бүлынгөө болон хубиингаа хэрэгүүдые бүтээгээд, хо-
нодог газартай болонхой. Намашье тэдэнтэй хонон-үнжэн уулза-
хадаа, эһэе гаргангаа хөөрэлдэжэ баярладаг. Тиимэхэе Нумаагай
ерэхэдэ, баярлангүй яаха даа? Энэ һууринда дадаагүй Нама газаа-
шаа үсөө гарадаг, хилээмэнэй магазин ошодог ори гансахан харгы
мэдэдэг.

Нама хүгшэн аша басаган Саарма Нумаагай хүбүүн Доржо
хоёрые эдээлүүлээд:

– Та хоёр... Саарма-а, Доржые дахуулжа, өөрынгөө таһалгада
абаашажа наада. Ехэшүүлэй үргэ ама үхибүүд шагнадаггүй юм, –
гэбэ. Шухала хөөрэлдөөн эхилхэнь гэбэл ха...

Тобогорой фермэдэ танилсажа наададаг байһан, нэгэ һургуу-
лида һурадаг болоһон тэдэ үхибүүд газаашаа гаража, хүхилдэн
энсэлдэнэ.

Хүдөө нютагуудай малшад болон оротонуудта командиров-

коор ошоогүй Ринчинэй ажалай хүүдээр эртэшэг гэртээ бусахада, Нама Нумаа хоёр эдэслэжэ садаашье хаа, үдэшийн хоол барижа хуу-хан Ринчинтэй үгэ андалдана. Ринчин Нумаае Тобогорто таниха болоошье хаа, холуур гү, али дүтэхэнүүр хэлгэлсэхэдээ толгойгоо дохижо мэндэшлэсэхэһээ бэшээр хөөрэлдэдэггүй бэлэй. Нумаа Ринчинэй ажал хүдэлмэри тухай, Ринчин тобогоройхид тухай һонирхон хуража, өөһэд хоорондоо хөөрэлдэнэ.

Тэдэнэй хөөрэлдөөс шэхэнэйнгээ үзүүрээр шагнажа, зэргэлжэ хууһан эдэ хоёрыс яажа үгэдөө оруулжа хамтаруулалтайб гэхэн бодолдо абтаһаһан Нама хүгшэн аниргүй байдалай ерэхыс хүлсэжэ, бурхандаа туһалын гэжэ бүтүү досоогоо зальбараад:

– Та хоёр нэгэ-нэгэ үхибүүтэй байнат, – гэжэ эхилбэ. – Нанана гүт, үнгэрһэн хэдэн жэлэй саана Дулма Нуралхасвна бидэ хоёр таанадыс айл болгохоёо оролдоо бэлэйбди. Таанадай наһаншье ошожо байна. Илангаяа минии, наһан үдэшийн наранай түргэндөө ороһондол, дүтэлэнхэй. Та хоёр бэс бэсэ таниха, мэдэлсэхэ болонхойт...

– Эжы, хүрөөл даа, – гэбэ Ринчин.

– Минии хэлэхэ гэхэн үгыс бү таһалдуула. Харана гүш, Нумаа дуугай шагнаад хууна.

– Үбгэд, хүгшэд үхэхөөрөө үхибүүдыс айлгадаг гэжэ тон зүб хэлсэдэг. Нумаа бидэ хоёр багахан үхибүүд бэшэбди. Сагай ерэхэдэ, Нумаашье, бишье нүхэртэе хамтаржа болохобди.

– Сагай ерэхэдэ гэнэш. Тэрэ сагшни хэзээ шамда ерэхэ юм? – гэжэ Нама хүгшэн һөөргэдэбэ.

Эхэ хүбүүн хоёрой арсалдажа эхилхэдэ, Нумаа хүбүүгээ байрадань үдэшэхэе хууриһаа бодожо, тэрэнэ дуудаба. Саарма Доржо хоёр эдэсэнай таһалгын үүдэндэ гүйлдэжэ ерэбэ.

– Нумаа хүбүүгээ байрадань үдэшэжэ хүргөөд, манайда хонохоёо ерэхэ. Ши хүбүүнь үдэшэлсэ, – гэжэ Нама хүгшэн хүбүүндэ хэлэхэдэ, нэгэ бодол толгойдоо оруулаадхиба.

– Хүгшөөдэй, би үдэшэлсэһүүб, – гэжэ Саарма олиггүй баяртайгаар дурадхаба.

– Үгы! Харанхы боложо байна, нохой шэнги хүнүүдыс бү даха, гэрэйнгээ даабариис дүүргэ, – гэжэ хүгшэн эжынгээ хориходо, эсэгынгээ аниргүй зогсоходо, Саарма дурата-дурагүйгөөр өөрын-гөө таһалгада оробо.

Нама хүгшэн тэдэниис үдэшэжэ, үүдэн хүрэтэрөө дахалсаад, үүдэнэй богоһо алхажа гарахая ябаһан хүбүүнэйнгээ хамсыһаа татажа байлгаад:

– Ши хүбүүнь байрадань хүргэлсөөд, айлшанаа хүндэлжэ, Ну-

маас кинотеатрта абаашажа, кино харагты, – гэмсээрээ, эдсэйнгээ тагалгын сонходо ошоожо, тэдэ гурбанай ябахыс харахадаа баярлаад: «Ямар бэрхэ ханаба гээшэбиб. Минии хажуудань байхада, ажал хүдэлмэриһөө бэшэ хубиингаа хэрэг тухай хөөрэлдэбэй. Юрэдөө, намһаа түбэгшөөгөө бээ. Би тэдэндэ хаалта хэнэ гээшэл хаб. Хоюулан үлэхэдөө ондоол байха, инаг дуранһаа бэшэ юу хөөрэлдэхэб даа», – гэжэ эхэ хүнэй бүхы наһандаа үхибүүдтээ ханаа лаа табидагыс мүнөөшье сэдхэжэ, амһарта-жэмһэртээ угааба.

Тэдэ хоёрой ерэхээс удаашархада, кино харахаяа ошоо гэжэ һама баярлаашье һаа, тэдэнэй ямар шийдхэбэри абаһынь мэдэхэ гэхэндэл, унтангүй хэбтэридээ ороод, хүлсэнэ. Баймга тэдэ хоёр гэртэ оробо. Унтари, хэбтэри бэлдэхэдээ, тэдэ хоёрой шэбэнэлдэхэ, хөөрэлдэхыс һама хүгшэн дууланагүй. Нумаа заал соо, Ринчин басаганайнгаа хажуудахи орондоо унтаба... Ринчинэй эхэ тэдэнэй һонин дуулахаяа эртэ үлөөгүүр бодожо, сайгаа шанаба. Тобогорой һү-һаалиин фермэхэ һү асардаг машинаар гэртээ бусаха гэжэ хэлсэһэн Нумаа бодоод, һама хүгшэнтэй ярилдажа һууха сүлөөгүй һэн тула нэгэ аяга сай яаралтайгаар уугаад, хараһан киногоошье хөөрэнгүй, тэдэнэйхиһээ гараба. һама хүгшэн үнөөхил сонходоо ошоод, яаралтайгаар ябаһан Нумаагай хойноһоо хараба. Нумаа гэдэргээшье харангүй, айлай гэрэй саана орошобо.

«Нумаагай шэг шарайда баярламаар шэнжэ огто олобогүйб. Нумаа хүбүүндэмни дуратай хадаа, намтай бэшэ, харин Ринчинтэй уулзаха, харалсахаяа манайда ороо байха даа. Үтэлхэ наһандаа хүбүүндээ үргүүлхэб гэжэ яатараа ханагша һэнбиб? Бидэнһээ холо нюугаад байдаг афиша дээрэхи артисткаһаа шэг шарайгаараа огто дортохогүй басаган лэ. Нэгэшье бэшэг бэшэдэггүй, басагаяа харахаяа ердэггүй ямар эхэ байдаг юм? Сүлөөгүй ажалтай, хоёр-гурбан хоногоор ерэхын аргагүй холо байдаг гэжэ хүбүүмни тэрэнээ үмөөрдэг. Нумаа сагаан һайхан сэдхэлтэй басаган лэ, гансал муунь гэхэдэ, дахуултай юм ааб даа. Хүбүүмнишье баһал дахуултай ха юм. Эдэ хоёр тааража һууха байгаал даа. Э-эх, халагнишье халаг, хүсөөрөө Ринчинэ барижа, Нумаатай уяжархидаг һайб», – гэжэ һама хүгшэн халаглан сэдхэхэдээ, нулимсаар бүрхөөлгэһэн нүдөө шэлэ хүзүүн дээгүүрээ тохон толгойнгоо пулаадай шэгшээр аршаад абана.

Хүйтэн үбэлэй үдэрнүүд үнгэржэ, үнээдэй ууса нюргануудаа наранда шарадаг хабатай дулаахан уларил эхилбэ. Гэбэшье, үбэл хабар хоёр тэмсэжэ, нэгэнийнь дулаан уларилда абтахагүй гэжэ, нүгөөдэнь хүйтэн халхяар үлсэжэ, саһа ууртайгаар шэдэлэн, бордоһолоодшые абана. Урда зүгһөө саг соогоо нийдэжэ ердэг уһанай шубууд нуурнууд болон гол мүрэнүүдэй тохойнуудта буужа, найр наадаяа хэнэ. Алтан дэлхэйн жама ёһоор угаа үргэлжэлүүлхээс аян замдаа олохон бэрхэшээлнүүдые дабажа, аласай холоһоо эндэ хүрэтэр нийдэжэ ерэхэн үй түмэн шубууд сооһоо ололсоһон хоёр-хоёр эжэлнүүд бэе бэехээ таһаран холодохойо болёод, хойулханаа сугтаа иишэ-тиишээ нийдэнэ. Тэндэхээ холо бэшэ байһан Хойто мультэтэ океан мультэн хуяг нэмэриэсэ сэлингүй, эрьс шадараа хайлажа, тэнгэрийн зүһыс буляалдаһан хүхэ үнгэтэй уһаяа наранай элшэ толон доро миралтуулна. Сагаан саһан малгайтай бага ба томохон мультэнүүд эрьс шадархи уһан соогуур тамарна. Хүсэтэ долгинуудта уһанай оёорһоо эрьс дээрэ хаягдаһан далайн ургамалнуудай дабһатай нялуун үнэр хангалтажа, оршон тойрон тарана. Үсөөхэн сагаан баабгайнууд юушыеб бэдэржэ, үс -үс унхидажа, яаралгүйхэнөөр далайн эрьс зубшан ябана. Тэдэнэй олзолжо хотёо дүүргэхэн юумэнүүдэй үлэгдэлдэ хүртэлсэдэг сахалинууд ганганалдан, дээгүүрнь нийдэнэ. Далайн эрьсхээ холо бэшэ байһан хабсагай шулуун хадануудай орой сайралдана. Пингвинүүд ташаагаа тулаһан томоотой бүдүүшүүл мэтээр алхалалдажа, шулуун хабсагайн хаялга өөдэ хубарилдана. Мяхаша арьяатадай хүрэдэггүй, хабсагайн оройнуудһаа урдадаг урын уһанда абтадаггүй доогуурхи орьёл шулуунуудта уургайнуудаа түхээрдэг шубууд саһанай хайлахыс хүлсэжэ, тогтон бууһан тоором болон нуурнуудта байһаар...

Интернат-хургуулида хурадаг үхибүүдэй зунайнгаа амаралтада гэр гэртээ харихада, аймагай түбтэ тэдэнэй хашхаралдаан, шаг шууяан дуулдахаяа болижо, хон-жэн болошонхой. Арбадахи класста хурадаг хүбүүд, басагад һүүлшынгаа шалгалта тушаажа, элдэб дээдэ хургуулинуудта орохо гэжэ, уургайгаа орхижо нийдэдэг далижаһан дальбараанууд мэтээр, эндэхээ үргэн сэхэ Эхэ орон соогуураа тарахаяа түхээрнэ.

Саарма Магсартанай үхибүүдтэй Тобогор ошоһоор, хахад һара боложо байба. Хүхэ ногоон дээрэ томожоһон, жэлэй гурбан сагыс аймагай түбтэ үнгэргэжэ хашаршаһан үхибүүд хүдөө нютагаа һанашоод, һуралсалай жэлэй һүүлээр автобусшыс хүлсэнгүй-

гөөр, гэр тэртээ ябагалаад бэээ даа. Үхибүүдэй шаг шууяанда дада-шаһан һама хүгшэн аша басаган болон зээнэрээ һанашоод, Тобогор ошохоёо хотонойнь хажуугаар гарадаг автобусай түбһөө гарадаг сагыс хүлээнэ; теэд ханын часын толи шэнги түхэрсэн шара хэлэнийнь хоёр тээшээ һэнжэлээжэ, «тик-так» гэхэнь соностоно.

Һама хүгшэн абаад ябаха сүүмхээс нээжэ, тэрээн соогоо хэһэн мампаси, саарһаар орёһон конфетэ болон халваагаа иишэ-тиишэнь урбуулжа байжа хараад:

– Гар хоһон ошожо болоногүй, – гэжэ өөрөө өөртөө хэлээд, халуун үбһэтэй пряник эдээнэйнгээ таһалһаа асаржа, сүүмхэ соогоо хэжэ байхадань, хэншьеб үүдыень тоншобо. – Хүбүүмни ямар эртэ срэбэб. Хоёр дахин тоншоо хадаа, хүбүүмнил! Гансааран байхадаа айгаад, үүдээ суургадаа һэм. Өөрөө түлхюуртэй һэмнай, – гэжэ байжа дуугарһаар, үүдэндээ срэжэ, хармаандаа хэһэн түлхюурээ арай гэжэ бэдэржэ олоод, үүдэнэйнгээ суургыс нээхэдэнь, хэншье байбагүй. “Саарма срээд, нээгдэһэн үүдэнэй саана намһаа хоргодоо аалам” гэжэ тэрэ һанахадаа, толгойгоо шохойлгоодшыс харахаба. «Яагаа жэгтэй юм. Хүгшэрхэдэ, элдэб юумэн шэхэндэмни дуулдадаг болобо хаяа, зүнтэглэжэ эхилбэ гээшэ гүб», – гэжэ тэрэнэй сэдхээд, үүдээс досооһоонь хаахын тэндэ:

– Бадмасв Ринчин Дабасвич эндэ байдаг гү? – гэжэ хэншьеб доодо дабхарһаа ооглон һураад, һүүлэй үсын моодоор хубсалһан, сайбар берээдкэ малгайтай, шэг шарайгаар сэбэр залуухан эхэнэр барижа ябаһан чөмөдэн сүүмхэ хоёртоо үбдэгһөө дээшэ гурбан хурга нүсэгэн хүлэйнгөө шэлбэнүүдыс сохиюлһаар, хоёрдохи дабхарта гараба.

Үүдээс нээгээд, богоһо дээрээ зогсоһон һама хүгшэн тэрэ эхэнэрыс хүлһөөнь толгой хүрэтэр хараад:

– Байдаг, – гэжэ богонихоноор харюусаба.

Ринчинэй эхын хараад халахагүйдэ, тэрэ эхэнэр нүсэгэн үбдэгүүдээ халхалха гэжэ баряад байһан юумэнүүдээ урдаа барижа, тайзан дээрэ хатардаг артисткануудай ёһо заншалаар наада харагшадта баяр хүргэгшэдэл, хүлнүүдээ халта тохиилгоод абаба. Теэд тэрэнэй богонихон хормойтой юбкэ нүсэгэн үбдэгүүдыень халхалбагүй.

– Саарма басагантаяа байдаг гү? – гэжэ тэрэ эхэнэр лаблан һураба.

– Тиигэдэг, – гэжэ һама хүгшэн харюусахадаа, Саармын эхэ гээшэ гү гэхэн бодолдо сахилгаан түргөөр абтаадхиба.

– Та Ринчинэй эхэнь болоно ха юмта даа. Амар мэндэ. – Бүлхи

залгяад бүглэршэһэн юумэндэл абяагүй болошоһон Нама хүгшэн толгойгоо дохижо тэрэниис мэндэшэлбэ. – Би Улаан-Үдэһөөб. Нялха нарай байһан Саарма, ташье, намайе танихагүй ёһотойг. Байрадат-най орожо болохо гү?

– Болохо, болохо, – гээд, Нама хүгшэн хажуу тээшээ боложо, тэрэниис урдаа оруулахдаа, ерэһэн энэ эхэнэрые Саармын эхэ гэжэ һанабашье, баярлахын орондо барышоод: «Басагаяа абаашахаяа ерээ байна. Тэдэнэймни үгы байһан болоо. Үгы, аша басаганайм түрэхэн эхэ ондоошог шарайтай бэшэ һэн гү? Хүбүүнэйнгээ биднээ саана холо нюуһан афишыень оложо харадаг һайб», – гэжэ сэдхэнэ.

Тэрэ эхэнэр чемодан сүүмхэ хоёроо заал соо оруулжа табяад:

– Би Ринчимаа гэжэ нэрэтэйб, – гээд, өөрынгөө дүрэ зураг хараашалһан юумэндэл, байра дээрээ эрьслдэшгэб.

– Хэнби гэнэбиши даа? – гэжэ Нама хүгшэн буруу дуулаһан, үгыгөө лаблан мэдэхээс һураба.

– Би Ринчимаа гээшэб. Би Ринчин Дабасвичай квартирада байдаг басаганби. Мүнөө һаяхан самолёдоор ниидэжэ ерээб. Гэртээ үгы гээшэ гү, али ондоо гэртэ оробо гээшэ гүб гэжэ һанаад, газашаа гаража ябаһанаа, үүдэнэйтнай хахинан нээгдэхэдэ, тогтооб. Ринчин Дабасвич ажалдаа ааб даа. Саарма хаанаб?

Бүрхэжэ бүүдышэһэн тэнгэридэл, хамаг муу һаналаар дүүрэшэһэн Нама хүгшэнэй сэдхэл соо наран гэнтэ гараһан шэнги боложо, баяр жаргалангаар дүүрээд:

– Ринчин удаанаар командировкада гаранхай, Саарма эндэхээ гушаад модо зайда байдаг хү-һаалиин фермэдэ ошонхой. Тэрэ тэндэ томожожо хүлдэ ороод, мүнөө нэгэдэхи класс дүүргээ. Байгаалида гарахаяа үнинэй дурдаа юм. Үбэл тэндэ ошохо гэхэдэнь, арайшые гэжэ боллоулаа һэмди. Холын харгыда эсээ байхаш, – гээд, Ринчимаас дахуулжа, эсэгэ басаган хоёрой байдаг таһалгада абаашаба. – Энэ орон Саармын, энэ – эсэгын. Ринчинэй орон дээрэ хэбгэжэ амара, унта.

– Барагтай даа, эсээгүйб, амаржа унтахашьегүйб, – гэжэ Ринчимаа арсажа хэлээд, тэдэнэй таһалгыс шэнжэлэн харашаба.

– Би мэнэ дары сай шанаһууб, гэдэһэншни үлдөө байха ёһотой, – гэжэ Нама хүгшэн хэлээд, ханынгаа часыс харахаяа, автобуста ябадаг газарта ошохоёоншыс мартаад, эдсэнэйнгээ таһалгада оробо.

Ринчимаа Саармада өөрынгөө бэлэглэһэн хүүхэлдэй, стол дээрэ эмхитэйгээр дабхасуулжа табиһан тетрадь болон һуралсалай номуудыс хаймадан хараад, эдсэнэй таһалгада ороходоо:

– Ехэ юумэ бү бэлдэгты, би мүнөө хаяшаг эдсэлээд ябаа нэм, – гэжэ хэлээд, эдсэ хоол бэлдэжэ зогсоһон һама хүгшэндэ туһалалсаба.

«Бурхан минии зальбархыс дуулажа, энэ басагаар бэри хэ-хыемни эльгээгээ хаяа», – гэжэ Ринчинэй эхэ баяртайгаар сэдхээд:

– Та хоёртой нэрэнүүд хаанаһаа тааралдаа гээшэб! Хамтараа һаа, таарахал байнат. «Ма, маа» гэхэн үгэнүүд Дара Эхэ гэхэн удхатай юм гэлсэгшэ. Түбэдөөр Ринчин гэхэн үгын удхыс мэдэнэгүйб. Ринчин шам тухай, шинии туһалһан тухай түрүүшээр хэлээгшэ һэн ха. Саарма нургуулиин болошонхой. Ринчин тэдэ хоёртой удахагүй харалсахаш, уулзахаш даа. Ши, Ринчимаа, эндэ һуужа эдсэлэ, сай уужа байжа һониноо хөөрэ, – гэжэ хэлээд, Магсарайда айлшлалхадаа абаад ябаха гэхэн сүүмхэ сооһоо сахар болон прянигуудаа гаргажа, стол дээрээ табиба. – Удаанаар эндэ ерээб гүт?

– Намайс та бэшэ ши гэгты. Мүнөөдөө – мэдэнэгүйб. Амаралтадаа гараад, энэ нютаг, Саармын ямар болоһыс харахаяа ерээб. Амаралтынгаа дүүрэхэ багта нютагаа ошожо, гэртэхиндээ туһалха хүсэлтэйб, – гэжэ Ринчимаа хаана ажалладагаа, ямар нютагта түрэхэнөө хэлэбэ.

Тэдэ хоёр үни холын танил мэтээр түрэл гаралнуудаа тоолон байжа хөөрэлдэшэбэ. Һама хүгшэн һонирхоһон юумэнүүдээ һурана. Тиихэдээ тэрэ Ринчимаагай гэр бүлэдөө хэдыдэхи үхибүүн, ханилан нүхэсэдэг нүхэргүй, хадамда гараагүй байһыснь мэдэжэ абахадаа, бэри буулгаад байһандал, бүтүүхэн досоогоо баярлашаба.

Тэдэ хоёртой хөөрэлдэжэ, сагай аалихан ошожол байхада, хэншэб үүдэ аалиханаар хэдэн удаа тоншоод, хүлөөрөө үдхэлхэнь соностобо.

– Һуу... Саарма ерээ! – гэжэ һама хүгшэн баяртайгаар хэлээд, үүдэн тээшээ ялтиргаба.

Ринчимаа түргэхэн заал уруу орожо, томо гэрэлэй урда зогсоод, Саармада хайшаагдаха гэжэ үһсэ һамнаба, уралаашье бу-дажа үрдибэ.

Ринчинэй эхэ үүдээ нээгээд:

– Ши, Саарма, ямар тэсэбэригүйби? Би үүдэсэ нээхэсэ ерэжэл ябааб, – гэжэ хэлээд, шэбэнээндээ орожо, арай дуулдахаар нэмэбэ. – Айлшан ерэнхэй.

– Удаарааш, дүлиш! Дууланагүй гэжэ һанаад, үдхэлөөб, – гэжэ Саарма зэмсэ сагааруулан хүгшэн эжыдээ хэлээд, гэрэлэй урда зогсоһон, богонихон хормойтой юбкэ үмдэһэн танигдаагүй эхэнэрыс хараад, аниргүй боложо, нүдөө хёрбойлгоодхибо.

Ринчимаагай Саармада дүтэлжэ, амар мэндэсэ хэлээд, тэрэниис тэбэрижэ таалахаяа халта тонгойхолоорнь, тэрэ эндэхи бэрсэд болон бэсэ хүсэхэн басагадһаа онсо илгарма һүүлшын моодоор хубсалһан, урал амаа улаан будагаар будаһан танигдаагүй айлшан эхэнэртэ амар мэндэсэшьс хэлэнгүй, ара гэдэргээ сухариһаар, хургуулидаа «Эхэгүй басаган» гэжэ ара нэрэтэй болоһоноо һанан, түрэхэн эхэмни ерээ гэшлэл ха гэжэ сэдхэжэ, нюдөө үзүүлэн, муухайгаар урдаһаань хараад, өөрынгөө таһалга руу гүйн оробо.

– Саарма, янаш? Айлшанаа мэндэшэлыш! – гэжэ һама хүтшэн Саармадал хэлэжэ үрдибэ...

– Гэмгүй даа. Үнинэй харалсаагүй хоёр ха юмбиди. Намайс хаанаһаа танихаб даа. Баймга бэс бэсдээ дадалсажа, хани халуунаар хөөрэлдэдэг болоно бээбди, – гэжэ уриханаар энсэбхилэн байжа Ринчимаа хэлээд, тэрэнэй хойноһоо зүрхэ алдангаар, таһалгадань оробо.

Больницада хэбтэхэн элдэб абари зантай үбшэнтэд болон дүүнэртээ налгай зөөлэхэнөөр хандажа, үгсээ ойлголсожо ядадаггүй Ринчимаа орон дээрээ һуужа, лүнхын хараһан Саармыс мэндэшэлбэ... Тээд досоохи гомдолойнгоо буриис багтаажа ядаһан Саарма, уһа балгаһандал, абяа аниргүй...

– Үү, минии шамда бэлэг үгэхэн хүүхэлдэйс стол дээрээ табья юм байнаш. Эсэгэш шамдаа энэ бэлэг үгэхэдөө, нам тухай хэлэхэн байха даа. Нялха нарай, хөөрхэн байхаданш, шамайс тэбэригшэ, таалагша, һү угжажа эдэслүүлэгшэ һэм. Мүнөө шимни ямар томо болошоо гэшэбши даа? Хүүхэлдэйшни хэн гэжэ нэрэтэй юм? – гэжэ Ринчимаагай һурахата, тэрэнэй сэдхэл зөөлөржэ, нимгэхэн шэгшарайдань баярай шэнжэ бии болоодхибо.

– Бурыадаар – Сэсэгхэн, ородоор – Светлана. Номоо үзэхэдэмни, гэрэйнгээ даабаринуудыс хэхэдэмни, Светлана намда туһалдаг юм, – гэжэ хүүхэлдэйснь һайшаһан эхэнэртэй хөөрэлдэхэ үшөө дурагүй басаган хитүүшгээр харюусаба.

– Саарма, хэдыдэхи классай болобош?

– Хоёрдохидо гаранхайб.

– Үү, эрдэмтэй боложол байгаа юм байнаш! Намда багшынгаа сэгнэлтэ табихан тетрадьнуудаа харуулхагүй гүш?

Саарма һард бодоод, столдоо һуужа, тоо бодолгын тетрадь гаргажа, түрүүшын хуудаһануудыс ирана; Ринчимаа хажуудань зэргэлжэ зогсоод, магтан байжа харана. Саарма магтуулхадаа, үгэ хүүртэй боложо, тетрадингаа хуудаһануудыс нэгэ-нэгээр саашань иража, гэртээ болон класста бэшэхэн юумэнүүдээ харуулна.

– Багша Шэнэ жэлэй урда сэгнэлтэнүүдые табидаггүй байгаа, харин Шэнэ жэлhээ хойшо табидаг болоо, – гэбэ Саарма.

– Наял үзэг бэшэгтэ орожо байхадаа, багша сэгнэлтэ табидаггүй юм, – гэжэ Ринчимаагай ханааснь заажа хэлэхэдэнь, Нама хүгшэн үүдэндэ хэмээхэнээр ерээд, шагнаархан харана.

Саарма ирахан хуудаһаяа альгаараа мэгдүүгээр даран бүглөөд, үгэ дуугүй болошобо.

– Юун болобоб?

– Багша эндэ томы-ы даа... хоёрые табижархёо. «Энээнээ хаядаа халгаарай» гэжэ багшынгаа хэлэхэдэнь, бритвээр хаха хюһажархёо хэм, – гээд, Саарма Ринчимаада тэрэ сэгнэлтэсэ харуулангүй, хайн сэгнэлтэтэй удаадахи хуудаһануудаа ираба.

– Ай даа, тиймэ юумэнүүд хэндэшье али олон болодог. Би шам шэнги нэгэдэхидэ нуража байхадаа, хоёр бэшэ, томы-ы даа «нэгэ» гэхэн сэгнэлтэ абаагша хэм. Багшынгаа шамдал хэлэгшээр «нэгэсэ халгаарай» гэхэдэнь, тэрэ хуудаһаяа шуулаад, хаяжархёо бэлэйб. Ши шуулажа хаяагүй хадаа, бэрхэ гээшэш! Саападаа хайнаар нурадаг боложо, «4, 5» гэхэн сэгнэлтэнүүдые абаа байнаш, – гэжэ Ринчимаа худалаар хэлээд, тэрэнэй слэн харахан үһэтэй толгойе эльбэхэнэй һүүлээр, уралаа хүргэн үнэрдөөд абаба.

Ринчимаагай урин дулаахан аад, аяшаамаар зөөлэхэн альган тэрэнэй толгойе жэгнээд абаба. Саарма толгойгоо тэрээндэ ходол эльбүүлжэ байһайб гэхэн бодолдо абтаад:

– Абамни намда ном уншуулдаг, гэрэйнгээ даабари дүүргэхэдэмни, туһалалсадаг. Абын үгы байхада, Светлана намда туһалдаг. Саанатнай байгша стол орон хоёр абымни юм.

– Мүнөө абамни хаанаб?

– Тобогорһоо сугтаа ерээ хэмди, ажалдаа ошоо хэн. Ерэхэ болоо ёһотой.

Тэдэ хоёрой хөөрэлдэхөөр байхада, зүүн гартаа папкаяа нугабшалһан, баруун гартаа томошог туламтай юумэ бариһан Ринчин гэртээ орожо, үлгэсэдэнь үлгэхэн эхэнэрэй нимгэн суба сайбар сагаан береткэ хоёрые гайхан харашаба.

Нама тэрэнэй гарһаа туламтай юумыень абаад:

– Айлшан, Ринчимаа ерэнхэй. Таанадай таһалгада Саарматай хөөрэлдэжэ байна, – гэжэ шэбэнэбэ.

Саарма хүгшэн эжынгээ хүнтэй хөөрэлдэхые дууламсаараа, эсэгынгээ ерэхые тухайлаад, Ринчимаае хүтэлэн татажа, таһалгаһаа гараба. Нама хүгшэннье эдсэнэй таһалгаһаа бултайба. Тэдэ гурбан дотор үүдэнэй богoho алхам сасуугаа, хүлнүүдээ тушуулһан юумэд-

тэл, тогтошобо. Нама хүгшэн Саарма хоёр урда урдааа харалса-
шанан Ринчин Ринчимаа хоёрой уулзалгыг хонирхон харана. Үни-
хэнэй уулзаа, харалсаагүйнөө тэбдэшэнэн Ринчимаа хасарайнгаа
хонхойтор мийэрбэ.

Ринчиншыг хүюухэнээр энсэбхилэн, папкаяа хугабшалхан
шэгтээ гуталаа тайлажа, шаахайгаа үмдөөд, хэдэхэн алхам урагшаа
хэхэ үсдөө:

– Хүлсэгдээ, ханагдаагүй айлшан ерэбэлши! Түрүүн теле-
грамма эльгээхээс яанаш, угтах байгаа, – гэхээр, байрадаа няал-
дашанан юумэндэл, хүдэлэнгүй зогсохон Ринчимаагай баруун га-
рыг хоёр альгаараа хашан барижа, мэндэшэлхэдээ, хугабшалхан
папкаяа унагаан алдажа, баруун гараараа тодожо бариба. Ринчи-
маа тэрэнэй хэмэл гарыгнь хүсэд хайн болоогүй байна гэхэн бо-
долдо абтажа, хайрлал досоогоо түрүүлээдхибэ.

– Айлшан намайг таалаа, үнэрдөөл!.. Аба, юундэ таалана,
үнэрдэнгүйбши? – гэжэ тэдэ хоёрой тэбэрилдэн таалалдахыг хүлсэ-
хэн Саарма эсэгээс зэмэлэн хураба.

– Гар гараа барилсалга таалалдашантай адли юм даа, – гэжэ
Ринчин хэлээд, папкаяа өөрынгөө стол дээрэ табиhaаа таалгадаа
ороод, үнишгэ болонгүй гараба.

– Хүбүүн, энэ тулам соош юун мяхан гээшэб? – гэжэ Нама хүг-
шэн хураба.

– Хубаарин... Тобогор хотонхойхид үхэр гаргаа. Юмжид эгэшэ
танда, Саармада, бултандамнай хэшэг болгожо мяха, гэдэхэндэ
шудхаан шуна, эльгэ дотор эльгээгээ. Саарма тэндэ үшөөшгэ
удаан байха аад, намайгаа харахадаа – ерэлсээ. Ажалаараа ябаан
би харгынаа хажуу тээшгэ хадууржа, холо байхан Магсарайда
хүрөөб. Басаган бидэ хоёр бэс бээс ханашанхай байгаади, тэбэ-
рилдээ, таалалдаади, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Ши, Ринчин, намда хамгалса, асархан мяханнааш шаная, айл-
шанаа хүндэлэе, – гээд, Нама хүгшэн хүбүүгээ эдсэнэй таалгадаа
оруулхaya хамсынаань татаба.

– Би таанадта хамгалсагууб, харгыдаа эсэхэн Ринчин Дабас-
вич халта унтаад абат, – гэжэ Ринчимаагай хэлэхэдэ, Нама хүгшэн
тэрэндэ саашань үгэ хэлүүлэнгүйгөөр:

– Ринчимаа айлшан гээшэн. Хүбүүн бидэ хоёр мяха шанажа
ядахагүйбди. Саарма, айлшандаа өөрынгөө альбом харуула, – гээд,
эдсэнэй таалгада ороходоо, шэбэнээндээ оробо. – Хоюулан дүтэ
дадалсажа нууг, хаалта бү хэс.

Саарма баярлажа, хүгшэн эжынгээ захиралтыг дүүргэхээс Рин-

чимаас хүтэлөөд, таһалгадаа оруулжа, орон дээрэ һуулгаад, альбо-моо столойнгоо һугалгаһаа гаргажа, хабтагар зузаан гадарыснь нээбэ.

– Эдэ «Улаан булангай» нээлгыс буулгаһан фото-зурагууд... Эдэ тобогоройхид гээшэ, – гээд, Саарма хургаараа заажа харуулна. – Энэ Магсар хуряахай. Энэ Юмжид хээтэй хүбүүнтэсэ байна. Багашаг байһан намайе буулгаагүй. Минии эсэгэ энэ «Улаан булан» барья юм.

– Гансааран баряагүй юм ааб даа? – гэжэ Ринчимаа һураба.

– Хүнүүд туһалалсаа. Сүхэ аха эсэгысмин «Улаан булан» гансааран барья гэгшэ. Тэрэ «Улаан буланда» суглаан болоо, артистнууд дуу дуулаад, хатар гүйсэдхөө. Тэдэнэр эдэ байна.

– Ши, Саарма, дуулаха, хатарха дуратай гүш?

– Дуратай. Хэн дуулаха дурегүйб даа, хүгшэн эжышье дууладаг юм. Манай классайхид Майн 9-нэй һайндэртэ наада табья һэмди. Энэ минии дуу дуулажа, хатаржа байһан фото-зурагууд гээшэ.

– Дуу дуулаха хатар гүйсэдхэхэ хоёрой алиндань үлүү дуратай-биш?

– Хатар гүйсэдхэхэдэ...

– Дуу дууладаг һаа, дуулахаяа яанаш?

– Дуу дуулахадаа, хүдэлхэсэ болишоод, хүүхэлдэй шэнги нэгэл газартаа зогсохон. Харин хатархадаа, хүлнүүдэйнгээ шалаас гаргажа, дэбхэрхэ, харайхада һайн ха юм! Минии дуулахыс шагнаһаа, хатархыс хараһаа хүгшэн эжы аба хоёр, аяар холо байдаг Тобогорһоо Магсар хуряайхай, Юмжид хээтэй манай хургуулида ерээ һэн. Үбсүү сээжээрэ дүүрэн орден, медальнуудтай хүнүүд тайзанай урдахи һандалинууд дээрэ һуугаа бэлэй.

– Холо байдаг тэдэнэр яагаад дуулааб? Ши нэгэ аргаар дуулгаа алтайш? Танайхин телефонгүй ха юмта, – гэжэ Ринчимаа һураба.

– Абын ажалдашье, Тобогортошье бии. Алтанаа гэртэхиндээ хонходоһон байгаа.

– Хэн гэбэш даа?

– Алтааныс Алтанаа гэлсэгшэбди. Энэ фото-зураг дээрэ Сүхэ Алтанаа хоёр байна... Энэ манай классай багша Галина Ивановна бидэнтэй һууна. Энэ зүүн хадын оройһоо буулгаһан аймагай түб гээшэ. Энэ – манай гэр. Хажуудань нэгэ хүгшэн зогсоно. «Хүгшэн эжы, энэ та зогсонолта» гэхэдэмни, «Би бэшэб, залуу эхэнэр лэ» гэжэ таһа буляалдадаг юм. Гэрэймнай газраа зогсоо хадаа, хүгшэн эжы байһан байха даа. Хүгшэн эжы өөрыгөө танидаггүй юм даа, халам халагшье...

Удангүй шэнэ мяханай аятай найхан үнэр гэрээр дүүрэн тараба. Ринчин эдсэнэй тагалгааа гаража, басаганайнгаа хургаараа зааж байжа, альбомойнгоо фото-зурагуудыг Ринчимаада танилсуулхыг харахадаа баярлажа:

– Эдсэн болоо. Саарма-а, эдсэлээд, харуулаарай, – гэж хэлээд, эдсэнийгээ тагалгада ороо.

Саармын фото-зурагуудтай альбомоо дурата-дураггүйгөөр хаахада, Ринчимаа дураа гутахыг тухайлжа, харахан толгойг элбээд абаба. Саарма Ринчимаас, алдахадаа болохоб гэнэндэл, гарнаан хүтэлөөд ябатараа, гэнтэ угзаран тогтоогоод:

– Та намда хэмнэ болохобта? – гэж хураба.

– Абгай, абгайханшни болоноб, – гэж Ринчимаа харюусаба.

– Аа-а, – гэбэ Саарма, угаар татажа...

«Эхгүй басаган» гэж классайхидтаа доромжолуулдаг тэрэрэн эхыг бэшэ байһанда баярлабагүй. Сүхэ, Алтанаа болон классайг бүхы үхибүүд эхэ, эсэгэнэртэй, тэдэндэ ямар гоё гэшэб?! Тэрэн эхэсэ дурдаашыггүй хаа, ханаандаа ходел хүлэжэ байдаг Саарма ара нэрэтэй болоһондоо голхордог... Ринчимаа тэрэнэй толгойг элбэһээр, эдсэнэй тагалгада ороод, столой саана зэргэлжэ хууба. Нама хүгшэн жэмэсэй шүүһээр хэһэн хулахан архи гаргаба. Ринчинэй өөхгүй мяханай зөөлөншөгөө басаганайнгаа урдахи блондцэдэ хээд орхиходо, Ринчимаа тэрэнийг жэжэ болгон отолбо. Саарма үнэрдэжэ байжа, шэнэ мяха эдижэ эхилбэ.

Ринчин жэмэсэй архиһаа гурбан хундагануудта хээд, хүл дээрээ бодобо. Саарма эсэгэ айлшан хоёрыг ээлжэлүүлэн харана. Нама хүгшэн Ринчимаагай бэлэг асарһан абрикосой шүүһэ аяга соо хэжэ, Саармын урда табиба. Ринчин элидхэл хэлэхэсэ байһандал, альгаараа амаяа халхалжа хоолойгоо заһаад:

– Ринчимаагай эрэхэдэнь, бидэ гурбан баярлабабди. Илангаяа Ринчимаа Саармадамнай найшаагдаба. Саарма, шини нарайхан байхада, Ринчимаа шамайг хуурилдаг, эдсэлүүлдэг, намда туһалдаг бэлэй. Тэрэ хэһэн туһыг бүхы наһандаа мартахагүйбди. Саарма Ринчимаа хоёр олон жэл харалсаагүйт. Саармыг томо болголсоһон миний эжы Ринчимаас түрүүшынхисэ хаража, танилсажа байна. Удаанаар эндэмнай амарыг даа, Ринчимаа. Уулзалгын түлөө түрүүшын духарья бария, – гээд, хундагатай архия түрүүн Ринчимаатай, басагантаяа, һүүлдэнь эхэтэсэ мүргэлдүүлжэ хүнтэрүүлээд, эдсэлжэ ороо.

Газаа харанхы боложо, тагалга соошыг бүрүүлтэхэдэнь, Нама хүгшэн зайн галаа носоогоод:

– Сагшыг түргэн үнгэрнэ даа. Хүбүүмни дээдэ хургуули дүүргэхээр, папка хугабшалаад ябадаг ажалтай болонхой... Саарма нэгдэхисэ дүүргэжэрхибэ... Аша басаганайнгаа дээдэ хургуули дүүргэтэр үшөө мэндэ ябаа хаа гэжэ ханагдана, – гээд, халаглахан шэнгээр үргэлжлүүлбэ. – Саг наһан хоёрыг тогтоохо бэшбди. Аша басагамни намһаа хураггүй дүү – залуу эхэтэй болохоёо ханадаг. Тиигэншьегүй яахаб даа. Би хүгшэржэл байгаа бээб. Алтан дэлхэйн жама ёһоор агаараар нийдэхын түлөө шубууд, жаргалаа олохын түлөө хүнүүд түрэдэг ха юм даа. Шубуудшыг, хүнүүдшыг хубитаяа ололсодог гээшэ. Уулзаһанай, танилсаһанай түлөө үшөө нэжээдыг бария...

Хоёрдохи духаряагай һүүлээр тэдэнэр хөөрэлдөөгөө ульгам болгожо, гэдэһэндэ шудхаад шанаһан шуһаншье амтархан эдинэ. Ринчин үгэ дуугүй болошоод, сэхшүүлэй хөөрэлдөөс шагнажа, ямаршыг нэгэ гүнзэги бодолдо абтаһаһан басагаяа харахадаа, хайрлаад:

– Саарма альбомоо харуулхадаа, хэр юумэ хөөрөбэб даа? – гэжэ Ринчимааһаа һонирхобо.

– Тон тодорхойгоор хөөрөө. Дүрбэн мүсэ дээрээ үндыгөөд урагна, хойшоо мүлхихэсэ зүрхэ алдажа тэмээшэлһэн фото-зурагаа «буксоваалжа байнаб» гэжэ нэрлээд, хүгшэн эжыдээ хүсэгдэхэ, баригдахагүй гэжэ тэрьсэдэжэ ябаһан фото-зурагаа «баһа миисгэй хулгана хоёрой эрыоусэлдээн» гэжэ нэрлээд, намайг энсэлгээ, өөрөөшье энсэгээ, – гэжэ Ринчимаа урин дулааханаар хэлэбэ.

– Хари-хари, та хоёрой энсэлдэхыг дуулаа хэм! Ашамни баян фантазитай юм даа! – гэжэ һама хүгшэн аша басагаяа магтаад, хүбүүн тээшээ хараад абаба.

– Тэдэ фото-зурагуудыг тиигэжэ абамни нэрлээ хэн, – гэжэ Саарма үнэн сэхыг хэлэбэ.

– Үгы-үгы!.. Үнгэрэгшэ үбэл Тобогор ошоһон машинамнай сэхэ хүр саһанда һуугаад, урагнашье, гэдэргээшье гаража шадахаяа болёо хэн. Машинынгаа буксоваалһыг хараһан Саарма өөрынгөө тэрэ фото-зурагаа өөрөө тиигэжэ нэрлээ хэн... Басагамни баян фантазитай, дуулаха, хатархын бэлигтэй юм даа. Бидэнэй эдсэлжэ садахата, Саарма концерт-наада бидэндэ харуулхал байха! – гэжэ Ринчин басагаяа магтаба.

Эсэгэдээ магтуулхадаа, гансата урма зориг досоогоо бадаруулан Саарма һууха байхаяа болишоод:

– Концерт-наада табилгандаа бэлдэхэмни! – гээд, сэхэл баяртай болоһон Саарма эдсэһэй таһалгаһаа бушуухан гараба.

– Ринчин Дабасвич Улаан -Үдэ ошоходоо, ахай бидэ хоёрто «Улаан байшан» Тобогорто бариһан тухайгаа хэлээгүйл. Харин альбом соохи фото-зурагуудаа харуулхадаа, Саарма намда «абамни аймагайнгаа ахамад зооветеринар болонхой» гэжэ мэнэ хаяхан намда хэлээ. Энэ баяртай мэдээсэлээ Баир ахадаа дуулгахаб... Би Саармада бэлэгтэй һэм, эгээл мүнөө тэрэ бэлэгни хэрэгтэй болохонь! – гэжэ Ринчимаа баяртайгаар хэлээд, хууриһаа бодошобо.

– Үгы -үгы, концерт-наада табилгандаа бэлдэг, – гэжэ Ринчин хорибо.

– Асарһан бэлэгээ мүнөө үгөөгүйдэм аргагүй! – гээд, Ринчимаа эдээнэй таһалгаһаа гараба.

Һама хүгшэн хүбүүнэйнгээ хамсыһаа шүүрэн барижа, хууридань һуулгаад:

– Минии хүбүүн, хуу... Эдэ хоёр үгээс ойлголсожо ядахагүй, һаалта бү хэс. Ринчимаа ямар бэлэг тухайгаа хэлэбэб, хүлэсэ, – гэбэ.

Хэдэн минутын үнгэрхэлөөр, һама хүгшэнэй тэсэбэри һалан-тажа, хүлэйнгээ ульмы дээрэ гэшхэлжэ, эдээнэйнгээ таһалгын богһодоо срээд, гараараа зангажа, хүбүүгээ дууданаар, сэх таһалгадаа оромсоороо, заалайнгаа диван дээрээ һууба.

Ринчимаагай Саарматай шэбэнэн хөөрэлдэжэ, аалиханаар энээлдэхэнь унталгын таһалгаһаа соностожо байтараа, гэгтэ зам-хашаба. Ринчимаа энээбхилһээр, тэрэ таһалгаһаа гараад, эхэ хүбүүн хоёрой хажууда һууба. Тэдэ гурбуулан абяагүйхэн һуужа, хоёр минута үнгэргэбэ.

– Гараха болоһон аад, юундэ удаашарбаб? – гэжэ Ринчимаа һанаагаа зобонгёор хэлээд, хууриһаа бодобо.

– Үгы-үгы! Ринчимаа, хуу! Би өөрынгөө уялгыс мартажархёод байбаб. Би зэмэтэйб, хүлисэгты, – гээд, Ринчин хоолойгоо шангадхан хэлэбэ. – Мүнөө таанадай урда Россиин Федерациин габыята артистка Чимита Шанюшкина дуулахань! Альгаяа ташая!

Тэдэ гурбанай альгаяа ташахада, унталгын үүдэн сэлэгдэжэ, классайнгаа концерт-наада табилганда үмдэһэн платитай Саарма гаража срээд, баруун гараа сээжэдээ хашан барижа, толгойгоо дохижо, тэдэ гурбаниис мэндэшэлбэ. Тэрэниис дуулахань хаяа гэжэ һанаһан хүгшэн Ринчимаатай хамта альга ташалгаяа аалидхаба.

– Маэстро, хүгжэм! – гэжэ Саармын хэлэхэдэ, Ринчинэй хаанаһаашьеб хоёр модон халбага абаад, бэс бэсдэнь нэшэлдүүлжэ, үбдэгөө түргэ-түргөөр сохиходо, гэрэй хушалгыс мүндэрэй тобжогоносо сохихондол, эхи захагүйгөөр дэржэгэнэһэн шанга абяан ойро зуура соностоод, аалидаба.

Саармын нэгэдэхи класста ороhon үхибүүнэй дуус гүйсэдхэжэ эхилхэдэ, Ринчин аялгандань тааруулжа баһал модон халбагануудаараа үбдэгөө сохино. Саарма тэрэ дуугаа дууһан гүйсэдхэжэ, халуун альга ташалганда хүртөөд, толгойгоо дохимсоороо, өөрынгөө таһалгада оробо.

– Биис! Биис! – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэ, замхажа байһан альга ташалган дахяад эдэлшпэбэ.

Саарма унталгынгаа таһалганаа дахяад гаража, толгойгоо халта дохижо, тэдэ гурбанда баяр хүргэһэнөө мэдүүлээд, «Хүбшэ ой соо хасуурихан мүндэлөө...» гэхэн дуу дуулажа, дүүргэбэ...

– Мүнөө хоёр-гурба минутын забһарал! – гэжэ Ринчин соносхобо.

Нама хүгшэн урматайгаар энсэжэ:

– Саарма эдэ дуунуудыс хургуулидаа сээжэлдээд, тайзан дээрэ олоной урда гаража, Майн 9-нэй һайндэрэй нааданда дуулаа юм. Мүнөө ашамни хубсаһаа һэлгэжэ, хатаралгынгаа платиис үмдэжэ байна даа. Үхибүүд наада харагшадай пилайлдаһан нюур харахдаа, үгэшье хэлэхэсэ болишонхой юумэд эшэдэг гээшэ. Баарһан, манай Саарма хэды жааханшье һаа, хүнүүдһээ эшэдэг, гайхадаггүй зоримгой юм даа, – гэжэ Ринчимаада аша басагаяа магтана.

Тэдэ хоёрой хөөрэлдөө шагнажа хууһан Ринчин:

– Мүнөө таанадай урда СССР-эй габыята балерина Лариса Сахьянова адуушанай дуус өөрөө дуулажа байжа, хүсэтэй, далитай хүлэг моринойнгоо хатар гүйсэдхэхэнь! Альга ташалгаар угтая! – гэжэ соносхобо.

Хүгшэн ондоо плати үмдэһэн аша басагаяа түрүүшээр танингүй байһанаа Ринчимаагай бэлэг гэжэ тухайлаадхиба.

– Маэстро, хүгжэм! – гэжэ Саарма хэлээд, шэнгэхэн хоолойгоор дуулажа байжа, мориной оодоролго болон хатаралгыс һажаалдан хатарна.

Һы-ло, чу-ло! Хатары-ыш!

Шүүдэртэй тала дайдаараа.

Хүлэг минии хурдан байнаш,

Хүсэтэй, далитай болонхойш! –

гэжэ Ринчин басагантаяа хамта дуулахадаа, түргэн, огсом аялгандань тааралдуулжа, үнөөхил модон халбагануудаа наяруулна.

Нама хүгшэн Ринчимаа хоёр аялга дуундань тааралдуулан альга ташахадаа, тэрэ дууснь дуулалсана. Саарма забһарал хэнгүй, тундрада ажаһуудаг оротоной хатар гүйсэдхэбэ. Оро эбэрнүүдээ-

рээ саһан дороһоо яшал-хүбхэн бэдэржэ малтана, сабшана, холуур, дүтүүр харайна...

Саармын хатаржа дүүргэхэдэ, Ринчимаа тэрэниие тэбэрижэ, толгойнь оройе үнэрдэжэ, альгаараа эльбээд:

– Дуулахадаа, нээрэл, Шанюшкина байнаш! Хатархадаа, нээрэл, Сахьянова байнаш! Шамда асарһан бэлэгни халта схэдээд байна. Намар болотор ургахадашни, яг таараха даа. Хабатай хайхан хатар наадаараа, ирагуу хайхан дуугаараа намайе баярлуулбаш. Найнши даа, Саарма! – гэжэ хэлээд, асарһан бэлэгүүдээ эхэ хүбүүн хоёрто барюулба.

4

Үглөөдэрынь Ринчин ажалдаа ошобо. Саарма айлшанайнгаа гарһаа баряад, үзэсхэлэн болон түүхэтэ газарнуудые харуулба.

Энхэргэн хайхан сэдхэлтэй айлшанайнгаа таалаха, толгойе нь эльбэхые найшаадаг болошоһон Саарма Ринчимаас шарайшалан хараад:

– Намайе... манай классайхид... «Эхэгүй басаган» гэжэ нэрлэдэг. Абгайхан, таниие «эжы» гэжэ тэдэнэй хажууда хэлэжэ болохо гээшэ гү? – гэжэ зүрхэ алдангаар гуйба.

– Болохо даа, болохо, – гээд, Ринчимаагай тэрэнэй толгойе эльбээд абахада, Саарма баярлажа, хүл дээрээ дэбхэршэбэ. Тиимэ эрхэдэ хүртэһэн тэрэ өөһэдынгөө классайхидта гудамжада мэнэ уулзахые хүсэнэ. Тээд зунай ута амаралта байһан тула, тэдэнэй хэншье харагданагүй, дайралдабашьегүй...

– Энэ Соёлой байшан гээшэ. Эндэ наада табяа һәмди. Урдамнай байгша манай һургуули болоно. Досоонь орожо хараа хаа гэхэдэ, мүнөө забарилга хэжэ байна, хаалтатай, – гэбэ Саарма.

– Гэмгүй. Хожом, арбадахия дүүргэхэдэш сэрэхэб, – гэжэ Ринчимаа найдуулба.

– Тиимэ олон жэл үнгэрөөд гү?

– Олон жэл бэшэл даа. Түргэн үнгэршэхэл, – гэжэ Ринчимаа уруу-дуруушаг болошоһон Саармые хаража хайрлаба. – Наймадахиие дүүргэхэдэшни, ерэнэ аабзаб.

– Нээрэ гү?.. Тээд наймадахиие дүүргэтэрни, баһал олон жэл урдамни байна. Жэл бүри сэрэхээ яанат?

– Саарма, иимэ сагта амаралтада гараха гээшэ хэсүү юм. Хүн бүхэн дулаанай сагта амаралта абажа амархаяа оролдодог...

Үнишье ябангүй, тэдэ хоёр ашагта малтамал олзоборилдог уурхайн профилакториин хажууда хүрэжэ ерэбэ.

– Эндэ, – гэжэ Саарма экскурсовод мэтээр хэлэхэдээ, гараараа зааба. – Энэ уурхайн профилактори гээшэ. Тэрэнэй саана хоёр дабхар гэр аймагай больница байна, тэрэнэй саана – нарайлалгын гэр...

Саармын хэлэхые зүбшөөжэ, толгойгоо халта дохижо ябаһан Ринчимаа ябадалаа гэнтэ тогтоогоод:

– Ши намайе эндээ хүлэжэ бай. Би ажалаараа эндэ ороод гарахамни, – гээд, профилакториин үүдэндэ хүрэжэ, Саармын зогсохые хараад, үүдыень татажа досоонь оробо.

– Ажалаараа... Амаралгада аад, ямар «ажалаараа» гэнэ гээшэб? – гэжэ Саарма хамар дороо гүнгэнэбэ.

Ринчимаа өөртөө ажал бэдэржэ тэндэ ороһон байба, удаань больницада, мүн нарайлалгын гэртэ орожо, хэдэн минута болоод, газаань гү, али доодо дабхарта хүлэһэн Саармада ерэнэ. Гудамжада ябаһан хүнүүд гар гарһаа барилсаһан тэдэниие эхэ басаган хоёр гэжэ һанана, илангаяа Ринчимаагай үбдэгүүдээ бултайлгаһан богони хормойтой юбкыень һонирхон харахадаа: «Саармын артистка эхэнь ерээ гээшэл ха», – гэжэ хэлсэнэ хэбэртэй. Заримашуул һүүлэй үсын моодоор оюулһан богони хормойтой юбкыень харахадаа, шоо үзэн хөөрэлдэнэ. Юуб гэхэдэ, эндэхи эхэнэрнүүд ута түриитэй үмдэ, богони хормойтой юбкэ үмдэдэггүй юм. Ринчимаагай ажал бэдэржэ ороһон эмхи зургаануудай хүдэлмэрилэгшэд хүлһөөнь толгой хүрэтэр харадаг байгаа. «Би эдээн соо сагаан турлааг мэтэ ябанал хаб даа. Эндэ һүүлшын моодо ерээгүй байна. Гэбэшье, эндэ танил талагүйгөөр ажал олохо бэрхэтэй юм байна даа», – гэжэ Ринчимаа сэдхэжэ, энсэбхилнэ.

– Юундэ энсээнэбта? – гэжэ шэг шарайснь адаглан хаража ябаһан Саарма гэнтэ һураба.

– Миин юрэл даа...

– Эндэхи хүнүүд намайе шүүмжэлэн байжа харанал. Эндэхи эхэнэрнүүдһээ ондоогоор хубсаланхай гүб? – гэжэ һураба Ринчимаа.

– Тиимэт. Хүүхэлдэйтэймни аб адляар хубсаланхайт. Та намда һайшаагданат. Таниие хүүхэлдэй гэхэдэ болохо байна.

– Тон зүб харабаш, шэнжэлбэш. Иимэ богони хормойтой юбкэтэй байһандаа, эндэхи зоной наадан боложо ябанаб. Үзэсхэлэн һайхан түүхэтэ газарнуудые харахын орондо, өөрөө хүнүүдтэ үзэсхэлэн болобо хаб даа.

– Үгы, үгы, – гэбэ Саарма мэгдүүгээр. – Абадамни, хүгшэн эжыдэмни баһал һайшаагданат...

– Ямар хадамни найшаана гэжэ һананаһ?
– Урин зулгы зантайт, сэбэр шарайтайт... Шэнэ моодоор хубсаланхайт, – гэжэ Саарма нэмээд, хургаараа хасараа дараад, үргэлжэлүүлнэ. – Энэсбхилхэдэтай, хасартнай эндээ хонхойно. Хүнһөөл һаа, ондоо хадатнай хонхойно ёһотой.

– Хүгшэн эжышни намайе найшаана аал? – гээд, Ринчимаа хүтэрэлдөөд ябаһан Саармые мэхэтэйхэнээр хараад абана.

– Найшаангүй яахаб! Үнэтэй-сэнтэй конфетэ харагшадал, хасасая танһаа һалгаагшагүйл!

– Богони хормойтой юбкыемни найшааһан шэнгээр харахадаа, шоо үзэнэ бэшэ аал?

– Үгы бэд даа, үгы! Хүгшэн эжы хүгшэрөө ха юм. Нарпагар ута, халхагар сэхэ юумэ үмдэдэг урданайнгаа моодоһоо гарахаяа һа-надаггүй, гарахашьегүйл! – гэжэ ухаансар, доржогонуур Саармын айлшпанайнгаа һанаа сэдхэлые тэгшэлхэдэ, Ринчимаа хүхижэ энсэ-гээд, толгойеһе эльбээд абаба.

– Би танайда бусамсаараа, энэ юбкээсэ тайлахамни, – гэжэ Ринчимаа аргааханаар хэлээд, хүн ара нюргандамни ябана аа гү гэжэ шалгажа, гэдэргээ хараба.

– Тээд ямар юумэ үмдэхэбта? Цыган эхэнэрнүүдэй газараар шэржэ ябадаг юбкэ гү, али плати шэнги хубсаһа үмдэхэ юм гүт?

– Ондоо хубсаһан бии юм даа. Ши, Саарма, цыган эхэнэрнүүдэй платинуудые найшаадаг гүш?

– Тиигэдэг. Илангаяа тэдэнэй хатар найшаагшаб. Тээд ямар ондоо хубсаһатайбта? – гэжэ Саарма һанаагаа зобонгёор һураба.

– Эрэшүүлэйхи шэнги ута түриитэй үмдэтэйб. Манай тэндэ эхэнэрнүүд тиймэ моодоор хубсалжа эхилээ...

– Аа... Тэрэ үмдэсэ үмдэгты. Хүгшэн эжы, Юмжид хээтэй... минии аба хубсаһанай моодо мэдэдэггүй. Эндэхи эхэнэрнүүд үмдыетнай хараад, үмдэдэг болохол! Тэрэ үмдэхэ гэхэн үмдэнтнай ажалай бэшэ аабза?

Ринчимаа хүхюүгээр энэсбхилжэ, Саармын толгойе эльбээд:

– Ажалай бэшэ, харин гоёлоймни, – гэбэ.

– Моодно хубсаһан тухай тантай хөөрэлдэхэдэ, һониншые, намда туһатайшые байна. Үнгэрэгшэ үбэл аба намда дулаан гутал нюусаар наймааһаа абахадаа: «Хашхараанай һүүлшын моодын», – гэбэ гэшпэ. Хани басагадтаа һайрхаха гэжэ һургуулидаа сэрбэб. Намтай һурадаг басагад минии үмдэгшэдэл аб адли гуталтай байшаба. Халагниншые халаг! «Иимэ гутал хаанаһаа абаабта?» – гэжэ һурахадамни, эндэхи магазинһаа абаһан тухайгаа хэлээ һэн.

– «Хашхараанай хүүлшын моодын»...

– Тиим даа, тиимэ. Аба намда абаһан лэ, хараһан лэ юумэнүүдэ «Хашхараанай хүүлшын моодын» гэдэг юм. Аба намһаа доро моодо мэдэдэггүй юм даа. Та бидэнтэй байгаа хаа, хубсаһан бүхэниис ямар моодын бэ гэжэ намда заажэ үгэхэ байгаат.

– Абаһни шэнэ худалдажа абаһан юумэсэ гоёор нэрлэнэ ха юм, – гэжэ Ринчимаа хэлээд, урал дээгүүрээ урихан мihэрэл гүйлгэн, хасараа хонхойлгон, үргэлжэлүүлбэ. – Үшөө хэн шамда хубсаһа хунар абадаг бэ?

– Абаһни... Энэ-тэрэ хубсаһа абаха болоходоо, нюрга бэсымни хэмжэгшэ. Заримдаа намайе дахуулжа, магазин абаашаад үмэдхүүлэгшэ. Юрэдөө, багашуулай хубсаһан размертэй байһан байха. Тээд аба минии размер мартагша юм гү даа.

– Шинии размер юундэ мартахаб даа? Харин ши үдэр үнгэрхэ бүри томо боложол байна ха юмши. Тиимэһээ шамайе дахуулжа магазинда абаашаад, үмэдхүүлжэ үзэнэ ха юм, – гэжэ Ринчимаа энэрхы уриханаар, амаяа хаангүй, энэ-тэрэ юумэнүүд тухай хөөрөжэл ябаһан Саармада хэлэнэ.

Гар гарһаа барилсаһан тэдэ хоёр аймагай түбэй гудамжаар аалихан алхална. Аймагай захиргаанай байшан гэр дээрэ улаан туг намилзана. Тэрэнэй гол үүдэнэй сэхэ урдань В.И.Ленинэй болон Пионернүүдэй байшанай сэхэ урдань пионерэй дүрэ хүшөөнүүд байна. Ринчимаа тэдэ хүшөөнүүдэй дэргэдэ тогтоод, алдар нэрэнүүдыень, он жэлнүүдыень уншаад, замаа үргэлжэлүүлнэ. Бэс бэсдээ дүтэ дүтэхэнэ байһан эмхи зургаанууд, интернат хургуули, аптекэ, больницанууд, эдсэ хоолой болон эд бараанай магазинууд дайралдана.

Саарма Ринчимаагай гарһаа аргааханаар угзаржа, гэнтэ тогтошобо. Тэрэ Саармые ямар нэгэ юумэн тухай хураха гү, али хэлэхэсэ ханаба гэжэ сэдхээд:

– Саармахан, юун бэ? – гэжэ аалиханаар хуран, энсэбхилбэ.

Саарма тэрэнэй энсэбхилхэдэ, хасарайнь хонхорхойе хайхашаан хараад:

– Эндэ, энэ гэртэ... минии аба хүдэлдэг. Нэгэдэхи дабхарта абамни, хоёрдохи дабхарта Шоносв өөр өөрын таһалгатай юм.

Ринчимаа Саармын гараараа зааһан зүг тээшэ харасаяа абаашаба. Гудамжын зүүн таладань хоёр дабхар уташаг модон гэр байба.

– Абымни ажалда орохоннай гү? – гэжэ Саарма хураад, гуйнгаар урдаһаань харашаба.

– Үгы, хаалта хэхэбди... Хэн гээшэб тэрэ Шоносв, буряад хүн гү?

– Буряад бэшээ, ород... «Сайн байна» гэхэн үгэ хэлэдэг. Минии ородоор мэндэшлэхэдэ, тэрэ буряадаар мэндэшлээд, гарысмни баридаг, энэбхилдэг. Тээд тэрэнэй энэбхилгэн танайхида адли бэшэ. Танай энэбхилгэн бусадһаал хаа ондоо.

– Юугээрээ ондоо юм?

– Хасарнуудын хонхойлдодоггүй... Шоносв хайн хүн юм. Манай Тобогорой, үшөө хоёр һү-һаалин фермын эгээн сэх дарга гэлсэгшэ. Хэды сүлөөшьегүй байбалнь, эсэгэдэмни ороё, Шоносвтай танилсая, – гэжэ Саарма гуйба.

Ринчимаа яаха-хээхэсэ ойлгожо ядан, түр зуура тээлмэрдэбэ; ороогүй хаа, Саармые гомодхоохоёо ойлгожо, ямар нэгэ шалтаг урдаа бариха гэжэ бодоод, сарбуугайнгаа часые харамсаараа:

– Хүлисэ, Саарма, абашни үдын хоол барихаяа гэртээ ерэхээс байна, – гээд, Ринчимаа үбдэг тээшээ хараба. – Харана гүш, иимэ хормойтой намайе? Эндэ ороболнай, эндэхи дарганар болон хүдэлмэрилэгшэд гайхалсан, намайе хараха гүб даа...

Саарма нимгэхэн уралнуудаа жэмылгэжэ, харахан үһэтэй толгойгоо халта дохижо, дурата-дурагүйгөөр хэлэгшысь дэмжэбэ. Гудамжада тэдэ хоёрыс үсөөхэн хүн хараба. Сэбэр хайхан шарайтай, һүүлшын моодоор хубсалһан Ринчимаас хүнүүдтэ хайрхан харуулжа: «Эхэгүй басаган гүүлэхээс болихо хаа гүб», – гэжэ һанаһан Саарма, амандаа уһа балгаһан хүндэл, абья аниргүйхэн боложо, гэртээ ерэбэ.

Үдын хоол бэлдэжэ, эдсэнэйнгээ таһалгын сонходо зогсоһон һама хүгшэн тэдэ хоёрыс хараад, үүдэнэйнгээ шэбхыс тайлан угтаад:

– Зай, Ринчимаа, ашамни ямар харгышан байһанаа шамда харуулбаб? – гэжэ һураба.

– Бэрхэ харгышан, экскурсовод байна. Олон һонирхолтой юумэнүүдыс хараабди, – гээд, Ринчимаа һама хүгшэниис дахаһаар эдсэнэйн таһалгада орожо, үдын эдэс хоол бэлдэлсэхээс тэндэһээ фартук абажа, сээжэсэ халхалжа урдаа уяба.

– Эдсэн бэлэн боложо байна. Ши, Ринчимаа, амарыш даа, – гэбэ һама хүгшэн.

Саарма өөрынгөө таһалгада ороһон аад, тэндэһээ гаранагүй. Ринчимаагай магазинһаа абаһан яблока угаагаад, Саармыс дуудахада, үсэгэлдэр бэлэг абаһан платия үмдэһэн Саарма эдсэнэй таһалгада орожо, Ринчимаагай үгэһэн яблоко банан хоёрыс абажа,

баяр хүргөөд, гархаань хүтэлжэ, заал соогоо оруулба. Аша басага-
найнгаа айлшанаа хүтэлжэ, юундэ заал соогоо оруулһыс хонир-
хонон һама хүгшэн тэдэнэй хойноһоо дахаба.

– Ринчимаа... абгай, – гээд, Саарма халта бодолгото болоод,
шэбэнэн һагад үргэлжэлүүлнэ. – Би таниис хэн гэхэ болонобиб?

– Үсэгэлдэр би шамда “абгай” гэжэ хэлээ һэм, һанана гүш? –
гээд, Ринчимаа ямар нэгэ шухала юумэ һурахыснь хүлсэхэ зуураа:
«Бэлэглэһэн платимни ямар нэгэ дутагдалтай байба гү? Мага-
зинһаа абахадаа, яһала һайнаар хараа бэлэйб», – гэжэ сэдхэбэ.

– Һананаб... «Эхэгүй басаган» гүүлэхгүймни түлөө эжымни
болохоёо зүбшөөгөөт... Үнэхөөр эжымни болыт? – гэжэ Саарма
гуйба.

– Түрэхэн эхышһи орложо шадахагүйб. Тиимэхээ би шамда
абгайханһи болоноб...

Саарма үгэ дуугүйгөөр толгойгоо халта дохёод:

– Энэ платиисмни... – гэжэ хэлэжэ эхилбэ. – Өөрынхидөө адли
богони хормойтой болгожо үгыт? Хүгшэн эжы аба хоёр шадахагүй.
Та гансал шадаха байнат. Мүнөө сагтаа таараһан моодын плати-
тай болоһуулби.

– Һүүлшын моодын гэнэ гүш?! – гэжэ һама хүгшэн ашынгаа
хэлэһыснь дабтаад, амаяа бүтүүлэн энсэбхилнэ. – Би, үнэхөөрөөл,
хормойснь богони болгожо шадахагүйб. Энэ һанандаа оёһон юумэм-
ни гэхэдэ... Хониной нооһоор, нэгэ дэгээтэй зүүгээр оймһо оёгшоб.
Юрэдөө, намда гарайшье, хүлэйшье машина байгаагүй юм. Минии
залуу ябахада, тиимэ машина олдохонь хоморой байгаа. Тээдшье
би анханһаа оёдол хэхэ һожоргүй хүм даа. «Мүнөө сагай таараһан
моодо» гээшэнь ямар байдаг юм, хараял даа?

Ринчимаа хасарнуудаа хонхойлгожо, уриханаар миһэрээд, тэдэ
хоёрой хөөрэлдөөс аниргүйхэн шагнан, Саарма Ринчимаа тээшэ
хараад абана.

– Абгайхан, хүгшэн эжыдэ һүүлшын моодо харуулжа, фарту-
гайнэ ута хормойс дээшэнь үргэгтыл даа? – гэжэ Саарма Ринчимаас
гуйба.

Ринчимаа Саармын гуйлтыс үгэ дуугүйгөөр дүүргэжэ, урдаа
зүүһэн фартугайнгаа ута хормойс үргэжэ, нүсэгэн үбдэгүүдээ бул-
тайлгахадаа, шэхэнүүдэйнгээ үзүүрэй халуу хусалхыс мэдэрбэ.

– Хүгшэн эжы, абгайханай үбдэгүүдыс хараба гүш?! Иимэ хор-
мойтой плати хашхараанай һүүлшын моодо гээшэ. Хүгшэн эжы,
үмдөөд байһан фартугайнгаа хормойс богони болгожо, дороһоонь
тайрагты, – гэжэ Саарма ухаа заагаад, хахад бээрээ Ринчимаа тээшэ

эрьсдээд, гуйба. – Энэ платиимни хормойе богони болгожо үгьт даа?

«Энэ гуйлтыень дүүргэбэгүйл, тэрэниие гомодхоохоб» гэжэ һаһан Ринчимаа түр зуура бодолгото болоһоной һүүлдэ, Саармын толгойе эльбээд:

– Үбдэгһөөшһи доошо оройдол хоёр хурга ута байна. Ши үдэр бүхэндэ ургажа ябана гээшэш. Мүнөө хормойснь тайрабалнай, хойто жэл бүришье богони болошохо. Тиимэхээ тайралтагүй... Нама Балдановна, та юун гэхэ байна? – гэжэ хажуудань зогсоод байһан хүгшэнһөө дэмжэлтэ абахаяа һураба.

– Тон зүб хэлэш, Ринчимаа! Хүн хүгшэрхэ, үбгэрхэдөө – доошоо, ургажа ябаһан үхи хүүгэд – дээшээ ургадаг юм. Саарма, хойто жэл энэ платишһи хормойснь тайралтагүй «хашхараанай» болохол даа, – гэбэ Нама хүгшэн.

Мүнөө богони хормойтой плати үмдэжэ, тайзан дээрэ гү, али һургуулиингаа үетэн нүхэдтэ хашхараанай һүүлшын моодо һайрхан харуулха гэжэ сэдхэлдээ шэбшэн ябаһан Саарма энэ хүсэлэнгөө бэслүүлжэ шадахаяа болиһондоо, уруу-дуруу болошобо.

– Абгайхан, тиигэбэл... һая бии боложо байһан шэнэ моодын ута түриитэй үмдээс үмдөөд, бидэндэ харуулагты, – гэжэ Саарма хэлэбэ.

Ринчимаа Саармада һаяхан хэлэһэн үгэдөө хүрэжэ, тэрэнэй гуйлтые дүүргэхэ гэжэ харгыдаа абажа ябаһан чемодан сооһоо ута түриитэй, хара үнгэтэй үмдэ гаргаад, хажуудахи таһалгада оробо. Шэнэ моодо харахаяа баярлаһан Саарма бананай хальһые аятай зохидхоноор сасагтуулан доошонь хуулаад, диван дээрэ хүгшэн эжыгээ һуулгаад:

– Хүгшэн эжы, энээнһээ хазатгы, – гээд, Саарма Намын аманда тэрэнээ дүтэлүүлбэ.

Нама хүгшэн альгаараа тэрэнииснь халхалжа, толгойгоо халта хазайлган холодхоод:

– Басагамни, өөрөө эди. Нармагшанай хоол эдидэггүйемни мэдэнэ ха юмши. «Шүдэгүй танда зөөлэхэн байха» гээд, нёдондо эдюулхэдэшни, бөөлжөө һэмнайб даа, һанана гүш? – гээд, Нама хүгшэн ташаганаса энсэбэ.

Эдигшэ аа гү, али үгы гү гэжэ туршаһан Саарма диван дээрэ мухарижа байжа, хүхюүтэйгээр энсэбэ. Хоёр жэлэй урда тээ дулаан орондо ургадаг иимэрхүү эдэс хоол эндэ ажаһуудаг һаһатайшуул худалдажа абадаггүй, эдидэггүй байгаа юм. Хэдэн һарын үнгэрхэлөөр, эндэхи залуушуул банан эдидэг боложо, шара-ногоон хальһануудынь гудамжаар хэбтэдэг болоо бэлэй. Нама хүгшэн бананһаа

ойгоо гутаж, бөөлжэһэнөө ойндоо оруулжа, гэдэһэ гүзээнэйнгээ оболзотор энсэжэ хуутараа, эдсэгээ шанажа байһанаа гэнтэ ханаад, түргэхэн хууриһаа бодож, эдсэнэйнгээ таһалгада оробо.

Ута түриитэй, хара үнгэтэй үмдэн дээрээ нимгэн һиирэгэр зунай костюм үмдэһэн Ринчимаагай таһалгаһаа гаража ерэхэд, Саарма эхэнэрнүүдэй ута түриитэй үмдэ үмдэдэг болоһые һонирхон, дууһан эдихэн бананайнгаа хальһые бариһан шэгтээ, айлшанаа тойрон байжа, хүлэйн улаһаа матаргай хүрэтэрнь һайхашаан хараһа, хүгшэн эжыгээ дуудана.

Эгээл энэ үедэ үүдэнэйн хонхо жэнгиршэбэ. Саарма ээрэмшээн гүйжэ ошоод, үүдэнэйнгээ шэбхыс абаба. Гартаа газетээр орёогоотой юумэ бариһан Ринчин газараа оробо, һама хүгшэншыс эдсэнэйнгээ таһалгаһаа гараба.

Ринчин басаганайнгаа, мүн Ринчимаагай гоёлой хубсаһануудыс һайхашаан хараад:

– Концерт-наадан боложо байна аал?! Би хожомдожо ерэбэ гээшэ гүб? – гэжэ хүхюүгээр энсэн байжа һураба.

– Концерт-наадан бэшэ, хашхараанай һүүлшын моодо харалган боложо байна. Ринчимаа абгайхан манай эндэ шэнэ моодо асараа. Аба, хараһа гүш? Абгайханай үмдэһэн үмдыс ямар гэжэ һанаш? – гэжэ Саарма эсэгэһээ һураба.

Эрэ хүнэй үмдыс эхэнэрэй үмдөөд байхыс түрүүшынхисэ хараһан һама хүгшэн юундэшэб хамараа уршылгаадхиба. Гэбэшэ, тэрэ хэды дурагүйлхөөшэ һаа, ашынгаа баярлалыс буруушахагүй гэжэ хүбүүнтээ хамта һайшааһан хэбэртэй болобо. Тиэхэдэ тэрэ хашхараанай һүүлшын моодыс хорижо шадаха бэшэ хадаа, батаганаархаһан мориндол толгойгоо хэды дахин дохилзуулба. Эсэгэ басаган хоёрто сагаан һайхан сэдхэлһээ гадуур шэнэ моодно хубсаһаараа һайшаагдаха зорилготой, мүн нюусаар өөртөө ажал бэдэрһэн Ринчимаа һама хүгшэнэй хүйтэншэг харасаһаа далтиржа, шэхэнэйнгээ үзүүр халуу бусалгаадхиба.

– Удын эдсэн хоол бэлэн болоо! Булта суглараа хадаа, столдо һууя, – гэжэ һама хүгшэнэй тэдэниис урижа, баруун гараараа эдсэнэй таһалга тээшэ заахада, Ринчин түрүүлэн тэндэ орожо, газетээр орёолтотой мяхаяа «Саратов» гэжэ багахан холодильниктоо хэбэ. һама хүгшэн кастрюль соо шанаһан буряад лабшаатай шүлээс шанагаар уджа табаллана. Ринчин һуудаг хууридаа хуугаад:

– Эжы, гахайн мяха абааб. Тобогорһоо асарагша мяхантай холижо, айлшанаа хүндэлжэ, үдэшэлэн бууза гү, али банша хэс, – гээд, шүлээс халбагадажа эхилбэ. – Хүлисэ, Ринчимаа, ажалдаа яаранаб.

Үглөөдэр намда вертолет үгөө. Ринчимаа, Саарма, Хойто зүгтэ ажаһуудаг, ажалладаг оротоной ажахынуудыс, мүн Мүльһэтэ далайшыс харахабди. Тэндэ хохор боргооһонууд дүүрэн. Тиимэхээ үглөө болотор үмдэхэ хубсаһануудаа түхээрэгты...

Саарма «ура» хашхаржа, гараа үргөөд, хууһан стул дээрээ үндэгэшбэ. Ринчимаа тундра болон Мүльһэтэ далайс хараха болоһондоо, Ринчиндэ баяр хүргэбэ.

– Ямар хайн юм! Энэ үдэр Саарма аймагайнгаа түбсэ Ринчимаада харуулаа. Үглөөдэр ши, Ринчин, шубуудай ниидэдэг үндэрһөө эндэхи газараа харуулхашни ха юм даа. Тиигэ, тиигэ! Тобогоройнгоо һү-һаалиин фермэшыс харуулха байгааш! – гэбэ һама хүгшэн схэл баяртайгаар.

– Би ажалаараа тишпээ ошоноб. Та хоёр оротоной ажахынуудыс харахат, тэдэнтэй уулзахат. Тэдэнэр зунайнгаа бэлшээринүүдтэ зөөжэ, хойто зүг уруу ошожо ябана... Эжы, Ринчимаада минии ажалай үмдэ бэлдээрэй, үмдэнэймни түрии ута байхадаа болохо, – гэжэ эсэгынгээ хэлэхэдэ, Саарма үгыснь тодожо абаад:

– Абгайхан түрииснь богони болгожо ядахагүй, – гэжэ хэлэбэ.

– Тэндэ хашхараанай һүүлшын моодын хубсаһан хэрэггүй. Богони болгоо һаа, хохор боргооһонуудта шэлбээ хадхуулхат. Шисыс ута түриитэй үмдэ гү, али хоёр-гурбан трико дабхасуулжа үмдөөрэй, – гээд, Ринчин ажалдаа ошобо.

– Тиигээ һаа... абгайхан абын, би хүгшэн эжын хүбэнтэй үмдэ үмдэс, – гэжэ Саарма хэлэбэ.

– Юу хэлэнэ гэшпэбши? – гэжэ һама хүгшэн ухаа алдаба. – Мүнөөшни үбэл бэшэ зун ха юм. Энэ халуунда ала, самитнай нурашахал. Үмдэхэ ондоо хубсаһа бэдэрүүжэбди...

Саарма эртээнһээ хубсаһаяа бэлдэхээс эдээнэй таһалгаһаа гарба. Һама хүгшэн Ринчимаа хоёр амһаргануудаа угаажа дүүргэбэ. Ринчимаа фартугаа тайлажа, эдээнэй таһалгын үүдэндэхи үлгэсэдэ үлгэхэдөө, Саарматай нюур нюураараа уулзашаба.

Эсэгынгээ үмдэ барихан тэрэ Ринчимаас гарһаань хүтэлэн заал соо гаргаад:

– Энэ абын үмдэн, энээниис үмдэгты, – гэжэ дурадхаад, тэрэнээ үгэбэ.

Ринчимаа тэрэ үмдэ абажа, ташаандаа баряад, түриинүүдыснь доошонь һанжуулба: үмдэнэй ута түриинүүд шала дээрэ нугаралдан унашаба.

Саарма уралнуудаа жэмылгэжэ, амаяа халта һориилгожо, баярлаһан баяраа хуряагаад:

– Абгайхан, түрийнүүдыень дороһоонь тайрагты, – гэжэ дурад-хаба.

– Юу хэлээ гэшэбши, абадашни энэ үмдэн богони болошохол. Харин түрийнүүдыень дээшэнь шамая, – гээд, Ринчимаа али багаар шамалтайб гэжэ харахаяа тонгойбо. Тээд баряад байһан үмдэнэйн түрийнүүд бүришье доошоо унаба.

Тэдэнэй хажууда гэнтэ бии болоһон һама хүгшэн Ринчимаагай ташаандаа барижа, шала дээрэ унагаһан түрийнүүдые дээшэнь үр-гэжэ нугалаад:

– Һөөргөө доошоо унахагүйн тула хоёр таладань тэмдэглээд, нугалһан газартамни шамажа шэдээрэйш. Минии шэдэхэдэшье болохо, – гэбэ.

– Үгы, үгы. Би өөрөө шэдэнэ аабзаб. Та амарагты. Саарма, намда зүү нийдхэ хоёрые асарыш даа? – гэжэ Ринчимаа гуйба.

Саарма гүйжэ ябажа, абгайханай эриһэн юумэнүүдые асаржа үгэбэ. Ринчимаа диван дээрэ хуугаад, тэмдэглэһэн газарнуудаараа нугалан шамажа, зүү нийдхээр шэдэжэ эхилбэ. Һама хүгшэн өөрын-гөө таһалгада оробо. Саарма шамаһан үмдэнэй түрийнүүдые шэдэжэ байһан абгайханай шадамар бэрхээр шэдэхые һонирхон хараһа.

– Басаган хүн юумэ оёжо, эдэе шанажа шадаха ёһотой. Энэ хоёр ажал эхэнэр хүнэй юм даа. Тээд юумэ оёжошье, эдэе буйлуулан шанажашье шадахагүй эхэнэрнүүд дайралдагша. Ши, Саарма, минии шэдэхые хайнаар хаража абаба бээш даа? Мүнөө ши туршаад, шэдээд үзыш даа, гансал хургаяа зүүгээр бү хадхаарайш, – гээд, Ринчимаа тэрээндэ нийдхэтэй зүүгээ үгэбэ.

Харюусалгатай ажал Ринчимаагай үгэхэндэ, Саарма хэмгүй ехээр баярлашоод, хууридань хууба. Үшөө жаахан гэжэ һанадаг хүгшэн эжнынь тэрээндэ юумэ оюулжа оролдоо, хургаагүй һэн. Хүлэг болохо унаганһаа, хүн болохо үхибүүнһээ гэдэгтэл, эхэ, эсэгын нангин уялга бии ха юм даа. Юумэ оёжо үзөөгүй Саарма дүйгүй-гөөр зүүгээ барижа, һарюу, марюу, дүтэ, холо шэдэнэ. Тиихэдэнь Ринчимаа тэрээндэ дутуу дундыень заажа үгэнэ. Түрүүшээр ядалдаһан Саарма баймга яһала шадамараар оёбо.

– Бэрхэл оёдолһон болохо байнаш! Хүүхэлдэйдээ плати оёдог, абынгаашье самса гү, али костюмда таһаржа унаха дүтэлһэн шагтануудые дээрэхэнь бүхэлдэг, шэнэ шагтануудые шэдэдэг байгаарайш! – гэжэ Ринчимаа тэрэниие магтан байжа, оёдолойнгоо дүй дүршэлые улам хайжаруулха тухай хэлэбэ. – Бидэ хоёрой оёдол дүүрэбэ. Мүнөө би энэ үмдэ үмдэхүүб, түрийн ямар болоо хаб, хараа.

Ринчимаа гоёлойнгоо үмдэ тайлажа, орондонь Саармын эсэгын үмдэ үмдэбэ. Тэрэ үмдэнэй түрийнүүд Ринчимаада ута богонёороо яг тааралдаба. Гэбэшье, үмдэнэй заха сэхшэг. Тэрэ үмдэнэй заха руу Ринчимаагай гараа хээд татахада, халта хүлхынэ. Тиихэдэнь Саарма ташаганаса энсэжэрхибэ.

– Ааляр, хүгшэн эжышни унтаж байна. Юундэ энсэбэш? – гэжэ Ринчимаа хураба.

– Хүлхынэ ха юм. Үмдэнтнай ходол унажа ябаха бшуу...

– Барагтай даа, хоёр хармаанайнь хажуугаар досоо таладань бага болгон ханажа шэдэхэб.

– Абада үмдэнэй запас хирмэ байхал! – гээд, Саарма шкаф соо-хоо хуушархан хур хирмэ гаргажа, Ринчимаада үгэбэ.

Ринчимаа тэрэ хирмээр үмдэнэйнгөө захые бүхэлбэ. Тиихэдэнь тэрээндэ эсэгынэ үмдэн таналтагүйгөөр таарашаба. Саарма гэр соохи бүхы эд бараагаа сээжэ мэтээр мэдэхэ болонхой. Тиимэхээл тэрэ эсэгынгээ хирмэ бүһые бэдэрэлтгүйгөөр олоо юм. Хүгшэн эжынь юумэ бэдэрээд олохогүйдөө, Саармаһаа ходол хурадаг болонхой. Нэгэтэ хүгшэн эжынь нюдэнэйнгөө шэл оложо ядаад хурахадань: «Магнайдатнай байнал», – гэжэ Саармын хэлэхэдэ, түрүүн эсэгэ басаган хоёр, удаань һама хүгшэн энсэгээ һэн. «Ашамни ямар бэрхэ харабаш, толгой дээрээ нюдэгүй хадаа, харабагүйлби», – гэжэ һама хүгшэн хэлээ бэлэй. Саарма тэрэ саһаа хойшо, гэртэ-хинһээ зорюута нюуһан юумэндэл, хүгшэн эжы аба хоёройнгоо бэдэрһэн юумэнүүдэй хаана байһые хэлэдэг, оложо үгэдэг болоо һэн.

Мүнөөшье Саарма үглөөдэрэй талаар гаралганда хэрэгтэй болохо юумэнүүдээ суглуулжа дүүргээд, ханынгаа часы хараад, хаанаһааншьёб фото-альбом гаргажа, диван дээрэ Ринчимаатай зэргэлэн хууба. Тиихэдэнь тэрэ альбомые эсэгынэ гэжэ Ринчимаа тухайлба.

Саармын түрүүшын хуудаһанһаа иража эхилхэдэ, олон кинодо наадаһан суута артистнуудай фото-зурагууд гарана: Пуговкин, Крючков, Моргунов, Никулин болон бусад. Удаань суута дуушадай фото-зурагууд гаража ерэбэ: К.Шульженко, Л.Зыкина, Русланова, М.Магомедова, В. Толкунова болон бусад... Тэдэ фото-зурагуудай ара таладань ямар кинонуудта наадаһан, ямар дуунууды гүйсэхдэхэн тухайнь дарамал үзэгүүдээр бэшэгдэнхэй.

– Эдэ артистнуудай гүйсэхдэхэн дуунууд мүнөө болотороо сэдхэлдэмни үлэнхэй юм. Абашни эдэ дуунууды радиогоор шагнадаг, эдэ кинонууды хаража, сэдхэлээ хужарлуулһан байгаал ха. Урдандаа газетэнүүды наймаалдаг киоск бүхэндэ эдэ артистнуудай

фото-зурагууд худалдаанда байдаг хэн. Харин мүнөө харагдахаяа болинхой. Би почтово маркнуудыг суглуулдаг бэлэйб. Янза бүрийн самолёт, машина, суута лётчик... гэхэ мэтэ һонирхолтой юумэ харуулһан зурагтай маркнууд намда бии юм. Минии эжы бага ябахаһаа хойшо үнгэ бүрийн сэсэгтэй шаажан амһартын хэмхэрдэһэнүүдыг суглуулдаг, тэдээгээрээ наададаг хэн. Тиихэдэ нааданхайнууд үгы байгаа ха юм... Саарма, ши юу, ямар юумэнүүдыг суглуулдаг гэшэбши? – гэжэ Ринчимаа һураба.

– Хүүхэлдэйнүүдһээ бэшэ юумэ суглуулагшагүйб, – гээд, Саарма нэрэ, обогүүдынь ара таладань бэшэһэн фото-зурагуудыг түргэхэн хараад, удаадахи хуудануудынь ирана.

Түбэй олон түмэн газетэ, журналда хэблэгдэһэн балеринануудай фото-зурагууд няагданхай байна. Саарма тэдээниие хаража, нэрэ, обогүүдынь һурана.

– Энэ Лариса Сахьянова «Хун шубуута нуур» гэжэ баледтэ хатаржа байна. Суута балеринэнүүд Ольга Короткова, Мария Протасова, Татьяна Гергесова болон бусад хатаржа байна...

Саарма тэдэнэй дундаһаа түрэхэн эхэсэ мэдэжэ абаха гэжэ нэрэ, обогүүдынь нэтэрүүгээр һурана. Тиихэдэнь Ринчимаа Саарма эхэсэ бэдэрнэ гэжэ тухайлаадхиба, тээд альбом соо Ешигмаагай гансааран буулгаһан фото-зураг үгы...

Саарма түрэхэн эхэсэ, эльгээрээ мэдэржэ байһандал, бүлэг басагадай дундаһаа Ешигмаагай фото-дүрсэ дээрэ долёобороо табяад:

– Энэ хэн бэ? – гэжэ һураба.

Ринчимаа тэрэниие хэды таняашье һаа, фото-альбомой нюусыг элирүүлхэгүй гэхэн хүсэлдэ абтаба. Фото-зураг дээрэ Ешигмаа урин зулгыханаар энсэбхилнэ. Олон жэлдэ тэрэниие хүлээһэн эсэгэ басаган хоёр Ринчимаада хайратай гэшэнь!

– Энэ хатарша эхэнэрэй нэрэ, обог мэдэнэгүйб. Гансал Лариса Сахьяноваг танигшаб, концерт-наадандань орожо хараагша хэм, – гээд, Ринчимаа тэрэнэй харахан толгойнь эльбээд абаба.

– Бишье мэдэнэгүйб, абамнишье намда хэлэдэггүй. Таниие тэндэхи хадаа, концерт-наадандань ошодог хадаа, эдэ артистнуудыг таниха гэжэ ханаалби, – гэжэ Саарма урмаа хухарангаар хэлээд, аалиханаар ханаа алданһанай һүүлээр, үргэлжэлүүлнэ. – Эдэнэй нэгэн минии эжы гэжэ ханагшаб. Минии эжы Ешигмаа гэжэ нэрэтэй юм ха. «СССР гүрэн соогуурхи хото-городуудад, хари гүрэнүүдээр хатар наадаяа харуулжа ябадаг, бидэндэшье сэрэхэ сүлөө оло-

доггүй» гэжэ аба намда хэлээ һэн. Танай байдаг Улаан - Үдэ эндэһээ хэр холо байдаг юм?

– Холо даа, холо... Тэндэһээ машинаар ерэдэг харгы үгы. Хэрбээ хазар морёор ерээ һаа, хэдэн арбан хоногто гү, али хэдэн һара ябажа, эндэтнай хүрэхэл даа.

– Самолёдоор хэды час нийдээбта?

– Олон час нийдээ һэм.

– Олон гээшэтнай – хэды гээшэб?

– Үглөөһөө үдэшэ болотор болохол ха.

Тэдэ хоёрой фото-альбом харалган болон хөөрэлдөөн энэ тэдыгээр дүүрэбэ. Эдэ олон фото-зураг сооһоо түрэхэн эхэсэ олоогүй Саарма уйдхар гунигта абтахадал гээд үгэ дуугүйхэн болошобо. Ринчимаа Саармын толгойс эльбээд, үнэрдэбэ. Эхын алыганай урин дулаахан улыһыс, энэрхы энхэрэлыс үзөөгүй басаган эгээн сэхэ бэлэгтэ хүртэхэн шэнгээр баярлаад, Ринчимаас хүзүүдэн тэбэришэбэ.

ДОЛООДОХИ БҮЛЭГ

1

Шубуунай нийдэдэг үндэрhөө вертолётдой илпоминатораар харахада, хүрhэтэ газар дээрэхи бүхы юумэн альган дээрэ байһан мэтэ... Вертолётдой абьянһаа айһан эмэ эрэ хоёр тураг тугалаа аршалан хамгаалха гэжэ модонуудай хоорондуур хатаралдана. Гэр бараанай хэрэгсэлнүүдые нюргандаа тээһэн оро унаанууд буу үргэлөөд түрүүлэн ябаһан эзэнэе дахажа, хойно-хойноһоо һубарилдана. Тэдэнэй хойноһоо хүрэг оро тууһан хүн харагдана. Тэдэнэр Хойто Мүльhэтэ далайда шудхан ородог Быгтантай мүрэнэй эрьс дээгүүрхи хүбшэ тайгын захаар һубарилдан уруудана.

Ринчимаа Саарма хоёр эдэ бүгэдые вертолётдой нэгэ илпоминаторта нюураараа багтажа ядан, һонирхон харана. Тэдэнтэй суг хамта энэ вертолётдоо һууһан зооветеринар терапевт хоёр эхэнэр дээрэе барюултай, хажуу таладаа улаан хэрээһэтэй хайрсагуудайнгаа иишэ-тиишэе һолжорхогуйн тула, хүлнүүдэйнгээ хоорондо табяад, ажал хэрэг болон гэр бүлэ тухайгаа хөөрэлдэнэ. Тэдэ хоёр иимэ командировкада хэды дахин ябаһан тула, хажуудахи илпоминатораар юумэ һонирхон харанашьсгүй. Тиимэһээ тэдэ хоёр албанайнгаа уялгые дүүргээд, гэртээ түргэн бусахые хүсэнэ бээе даа.

Вертолёт мүрэнэй эрьс дээрэхи талмайханай ногоо долгитуулһаар, оршон тойрон байһан модонуудай үзүүрые нэнгүүлэн дохилзуулһаар, зуһаландаа һаяхан нүүжэ ерээд түбхинэжэ байһан орото зоной зэргэлээ хоёр урса гэрэй урдахана бууба. Үбhэшэдэй отог шэнги шобхо оройтой урса гэрнүүдэй үбэртэ намнасалдан наадажа байһан гурбан үхибүүд вертолёт тээшэ шардайса гүйлдэбэ. Тэдэ гурбанай нэгэн һургуулийн наһанай һэн тула түрүүлнэ, нүгөөдэ хоёрын багашагууд байһан тула ахаһаа нэгэ зааха гээгдэнэ.

Урса гэрнүүдэйнгээ үбэртэ эдсэгээ шанажа байһан хоёр һамгад зуухынгаа хажууда зогсоно. Зуухаһаань гараһан үдхэн сайбар хүхэ утаан ногооной оёороор шурган орожо, хажуудань байһан мүрэн тээшэ мүлхинэ. Тиихэдэнь үдхэн утаанда хушуулһан ногоон харагданагүй.

Сайжа байһан үһэтэй наһатайшаг эрэ хүн урса гэрhээ гаража, ерэһэн айлшадые угтахаяа вертолёт тээшэ алхалба. Гүйлдэжэ ерэһэн үхибүүд тээ холошог тогтоод, вертолётдой дээрэхи хүрдн тогтохые хүлэбэ. Вертолёт абья аниргүй болобо. Ринчин вертолётдоо түрүүн буужа, хара хүрин үнгэтэй папкаа зүүн гарайнгаа һугабшада хабшаад, сүлөө болоһон гараараа улаан хэрээһэтэй

хайрсагхануудыг абажа газарта табяад, тэрэл гараа харбайжа, сэрэгшэдэйнгээ тохоногхоонь барижа, газарта буулгаба. Үбгэжөөлэй урдуур нохойнууд гүйлдэнэ.

– Нохойнуудһаа бү айгты! Хазахагүй! – гэжэ үбгэжөөл хашхарһаар, тэдэндэ дүтэлбэ.

– Хазадаггүйснь мэдэнэб. Бү айгты, – гэжэ Ринчин суг сэрэгшэдтээ дамжуулан хэлэбэ.

– Хазадаггүйснь мэдэхэбди, – гэжэ эхэнэрнүүд үрдилдэн хэлэбэ.

– Би таанадта бэшэ, өөрынгөө басаган Ринчимаа хоёрто хэлэнэб даа, – гээд, Ринчин үбгэжөөлтэй гар гараа барисалдажа мэндэшлэсээд, хармаанаа нуулижа, конфетэ гаргаад, гурбан үхибүүдэй тодоод байһан альган дээрэнь табиба.

Улаан хэрээһэн хайрсагуудтай эхэнэрнүүд үхибүүдтэ баһал хоёр-хоёр конфетэ бэлэглэбэ. Нохойнуудай хусалдахаяа болижо, һүүлнүүдээ шарбаашье һаа, газарта бууһан Саарма Ринчимаа хоёр үхибүүдыг мэндэшлэсээд, Ринчинтэй хөөрэлдэжэ зогсоһон үбгэндэ толгойгоо дохибо. Тиигэхэ зуураа үхибүүдыг баярлуулха конфетэгүй байһандаа, Ринчимаа сэдхэлһээн халаглаба. Оротодой үхибүүдтэ хооһон ошожо болодоггүй, харин конфетэ харбайдаг ёһо гуримтай гэжэ хэншье Ринчимаада урид хэлээгүй байба. Ерэһэн айлшадһаа конфетэ бэлэг абажа амташһан үхибүүд тэдэндэ баяр хүргөөд, урса гэрнүүд тээшээ гүйлдэшэбэ. Нохойнууд тэдэнэй хойноһоо харайлдажа, аханарһаа гээгдэһэн үхибүүнэй урдань орожо, харгыснь хаан тогтообо. Адхаараа дүүрэн конфетэ бариһан тэрэ үхибүүн бэлэгтэ хүртэхэ гэжэ ээрэн тогтооһон нохойгоо хүндэлбэ. Урса гэр тээшээ гүйлдэжэ ябагшадай нэгэ-нэгэ конфетэ хажуудахи нохойнуудтаа хаяжа үгэхэдэнь, тэдэнь конфетэнүүдыг газарта унагаангүй, амаараа агаарта тодожо абана. Эдэ бүгэдыг хаража зогсоһон Ринчимаа тэдэ үхибүүдэй өөр өөрынгөө нохойс хүндэлхыснь мэдэбэ.

– Эдэ үхибүүдэй сыхыснь танихаб, – гэбэ Саарма.

– Танилнууд аад, бэс бээс юундэ мэндэшэлбэгүйбта, хөөрэлдэбэгүйбта? – гэжэ Ринчимаа гайхан һураба.

– Тэрэ томошогынь оройдоол нэгэдэхийс дүүргээ. Тэрэ саахар эриһэндээ, намһаа аягүйрхөө бэшэ аал даа, – гэжэ Саарма таамаглаба.

Үбгэжөөл сэрэгшэдэй гарнуудыг ээлжээгээр адхан барижа мэндэшлэсээд, вертолётдойнгоо хажуу талын сонхонуудыг нээгээд һууһан лётчигуудта гараа үргэн мэндэшэлбэ. Ринчин, зооветеринар, терапевт, үбгэжөөл дүрбэн нэгэ газарта обооролдоод, тэдэнэй ха-

рууhalжа байhan хүрэг оро болон гэр бүлэнүүдэйнь хэр амидаржа байhan тухай зүбшэн хөөрэлдэнэ. Урса гэрнүүдэй хажуугаархи ногоонууд хүнүүдэй хүлнүүдтэ гэшхэгдэжэ, газарта няалдашоод, шарлан сайража эхилэнхэй байба. Уһа асархаяа гү, али загаһа хахуулдихаяа мүрэн тээшэ зурыһан зүргэхэн үбгэ ногоогүй болошоод, харлана.

Ринчин зоовстеринаяр хайрсагханиее гарһаань абаад, зоовстеринаяр эхэнэртэй хамта үбгэжөөлые дахажа, холо бэшэ модон соо уяанда байһан орые эмшэлхээс ошобо. Ринчимаа, Саарма, терапевт гурбан мананай һүүлээр шүүдэрлэһэн набтархан ногоон соогуур гуталнуудаа норгоһоор, зуухын хажууда байһан эхэнэрнүүдтэ ерэжэ, амар мэндээ айладхаба. Хүгшэн залуу хоёр тогоошод тэдэнэй гар барингүйгөөр мэндэшэлбэ. Хүгшэниинь үбгэжөөлэй хамган, залуунь бэри гү, али басаганиинь хэбэртэй. Залуу басаган урал, нидхэ болон хасараа будаашьегүй хаа, артисткаһаа үлүү хайханаар харагдана.

«Артистка болохол басаган байнаш даа. Хайран залуу наһаяа, шэг шарайгаа хотын тайзан дээрэ бэшэ, харин хангай тайгын оёорто, хара батаганануудай дунда үнгэргэжэ байнаш даа», – гэжэ халаглангаар бодолгото болоһон Ринчимаагай шэг шарайснь анхаралтайгаар шэртэхэдэ, залуу басаган тэрэнэй хомхой харасаһаа аягүйрхэн, хажуу тээшэ хараба. Угааһан хубсаһаяа таастайнь хугабшалан үргөөд, дунда наһанай эхэнэр мүрэнэй эрьс дороһоо гарража, зуухын хажууда үгэ андалдан зогсоһон айлшадые мэндэшэлһээр, отог шэнги урса гэртээ оробо.

– Энэ бэримнай гээшэ. Гурбан баатар хүбүүднай гэрэйнгээ үбэртэ наадажа һууна. Эдэнэй эсэгэ гэхэ гү, али түрэхэн ганса хүбүүмнай ороёо адуулжа, бэлшээридэ гаранхай. Хажуудамни зогсогшо – эхэмнай. Хүбүүд хойно-хойноһоо гараа һэн. Харин энэ басаганнай дүү хүбүүдһээ оло наһа эгэшэ юм. Нэгэ айлай үхибүүд аад, басаганиинь юундэ оло наһа эгэшэ гээшэб гэжэ һанана ёһотойт? Хүбүүндэмнай дахуултай басаган хадамда гараһан юм. Басагандамнай хадам харида гараха болзор сагынь ерэнхэй. Эдэс шанахадаа, арһа элдэхэдэ, арһаар хубсаһа оёходоо, ан агнахадаа бэрхэ, шэг шарайгааршье алтан шаргал наран мэтэ басаган юм, – гэжэ бууралтажа байһан үһэтэй эхэнэр танилсаха хүбүүдые олоһой, хадамнаһай гэхэн бодолтойгоор басагаяа тэдэнэртэ магтаад, халта дуугай болоходоо, аалиханаар һанаа алдаһанай һүүлдэ, үргэлжэлүүлнэ. – Тэсд ямар хүбүүд бүтүү хүбшэ тайгада байһан манайда ерэхэб даа. Басагад хуби заяагаараа хариин хүбүүдтэ хадамда га-

ража, угыень үргэлжлүүлхэ хүбүүдтэй болодог гэшэ. Энэ басагманай дүрбэн классхаа сааша хургуули худар хэшьегүй хаа, манай гү, али хари айлай бэрхэ хайн эзэн эхэнэр болохо даа. Эхэнэр хүндэ бэшэ юун хэрэгтэйб даа? Харин энэ хубсахаа угаагаад, хажуугаарнай гарагша алтан мэтэ манай бэри үбгэн бидэ хоёрто үмхи яһаяа барюулха гурбан баатарнуудыс түрөө юм...

Хүгшэн эжынгээ хадамнажа эхилхэдэнь, басаган аягүйрхэжэ, хасарнуудаа улайлгаадхиба. Тиигээд тэрэ ерэнэн айлшадта нюураа харуулхагүй гэжэ буруу хараад, бусалжа байһан эдэстэй тогоонойнгоо хабхаг абаад, шанагаар худхаба. Хабхаггүй болоһон тогоонһоо уурал гаража, загаһанай шүлэнэй хайхан үнэр зуухын хажууда байгшадай хамар сохибо.

“Эндэ зайн галай элшэ хүсые хэрэглэдэг шабын түмэр татаһан баханануудшыс харагданагүй. Тиимэһээ эдэнэртэ телевизор, холодильник хаанаһаа байхаб даа? Эндэхи шэмэрүүн хүйтэн уларилтай газарта ажаһуудаг эдэнэр богони наһатай гэлсэгшэ. Энэ хүгшэн наһаараа арба гаран дүү байгаал байха», – гэжэ Ринчимаа сэдхэжэ, отог шэнги урса гэрнүүдыс, наадажа байһан үхибүүдыс, тойронхи байгаалие хаймадан хаража, хохор боргооһон болон гэрэй хара батаганаануудыс үгылжэ, зуухын утаанһаа тэрьсэдэ ха гэжэ һанана.

Энэ үсдэ тэдэнэй бэри урса отогһоо гаража, ургажа байһан хоёр модоной хоорондо ооһор татаад, угааһан хубсаһануудаа тэрээн дээгүүр бүгтэрүүлэн тохожо эхилбэ. Гурбан хүбүүдэй схэнь юушысб эхэдэ хэлэхэдэ, толгойгоороо зууха тээшэ зангаад, конфетэнүүдыс үгэбэ. Тэрэ эхэнэр үхибүүдһээ нэгэ-нэгэ конфетэнүүдыснь абажа, фартугайнгаа халааһанда хээд, харахан үнэтэй толгойнуудтань альгаяа табижа, баяр хүргөөд, үлэгшэ хубсаһануудаа татаһан ооһортоо тохоно.

– Энэ залуу наһандань басагаяа хадамнаха бэшэ, харин эрдэм хургуулида хургаха байгаат! – гэжэ терапевт эхэнэр зэмэлэнгээр хэлэбэ.

– Дүрбэн класс арай ёохон дүүргээ юм даа... – гэжэ хүгшэнэй хэлэхэдэ, Ринчимаа хэлэһэн үгыень тодожо абаад:

– Юундэ арай ёохон юм? Долоодохиис, наймадахиис дүүргүүлээд, училищи болон техникумдэ оруулжа, бага мэргэжэлтэдэй нэгэн болгохо байгаалта, – гэжэ хөөрэлдөөндэ оролсобо.

– Хүбшэ тайгын зоной үхибүүдтэ дүрбэн класс хүрөөд лэ үлөө юм даа. Эхэнэр хүндэ гэрэй ажал барагдашагүй схэ байдаг гэшэ. Бэрийн нарайлхада, энэ басагамни хэшээлнүүдэ хаяад, гансаар-

даһан намда туһалаа һэн. Эдсэ бэлдэхэ, хубсаһа хунар оёхо гэшпэ эхэнэр хүнэй эгээн сэхэ эрдэм ха юм. Бусад арадуудта ямар ёһо гурим бии юм, харин хүбшэ тайгын бидэнэр иимэл гуримтайбди. Ондoo үндэһэ яһатадай хүбүүд эхэнэрэй хэхэ ажалыс, жэшээн, өөрөө эдсэгээ шанадаг, хубсаһа хунараа угаадаг, бага сага оёдолшыс хэдэг. Харин намганиинь сададаггүй булуудха шэнги эдсэлээд, гэрэй гоёолтын орондо, тахилай бурхан шэнги хоймортоо һуудаг хаям, – гэжэ хүгшэнэй хэлэхэдэ, Ринчимаа терапевт эхэнэр хоёр тэрэнэй улаан хэлэнэйн урда орохогүйгөө мэдэбэ.

Басаган хилэдэ барюултай томо улхан тогоогоо зууха дээрһээ абажа, шулуугаар зохёожо хэһэн хажуудахи тагаандаа һуулгаад, томошог гүсэ соо сайн уһа хэжэ, тэрэнэ тогоонойнгоо һууридань табиба. Эдэ бүгэдыс хэдэн алхамай саанаһаа хаража байһан үнөөхи гурбан нохойнууд эдсэ хоолһоо үлэхгүй гэжэ тэдэнэй хажууда гүйлдэжэ ерээд, һүүлнүүдэ шарбагануулан байжа, аалиханаар гииналдаба.

– Бү үлэгшэлдэгты! Эндэһээ арилагты! Бидэнэй эдсэлһэнэй һүүлдэ эдсэлхэт! Сыть! – гэжэ хүгшэнэй үрөөһэн хүлөөрөө газар дэбһэхэдэ, дураа гутаһан нохойнууд гэдэргээ хёлойлдон хараһаар, саашаа болоодхибо.

Тэдэ гурбан нохой хаанай ордоной үүдэндэ зогсодог жадатай, хэлмэтэй харуулшадыс Ринчимаада хануулба. Ехэшүүлэй хөөрэлдөөндэ хабаадалсажа, шагнажа болохогүй гэдэг хургаалтай гурбан хүбүүд урса гэрнүүдэйнгээ үбэртэ дүрбэн гасуунууд дээгүүр хабтагайнуудыс дэбдижэ зохёһон столой саана һуугаад, ямаршыс наада наадана. Саарма ехэшүүлэй хөөрэлдэхыс шагнангүй, бүхы ханалаа гурбан үхибүүд болон һаглагар ута үһэтэй нохойнуудта табижа, тэдэнэртэй наадаа һаа гэжэ ханана.

Терапевт эхэнэр Саарма Ринчимаа хоёрыс дахуулжа, гурбан хүбүүд тэшэ ошожо ябахатаа:

– Эдэнэр бэс тамираа докторто үзүүлхэ дурагүй юм. Эндэ командировкоор ерээ хадаа, ехэшүүлэйньс бэшэ һаа, үхибүүдэйн бэс тамирыс үзэһэн, шагнаһан нэрэтэй болохом. Гэнтэ ноёд һайдай эндэ ерэхэдэ, һураа һаань: «Доктор ерэхэншыс ерээд, бэс тамирысмань шагнаа, үзөөгүй гэхэ зон гэшпэ», – гэбэ.

Терапевт эхэнэр стетоскопоо хайрсагханһаа гаргажа, шэхэндэ зүүгээд, тэдэнэй уушха болон зүрхыс шагнаба; хабһанууд дээрэнь хоёр хургаараа дараад, тохиилгожо бариһан нүгөөдэ гарайнгаа долёбороор тоншобо; амануудыс ангайлгажа, хоолой болон хэлыс хараба. Ринчимаа урса отогтонь орожо, досоохиис хараха

гэһэн аад, үүдынь хахижа хэбтэһэн нохойнуудһаа айгаад, эзэн эхэнэрһээ зүбшөөл абаагүй һэн тула тэндэ орохоёо оролдобогүй.

– Гурбан нохойнуудыемнай шагнуураараа шагныт!.. Хабһануудынь тоншыт!.. Амынь заалажа, хэлэнүүдынь харыт! – гэжэ хоёр ехэшүүлын үрдилдэн байжа терапевтыг гуйба.

– Нохойнуудтнай үбшэлөө гү?

– Үгы!.. – гэжэ тэдэнэй эгээ ехэнь харюусаба.

– Үбшэлөөгүй хадаа, һайн гэшэ. Би хүнүүдэй докторби. Малай доктор үбгэн абатайтнай тээ тэрэ ой соо байна. Тэрээндэ хэлээрэгты, – гэжэ энеэжэ байжа терапевт эхэнэр хэлээд, Ринчимаа Саарма хоёртоёо зуухын хажуудахи эхэнэрнүүдтэ бусаба.

Урса отогүүдай үбэртэхидэл аб-абдляр зуухын хажууда барһан стол дээрэ үнэһэн соо болгоһон шаанги, эдсэ шанаһаа урид зуухын галай дүлэндэ хайража шараһан загаһанууд хүнгэн хабтагар сайр табаг соо табяатай байба.

Терапевт эхэнэр нарин модонуудыг зэргэлүүлжэ табихан һандали дээрэ һуужа, улаан хэрээһэтэй хайрсагһанаа хажуудаа табяад:

– Таанад хэр байнат? Хараха янзадамни барагууд хат, хэжэг-хамшагууд хүрэнгүй аабза? Эм домтой гүт? Уушха, зүрхөө шагнуулха гүт? Шагнуулха һаатнай, урса гэрнүүдэйтнай нэгэндэнь ороё, – гэжэ дурадхаба.

Басаган үнэһэн соо булажа болгоһон сайбар хүхэ үнгэтэй шаангһаа зүһэнэ. Хүгшэн тэдэ зүһэмүүдынь халбагаар гүйхэншэг хүнгэн сайр табаг соо табина.

– Иимэ эдсэ хоолтойбди даа, бидэндэ шанаһан, сонгоһон колбасашь, зөөхэйшье байдаггүй юм. – Басаган тэдэнэй бэлэг үгэһэн конфетэнүүдыг модон тагшада обойтор хээд, столой тэгэндэ табива. – Бидэндэ ходел Хүхэ Мүнхэ Тэнгэримнай туһалжа байдаг. Тиимэһээ хамшаг-хэжэгшье хүрэдэггүй. Эмтэй домтой ногоонууд, ургамалнууд манай эндэ дүүрэн ургадаг. Таанадта хэрэгтэй һаань, тэдэһэнһээ хубаалдахадмни болобо. Тээд шинии шагта шэнги бутархай эмүүд мүнэгтэ бээ даа?

– Таанадта миинтэ, миинтэ, – гэжэ терапевт эхэнэр мэгдүүгээр харюусаба.

– Тиигэбэл үгыш даа, – гэжэ хүгшэн хэлээд, Ринчимаа тээшэ харасаяа шэглүүлбэ. – Та эдэнэй дарга гүт?

– Даргань бэшэб, Улаан -Үдэһөө сэрэһэн айлшанби...

– Аа, тиихэдэ сурбалжагша болоно ха юмта даа. Сурбалжагшада аяар холо Москваһаа, Аляскаһаа манай эндэ сэрэгшэ. Тэдэнэр бидэн тухай һайнаар гү, али дутуу дундыемнай оложо, муугаар ста-

тыянуудыг бэшгэдэг гэлсэгшэ. Зүгөөр бидэнэй уншахапшэгүй хаа, газетэ болон журналнуудыг баалалтаар уялгалуулан захил хүүлэдэг. Дүрбэн класс дүүргэгшэднай эрдэм нургуулияа найрхаж, бидэндэ уншаа болодог. Захиһан газетэ болон журналнуудыгмнай хахад һара тухай суглуулаад, эдэе хоолой зүйлнүүдтэйгээр «тэрмээлжэндэ» ашажа, бидэндэ асардаг. Таанадыг асарагша «тэрмээлжэн» тээ тэрэ байнал ха. Бидэнэй эрэшүүл мохоорхоёо орёхо саарһатай, эхэнэрнүүд галаа түлхэ газетэтэй болоһондоо баярлагша, – гэжэ хүгшэнэй үнэн сэхэе хэлэхэдэ, аша басаганиинь улаан дүлэндэ носожо байһан модонуудыг зуухын дороһоо татан гаргажа холодохоно.

Тиыхэдэнь харьялан бусалһан уһанһаа гүсын хабхагай дэбхэрээн хүгшэнэй гэр бүлээс дужаганаса хөөрөөн хоёр залиржа унтарһан сусалдал замхаба. Гэбэшье, хүсэд дүүрэн унтараагүй сусалай үзүүрһээ хүлэмхихэн утаан гарана.

– Би сурбалжалагша бэшэб. Муу юумэ бэшэхэеэ ерһэн хүн гэжэ бү айгты. Ехэ эрдэмтэй докторнуудай доодо тээхи мэргэжэлтэйб, үбшэнтэдыг эмээр таридаг, шархануудыг сэбэрлэжэ эмшэлдэг, биинтээр боодог медсестрахүнбиб.

– Ээ-э, тиыхэдэе ши докторнуудай барлаг зарасань болоно ха юмши даа, – гэжэ хүгшэнэй хэлэжэ эхилхэдэнь, басаган дүтэлжэ шэхэндэнь юушьеб шэбэнэжэ, үгыень таһалдуулба. – Халта хүлэе. Үбгэн абашни ерэхэ дүтэлөө. Дээрээ хилэн барюултай миисхэдэ үдын хоол дүүрэн хээд, эхэе дууда, үгы гэбэл, абаашаад үгэ. Эхэшни түргэн эдсэлээд ябаг. Унайнуудаа дэгжээгты.

– Докторнуудай зарасань бэшэ, харин докторнуудай заабаряар үбшэнтэдыг эмшэлдэг медсестра хүм даа, – гэбэ Ринчимаа.

Тэрэ басаган загаһанай шүлэ нэгэ гартаа, нүгөөдэ гартаа шородо хадхажа шараһан загаһануудыг баряад, урса отогуудай үбэртэхи столдо абаашажа табяад, үхибүүдтэ юушьеб хэлэбэ. Үхибүүд гүйлдэжэ, үрдилдэжэ ябажа, хуурай мүшэр, үбһэ ногоо болон модонуудай шэлбэһэнүүдыг суглуулжа, унай табина. Тэдэнэй сэхэ басаган зуухадаа бусажа, халбага болон бурмын үнэһэн соо булажа болгоһон сайбар хүхэ үнгэтэй шаанги абаашаба. Эхэ басаган хоёр гасуунуудыг газарта зоһон стол дээгүүрээ үдын хоолоо табина. Тэдэнэр зуухын хажуудахи столдо айлшадтай хамта багтахагүй тула тэндээ эдсэлхэ гэбэ хэбэртэй. Хүгшэн зуухынгаа хажууда бэлдэһэн унайгаа дэгжээбэ.

Нэгэ хэдыхэн сагай үнгэрхэлөөр, мүнэнэй эрьсэдхи багахан талмайда унайн утаан дүүрэжэ, шобхо оройтой урса отогуудай

оройнууд, тээ холошог байһан вертолётшые бүрүүлхэнээр харагда-
даг болошобо. Тиихэдэнь айлшад агаар гараараа хэбижэ, абяагүй-
гөөр ниидэжэ, нэгэрүүгээр довтолһон хохор жэжэхэн боргооһонуу-
дые нюуртаа хуулгахагүй гэжэ оролдоно.

– Гэнтэ хаанаһаа иимэ олон хохор боргооһонууд бии боло-
шобо гээшэб? – гээд, Ринчимаа нюураингаа урдуур гараараа агаар
хэбинэ.

– Эдэ боргооһонууд танда бэшэ, харин бидэндэ довтолнол! Таа-
надые хазана, хадханагүйл! Танай тэжээмэлнүүд гээшэ гү?! – гэжэ
Саарма толгойгоо боодог пулаадаараа агаар хэбижэ, тэндэ хууг-
шадые энэслгэнэ.

– Басаган, үгы бэд даа, үгы. Бидэнэй тэжээмэлнүүд бэшэ юм, –
гэжэ унайдаа ногоо болон модоной ногоон шэлбэһэнүүдые нэмэжэ
байһан хүгшэн энээдэн утаан хоёрто хахажа байжа хэлэнэ. – Үдэ
багта мананай дэгдэхэдэ, шүүдэрэй хатахада, эдэ шүдхэрнүүд
хүбшэ ойһоо гарадаг юм. Үдэшэлэн, үглөөгүүр мурэн дээрэ үрмэ
тогтооһон мэтэ үдхэн манан буудаг. Тиихэдэнь сэлгээ хүйтэншэг
байдаг. Мурэнэй бүлсэн урасхал далайн хүйтэн агаартай мургэл-
дэхэдөө, манан боложо, мурэниие үгсэнэ, эрье шадар шүүдэрлэнэ.
Манан дэгдэхэдээ, үүлэн болоно. Мананай байхада, эдэ жэжэ бор-
гооһонууд, бүхэтэрнүүдшые харагдахаяа болидог. Таанадай гутал-
нууд мананда сүршүүлһэн ногооной шүүдэртэ нороо ёһотой. Но-
нирхоһон юумэнүүдээ минии мэндэ ябахата, хуража, мэдэжэ аба,
басагамни...

Унайн үдхэн утаанһаа боргооһонууд үгы болобо. Саарма тэдээн-
һээ нюураа аршалжа, агаар хэбихээс болёод:

– Үхэхээс байна юм гүт? Юундэ минии мэндэ ябахата, хуража,
мэдэжэ аба гэнэт? – гэжэ хураба.

– Үгы, шимни айлшан бэшэ юм гүш? Би шамайе эжытгээс айл-
шан ерээ гэжэ ханаалби даа. Тиигээд лэ шамайе эндэхи нютагаар
һонирхобо гэжэ ханабалби даа. Олон жэл үнгэрһэн хойно ерээ хааш-
ни, би мэндэ ябахаяа мэдэнэгүйб. Холын түрэлһөө дүтын шүдхэр
дээрэ гэлсэгшэ, аманай алдуури хэлэбэлни, Бурхан Тэнгэримни хү-
лисэ, – гээд, хүгшэн үбгэнэйнгөө ошогшо зүг тээшэ харашаба.

Терапевт эхэнэр хайрсагаа нээжэ, тэдэндэ үгэхэ эмүүдээ, бинт
болон йод мэтэ юумэнүүдые гаргажа, стол дээрэ табина.

– Таанад часы үгы аад, үдын хоол бэлэн болоо гэжэ утаа уняар
гаргаба гүт? – гэжэ Саарма һонирхобо.

– Үгы бэд даа, үгы! Бидэнэр часы үгышые хаа, нара, нара болон
одо мүшэдые хаража, сагай хэды болоһые мэдэгшэбди. Үдын хоол

барихада, «шуһа һорогшод» дүүрэн болодог. Тиихэдэнь унай табича холодохообди. Тиигээгүй һаамнай, «шүлэнэй нэмэлтэнүүд» барагдахаяа болишодог юм, – гэжэ хүгшэн хэлэбэ.

– «Шуһа һорогшод» гэгшэтнай хэд гээшэб? «Шүлэнэй нэмэлтэнүүд» гээшэтнай юун гээшэб?

– «Шуһа һорогшод» гээшэмни: боргооһон, һоно, хорто шаранууд, – гэжэ хүгшэн Саармада ойлгуулжа эхилнэ. – «Шүлэнэй нэмэлтэнүүд» гээшэмни: хүбшэ ойн, гэрэй хара батагананууд юм даа. Хара батагананууд шүлэн соош орожо үхэхэдөө, «нэмэлтэнүүд» болодог гээшэл даа.

– Пэй!.. Шүлэндэ шэнгэжэ үхэхэн батаганануудыс эдинэ гээшэ аалта? – гэжэ Саарма ухаа алдаба.

– Басагамни, үгы бэд даа, үгы! Тэдэниисһни шүлэн сооһоо гаргажа, хаягшабди. Тээд һохор хүнүүд эдэсһье бээ даа, – гэжэ хүгшэн хэлээд, ташаганаһа эһэсһэбэ.

Терапевт эхэнэр стол дээрэ гаргаһан эмүүдээ газетээр орёогоод:

– Эдэниис абагты. Аша басагантнай уншаад, ямар эм ямар үбшэ болуулдаг бэ гэжэ хэлүүжэг. Аптечкэтэй гүт? – гэбэ.

– Үгы. Бидэ арһан туламуудтаа хамаг юмэнүүдээ хэгшэбди. Хайрсагуудыс хангир-янгир гэтэр оронуудтаа тээжэ ашаад ябахада, туламуудтай юмэнүүд дээрэ юм даа.

Тэдэнэй бэри хүбүүдтээ хамта эдээлжэ, хооһон болоһон улхануудаа зуухын хажууда асаржа табяад, нохойнуудта эдэс хоол бэлдэжэ эхилхэдээ:

– Үдэшлэн ямар эдсэн байхаб? – гэжэ хадам эхэхээ һураба.

– Бурхан тэнгэрийн үршөөгөө, заяагаа һаа, загаһан байна ааб даа. Буу-шуугаа үргэлөөд, түргэн яба, өөрынхисэ гү, али хадам абынхия абаха гүш?

– Өөрынхисэ...

– Һомотой юм гү?

– Байха, – гээд, тэрэ эхэнэр урса отогууд тээшээ алхалшаба.

– «Буу-шуугаа үргэлөөд, түргэн яба» гэжэ бэридээ хэлэбэт. Бэрисэ хайшань эльгээбэт, агнуурида гү? – гэжэ Ринчимаа һонирхобо.

– Үбгээс хэлгэжэ, орондонь үлөөд, үдэшэ болотор оронуудаа адуулха юм даа. Хүбүүмнай ягельтэй холын бэлшээридэ оронуудаа абашаа гээшэл ха. Оронууд ягель-хүбхэн эдихэдээ, тэнхээ шадал ородог, таргалдаг. Тэрэ хүбхэ бусалгаад уухада, үлбэр хүнүүд һай-жардаг. Һамганайнгаа хэлгэхээс ошоходо, үбгэниинь эдээлхээс ерэдэг юм.

– Хүн бүхэн буутай юм гү?

– Зүб хурабаш. Энэ хүбшэ тайгада буугүй ябажа болохогүй, юундэб гэхэдэ, «хүбшэ тайгын гурих» – танайхяар, шоно, «хүбшэ тайгын эзэн» – танайхяар, хара гүрөөһэн, үгы хаа – баабгай, «мүлһэтэ далайн эзэн» – танайхяар, сагаан гүрөөһэн, али сагаан баабгай мэтэ ан арьяатад дайралдадаг, довтолдог. Тэдээнһээ гадур хоёр хүлтэй гуриханууд – танайхяар, браконьернүүд ябадаг. Хүбшэ тайга өөрын хуулитай юм. Нэгэ дахин буудабалнь, ангуушан гэжэ мэдэхэш. Хоёр дахин буудабалнь, тэндэ ябанаб гэһэн дохёо үгэбэ гэжэ мэдэхэш. Гурба дахин буудабалнь, туһа эринэ гэжэ мэдэхэш. – Холын бэлшээридэ оронуудаа абаашаа хаань, бэритнай тэдэнэ яагаад олохоб? – гэжэ Ринчимаа хураба.

– Нүрэгүүдэ дахуулдаг буха оронудайнгаа хүзүүндэ хонхо уядагбди. Тэрэ хонхын абьян холоһоо дуулдадаг. Тэрээгээрнь бэримнай олодог юм даа, «харсага харасатай» – танайхяар хурса харасатай, үбһэ ногоон соогуур могойн мүлхихыс һонор шэхээрээ дууладаг, буудахадаа, һохор жэжэхэн боргоһоо тудадаг юм даа! – гэжэ хүгшэн бэрисэ магтаад абана.

Тэрэ хүгшэнэй бэри нэгэ-нэгэ зүһэм хилээмэтэйгээр миисхэтэй загаһанай шүлэнһөө хоёр эдюуртэ хэжэ, нохойнуудтаа үгөөд, томо, ута һаглагар үһэтэй нохойгоо утаа уняар гаража байһан унайн хажуудахи модонһоо уяад, урса отогтоо орожо хубсаһаа һэлгээд, бүһынгөө саагуур хутагаа гудараад, богонихон сэмгэтэй аад, холын зайда тудадаг буугаа үргэлөөд гарамсаараа, модонһоо уяһан оро унаада мордохоёо шамдуухан алхалан ябахадаа, гурбан хүбүүдтээ юушьсб хэлэбэ. Хоёр нохойнууд бэс бэсэ үрдилдэн эдэлнэ. Тэрэ бэри ородоо мордоод, модонуудай хоорондуур харагдахаяа болишобо.

– Энэ... нэгэ нохойгоо... юундэ эдэслүүлнэгүйбта? – гэжэ нохойнуудыс анхаралтайгаар хаража байһан Саарма гэнтэ хураба.

– А-а, энэ хоёршһи эзэнэйнгээ хойноһоо ошхохоёо яаралтайгаар эдээлжэ байна...

– Яагаад олохо юм? Бэритнай модонуудай саана орожо, үнишэг харагдахаяа болёол.

– Нохойнууд мүрөөрнь, үнэрөөрнь эзэн эхэнэрээ олохо даа, олохо... Харана гүш, тэдэ хоёр нохой эзэн эхэнэрэйнгээ хойноһоо гүйлдэшбэ. Хүбүүд, гэрээ һахидаг уяанда байһан гурбадахи нохойгоо эдэслүүлэгты. Тэжээһэн нохойшһи ангай ябаһан газараар үнэрысь абахаа болёо хаа, дүүрэхэн хэрэг, – гэбэ хүгшэн.

Саарма тэрэнэй үгынь тодожо абаад:

– Дүүрэхэн хэрэг гээшэтнай юун гээшэб? – гэжэ хураба.

– Дүүрэхэн хэрэг гээшэш – хосорһон, үхэхэн гэжэ ойлго. Таа-над шараһан загаһанһаа ама хүрэгты, сай уугты, – гээд, хүгшэн эдсэ-гээ шанаһан тулгын бурма соо булажа болгоһон шаанги абажа, зүһөөд, набтархан табак соо ябталан һагад табиба; сайр сагаан кружкануудта үбһэ ногоогоор шанаһан сай аягалба.

Хүгшэнэй аша басаган айлшадай урдуур табиһан улхануудыс загаһанай халта хүрэнгэһэн шүлөөр дүүргэнэ. Саарма халбагаараа табаклаһан загаһанай шүлыс худхана, тонгойжо байжа хараа-шална.

– Загаһанай шүлэн халта хүрэхэдөө, амтатай болодог. Тиигээд лэ таанадта халуугаар табаклабагүйбди, – гэжэ хүгшэн хэлэхэдэс, Саармын халбагаараа шүлэсэ худхаж, загаһанай хэршэмэгүүдыс халта бултайлгаад лэ, һөөргөнъ табихыс хараадхиба. – Басагамни, юу бэдэрнэш? Бүхэлсэр шанаһан загаһан байхагүй...

– Би загаһа бэшэ, нэмэлтэнүүдыс хараашалнаб, бэдэрнэб, – гэжэ Саарма харюусаба.

– Ээ-э, барма, батаганануудыс хараашална, бэдэрнэ ха юм бшии даа! – гэн хүгшэн энсэгээд, үргэлжэлүүлнэ. – Тиимэ нэмэлтэнүүд бай-хагүй. Тэдэ золигууд унайн утаанһаа тэрьсэдэжэ арилаа. Хэрбээ нэ-гэн-хоёрой ороо хаань, халбагаараа удхаад, газарта хаяарай...

Саарма шүлэн соо батаганаанай үгышыс хаань, эдсэлхэсэ боли-шобо.

Ринчимаа Саармын толгойс эльбээд:

– Батагананууд унайн утаанһаа тэрьсэдэ ха юм, эдсэлэ... Бэ-ритнай буу үргэлөөд ябаба. Арьяатан шононуудыс айлгахын тула буу наяруулдаг юм гү? – гэжэ хураба.

– Үгы бэд даа, үгы. Ниидэжэ ябаһан һохор жэжэ батаганануу-дыс буудадаг гэжэ мэнэ хаяхан хэлэнэ һэмнайб. Хүбшэ тайгын до-лоон эзэдыс – танайхяр, баабгайнуудыс гансааран мухарюулһан юм.

– Ниидэжэ ябаһан жэжэ батаганануудыс тудатаг гэжэ гү? Аяар долоос мухарюулаа, диилээ гэжэ гү? – гэжэ үнэншэжэ ядаһан Саарма нодөө бэлгылгээд, хураба.

– Ниидэжэ ябахадань, тудахадааньс магадгүй. Харин модон дээрэ хууһан батаганануудыс тоосоогүйгөөр тудахал байха. Ма-найхяр, мухарюулаа гэнэн үгэ буудаж алаһантай адли удхатай. «Алаа» гэжэ үгэ бидэндэ хорюултай юм.

– Та өөрөө баабгай алажа үзөө гүт? – гэжэ Саарма хураба.

– Оройдоол нэгыс... Буутай байгааб. Тсэд би баабгайтай хүсөө

үзэлсэхэ гэжэ гүльмэдөө һэм, – гэжэ хүгшэнэй хэлэхэдэ, терапевт эхэнэр Ринчимаа хоёр бүри схээр һонирхошобо. «Гүльмэ» гэжэ үгэ мэдэхэгүй Саармашье юун гэгшэ ааб гэжэ Ринчимаагай ама харашаба.

– Нээрээшье, һонин ушарал тухай хэлэбэлта. Саарма таниие, намайе ээлжэлүүлэн хаража, хөөрөөгөө үргэлжэлүүлхыстнай тэсэ ядан хүлэжэ байнал. Бидэ хоёршье хүлээнэбди, – гээд, Ринчимаагай хажуудахияа харахадань, терапевт эхэнэр толгойгоо дохижо, баабгайтай тэмсэһэн эхэнэрэй шарайда һабарайнь сараагай үлэһэн һорьбо бэдэрэн хараашална, тээд жэжэхэн уршалааһаа бэшэ юумэн харагданагүй.

– Энэ ушар таанадай аба, эжынэрэй залуухан гү, али үлгы соо тэршэлжэ байхада болоо һэн, – гэжэ хүгшэн хэлээд, халта дуугай болобо. – Тиихэдэ би залуухан ябааб. Гүльмэ буу хоёроо онгосодоо хээд, загаһаншалха гэжэ эрьедэ байһан онгосоёо түлхижэ, мүрэнэй эрьс шадарай уһан соо оробоб. Гэнтэ ара нюргандамни үзэлэй шанга абьяан соностошобо. Гурбан алхам хажуудахи бургаһанай саанаһаа хүрөөтэй томо бэстэй баабгай гараад, намайе альгадан мухарюулха гэжэ хойто хоёр хүл дээрээ зогсоод байба, – гээд, ниилүүлжэ бариһан хоёр альгаяа ангайлгажа, дүшөөд сантиметр забһартуулжа тэдээндэ харуулба. – Тэрэ баабгай хүбшэ тайгын сууряататар, хоёр хүлэймни һалганатар, зэрлиг муухайгаар хашхаржа мэдэбэ. Тиигээд тэрэ мааяр-мааяр алхалхаар, уһа салдидхаан, намда улам дүтэлбэ. Би загаһа губшуурдаха гэхэн гүльмэсэ онгосын оёорһоо абаад, мүрэнэй үбдэгсөө уһан соо мааяргажа, урда һабарнуудаа үргөөд, намайе альгадаха гэжэ ябаһан баабгай тээшэ шэдэжэрхибэб. Намда шэдүүлһэн гүльмэ баабгайн урда һабарнууд болон толгой дээрэнь буушаба. Хүбшэ тайгын эзэн толгойгоо гүльмэһөө сүлөөлхэ гэжэ урдахи хоёр һабараараа гүльмыемни таһараудара угзаржа, уур сүхайлтайгаар хашхарба. Тиихэдэнь гүльмэ онгосын оёорһоо һолжорон гаража, тэрэнэй толгойдонь бүришье схээр ороолдобо. Хэдыхэн секундын үнгэртэр мэдээгээ алдаһан би гэнтэ һэгээ орожо, буутай байһанаа һанажархибаб. «Хоёр аматаяа» абажа, хоёр дахин тэрэниие буудабаб. Гүльмэһөө сүлөөржэ ядаһан хүбшэ тайгын эзэн үбдэгсөө уһан соо унашаба. Буугай хойно-хойноһоо хүрэхэдэнь, эрэшүүл минии үбгэн эхэ, эсэгэтээ гүйлдэжэ ерээ һэн...

Энэ үедэ оро эмшэлхэсэ ошоһон гурбан зуухын хажууда бии боложо, хүгшэнэй хөөрөөс таһалдуулба. Орошон үбгэн тэдэнэртэй суг ябаһан аад, зуухада хүрэнгүй, хахад харгыдаа хадууржа, өөрын-гөө урса отог тээшэ мааяргаһаар ошобо.

– Шэнэ загаһаар шанаһан шүлэн, шородо хадхажа шараһан загаһан хүндэдэгтай хүртэбэбди, баяр хүргэнэбди, – гэжэ терапевт эхэнэр бултанайнгаа зүгһөө хүгшэн басаган хоёрто баяр хүргөөд, хууриһаа бодобо.

– Нуугыт, үшөө сай уугыт, нууха нуури олодохол, – гэжэ хүгшэн мэгдүүгээр дурадхаба.

Тэдэ гурбан урда, хойно орожо:

– Садаабди, – гэлдэнээр, газарта зоожо хэһэн хэмэл хүлтэй столй саанахи хандалиһаа нэгэ алхам хажуу тээшээ болобод.

Бүдүүншэг бэстэй ветеринарна врач саарһаар орёолтотой юумэс стол дээрэн табяад, Ринчинтэй зэргэлээд, хандалиин бүхыс гараараа даража үзөөд, нууба. Зуухын хажууда байгшад булга ветеринарна врачай саарһанда орёолтотой юумэн тээшэ харашаба. Хүгшэнэй аша басаган стол дээрэ загаһанай шүлэ, сай табиба.

– Барагтай шарха байгаа даа, хоёр хоногһоо тэрэ оро эжэл хүрэгөө хүсэдэг болохо байха. Орын шарха угаһан газарта «орын эбэр» гэжэ нэрэтэй хархяаг байгаа, – гээд, ветеринар эхэнэр саарһаяа задалаад, хүгшэн тээшэ хараба. – «Энэ мяхалиг хархяаг шараад гү, али шанаад эдихэдэ, хэлээ таһа хазама амтатай байха» гэжэ танай үбгэжөөл хэлээ.

Иимэ бамбагаршаг сагаан хархяаг наһа үсэрээ хараа, үзөөгүй Ринчимаа Саарма хоёр тэрэ хархяагыс барижа, урбалдуулжа байжа, хонирхон харана.

– Үү! Хэлээ таһа хазама амтатай һаань, абгай, ошожо түүсл! – гэжэ Саарма баяртайгаар хэлэбэ.

Урса отогһоо дүтэлжэ ябахадаа, тэдэнэй хөөрэлдөө шагнаһан орошон үбгэн:

– Тэндэ «орын эбэр» гэдэг хархяаг үгы, һайса хараашалаа һэм, – гэхээр, столй захада нуухадаа, адхаад ябаһан хургануудаа тэниилгэн сэхэлбэ. Тиихэдэнь орын шуһан эбэрыс дүрбэн хуби болгожо хубааһан тайрадаһанууд альган дээрэн хэбтэбэ. – Харин энэ орын шуһан эбэр уһанда бусалгаад уухада, бэс тамирта шадал хүсэ оруулдаг, – гээд, хахад һара болоод лэ срэдэг гурбанда, мүн Ринчимаада нэгэ-нэгээр бэлэг болгон үгэбэ.

Саарма тэрэ үбгэнэй хажууда ошожо, альгаа тодоод:

– Намда, – гэбэ.

– Хүлисэ, шамайгаа мартаад байбалби. Шамда юу бэлэглэлтэй гээшэб? – гэжэ үбгэжөөл хэлээд, түдэгэсэн, тээлмэрдэн байжа, үмдэнэйнгөө хармаануудыс нуулишаба. Тсэд бэлэглэхэ юумэ үмдэнэйгөө хармаанда олохогүйдөө, бүришыс мэгдэшэбэ.

– Бү юумэ эри! – гэжэ Ринчин басагандаа бадашан хэлээд, нидхээ хёрбойлпоходонь, Саарма альгаа тодоһон гараа абаадхиба. Тэрэ тэдээнһээ холодохо гэбэ. Үбгэжөөл тэрэнэй гарһаа шүүрэн барижа тогтообо. – Хүлисэгты, манай гуримаар, айлшадые гар хоон табидаггүй юм, – гээд, ооһортой шара үнгэтэй янтаар хүзүүнһээ ходолжо абаад, Саармын хүзүүндэ зүүбэ. – Энэш наран шулуун гэшэ. Энээниис зүүгээд ябахадаа, шамда ямаршыс үбшэн, ямаршыс аюул болохогүй. Харин Хүхэ Мүнхэ Тэнгэрийн шамда бэлэглэһэн бэлэг боложо, эрдэмээ улам дээшэлүүлыш даа. Бүхы наһандаа хүзүүнһээ абангүй, зүүжэ ябаарайш.

– Ямар сэх бэлэг үгэнэ гэшэбта? Өөрөө зүүгээд ябагты, – гэжэ Ринчин тэрэ үбгэндэ хэлэбэ.

– Бараг даа, бараг. Минии үхи хүүгэдтэ, бидэндэ иимэ шулуунууд байха. Намайе үгытэй гэжэ бү нанагты. Барагдашагүй сэх иимэ баялиг шулуутайб, хэндэшыс хэлэдэггүйб, харуулдаггүйб.

Саарма толгойгоо гунхуулжа, тэрэ үбгэнэй бэлэглэһэн шулуус хараад, баяр хүргэһэнэй һүүлдэ:

– Хүнүүдтэ энэ баялигаа юундэ хэлэдэггүй, юундэ харуулдаггүй хүмта? Али үгыршэхэхөө айна гүт? – гэжэ һураба.

– Гансашыс би бэшэ, хүбшэ тайгын арад Хүхэ Мүнхэ Тэнгэрийн миинтээр үгэһэн бэлэг хүнүүдтэ хэлэдэг, харуулдаггүй юм даа. Хэрбээ хэлэбэл, харуулбалшни, садахаяа мэдэдэггүй хомхойшуул газар дээрэхи, дорохи бүхы баялигуудыс дууһан урбуулаагүйдөө, байгааиис үгы хэжэ бузарлаагүйдөө ханаагаа амардаггүй. Тиимэ хэн тула, энээн уруу тэдэнэртэ харгы зааһанай, харуулһанай хэрэггүй, – гэжэ үбгэжөөл хэлээд, эдэслшэбэ.

Терапевт эхэнэр, Ринчимаа, Саарма гурбан эдэ айлнуудай гаргаһан зүргөөр хажуудахи эрьс руу буужа, мүрэндэ хүрөөд, нюур, гараа угааба, миралзан, халта долгилһон уһанай урасхал хараба. Мүрэнһөө һэрюухэнээр халта һэбшээлнэ. Тэдэ гурбан тэндэ үнишыс болонгүй, эрьс өөдэ гаража, ябабабди гэжэ зуухын хажууда һуугшадта гарнуудаа арбагануулаад, төөлмэгхэнэй урда захада байһан вертолёт тээшэ алхалба. Ринчимаада хүтэлүүлһэн Саарма байра дээрээ ээрэмшээгээшыс хаа, гарһаань татажа, урдаханань ябана. Хүгшэн оогложо, Ринчимаас тогтообо.

– Саарма, ошон яба даа, эсэгэшни хойноһоомнай хүсэбэ. Энэ хүгшэн намтай хөөрэлдэхэ гэбэл ха, – гэжэ Ринчимаа хэлээд, Саармын гар табиба.

Ринчимаагай тогтоод байхада, Ринчин ветеринар хоёр хажуудань срэбэ. Хүгшэн гүйһэн болиһон хоёрой хоорондо тэдэнэй хой-

ноһоо дахана. Тэдэ хоёр Ринчимаагай хажуугаар үнгэрхэдөө, гэдэргээ эрьсэлдэн хүгшэниис хараад, саашалба.

Хүгшэн түргэн ябадалһаа амияа абажа ядан:

– Хүлисэ, басаган, би олон табые бодожо үзэбэ. Шишье, ветеринаршье басагандаа хургуули хүүлэхэ тухай дурадхабат, – гэжэ үгтээ халта таһалдуулан байжа эхилбэ. – Би үндэгэнүүдээ дараһан эмэ тахья мэтэ басагаяа хэды болотор хормой дороо дарахабиб. Гэрэйнгээ ажал хэлсүүлхэдэ, намда амар байгша юм. Ехын газарта хүдэлдэг ши, өөрынгөө мэргэжэлэй хургуулида энэ басагысмни оруулжа, хургажа үгыш даа. Энэ басагаяа эрдэм хургуулитай болгохын тула алта мүнгөөшье, зөөри зөөшэсэнье гамнахагүйбди, – гэбэ.

– Тон зүб шийдхэбэри абабат. Намда танил тала үгы. Басагантай оройдоол дурбые дүүргэнхэй юм байна. Минии ажалай хажууда үдэшын хургуули бии юм. Би гансааран байдагби. Намтай байха гэбэл, Ринчин Балдановичһаа зүбшөөл эрихэ хэрэгтэй. Би тэрэнэй гэртэ байнаб.

– Тиигэбэл ши, басаган, зүбшөөл эрииш даа, энэ ахамад зоотехникнай урин зөөлэн хүн юм даа. Хэрэгээр аймаг ошоходоо, Ринчин Балдановичта ороно бээбди, зүбшөөл, үршөөл эрихэбди. Ши, ажалайнгаа, байрынгаа хаягуудые үгыш даа, – гэжэ хүгшэн гуйба. Ринчимаа саарһан дээрэ хаягуудаа бэшэжэ, тэрэ хүгшэндэ үгэбэ.

– Шинии шэгыеш хараһаар, урин зулгыхан эхэнэр гэжэ хараа һэм. Һайнши даа, тиигэбэл басагаяа шамда эльгээхэбди. Хүхэ Мүнхэ Тэнгэри шамда, таанадта туһалха болтогой. Харгыдаа Һайн ябыт даа! – гээд, тэрэ хүгшэн өөрынгөө хэлэн дээрэ маани, мэгзэм уншаһаар, гээгдэн үлэбэ.

Удангүй тэдэнэр вертолёттоо һуугаад, агаарта дэгдэжэ, тэдэнэй урса отогүүдай дээхэнүүр нийдэбэ. Зуһаландаа һаяхан нүүжэ ерэхэн тэдэнэр һиирьжэ байһан утаан соо гарнуудаа арбагануулан зогсоһоор, тэндээ гээгдэн үлэбэ.

Тэдэнэр үшөө хоёр дахин газарта буужа, зуһаландаа байһан бусад оротодто хүрэбэ. Ажалайнгаа хэрэгээр ябагшад оротодтой уулзажа, тэдэнэй бэе тамирыень үзэжэ, үбшэлһэн оронуудыень эмшэлжэ, эм домуудые тараажа, захяануудыень бэшэжэ абабат. Ринчимаа Саарма хоёр хүтэрэлдэжэ, модонуудай доогуурхи хүбхэнгүүдэй захаар ургаһан хүхэ болон хара нэрһэнүүдэй нэбшээ эшэнүүдые харана. Эртэшэг байһан тула тоо томшогүйгөөр бии болоһон жэмэсүүд сагаан субад мэтээр сайралдана. Ринчимаа иимэ олон жэмэсүүдые хараһанаа һананагүй. Хэлэн болон аманайнгаа харлатар, хүхэртэр эдихэ нэгэшье монсогор жэмэс тэ-

дэнэй дунда харагданагүй. Гэбэшье, тэдэ хоёр алаглахан үсөөхэн жэмэс амталаад, аманайнгаа аргалдахада, бэшэ жэмэсүүдые эшэхэнь таһалжа түүхэе болишобо. Тиигээд тэдэ хоёр хүтэрэлдэн, жэмэсүүдэй болоогүй байһандань халаглаһаар, вертолёттоо бусаба. Үнихэнэй зуһаландаа нүүжэ ерэхэн айлай хүрэг ороноудай хүлөөрөө хэдэ дахин гэшхэхэн тэрэ талмайханай үбһэ ногоон хэбтэжэ шарлашанхай.

Тэдэнэр булга сугларжа, һубарилдаһаар вертолёттоо орожо һууба. Үшөө хайшааб даа ошохо зүбшөөл абаһан Ринчин кабинанаа буудаггүй лётчигуудта ошожо, юушьеб хэлээд, һууридаа һууба. Ажалаа дүүргэжэ, гэртээ бусаха болоһон терапевт ветеринар хоёр баяртайнууд. Вертолёттой дээшээ дэгдэжэ, мүнэнөө уруудан, ондоо зүг уруу ниидэхэдэнь, тэдэ хоёр бэс бэсэ гэтэлсээд, хажуудахи иллюминатораараа халта шэртэжэ, юушьеб тухай шэбэнэлдээд, ахамад зоотехнигээ харашаба.

– Аяншалга хэжэ, Хойто Мүльһэтэ далайс хараябди, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

Гэртээ харихамнай гэжэ һанаһан тэдэ эхэнэрнүүд шэг шарайнуудаа баяраар билгаруулжа, хажуудахи иллюминатораар харашанад. Юундэб гэхэдэ, тэдэнэр Хойто Мүльһэтэ далайн хажуудань олон жэлдэ байһан аад, дулаан ороной шубуудай дальбараануудаа тэнжээдэг тэрэ нютагыс мүнөө болотор хараагүй байба. Тэдэнэй доронь хүхэрэгшэ мүнэн вертолёттой лётчигто харгыень зааж, иишэ-тиишээ годирно. Хүбшэ тайгын набтаршаг аад, һиирэгтэжэ ургаһан модонууд үсөөржэ, газар дээгүүр хэбтэн ургадаг ябаган модохонууд бии болоһоор, эндэ тэндэ ургаһан арбагархан сагдууланууд эхилбэ. Нюдэнэй харасын хүрэхэ газарта тэнгэрийн хүхэ хаяа тэдэниис сагаан хадагаар угтаһан мэтэ сайрана.

Вертолёт далайн эрьс болон хада хабсагайнуудта хүрэнгүй, нэгэ тала руугаа эгсээр нэнгэн, гэнтэ гортиглон эрьсдэжэ, ошожо ябаһан замһаа хадууржа, зүг шэгээ хубилгаба. Шубуунай ниидэдэг үндэрһөө харахада, нүсэгэн хара болон сагаан алаг хабсагайнууд далайн уһанай хаалта боложо, тэрэ мүнэнэй эрьсыс үргэлжэлүүлэн зурылдана. Эльгэн хара хабсагайнууд сагаан, улаан, хара болон бусад үнгэ бүрийн зүхэнүүдтэй шубуудай бааһанһаа алаглан сайрана. Хойто далайда шудхан ородог мүнэнэй адагта хоёр сагаан баабгайнууд загаһанална. Тэдэнэр вертолёттой абяанһаа халта ондого-сондого харайлдаад, ябадалаа аалидхажэ, загаһаналгаяа үргэлжэлүүлшэбэ.

Ташаагаа туладаг ноён мэтээр харагдадаг пингвинүүд мүнэнэй адагһаа холошог байһан хабсагайн налуу эрьсгэй үндэршэг тэбдэгтэ обооролдонод. Тэдэнэр хоёр тала руугаа хэлтэлзэн ябажа, тэрэ тэбтэгтэ гарана, доошоо буужа, далайн эрьс шадархи уһанда шунгана. Үй түмэн шубуудай нара халхалан нийдэжэ үнгэрхэлөөр, дахин һаруул болоно.

– Аба, дүтэ ошохын аргагүй юм гү? Дүтэһөө хараа хаа, хайн байгаа, – гэжэ Саарма эсэгэдээ хандаба.

– Үгы, болохогүй. Эдэ олон шубууд манай нийдэжэ ябаһан вертолётдо аюултай. Холоһоошье харабалнай, хайн гээшэ, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Шаналмаар байна...

– Ямар юумэндэ шаналбаш?

– Сагаан баабгайнуудыс дүтэһөө хараха гээ һэм.

– Үшөө харахаш даа, – гэжэ Ринчинэй хэлэхэдэ, вертолёт тэрэ мүнэниис хүндэлэн дахинаа нийдээд, эрэгшэ замдаа оробо.

Хойто Мүльһэтэ далай болон тэндэхи амитадыс холоһоо һонирхон хараһан тэдэнэр мүнэнийнгөө адагта эрбэ. Тээд нэгэн-хоёр сахалинуудһаа бэшэ, үнөөхи сагаан баабгайнуудшыс харагданагүй. Вертолёт мүнэһөө үгсэжэ, бусаха замдаа оробо. Саарма гансааран нюураа вертолётдой иллиминаторһаа һалгаангүй, үнөөхи хүндэмүүшэ оротодой зуһалангуудыс дахин хараха хүсэлдэ абтана. Тээд буугаа үргэлөөд, хоёр нохойгоо дахуулаад, үбгээс халан һэлгэжэ, оронуудаа адуулхаяа ошоһон эхэнэршыс, газаагуураа унай табиһан тэдэнэй урса отогуудшыс, гараа арбагануулһан үхибүүдшыс харагдабагүй...

Удангүй аймагайнгаа аэропортдо тэдэнэрэй буухада, Ринчинэй ажалай машина хүлсэжэ байба. Жолоошон Ринчиниис айлшан эхэнэртэй болон басагантайнь гэртэнь асаржа буулгаад, нүгөөдэ хоёрыснь гэртэнь хүргэхөө саашалба. Ринчимаа гэртэ орохынгоо түрүүн огторгой өөдэ хараба. Наран хадын саана орохо үдышпэг. Саарма Ринчимаагай гарһаа баряад, эсэгээс дахажа, гэртээ оробо.

Һама хүгшэн тэдэниис эрэхэ дүтэлөө гэжэ тухайлаад, эдэс шаһаад байба. Тэдэнэр гар нюураа угаагаад, эдэлхэсэ столой саана һууба. Саарма эдэлхэ хоорондоо Хойто Мүльһэтэ далайс, үй түмэн шубуудыс, сагаан баабгайнуудыс, пингвинүүдыс хараһанаа эжэ-эхигүйгөөр хөөрэнэ. Тиихэдэнь Ринчимаа тэрэниис дэмжэжэ, арба табан үгэ нэмэнэ. Бэс бэстгээс эжэлшэжэ таһархаяа болиһон Ринчимаа Саарма хоёр уран һайханай фильм харахаяа ошобод.

нама хүгшэн хүбүүндээ юушьеб хэлэхэ гээд, зорюута үлөөхэ гэжэ энэ-тэрэ юумэ хэхыень гуйба. Тээд хүгшэнэй ханагшаар болобогүй. Юуб гэхэдэ, Ринчин эхынгээ гуйхан юумые шухала яаралтайда тоолонгүй, ажалдаа яаран гараба.

2

Тэрэ гэхээр тэдэнэр үдэрэй хоёр дахин уран хайханай фильм-нүүдые харадаг, үдын хоол барихаяа гэртээшье ерэхээс болёод, удаа-дахи киногой эхилтэр дүтэхэнэ байдаг столово болон кафедэ орожо эдээлдэг болобо. Нэгэтэ Ринчимаа Саарматай харабша оройтой зунай кафедэ эдээлжэ хуухадаа:

– Саарма, эндэхи гэрнүүдэй сонхонууд юундэ нарин, жааханууд бэ? – гэжэ хураба.

– Мэдэнэгүйб. Иймэнүүд байгшлал даа. Танай тэндэ ямарнууд байдаг юм?

– Үргэн, үндэрнүүд байдаг. Сонхонуудые шэллэдэг шэл эндэ хомор гээшэл ха. Үгы гэбэл, сэхэ сонхонууд үбэлэй хүйтэн халхи баридаггүй гээшэл ха, – гэжэ Ринчимаа өөрынхээрэ багсаамжалба.

– Тобогорой хү-хаалиин фермэ ошоо хаамнай, сонхонуудынь бүришье нарибтар байха. Тэндэ ошоо хаа, минии эсэгын бариһан Улаан булан хараха байгаат. «Тэндэ абаашыш» гэжэ эсэгэдэ хэды дахин хэлээб. Хүгшэн эжышье хэлэхэн байха. Тэндэ ошобол, хуряа-хайтантай, хаалишадтай танилсаха байгаабди. Мүнөө үдэшлэн эсэгэдэ үшөө дахин энээн тухай хэлэхэб даа.

– Боли даа, бү хэлэ, – гээд, Ринчимаа сарбуугайнгаа часы хараба. – Эдээлжэ садабалшни, ябая.

– Кино эхилхэнь гү?

– Үгы, нэгэ хэрэг гараа. Алта, мүнгэнэй зүйлнүүдээр хэхэн зүүд-хэлнүүдые худалдадаг магазин гү, али мастерской эндэтнай бии гү?

– Мэдэнэгүйб, хараһанаа хананагүйб, – гэхээр, Саарма хууриһаа бодобо.

Ринчимаа эдээ хоолойngoо түлөө официанткада мүнгөө түлөөд, Саарматай суг хамта тэрэ харабша сарай дороһоо гараад:

– Эндэтнай алтанай, мүнгэнэй орон аад, ювелирнэ магазингүй ямар нонин юм, – гэжэ хэлэбэ.

Саарма гараараа заагаад:

– Тээ тэрэл магазинда алтан юм гү, мүнгэн юм гү үсөөхэн юумэд байдаг, – гэбэ.

– Тиигэбэл намайе дахуулжа тэндэ абаашыш даа, – гээд, Ринчимаа тэрэндэ гараа харбайн үгэбэ.

– «Алтанай, мүнгэнэй орон» орон гэлсэгшэл. Самолёдто хуухадаш, алта, мүнгэ бэдэржэ шалгадаг. Заримашуул хошхоног уруугаа түлхижэ нюудаг. Алтанай хошхоног соош байбал, шэшэнгирэй эм уулгаад, дорош таас табидаг, – гэжэ Саарма Ринчимаас энеслэгжэ, хасарнуудынь хонхойлгобо.

Тэдэ хоёр хөөрэлдэһөөр, эд бараанай магазинда оробо. Саарма тэрэниис хүтэлжэ, үнэтэй болон үнэгүй сэнтэй зүүдхэлнүүдые худалдадаг газарта абаашаад, хүтэлөөд ябаһан гарһаань гараа абаба. Ринчимаа тонгойжо, дээрээ зузаан шэл хабхагай саана хэбтэһэн зүүдхэлнүүдые нэгэ хэдэн сагай үнгэртэр шэлэжэ хараашалаад, наймаашанһаа хүнгэн сагаан түмэр алтаар шаража хэһэн гэнжэ эрижэ абаба. Тиигээд тэрэнээ Саармын хүзүүндэ барижа үзөөд, наймаашанда мүнгынь түлөөд, оротон үбгэнэй бэлэглэһэн янтаар хахюуһынь эрибэ. Саарма тэрэ бэлэг хахюуһаая хүзүүнһээ ходо-лон абаад, Ринчимаада үгэбэ. Жэлэй дүрбэн сагта тэрэ үбгэнэй хүзүүндээ зүүжэ ябаһан тэрэ янтаар хахюуһанай зузаан һур ооһор хүлһэндэнь эдигдэжэ, хирэдэнь будагдажа, үмхирэн таһарха боло-шоһон байба. Ринчимаа тэрэ ооһорынь алта гүйлгэжэ шараһан гэнжээр хэлгээд, Саармын хүзүүндэ зүүхэдээ:

– Хожом хойно сэбэр алтан гү, али сэбэр мүнгэн гэнжэ худалдажа абаад, энэниисһни хэлгэхэб. Эдэ хоёрой үнгэ зүһөөрөө яг тааралдаа хада, алтан гэнжэ абахаб. Үбгэн оротон шамда хай һанажа, энээнээ бэлэглээ. Энэ янтаар хахюуһанаа гээнгүй, хаянгүй, ходоодоо зүүжэ ябыһ даа. Шамда ямар юумэ абалтайб гэжэ ухаагаа гүйлгэжэ байтараа, энээн тухай гэнтэ һанажархёоб. Биһни үглөөдэр гэртээ харихамни, шамда энэ минии бэлэг болуужан, – гэжэ хэлэбэ.

Тэрэнэй хэлэһэн һүүлшын үгэнүүдһээ Саармын зүрхэн үбшэн-тэйгээр гэнтэ шэмшэрээд, нүдөөрөө дүүрэн нулимса гүйлгэжэ, аалиханаар нугшаршаба. Тэрэниис уйлаха гэжэ ой ухаандаа оруулаагүй ябаһан Ринчимаа мэгдэжэ, түдэгэсэн байжа, хамарайнгаа пулаад сүүмхэхэн сооһоо оложо гаргаад, тэрээгээрээ хасар дээгүүрнь харгы гарган мухарилдаһан нулимсынь аршашаба.

– Бү уйла даа, бү бархира даа. Би ажалдаа гараха дүтэлөөб. Ябаагүйдэмни аргагүй. Амаралта абахадаа, шамдаа срэжэ байхаб. Кино эхилхэ дүтэлбэ, ябаябди, – гэжэ байжа Ринчимаа аргадажа, нугшаран уйлахынь болигобо.

– Ерэжэ байха гүт, абгайхан?

– Тиихэб даа, Саармахан.

Залинта аадарай гэнтэ болёод сэлмэгшэдэл, Саарма дахинаа хүүхуун боложо, гар гарһаа хүтэрэлдөөд, кинотсатр тээшэ алхалшоо хэн.

* * *

Нютагаа бусаха үдэрэй ерэхэдэ, Ринчимаа хубсаһа хунараа чемодандаа эмхилэн хэнэ. Үглөөгүүр гэрһээ гарахадаа, машинаараа аэропорт хүргэхэ тухай Ринчимаада хэлэһэн Ринчин ажалдаа удаашарна. Тэрэ үдын хоол барилганаар гэртээ ерэхэ ёһотой. Үдын хойно эндэһээ ниидэдэг самолёдой саг үшөө үдыхэн. Тэрэнэй ябаха болоходонь, һама хүгшэн Саарма хоёр уруу-дуруунууд болошонхой. Тэдэ хоёр Ринчимаас ямар нэгэ аргаар үлөөхэ гэһэн өөр өөрынгөө бодолнуудта зүрхэ сэдхэлээ тамалуулна. Һама хүгшэн ажалтай тэрэниис ажалһаань һаатуулжа шадахагүйгөө мэдэнэ. Ринчимаагаар һамга хүбүүндээ хүүлхэ гэһэн хүгшэн гэртээ тэрэниис яажа байлгаха, харгыдань тэрээндэ захижа хэлэхэ үгтээ оложо ядашоод, юумэ бэдэрээшэ боложо, таһалгаһаа таһалгануудта ороно, гарана.

Ринчимаа аяар холоһоо зорижо, дүтэ һанагдаха тэдэ хоёртой уулзажа, ямар хэмэр байһыснь мэдэхээ зориута ерээ ха юм. Айлшаар эндэ байһан үдэрнүүдын минутын үнгэрэгшэдэл түргөөр үнгэршөө. Тэрэнэй хэндэшь хэлэнгүй, эндэ ажалда орохо гэһэн хэрэгшь бүтээгүй. Үнэн хахасаха болоходоо, үсөөхэн үдэрнүүдтэ дүтэ танилсаһан Саарма тэрээндэ хайратай. Уһа балгажа, шэг шарайханаа барылгажархиһан басагахан үгэ дуугүй болошоод, шэнгэн хара нидхэнүүдэ буулгажархёод, нюдөө хёрбойлгожорхинхой юумэ чемодандаа тэрэнэй хубсаһаа эмхилхыснь харана. Юрэдөө, тэдэ гурбуулан хэрэлдээд дуугай болоһон шэнги абяагүйнүүд.

Түрүүшын үдэр тэрэнэй эдсэ хоол бэлдэлсэн хамһалсахада, аһа басагантайнь үни холын танилнууд мэтээр урин зулгыханаар хөөрэлдэхэдэ, һама хүгшэндэ тэрэ һайшаагдаа бэлэй. Һама хүгшэндэ түрүүшээр тэрэниис дан залуу болон хара ажал хэжэ үзөөгүй үнжэгэн гартай, шэнэ моодоор хубсалдаг хотын басаган гэжэ һанаа хэн. Тиихэдэ урданайгаа ёһо заншалье энэ саг болотор баримталдаг тэрэ хүгшэн мүнөөнэй басагад болон бэрээдүүдэй хүбүүдэй хойноһоо гүйлдэдэг болоһондо дураа гутадаг байгаа. Харин тиихэдэ үргэ аманда бэрхэ хүгшэд залуу басагадыс, хадамгүйгөөр һаһаяа хонжожо ябаһан бэрээдүүдыс болон бэлбэһэн эхэнэрнүүдыс хэн нэгэндэ хадамнажа зууршалдаг хэн. Мүнөө хадам харида зууршалдаг тэрэ саг үни үнгэршөө даа. Һама хүгшэн хүбүүгээ басага-

дай гэртэхидтэ зууршалаадшые туршаа бэлэй. Тсэд өөрынгөө хэрэгэй бүтэхэгүйдэ, тэрэ урмаа хухаржа: «Хадамда зууршалдаг урданай хүгшэд намһаа ондоохон байгаал ха», – гэжэ сэдхээшые хэн. Аша басагаяа болон зээнэрээ амиды ябахадаа абалсан туһалалсажа, тэдэнээ томожуулалсаһан тэрэ хүгшэн сэдхэлдээ хэды баяртай байгаашые хаа, түрэн ганса хүбүүгээ айл болгоогүйдөө ханаагаа тэгшэлнэгүй.

Гэбэшье, хүбүүнэйнгээ басагаяа абаад, оротодой зуһалан-гуудта нийдэхэдэнь, Ринчимаатай тэндэ дүтэ танилсаһай даа гэжэ тэрэ хүгшэн сэдхэлдээ шэбшээ, бурхандаа зальбаран мүргөө хэн. Тэндэнээ эртэншэ гэртээ бусаһан тэдэнэй шарайнууд баяртайнууд байба. Хүгшэн һайн юумэ дуулахаяа хүлсэгээ. Тсэд айлшан басаган хүбүүн хоёрын бэшэ, харин Саарма хараһан үзэһэн, һонирхоһон юумэнүүдээ эжэ эхигүйгөөр хүгшэн эжыдээ хөөрөшөө хэн. Зүгөөр тэдэ хоёрые яажа хамтаруулха тухай амар заяагүйгөөр ухаан бодолоо гүйлгэһэн хүгшэн аша басагаяа гомодхоохогүй гэжэ хөөрөөснь шагнаа бэлэй.

Хүгшэн хилээмэгүй болоһоноо хараад, Ринчимаа Саарма хоёрые магазин эльгээбэ. Тэрэ эдсэнэйнгээ таһалгада үлөөд, магазин ошохоёо гэрһээ гарагшадые сонхоороо харана. Самолёдой эндэһээ дэгдэн нийдэхэһээ, үдын хоол барилгаһаа урид ябагаар гэртээ ерэжэ ябаһан Ринчин гудамжада тэдэнтэй уулзаад, халта хөөрэлдэһэнэй һүүлээр хэлгэсэлдэбэ.

– Машинань эбдэрээ гээшэ гү?.. Өөрөө юундэ ябагалбаб? Самолёдой эндэһээ дэгдэжэ нийдэлгэн эртэ байбал ха, магазин ошогшод бусабагүй, – гэжэ тэрэ ханаагаа тэгшэлэн дуугараад, иигэжэ нэмэбэ. – Хүбүүмни нэгэ аргын олоно ааб даа.

Хүнэй үгэдэ хүбүүнтээ уулзажа хөөрэлдэхэ болоһон хүгшэн баярлажа, үүдэндэ ошобо. Хүнэй гэшхүүрээр ябаха дуулдаһаар, һугадаа папкаая һугабылһан, гүльмэ сээткэдээ юушьеб хэһэн Ринчин гэртээ оробо.

– Машинатнай эбдэрээ аал? Юун болооб? – гэжэ һама хүгшэн һураба.

– Юунышье болоогүй, ханаагаа бү зобогты. Машина ийһээр ерэхэ. Аэропорт ошохо үдыбди. Ринчимаагай ябахынхи гэжэ сонгоһон колбаса, нэгэ шэл улаан архи, олдодоггүй хоморой яблока, уһан жэмс (виноград) абааб. Ямар эдихэ юумэ бэлдэжэ байнат. Ринчимаада мүнгэ үгэхэдэмни абаагүй, – гээд, Ринчин эдсэнэйнгээ таһалгада оробо.

– Мяханай котлетэ, хажуудань сагаан барайгар байха. Мүнөөдөө

хооһон сай уужа нуугыш даа, – гээд, һама хүтшэн хүбүүндэ сай аягалба. – Эдсэн болонхой. Шамда котлетэ хэхэмни гү, али хилээмэ асартарнь хүлээхэ гүш?

– Хилээмэ асартарнь хүлээһүүб даа.

Һама хүшэн сонхоороо магазинда ошогшодыс хараашалаад, харагдахагүйдэнь һанаагаа амаржа, хүбүүнэйнгээ хажууда нуухадаа:

– Хүбүүмни, энэ басагаар һамга хыш даа. Саармадашыс, намдашыс һайшаагдаа. Һамга хэхыеш Бурхан шамда эльгээгээ, – гэжэ дурадхаба.

Тээд түрэхэн хүбүүнийнь элжэгэн мэтэ үсэд зангаа хүдэлдөөд:

– Эжы, юун гэнэ гээшэбта? Энэ басаган нүхэрэймни дүү гээшэл. Тээдшыс намһаа оло дүү ха юм, – гэбэ.

– Хүбүүмни, инаг дуранда һаһанай илгаа байдаггүй. Ши энэ басагантай танил байнаш. Шамда һайс һанахадаа, дурадханаб. Урдандаа хадамда зууршалдаг эхэнэрнүүд олохон хүбүүд, басагадыс хамтаруулдаг байгаа, – гэжэ эхынгээ хэлэжэ эхилхэдэ, Ринчин зүришэлдэжэ, үгыснь таһалдуулаад:

– Байгаа, байгаа гэнэт. Урданай юумэн ула, мүнөөнэй юумэн зула болоо гэжэ ойлгыт, – гэжэ һөөргэдэбэ.

– Мүнөөшыс тэдэнэр хадамда зууршалагшад байһаар зандаал ха. Аниргүй нуугаад, минии хэлэхыс шагна. Намһаа бэшэ хэн шамда һанаагаа зобоход? Хургануудайнгаа забһараар алтанай үгы бологшодол, энэ ажалша бэрхэ, сэбэр һайхан, зулгы, залуушаг басагыс алдажа байнаш. Түрэхэн эхэшни болохо би мүнхэ бэшэб. Шинии эсэгэ угаа үргэлжэлүүлхэ хүбүүтэй болоходоо, шинии түрэхэдэ, хэмгүй сэхээр баярлажа, хэдэн үдэр архидажа, хотон нугынгаа айлуудай хүнүүдтэ һайрхан хэлээ бэлэй. Басагад уг залгадаггүй гэжэ мэдэ. Ши эсэгынгээ үгыс таһалдуулха гэжэ байнаш. Һамга абажа, хүбүүтэй болохо байгааш. Һамга аба гэжэ үшөө дахин хэлэнэб! Амиды мэндэ ябаа сагтаа үри хүүгэдыеш Саармаһаашни дутуугүйгөөр харууһалжа томо болголсохо хэм...

– Эжы, хүрөөл даа, хүрөө! Үхэхөөрөө намайе бү айлгыт даа.

– Аниргүй нуу! Үхибүүн ябахадаа, минии үгэ соо ябадаг бэлэйш, харин үбгэрхэ һаһанайнгаа урда тээ минийнгээ үгыс дуулахаяа болижо, эрыюу хонин мэтэ болонхойш. Хүтшэрхэн минии һаһыс хадын саана орохоёо тэгүүлхэн үдэшын наранай түргэндөө ошогшодол адли гэжэ мэдэ! Хожом хойно Саармашни дүү үгэдыс шамда гомдохо. Тиимэхээ бэс бэсдээ туһалалсажа, бүхы һаһандаа ябалсажа байха үхибүүд Саармадашыс, шамдашыс хэрэгтэй.

Тиигээд лэ эхэ хүбүүн хоёрой хөөрэлдөөн энэ тэдыгээр дүүрэн-тэбэ. Ринчин аяга сайгаа уугаад, хууриһаа бодоходоо:

– Би ажалдаа ошоод, энэ бэсэрээ ерэхэб. Нэгэ юумэ хүндэ захяа һэм. Тэрэ хүмни ерээд байхадаа магад. Пётр Иванович манайда ерэхэ, үшөөнь хүн ерэжэ болохо. Заал соохи столдо эдихэ юумэ-нүүдээ табигты, – гээд, ажалдаа ошобо.

Эхын энэрхы энхэрэлыс, урин зөөлэхэн үгыс һая болотор үзөөгүй Саарма Ринчимаагай ерһэнһээ хойшо абари зангаа хубилжа, дуу шуутай, хүхюун ябадаг болоо юм. Тэрэ үнгэрэгшэ энэ үдэшэлэн унтахаяа хэбтгэн Ринчимаада ерэжэ зүбшөөл абаад, үбэртэнь орожо, толгойгоо сээжэдэнь няагаад, гараараа хүзүүдэхэдээ, үзэхэлэнтэ һайхан үлыгэрэй орондо орошоһон шэнги мэдэрэлдэ абтаад, аалиханаар хурхиршоо һэн. Тиихэдэнь үрисэ сээжэдээ хашан тэбэрсэд унтаха саг хэзээ намда ерэхэ юм ааб даа гһэн уйдхар гуниглалай манан соо зүрхэ сэдхэлээ шэмшэрүүлһэн Ринчимаа тэрэнэй зөөлэхэн үһэтэй толгойс үнэрдөөд, үргэхэ нойртоо диилдгһээр унташоо һэн.

Суг хамта унтаад, эртэшг һэриһэн Саарма абгайхамни ябашоогүй аабза гэжэ һанаад, нюурысень хараа һэн. Тсэд харанхыда тэрэнэй нюур хүсэд һайнаар харагдаагүй. Гэбэшьс, баймга хүгшэн эжы аба хоёройнгоо бодоод хубсалхада, тэрэ унтаж хэбтгэн Ринчимаас танияад, һанаагаа амараашь һаа, дахин унтабал, абгайханаингаа ябахата гээгдэхэс айжа, һэмээхэнээр унтариһаа гаража, өөрынгөө таһалгада ороод, үүдысень шэбхэдээ һэн.

Саг аалихан үнгэржэ, гэр соо һаруул боложол байгаа. Эсэгэнь яаралтайгаар эдсэлээд, ажалдаа ошоо һэн. Гансааран таһалгадаа үлгһэн Саарма абяа аниргүй. «Ринчимаагай гэртээ хариха болоходо, Саарма уйдхар гуниглалда абтажа, уйлажа хэбтгэнэ юм гү даа, барһамни, хэн мэдэбэ», – гэжэ үглөөнэй хоол бэлдэжэ байһан һама хүгшэн сэдхэжэ, абяа шэмээгүй болошоһон аша басаганайнгаа таһалга руу шэхэсэ табин, шагнаархаа бэлэй. Һаяшаг бодоһон Ринчимаа эртэһнээ түхсэржэ, абажа ябаһан хубсаһа хунараа аятайханаар эмхилжэ, чөмодандаа ябталан хэбэ. Түрүүн эндэ ерэхэдээ саахар шабга болон бэлэг сэлэгээр дүүрггһэн чөмоданиинь дундаршаһан байба. Тэрэ хабхагыень дутуу хаагаад, самолётто болон автобуста хуухадаа чөмоданайнгаа хүнгэн болоһондо хабархан баярлаба.

Һама хүгшэн заал соогоо орожо, Ринчимаагай хажууда ерээд:

– Энэмнай хаанаб? Юундэ дуугай болошобоб? – гэжэ аргааханаар шэбэнэн хураба.

– Тэндэ, – гэжэ Ринчимаа шэбэнээд, толгойгоороо таһалгынь үүдэн тээшэ зангаба.

Тэдэ хоюулан хүлнүүдэйнгээ үльмынүүд дээрэ гэшхэжэ, абья гаргангүйгөөр таһалгынь үүдэндэ ошобо. Нама хүгшэн шэхээс үүдэндэнь няагаад, ашынгаа бархирхан, үгынь мэдэхэ гэжэ шагнаархаба. Тэд хаалтатай үүдэнэй саанаһаа юуншье дуулданагүй.

– Ашахамни, үүдэсэ нээгыш, үглөөнэй хоол бария. Ши тэндэ юу хэнэш даа?

– Зай, удахагүй нээхэб.

– Үүдэсэ шэбхэдээд, юу хэнэш?

– Абгайхандаа бэлэг бэлдэжэ байнаб, таанадта харуулхагүйн тула үүдэсэ шэбхэдээб, – гэжэ тэрэнэй шэнгэхэн хоолой үүдэнэй саанаһаа соностобо.

– Ямар бэлэг шамдаа бэлэглэхэ гэбэ гээшэб даа, – гэжэ хүгшэн шэбэнэһээр, аша басагандаа хаалта хэхэгүй гэхэндэл, хүлэйнгөө үльмы дээрэ аргааханаар гэшхэлжэ, тэрэнэй таһалгын үүдэнһээ холдобо.

Ринчимаа шалын хахинахаһаа айһан юумэндэл, хүгшэнэй гэшхэхэн газарта хүлөө аргаахан табиһаар, эдээнэй таһалгада ороо һэн. Унишье болонгүй, Саарма тэндэ ороходоо, бэлдэхэн бэлэгээ абгайхандаа үгөөгүй бэлэй. Тэрэнэй ябаха дээрэ гү, али самолётто һуухын урда тээ нюуса бэлэгээ бариха гэхэн байгаа бээ даа.

Магазинһаа юумэнүүдые худалдажа абахаяа ошоһон тэдэ хоёр үнэтэй конфетэнүүдые болон сагаан, хара бухаанхануудые абаад ерэбэ. Саарма эсэгээс үгылэн һураба. Нама хүгшэн аша басагандаа Пётр Ивановичай болон эсэгын ажалдаа ошоод ерэхэ дүтэлһэн тухай хэлэбэ.

Тэдэ гурбуулан эдэе хоол бэлдэжэ, заал соохи стол дээгүүр табина. Ринчимаа эндэ олдодоггүй хоморой уһан жэмэс болон яблукануудые уһаар угаагаад, жалагар табак соо хэбэ. Тиихэдээ Ринчимаа тэрэнһээ Саармада үгэбэ. Саарма уһан жэмэсүүдые амтархан эдихэдээ, мүн хүнүүдэй ерэхэ болоһондо схэл баяртай.

– Саарма, уһан жэмэсүүдые дууһан бү эди, айлшад ерэхэ ха юм, – гэжэ хүгшэн амандаа хойно-хойноһоон хэжэ байһан аша басагаяа хорибо.

Саарма уһан жэмэс эдихээс болёоншье наа, жалбагар табак соохинуудые нүдэнэйнгээ шэгшэгээр хараад-хараад абана. Ринчимаа Нама хүгшэнэй өөрынгөө таһалгада орохынь һамбааналжа, эсэгын хаанаһааб даа столой шэмэг болгожо абаһан уһан жэмэсүү-

дэй нэгэ монсогорые абаад, Саармада харбайба. Тэрэнэй амандаа хэһэн жэмэсээ жажалжа үрдсэгүй байхада, саарһаар орёохон юумэ һугадаа хабшуулһан Ринчин гэртээ оробо. Саарма мэгдэнхэндээ, тэрэнээ бүхэлээр залгижархйба.

Бүдөөр орёохон юумэсэ эльгэндээ хашажа тэбэриһэн һама хүшэн өөрынгөө таһалгаһаа гаража, Ринчимаагай хажууда ерээд:

– Ринчимаа, хүнһөө бэлэг абахадаа, заабол һуудаг юм, – гэжэ хэлэбэ.

Һама хүшэн бүдөө задалжа, зөөлэржэ сагаан үнгэ ороторнь элдэһэн орын годонуудыг гаргажа, альгандээрээ табижа, Ринчимаагай урда ошоод:

– Эдэ годонуудаар өөртөө гутал оюулаарай. Үбэлэй хүйтэндэ хүлнүүдһни «энсэлдэжэ» ябуужаг, – гэжэ хэлээд, тэрэ бэлэгээ харбайһан альганууд дээрэнь табиба.

Ринчимаа тэрэ бэлэгынь дээшэнь үргэжэ, магнайдаа тулган абаашажа мүргөөд, баяр баясхалан хүргэбэ. Ринчин альгаа ташаба. Саармашье альгаа ташажа байһанаа болёод:

– Хүгшөө, юун гэнэ гэшэбта? Хүлнүүд энсэлдэдэг юм аал? – гэжэ һурахандаа, нюдөө бэлгылгэжэрхёод, урдаһаань гэтэшэбэ.

Саармаһаа бэшэн булта хүхюунээр энсэлдэшэбэ. Харин тэрэ ушар удхынь ойлгуулыг гэнхэндэл, сэхшүүлэе ээлжээгээр харашаба.

– Саармахан, «үбэлэй хүйтэндэ хүлнүүдһни дулаан ябаха» гэжэ хүшэн эжыһни хэлэбэл даа, – гэжэ Ринчимаа хэлэбэ.

– Аа-а, тийгэжэ хэлэнэбты! Хүгшэн эжы, оротодой хүгшэнһөө дутуугүй таабариһан хэлэдэг байналта, – гээд, бэлэг үгэлгэн эхилбэ гэжэ ойлгоһон Саарма гүйдэлөөрөө өөрынгөө таһалгада оробо.

Ринчимаагай һууриһаа бодоогүй байхада, Ринчин урдань ошоожо, орёохон саарһаа задалаад, үбэлэйнгээ дэгэлдэ заха хэһынь сагаан үнэгэнэй арһа бэлэглээд:

– Захил хэгшэ хүмни үрдижэ ерээ. Гэртээ тэрэниие урихадамни, хожом орохо тухай хэлээд, ерэбэгүй, – гэбэ.

Саарма энсэхилһээр өөрынгөө таһалгаһаа гаража, ара нюргандаа нюужа бариһан саарһануудаа Ринчимаада үгөөд:

– Оротондо ошоһон тухайгаа зурааб. Үшөөшье һайнаар зураха аад, яарааб, – гэжэ хэлэбэ.

Өөрынгөө зураһан зурагһаа бэшэ юумэн Саармада хаанаһаа байхаб даа. Саарма зураһан зурагуудаа хөөрэхэсэ Ринчимаагай үбдэг дээрэ һууба. Ринчимаа тэрэниие нэгэ гараараа тэбэрсэд, хоюу-

лан тэдэ зурагуудай нэгэдэхийе хараšana. Хүгшэн хүбүүнтэсэ тэдэнэй ара нюрганда зогсобо. Нэгэдэхи зураг дээрэ оротодой урса отогууд, тэдэнэй хажууда хүнүүд зураатай. Саарма хургаараа зааж байжа, тэрэ зураг дээрэ хэд байһые хөөрэнэ. Хоёрдохи зураг дээрэ гар гарһаа барисалдаһан хоёр хүн зогсоно. Тэдэ Ринчимаа Саарма хоёр болоно. Гурбадахи зураг дээрэ Хойто Мүльһэтэ далай, хабсагай болон шубууд зурагданхай.

– Эндэ сагаан баабгайнуудые зурахая мартааб, – гэжэ Саарма хэлэбэ.

– Хамаагүйдөө, шинии зурахая мартаашье хаа, бидэнэр һаана бээбди. Ямар гоё һайханаар зураба гээшэбши. Эдэ зурагуудышнии ханадаа үлгөөд байхаб. Һайнши даа, баярлааб. Ши зурагшан болохо бэлигтэй байнаш, – гэжэ Ринчимаа магтаад, тэрэнэй толгойдо уралаа хүргэн үнэрдэбэ.

– Би зурагшан бэшэ, артистка болохоб, – гэжэ Саарма эрид шийдэнгээр хэлэбэ.

– Юундэ артистка болохо гэнэш? – гэжэ Ринчимаа һонирхобо.

– Наада харагшадай баярлалганда, альга ташалганда дура тайб. Илангаяа наада харагшадай хүл дээрээ бодоод, альгаа ташалганда...

«Магад ерээдүй сагта артистка болохо аалам, хэн мэдэбэ. Эхынгээ харгыгаар ошохо басаган гээшэл хаш», – гэжэ Ринчимаагай сэдхээд, бэлэгүүдэ чомодандаа эмхилэн хэжэ байхада, Ринчинэй ажалай машина болон үшөө нэгэ машина хоёр гэрэйнь газаа ерээд тогтошобо. Ноёдойнгоо гэртэнь оронгүй, газань хүлсэдэг тэдэ жолоошод машина соогоо үлэбэ. Машинын ерэхые гэртээ хүлсэжэ байгшад хүл хөөрсэг табилдажа, бултааран бэлдэһэн халуун эдэе хоолоо заалайнгаа стол дээрэ табиба.

Пётр Иванович гэртэ оромсоороо, столоор дүүрэн эдэе хоол хараад:

– Удын хоол бариха гээд, үдэшэлгэн дээрэ тудабаб, – гэжэ шог наадатайгаар хэлээд, баряад ябаһан томошог арһан сүүмхээс нээжэ, түрүүн сонгооһон болон дабһалһан хоёр загаһа, удаань шампанска гаргажа, тэдэнээ стол дээрэ табяад, бүгэдэниие мэндэшэлээд, хоёр гараараа Ринчимаагай гарынь хашан барижа: – Би – Шоносв Пётр Иванович гээшэб, – гэбэ.

– Ринчимаа Дугаровна.

– Айлшанай танайда ерэхэдэ уулзаагүй аад, хүлисэгты, ябахадань уулзахаяа ерэхэндэмни. Эндэ би бэшэ, харин Ринчин Балданович зэмэтэй юм. Ринчин Балданович айлшанаа намтай танилсуул-

хагүй гэжэ нюуһан байгаал ха. Тээд шүбгыс мэшээг соо нюухагүйш. Ринчин Балданович энэ үглөөгүүр хэлээ, – гэжэ шог зугаатайгаар хэлээд, сүүмхэ сооһоон сагаан үнэгэнэй элдэһэн арга гаргажа, Ринчимаада бэлэглэбэ.

– Аба эгээл иимэ үнэгэй арга абгайханда бэлэглээ, – гэбэ Саарма.

– Үлүү болохогүй байха. Нэгээрнь заха, нүгөөдөөрнь малгай хээрэй, – гэжэ Пётр Иванович Ринчимаада хэлээд, Саармын толгойс эльбээд, хоохон хундагануудыс стол дээгүүрээ табижа байһан Ринчиндэ дүтэлбэ.

– Столой эхиндэ гаража һуугты, – гээд, Ринчин баруун гараараа һууха һуури тээшэ зааба.

Саарма тэрэнэй харгыснь хаажа урдань тогтоогоод:

– Минии гар баряагүйлгэ, – гэжэ зэмэлээд, гараа харбайба.

– Хөөрхэй, бармамни, хүлисэ. Шинии гарыс эгээн түрүүн барижа мэндэшэлхэ аад, мартааб. Гарышһни баряашьегүй һаа, толгойсһни эльбэжэ мэндэшэлээ һэм, – гэжэ Пётр Иванович зэмсээ сагааруулжа хэлээд, баруун гараараа гарыснь барижа, нүгөөдөөрөө толгойснь эльбээд, гэрэй эзэнэй заажа харуулһан стул дээрэ һууба.

Һама хүгшэн Пётр Ивановичай асарһан заһаһануудыс хэршэжэ, жомбогорхон амһартада хээд, тэрэнээ стол дээрэ табиба. Тэдэнэр стол тойрожо һууба. Бэс бэсһээн таһархаяа болиһон Саарма Ринчимаа хоёр зэргэлбэ.

– Энэ шампанска аэропортдо «нүс» гүүлүүжэбди. Эдэ хоёрыс эндээ уухадамнай үлүүшьс гараха аалам, – гээд, хүл дээрээ зогсоһон Ринчин һула улаан архяр хундагануудаа дүүргээд, нэгыснь гартаа абаба. – Хүндэтэ хүхэдүүд, Ринчимаагай ябахынхиис, хүрэхэ газартаа һайн ниидэжэ хүрэхын түлөө бариябди. Хүдэлжэ байһан газартаа һайн ажаллыш даа.

Тэндэ һуугшад хүл дээрээ бодожо, улаан архитай хундагануудаа нэшэлдүүлбэ. Саарма эсэгэ абгайхан хоёроо ээлжэлүүлэн байжа хараад:

– Намда, – гэжэ гомдолтойгоор хэлэбэ.

– Хөөрхэй, бармадамни нэшэлдүүлхэ юумэн үгы аал? – гэжэ Пётр Иванович һураба.

– Байха, байха, – гэжэ Ринчимаа мэгдүүгээр хэлээд, хундагатай архияа стол дээрэ табижа, түргэхэн эдсэнэй таһалгада орожо, магазинһаа асарһан жэмэсэйнгээ шүүһэ хоохон хундагатайгаар баряад ерэбэ.

Ринчин басагандаа жэмэсэй шүүһэ аягалба. Тэдэнэр баярлаһандаа нүдөө ялалзууһан Саарматай нэшэлдүүлбэ.

– Басагамни, үгэ хэлыш даа. Абгайхандаа найниие харгыдань хүсыш даа, – гэжэ Ринчин гуйба.

– Абгайхан, хэзээ ерэхэбта? Бидэ таниие хүлээхэбди. Нэгэ хара тухай эндэ байбал, үдэр, хүниие илгаруулхын аргагүй үзэгдэл хараха байгаат, – гэжэ Саарма халаглангяар хэлэбэ.

– Хойто жэл дулаан болоходо, амаралтаяа абаад ерэхэб даа, – гэбэ Ринчимаа.

Булта духаряануудаа хүнтэрүүлээд, эдээлшэбэ. Пётр Иванович халуун эдээнһээ ама хүрөөд:

– Та яатараа яарабат? Эндэ ерээ хадаа, нээрээшье, үдэр, хүниие илгаруулхын аргагүй гоё найхан үзэгдэл хараха байгаат. Наран хадын саана ороходол гээд, зүүн зүгһөө гарадаг юм. Тиыхэдэнь газамнай үдэр, хүниие илгаруулхын аргагүй харуул байдаг, – гээд, Пётр Иванович хүл дээрээ бодожо, ээлжэтэ духаряагаа гартаа абаба.

Уула хаданууд,
Уһан мүрэнүүд дээгүүр нийдэжэ,
Улаан-Үдэсэ хүрыт даа.
Аян замдаа ядарангүй,
Аятай зохидхоноор газарта буугыт даа!

Нама хүгшэнэй богонихоноор үрээлээ Ринчимаагай харгы замда хэлэхэдэнь, гурбадахи духаряа барилган болобо. Ринчимаа бултанһаа түрүүн хууриһаа бодожо, Пётр Николаевичай бэлэг болон энэ-тэрэ юумэнүүдээ чемодандаа хэбэ. Газашаа гаралган эхилжэ, Ринчин тэрэ чемоданииснь абаба. Бултанһаа түрүүн газашаа гараһан Пётр Николаевич машинынгаа арын үүдые нээгээд, гараа дэлгээн заажа, хүтэрэлдөөд ябаһан Ринчимаа Саарма хоёрые хуухыснь уриба. Тэдэниие үдэшһэн хоёр машина хубарилдаһаар аэропортдо ерэбэ.

Багахан самолёдоор нийдэхэ пассажирнууд болон үдэшһэнэд аэропортын газаагуур бүлэг-бүлэгөөрөө обооролдон хөөрэлдэнэ. Гурбан хүн тэдэндээ холо бэшэхэнэ байһан самолёдые нийдэлгэндэ бэлдэнэ. Пассажирнууд проводник эхэнэрэй самолётто хуулгахаяа дахуулжа абаашахые хүлээнэ.

Пётр Николаевичай шампанская нээхэдэ, досоохи архинь сагаан хөөһэтэйгөөр тэрэнэй хоолойгоор гараба. Жолоошон хүбүүн бэлдэжэ баряад байһан хоёр аягая тодобо. Тиигээд тэрэ нийдэхэсэ байһан эхэнэртэ Нама хүгшэн хоёрто үгэбэ.

– Урдандаа шампанска найнаар нээгшэ бэлэйб. Ехээр шэлтэй

архияа хүдэлгэһэн байбал хаб, шэлэйнь хахадсаа хүрэтэр адхаршбал, – гэжэ Пётр Николаевич шаналангяар хэлэбэ.

Нама хүгшэн тэрэнэй үгыень тодожо абаад:

– Найн гэшэ, орон дэлхэйдээ хүртүүлбэ гэшэш, – гэбэ.

Жолоошон хүбүүн машинынгаа нээлтэтэй үүдээр сээжэсээ ороод, хилээмэнэй зүһэм дээрэ табиһан сонгоохон колбаса шампанска уугшадта харбайба. Тэдэ машинануудай жолоошодой нэгэн хоохон аягануудыс, нүгөөдөнх хазаха юумэнүүдыс баринхай. Волков гурбан эрэшүүлдэ үлэгшээс хубааба. Тэдэнэрэй хундагануудаа хооһолоод хөөрэлдэжэ байхада, проводник эхэнэр пассажирнуудыс дахуулаад, самолёт тээшэ шамдуухан алхалшаба.

Ринчимаа түрүүн Саармыс, удаань хүгшэн эжыснь тэбэрижэ таалаад, эрэшүүлэй гар бариба.

Ринчин тэрэнэй чемодан машина сооһоо абаад:

– Би самолёт хүрэтэр үдэшэһүүб. Таанад эндээ байгты, – гэбэ.

– Бишье тантай абгайханаа үдэшэлэсэһүүб! – гэжэ Саарма дурдахаба.

– Болохогүй! Абышһи тэрэ хүрэтэр табиха, үгынь мэдэгдэнгүй. Эндэшһи буутай шуутай харуулшад байха, – гэжэ Нама хүгшэн хэлээд, «эсэгэ абгайхан хоёроо дахажа ябашана аа гү» гэжэ айхадаа, ашынгаа гарыснь шангашагаар бариба.

Ринчимаа самолётдо дүтлөөд, ара гэдэргээ эрьсэжэ хараад, гараа арбагануулба. Саарма арбагануулжа байһан гараа амандаа абаашажа гурба дахин таалаад, альгаяа Ринчимаада харуулба. Хэн тэрээндэ агаараар таалалдагыс заагаа юм? Магад, эсэгэнь самолётдоор холо ниидэхэдээ, агаараар тиигэжэ басагаяа тааладаг байжа болоо.

Түрүүшын пассажирнууд проводник эхэнэртэ биледээ харуулаад, набтархан гэшхүүрээр дээшээ гаража, самолётдой үүдээр ороходоо, харагдахаяа болишоно. Ринчимаа биледээ проводник эхэнэртэ харуулаад, гэшхүүрэй доодо тэбдэгтэ гаража, үдэшэжэ тээ саанашаг үлэгшэдтэ гараа арбагануулба. Тиигээд тэрэ Ринчинһээ чемоданаа абаад, үшөө дахин ара гэдэргээ хаража, гараа арбагануулһаар, харагдахаяа болишобо. Нүүлшын пассажирай самолёт соо орохолоор, үүдэн хаагдажа, моторнуудынх хүүсэсэ хүнхинэжэ, байраһаа хүдэлхэлөөрөө, түргэндөө орожо, агаар өөдэ дэгдэбэ. Үдэшэгшэд гараа арбагануулан, набтархан хорёогой саана үлэбэ. Саармын досоо гуниглал срэжэ, нүдөө уһатуулжа, аалиханаар хугшаршаба.

– Абгайханшни дахин ерэхэ даа, бү бархира, – гэжэ һама хүгшэн ашяа аргадаба.

Һүүлшын хэдэхэн үдэрнүүдтэ Ринчимаатай эжэлшэжэ, таһаршагүй ханинар болоһон Саарма нюдөө аршан-аршан байжа:

– Хэзээ ерэхэб? – гэжэ һураба.

– Хойто жэл... амаралтада гарахадаа, – гэжэ һама хүгшэн ашынгаа гуниглаһан сэдхэлыс тэгшэлэн харюусаба.

– Аяар хойто жэл гэжэ гү? Ямар удаан юм...

3

Үдэр хоногууд Саармада ута болоһоһон шэнгээр үзэгдэжэ, гурбан һара үнгэрөөд байхада, тэдэнэртэ Ринчимааһаа посылка ерэбэ. Баярлаһан тэдэнэр һонирхон хаража, тэрэ посылка тойрошобо. Ринчимаа һама хүгшэндэ сайбар боро, Ринчиндэ хүрин сэмбээр оёһон түхэрээн малгайнуудыс, Саармада богони хормойтой плати, түриитэй боробтор үмдэн болон туфли бэлэгүүдыс эльгээһэн байба. Посылкын оёрто үнэтэй-сэнтэй конфедүүд хэбтэбэ. Саарма абаһан бэлэгүүдээ эсэгэ хүгшэн эжы хоёрһоон харамнажа һугадаа хабшуулаад, үшөө юун байгшааб гэжэ удаадахи юумэ хаража байһанаа, конфедүүдэй хэбтэхэдэнь, эльгээһэн хубсаһануудыснь үмдэжэ үзэхэсэ өөрынгөө таһалгада бушуухан оробо. Посылкын оёрто хэбтэһэн конфетэнүүдыс Ринчинэй гаргахада, багахан саарһанда орёһон нэгэ юумэн байба. Тэрэнэй тэрэ саарһыс задалхадань, хүзүүндээ зүүдэг алтан гэнжэ гаража ерэбэ. Эхэ хүбүүн хоёрой тэрэ гэнжэ хайхашаан, үнэтэйрхэн хаража зогсоходо, Саарма богони хормойтой плати бэлэгэ үмдэнхэй юумэ таһалгаһаа гарба.

– Үү, ямар хайхан плати бэлэг эльгээгээ гээшэб! – гэжэ һама хүгшэн хайшаажа, гараа урдаа наманшалан бариба.

Саарма ташаагаа тулаадһыс, гарнуудаа доошонь табяадһыс тэдэнэй урда эрьслдэжэ байжа хайрхан харуулаад:

– Энэтнай хашхараанай һүүлшын моодо гээшэ, – гэжэ хэлээд, заал соохи томо гэрэлэй урда эрьслдэжэ байжа, өөрыгөө харана. – Мүнөө таанадта хашхараанай һүүлшын моодын түритэй үмдэ харуулһууб.

– Минии басаган, шинии абгайхан шамда энээниис эльгээгээ байна, – гээд, һама хүгшэн альган дээрээ табихан хүзүүндээ зүүдэг алтан гэнжэ харуулба.

– Алтан гү, али мүнгэн гэнжэ оротон үбгэнэй бэлэглэһэн һахюуһанда абаха тухай намда хэлээ һэн. Ямар хайн юм! Энэ на-

мар классайхидни энээнийемни хорхойтон хараха, – гээд, Саарма тэрэ гэнжэ абахаяа харбайба.

– Алта зүүхэшни шамда эртэ. Үшөө томо болоходоо зүүхэш, – гэбэ Нама хүгшэн.

– Тэрэ үбгэн намда бэлэглэхэдээ, хүзүүнхээ абангүй, хаянгүй, энэ хахюуна зүүжэ ябаарай – гэжэ хэлээ хэн.

– Хүзүүнхээ абаа ха юмши. Нур ооһортой тэрэ хахюуһаншни хэдэн хоногто стол дээрш хэбтэнэ хэн. Тэрээн шэнги алтан гэнжэ-тэй хахюуһаяа хаяхаш, мүнөөдөө тэрэ нур ооһортойнь зүү, – гэжэ Нама хүгшэн хорин байжа ойлгуулба.

– Абгайхан ябахынгаа урда тээ магазинһаа алталмал сайр гэнжэ худалдажа абаад, янтарь шулуун хахюуһандамни хээд үгөө хэн. Абгайханай ябаһан хойно тэрэ гэнжыень гээхэ, хаяхагүй гэжэ нур ооһороорнь хэлгээд, бэлэгыень холо хадагалаа хэм. Минии томо болоходо, тэрэ хахюуһанайш сайр гэнжыеш алтан гэнжээр хэлгэхэб гэжэ хэлээ хэн. Хоёрдохи класста ороходоо, классайхид-таа найрхаха зүүдхэлтэй болобоб даа! – гэжэ Саарма сэхэ баяртай-гаар хэлэбэ...

Тэрэ жэлэй нуралсал, мүн удаадахи жэлшыс үнгэршэбэ. Саарма абгайханаа, Ринчин түрүүшынгээ инагыс сэдхэлдээ хүлсэхээр зан-даа. Тэдэнэй хэнийншыс ерэбэгүй. Басаганайнгаа хэды хүлсэгээ, дурдааншыс хаань, Ринчин бэшэг бэшэхээс болиһон Ринчимаас ху-биингаа нүхэр оложо, хадамда гараа ёһотой гэжэ ханахадаа, түрэ найртаа уряагүйдэнь, халта гомдоо хэн. Хэрбээ тэрэнэй уряа хаань, басагаяа дахуулаад ошохо ханаатай байгаа бэлэй.

Удаадахи он жэлнүүд урилдаһан юумэндэл хойно-хойноһоо үнгэрнэ. Саарма арбадахиис дүүргээд, Хойто зүгэй үсөөн тоото арадуудай институтда орохоёо Ленинград хото ошоһон аад, тэн-дэхи А.Вагановагай нэрэмжэтэ Хореографическа училищида ороо хэн.

Тэрэнэй хураһан жэлнүүдшыс хойно-хойноһоо үнгэржэл бай-гаа. Харин бага балшар наһанһаа хойшо үндылгэжэ томо болгоһон хайрата хүгшэн наһа баража, Тобогорой хү-һаалиин хажуудахи тахяагай үндэгэн шэнги дүрсэтэй багашаг хадын бооридо яһаяа амаруулан хэбтээ хэн. Ринчин аяар холо нуража байһан басагандаа дуулгаха гээд, ажалайнгаа хүнүүдтэй, эгэшэ, хуряахайтаяа зүбшэн хөөрэлдөөд, нуралсалыень хаатуулхагүй гэлсэжэ, телеграмма үгөөгүй бэлэй. Нүүлдэ эсэгынгээ бэшэгээр тэрээн тухай дуулгаха-дань, Саарма бүхэли үдэр уйлаа хэн.

Тэрэ зунайнгаа ута амаралдаа ерэхэдээ, хүүртэнь зориута

ошожо, толгойгоо гунхуулан, баригдахаяа болиһон нулимсаяа хармаанайнгаа пулаадаар аршан-аршан, ухаа ороготороо хормойһоонь баряад дахасалдаһан хүгшэн эжыгээ һанан-һанан зогсоо һэн. Училищесэ дүүргээд, тайзан дээрэ наадаха түрүүшынгээ премьерэдэ урижа, баярлуулаха тухай баһал һанажа байгаа.

Саармын училищи дүүргэхэ жэлдэ СССР гүрэн үгы боложо, түрүүн хүдөө ажахы, завод болон фабриканууд, тэрэ тоодо искусство болон литература хүшэр байдалда орожо эхилээ. Залуушуулай олонхид урданайнгаа мэргэжэлые орхижо, дэлгүүрнүүдтэ наймаашад болоно. Санкт-Петербурлын болон Россиин оперо ба баледэй театрнууд хаяхан училищи дүүргэһэн Балданова Сарма Ринчиновнаас уриа бэлэй. Тсэд тэрэ пенсидэ гараһан эсэгэсэ гансаарыень орхёод хаанашыс холо ошохогүй гэжэ өөрөө өөртөө үгэһэн тангаригтаа хүрэжэ, Саха-Яхадтаа бусажа, тэндэхи оперо, баледэй театрай ажалда ороо һэн.

Удангүй Саарма хадамда гаража, нарайтай болобо. Тиихэдэнь Ринчин тэрэ үхибүүень энхэргы һайханаар харууһалжа эхилбэ. Үхибүү харууһалдаг ажал Ринчиндэ мартагдаашыс һаа, урданайнгаа дүй дүршэлыс дахин һэргээжэ, үндэр наһанайнгаа жаргалыс үзэһэндэл, өөрыгөө тоолоно.

Басаганайнгаа суг хамта ажалладаг үбгэнтэсэ үглөөгүүр ажалдаа ошоод, үдэшэлэн орой гэртээ бусатар, хөөрхэн зээ басагаяа бүхэлиин үдэр гэрээ һахижа үлэхэдөө, «басаган хүн хариин» гэлсэдэг үгыс һанаандаа оруулаад, угаа үргэлжэлүүлхэ хүбүү үгэдөө зүрхэсэ шэмшэрүүлбэшыс: «Хөөрхэн зээ басагамни хүбүүн дахуултай байһай даа»,— гэжэ тэрэнээ байд гээд лэ шэбшэһээр, нэгэ таһалгатай байрадаа байхадань, гурбан жэл үнгэршэбэ.

Тэдэ дүрбэндэ нэгэ таһалгатай байра багаданхай. Ринчинэй хүрыгэн басаган хоёр олон таһалгатай байратай болохын түлөө ябуулга хэнэ, тсэд тэрэ ябуулгань бүтэнгүй. Тэрэнэй хүрыгэн басаган хоёр бэс бэстэсэ урин зулгыгаар хөөрэлдэдэг аад, һүүлэй үедэ хүйтэршэнхэйнүүд...

Ринчин гурбатайхан зээ басагаяа үглөөгүүр үхибүүдэй саадта абаашадаг, үдэшэлэн тэрэнээ гэртээ асардаг; эдихэ, ууха эдсэ хоолой зүйлнүүдыс магазинуудһаа худалдажа абадаг; үдэшын хоол бултандаа бэлдэдэг болобо. Тиихэдээ сайханаа уугаад, бүхэлиин үдэр гэртээ гансааран һуудаг болоһон тэрээндэ сагышэ ошожо үгэхэсэ болинхой. Телевизор удаан харахадань, тэрэнэй толгой мэнэржэ, сабиргайнуудын луг-луг сохилдог, залуушуулай хаа-яа гэмэрэлдэхэ, хэрэлдэхэдэ хашардаг болошоо. Үхибүүдэй наадан-

хай болон хүүхэлдэйгээр өөхэдыгөө хамааруулагшадал, Ринчин Саяанатаяа хөөрэлдэжэ, нааданхайгаарнь наадалсажа, унтахынгаа урда тээ саг элыгээнэ.

«Һайн байра эдэнэртэ хэзээ үгэхэ юм даа? Ажалтай байхадаа, би хүн зон соо ябахадаа, үдэр хоногуудай үнгэрхыс мэдэгшэгүй һэм. Хүн гээшэ амидаралдаа нэгэ баяжажа жаргадаг, нэгэ үгыржэ доройтодог хуби заяатай. Намда хамаг бүхы юумэн хуу бии шэнги. Тээд юун намда дутанаб? Юун?.. Хөөрэлдэжэ, сайгаа хамта уужа байха хүгшэн бэшэ аал? Ешигмаа наһанайнгаа амаралтада үни гарраа ёһотой. Мүнөө тэрэ үнөөхи гэртээ ажаһууна ха гү? Ешигмаашь, Ринчимаашь бэшэг бэшэнэгүй. Тэдэнэр ханаандамни юундэ ородог болошобо гээшэб?.. Магад, тэдэнэр хубиингаа нүхэрыс олоод, жаргалтай һайн һуухадаа, намайшье, Саармышье мартаа бээ даа. Һаянай юундэ толгоймни үбдэдэг болошооб? Гэнтэ дуугаржа шадахаяа болишуужаб. Эртээнһээ басагандаа захяа үгэнүүдээ хэлэжэ байха байна, юуншье боложо магад. Үгы, юундэ үхэл тухай бодонобиб?.. Газаагуур ябажа, сэбэр агаараар амилаад ерэхэ байна», – гэжэ Ринчинэй сэдхэжэ, телевизорэй хаража һуухада, гэрийнь үүдэн нээгдээд, Саарма оробо.

– Ши ажалһаа эртэ юундэ ерэбэш? Халуун сайһаа бэшэ юумэн үгы... Саяанаяа саадһаань асараад, үдэшын хоол бэлдэхэб даа, – гэжэ Ринчин хэлэбэ.

– Аба, гурбан таһалгатай болбосон түхэлтэй байра үгэхэ болоо! – гээд, Саарма эсэгэс хүзүүдэн тэбэрижэ таалаба. – Паспорт болон данса саарһанууд хэрэгтэй болоо.

– Амаршалнаб! Ямар сэхэ баяр гээшэб!

– Аба, намтай нэгэ таһалгада байдагаа һанана гүт? Мүнөө Саяанатай нэгэ таһалгадамнай байдаг болохот, – гээд, Саарма данса саарһануудаа бэдэршэбэ.

Ринчин юушьеб бэдэржэ, олоод, басагандаа дүтэлбэ. Саармашье бэдэрһэн юумэнүүдээ оложо, сүүмхэдээ хэбэ.

– Басагамни, шамда дамжуулха юумэтэйб, – гэжэ Ринчин хэлэхэдээ, бүдтэ орёһон шэжэр алтан бөһэлиг гаргажа, басаганайнгаа хурганда зүүбэ. – Энэ бөһэлиг түрэ найрташни зүүжэ ядаагүйб. Эжыншни эжы – Хэшэгмаа хүндөөр үбшэлөөд хэбтэхэдээ, намайс больницада дуудажа ерүүлээд: «Басаганайм басаганда үгөөрэй», – гээ һэн. Тиихэдэ ши һаял энэ дэлхэйдэ мүндэлөөд байгааш. Юундэ басаганайм басаганда гээб гэхэдэ, яларһан-толорһон юумэндэ дуратай шинии түрэхэн эхэ бэлэглэхэн энэ бөһэлигыень тоогоогүй,

хургандаа зүүтээшьегүй. Хэрбээ хүтшэн эжыншни басагандаа бэлэглээ хаань, энэ бэһэлиг хаанаб даа хаясаанай хэбтэхэ гү, али хаягдаха байгаал ха. Энэ – юрын бэһэлиг бэшэ. Эхэнэрнүүдэй угыень дамжажа ерэнэн бэһэлиг гэшэ. Хүтшэн эжыншни үншэн басаган байгаа юм. Холын холо нютагтаа бодхуултажа, «Байгал далайн» бэри гэхэ гү, али Мягмарай намган боложо, Энхэ-Нугада ерэнэн байгаа. Хэшэгмаагай эхынь нэрэ мэдэнэгүйб. Баян айлай барлаг боложо, зобохо тулихые, үлэн хооһые үзэн тэрэ эхэнь наһа барахадаа, ори гансааран үлэхээс байһан басагандаа: «Үлэн хооһоор гү, али үбшэлжэ ядархадашни, хэншье шамда туһалхагүй. Тон ядалдаха сагай ерэхэдэ, энэ бэһэлигымни худалдаарай», – гэжэ хүтшэн эжыншни эжы басагандаа хэлэн байгаа. Шинии үбгэндэшье, хэндэшье энээн тухай хэлээгүйб, энэ бэһэлиг харуулаагүйб. Мүнөө эхэнэрэй уг дамжадаг энэ бэһэлиг шинии хурганда зүүбэб, хэлэнэн захяаснь дамжуулбаб. «Хожом хойно энэ бэһэлиг хоёрдохи үсмни болохо Саармын хадамда гарахадань, хургандань зүүгээд, хасарыень таалаарай», – гэжэ хүтшэн эжыш гэрээд үгэс намда хэлээһэн, – гээд, хасарыень таалахадаа, нүдөө уһатуулба...

Үнишье болонгүй, хүрыгэн басаган хоёрын гурбан таһалгатай, халуун, хүйтэн уһатай болбосон гэртэ зөөжэ, суг хамта хүдэлдэг хүнүүдээ, наһанайнгаа амаралтада гараад, Тобогоройнгоо һуһаалин хотондо байдаг абынгаа эгэшэ үбгэн хоёрые шэнэ байраа толлолгодо уриба.

Ехэ найр эхилжэ, хотоймо ехэ эдэе хоол табиһан столой саана һуһан айлшад амаа халахадаа, мұрысэһэн юумэдтэл, өөһэд өөһэдэньгөө арадай дуунуудые дуулаба. Түрэнэн эхэ нютаг, түрэлхи хэлэнһээ һайхан юумэн хорбоо энэ дэлхэй дээрэ хаана байхаб даа? Тэндэ һуугшад Тобогорһоо ерэнэн айлшадые буряад арадайнгаа дуу дуулахыень гуйба. Нама хүтшэн хаа-яхан урданайнгаа дуу дуулагша бэлэй. Аша басаганайнгаа энэ баярта олохон жэлэй саана наһа бараһан тэрэнэй байлсаагүйнь халагламаар. Юмжид, Магсар, Дулма Нуралхасвна болон бусад Ринчин тээшэ хаража, түрэнэн эхынгөө орондо дуулахыень гуйба.

– Басаган хүрыгэн хоёройнгоо гурбан таһалгатай байра абаһаарнь амаршалнаб! Ажалдаа һайн хүдэлһэнэйтнай түлөө таанадта ордон мэтэ байра үгөө гэшэл даа. Шэнэ байраа толлохоёо хамта хүдэлдэг нүхэдөө, түрэлхидөө урижа, өөһэдэньгөө баярые хубаалдажа байхадатнай, һайн һайхан байна. Дуулаха гэхэн дуумни уйтайшье, гунигтайшье дуун юм даа. Балшар бага наһандаа үншэржэ,

баян айлай барлаг ябаһан Саармын хүгшэн эжы үнгэрһэн олон жэлэй саана энэ дуус дуулаагша бэлэй.

Ардагхан мориноймни хатархыс
Адуундань табиһаяа яагаашь юм даа.
Айдархан наһанаймни жаргалыс
Абамни хараһаяа яагаашь юм даа.

Эмнигхэн мориноймни хатархыс
Эжэлдэнь табиһаяа яагаашь юм даа.
Энээхэн наһанаймни жаргалыс
Эжымни хараһаяа яагаашь юм даа.

Хазаартал мориноймни хатархыс
Хүдөөдэл табиһаяа яагаашь юм даа.
Хорёодхон наһанаймни жаргалыс
Хоюулан хараһаяа яагаашь юм даа.

Энэ дуунай аялга болон үгэнүүдые тэндэ һуугшад хайхашааж, альгаа ташаба. Саарма зүрхэ сэдхэлээ хүлгүүлжэ, балшар бага наһандаа үншэржэ, баян айлай барлаг боложо, зобохо, тулихыс үзэһэн хүгшэн эжыгээ һанаандаа оруулхадаа, хармаанайнгаа пулаадай шэгшэгээр нюдөө аршаад, эсэгынгээ хайхан хоолойтойс түрүүшынхис мэдэбэшье, “афиша дээрэ нэрэ, обогоо бэшүүлжэ, энэ наһанаймни жаргалай эхиис хараа, дуулаагүйл даа хүгшэн эжымни” гэжэ һанан халаглаба, угайнь бэһэлигээр мэдэхэ болоһон хүгшэн эжыгээ хайрлахадал гэбэ.

Шэнэ гэр толлолгын найрай сайлалган хахад һүни дүүрэбэ. Үглөөдэрынь Саарма сэдхэл хүлгүүлмэ хайхан дуунай үгэнүүдые эсэгэһээ һуража, блокнодтоо бэшэжэ абаба. Хүгшэн эжынгээ хэлэһэн захяас, урданай шэжэр алтан бэһэлигыс, дууладаг дуус дурасхал болгон һанажа, нангинаар хадагалжа ябаха гээ бэлэй...

Тэрэ гэхээр хэдэн хоног үнгэрбэ. Саарма ажалһаа оройшог гэртээ ерэхэ бүхэндөө, саадигта ябадаг басаганайнгаа унтаж хэбтэхэдэ, хасарынь дүмүүхэнээр таалаад, зээ басагатаа зохидоор хүмүүжүүлжэ байна даа гэжэ сэдхэн, эсэгэдээ баяр хүргэн, магтадаг байбашье, олон жэлдэ нютагаа ошоогүй хадаа һүүлэй үдэрнүүдтэ олон үггүй болошоод, дуугай һуухадань, эхэ нютаг болон хорбоо энэ дэлхэй дээрэ үхибүүн наһанһаа наадажа үндыһэн үетэн нүхэдөө үбгэрхэ наһандаа һанажа, уйдхар гунигта абтана гэжэ

Саарма тухайлдаг болобо. Тиихэдээ тэрэ эсэгээ амаруулжа, баярлуулха тухай бодобо. Үбгэрhэн хүнэй жаргал намарай «шара набшын халуундал» адли богонихон байдаг бшуу.

Эсэгээ яагаад баярлуулха тухай хэдэн үдэр ухаагаа гүйлгэн Саарма нэгтэ иигэжэ дурадхан хэлэбэ:

– Аба, энэ зун бидэнэй амаралгада гарахада, танай нютагыс, Улаан -Үдэ, Байгал далайс харахаяа булта ошоё.

Ринчин басаганайнгаа энэ дурадхалһаа нюдэндөө ошо гал сасаруулан баярлашоод:

– Тиигэс, тиигэс. Би үшөө хүл дээрээ ябаа хадаа, таанадта тоонто нютагаа, Улаан -Үдэ хотоёо, алдарта Байгал далайгаа харуулхаб, үүри нүхэдтэсэньс уулзажа болохоб, – гэжэ хэлэбэ.

«Магад, минии аба Ринчимаатай, намайс хаяһан «хүхытэй» уулзажа болохоб гэжэ һанабал хаш. Минии түрэхэн эхэ тухай дурдаһанайшьс үлүү даа. Харин Ринчимаа абгайхан, багахан байхадамни, манайда нэгэ дахин айлшалһанһаа хойшо ерэхэсэньс, бэшэг бэшэхэсэньс болишоо. Ямар шалтгаһаа юм, бү мэдэс. Магад, эсэгымни харюугүй дуран уруу дэмыдэ жүдхэжэ ябаһанаа ойлгоод, хадам харида гараа юм гү даа?» – гэжэ Саарма сэдхээд, үбгэржэ байһан эсэгээс хайрлашана.

Ринчин наһатай боложо ябахадаа, Саармаяа түрэхэн эхэтэйн нюур нюураарнь уулзуулжа, эблэрүүлхэ, өөрөөшьс бүхы наһандаа сэдхэлэйнгээ оёрто хадагалжа ябаһан түрүүшынгээ дуранай хайхан үгэ хэлэхэсэ һанадаг болонхой. Ешигмаас наһатай болоод, ори гансааран байна гү, али нүхэртэй болонхой гү гэжэ һанаагаа зободогшьс, атаархадагшьс. Хэрбээ тэрэнэй гансааран наань, хоюулан сайгаа уужа һуудаг наа гэнэн бодолдо абтадаг.

Харин мүнөө тэрэ басаганайнгаа хэлэхэн энэ дурадхалһаа мэнэ-мэнэ холын харгыда ябахаяа түхсэрэгшэдэл, хүлөө хүнгэдэшөөд, хүрыгэн басаган хоёртоо бэлдэхэн үдэшын хоолоо халааха гэжэ эдсэгээ шанадаг таһалгадаа оробо. Саарма эсэгынгээ үхибүүн мэтээр баярлахыс хаража, үбгэнтэсэ хамта толгойгоо дохилсон, уриханаар энесэхилдээд, унгажа хэбтэхэн басагаяа үүдэнэйн забһараар шагаажа хараад, хубсаһаяа хэлгэхэсэ өөһэдынгөө таһалгада оробо.

НАЙМАДАХИ БҮЛЭГ

1

Удын наранай элшэ толон доро гансашье үүлэгүй Хүхэ Мүнхэ Тэнгэри Байгал далай хоёр үнгэ зүхэсэ буляалдажа, Энхэ-Нугын баруун тээхи сэхэ уһан дээрэ наадан жаргана. Далайн жэжэхэн долгинууд налуу эрьсын элһэн талмайн захаһаа метр хахад болохогүй зайда хүрөөд, нойтон элһэн дээгүүрээ холжорһоор, һаба руугаа ороод, хатажа забдаһан газараа һөөргэдэн эльбэнэ. Далайһаа һэрюухэнээр халта һэбшээлнэ. Энхэ-Нугын айлнуудай үсөөхэн ямаад болон тугалнууд далайн эрьсын зурагар элһэн талмайн зүүгээрхи ногоондо бэлшэнэ.

Урдандаа эндэ олон үрхэтэ айлнуудтай сэхэ тосхон байһанаа һүүлэй жэлнүүдтэ үсөөрэ-үсөөрһөөр, арбаад хүрэхэгүй байшан гэрнүүд үлэшэнхэй. Эндэхээ зөөжэ ошоһон айлнуудай эзэгүй үлэһэн гэрнүүд налшылдажа, сонхонуудайнь рама, үүдэнэй тогого болон хулууданууд ханжалдашанхай. Тэдэнэй хото хорёонуудайнь гасуу болон бахананууд үмхиржэ, хургаагтаяа суг унажа, газарта хэбтэнэ.

Совет засагай байхада, загаһа үсхэбэрилдэг, губшан олзоборилдог колхозой энэ тосхондо ерээдүйн халаан болохо залуушуулай шэнэ гэр барижа табиха газар олдодоггүй һэн. Харин мүнөө хэнэйшье эзэгүйгөөр хаягдаһан гэрнүүдые заһабарилаад, досоонь миинтээр байдаг болоходонь, хамаагүй болошонхой. Мүнөө энэ тосхон дүрбэ-табан айлнуудһаа бүридэһэн хотон болошоо юм.

Дайнай хүшэр хүндэ, үлэн хооһон тэрэ сагта бээс хүсэжэ ябаһан үхибүүд, эхэнэрнүүд болон үбгэд, хүгшэд эндэ унаһан малгайгаа абангүйгөөр ажаллаа, ажаһуугаа юм. Мүнөөшье тэрэ үсын хүнүүд үлэн хооһон үхэлһөө Байгал далай загаһаараа, хажуудахи хүбшэ тайга жэмэс, нархяаг болон һамараараа абараа гэлсэдэг. Тиихэдэ үхибүүн ябаһан тэдэнэр мүнөө хүгшэршөөд, эхэ һайхан байгаа-лия, хорбоо дэлхэй дээрэ тунгалаг сэбэр уһатай, загаһаар баян Байгал далайгаа орхижо хайшаа ошохоб даа.

Тарган, туршагар туранхай, нэгэ наһанай хоёр хүгшэд Энхэ-Нугын баруун тээхи Байгалай зүүн эрье дээрэ ургадаг зэргэлээ гурбан наһанай хажууда амһарынь доошонь харуулжа хэбтүүлһэн модон онгосо дээрэ хөөрэлдэжэ һууна. Бүдүүн шэнэһэн бахананууд дээгүүр хабтагайнуудые зэргэлүүлэн дэбдижэ бариһан, эрьсхээ та-

биад метр далайн уһа руу ороһон пирс тэдэ хүгшэдэй саана харагдана. Тэдэ хүгшэдэй дээрэнь һуугша онгосо мүнөө хэрэгсээгдэхэсэ болёод, гэнжэшьегүй, үрөөһэн хабһашьегүй юумэн хэбтэнэ... Хоёр хүгшэд наранда халаһан целлофан туламуудтай элһэ яншадаг болоһонһон үбдэгүүд дээрээ табяад жэгнэнэ. Тиихэдээ халуун элһээр ямар үбшэнүүдые эмшэлдэг тухай хөөрэлдэжэ, бага балшар наһанайнгаа ушаралта ябадалнуудые дурсажа, хүхюутэйгээр энсэлдэнэ.

Тэдэ хоёр хүгшэдэй шэг шарай хоёр ондоо. Тарган хүгшэн үе наһаараа нюураа, урал амаяа, нидхэ болон хасараа шэрэ будагаар гоёожо шэрдэдэггүй байһан тула, улаахан хасартай. Гэбэшье, толгойнь харахан үһэнэй схэнхи хуби сайранхай. Нүгөөдэ хүгшэн үе наһаараа эдсэ хоолоо схэ болгонгүй нэгэ хэмээр эдижэ, хотоёо агшаажархёод, үнөөхил хэрмэн маряатай зандаа. Тэрэ хүгшэниие холоһоо харахада, гулдагар хайхан бэстэй, сэбэр хайхан шарайтай. Урдандаа тэрэ үлүүсэ схээр хасар, нидхэ болон уралаа будажа, наада харагшадта, мүн гудамжын хүнүүдтэ хайхашаагдадаг байгаа. Харин мүнөө хажуудань ерээд харабал, нюурын дутуу элдээд хатаажархиһан арһан мэтэ тоо томшогүй олон уршалаатай. Толгойнь үһэн хара хүрин үнгэтэй аад, ургажа байдаг үһэнэйн узуур үргэлжэдөө сайранхай. Тэдэ хоёр хүгшэд хажуудахи модонуудайнгаа һүүдэртэ хороод байһан тугал болон ямаадаа харууһалан адуулжа байһан тула, үе-үе тэдэнээ хараад абана.

Энэ тосхонойшье, мүн хото-городһоошье ерэһэн хүнүүд далайн тунгалаг хайхан уһанда ороод, налуу эрьсын талмайханай алтан шаргал элһэн дээрэ хара хүрин үнгэтэй болотороо наранда бээе шаруулжа хэбтэдэг юм. Харин мүнөө тэдэ хоёр хүгшэдһөө бэшэ хэншье үгы. Набша намаагаараа эндэхи агаар сэбэрлэдэг, далайн уһанда нэмэри болон урдадаг горходтой эндэхи хада уулануудай шэлбэһэтэ модонуудые хайра гамгүйгөөр отолжо, хари гүрэнүүдтэ худалдажа эхилһэнһээ хойшо далайн уһан багашаг боложо, эрьс дээрэнь хэбтэдэг элһэн талмайнууд схэдэжэ байнхай.

Үнгэрһэн хэдэн жэлэй саана хотоһоо ерэдэг автобус тосхоной зүүн тээхэнэ тогтоод, зүүгээрнь удаадахи тосхондо ошодог байһанһаа, мүнөө табан үрхэтэ айлтай хотондо орохоёо болижо, хүнхэрэй зүүн тээхи дабаан дээгүүр үнгэрдэг болошоо: эндэ ородог харгынь үбһэ ногоондо дарагдажа харагданашьегүй...

Гэнтэ гурбан нарһадай һүүдэртэ зогсоһон ямаад юунһээшьеб үргэжэ, халуун наранай элшэһээ хороһон газарһаа гараба. Даахидаа дарагдаһан шара нохой хүнхэрэй хойто тэбдэг тээшэ хараад

хууһан хоёр хүгшэдэй хажууда ерэжэ, амар мэндэсэ айлдхаһандал, аалиханаар гиинажа, амгалан тайбанаар ерэнэнэ мэдүүлжэ, һүүлээ шарбаба. Тиигээд тэрэ, урданайнгаа танилнуудыс танинагүй аалта гэнэндэл, уйдхартайгаар нюдөө анисагааба.

– Үү, энэ ши Моряк гэшэ аалши?! Үгы болоһон аад, хаанаһаа ерэбэш? – гээд, Мэдэгмаа тэрэнэй толгойс эльбэбэ. – Ешигмаа, танинагүй аалши? Танай нохойл! Хүгшэржэ, туража, зүдэрүү болошоо байнал!

Моряк нохойн Ешигмаагай үбдэг үнэрдэжэ, аалиханаар гиинахада, Мэдэгмаа сүүмхэ сооһоо пирожки гаргажа, тэрээндэ харбайба. Тээд Моряк тэрэ пирожкиенс үнэрдөөд, абабагүй.

– Үлэн хоһон гэжэ ханаһамни, эдихэсэ абанагүйл. Үбшлөөгүйш, али яагаабши? – гэжэ Мэдэгмаа үнихэнэй үгы болоһон нохойһоо һураба.

Моряк харюусахын орондо һулаханаар гиинаад, түрүүн Мэдэгмаагай, удаань Ешигмаагай үбдэг бээрээ шударжа, һүүлээрээ шарбан сохёод абана.

– Сыгы! Тонил! – гэжэ Ешигмаа тэрэниис үлдөөд, платиинь хормойс шудархадаа үлөөһэн үһэ нооһыенс альгаараа сохижо, эльбэжэ байжа, газарта унагаана.

Хүхэ ногоон дээрэ хүльбэржэ, хөөбэри үһэн хоёройнгоо шэрэлдэжэ барисалдаһан даахияа унагааха шадалгүй болоһон хүгшэн Моряк эзэнэйнгээ басаганда үлдүүлхэдээ, гомдоһон юумэндэл, саашаа ошожо ябатараа, хүзүүгээ нугалжа, ара гэдэргээ хараад, гүлгэн наһаяа үнгэргэһэн гэр тээшэ галгишаба.

– Эжышһи мэндэ ябахандаа, энэ нохойнгоо үгы болоходонь: «Басаган бидэ хоёрой али нэгэнэймнай үхэхыс зүгнөө байна», – гэжэ намда хэлээ бэлэй. Нохойнгоо гү, али миисгэйнгээ гэрһээ арилхада, урданай хүнүүд тиигэжэ ханадаг, хэлсэдэг байгаа, – гэбэ Мэдэгмаа.

– Би муу зүнтэй энэ нохойс үзэн яданаб! Ябаг саашаа, яахамнайб энэ золигоор! – гээд, Ешигмаа платиингаа хормойдо аһалдаһан нохойн үһэ нооһо шэмхэн абажа, газарта хаяна. – Мүнөө энэ золиг юундэ ерэбэб, баһа муу юумэ зүгнэбэ гү?

– Нохой болон миисгэй гэртээ бусахадаа, хайн мэдээсэл асардаг гэжэ хэлсэдэг.

– Би этигэнэгүйб. Мухар хүзэгтэн тиигэжэ ханадаг бээ даа.

– Эжышһи хүдөө табиһанай һүүлээр, хэдэн хоногой үнгэрөөд байхада, Моряк гэртээ бусажа, хэрэлсы дээрэ гараад, үүдэсэ нээгты, газашаа гарагты гэнэндэл хусаа, хабараараа хабардаа бэлэй.

Ешигмаа хани хүгшэнэйнгөө хэлэһэн үгыень тодожо абаад:

– Хара золиг арилаа хадаа, юундэ бусаа юм? – гэжэ дураа гутангыар хэлэбэ.

– Би Морягай хусахые дуулаад, гэртэтнай ерээ һэм. Хэрэлсы дээрэ һууһан Моряк амандаа зууһан юумэнүүдээ урдаа унагаагаад, үбһэ ногоогоор бөөлжөө бэлэй.

– Үлэн хоохон ябахадаа, үбһэ ногоо эдсэ бээ даа, – гэжэ Ешигмаа мэдээрхэбэ.

– Бишье тиигэжэ түрүүн ханаад, дахуулжа, гэртээ абаашажа эдсэлүүлээд, эзэн эхэнэрээ үгылжэ бэдэрхэгүйнь түлөө эжыншһни хүүртэ абаашажа: «Эндэ эзэн эхэнэршһни хэбтэнэ» – гэжэ хэлээгшэ һэм.

– Шүдхэр, үхэдэл сэх! Үгы болоо хадаа, үгы болохогүй, бага юугээ зүгнэжэ гэртээ ерээ юм? – гэжэ Ешигмаа сухалтайгаар һураба.

– Ханимни, тиигэжэ бү хэлэ. Тиихэдэ Морягай амандаа зуужа асарһан үбһэ ногооснь анхаржа хараагүйб. Эжышье эмшлэхсээ эмтэй-домтой ургамал бэдэржэ олоод асарһан байгаа гэжэ би хожомшог ойлгоо һэм.

– Би этигэнэгүйб, үнэншэнэгүйб. Ханимни, хүгшэрхэдөө, бурхан шажанда хүзэгтэй боложо, эрхи хургаараа эмирэн мухарюулдаг, хүзүүндэ зүүдэг, маани, мэгзэм бүбэрдэг болошоо хаяаш! – гэжэ Ешигмаа наада бариһаншуугаар хэлэбэ.

Үе наһаараа бурхан үгы гэжэ үхи хүүгэдтэ багшалһан Мэдэгмаа хара баһааа хойшо хамта үдэжэ нүхэсэһэн хани басагандаа хэды дураа гутаашье хаа:

– Энэ нохойтнай энэрхы найхан сэдхэлтэй эзэн эхэнэрээ үхэлтэ үбшэнһөө абарха гэжэ уулзахаяа, харахаяа ерээл... Гуламта гэрһээ найхан юумэн хорбоо юртэмсын хүрьһэтэ газар дээрэ үгы ха юм, – гэбэ.

Зүб даа. Ешигмаа хүгшэрхэдөө, хотынгоо хоёр дабхар модон гэртэ байдаг байраяа залуу халаанда үгөөд, Энхэ-Нугынгаа эзэгүй хооһоор орхигдоһоһон эжы, абынгаа гэртэ зөөжэ, гансааран ажаһуудаг болоо һэн. Морягайгаа гүлгэн байхада, тэрэ Байгалай долгиной эрьсын элһыс эльбэн дээгүүрнь гүйхэдэ, шагайсаа гүнзэгы уһа сасаруулан намнасалдажа хамта наададаг бэлэй. Харин тэрэ аймагай, һүүлдэнь хотын хургуулинуудта һурадаг болоходоо, хаа-яа амаралтаар гэртээ ерэхэдэ, томо болоһон нохойтоёо наадахаяа, суг хамта далайн эрьсэр сэнгэхэсэ, нэгэшье дахин хооллуулхаяа болишоо һэн.

Харин Моряк Хэшэгмаа хоёр гурбан нарһанай хажууда оншоод, онгосодо һуужа, далайда загаһашалхаяа нүхэдтэсэ гараһан Мягма-рыс үдэшөөд, тэдэнэй гүльмээс уһа руу табижа, бархагаа хаяад зог-соһон хара онгосын далайн долгиндо үлгүдүүлжэ байхыс үни удаан зогсожо харагша һэн. Үдэшэлэн Мягмарай гэртээ бусахада, тэдэ хоёр эзэс үдэшэгшэ газартаа угтагша бэлэй.

Мүнөөшье Моряк хурса харасатаяа зандаа. Һай һанажа, үни-хэнэй нэгэ айлда тогтон эрьсэлдэдэг байбашье, тэрэ урданайнгаа гэрэй хоолойһоо утаанай гарахыс холоһоо хараад, эзэдни бии болоо гэжэ һанаад, хүлнүүдэ һольболдуулһаар, балшар бага һананайн-гаа эзэдтэй һүүлшынхисэ уулзаха гэжэ ерэхэдээ, хүгшэрһэн Ешиг-маа Мэдэгмаа хоёрыс танижа, амар мэндэсэ мэдүүлһэндэл гиинан, һүүлээ шарбан байжа айлалдхаа. Ешигмаада үлдүүлхэдээ, тэрэ халта дураа гутаашье һаа, эзэнэйнгээ басагантай уулзаһандаа баярлажа, гэдэргээ хараһаар, гэр болон үхэр малыень үнэн сэхээр харууһалһан гуримаараа хорёогой һанжажа нээгдэшэһэн үүдээр ороо һэн...

– Ешигмаа, һанана гүш? Үнгэрһэн хэдэн жэлэй саана хотоһоо ябаһан Ринчимaa гэжэ нэрэтэй нэгэ эхэнэр төөрижэ ябаһаар, ма-найда ороо һэн.

– Һананаб...

– Би тэрээндэ сай уулгаад, шамда ерээ бэлэйбди. Тэрэ ямар хэрэгээр ерэхэнээ намда хэлээгүй. Тиихэдэнь шинии ажаллаһан га-зарһаа гэжэ тухайлаа һэм.

– Һананаб. Ринчинэй хэн юуниинь аад, тэдэнэртэ һанаагаа зо-боошо болоо юм, мэдэгшэгүйб, – гэбэ Ешигмаа.

– Тэрэ эхэнэр адлишуу нэрэтэй хадаа, дүү басаганиинь байгаа бэшэ гү? Үбшэлөөд һайн болооб, Марина гэжэ нэрэтэй басагатайб, тэрэмни больницада хүдэлнэ гээ бэлэй. Юрэдөө, тэрэ басагыс ши-нииньшэ бэшэ, харин ондоо хүнэй, оротоной гээл һэн ха.

– Ринчин оротон эхэнэртэй холбоорилдожо, басагатай бо-лоһон байхадаа магадгүй. Тэрэниень дүү басаганиинь тэжээгээ бэшэ гү?.. «Ринчин Саарма хоёр таниис Хойто зүгэй нэгэ нютагта үнихэнэй хүлсэнь, ошожо уулзыт. Тэдэнэр таниис һайнаар угтахал. Тэдэнэртэй тэндэ үлэхэдэгтай яанаб», – гэжэ дурадхаад, хаягыень үгөө һэн. Хара багаһаань хойшо басагата хажуудаа абажа ябаагүй аад, ямар нюураараа уулзахабиб? Хараһан бүхы юумэндэ һү-һай гэжэ ябадаггүйсмни мэдэнш. Тэдэнэр үшөө ямараар угтаха һэм?

– «Тэдэнэр шамайс һайнаар угтахал» гэнэ һэмнай. Хэрбээ тии-шээ оншоо һаашни, би харгын мүнгэ үгэхөөр бэлэн байгааб. Тсэд арсаа бэлэйш даа, – гэбэ Мэдэгмаа.

– Бү мэдээ сааш! Ньюуртаа нёлбуулаад, бусахадаашье болохо байгаа. Тэрэ эхэнэрэй намда үгэнэн Ринчинэй хаягыс хаяа хэм...

– Хүгшэрхэ наһандаа гансааран нуухадашни, уйдхартай байна ха юм. Сайгаа суг нуужа, хөөрэлдэжэ байха үбгэжөөлтэйшье болохо байгааш. Ши, Ешигмаа, искусствын хүгжэлтын, алдар солын түлөө өөрынгөө амин наһыс хайрлангүй, бурханай нэгэ дахин үгэдэг залуу наһаяа үнгэргөөш, – гэжэ Мэдэгмаа хани хүгшэнөө зэмэлээд, гансааран хүгшэржэ байхыень харахадаа: «Тиихэдэ басагыень дэмьшье эсэгэдэнь үгөө гээшэ нэн гүб? Хэрбээ детдомдо үгэнэн байгаа наамнай, үе-үе болоод лэ басагантаяа уулзажа, харалсажа байхэһэн, һүүлдэнь наһанайнгаа амаралтада гарахадаа, тэрэнээ гэртээ асарха байгаа аалам даа», – гэжэ өөрыгөө зэмэлэн гэмнэнэ.

Хүнхэрэй дорохи Энхэ-Нугын тосхоной хойнохи тэбтэгэй үгсүүрхэн өөдэ гарадаг харгы харлана. Байгалай эрьсдэ ургаһан хуһан тужын захада шара сэсэгэй үнгэтэй хүнгэн машина байһан, үгыншье ойлгогдоногүй.

Мэдэгмаа хүзүүндээ зүүһэн дурамаа нюдэндөө абаашажа, бэлшэжэ ябаһан малаа хараад:

– Тэбтэгэй дээрэхи хуһан тужын захада шара «Ниватай» хүнүүд үхэр мал хулуудаг хулгайшад бэшэ, Байгалай эрьсдэ амархаяа эрэгшэд ха, – гэбэ.

– Газаа дулаан болоходо, эндэ амарха зон олон болохонь бээ даа, – гэбэ Ешигмаа.

– Үхэр малайнгаа садаа хадань, тэдэнээ эртээнһээ гэртээ дүтлүүлхэ байгаа гээшэ гүб, – гэжэ тэдэниие хулгайшадшье байхадаа болохо гэнэн бодолдо абтаһан Мэдэгмаа ханаагаа зобонгёор хэлэбэ.

– Тиигэ, тиигэ. Мүнөөшни засагай хуулийн нулархада, хулгай болон дээрмэ хаа-хаанагүй дэлгэршоо ха юм даа, – гэбэ Ешигмаа.

– Тэдэнэр үхэр мал хулуухаяа ерэнэн хүнүүд бэшэ хэбэртэйл...

– Хулууха, үгыень яагаад мэдэбэш? Юундэ тиигэжэ ханабаш?

– Нэгэ багахан басагатай дүрбэн бүдүүн хүн, тэдэнэй нэгэн-эхэнэр. Хоёр эрэшүүл түүдэг носоохоёо хуурай модо бэдэрнэ. Амархаяа ерэнэн хүнүүд хэбэртэй...

– Тиибэ-яабашье машинынь номерыс бэшэжэ аба, ямар бодо-лоор эндэ ерэжэ тогтоо юм?

– Машинынь номер элээр харагданагүй. Хото ошоһон Агваан ерэхэдээ, үхэрнүүдээ туужа абаашана аабза, – гэжэ Мэдэгмаа ханаа амараар хэлэбэ.

Тэдэ хоёр хүгшэд наранда халахан целлофан туулмагтай элхэнүүдээ хэлгэжэ, үбдэгүүд дээрээ табяад, бодохогүйгөөр лаб хууба. Амархаяа эндэ ерэгшэдэй тэбсэгэй налуу эрьс руу буужа эхилхэдэ, нэгэ үхибүүн гүйдэлөөрөө тэдэнэй урдань ороод, гуталаараа элхэ махааар, далайн эрьс тээшэ харайба. Гэбэшье, гулдагар хайхан бэстэй, сэхэ сэбсэгэр хүлнүүдтэй эхэнэр тэрэ үхибүүндэ юушьсб хэлэжэ, далайн эрьсдэхи талмайхан дээрэ тогтоогоод, гуталнуудыень тайлажа, досоохи элхыень тоншоржо, газарта унагааба. Тэрэ эхэнэрэй үмдөөд ябахан сэнхир хүхэ үнгэтэй нимгэхэн плати далайн долгиис нажааханшуу, хэбшээ халхинһаа намилзаад абана. Тэдэнэр булга нэгэ газарта обооролдон тогтошобо. Тэдэнэй хэрмэн маряатай, наһатайшаг нэгэ эрэ хүн баруун гараараа иишэ-тиишээ харуулан заажа, тэдэнэртэ юушьсб хөөрэнэ.

– Ямар адли юм? – гэжэ тэдэниис дурамдажа хууһан Мэдэгмаа гэгтэ хэлэбэ.

– Хэндэ? Хэниис хэнтэй адлишаабаш? – гэжэ Ешигмаа Мэдэгмаас тодорхойлон хэлэхыень бураба.

– Яагааб даа, – гэбэ Мэдэгмаа дурамаа нюдэнһөө холодхоонгүйгөөр. – Яагааб даа, шиниимни залуудаа хадамда гараагүй нүхэр...

Ешигмаа Мэдэгмаагай хэлэһэн үгэнүүдһээ зайн галай элшээр сохюулһандал залд гээд, олон эрэшүүлэй толгой эрыюулһан минии хэнииснь таниха аад хэлэбэб гэхэн бодолдо абтажа, зүрхэ сэдхэлээ хүлгүүлшэбэ.

– Шляпатай, хэрмэн маряатай, үндэршэг хүн Ринчин гээшэл ха. Тэрэ баруун гараараа заажа байжа, бусадтаа юушьсб хөөрэнэ. Ааяма халуун зунай байхада, тэрэ хүн зүүн гартаа хара булгайр бээлэйтэйл. Тэрэнэй хажуудань зогсоһон гулдагар хайхан бэстэй эхэнэр шинии басаган Саарма хаяа. Тэрэнэй хажуудахи эрэ хүн басаганайшни нүхэр бэшэ аа гү... элхэн дээгүүр хүл нюсэгөөр гүйдэг хүүхэн тэдэнэй басаган... шинии зээ гээшэл ха. Харин Ринчинһээ набтаршаг, маряатай эрэ хүн машинынь жолооһон хаяа? Уулзаа, харалсаагүй аад, хэд бэ гэжэ хэлэхын аргагүй. Зүгөөр, үрөөһэн гартаа хара булгайр бээлэйтэйн сохон лэ Ринчин. Ямар сэх айлшад мориһон ербэ гээшэб?! Шамтаяа уулзахаяа ерээ хаяа. Маа, хара, – гээд, Мэдэгмаа дурамаа Ешигмаада үгэбэ.

Басагаяа нарайдань хараһан Ешигмаа мүнөө өөрөө эхэ болоһон Саармаяа холоһоошьс наа, дурамаар хараха аза талаанда тудахадаа, Совет гүрэнэй олохон тайзан дээгүүр хатарһан «Байга-

лай сэсэгэйн» толон гэрэл дахинаа досоонь бадархан шэнги боложо, шэг шарайгаа баяраар билгатуулба. Ешигмаа Ринчиние бэшэ, харин басагаяа хараха хүсэлдэ абтажа, схэл удаан дурамдаба. Тээд тэрэ басаган түрэхэн эхэмни намайе дүтэһөө дурамдажа байна гэжэ хаанаһаа мэдэхэб даа? Тэрэ басаган хани хоёр хүгшэд тээшэ хараад абана. Ринчинэй зээ басаган шархи гуталаа хүлдөө углаад, элхэн талмайханай захадахи зүлгэ ногоон дээрэ зогсожо байгараа, хажуудань ургажэ байһан хүхэхэн дэльбэтэй сэсэгүүдтэ гүйжэ ошоод, үбдэгүүдээ тохиилгожо һууһан шэгтээ, нэгыень таһалжа үнэрдэбэ.

– Саяана, тэдэ сэсэгүүдые бү таһала! Юундэ нэгыень таһалбанш?
– гэжэ Ринчин мэгдүүгээр хорижо, зүүн гарһаань татажа, хүл дээрэн бодхообо. – Эдэ сэсэгүүд Байгалай эрьсые, эндэхи байгаалие шэмэглэн гоёонол. Хүнэй наһан богони гэлсэгшэ. Харин сэсэгүүдэй наһан бүришые хаа богони, оройдоол нэгэ һара соо дэльбэнүүдээ задална. Тиимэхээ тэдэ сэсэгүүд ургаг даа. Мүнөө бидэ Байгал далайда ошожо, мэндэшэлэе. Хүн бүхэн хашарһан мүнгэнүүдээ бэлдэгты.

– Үбгэн аба, намда хашарһанууд үгыл, – гээд, Саяана дээшээ үлэжэ, Ринчиние хараһана.

Ринчин баяртайгаар энэбхилжэ, урид бэлдэжэ, хармаан соогоо хээд ябаһан зэд мүнгэнүүдые гаргажа, альган дээрэн табяад:

– Эдэниие бажуу, бү унагаа. Байгалай уһан дээгүүр халюухайдан шэдэхэш, – гээбэ.

Саяана шэнгэн харахан нидхэнүүдээ үргэжэ, нюдөө схэ болгоод:

– Нэгэ зэд хүрэхэгүй, харин гурбые шэдэхэ аалби? – гэжэ Саяана һураба.

– Тиигэхэш. Таанадшые гурба-гурбые шэдээрэйгты. Харуу хүн гансааран ябаха гэхэндэл нэгэ зэд Байгал далайдаа үргэдэг. Нүхэртэй, үхибүүдтэй болохо гэхэн хүн алдарта Байгалаа амаршалжа, аза талаандань хүртэхын тула гурбан хашарһа үргэдэг юм. Хэн холо шэдэнэб, тэрэндэ талаан эрьсэхэ, – гээд, Ринчин Саяанаяа хүтлөөд, Байгал далай тээшэ алхалшаба.

Бусадын тэдэ хоёрой хойноһоо дахаба. Эдэ бүгэдые дурамдажа һууһан Ешигмаа хуулита ёһоор үбгэниинь болоогүй аад, зээ басагаяа хүтэлхэн тэрэниие атаархан хаража, үни үнгэршэхэн эдир залуу наһаяа, залинта аадарай тэнгэрийн дуун мэтээр суурхаһан алдар солоёо, һүүлдэнь үрөөһэн гартай эрэмдэг болоһон Ринчиние үнэнхэ зүрхэнһөө голоһоноо һанаандаа оруулна.

Тэдэнэр далайн эрьсэдэ ерэжэ, бэлдэһэн хашарһануудаа шэдэнэ. Тэдэнэй хүхюун энсэлдээн соностоно. Саяана холо шэдэжэ ядахадаа, хэдэхэн алхам гэдэргээ сухарижа, гүйдэлөөрөө элһэн дээгүүр эльбэн урдаһан далайн уһан соо ороодһынь шэдэнэ.

Тсэд бултанһаа наана шэдэһэндээ тэрэ урмаа хухараад:

– Намда талаан ерэхгүй байна даа, – гэжэ хамар дороо гүбэрөөд, аалиханаар ханаа алдаба.

– Зээхэймни, ши үшөө жаахан байнаш. Аза талаан шамда ерэхэ даа, заабол ерэхэ. Мүнөө жэл хаана хүрэтэр шэдээбши, хойто жэл тээ саанань, удаадахи жэлдэ бүришье саана шэдэхэш даа, – гэжэ Ринчин зээ басаганайнгаа ханааснь тэгшэлбэ.

– Тиигэбэл, би жэл бүхэндэ эндэ ерэжэ байхаб. Жэл бүхэндэ томожожо, хүсэ шадалтай болохоб, – гэжэ Саяана баяртайгаар хэлбэ.

– Саяана, бултанһаа дүтэ шэдээб гэжэ бү хана, бишье баһал дүтэ шэдээб. Хоюулан адлибди, – гэжэ бууралтажа эхилһэн үһэтэй Баир хэлбэ.

Саармын хажууда үбгэн басаган хоёрынь зэргэлжэ хуугаад, гуталнуудаа тайлана.

– Эндэ ажаһуудаг хүнүүд үдэр бүхэндэ энэ сэхэ далайн уһанда ороно ха. Би эндэ байгаа хаа, тэдээнһээ үлэхэгүй байгааб, – гэжэ Саяана халаглангыар хэлбэ.

Тсэд тэрэ басагахан Энхэ-Нуга нютагта ажаһуудаг хүгшэн эхэмни гурбан наһанай хажуудахи хуушан онгосо дээрэ хуугаад, сүлөөгүй дурамдажа байна гэжэ хаанаһаа мэдэхэб даа. Тэрэнэй эхэ Ешигмаа эхынгээ дурамдажа хууһынь баһал мэдэнэгүй. Гэбэшье, Ринчин анхандаа хара баараар хабтагай хабһануудынь жэлэһэн, харин мүнөө үмхиржэ, хандаржа байһан онгосо дээрэ амаржа хууһан хоёр эхэнэрэй нэгэн эдир залуу наһандаа дурлаһан Ешигмаамни байжа магад гэжэ ханахадаа, зүрхэ сэдхэлээ хүлгүүлжэ, Ешигмаас өөрөөшье хараха, Саарма Саяана хоёроо тэрэнтэй уулзуулжа, танилсуулаа хаа гэхэн бодолдо абтана. «Мүнөө минии уулзуулжа шадаагүй хаа, эдэнэр Ешигмаатай хэзээ уулзахаб даа? Байгал далайсэ хайхашааһан Саяана хүгшэн эжынгээ эндэ байдагыс мэдээ хаа, лаб лэ баярлаха. Харин тэрэнэй түрэхэн эхэ Саарма яахаб? Хэрбээ мэдээ хаа, эндэхээ түргэн ябая гэхэдээшье болохо», – гэжэ Ринчин сэдхээд, энээн тухай эдэнэй хэнтэйнь түрүүн хөөрэлдэбэл дээрэб гэхэн хүшэр хүндэ асуудал шийдхэхээс нидхээс буулгажа, магнайгаа уршалаатуулжа, ухаан бодолоо түргэ-түргөөр гүйлгэбэшье, энэ нюусаяа түрүүн Баиртай зүбшэн хэлсэхэ гэбэ.

Урданай хоёр нүхэдыс хөөрэлдэхыень зорюута сүлөөдэ орхижо, шархи гуталнуудаа болон хубсахануудаа тайлахан Саарма үбгэнтээс, басагантаяа далайн уһанда дүтэлжэ, хайр шулуунуудыс гэшхэжэ, хүлэйнгөө улын үбдэхэдэ, халта дохолһоор, уһанай хүйтэн, дулааниис мэдэхэсэ шагайсаа гүнзэгьдэ оробо. Саяана далайн номгон долгинһоо айжа, уһан соо ороно, гэдэргээ сухарин гарана; Саарма үбдэгсөө уһан соо ороод, тонгойжо байжа, толгойгоо норгодоно; тэрэнэй үбгэн аалиханаар саашаа алхалжа, хоолойсоо гүнзэгьдэ хүрөөд, тамаржа эхилбэ. Тэдээнһээ таһаржа үлэһэн Ринчин хүсэл болон нюусаяа Баир нүхэртөө шэбэнэн хэлэбэ.

– Хари, яалтай юм? Саарма үбгэн эсэгынгээ хатуу зан, хүгшэн эхынгээ омог зан абанхай гэжэ хэлэбэт. Басаганайтнай түрэхэн эхэтээ уулзахыень мэдэнгүйб. Би Ешигмаадаа танай үнэнхэ зүрхэнһөө дуратайс мэдэнэб, хэзээ нэгэтэ тэрэнтэй хамтаржа болохоб гэжэ һананат. Би танда заабаришан бэшэб. Зүрхэнтнай танда юун гэжэ тухирнаб, тэрээгээрнь болыта даа.. Үни хада ондоо һамга абажа, жаргаха жаргалаа эдлэхэ байгаат. Мүнөө үбгэржэ байнаб гэжэ өөрыгөө мэдэгты. Хоёр зүрхэнэй бэс бэсэ аб-адляар дурлаагүй хаа, дурлаһан инагшһи бүхы һаһанайтнай харгын хани боложо шададаггүй, – гэбэ Баир.

– Баир, хүлисэ, би гансааран бэшэб.

Баир тэрэнэй үгынь тодожо абаад:

– Тон зүб. Түрэхэн басагатайт, хүргэнтэйт, зээ басагатайт. Тэдэнтнай аминдаа ондоо айл гээшэ. Үс һаһаараа хүйтэн унтарида унтаат. Үбгэрхэ һаһандатнай нюргаяа дулаасуулха, хамта һуужа сайгаа ууха, хөөрэлдэжэ һууха хүгшэн танда хэрэгтэй, – гэжэ хэлээд: «Өөрымни дүү Ринчимаа энээндэ дуратай аад, мүнөө болотор хадамда гаранагүй ха юм. Юун гэжэ ухаа заабарилжа байнаби», – гэжэ һанахадаа, гансата дуугай болошобо.

– Зүрхэн, зүрхэн гэхэхээ бэшэ, зүб заабари намда хэлэбэгүйш, эгээл мүнөө шамайе зүб заабари хэлэжэ туһалһай гэжэ һанааб.

– Би һайн заабаришан бэшэб гэжэ танда хэлэнэ бэшэ гүб. Ринчимаа болон дүүнэрни таниис түрэхэн аха мэтээр һанадагбди, туһалхашьбди, тээд энэ хэрэгтэнтнай туһа хүргэжэ шадахагүйбди... Харагтыл даа, хоёр эхэнэрэй хажууда тогтогшо сагаан «Нива» бидэн тээшэ срэжэ ябана, – гэбэ Баир.

Сагаан «Нива» Ринчин Баир хоёрой тээ хажуудань ерээд, бүдүүншэг бэстэй эрэ хүн машинаһаа буужа, зурагархан элһэн талмайн захидахи ногоон дээрэ һуугаад хөөрэлдэжэ байһан хоёрто дүтэлбэ.

Ринчин нидхээс буулгажа, нюдөө ониилгожо, харасаяа хурсад-хаад, баруун гараараа газар тулгалхаар, хүл дээрэ бодобо. Баир хүл дээрээ бодож, дүтэлжэ ябаһан хүниие гайхангяар харана. Тэрэ хүн тэдэнэй урдахана тогтожо, анхаралтайгаар шарайшалан хаража байгараа, хоёр гараа харбайжа, уяанһаа мултарһан зуудаг нохой мэтээр урагшаа даб гэбэ.

Ринчин тэрэ хүнтэй амар мэндэсэ айладхан, тэбэрилдэжэ таалалдаад:

– Хэды олон жэлнүүд, хэды олон үбэлнүүд үнгэрөө гээшэб! Наһамнай ошожо, нарбамнай сайража байна даа, – гэбэ.

– Тиигэнэбди дээ! Һанагдаа, хүлсэгдээгүй айлшан... айлшад ерэбэлта. Ши гэр бүлөөрөө гээшэ гүш, али нүхэртэсэ гү?

– Гэр бүлөөрөөб. Энэ Улаан-Үдэдэ байдаг нүхэртэймни танилса, – гэжэ Ринчин дурадхаба.

Баир тэрэнэй гар барижа, нэрэ, обогоо хэлэжэ, танилсаад, урданай нүхэдэй хөөрэлдөөндэ хаалта хэхэгүй гэжэ сэдхэхэд, хэрэгынэ зүбшэн хэлсэхэ, бүтээлсэхэ хүн бии болоо гэхэн тэмдэг үгэжэ, уһанда орохоёо яарашаба.

Үбгэрхэдөө марьяжаһан Агваан яаралгүйгөөр хөөрэлдэхэсэ һууха һуури оршон тойроноо хараашалаад, Ринчинэй тохонотһоо дүнгэн хүтэлжэ, холо бэшэхэнэ газарта хэбтэһэн монсогор модондо дүтэлэн ерэбэ.

– Ринчин, – гээд, Агваан тэндэһээ холошог байһан хуушан онгосо дээрэ һууһан хүгшэд тээшэ толгойгоороо зангаба. – Тэндэ минии хүгшэн Мэдэгмаа Ешигмаа хоёр һууна. Ешигмаа эндэхи эхэ, эсэгынгээ гэртэ байдаг болонхой. Мэдэгмаа дурамаараа хаража, шамайе түрүүн таяа, һүүлдэнь – Ешигмаа, бишье харамсаараа таянаб. Ешигмаа Саармаяа ехэл удаан дурамдаа даа...

– Тэдэ хоёр ха гэжэ би тухайлаа һэм, – гэбэ Ринчин. – Басагандаа энээн тухай хэлээгүйб. Саарма түрэхэн эхэмни эндэ байна гэжэ мэдэнэгүй...

– Хари... Нээрээшье... Бишье... бидэшье Саармые үни заяанай хараагүйбди... Таанад юу хэжэ эндэ байна гээшэбта? Таанад манай хүндэтэ айлшад гээшэлта. Бултыстнай гэртээ уринаб! Шородо хадхажа шараха омулишье байха. Үгы, шимни загаһаша бэшэ, талын хүбүүн бэлэйш, хоноболтнай хони, яарабалтнай ямаа шарууһалхабди! – гэжэ Агваан баяртайгаар хэлэбэ.

– Тиимэб, талын хүбүүнби. «Загаһан мяхан бэшэ» гэжэ талын зон хэлсэдэг юм даа. Шинии бидэниие хүндэлхэ гэхэн хүсэл һайхан

байна! Би басаган эхэ хоёрыс... мүн өөрөөшье тэрээнтэй уулзаха гээ
һэм. Тээд минии ханаашалхан энэ хүсэл бүтэхэгүйшэг гээшэл ха.

– Юундэ?

– Ши, Агваан, Ешигмаагай абари зан мэдэнэ ха юмши. Минии
басаган эхынгээ омог абари зангыень абанхай. Үгэдэмни орожо,
гуйлтгымни бэслүүлхэ, үгыень бү мэдэс. Түрэхэн эхэмни хүгшэрөөд,
минии... маанадай туһабариин болонхой гэжэ ойлгохо, хайрлаха юм
гү? Энэ асуудалаар эхэ басаган хоёрыс уулзуулаа хаа гээд, зүрхэ ал-
дашпоод байнаб. Ши намда туһалын даа? – гэжэ Ринчин гуйба.

– Нээрээшье, бэлэн хэрэг бэшэ юм байна, – гэжэ Агваан хамар
дороо гүбэрөөд, дуугай боломсоороо, орёо хүшэр энэ асуудал яажа
бэслүүлхэ тухай уураг толгой соогоо ухаан бодолоо хөөрсэгэ-
нүүлнэ.

Ешигмаа дурамаа нюдэнһөө абангүй, Саарма басагаяа, Саяана
зээхэй болон Агваантай хөөрэлдэжэ хууһан Ринчиниис ээлжэлүүлэн
харана. «Залуудаа хэһэн нүгэлтэ алдуунуудни дан олон байна даа.
Хатар нааданда бүхы наһаяа хайрлангүйгөөр үгөөб. Мүнөө болоод
байхада, гэр бүлэ, үхи хүүгэдгүй би хэндэшье хэрэггүй болошоод,
ори гансааран үлөөб. Үү! Энэ зээхэймни гээшэл ха. Далайн долгиңдо
хүлнүүдэ сохюулжа, гарнуудаа тэнгэри өөдэ үргөөд, нойтон элһэн
дээгүүр эрьсэлдэнэ; ута гэзэгнь задаржа, дээшэ-доошоо хийдэхэл
гээд, нүсэгэн ара нюрган уруунь унана. Би энээнэй наһанда ябаха-
даа, тэрэл газартань эгээл иимээр хатарагша һэм. Та хоёр үни үнгэр-
шэһэн балшар бага, эдир залуу наһыемни хануулбат. Алтан шаргал
үбсүүтэй хоёр хараасгай жэл бүхэндэ нийдэн ерэжэ, зуһалангаймни
гэрэй үһээдэ уургайгаа түхээржэ, дальбараануудаа тэнжээгээд, ду-
лаан ороноо ябашахадань, досоомни уйтай болошодог. Мүнөө тэ-
дэнэр нийдэн ерэхэсэшье үни болишонхой. Тэдээн шэнги таанад ню-
дэндэмни харагдаад, намтай уулзажа харалсангүй ябашахатнай даа.
Зүрхэмни яатараа сохилно гээшэб? Дурамдахадамни, шэг шарай-
нуудтнай хайнаар харагданагүй. Таанадтаяа уулзадаг, харалсадаг
хайб. Тэдэнэр намтай уулзахаяа бэшэ, харин Байгал далайс харахаяа
ерээ гээшэл ха. Намтай уулзаха гээ хаа, түрүүн намтай золгохо бай-
гаа. Агваан, тэдэниис намдашье бэшэ хаа, гэртээ урижа асарын даа,
нюурнуудыень халта хараһуулби», – гэжэ Ешигмаа сэдхэхэдээ, ха-
сар дээгүүрээ мухариһан нулимсаяа Мэдэгмааһаа нюужа, альгаараа
аршаад, уһатаһан нюдөө дурамаараа бүглэнэ.

Тээд нулимсаар дүүрэхэн тэрэнэй нюдэн бүрүүлгэжэ, тэдэниис
онигожо харанагүй. Мэдэгмаа тэрэнэй уйдхартай нулимсаяа ба-

рижа шадахаяа болиһыс үни хада тухайлаад, зүрхэ сэдхэлээ шэмшэрүүлжэ, тэрэниис аргадаха, баярлуулха үгэ олоногүй. Гэбэшье, тэрэ зүрхэ сэдхэлдээ тэдэнэй уулзажа эблэрхэ тухай шэбшэнэ, маани, мэгзэмээшье бүтүүхэн уншана.

2

Ринчин басагаяа дуудаба. Саарма үбгэн басаган хоёртоо юушьёб хэлээд, шархи гуталнуудаа ооһорһонь барижа һанжуулаад, элһэн талмайн захада гаража, тэдэнээ үмдөөд, эсэгэ тээшээ шамдуухан алхалшаба.

Ринчин Агваан хоёр эбдүүсэн байжа: «Ши эхилэ, ши хэлэ», – гэлдэшэбэ. Саарма тэдэнэртэ улам дүтэлбэ.

– Ринчин, ши эсэгэ хүн хадаа, түрүүн хэлэхэ болобош, – гэжэ Агваан шэбэнээд, дуугай болошобо.

Урданай унаган хоёр нүхэдэй уулзаһан тухай Баирһаа дуулаһан Саарма абынгаа нүхэртэй танилсахаяа баяртай юумэ алхалжа: «Энэ нүхэрынь минии эсэгын эндэ срёһыс хаанаһаа дуулаба гээшэб? Эсэгэмини нюусаар дуулгаһан, үгы гэбэл, энэ багта ажаһуудаг байжа болоо. Минии эхэ Байгалай зүүн эрьс дээрэ түрэхэн, эндэ үндыжэ томо болоһон гэжэ дуулаа һэм. Юрэдөө, эсэгымни энэ нүхэр бидэниис урижа, гэртээ абаашахаяа ерээ юм байна», – гэжэ сэдхэхээр, тэдэ хоёртоо срёбэ.

Хоёр эрэшүүл һууһан модон дээрэхээ бодобо. Саармын нялха нарайда хараһан Агваан тэрэниис нюураараа эхэтэйн адлишаажа, нюдөөрөө энсэбхилэн угтаба.

Саарма гараа Агваанда үгэжэ танилсаад:

– Хүлисэгты, далайн уһанда орожо байһан басагаяа тамаржа һургахаяа Виктор нүхэрни, Баир абга хоёр тэндээ үлөө. Тан тухай ехэшье юумэ мэдээгүй һаа, Мэдэгмаа нүхэрэйтнай баруун гү, али зүүн... – гэжэ ондоо хүн байжа болохо гэхэн бодолдо абтажа, дутуу хэлээд, дуугай болошобо.

– Тон зүб хэлэнш, – гэжэ Агваан тэрэнэй үгыснь баталан эбдүүсэжэ, тодорхойлон нэмэбэ. – Ши зүүн хүхыснь, Алдар баруун хүхыснь хүхэдэг байгаат.

– Би нялха нарай байгаа. Тиимэхээ мэдэнэгүйб. Алдар намһаа нэгэ хэдэн һараар аха гү, али дүү байгаа гү?

Агваан Саармын хөөрэлдэхэ дуратайснь мэдэхэдээ урмашан:

– Шамһаа аха юм. Алдар хүбүүн басаган хоёртой болонхой, мүнөө Тюменьдэ байдаг. Мэдэгмаа хүхэнэйнгөө хүнэй таанадта

дутахадань, үнээнэйнгээ хү угжаар уулгадаг хэн. Нэрихэдээ, хоюулан хү эрижэ бархиралдадаг, гэдэһээ садахадаа, баярыс хүргэжэ энээлдэдэг хэнта, – гэжэ Агваан хэлэбэ.

Саарма түрэнэн эсэгэһээ бэшэ, харин Агваанһаа энээн тухай дуулахадаа, нялха нарай наһаяа нюдэнэйнгөө үзүүртэ харахадал гээд, хүхюухэнээр энсэбхилэн, дуугай шагнаба. Эсэгэнь энээн тухай басагандаа нэгэтэшье хэлээгүй юм, юуб гэхэдэ, тэрэ басаганайнгаа хажууда байгаагүй ха юм даа. Харин Агваан ходошье бэшэ хаа, ажалайнгаа забһарта һамганайнгаа тэдэниис зэргэ баряад, нэгэ-нэгэ хүхэсэ хүхүүлдэгыень харадаг байһанаа хэлэбэ бшуу.

Өөрынгөөшье эхын бэшэ хаа, ондоо эхэнэрэй хүхыень өөрынь үхибүүнтэй үрдилжэ хүхэдэг байһанаа шагнаһан Саармада нялха нарай наһаниинь һайханаар һанагдажа байтараа, түрэнэн эхынгээ хүхэсэ хүхүүлхэсэ болижо, ажалдаа гараһыень тухайлаад, баяраар билтарһан шарайгаа гэгтэ барылгаад:

– Намда хүхөө хүхүүлһэн танай нүхэрыс хэн гэхэ болонобиб? Тэлсэ эжы гэхэ гүб? – гэжэ һураба.

– Тиимэ даа, тиимэ! Олон жэл шамайе хараагүйб. Ямар томо болошоо гээшэбши, өөрөөшье эхэ болошонхой байнаш.

– Тэлсэ эжы мэндэ һайн гээшэ гү?

– Мэндэ, мэндэ... Тюмендэ байдаг хүбүүндээ айлшлалһанаа һая-шаг ерээд байна. Намар болотор байгыт гэжэ Алдарайнгаа хэлэхэдэнь, намаяа һанаад ерээ юм. Хүхэ шэрээр шэрдэнхэй ставиньтай гэртэ байнабди. Таанадыс эндэ ерээ гэжэ дуулаад, гэртээ оруулхаяа машинаар ерээб, – гэжэ Агваан схэл баяртайгаар хэлэбэ.

Саарма эсэгэһээ зүбшөөл эрижэ, урдаһаань харашаба. Тиигээд-шье тэрэ нялха нарайгаар хүхыень хүхэнэн тэлсэ эхэтэсэ уулзажа, баярыс хүргэхэ гэнэн хүсэлдэ абташаба.

Һанаһан, хүсэнэн хэрэгэйнгээ бүтэхэ тээшээ боложо байхадань баярлаһан Ринчин хүхюүгээр мийһэрээд:

– Саарма, тээ тэрэ далайн эрьсэдхи гурбан наһанай хажууда хэбтэнэн онгосо дээрэ һууһан эхэнэрнүүдыс харана гүш? Тэдэнэй нэгэн тэлсэ, нүгөөдэнь түрэнэн эхэнүүдһни хөөрэлдэжэ һууна, – гэжэ ама алдажархиба.

– Түрэнэн эхэ тухаймни бү дурдагты, бү хэлэгты! – гэбэ Саарма.

– Саарма, яанаһ? Эндэ ерээ хадаа, түрэнэн эхэтэсэ уулзаха бай-гааш...

– Үгы! Намда түрэнэн эхэ үгы! Би хэлэндэ ороходоо, «эжы» бэшэ, харин «эсэгэ» гэжэ хэлэнэн байнаб. Ши минии түрэнэн эхэ,

эсэгэ болонош! Нялха нарайһаамни хойшо хүн болгоош, хургуули
худар хүүлээш! Багадаа «эхэгүй басаган» гэжэ наада барюулагша
һэм! Би түрэнэн эхэсэ, хара багадамни хаяһан «хүхыс» харахашьс
дураггүйб! Тэрэнэй эндэ байдагыс мэдээ наа, сэрэхгүй байгааб. Ши-
шьс, бишьс тэрэниис дэмыдэ хүлсэгээбди. Хүрөө болоо! – гээд,
Саарма далайн эрьсын элһэн дээрэ гаража, һаба руугаа гэдэргээ
урдаһан уһыс намнажа, хойноһоонь дахан гүйжэ ябаһан басаган
тээшээ түргэхэнөөр алхалшаба.

– Ихэдэнь яахабши тээд? Эхынгээ омог хатуу абари зан абаһан
басаган даа. Эхэтэйнь яажа уулзуулха тухай ухаагаа гүйлгэжэ бай-
гаа һэм, – гээд, Ринчин далайн эрьсэдэхи онгосо дээрэ һууһан эхэнэр-
нүүдыс харахадаа, хоёр гараа һанжуулжа, ута хүзүүнэйнгээ үгы бо-
лотор ээм мүнүүдээ үргөөд абаба.

– Хүлисэ, нүхэр, үнэхөөрөөл эхынгээ абари зан абанхай баса-
ган... эхэнэр юм байна. Ихэдээ бидэ хоёрой һанашалһан хэрэг
бүтэхэсэ, бэслүүлэгдэхэсэ болинтобол хаш, – гэбэ Агваан.

Тэдэ хоёр саашадаа юу хэхэ, яаха тухайгаа ухаагаа гүйлгэжэ,
аниргүй зогсобо. Энэ үсэдэ далайн уһанда хүлөө хэжэ һэрюусүүлээд,
элһэн талмайн заханда сэрэжэ, олон нүхэтэй хэрхигэр шаахай гуталаа
үмдэһэн Баир тэдэ хоёрто срээд:

– Зай, хэрэгтнай хэр гээшэб? – гэжэ һонирхобо.

– Муу, муу... Бидэнһээ бүшьс һура, – гэжэ тэдэ хоёр харюу-
саба.

– Хари, хари. Саармын шэг шарайгаар тухайлаа һэм, – гэжэ
Баирай хэлэхэдэ, тэдэ хоёр хэлэгшыень дэмжэжэ, халуунда гэдэ-
гэнээрхэһэн моридтол толгойгоо халта дохёод абана. Тэдэнэй уһа
балгаһан шэнги абяагүй байхада: – Яаха болонобибди? – гэжэ һу-
раба.

– Эхэ басаган хоёрыс яажа эблэрүүлтэй юм даа, – гээд, Ринчин
аалиханаар һанаа алдаба.

– Магад, Ешигмаа Мэдэгмаа хоёрыс машинаараа эндэ асар-
хамни гү? – гэжэ Агваан дурадхаба.

– Боли, боли! Дари дээрэ дабһа бү адхая. Нэгэ арга һаная, –
гэжэ Баир мэгдүүгээр хэлээд, тэдэниис ээлжэлүүлэн хараһана.

– Нэгэ арга һанаял даа, – гэжэ Агваан дурадхаад, тэдэ хоёрыс
ээлжэлүүлэн хаража, тэдэ хоёрой ухаагаа гүйлгэн, абяагүй зогсохо-
донь, дорьбогүйгөөр үргэлжэлүүлнэ. – Ешигмаа түрэнэн ори ганса
басагаяа харахаяа һанана. Тэрэ тэндэһээ дурамаар тон һайнаар,
шэг шарайень харанагүй. Хүрьгэн басаган хоёройнгоо Яхадай теат-
рай сэх тайзан дээрэ хатардагыс мэдэнэ.

Хоёр танилнуудай баяртай энэ уулзалга дүүрэжэ, Агваан тэдэнэй гарнуудыс адхан баряад:

– Би хамгантаяа нэгэ арга гэхэ юм гү, али мэхэ ханажа үзэхүүб. Таанад энэ бээсэрэ ябашахаяа байнагүй бээт? – гэжэ хураба.

– Тэрэ тэбтэг дээрэ хонохобди. Ябатарнай, бүхэли хүни урданай байна, – гэжэ Баир харюусаба.

– Дахин уулзахабди, мүнөөдөө – баяртай, – гээд, Агваан машинаа хүршэгэнүүлжэ, онгосо дээрэ хууһан эхэнэрнүүд тээшэ гүйлгэбэ.

Баруун урда ошоһон наран аалиханаар Байгалай баруун хойнохи хадануудай саагуур далда ородог зүг тээшээ тэгүүлнэ. Улаан-Үдэһээ эндэ амархаяа срэгшэд Байгалай уһанда орожо, эрьсдэхи алтан шаргал элһэн дээрэнь хэбтэжэ, халуун наранда нюрга болон сээжэсэ шаруулаад, үдэшын хоол шанахаяа, майханаа татахаяа Энхэ-Нутын хойто таладань байдаг тэбтэг өөдэ һубарилдаһаар гарба. Тэндэ бэлшэжэ, дэлэнгүүдээ һүөөр дүүргэһэн үнсэд хойто хүлнүүдээ алсайлгажархёод, тэбсэгһээ доошоо аалихан бууна.

Агваан тэдэ хоёрто срэжэ, халта хөөрэлдөөд, дүтэхэнэ байһан гэртээ ошожо, энэ-тэрэ ажалаа хээд, тэдэнэй ханамжа дурадхал дуулахаяа, гэр гэртэнь асархаяа далайн эрьсдэ ургадаг гурбан нарахадтаа машинаараа бусаба. Мэдэгмаа машинада хуухаяа шамдаба. Юундэб гэхэдэ, үдэшын хаамай эхилхэ дүтэлшөөд байхада, үнсэдэй гэртээ бусажа ябахыс харахадаа, хахаржа омголтоһон хүхэнүүдтэнь түрхижэ зөөлөрүүлдэг сүсэги гү, али вазелиин бэлдээгүйгөө ханаад, тэрэ яарашаба. Үхэр мал баридаггүй Ешигмаа хайшаа яарахаб даа? Тэрэ тэндэ няалданаһан юумэндэл хуужал хууна. Түрэхэн басаганайнгаа эхэтэс уулзаха дурагүй байһыс Агваанай хэлэхэдэнь, тэрэ сэдхэлэй үбшэндэ дайрагдажа, элдэб бодолдо абташоод, абяашыс гарахаяа, хани эхэнэртэс хөөрэлдэхэсэшыс болишоо һэн.

– Агваан, Ешигмаас дуудал даа. Минии ябая гэхэдэ, үгысмни дууланагүй, – гээд, Мэдэгмаа үбгэндөө шэбэнэбэ. – Юундэб даа, ухаагаа хамаршанан шэнги болошоо.

Агваан тэрээндэ срэжэ, баруун тохоногһоонь дүнгөөд:

– Ешигмаа, орой боложо байна, ябая. Гансааран эндэ юундэ хуухабши даа, манайда ошоё, – гэхээр, хүл дээрэнь бодхообо.

Ешигмаа Агваанда һугадуулан хүтэлүүлээд, дүтэ-дүтэ алхалжа аргааханаар ябахадтаа:

– Саарма, шамда үшөө юун гээ һэм? – гэжэ хоолойгоо халта халгануулан хураба.

– «Түрэнхэн эхэшни тээ тэрэ далайн эрьсэдэ һууна, таанадаа хүлээнэ, ошожо уулзажа хөөрэлдыш даа», – гэхэдэмни: «Уулзаха, харалсахагүйб», – гэжэ хэлээл даа, – гээд, Агваан Ринчинэй баса-
гаяа аргадаһыс дурдаба.

Ешигмаа басаганайнгаа уулзаха, харалсахагүйб гэнэн үгэһөө залинта аадарай буудалда сохюулһан мэтээр сэдхэлэйнгээ хүб-
шэргэйс үбшэнтэйгөөр, уйдхар гомдолтойгоор дайруулжа, бүхы наһандаа хэнэн алдуу-эндүүгээ ойлгобошье, түрэнхэн ганса басаган зээ хоёроо хоёр нюдөөрөө халташье хараа һаа, тэдэнэрһээ хүлисэл гуйжа, Байгалай тунгалаг уһан мэтээр сэдхэлэйнгээ уйдхарыс арюудхаха хүсэлдэ абтана.

Тэрэнэй хүзүүндэ һур ооһороорнь шагтагалһан дурамбай «хо-
дик» часын хэлэн мэтээр сээждэнь һэнжэлзэнэ. Тэрэнэй ябагалха-
дань, һаалта хэнэ гэжэ Агваан һанаад:

– Дурамаа үгэ, һаалта хэнэ гү даа? – гэбэ.

– Һаалта хэнэгүй. Энэш намда үглөөгүүр болотор хэрэгтэй бо-
лохо.

– Үдэшэлэн боложо байна. Харанхыда юу хараха гээ хүмши?

Тэдэнэрэй намтай уулзахаая ерээгүй һаа, һүни хажуудань ошожо, түүдэгэй гэрэлдэ шэг шарайнуудынь хараха гэнэн бодолдо абтаһан Ешигмаа уралаа жэмыжэ, хасарайнгаа уршалаануудыс буу-
зын хумидаһан мэтээр суглуулаад:

– Огторгойн одо мүшэдыс харахаб, тоолохоб, – гэжэ сэсэрхэбэ.

Агваан тэдэ хоёрыс машинадаа һуулгаад, Энхэ-Нугаһаа зөөһөн айлуудай сонхо, үүдынь хабтагайгаар бүглэн хаданхай гэрэй ба-
рууханаар зурыһан харгыда оробо. Машина соо һуугша гурбан ду-
угай болошоод, өөр өөрынгөө бодолдо абтана. Мэдэгмаа хани эхэнэрэйнгээ һаяхана хүхюутэй, дуутай юумэ концерт-наада хару-
улжа, хото-городуудаар ябаһан, һонин юумэнүүдыс хараһан тухай-
гаа хөөрөжэ байгаа һэн. Ешигмаа хани хүгшэнтэсэ уулзахал бүхэн-
дөө гастрольдо ябаһанаа хэды дахин хөөрэдэг заншалтай, тээд тэрэ хара багаһаа нүхэсэһэн хани эхэнэртээ тэрээнһээ бэшэ юун тухай хөөрэхэб даа? Талын хүн шагнаа һаа, тэрэниис зүнтэглөө гэжэ һа-
нахадаанье магад. Мэдэгмаа эхэ басаган хоёрыс яажа уулзуулха тухай ухаагаа гүйлгэнэ.

Ешигмаагай басагантаяа уулзажа харалсаха гэнэн найдал Агваанай зүрхэ сэдхэлыс шэмшэрүүлээдхинэ. Тэрэ ара гэдэргээ эрьсэжэ хараад:

– Ешигмаа, гэртэшни дүтэлбэбди. Манайда ошожо, һони-һорь-

мойгоо хөөрэлдэн, сай ууя. Саармые тэлээ эхэ Мэдэгмаатай уулзуулхаяа урихадамнай, ши басагантаяа манайда уулзахаш. Мэдэгмаа бидэ хоёрой Саармые гэртээ асараад аргадаа хаа, түрэхэн ганса басаганшни шамтаяа уулзахаяа гэртэшни ошожо болохо аалам, бү мэдэс. Мэдэгмаа, юун гэжэ хананаш? – гэбэ.

– Ешигмаа, үбгэмни зүбшүү дурадхал хэлэнэ, манайда ошоё. Ши манайда эдэс хоол бэлдэжэ байхаш. Агваан бидэ хоёр тэдэниие урижа, бултыень гэртээ асархые оролдохобди, – гэбэ Мэдэгмаа.

– Агваан, машинаая байлга! Минии тэдээнтэй уулзалга бүтэхэгүйл хаш даа. Туршаад үзэгты, би гэртээ хүлэжэ байхаб, – гээд, Ешигмаа гэрэйнгээ газар байлгалан машинаа бууба.

– Мэдэгмаа, бидэ хоёр тэдэниие гэртээ уряд туршая. Эхэ басаган хоёр нэгэ алхам зайда байхан аад, уулзахагүйнь гэмшэлтэй байна. Юрэдөө, хэн хэнииньшье түрүүлэн бэс бэсдээ алхам хэхэсэ дурагуйлхэнэ. Саарма хүхыешни хүхэнэн хадаа, тэлээ эжынгээ урйалыс тогтоон абахадаа болохо гэжэ хананаб. Гансал ши, Мэдэгмаа, эхэ басаган хоёрыс эблэрүүлжэ, уулзуулжа шадаха байнаш, – гэхээр, Агваан машинаая гэрэйнгээ хорёогой газар байлгана.

Мэдэгмаа гэртээ орожо, хүнэг болон вазелин абажа, үнсэдээ хаахаяа газаршаа гараба. Эзэн эхэнэрээ харахадаа, үнсэд болон тугалнууд мөөрэлдэхэс болибо. Агваан тахянуудтаа орооно сасажа үгөөд, гэртээ орожо, үдэшин хоол бэлдэхэдээ, хальхатай хартаабха болон үндэгэнүүдыс кастрюльтай уһан соо хээд, электрическэ плиткэ дээрэ табиба; подвал уруугаа орожо, дабхалхан болон хаяхан бариһан омолинуудыс, түмэр шоронуудыс, дабхалхан сало болон шэлтэй гурбан улаан архинуудыс абажа гараад, стол дээрэ табиба. Мэдэгмаа гэртээ орожо, хааһан хүсэшүүрдэжэ, амбартануудта эюулээд, үбгэнэйнгөө уулзалганда хэрэгтэй болохо юумэнүүдыс хаража, толгойгоо дохисогоогоод:

– Бариһан хилээмээс мартааш, Ешигмаада хилээмэ, хү бэлдэ, тэбтэг ошолгондоо Ешигмаада ороод гарахабди. Тэдэниие хүлэжэ, Ешигмаагай манайда һуубал, эхэ басаган хоёр нюур нюураараа уулзаха байгаа, – гэбэ.

Агваан үгэ дуугүйгөөр, уулзалганда абаашаха юумэнүүдээ нэгэ хүбэригтэйгээр сүүмхэдээ, Ешигмаада абаашаха гэхэн юумэнүүдээ туламда хэбэ. Тэдэ хоёрой шараһан үндэгэ эдижэ, хаяхан хааһан хү уужа һуухада, хальхатайнь шанаһан хартаабха ба үндэгэнүүд болобо.

– Мэдэгмаа, Ринчинэй энэ болотор эхэ басаган хоёроо эблэ-

рүүлхэ гэгхэн хэрэгые бүтээжэ, бэелүүлжэ үзыш даа? Тэдэнэр тэндэ хонохоёо майханаа татанхай. Юуншыё болохо наа, болуужан гээд, Ешигмаас абаашахамнай гү? – гэбэ Агваан.

– Ешигмаа басагаяа харахаяа бидэнтэй ошохогүйл хаш даа, – гээд, Мэдэгмаа аалиханаар ханаа алдаба. – Гэбэшье, басаган зээ хоёроо хараха наа, манайда ошоод, бидэнэй тэдэниие абаад ерэхые хүлээгынш гүүжэб.

Үбгэн хамган хоёр машинадаа хуугаад, Ешигмаада ошобо. Ешигмаа сагаан миисгэйтээ урда урдаһаа харалсажа, столдоо хуугаад, үдэшин хоол барижа байба. Басагымни абаад ерэбэ гэжэ ханахан тэрэ мэгдүүгээр хууриһаа бодожо, гоёлойнгоо плати хэлгэжэ үмдэхээс хубсаһанайнгаа шкаф тээшэ дугташаба.

– Ешигмаа, түдгэгсэнгүй хуу, эдсэлэ. Мүнөө тэдэнэртэ ошохомай. Тэдэнэй шамда ерэхэ, үгыс мэдэнэгүйбди. Хүхээс хүхүүлхэн тэлээ эжы гэжэ намайе нэрлэнэ. Арга шадалаараа басагыешни аргадахаб. Энэ шамда бариһан хилээмэ, хааһаар хү асараабди, – гээд, Мэдэгмаа туламтай юумээс стол дээрэнэ табиба.

Нү уужа амтаһаһан миисгэй туламай амһар үнэрдэжэ үзөөд, хабараараа хабардаба. Ешигмаа хамта хуужа эдсэлдэг болоһон стол дээрэхи блюцидэ тэдэнэй асарһан хү эюулбэ. Миисгэй тэрэ хү хэлээрээ догоодон уужа эхилбэ.

– Найнта даа, баярлааб. Та хоёр бүхы наһаараа намда туһалжал ябанат. Би таанадта хүмһанай харын зэргэ туһа хээгүйб, – гэжэ Ешигмаа хамар дороо гүнгэнэбэ.

– Юуншыё болоо наа, болуужаг гээд, ши бидэнтэй ябалсаха гүш? – гэжэ Агваан дурадхаба.

– Үгы наа... манайда ошоод хуугынш даа. Тэдэниие урижа гэртээ асарбалнай, түрэн ганса басаган зээ хоёроо хаража, нюур нюураараа золгожо болохош, – гэжэ Мэдэгмаа нэмэбэ.

– Үгы, үгы! Тиигэжэ болохогүй, мэхэлхэн болохоб, – гэжэ Ешигмаа мэгдүүгээр арсаад, номгон аалиханаар үргэлжэлүүлбэ. – Би нүгэлөө амсажа байна гээшэл хаб. Уймар залуу ябахандаа, үхисэ үхибүүдэй гэртэ үгөөд, тэрэнээ хаа-яхан эрьсэжэ байха гээ нэм. Намда ходол гастроль, концерт-наада табилганууд болодог нэн. Эсэгэнэ басагаяа тэндэ үгэнгүй, абаа гээшэ ааб даа. Үншэн гү, али эхэ, эсэгэдээ орхисооной, хаясаанай үхибүүд гансал тэндэ байдаг гэжэ мэдэнэт. Хүндэ, танилдаа, түрэлдөө үрүүлхэн үхибүүд хожом хойно түрэн эхэдээ дурагүй болодог. Үхибүүдгүй айлыс үхибүү хэг даа гэжэ хай ханажа үгэхэдэш, түрэн үхибүүншни томо боло-

ходоо: «Хэрэггүй байхадамни, үлүүшэлжэ хүндэ үгөө», – гэжэ үе наһаараа хэлэжэ, ханажа ябадаг. Минии энэ алдуу, эндүүе түрэнэн басагамни хүлисэхэгүй. Тиймэхээ таанадтай минии ошолдоһоной, гэртэтнай хүлсэхэнэй хэрэггүй. Тээд түрэнэн басагаяа халташье хараа хаа, хүлисэл гуйгаа хаа гэжэ хананаб. Фото-зурагаа намда үгөө гэшпэ хаань, тэрэнииснь гуу соо хэжэ, хүзүүндээ зүүжэ, зүрхэндөө дүтэ бурхан мэтээр абажа ябаха хэм. Мэдэгмаа, тэрэниис аргадажа, гэртэмни асаржа үзыш даа? Шамда тахижа байһан бурханшни туһалха болтогой!..

Мэдэгмаа тэрэнэй хэлэнэн үгэнүүдые зүбшөөжэ, толгойгоо халта дохёод, үүдэн тээшэ алхалшаба. Агваан хамганайнгаа хойноһоо дахаба.

– Ши халта бай, – гэжэ Ешигмаа Агвааниис байлгаад, шэбэнэн хагад хэлэбэ. – Би гоёлойнгоо хубсаһа үмдэхэмни. Басаганайнгаа гэнтэ ерээ хаань, гоёод байха хэрэгтэй. Хэрбээ ерээгүй хаань... үглөөгүүр Улаан-Үдэсэ бусалгандаа, зүүн хорёогоймнай саанахи харгы дээрэ тогтоод... намтай бэшэ, Байгал далайтаяа хахасаха гэжэ Ринчин хэлээд, машинаһаа булта гаруужаг. Тэндэхээ Байгал далай элээр, гоё хайханаар харагдадаг. Намдашье басагаяа дурамдахада, тон хажуудамни байгшадал дүтэ байха. Зай, ябагты даа.

3

Агваан Мэдэгмаа хоёр Байгалай эрьсдэ амархаяа ерэнэн тэдэнэй тогтоһон газарта ерэбэ. Үдэшын наранай хадын саана орохо-лоор, тэнгэрийн хаяа улайраад, газаа гэгээтэй харуул байба. Табан хүн эбхэгдэдэг столуу тойроод, үдэшын хоол бариха гэжэ һууна. Мэдэгмаа машинаһаа бууһаар тэдэнэртэ ошожо, Саарматай тэбэрилдэн таалалдаба. Агваан сүүмхэтэй ууха, эдихэ юумэнүүдээ абаад, тэдэнэртэ ерэбэ. Наяхан үдэшын хоол бариха гэжэ бэлдэгдэнэн эдихэ, ууха юумэнүүд стол дээрэ дүүрэн.

Саарма Мэдэгмаас хүтэлжэ, тэдэнэрһээ халта холо болгоод, хоюулан хөөрэлдэхээс газарта хэбтэнэн гонзогор бүдүүн модон дээрэ һуулгаад, өөрөө хажуудань зэргэлбэ.

– Саарма, шамайс нарайдашни хараа хэм, хүхөөшье хүхүүлээ бэлэйб. Мүнөө ши өөрөө эхэ болонхой ябанаһ. Хөөрхэн басагатай байнаһ, танилсуулыһ, – гэжэ Мэдэгмаагай хэлэхэдэ, Саарма басагаяа дуудан ерүүлжэ, тэрэнтэй танилсуулаад:

– Столдо һуухадаа, үбгэнтэймни танилсана бэээт, тээ тэрэ эрэшүүлтэй хөөрэлдэжэ байна, – гэбэ.

Агваан гурбан эрэшүүлые дахуулжа, носожо байһан галай хажууда абаашаад, омолинуудые шородо хадхана, түүдэг носоохо гэжэ шүүрхэ зартагайлан хахална. Жэл бүхэндэ Байгал ерэжэ, тэлсэ эхындээ байхаб гэжэ ханаһан Саяана ехэл баярлажа, омоли шарахыень харахаяа эрэшүүлдэ гүйжэ ошобо.

Түрэнэн эхэтэсэ Саарма манайда уулзаха хаа гү гэжэ ханаһан Мэдэгмаа:

– Таанадые гэртээ уринабди, хонохо газаршые олодохо, – гэжэ мэхэ гарган уриба.

– Найнта даа. Хүлисэгты, бэлдэжэ, бэлэн боложо байһан үдэшын хоол бариха дүтөлөөбди. Сэбэр агаарта эдсэлхэдэ амтатайшые, оросотойшые байдаг. Байгалай сэбэр агаараар амилан, эндээ хонохобди, – гээд, Саарма тэнгэри өөдэ хараад абаба. – Бороо орохо хэбэргүй, сэлмэг байна... Эрэшүүлнай эдсэгээ шанажа дүүргэхгүй, юугээ хэнэ гээшэб? Таанад бидэнэй хүндэдэ хуугаарайгты.

– А-а, Агваан таанадые шородо хадхажа шараһан омоли зааһаар хүндэлхэ гэнэл ха.

– Шородо хадхажа шараһан омоли хараагүйб... Тиигээд лэ Саяана тэдэнэй хажууда эрьсэлдэнэ бы даа?

Саармые шородо хадхажа шараһан омоли харахаяа ябашуужа гэжэ ханаһан Мэдэгмаа ерэнэн хэрэгээ тэдэнэй хажууда бэшэ, харин өөртэйнь хөөрэлдэхэ хүсэлдэ абтаад:

– Шинии түрэнэн эхэ бидэ хоёр хара багаһаа хойшо хамта наадаһан, хамта нэгэ класста хураһан үүринүүд гээшэбди. Хүн бүхэндэ эндүү-алдуунууд байдаг юм, – гэжэ Мэдэгмаагай дадхаажа хэлэхэдэ, Саарма үгыень тодожо абаад:

– Тэрэнтнай минии эхэ бэшэ! Хүлисэгты, нарай нялха байхадамни, намайе үншэн үхибүүдэй гэртэ тушааха гэжэ байһан, намайе хаяһан, голоһон эхэнэрые эхэмни гэжэ хэлэжэ шадахагүйб! Минии эсэгэ намайе нарай нялхаһаа тэжээһэн, тэнжээһэн эжымни юм. Бэшэ намда эжы үгы! Хэды хүндэ байдалда ороошые хаа, борбилоо дальбараагаа хаядаг, орхидоггүй, – гэжэ шэрүүншэгээр хэлэбэ.

– Хүн бүхэндэ эндүү-алдуунууд байдаг гэнэ ха юмбид. Ори гансааран үлэнэн эжышни бэшэ хэндэ шамайе харууһалхыень үгэхэ байгааб, бодоод үзын даа? Хэрбээ ажалһаа болёо хаа, наададаг гол рольһоо гаргагдаха, ажалгүй үлэхэ байгаа. Эжышни хоолойгоо тэжээхын, ажалгүй үлэхэгүйн түлөө шамайе үхибүүдэй гэртэ үгэхэ гээ һэн. Би эндэ зэмэтэйб. Эжытэйшни зүбшэжэ хэлсэнгүй, шамайе үншэн үхибүүдэй гэртэ үгэхэсэ байһан тухайнь нюусаар эсэгэдэш

дуулгаа нэм. Хэрбээ Ринчинэй зүбшөөгөө хаань, шамайе Алдар хүбүүнтгээ хамта тэжээх, тэнжээх байгаа. Тсэд эсэгэшни шамайе бидэнһээ абаад, түрүүн хото-городоо, удаань холын тэрэ Яхад абаашаа нэн, – гэжэ Мэдэгмаа хэлээд, хүндэ ашаанһаа сүлөөрһэн мэтэ болобо.

– Тсэд юундэ бэшэг бэшэдэггүй, амаралтада гарахадаа, бидэндэ ошодоггүй байгаа? – гэжэ Саарма хураба.

– Энээн тухай мэдэнэгүйб, – гэжэ Мэдэгмаа богонихоноор харюусаад, нэмэбэ. – Хүлисэ, суг хамта байхашьегүй хаа, хүгшэрһэн эжыгээ баярлуула...

* * *

Ешигмаа хашаагай үүдээр толгойгоо бултайлгажа, тэдэнэй хойноһоо хаража үдэшөөд, нилээд удаан тэндээ зогсоһоноо гэртээ орожо, хү схэтэйгээр сайлгahan сайгаа уугаад, үни заяанда үмдэхээс болиһон гоёлойнгоо платинуудыс нэгэ-нэгээр хубсаһанайнгаа шкафаа гаргажа, сээжэдээ барижа, томошог гэрэлэй урда зогсожо хараад, стулай түшэлгэ дээгүүр бүгтэрүүлэн табина; гэр соо харанхышаг болоходонь, зайн галаа носожо, шкафайнгаа таһаа урал амаяа будадаг кремүүдыс гаргажа, нюурайнгаа уршалаануудыс үгы болотор түрхижэ будана. «Мүнөө наада харагшадта бэшэ, түрэнэн басагандаа нюураа харуулха ёхотойб. Нэрэ солотой ябахын тула намда үхибүүншыс, үбгэншыс тиихэдэ хэрэггүй байгаа. Эхэ, эсэгэмни мэндэ ябахадаа, ухаа заахаяа яагаа даа.

Эсэгэмни ханаагаа намда зобожо, ханилдаг нүхэрөө гэртээ асархыемни уряа бэлэйл. Тэрэгүй хаа, басагатай ябахамнишыс мэдгэдэнэгүй. Үхибүүтэй болоходоо, гулдагар хайхан бэсынгээ мэшээгтэй талхан мэтэ болохоһоо айгша бэлэйб. Гэнтэ басагамни ерэшүүжэ», – гэжэ тэрэ сэдхээд, машинын ерэхыс дуулахаяа гэрэйнгээ үүдэ болон сонхо нээбэ.

Гэр соохи ханын «ходик» часын «тик-так» гэхэ абьян соностоно. «Ходик» часын «тик-так» гэгшэдэл, үдэр хоногууд хубарилдажа, он жэлнүүд үнгэржэл байна даа. Минии залуу наһан тэхэрихэгүйгөөр ябашабал даа. Залуудаа ямар жаргалтай ябаа гээшэби? Дэлхэйн бүхы хари гүрэнүүдээр, СССР гүрэнэйнгөө хото-городуудаар хатар наадаараа суурхааб. Харин мүнөө болоод байхада, нэрэ солонмнишыс мартагдаа. Ринчиндэ дурлаашьегүй нэм. Нүүлдэнь басагатаа абаад, Яхад ябаа гэжэ дуулаа бэлэйб. Ябан-ошон тэрэнтэй хамтархашьс ханаатай болоһон аад, эрэмдэг болоо гэжэ дуулахатаа, үрөөһэн гар-

тай тэрээнтэй хамтархагүй гэжэ огтолон бодоогшо нэм. Ринчин басагаяа намтай уулзуулха гэжэ зорюута эндэ асараа байна. Ямар хайхан сэдхэлтэй хүн гээшэб?» – гэжэ тэрэ сэдхээд:

– Гэнтэ ерээ хаань, тэдэниие юугээр хүндэлхэ хүн гээшэб? – гэжэ өөрөө өөртөө хэлээд, холодильнигоо нээбэ. – Шанахан колбаса, саала, үндэгэн, барихан хилээмэн, хүн байна; Саармаяа, зээ басагаяа хүндэлхэ ёхотойб. Тэдэнэрэй эндэ бэшэ ерэхэ, угынь мэдэгдэнэгүй...

Ешигмаа тэдээнһээ урид хубсалхаяа стулай арын түшэлгэдэ бүгтэрүүлэн тохохон платинуудтаа ерэжэ, нэгыень шэлэжэ үмдөөд: «Залуу наһанайнгаа жаргалыс яһала үзөө, эдлээб даа. Харин хүгшэрхэ наһанаймни жаргал хаана юм ааб даа?.. Түрэхэн басаган зээ хоёроо хараа хаа, хүгшэрхэ наһанаймни жаргал бээ даа. Үдэр тэдэ хоёроо дурамаар харааб. Тээд тэдэнэрни дан холо байгаа гү, али дурамай наран шэлын манатажа бүрүүл болошонхой байба гү, магад, нүдэнэймни хараа мууданхай байба юм гү, юрэдөө, тэдэнэймни шэг шарай эли тодоор харагдаагүйн гэмшэлтэй гээшэнь», – гэжэ дотороо ханабашь, гоёлойнгоо плати дээрэ халаадаа хэдэрээд, хашаагайнгаа үүдэндэ ерэжэ, Энхэ-Нугынгаа хойнохи тэддэг тээшэ хараба. Захаараа хуһатай нарһан тужын оёорто харанхышаг. Тиимэһээ хүлэмхихэн гэрэлээрээ гэрэлтүүлэн унтаржа байһан түүдэгй галай хажуугаар хүнүүдэй дүрсэнүүд һүүрьлдэнэ. Ешигмаас, хаража үрди гэхэндэл, гэнтэ улагашаһан сусал улаан дүлөөр соробхилжо, оршон тойрониис ойро зуура элихэнээр гэрэлтүүлээд, унтаршана. Нара гараха үды. Сэлмэг огторгойдохи үй түмэн одо мүшэд онигошолдоно. Ешигмаа гэртээ орожо, дурамаа абаад гараба. Тээд дурам тэрээндэ туһалбагүй.

«Саарма басаган, зээ хоёртоёо уулзан, харалсангүй байхада, ямар хэсүүб? Би басаганһаа хүлисэл гуйха болоноб, тээд ямар нюураар уулзаха хүн гээшэб?.. Энэ харанхы хүни хонхо-ёнхо соогуур бүдэрэн унаһаар, нэгэ-хоёр модо зайда байдаг тэндэ ошожо, хажуудахи модонойнь саана хоргодоод, түүдэгээ һэргээхэдэнь, басагаяа харахамни гү? Яалтайб? Агваан Мэдэгмаа хоёрой удаашараа хада, бидэниие эблэрүүлхэ, уулзуулха гэхэн тэдэ хоёрой хэрэг бүтэхэсэ болёо байна», – гэжэ үдэшин һэрюун һэбшээнһээ гү, али Байгал далайн хүйгэншэг амисхалһаа гү халта даараһан Ешигмаа сэдхээд, гэртээ оромсоороо, гэрэйнгээ баруун хойто буланда байһан бурханайнгаа тагта ошожо, зулаа бадараажа, гурба дахин наманшалан мүргөөд:

– Бурхан, үнэхөөр бии юм хаа, тэдээнтэймни уулзуулыш? Түрэхэн басаган зээ хоёроо халгашье хаань, хараһуулби. Минии хэхэн нүгэлые нэгэ зааханшье хаань, арюудхан хүлисыш, – гэжэ уйлаган байжа хэлээд, гэрэйнгээ ханануудаар дүүрэн няһан, залуудаа хари гүрэнүүдээр ба СССР орон соогуураа гастрольдо ябахадаа, тэндэхи гудамжануудаар үлгэхэн англи болон ород хэлэн дээрэ бэшэхэн бэшэгтэй, өөрынгөө дүрэ-зурагуудтай афишануудыс түрүүшынхисэ хараһан юумэндэл шэртэнэ. – Залуу ябахадаа ямар сэбэрхэн байгаабиб даа? Харин мүнөө нюурни буузын хумидаһан шэнги уршалаануудаар дүүрэшэнхэй...

Ешигмаа афишанууд дээрэхи дүрэ-зурагуудыс харахадаа, залуу наһаниинь тэхэриһэн шэнги боложо, шэг шарайгаа баяраар билгартуулжа, нюдэнэйнгөө хараагай галханиес ялалзуулхадал гэнэ.

«Оройшье болошобо. Ерэхэсэ болёо... Агваантан намайе унтаа гэжэ һанаад, намда хүрэхгүй ха. Яатараа даарашабабиб?» – гэжэ сэдхээд, Ешигмаа сай уугаад, сонхо болон үүдэсэ хаажа, гоёлойнгоо плати дээрэхээ эсэгынгээ ямаан даха үмдэбэ, хүлдөө валенка углаба.

– Ихэдээ дулаасахал байхаб даа. Агваан минии захяас Ринчиндэ хэлэхэн байха. Ринчин мүнөө болотор намда дуратай гээшэл ха. Тэрэ нам шэнги хүгшэрөө бээ даа. Бидэнэй хоорондо инаг дуран үгы байгаа. Гэнэн гүлмэртөө тэрэ минии мэхэдэ орожо, Байгал далайе харахаяа намтай хамта манайда, энэ гэртэ ерэлсээ бэлэй. Би тэрэниис мэхэлхэн зэмэтэйб, – гэжэ тэрэ хамар дороо гүбэрөөд, Агваантанай дурамыень хүзүүндээ һур оһороорнь хуйбадаад, зүрхэнэй шагта эм ууһанай һүүлээр, газаашаа гаража, хэрэлсы дээрэхи стул дээрээ налайжа һуугаад, толгойгоороо сээнигэйнгээ үүдыс түшэбэ...

Ешигмаа зүрхэнэйнгөө һөөл аягүйгөөр хадхаад, үлэ мэдэгхэн шэмшэрхэдэ, баруун гараа даха доогуур түлхижэ, зүүн хүхэн дээрээ альгаяа абаашажа, аргааханаар эльбэбэ, бажууба. Мүнөө суг хамта газаашаа гаралсаһан сагаан миисгэй тэрэнэй үбдэг дээрэ хүрэхэ гараба. Ешигмаа тэрэниис зүүн хүхэндөө аһалдуулаад, ямаан дахаараа хушажа тэбэрибэ. Баймга тэрэнэй зүрхэн хадхан яншахаяа болибо. Ешигмаа миисгэйн халуун ульһыс зохидшооно. Тэрэнэй даараһан бэс дулаасахадал гэнэ.

Сэлмэг огторгойн одо мүшэд ялалзана. Тэнгэрийн зүйдөөл гоё һайханаар, урда урдынхиһаа бүришье һаруулаар гэрэлтэн зурына...

Удангүй үглөөнэй үүр сайжа, огород болон сабшалангай хорёогой газарта унаһан хургаагууд үрмэдэһэн ногоон соо харагдадаг болобо... Ешигмаа эбһээлээд, унтахагүй гэжэ нойртоёо тэмсэжэ, анилдажа эхилһэн дабхаряатаһан нюдөө сэхэ болгожо, үглөөнэй улаан нарыс, түрэхэн ганса басагаяа харахаяа хүсэнэ.

ЮНЭДЭХИ БҮЛЭГ

1

Үүр сайжа, газраа гэрэлтэй болоходо, ханаа үнөөндэ абтажа, унтангүй хоноhon Ринчин машинаа газраа гаража, нарийхан модоор үни унтархан зуухын бурма удхалжа, хоёр-гурбан сусал олоод, тэдэнэ нийлүүлжэ, тэмээшэлэн хэбтээд, үлсэнэ. Бурмын шандаруу үнэнхэй үрхирэн хийдэхэдэнэ, тэрэ нюдөө анижа, үсэдөөр үлсэ-үлсэхээр, сусалнуудхаа улаахан дүлэ гаргаад, хуурай мүшэр болон зартагайнуудыс дээрэнэ хаяад, зууха дээрэ сайн уна табижа, угаан болон шандаруунаа хордохон нюдөө самсынгаа хамсыгаар аршаад абаба.

Энэ үсдэ Баир машинаа гаража, баанхатай унанхаа балгажа, тэрээгээрэ гар, нюураа угаагаад, Ринчиндэ сэржэ, үглөөнэй амар мэндэс айлдхаад:

– Үглөөгүүр минии хэрхэдэ, хажуудамни үгы байгаалта, – гэбэ.

– Газраа харуул болоходонь, бодоо хэм.

– Хари, хари. Та унтаагүйл хат. Эхэ басаган хоёроо уулзуулха гэнэт. Иигэжэ зобохо байнхаар, Ешигмаадаа ошохо, эндэ асархаяа яанабта? Тэрэнэйтнай уулзаха дуратай хаань, би машинаараа асарха байгаа.

– Шш-ш, ааляар, – гээд, Ринчин тэдэнэй унтаж хэбтэһэн майхан тээшэ хараба.

– Ойлгооб, хүлисэгты. Тэрэтнай мүнөө болотор хадамда гараагүй, гэбэшэ, эрэшүүлтэй гүйлдэһэн гэжэ дуулагшаб. Та Ешигмаатай хамтархаяа бүхы наһандаа хүлсэгээт. Зүб хэлэнэ гүб? Тон зүб байха... Минии дүү Ринчимаашэ тандал адли хадамда гарадаггүй. Би танай орондо хаа, үни шийдэжэ, хамга абаха хэм, – гэжэ Баир шэбэнэн хэлэбэ.

– Баир, хүлисэ... Ринчимаагай намда дуратайс мэдэнэб. Аяар холо хойто орондо байһан Саарматай уулзаха шалтагтай намда ошоошэ хэн. Намхаа оло дүү ха юм даа. Тэрэнэй намда хандаха ябадал инаглал бэшэ, харин намайе хайрлалга бшуу. Өөрынгөө наһанай хүнтэй хамтарна бээ даа гэжэ ханагшаб.

– Ринчимаа тан шэнги хүгшэржэл ябана. Хадамда гараашэ хаа, үхибүүтэй болохоёо болинтоо. Нэгэнтнай хадамда гарадаггүй, нүгөөдэтнай хамга абадаггүй та хоёр ямар адлинууд гээшэбта. Энээн тухай тантай үнихэнэй хөөрэлдэхэ гээ хэм, тэд хөөрэлдэхэ таатай зохид саг срдэггүй байгаа, – гээд, Баир залуушуулай унтаж хэбтэһэн майхан тээшэ хараад абана.

– Би үнэхөөр тан шэнгээр дурлаагүйб, – гэжэ Баир дахин хэлжэ эхилбэ. – Сагай тулажа ерэхэдэнь, танилсаһан басагаяа һамга абаа һэм. Түрүүшээр бидэнэй хэрэлдээн, эрхэсэлдээн таһарагшагүй бэлэй. Баймга бэс бэсынгээ абари занда тааража, амар амгалан һуужа эхилхэдэ, бидэндэ үнэн сэхэ дуран ерээгшэ һэн.

Ринчин сайнгаа дээжыс орон дэлхэйдэ болон буурал Байгал далайдаа үргөөд, эбхэгдэдэг столойнгоо саана Баиртай зэргэлжэ һуугаад:

– Мүнөө Улаан-Үдэсэ бусахадаа, энэ харгыгаар ошохобди. «Машинаая байлга, Байгал далайтаяа хахасая» гэхэн газартамни машинаая байлгаад, булга газашаа гарахабди. Машинаая байлгагша тэрэ газаршни – Ешигмаагай гэртэхидэй огород болон сабшалангайн хорёогой зүүн заха юм. Тэндэхэ тэрэнэй гэр хүрэтэр 150 метр, Байгал далай хүрэтэр 300 метр зайтай байха. Ешигмаа гэрэйнгээ хэрэлсы дээрэ бидэниис хүлэжэ һууха. «Тэндэхэ түрэн басагаяа хараад, гараа арбагануулаб» гээ юм. Басагаяа эхэтэсэ харалсаха, уулзаха дурагүй гэжэ мэдэе һаа, басаганайнгаа фото-зураг абаад ерэхэ, эхэдэнь бэлэглэхэ байгааб. Иимэ юумэн болохо гэжэ мэдээгүйб. Эхэ басаган хоёр хоюулан баярлаха, бэс бэхэе хүлисэл гуйха гэжэ һанааб. Тиигэе һаань, намда хэлэшгүй сэхэ баяр, жаргал болохо һэн. Тээд... – гээд, һууриһаа бодошобо.

Энэ үдэ Саарма үбгэнтэсэ майханһаа гаража, үглөөнэй амар мэндэс айлалдаад, нюур, гарнуудаа угаагаад, басагаяа һэрюулжэ бодхообо.

Ринчин Баиртай хөөрэлдэжэ һуухадаа, нүдэнэйнгөө шэгшэ-гээр Энхэ-Нугада байдаг Ешигмаа болон Агваантанай гэрнүүд тээшэ хаража, Агвааниис машинадаа Ешигмаас һуулгаад асарһай гэжэ сэдхэлэйнгээ оёрто шэбшэе һэн. Ешигмаагай гэрэй хоолойһоо утаанай гараха харагданагүй; харин Агваантанай гэрэй хоолойһоо шэнгэн утаан харагдахадал гэнэ. Тэдэнэй тугал үнсэн хоёрой мөөрэлдэхэ, поршоонхонуудайн эдэе хоол эрижэ шашхалдаха, хаа-яахан эрэ тахяагайн донгодохо соностоно.

Үглөөнэй улаан наранай улам дээшэ дэгдэн дүүлихэдэ, газара халуу шатахаар забдаба. Гэбэшье, Байгалай һэрюухэн һэбшээтэй амисхал наранай элшэ туяагаараа агаар дулаасуулхыень һаалта хэнэ.

Тиихэдэнь Ринчинэй Байгалай эрьсдэ үшөө гурба хонохо тухай дурадхахада, булга зүбшөөһэн аад, эхынгээ эндэ байдагыс мэдэһэн Саарма үглөөгүүр ябаха гэхэн зарлиг буулгаба. Тиигээд лэ тэдэнэр үглөөнэйнгөө хоол барижа дүүргэмсээрэ, майханаа хуряжа, машинадаа ашаба.

«Иимэ түргөөр ябаха гэжэ ханаагүйб. Ешигмаа басаганайнгаа хэлэһэн үгэдэ гомдоод, басагантаяа, бидэнтэй уулзахагүй гэдэл хаш даа. Хэрбээ уулзаха гээл хаа, ямаршые бэрхэшээлхээ айнгүй ерэхэл байгаа. Магад, анханаингаа омог зан харуулжа, бидэниие өөһэдөө срэг гэжэ ханаба хаяа», – гэжэ Ринчин сэдхэжэ, түүдэгэй гал унтараажа, дээрэһэнь уһа адхана.

Мэнэ хаяхана улаан дүлэнэй соробхилжо байһан сусалнуудһаа зуухын шандаруу уурал хоёр зэргэ дээшээ хиидээд замхашаба. Тэдэнэр машинадаа булта хуугаад, удаашарһан Ринчиниис хүлэбэ. Тэрэнэй урда хуухалаар, машина байһан байраһаа аалихан хүдэлбэ. Эхэтэсэ арын хуурида зэргэлжэ хууһан Саяана, ямар нэгэ юумэсэ мартаһан юумэндэл, ара гэдэргээ эрьсэлдэжэ хараад, аалиханаар ханаа алдаба.

– Саяана, юундэ ханаа алдабаш? – гэжэ эхэнь басаганһаа хураба.

– Иимэ түргөөр эндэһээ ябахабди гэжэ ханаагүйб. Нэгэ хэдэн үдэр эндэ байхаяа яагаабибди? – гэжэ Саяана халаглангыар хураба.

– Нээрээшые, нэгэ хэдэн үдэр Байгалай эрьсэдэ амарха байгаабибди, – гэжэ Ринчин зээ басаганайнгаа хэлэһэн үгыс дэмжэбэ.

– Аба зээ басаган хоёр ханал бодолоо бү дэмжэлсэгты. Амарха гэхэн амаралтымни үдэрнүүд үсөөн үлэжэ байна. Эндэһээ үүлэндэ тулгана үндэр мундаргануудтай Түнхэнэй аршаануудаар, үзэсхэлэн хайхан газарнуудаар ябаха гэлсээ хэмди. Амарха сагай үлөө хаа, абын нютаг болон Баргажанаар аяншалха түсэбтэй бэлэйбди, – гэжэ эндэһээ ябахаяа яаруулһан Саарма Саяана басаганайнгаа ханаас тэгшэлбэ.

– Эжы, Байгал далайтай хахасаагүйлди, – гэбэ Саяана.

Ринчин зээ басаганайнгаа хэлэһэн энэ үгэдэ баярлаад:

– Саяана, тон зүб хэлэбэш. Бидэ зуурандаа Байгал далайтай хахасахабди, – гэжэ хэлээд, Баирта хандана. – Ши Энхэ-Нугын зүүн тээхи хадын наагуур зурыһан харгыгаар машинаа залаарай...

– Эжы, хэзээ дахин эндэ ерэхэбибди?

– Мэдэнэгүйб. Эндэхихээ бүри хайхан байгаалитай, шобогор оройнуудын үүлэнэй дээрэ байдаг мундаргануудтай Саяан ууладахи Түнхэн ошохомнай, шамда хайшаагдаха байха.

– Ши өөрөө тэндэ ошоо, хараа юм гүш? – гэжэ этигэжэ ядаһан Саяана хураад, худалаар хэлэнэ гүш гэхэндэл, эхынгээ нюур шэртэшэнэ.

– Тэндэ ошоо, хараагүйб. Зүгөөр, энээн тухай хүнүүд болон Антон Павлович Чехов замайнгаа тэмдэглэл соо бэшэһэн юм.

– Саяана, эжышни энээн тухай зүб хэлэнэ. Хойто, саада жэлнүүдтэ бидэнэр заабол эндэ ерэхэбди. Мүнөө тиимэшье холошог бэшэ зайһаа хаража, Байгал далайтай хахасахабди. Бидэнэй машинаа байлгаад хараха тэрэ газарһаа Байгал элихэнээр харагдадаг юм, – гэжэ Ринчин энэ нютаг тон хайнаар мэдэхэ юм шэнгээр хэлэбэ.

Тэдэнэй машина Агваантанай хото хорёогойнь зүүгээр үнгэрбэ. Ринчин Ешигмаагай гэртэхинэй зүүн тээхи хорёо дээгүүр абиржа досоонь ороһон, Баян-Далайда харагдахагүй гэжэ бухалай саана хоргодоһон газарнуудаа олохо гэжэ хараашална. Тээд тэрэнэй хараашалжа олохо гэхэн газар олдоногүй, юуб гэхэдэ, хорёогой бахана болон гасуунууд узуурһаа үмхиржэ, хургаагууд-таяа хамта газарта таран хэбтэнэ. Тиихэдэнь тэрэ Мягмартанай байшан гэрые бэдэрэн хараашалба.

«Ешигмаа гэрэйнгээ хэрэлсы дээрэ хууха ёһотой һэн. Үнгэршөөгүй аабзабди? Агваантанай гэрһээ холо бэшэ байдаг хэмнай», – гэжэ Ринчин сэдхэжэ байтараа, газарта унаһан хорёогой хургаагуудай хажууда ерэхэлээрээ, хара булгайр бээлэйтэй гараа Баирай гар дээрэ табяад:

– Ерээбди, машинаа байлга! – гэжэ мэгдүүгээр хэлэбэ.

Машина тогтошобо. Энэ үедэ далай дээрэһээ улаан ракетэ зу-ралзаһаар, агаар өөдэ гараад, аалиханаар доошоо унахадаа, хойноо хара-хүхэ угаа үлөөһөөр унтаршаба.

Ринчин машинын үүдыс нээжэ, ара гэдэргээ эрьсэлдэжэ хараад:

– Буугты! Улаан ракетын агаарта дэгдэхыс, далай дээрэ загаһа-шадай гурбан онгосын байхыс харана гүт? Бидэниис тогтогты, Байгал далайтаяа хахасагты гэжэ Агваан ракетээр дээшэнь буудаба. Ябахадамнай, Агваан харгыдамнай хайниис хүсэжэ, ногоон ракетээр буудаха. Эндэһээ буурал Байгалтаяа хахасая, булга буугты. Илангаяа эндэһээ Байгал гоё хайханаар харагдадаг юм! – гэжэ Ешигмаада басагысень, зээсень харуулха гэхэн Ринчин хэлээд, газар-шаа гаража, Мягмартанай гэр тээшэ хараба.

Гэрэйнгээ хэрэлсы дээрэ хууһан Ешигмаа хүл дээрээ бодоно-гүй, гарнуудаа арбагануулнагүй. Ринчин хэрэлсы дээрэхи барбагар юумэ харахадаа: «Магад, хэрэлсы дээрэхи барбагар хара юумэн хайрата гансамни бэшэ гү? Тэрэниис хэрюулхэ байна», – гэжэ һа-наад:

– Ши машинадаа хуужа, гурба дахин сигналаа дарыш даа, Бай-гал далайтаяа хахасая, – гэжэ Баирыс гуйба.

Баир машинадаа хуугаад, сигналаа даража, гурба дахин утаар

абяа гаргаба. Тсэд Ешигмаа гэрhээ гарабагүй, тэрэ барбагар юумэншье хүдэлбэгүй. Ринчинhээ бэшэн Байгал далайгаа, уһанайнь нюруу дээрэ үлгьдүүлжэ байһан загаһашадай гурбан онгосо харана.

Ешигмаагай дүтэхэнэ тогтоһон тэдэндэ ямаршье тэмдэг үгэхэгүйдэнь, Ринчинэй зүрхэн үбшэнтэйгөөр ёг гэжэ сохилоодхибо. Тиихэлээрэ тэрэ гүйһэн болиһон хоёртой хоорондо Мягмартанай гэр тээшэ алхалшаба.

– Аба, хайшаа? – гэжэ Саарма хашхаран һураад, юун болобоб гэһэн бодолдо зүрхэ сэдхэлээ эзэлэгдэжэ, эсэгсээ хүсэжэ байлгаха гэжэ урагшаа даб гэһэн Саармын гарһаа Баир шүүрэн барижа байлгаба. – Минии эсэгэ яабаб? Юун болобоб?

– Бараг даа, ханаагаа бү зобо. Баймга мэдэхэбди, – гээд, Баир Саармын гарыень бүришье шангаар бариба.

Виктор һамганайнгаа нүгөө талаһаа һугадаба. Тэдэ гурбанай дунда гансал Баир Ринчинэй хайшаа яаран ошожо ябаһые ойлгоно. Тиихэдэ тэрэ гэрэй хэрэлсы дээрэ хүнэй һууһан шэнги орбогор юумэ харана. Ринчин хашхаралдаһан басаган зээ хоёртоо харюушье үгэнгүй, газарта хэбтэһэн хорёогой һургаагуудта хүрэжэ, ябадалаа аалидхажа, дээгүүрнь гараба. Тиихэдэ тэрэ үнгэрһэн олон жэлэй саана энэ хорёо дээгүүр Ешигмаатай хамта абирһаар, саанань гараһанаа ханаадхина.

«Бүхэли хүниндөө бидэниис хүлсэгээд, бүхөөр унташоо байна», – гэжэ сэдхэхэн Ринчинэй зүрхэн түргэ-түргөөр сохилно. Тэрэ гэрэйн хорёо соо орожо, урдандаа гахайн поршоонхонуудыс хооллуулха гэжэ метр утатай, монсогор бүдүүн модо түнхижэ хэһэн, харин һүүлдэнь хансажа гантаһаар, тэгэн дундуураа хоёр болоод, газарта хэбтэһэн тэбшын хахадуудһаа торожо унан алдаһаар, гэрэйн гэшхүүртэ хүрэжэ, ямаан даха хэдэрһэн, оһороорнь дурамаа хүзүүндэ зүүгээд, хүдэлэнгүй һууһан Ешигмааһаа харасаяа һалгаангүйгөөр, табсангуудта хүлөө алдан гэшхэхээр, хэрэлсы дээрэ гараба. Ешигмаа тэрэнэй уухилһаар, хажуудань сэрхыс дуулаагүй юумэндэл һэрибэгүй.

Ринчин сээнигэйнгээ үүдыс түшөөд, стул дээрэ һууһан тэрэнэй гүрөөс һалганалдаһан хурганайнгаа үзүүрээр дараба. Гүрөөгэйнь һудаһан сохилбогүй. Тиихэдэнь тэрэ Ешигмаагай зубхиуудыень һалганаһан гарайнгаа альгаар доошонь эльбэжэ, хүхэршэһэн нюдэнүүдыень хааба.

Эзэн эхэнэртээ ами оруулхаяа оролдожо, тогтоһон зүрхыень халуун бэсэрэ жэгнэжэ хэбтэһэн сагаан миисгэй даха дороһоо гаража, хэрэлсын шала дээрэ хүрэн бууба. Ринчин тэрээнһээ сошожо,

нэгэ алахам гэдэргээ сухаряадхиба. Айжа хүрдэһэнһөө Ринчинэй бэлтылдэшэһэн нюдэн уйдхараар дүүрэхэн миисгэйн нюдэн хоёр урда урдаһаа уулзашаба. «Би эзэн эхэнэрээ үхэлһөө абаржа шадаагүйб, харин мүнөө ши эзэн эхэнэрэймни хүсэхэн, хүлсэхэн һүүлшын гэрээд үгыһнь бэлсүүлш даа» гэжэ гуйһандал, тэрэ миисгэй гунигтай утаар абяа гараад, гэрэй саагуур үгы болошобо.

– Баир! Баир, түргэн ерыш! – гэжэ Ринчин бүхы шадалаараа хашхарба, даллаба, ерэхэ харгыһнь заажа зангаба. – Машинаараа тээ тэрэ гэрнүүдэй һууриин урдуур нара зүб тойрожо, энэ гэрэй баруун тээ түргөөр еры-ыш!

Баир бушуу түргөөр машинадаа һуугаад, машинаа мэдээтэй-мэдээгүйгөөр гүйлгэжэрхибэ. Байгал далайс хаража зогсоһон Саарма эсэгынгээ сошордомо шанга оог хашхараанһаа заригад гээд, үбгэн басаган хоёроо дахуулжа, Мягмартанай гэр тээшэ алахалшаба.

«Муу юумэн бү болоһой даа. Ешигмаа хүрыгэн, басаган, зээ гурбанаа хэрэлсы дээрэхээ хаража үдэшэхэ хэлсээтэй бэлэйл. Юун болобо, яаба гээшэб?! “Түргэн туһаламжын” машина хэзээ эндэ хүрэжэ ерэхэб даа. Аймагай больницада абаашаха болобо хаб. Муу юумэн бү болог», – гэжэ Баир сэдхэхэ, машинаараа Ешигмаагай гэртэ дүтэлбэ.

– Саарма, наашаа-наашаа, эндэ гара. Энэ шинии түрэхэн эхэ амияа табижархёод һууна. «Үглөөдэр Улаан-Үдэсэ бусахадаа, машинаа унаһан хорёогоймни саана байлгаарайгты, машинаһаа буужа, Байгал далайгаа хараарайгты. Та хоёртоо уулзажа хөөрэлдэхэ золгүй хадаа, эндэхээ хүзүүндээ зүүһэн дурамаар халтаһье һаань хараһуулби», – гэжэ намайе гуйгаа һэн. Баарһан, бидэниие бүхэли һүниндөө харууһалжа, эндэ һуугаа байна. Түрэхэн эхэсэ харыш даа. Эхэшни үсгэлдэрһөө хойшо шамайе хүлсэгээ. Бидэниие ерэхэ болоо гэжэ һанаад, гоёлойнгоо хубсаһа үмдөө, урал, амаяа, нидхэсэ будаа байна. Тээд амидыдань уулзаагүй шамда, намдаһье гэмшэлтэй. Гэмынь урдаа, гэмшэлынь хойноо гэдэг үгэ – энэл гүб даа, – гэжэ Ринчин хэлээд, нюдэндөө баригдахаяа болиһон нулимсаяа хасар дээгүүрээ мухарюулба.

Саарма амияа табиһан эхынгээ урда үбдэглэн һуужа, толгойгоо үбдэг дээрэнь дэрлэжэ табяад:

– Хүлисэ намайе, эжы. Шиһье, биһье аб адли зэмэтэйбди. Ши бидэндэ юундэ ошодоггүй, бэшэг юундэ бэшэдэггүй байгааби даа. Бидэндэ ошодог, бэшэг бэшэдэг байгаа һааһни, бидэнэй хуби заяан ондоо тээшэ хубилжа болохо байгаал, – гэжэ Саарма уйлаганан байжа, аргааханаар хэлэбэ.

Гурбан эрэшүүл Ешигмаас тэлэжэ, гэртэнь оруулба. Энэ үедэ муу юумэнэй болоһые тухайлһан Мэдэгмаа гэрһээ гүйжэ ерээд, амияа даруулжа халта зогсоһоной һүүлээр, хэрэлсы өөдэ гараба.

Эхынгээ эхэдээ уйлаганан байжа хэлэхые шагнаһан Саяана бултанай хойноһоо гэрэй сээниг соо ороходоо, эхынгээ хамсыһаа татаад:

– Эжы, аа-а! Энэ гэр манай болохо гү? – гэжэ хураба.

Саарма тэдэнэрһээ зорюута үлөөд:

– Аргаар! Тиигэжэ хэдыдэшье бү хэлэ, тиигэжэ бү хана, – гээд, шэрүүн харасаар басагаяа хараадхиба.

– Юундэ? Энэ гэр хүгшэн эжын хадаа, Байгалай эрьсэдэ гэртэй болобо ха юмбиди...

Саарма басагаяа үбшэнтэйгөөр шэмхээд:

– Тиигэжэ ханахаяа марта. Энээн тухай хэндэшье ама бү гара, – гэжэ хэлээд, гэртэ оробо.

Гэр соо бүрэнхы. Ешигмаагай үдэшэлэн бадарааһан зула үни хада бүхэнхэй. Баир зайн гал носообо. Мэдэгмаа гэртэ орожо ябатараа, хэрэлсыһээ буужа, сонхын ставинуудыс нээбэ. Тиихэдэнь гэр соо гансата харуул болошобо. Тэрэ сонхоорнь шагаагаад, шэг шарайгаа барылгажа, гэрэйнь хууриин хаяабша дээрэ һалд хуугаад, яаха, хээхэ тухайгаа ухаагаа түргэ-түргөөр гүйлгэшэбэ.

Энэ үедэ эртэ үглөөгүүр далайда онгосоор тамаран гараһан Агваан оргоожо сүүмхэ соогоо дүүрэн заһаа хэнхэй юумэ һамгандаа ерээд:

– Газаа машинын байхада ерэбэб. Эдэнэр эблэрээ гү? Ябатарнь заһаа губшуурдажа, бэлэг сэлэг асарха гээд, удаашарбаб. Эдэниис байлгаха гэжэ улаан ракетээр огторгой өөдэ буудаа һэм. Ринчинтай ябашоогүйн болоо байна! – гэжэ сэхэл баяртайгаар хэлэбэ.

– Аргаарал даа. Гүльмөөр губшуурдаһан заһаадһини эдэнэртэ хэрэггүй болоол ха, – гэжэ Мэдэгмаа үбгэндөө шэбэнэн хэлэбэ.

– Юундэ?

– Ешигмаа бурхандаа ябашаба, – гэжэ Мэдэгмаа шэбэнээд, үбгэсэ дахуулжа, хэрэлсы дээрэнь гараад, хубарилдаһаар гэртэ оробо.

Эрэшүүл Ешигмаагай үхэһэн бэсыс гэртэ оруулжа, сагаан простыни дээрэ өөдэнь харуулжа хэбтүүлээд, үшөө нэгэ сагаан простынёор хушаба. Наранай гэрэл зайн галай гэрэлыс булина. Мэдэгмаа зайн гал унтарааба. Агваан эрэшүүлтэй шэбэнэлдэн зүбшэжэ хөөрэлдэһэнэй һүүлээр Ешигмаагай үхэһэн бэсыс сээниг соо гаргажа, харанхы аад, хүйтэншэг холдообходо оруулжа, шала дээрэнь табиба.

Гэр соо харуул болонхой. Баруун ханын наанахи комод дээгүүр тэрэнэй хари гүрэнүүдээр ябахадаа суглуулхан сувенирнүүд табяатай. Ород, буряад, англи хэлэнүүд дээрэ бэшэһэн бэшэгтэй афишанууд дээрэ Ешигмаагай дүрэ зурагууд амиды юумэндэл тэдэниие хаража, уриханаар мийһэрнэ.

– Үү даа! Минии хүгшэн эжы артисткал, балеринал! Хатархынь хараагүй бидэндэ ямар гэмшэлтэйб! – гэжэ Саяана хабархан, халаглан байжа хэлэбэ.

– Балеринэ бэшэ, хатаршан ябаа юм, – гэжэ Саарма басагандaa ойлгуулна.

Музейн экспонатуудые харагшадал, Ринчин аша болон зээ басагадтаяа афишаһаа афишада дүтэлнэ. Виктор тэдэнэй ара нюрганда зогсоод харана. Тэдэнэй хэншье абья гаранагүй. Хэрбээ Ешигмаа амиды мэндэ байгаа хаа, гастролсёр хаана ябаһаанаа, хаанахи тайзан дээрэ хатарһаанаа һонирхолтойгоор хөөрэхэл байгаа даа.

Баир баруун хойто буландахи бурханай гунгарбаа дээрэ бүхэһэн зулын сүгсэдэ голто зохёожо хадхаад, наран сээсэгэй тоһоор тэрэнэ дүүргэжэ бадараагаад, маани-мэгзэм гүбэрэн наманшалба. Мэдэгмаа хани эхэнэрэйнгээ орон дээрээ орхихон, стулай арын түшүүлгэдэ бүгтэрүүлжэ тохохон платинуудые суглуулжа, хубсаһануудаа хадагалдаг шкафай үлгэсэнүүдтэ абашажа үлгэбэ. Ринчин шэлтэй рама соо һуулгаад үлгэһэн гэр бүлын фото-зурагай урда ошожо зогсобо. Саарма үбгэн басаган хоёртоёо эсэгынгээ хажууда эрэбэ.

Фото-ураг дээрэ Ешигмаа эхэ эсэгэ хоёртоо тэбэрюулээд, үбдэг дээрэнь һууна... Ринчин басагаяа тэбэриһэн эхэнэрэй хурганда алтан бэһэлиг обёоромсоороо, больницада хэбтэһэн Хэшэгмаатай һүүлшынхисэ уулзаһаанаа һанаба.

Саарма эсэгэдээ дүтэлжэ:

– Энэ фото-ураг дээрэ үбгэн аба, хүгшэн эжы, намайе түрэхэн эхэ гурбан хэбэртэй. Аба, энэ фото-ураг һонирхон харана гүш? – гэжэ һураба.

– Минии басаган, тиигэнэб даа. Баруун гарайнгаа хурганда зүүһэн бэһэлигээ харуульш даа? – гэжэ Ринчин гуйгаад, басаганайнгаа гарыс хара булгайр бээлэй дээрээ табижа, шэжэр алтан бэһэлигыень баруун гарайнгаа хургануудаар эльбэн зогсоно.

Эсэгынгээ гуйлтын ушар шалтагыс ойлгоогүй байһан Саарма гайхаһандаа, нүдэнүүдээ бэлтылгээд:

– Яагаа? Элээ гү? – гэжэ нураба.

– Энэш... эхэнэрнүүдэй уг дамжажа ябаһан алтан бэһэлиг гээшэ. Энэ бэһэлиг хүгшэн эжыншни эжын бэһэлиг юм. Гурбан үсын саана энэ бэһэлиг хэдэн амба сарай сэнтэй байгаа. Харин Совет засагай үедэ үнэ-сэнгын унаа. Эдир залуухан ябахандаа, хүгшэн эжыншни үншэрхэн байна. Хүгшэн эжыншни эжы амияа табихынгаа урда тээ: «Энээнһээ бэшэ баялиггүйб. Үншэржэ, тулиха зобохо сагай ерэхэдэ, үл залгаха эдэе хоолгүй болобол, худалдаарай. Хэрбээ хүшэр хүндэ байдал гаталбал, өөрынгөө түрэхэн басаганда бэлэглээрэй», – гэжэ гэрээд үгсээ хэлээд, хүгшэн эжыдэш үгэхэн байгаа. Хүгшэн эжыншни бадаганаар үбшэлөөд, хэбтэрийн болоод байхадаа, намайс бэдэрүүлжэ, хажуудаа ерүүлээд: «Минии зээ басаган Саармын хадамда гарахадань – бэлэглээрэй. Тэрэ болотор нангинаар хадагалжа ябыш даа», – гэжэ хэлээ хэн, – гэжэ Ринчин аалиханаар хэлээд, дуугай болошобо.

Тэндэ байгшад Ринчинэй хөөрэхэн алтан бэһэлигэй уйдхартай намтарыс шагнаба.

Саарма хурганайнгаа шэжэр алтан бэһэлиг хараад:

– Тээд хүгшэн эжы энэ бэһэлиг минии эжыдэ... ори ганса басаган болохо Ешигмаадаа юундэ үгөөгүй гээшэб? – гэжэ һонирхон нуража, гэр соо тогтоһон аалин намдуу болоһон байдал таһалдуулба.

– «Минии басаган Ешигмаа урданай түүхэй алтаар хэхэн энэ бэһэлиг тооногүй. Тэрэ алтарһан, толорһон юумэндэ дуратай. Тиимэхээ хожом хойно Саармада, Саармын басаганда бэлэглээрэйгты», – гэжэ намда Ешигмаагай эхэ Хэшэгмаа хэлээ хэн, – гэбэ Ринчин.

Ерээдүй сагта эжынгээ хургандаа зүүжэ ябаһан шэжэр алтан бэһэлигтэ хүртэхэ болоһон Саяана түргөөр томо болохо гэхэн хүсэлдэ абташаба. Агваан далай дээрэ загаһа губшуурдажа байһан бригадынгаа эрэшүүлыс дуудажэ ерүүлбэ. Тиигээд тэдэнэр Ешигмаагай үхэхэн бэсыс олон хоногто гэртэ байлгахын аргагүй халуун үдэрнүүдэй боложо байһан тула түргөөр хүдөө табиха тухай зүбшэн хэлсэбэ. Баир Ринчин хоёр хүдөө табиһанда хэрэгтэй болохо юумэнүүдыс абахаяа Улаан-Үдэ, Агваан аймагайнгаа түб машина-нуудаараа гүйлгэлдэбэ.

Тэрэ гэхээр хоёр хоног үнгэрбэ. Гушаад хүрэхэгүй хүнүүд сагаан мори тэргэдэ хүллөөд, хуурсаглахан Ешигмаагай үхэнэн бэсыс тэрээн дээрээ тээжэ, үсөөхэн айлнуудтай болошоһон Энхэ-Нугын тосхонһоо гараба.

Сагаан мори тэргэдэ хүллөөд, үхэнэн хүнүүдыс хүдөө табилган тэрэ багаар ажаһуудаг буряадуудай дунда дэлгэрэнхэй юм. Агваан эгээн түрүүн Ешигмаагай эсэгэ Мягмарыс, удаань түрэнэн эхэ Хэшэгмаас хүдөөлүүлээ һэн. Тэрэнэй эсэгэ хэбтэрийн болоод хэб-тэхэдээ, Агвааниис дуудажа гэртээ сүүлээд, загаһашадай бригадир болгоһон, сагаан мори тэргэлээд, шарилыснь үхээрийн газарта булахыснь гуйһан байгаа. Тиихэдэ загаһашадай бригадир Мягмар сагаан морёор шэрүүлжэ, Суха баадиин орондо ошохо харгыгаа арюудхахаб гэжэ гэрээд үгэсэ хэлээ бэлэй.

Мүнөө тэдэнэр булашын добохон дээрэ гараад, хүүрэй нүхэнэй дэргэдэ ерэжэ, тэргэ мориндо харгы гарган, хоёр тээшээ хубааржа зогсобо. Хэдэн эрэшүүл хуурсаглахан Ешигмаагай үхэнэн бэсыс тэргэ дээрэнээ үргэн абажа, нүхэн дээрэ хүндэлэн табиһан ломууд дээрэ табяад, хуурсагай хабхаг нээбэ.

Баир Ринчин хоёрой Ешигмаагай ажаллахан газарта уйдхар, гашуудалай мэдээсэл дуулгаашыс хаань, хэншыс ерээгүй. «Хэрбээ Ешигмаагай залуугаар наһа бараһан байгаа хаа, хамта ажаллахан нүхэдынь заабол ерэхэ гү, али телеграмма элыгээхэ байгаа. Магад, хүнэй хүгшэрхэдэ, хэнэн хэрэгынь, алдар солонь, аша габьяань мартагдажашыс болоо гээшэл ха. Магад, тэдэ нүхэдынь залуугаар наһа баранхай гү, али үбгэржэ, хүгшэржэ, эндэ ерэхэ хүсэ шадалгүй байжа болоо аалам. Иимэл үйлэтэй, хуби заяатай хүн түрэлхид энэ дэлхэйдэ ажаһууна ха юмбибди даа », – гэжэ Агваан, Ринчин, Мэдэгмаа гурбан сэдхэлдээ шэбшэнэ.

Харин энэ хүдөөлүүлгэндэ Ешигмаагай эхэ, эсэгыс мэдэхэ, нэгтэ бэшэ гэртэнь орожо, аяга сайснь ууһан энэ тосхоной хүнүүд, мүн Байгал далайн зүүн эрьс дээгүүр холо бэшэ зайда зэргэлжэ ажаһуудаг гурбан тосхоной үсөөхэн хүнүүд ерээ юм. Баир зула ба-дарааба, санзай ууюулба.

Хүүрэй булашын добуунһаа Байгал далай эли тодоор харагдажа, загаһашадай бригадир байһан Мягмарай басагантай хахасажа байһаншуу багахан зурууд долгинуудаа хойно-хойноһоо эрьс тээшэ эбхэрүүлэн сайруулжа, аалин номгохоноор хүүснэ.

Агваан богонихоноор Ешигмаагай намтар, алдар соло тухайнь дурдан хэлээд, түрэнэн ганса басагандань үгэ үгэбэ.

– Хүндэтэ... минии эжы, хүлисыш даа намайсе... – гэжэ Саарма уйлаганан, үгэсэ таһалдуулан байжа хэлэжэ эхилбэ. – Нюдөө мүнхэдөө аниһан хойнош уулзахаб гэжэ ханаагүйб. Би зэмэтэйб... Бидэ Байгалай эрьсдэ гурбан хоногто амархаяа ерээ хэмди. Эндэ бидэнэрэй ерэн сасуу, намтай, зээтэсэ уулзаха гэжэ хүндэтэ эжы минии ехэтэ ханааш, хүлсэгээш. Үглөөгүүр бидэниис дурамаар хараха гэжэ хэрэлсы дээрээ хоноош, бүхэли хүниндөө хүлсэгээш. Хүндэтэ эжы минии, үсэд зантай намайсе үшөө дахин хүлисыш даа. Амиды мэндэ байхадашни, шамһаа хүлисэл гуйха аад, мүнөө болоһон хойно хүлисэл гуйхадамни ямар юм...Энээнһээ хойшо шамаяа сэдхэлдээ хайханаар ханажа ябахаб. Хүндэтэ эжы минии, мүнхэ хайхан нойроор унтыш даа.

Хүдөөлэлгын богонихон митинг дүүрэжэ, дүтын хүнүүд гурбан хургаяа ниилүүлжэ, тэрэнэй магнайда гар хүрэбэ. Хуурсаг хабхаглагдажа хадагдаад, нүхэ руу табигдаба. Агваан аман соогоо юушьсб гүбэржэ, нүхэнэй оёорто ороһон хуурсаг дээгүүр орооһо сасаба. Мааниин модон хуурсагай хүл таладань һуулгагдаба. Нүхэнэй хоёр талада зогсоһон хүнүүд обогор шоройһоо адха шорой абаад, хүүрэй нүхэ руу хаяна. «Газаршни хүбэн шэнги хүнгэн байг... Харанхы хүйтэн газар доро хэтэ мүнхэдөө нойрсыш даа... Бурханай орондо хаадгүйгөөр хүрөөрэй... Хойто наһандаа хүмүүнэй бэс оложо, түрэл гаралдаа бусаарай» гэхэ мэтээр хүнүүдэй гүбэрэлдэхэ соностоно.

Эрэшүүл бэс бэсэ үрдилдэнэн юм шэнги бариһан хүрзөөрөө обогор шоройһоо удхаад, хүүрэй нүхэ руу шэдэнэ. Хэдэхэн сагай үнгэрхэлөөр, хүүрэй нүхэн шоройгоор дүүрэжэ, дээрэн гонзогорхоноор зурьлган обоолбо. Ешигмаагай фото-зураг дундань һуулгагдаба. Ринчин Байгал далайда шудхан ородог Энхэ-Нуга горхоной эрьсэр ургадаг сэсэгүүдэй баглаас шойжон хүшөөдэ түшүүлжэ табихадаа:

– Би эндэ шамтаяа хахасахаяа бэшэ, харин уулзахаяа ерээ хэм. Үнэсгээ бэлшээрийн адуулгада туужа абаашахадаа, тугалаа адуулхадаа суглуулдаг сэсэгүүдэйш баглаас шамда һүүлшынхисэ бэлэглэнэб, – гэжэ шэбэнэн һагад хэлээд, нюдэсэ уһатуулһаар, хүнүүдэй арада гаража, хармаанайнгаа пулаад гаргаба.

– Хүндэтэ Ешигмаагай түрэлхид, нютаг зон, мүнөө Ешигмаагай хүүрыс нара зүб гурба дахин гороолоод, һүүлшын хүндэдэнэ

хүндэлүүлжэ, сайснь уухаяа эндэһээ сэхэ гэртэнь ошогты, – гэбэ Агваан.

Хүнүүд шойжон хүшөөтэй Ешигмаагай хүүрыс гурба дахин го-роолоод, булашын добоһоо буужа эхилбэ. Мори тэргэ тэдэнэй урда ульгамаар хатарна. Агваан Ринчинэй тохоногһоо дүнгэжэ, хүнүүд-һээ зорюута үлөөгөөд:

– Шамда хэлэхэ, захиха гэхэн үгэтэйб. Хүндын сайлалганай урда, һүүлдэншье шамтай хөөрэлдэхэ сүлөө болохогүй байна, – гэжэ аргааханаар хэлэбэ.

Саарма үбгэн басаган хоёртоёо хүнүүдһээ халта таһаран үлэжэ, эсэгээс хүлэбэ. Ринчин тэдэнэртэ ябагты гэжэ гараараа зангаба.

– Ешигмаагай эхэ, эсэгын хүүрнүүдыс харахаяа зорюута хүнүүдһээ гээгдэс. Тэдэнэй хүүрнүүдыс шамда харуулһан байхаб. Тиигээшье һаа, дахин харыш даа. Шинии эндэ дахин срэхэ, үгы мэдэгдэнэгүй, ябая, – гээд, Агваан тэрэниис дахуулжа, хүүрнүүдэй дундуур алхалба.

Үхээрин добуунда хүдөөлүүлһэн хүнүүдэй хүүрнүүд Энхэ-Нугын айлнуудһаа олон болонхой. Эзэгүй боложо хаягдаһан, орхигдоһон хүүрнүүд дээрэ обоологдоһон шорой газартаа жэгдэршэн-хэй, мааниин модонууд, хабтагар түмэр болон хабтагайгаар дээрэнь хэхэн шойжон хүшөөнүүд үмхиржэ, жэбэржэ, газарта хэб-тэнэ. Тэдэ хоёрой Хэшэгмаагай хүүртэ дүтэлжэ срэхэдэ, хүүрэйн хажууда һаяхан үхэхэн амитанай араг яһан харагдаба. Мяхаша шу-бууд болон арьяатадай хоол болоо хэбэртэй.

«Ямар амитанай хохимой тархи, яһанууд гээшэб?» – гэжэ Агваан сэдхэжэ байгараа, шарабтар нооһотой арһанай үлэгдэл-нүүдыс хараад:

– Ээх даа, барма сэх! Моряк нохоймнай үлэгдэлнүүд лэ! Үни заяанда зольборжо ошоһон, хүгшэржэ даахидаа дарагдаһан, ябахадаа тулюур болоһонһон энэ нохой таанадай срэхын урда тээ гэрэйнгээ хоолойһоо утаанай гарахыс хараад, эзэдни гэртээ бии бо-лоо гэжэ һанаад, тэдэнэртээс һүүлшынхис уулзаха, харалсаха гэжэ срэхэн байна. Тэрэ Мэдэгмаагай эдихэ юумэ үгэхэдэ, эдсэгүй. Ба-гынгаа нүхэр Ешигмаас харахадаа, танижа, һүүлээрээ шүргөөжэ эрхэлһэн байгаа. Гүлгэн байхаһаа томожоһон тэрэ Байгал далай-гаа, байһан түрэл гэрээ орхёод, харагдахаяа болишоо юм. Тэрэ Хэшэгмаагай хүүрэй хажууда срэжэ, үхөө байна. Нохой хүнэй үнэн сэхэ нүхэр гэлсэдэг үгэ энэл гүб даа. Хүрзэнүүдээ үлөөһэн байбал, эзэн эхэнэртэнь зэргэлүүлжэ хүдөөлүүлхэ байгааб. Тсэд хожом хойно гэжэ байна ха юм даа...

Ешигмаас хүдөө табигшад тосхондо дүтэлжэ ябана. Хэлэхэ, захиha гэһэн үгэсэ хэлээгүй Агваан Ринчинтэй булашын добуунһаа буужа эхилхэдээ:

– Ши манай тосхоной эзэгүй хоохон гэрнүүдэй үмхирхэнь үмхиржэ, унахань унажа байхыс харанаш. Урдандаа Ешигмаагай эсэгийн гэр энэ тосхондо ордон мэтэ байһанаа, мүнөө хандаржа унаха туйлдаа хүрөөд байна. Эзэгүй хоохон гэр үдэр бүхэндэ муудажал байха гүб даа. Энэ тосхоноймнай бүхы залуушуул ажал, мүнгэ бэдэржэ хайша-хайшаа ариланхай. Гэртэхи, газаагуурхи ажалаа хэжэ шадахааяа болиһон үбгэд, хүгшэд халуун уһаар дулаа-суулдаг байратай үхи хүүгэдтээ ошонхой. Ши хотодо бэшэ хүдөөдэ түрэхэн, томожожо хүн болоһон байнаш. Тиимэхээ эндэ ерэбэл, огто ядалдахагүйш. Ши энэ гэрэйнэ эзэн болобо гээшэш. Хэрбээ энэ гэртэнь байхааяа шинии ерээгүй һаа, нэгэ долоон хоног соо энэ гэрынэ хандарха, үрмэдэхэн халаахай хоёр һууриенэ эзэмдэхэ. Энээн тухай бодожо үзэ. Шинии эндэ зөөжэ ерэбэл, бидэ бэс бэсдээ оролсожо, туһалалсажа байхабди. Байгал далайн омоли болон бусад загаһанууд эндэхи хүнүүдыс дайнай хүшэр хүндэ жэлнүүдэй үлэн хоохон үхэлһөө абарһан юм. Ши юун гэжэ һананаш, юун гэжэ хэлэхэ байнаш?– гэжэ һураба.

Тиихэдэнь Ринчин ухаан бодолоо ухамайлан гүйлгөөшье һаа, хэлэхэ үгэсэ оложо ядашана. Гэбэшье, тэрэ Агваантанай Ешигмаада туһалжа, харууһалжа байһыенэ ойлгоно.

– Юун гэлтэй юм даа? Би ори гансааран эндэ ерээд, далайһаа уларил хүлээһэн шэнги һууха болоно гүб? Загаһа губшuurдажа, барилга хэжэ шадахагүй болоһон эрэмдэг, мүн наһанайнгаа амаралтада гаранхай хүн ха юмбид.

– Тиигэжэ бү һана, бү хэлэ. Гансааран эндэ ажаһуухагүйш.

– Хэнтэй, таанадтай гү? Таанадай хүзүүн дээрэ һууха гүб? Би басагатай, хүрыгэтэй, зээтэй хүн гээшэб, тэрэнээ харалсагшаб. Эдэнэртээ эдэс уһыенэ шанагшаб...

– Зээшни томо болонхой ха юм.

– Томо болоошье һаа, үшөө сэхэ харууһанда оронхой.

– Тиимэ даа, тиимэ. Ши үс наһаараа Ешигмаас һамгамни болохо аа гү гэжэ хүлээгээш. Улаан-Үдэ хотодо Ринчимаа шамайе хүлээжэ, хадамдашыс гарадаггүй гэжэ дуулагшаб, тэрэнтэсэ эндэ ерыш. Түрэхэн ахань мүнөө таанадыс машинаараа эндэ шэрэжэ асараа гүб даа?

– Тиигээ, түрэхэн ахань. Тэрэ тэдэнэй тээ хойнонь ябана.

– Шинии зориг хүрөөгүй һаа, би хото ошоод, Ринчимаасш

асархаб. Ши зоригтгүйдэнэш. Ешигмаас хамга абаха аад, шамайе зоригтгүйдөө гэжэ ханагшаб. Оршолонто энэ юртэмсын энэ түбидэ үхэр малшые, ан гүрөөлшые, шубуудшые дурлахан нүхэрөө өөрын болгохо гэжэ мүргэлдэдэг, наншалдадаг, тэмсэдэг жама ёһотойл...

Ринчин дуугай шагнажа ябахадаа, Агваанай хэлэхэн үгэнүүдые сэдхэлэйнгээ оёрто зүбшөөжэ, толгойгоо үлэ мэдэгхэн дохисогоогоод: «Залуу ябахадаа шамтай зүбшэн хэлсэхэсэ яагаабиб даа?» – гэжэ халаглана.

– «Сэдхэлһээ хүгшэрөөбди гэжэ бү ханагты, ветеранууд. Тэмсэхэ хүсэн манда үшөө бии. Сагһаа эртүүр үхэхэсэ яаранагүйбди. Урдамнай хэрэгүүд үшөө бии» гэжэ зүбөөр дуулалдадаг ха юм. Наяын жэлнүүдтэ загаһашадайнгаа бригадын залуу хүбүүд эндэхи Энхэ-Нугаяа жаргалай хайхан орон болгожо, аяншадые үбэл, зунгүй угтан абадаг кафе-ресторантай, буудалай ордонтой, пляжтай болгохобди, ши хамһалсахаш...

Уһан дээрэ үрмэ тогтооһон мэтээр срээдүйнгөө түсэб тухай Агваанай хэлэхэдэнь, Ринчин урал дээгүүрээ урихан мийһэрэл задалжа, дуугай шагнаад:

– Эндэ байха, үгы тухайгаа бодожо үзүүжэб, – гэбэ.

– Удаан бэшэ, түргэн бодожо үзэ. Байха бэлэн байра байна, Ринчимаагаа асара, хамтара!..

3

Тэрэ гэхээр хэдэн жэлэй үнгэрөөд байхада, Энхэ-Нугын тосхон танигдахаар бэшээр хубилшоо. Тэндэ гансашые бэшэ, харин хуушан, шэнэ гэжэ зэргэлээ хоёр тосхонууд бии болонхой. Хүнхэрэй урдахи үндэр эрьсын тэгшэ талмайда шэнээр бии болоһон багахан тосхоной гэрнүүд нарһан модонуудай дундуур тобхойлдоно. Баруун таладаа Байгал далайтай тэрэ багахан тосхон зүүн таладаа уташаг нэгэ хорёотой. Газаада таладаа «Морилжо хайрлыт!», доосоодо таладаа «Харгыдаа золтой ябагты!» гэжэ бэшэгтэй хабтагар түмэр бүхээгтэй, үндэр хоёр бахануудтай, ашаанай болон хүнгэн машинануудай һаадгүйгөөр доогуурнь орожо, гарамаар хүүргэ мэтэ үргэн арка-бүхөөг харагдана. Тэрэ аркаһаа зүүлжээ зурыһан машинын дардам харгы хадын хаялгаар ургаһан нарһан модонуудай дундуур шурган үгы болоно. Тэрэ бүхөөгһөө баруулжаа Байгалай зүүн үндэр эрьс дээрэхи талмайхан тээшэ һунаһан охор богони-хон харгын адагта байдаг дээрэхи бүхөөгтэ «Алтан бэхэлиг» гэхэн бэшэгтэй хорёо соо аяншадай амардаг гэрнүүд бии. Тэдэ гэрнүүдэй дунда «Алтаана» буудалай гэр болон кафе-ресторан, медпункт бо-

лон спортивна заал байна. Тэдэнэй хажууда профилакториин гэр баригдажа байна. Эдэ гэрнүүд, тэдэнэй баруун тээхи үндэр нарһан болон һөөгүүд хүхэрэн харагдадаг, хойно-хойноһоо зэлэ татажа сайралдадаг долгинуудтай Байгал далайн үзэсхэлэн һайханиие халхална. «Алтаана» буудалһаа сэхэ хойшоо хүнхэрэй налуу аад, нэгэшье модогүй нүсэгэн эрьс руу хоёр таладаа дүнгэжэ баряад доошоо буудаг, дээшээ гарадаг нарин хургаагуудтай гэшхүүртэй ябаганай зүргэ харгыхан зурына.

Тэрэ хүнхэрэй баруун таладахи далайн эрьсын алтан шаргал элһэн талмайхан дээрэ наранда бэсэ шаруулжа хэбтэгшэдэй нэгэн хажуудахидаа хандажа:

– Нүхэ-аа-р, тээ тэрэ бидэндэ дүтэлжэ ябаһан тулууртай гэхэдэ, баригша нарин модониинь – тулуур бэшэ, бомж гэхэдэ, бомж бэшэ хүниие харал даа. Ехэл гайхамаар хүн бидэндэ дүтэлжэ ябана, – гэжэ хэлэбэ.

Тэрэ хүн тонгойн, бүхынгүйгөөр газарта хэбтэгшэн целлофан тулам, саарһанай таһардаһан, концервын хоохон баанха, пивын хоохон бүтылхэнүүдыс олзуурхаһан юумэндэл, нарин ута модон эшынгээ үзүүртэхи үзүүртэй хадааһаар тэдэниие хадхажа, ара нюргандаа үргэлһэн бургаһан түрсүүг уруугаа хэнэ.

– Энэшни ухаагаа һамарһан хүн юм... Халуун зун хэн гартаа бээлэйтэй ябахаб! – гэжэ тэрэнэй хажуудахи хэлэжэ, бусадаа һонирхуулба.

Наранда бэсэ шаруулжа элһэн дээрэ хэбтэгшэд нюураа бүтүүлһэн газетэ болон пулаадаа абажа, тохоногоороо газар тулгажа, сээжэсэ үндылгэжэ, тэрэ хүниие хараһана. Тэндэ хэбтэгшэдэй анхарал татаһан, шара хулһан шляпа малгайтай хүн энэ-тэрэ шулуунуудһаа бүдэржэ унахаһаа айгаа юм гү, али нюргандаа үргэлһэн хүндэ ашаанһаа дүхыгөөд, уруугаа хаража, элһэн сооһоо гуталтай хүлнүүдээ хүндөөр татан гаргана юм гү, юрэдөөл, хүлөө элһэн соогуур арайхан шэрэнэ.

Энэ үедэ далайн уһанда орожо тамараад, эрьс дээрэнэ гарахадаа, бэс бэсэ наада барижа шоглолсоһон хүнүүд хубсаһаяа тайлаһан газартаа ерэжэ, аршуулаар толгойнуудаа аршахадаа, дүтэ-дүтэхэнэ алхалжа, газараар хэбтэгшэн юумэнүүдыс хараашалан бэдэрһэн хүниие хараһаба.

Тэрэ хүн тэдэндэ толгойгоо халта дохёод:

– Амгалан үдэрөөр! Наранда бэсэ шаруулжа, элһэн дээрэ хэбтэхэдэ, хабатай дулаан үдэр боложо байна даа. Таанад хэр амаржа байнат? – гэжэ хураба.

– Таниис баһал амгалан үдэрөөр!.. Эндэхээ холо бэшэ байдаг аад, эндэ түрүүшынхисэ ерээб. Диваажанай орон мэтэл!.. Алдарта Байгалнай Шара, Хара далайнуудһаа дээрэл... Хүнүүд хажуудаа байһан Байгалдаа бэшэ, хари холын оронуудта амархаяа юундэ ошодог гээшэб? – гэжэ тэдэнэр үрдилдэн байжа харюусаба.

– Нэгэ зариман буян хэхэмнай гэжэ Бурханай оронуудаар, нэгэ зарим газар үзэнэбди гэжэ дайда дэлхэйгээр аяншалан зайдаг, – гэжэ тэдэнэй нэгэн бусадтаа харюусаба.

– «Алтан элһэтэ» гэжэ энэ шляжай, «Алтан бэхэлиг» гэжэ амарлын гэрэй, «Алтаана» гэжэ кафе-ресторанай гаршаг, «Алтан загаһан» гэжэ омолиёо нэрлэдэг үгэнүүд ямар удхатайб? Байгал далайда шэнгэгшэдыс абарһан нохойдо зорюулжа, тэрэнэй дүрсыень эндэ табяа юм гү? Энэ нохойшыс алталбал, шара үнгэтэйл. Та ушар үдхыень бидэндэ хэлэжэ үгыг? – гэжэ тэдэнэй нэгэн гуйба.

Ринчин мihэрэн алдаад:

– Мэдэнэб. Нюдэндөө харабтар үнгэтэй шэл зүүгээ хаатнай, энэ элһэн шарабтараар харагдаха. «Алтан бэхэлиг», «Алтаана» гэхэн гаршагууд эндэхи нэгэ эхэнэрэй алтан бэлигээ басагандаа, тэрэ басаганиинь басагандаа бэлэглэһэн гэхэ гү, али эхэнэрнүүдэй уг дамжаһан алтан бэхэлигэй домогһоо абтаа юм. «Моряк» гэжэ нэрэтэй шара нохой эзэн эхэнэртээ далайда загаһаналхаяа гарадаг эзэс эндэ үдэшэдэг, эндэ угтадаг байгаа. Эндэхи хүнүүд шара үнгэтэй болоторнь сонгоохон омолиёо «Алтан загаһан» гэжэ нэрлэдэг юм даа, – гэжэ хэлэбэ.

Хубсалха үедөө үбгэнэй энэ хөөрөөс шагнажа зогсоһон нэгэ эрэ хүн булгайр бээлэйтэй хэмэл гарыень, ара нюргандаа үргэлһэн түрсүүг сооһоо бултайлдаһан хуйха болон шэл бүтылхэнүүдыс хаража, тэдэнээ тушаажа абадаг газарта үгэжэ, олоһон тэрэ мүнгөөрөө хоолойгоо тэжээнэ гэжэ ханаад, мүнгэнэйнгөө сүүмхэ сооһоо зуун түхэриг гаргажа, тэрэнээ Ринчиндэ харбайба.

– Хүбүүн, тэрэнээ сүүмхэдээ һөөргөн хэ даа. Би мүнгөөр дуталданагүйб, – гэжэ Ринчин даруу зохидхоноор хэлэбэ.

– Тээд хүнүүдэй газарта хаяһан хоохон бүтылхэнүүдыс юундэ суглуулнат?

– Минии хэдэг ажал юм даа.

– Энэ ажалайтнай түлөө хэдыс түлэдэг бэ?

– Юушыс түлэдэггүй. Би өөрынгөө дураар, миинтээр суглуулнаб, – гэжэ тэрэнэй хэлэхэдэ, тэндэ зогсогшод гайхалдашаба.

– Эндэ амарагшад целлофануудаа, саарһануудаа, хуйха болон

шэл бүтэлхэнүүдээ эндэ-тэндэ хаяжа, Байгал далайн эрье, эндэхи байгаалие бузарлана. Тиихэдэнь би сэбэрлэгшэб...

Тэдэнэй нэгэн Ринчинэй хэлэһэн үгыс тодожо абаад:

– Хүлисэгты, тание доромжолхо гэнэгүйб. Эдээ хоолой үлэг-дэлнүүдые баһал суглуулна гэшэ гүт? – гэжэ һураба.

– Үгы, суглуулнагүйб. Минии орондо далайн эрье сэбэрлэгшэд байха даа.

Тэдэнэй үшөө нэгэн Ринчинэй хэлэһэн үгыс тодожо абаад:

– Хэд гэшэб, хэлэжэ хайрлыт? – гэжэ гуйба.

Ринчин энсэдэсэ барижа ядан:

– Байгал далай тунгалаг һайхан уһатай долгёороо үхэһэн гү, али үбшэлһэн омоли, хаб загһан болон бусад амитадыс эрье дээрээ хаядаг юм. Мяхаша шубууд тэдэнииснь эдижэ, далайн эрье сэбэрлэдэг юм. Тиихэдэнь би эндэ амарһан хүнүүдэй эдсэлээд, хайша хэрэгээр эндэ-тэндэ орхихон хуйха ба шэл хоһон баанха, амһартануудыс, газетын, бүдэй таһардаһануудыс суглуулагшаб даа. Бурханай хэлэһэн зарлигаар хүн ба бүхы амитад хоорондоо нягта холбоотой, бэс бэсдээ туһалалсажа, ажамидаран һуудаг эхэ байгаалияа аршалан хамгаалха ёһотой юм. Таанад үлэһэн бог шоройгоо дайда дэлхэйгээр тараажа хаянгүй, целлофан туламуудта хэжэ, нэгэ газрта орхигты. Тиигэбэлтнай, минии суглуулхада, хүнгэн болохо. Һайн амарагты! Дахин уулзатараа баяртай, – гээд, хүнхэрэй урдахи үндэр эрье дээрэ байдаг «Алтан бэһэлиг» тээшэ ошобо.

Эндэ амархаяа срэгшэд дуугай болошоод, дүтэ-дүтэхэнэ алхалһан, үрөөһэн гартаа хара булгайр бээлэйтэй үбгэжөөлэй хэлэһэн үгэһөө ухаа орожо, газараар хэбтэһэн конфетын саарһануудыс, эдээ хоолойнгоо үлэгдэлнүүдые целлофан туламуудтаа хэжэ, гурбан наһанай хажууда тэдэнээ обоолжо орхёод, үдын хоол бари-хаяа яараба.

* * *

Автобус болон өөһэдынгөө хүнгэн машинануудаар амархаяа эндэ срэгшэд хэдэн үдэр байха байратай, унтаха оронтой боложо, медпунктын багахан таһалгада орожо, сэбэр залуухан медсестра басаган, наһатайшаг фельдшер эхэнэр хоёрто шуһанайнгаа дарасыс шалгуулна, бэс тамираа шагнуулна. Сагаан халаалтай эдэ хоёр эмэгтэйшүүл Энхэ-Нугадахи зэргэлээ хоёр тосхоной хүнүүдэй, загһанашад болон эндэ амарагшадай урдаа хараха врачууд болонхой. Һамгатайшыс, Һамгагүйшыс залуу эрэшүүл эдсэлхэ бүхэнэйнгөө урда тээ заабол эндэ орожо, шуһанайнгаа дарасыс медсестра баса-

ганда шалгуулхадаа, ханяадан хамшаг хүрээ гэжэ шалтаг баридаг, ород болон буряадаар дуугаржа, дүтэ танилсаха гэнэ. Тээд тэрэ сэбэрхэн басаган уриханаар урдаһаань хараад, үгэ дуугүйхэн байхандаа, хэлэгүй юм шэнги толгойгоо дохидог, һэжэрдэг байба.

– Марина, ши буряад аад, буряадаар мэдэдэггүй гүш? – гэжэ үдэрэй гурба дахин орожо, шуһанайнгаа дарасые шалгуулдаг сэбэрхэн буряад хүбүүн һураба.

– Марина буряад бэшэ, буряадаар бү дуугара, – гэжэ Ринчимаа тэрэ хүбүүндэ хэлэбэ.

«Энэ хүбүүн Мариныемнай һамга хэхэсэ абаад ябапана аа гү» гэжэ һанаһан Ринчимаа медсестрагүй болохоһоо бэрхэшээнэ.

– Ямар үндэхэ яһатанай юмши?

– Ши яхад болон оротоной хэлэ мэдэхэ гүш? – гэжэ Ринчимаа тэрэниие һөөргэдэн һураба.

Тэрэ хүбүүн юушые хэлэнгүй тэдэнэй таһалгаһаа гаража ошоһон аад, бэшэ харагдахаяа болёо һэн. Магад, тэрэ хүбүүн ябахынгаа урда тээ Маринатай уулзахаяа таһалгадань зорюута ороһон байжа болоо. «Үнэхөөр дурлаа һаа, хэзээ нэгэтэ гү, али тон һаядаа ерэнэ ааб даа» гэжэ Ринчимаа һанаа амараар сэдхэлээ тэгшэлээд, Маринын тэрэндэ хадамда гараха байһынь һаалта хэбэл хаб гэхэн бодолдо абтаа бэлэй.

* * *

«Алтаана» буудалай дэргэдэ хүнүүд дүүрэн. Гэртээ бусагшад һайн һуури эзлэхэ гэжэ автобусой тогтодог газарта байна. Тэрэ буудалай хажууда дээрээ шифер хушалтатай, газарһаа хүйһесөө хүрэтэр хабтагайнуудаар бүтүүлһэн хаяабшатай, тэрээнһээ дээшээ бүхы талануудынь һула сарай соо һуугшадай толгойнууд шохойлдоно. Сарайн газраа үргэлжэдөө сайража эхилһэн үһэтэй Агваан һаяхан бариһан омолинуудаа шорлоод, түүдэгхэнэй дүлэндэ дүтэлүүлэн шарана; набтархан түмэр пезшэн соо модоной хибэдэхэ ууюулһан утаагаар наран сэсэгэй тоһо түрхихэн загаһануудаа алтан шара үнгэтэй болоторнь сонгооно.

Тэрэ сарайн нэгэ таладахи лавкын дээгүүр шараһан, сонгоһон омолинууд, хушын һамар, шуһанай дарасые доошонь оруулдаг хара хүхэ шикша, жэжэ улаан мороошко жэмэсүүд худалдаанда табяатай. Урдаа хара хүхэ сээжэбшэ-фартугтай Мэдэгмаа наймаашан лавкадань хүнүүдэй дүтэлхэдэ, хүл дээрээ бодоно; холодоходонь, хүлөө амаруулхаяа һууридаа һууна. Тэрэнэй саагуурхи тагуудай хадаһануудта үлгэхэн томо, жэжэ целлофан туламууд һанжана. Тагууд дээ-

гүүр табиһан хуйха болон шэл бүтылхэтэй пивэнүүд жэрылдэнэ. Эндэ амараад гэртээ бусагшад, мүн харгыгаар ябагшад Байгалай долгиндо угаалгаһаар сьылдэшгэн сагаан, хүхэ үнгэтэй шулууханууды дурасхал болгожо, сонгоохон омолинууды, жэмэсүүды худалдажа абана. Эндэ ойро зуура тогтоһон тэдэнэр яаралгүйгөөр шараһан омоли эдижэ, шара уһа уужа, Байгалай һэбшээндэ үлээлгэжэ байдаг дээрээ һарабшатай сарай соохи столнуудай саагуур һууна. Шаража, сонгоожо байһан омолинуудай үнэр һэбшээ һалхинда үлээгдэжэ, оршон тойрон тарана.

Сарай соо тамхилжа һуугшадай тамхинайнгаа үлэгдэлнүүды эрхы дунда хурган хоёройнгоо хоорондо хабшуулжа, тэрэнээ тэртэдэн няһалхада, Ринчин үбгэн хэрэлсы болон гэрэй хажуугаар хэбтэһэн тамхинай үлэгдэлнүүды ута эшэтэй биинигээр хамажа, мүн лэ ута эшыень һугадаа хабшуулаад, дороһоонь хэмэл гараараа дүнгэжэ бариһан собоогтоо суглуулан хээд, хэдэхэн алхамай газарта байһан бог шоройн амһартада абаашажа, тэрэнээ досоонь хаяна. Тиихэдэнь, тамхилжа тэрэ үбгэнһөө аягүйрхэжэ, тамхинайнгаа үлэгдэлнүүды бог шоройн амһартада абаашажа хаяха баатай болоно.

Харгыгаар ябагшадай захил дүүргэжэ, омоли заһанууды шаража байһан Агваан эдэ бүгэды хараад:

– Эрэмдэг үбгэнэй бог шорой хамалга эндэ амархаяа, аян замда ябагшадай эдсэлхээс эндэ тогтогшодто һайн хургаал боложо байна даа. Миний хэды хэлээшые һаа, эндэ амарагшад һамарайнгаа хальһа, тамхинайнгаа үлэгдэлнүүды дуратай газартаа хаядаг байгаа, – гэжэ хэлэбэ.

Мэдэгмаа пивэ, хилээмэнэй зүһэмүүды, гар, амаа аршаха саарханууды, шорложо шараһан омоли урдаа табюулагшадта тараана, үхибүүдтэнь жэмэсэй шүүһэ, эхэнэрнүүдтэнь халуун кофе асаржа үгэнэ.

Эрэшүүлэй нэгэн шорложо шараһан омоли дууһан эдижэ, гар болон амаа саарһаар аршаад:

– Энэ эрэмдэг үбгэн хайратай байна даа. Пенсийн мүнгэн хүрэнгүй гээшэл ха, – гэжэ хэлээд, Мэдэгмаагай асарһан пивэ бүтылхын хоолойгоор ууна.

– Үбгэд гансааран үлэхэдөө – хайратай. Бидэнэй үбгэрхэ, хүгшэрхэ наһан ямар байха юм ааб даа? Үбгэрхэ наһандаа тулиха, зобохы үзэнгүй, бурхандаа ябашабал, һураггүй дээрэл ха, – гэжэ тэрэнэй хажуудахи хэлээд, гар, амаа саарһаар аршаба.

Хажуудахын бүтылхын хоолойгоор пивээс уухаяа болёод:

– Буянтай хүнийе бурхан диваажандаа абаашахаяа яарадаггүй, харин нүгэлтэйшүүлые сагһаа урид абаашадаг, – гэжэ шог ёгтолон мэдээрхэбэ.

– Бурхан бэшэ-э! Тамын эзэн Эрлиг хаан харанхы орон нютагтаа нүгэлтэйшүүлые абаашадаг юм лэ! Залуугай жаргал – жаргал бэшэ, харин үбгэрхын жаргал – жаргал юм гэлсэдэг. Энэ үбгэндэ пенсийн мүнгэн хүрэнэгүй, тиймэһээ эндэхи бог шорой хамана. Хотын эмхи зургаанууд газаахияа хамуулхадаа, нэгэ-хоёр зуус түлэдэг болонхой, – гээд, үнөөхи эрэ хүн пивээс ууба.

Хоёр үбгэд зэргэлжэ һуугаад, унтаржа забдаһан түүдэгэйнгээ дүлэндэ хайража шараһан шоротой омоли зүһэм хилээмэтэйгээр хубаалдан эдижэ һуухадаа, үглөөдэрэйнгөө болон срээдүйнгөө ажал тухай хөөрэлдэнэ. Мэдэгмаа тэдэ хоёрто аягатай сайнуудые асаржа үгэбэ.

Тюменьдэ ажаллажа байһанаа тоонто нютагаа бусажа ерээд, эсэгынгээ ажалые халан абаһан Алдар тэдэ хоёрто ерээд:

– Ринчин абга, аба хоёр, үглөөгүүр самолёт угтагты гэхэн телеграмма Саармаһаа абабаб. Саарма гансаараа бэшэ, Виктор үбгэнтээс ержэ ябана. Шэтын мединститутдэ һурадаг Саяана басаган үбгэн абаяа, Байгал далайе харахаяа һүүлдэ ержэ болохо, – гэбэ.

– Ямар хайн мэдээсэл дуулгабаш! Ши, хүбүүн, машинаараа угтаарай. Хото ошоходоо, хүгшэн эжынэрэйнгээ хүүрнүүдтэ табиха веногуудые худалдажа абахаяа бү марта. Буудал болон кафе-ресторандаа хэрэгтэй юумэнүүдые худалдажа абана бээш, – гэжэ Агваан хэлэбэ.

– Тиигэхэб. Тэдэнэр энэ буудалдамнай тогтуужаг, – гэжэ Алдар хэлээд, абаһан телеграммаяа Ринчиндэ һарбайба.

Ринчин тэрэ телеграмма абахаяа арсажа, баруун гарайнгаа альгыс Алдар тээшэ харуулан урдаа баряад:

– Ямар сэхэ баяр гээшэб! Һайнши даа. Энэ телеграмма медпунктда орожо, Ринчимаа Дугаровнада үгыш даа, хатамни баярлаг. Иигэхээр гэртээ хариха болонтожо байнал хабди, – гэбэ.

Алдар тэрэнэй һүүлшын үгэнүүдые тодожо абаад:

– Би машинаараа таанадыс гэртэтнай хүргөөд үгэхүүб, – гэжэ дурадхаба.

– Табуулан өөһэдынгөө унаагаар ябагалхабди, холо бэшэ ха юм даа. Харин ши, Алдар, мүнөө өөрынгөө хэрэг бүтээхэс хото ошыш даа. Үхибүүдысми үглөөгүүр угтана бээш. Тэдэнэр хаана тогтохоёо өөһэдөө мэдэнэ ааб даа. Манайдаш байхадань – болоно, Саармын түрэхэн эхынь гэр ха юм, – гэбэ Ринчин.

Алдар зүбшөөхэнөө мэдүүлжэ, толгойгоо дохёод, буудалай гэр соо байдаг медпунктда ошобо. Ринчимаа Саармые нарайдань ойро зуура абалсаһаншье хаа, өөрынгөө түрэнэн үхибүүн мэтээр ханадаг. Тиимэхээ тэрэ Саармын гэр бүлын эндэ амархаяа ерэхые жэл бүхэндэ хүлээдэг юм. Тэрэ наһатай боложо, хаяхан пенсидэ гараашье хаа, түрүүшынгээ дуранай эрьсэхэдэ, хадамда гараад, хүгшэрхэ наһанайнгаа жаргалые эдлэжэ, Ринчинтэй хамта һуудаг болонхой.

Удангүй ажалай дүүрэхэдэ, Агваан һамгантаяа, Ринчин Марина Ринчимаа хоёртоёо һубарилдажа, Энхэ-Нугын хуушан тосхондо байдаг гэрнүүдтээ харихаяа хүнхэрэй урдахи үндэршэг тэбтэгэй «Алтан бэлхилигхээ» гэшхүүртэй ябаганай зүргэ харгыгаар аалихан доошоо бууба. Далайн эрьсын «Алтан элхэтэ» гэжэ нэрэтэй пляжда амарагшад буудалдаа бусажа ябахандаа, гэшхүүртэй ябаганай нариихан зүргын адагта тэдэнэртэй уулзашаба. Эндэ амархаяа ерэгшэд хажуулдин ябажа, тэдэнэртэй энэ үдэр харалсаашье хаа, мэндэшлэлсэхээр һэлгэсэлдэбэ. Тэндэхээ хүнхэрэй доохонuur урдадаг горхон, хуушан Энхэ-Нуга тосхоной гэрнүүд, тэдэнэй баруун тээ «Алтан элхэтэ» гэжэ пляж, нохойдо бодхоонхон хүшөө альган дээрэ байһан шэнги элихэнээр харагдана.

Ринчин гэшхүүрэй хоёр-гурбан табсан доошоо алхажа, газарта буунгүйгөөр тогтоод:

– Байгты! Эндэхээ «морьяк» нохойн хүшөө харана гүт? – гэжэ хамта ябагшадһаа һураба.

– Харанабди. Юун бэ? – гэжэ Ринчимаа һөөргэдэн һураба.

Музейдээ экспонат болон материалнуудыс суглуулдаг, тэрээн тухайгаа ходол бодожо ябадаг Ринчин тэдэ хоёроо энсэбхилэн хараад:

– Нохойн хүшөөгэй хажууда... тэрээнтэй зэргэлүүлжэ, Ешигмаагай эжы Хэшэгмаада хүшөө бодхоохо хэрэгтэй, юун гэжэ хананат? – гэжэ һураба.

– Юундэ? – гэжэ Ринчимаа гайхашаба.

– Би Хэшэгмаа тухай дуулаа һэм. Тээд ямар удхатай хүшөө болохо юм? – гэжэ Марина һураба.

Энээн тухай ухаан бодолоо эзэлүүлһэн Ринчин бууралтажа эхилһэн нидхээс буулгажа, халта дуугай байгаад:

– Дайнай жэлнүүдтэ Хэшэгмаа загаһаншалдаг, загаһаншадай бригадир ябаа. Дайнай һүүлээр тэрэ Мягмар үбгэсэ загаһаншалхынь эгээл тэндэ шара нохойтоёо үдэшэдэг, үдэшэлэн утгадаг байгаа. Мүр дээрээ хахуулитай гү, али гүльмэ тээһэн эхэнэрэй дүрэ болоногүй, ямараар эхэнэрэй дүрсэ бүтээлтэй гээшэб даа? – гэбэ.

– Гартаа бариһан пулаадаа толгой дээрээ үргөөд байһаар яахаб,
– гэжэ Марина дурадхаба.

– Бишье баһал тиигэжэ һананаб, – гэжэ Ринчимаа хажуудахияа дэмжэбэ.

– Пулаадаа үргөөд далбагануулга – Үдэшэлгэн болоно гээшэ аал? – гэжэ Ринчин хураба.

– Толгой дээрээ пулаадаа далбагануулга үдэшэлгэшье, угталгашье болоно ха юм, – гэжэ Марина мэдээшэрхэбэ.

– Ондоо вариантын олдоогүй хаа, магадгүй, – гэжэ Ринчин зүбшөөһөншүүгээр хэлээд, доошоо буужа ябахадаа үргэлжэлүүлнэ. – Гүйгөөшэ мориёо эмээлтэйнэ Хэшэгмаада энжэ болгожо үгэнэн үбгэнэй нэрэ, обог тон һайн мэдэгдэнэгүй.

Пляжһаа буудалдаа бусажа ябагшадай нэгэ эрэ хүн Ринчинэй гэр бүлэһөө холодожо, тэбтэг дээрэ гаража, гэдэргээ эрьсдэжэ, бусадаа хүлэсэхэдэ:

– Ямар залуу һамгатай, томо басагатай үбгэн гээшэб?.. Сэбэр һайхан басагатай байна... Энэ үбгэн гэртээ амаржа хэбтэхэгүй, эдэнээ эрьсжэ, үдэр бүхэндэ ажалдань ерэнэ гээшэл ха, – гэбэ.

– Һэ! Тиигэнгүй яахаб! Залуу һамгыемни эндэ амарагшад абаад ябашуужан гэжэ атаархажа, эрьсэгүйдэнь аргагүйл! Арайхан ябаһан аад, тамхинай үлэгдэлнүүдые буудалай газаагуур, далайн эрьсээр суглуулна. «Бог шоройгоо бү тараагты» гэжэ бидэндэ ухаа заана... Ариг сэбэрые, гурим-журам сахидаг энэ үбгэнэй гэртэ тооһо, шоройшье байдаггүйл хаш. Хатуул үбгэн байна даа, – гэлдэнээр, тэрэнэй хойноһоо дахан ябагшад тэбтэгэй эрьс дээрэ гараба.

– Юу хэлээ гээшэбта?! Манай гүрэнэй президент эндэ амарһан юм лэ. Тиигээд лэ эндэ аяншадай амаржа байха гавань бии болгохо гэнэн зарлиг гаргаа. Таанад тэрэ үбгэнэй шэгшындыншье хүрэхэгүйт! – гэжэ нэгэ эхэнэр суг ябагшадаа гасаалан хэлэбэ.

– Тэрэ үбгэнэй тээ урдань ябаһан үбгэ һамган хоёрой хүбүүн Алдар Агванович энэ амаралтын «Алтан бэһэлигэй» дарга ноён юм. Тиигээд лэ манай гүрэн Байгал далайн энэ сүнхэртэ гавань барюулха гэжэ мүнгэ алтаар эдээндэ туһална ха юм, – гэжэ тэдэнэй нэгэн таамаглан мэдээрхэбэ.

– Юундэ тиигэхэб даа? Гүрэнһөө мүнгэ уриһаар абаа хаа, абаһан байха. Харин өөрөө сэхэ гарай бизнесмен гүб даа. Энэ «Алтан бэһэлигэй» дарга загаһаһадай бригадатай, үхэр мал баридаг фермэтэй, элдэб загаһануудые сонгоодог, дабһалдаг, консервэлдэг заводтой юм. Хойто жэл эндэ амархаяа ерэхэдэш, тад ондоо болошоод байхал, – гэжэ тэдэнэй нэгэн Алдар Агвановичые магтаба.

– Тээд залуу хамгатай энэ үбгэжөөл юундэ миинтээр бог шорой хамадаг, Байгалай эрьсэрхи пиво болон архиин хооһон шэлнүүдые суглуулдаг юм? – гэжэ бүгэдэнһөө түрүүн тэбтэгэй талмайда гархан хүн һөөргэдэн хэлэбэ.

– Шам мэтэ һэшхэлгүй хүнүүдые ариг сэбэрээр байгаалидаа хандахыс һургаха гэнэ, – гэжэ Алдар Агвановичыс магтагша хүн хэлээд, тэрэниис аниргүй болгобо.

Тэбтэг дээрэ түрүүшэгээр гарагшад ябаганай гэшхүүрээр дээшээ гаража ябагшадыс хүлээнгээ, эрьс дээрэ обооролдон сугларжа, Агваан Мэдэгмаа хоёрһоо холошог гээгдээд ябаһан гурбан хүнүүдыс, Байгалай эрьсэдэ наранда бээ шаруулжа хэбтэгэн «Алтан элһэтэ» гэжэ пляж тээшэ харана: үдэшын наранай туяан далайн уһанай нюруу дээгүүр тэнгэрийн һолонго мэтэ зурууд бии болгожо, гоё хайханаар толорно. Энхэ-Нутын хуушан тосхондо брус модоор баригдаһан гэрэй торхонууд шарлан тобхойлдожо, шэнэ хабтагайнуудаар бариһан харша хорёонууд сайран шарлаад, алтан бэһэлигүүдыс һануулна. Дальбараануудаа тэнжээжэ, дулаан ороноо ниидэгэн алтан хараасгайнуудай хойто жэлын хуушан уургайнуудта ерэгшэдэл, балшар бага наһаяа эндэ үнгэргэгэн хүнүүд ухаа орожо, гэртэхидэйнгээ буусануудта бусажа, шэнэ гэрнүүдыс барижа эхилээ хэбэртэй.

Үнгэрһэн хэдэн жэлэй саана уһан дээрэ үрмэ тогтоогшодол, Агваанай Ринчиндэ хэлэгэн түсэб һаяын жэлнүүдтэ бэслүүлэгдэжэ байна. Байгалай зүүн эрьс дээрэхи зэргэлээ гурбан тосхойхид заһаа олзоборилхоһоо гадуур, үхэр мал, гахай барина, огородой эдэе хоол ургуулна. Тэдэнэр мяха, тоһоёо, дабһалһан ба сонгооһон омолинуудаа хотын дэлгүүртэ абаашана, амаралтын «Алтан бэһэлигэй» «Алтаана» гэжэ кафе-ресторанда асаржа тушаана. Худа урагууд боложо байгшад түрэ нараа хэхэсэ, үндэр наһатайшуул ойнгоо баярыс, дүтэ, холуур байдаг заһаашад жэлдээ нэгэ дахин «Заһаашадай һайндэрыс» тэмдэглэхэсэ, холын айлшад болон аяншад амархаяа Байгалай эрьсын сэбэр агаараар хоёр-гурбан хонотто амилан сэнгэжэ, «Алтан бэһэлигтэ» үнгэргэдэг болонхой. Агваан Ринчин хоёрой эхи табиһан олзын ажахы үдэр бүхэндэ хүгжэжэ, үхи хүүгэдын тоонто нютагаа бусажа, заһаа үсхэбэрилгын комбинат, заһаа сонгоодог, дабһалдаг болон консервэлдэг завод барижа, аяншад болон хүнүүдэй амарха газарнуудыс бии болгожо, тосхоноо улам сэхэ болгожо байнхай.

Тэдэнэй ажахы ойрын жэлнүүдтэ амарагшадыс сэнгүүлжэ, эрьсшад тamarxa катамарануудыс, заһаа олзоборилхоһоо хэрэглэ-

дэг хүсэтэй онгосонуудыг худалдажа абаха түсэвтэй. Жэлэй дүрбэн сагта аяншадыг ба амарагшадыг угтан абахын тула, «Алтан бэһэлигтэ» халуун уһаар дулаасуулдаг буудалай гэрнүүдэй, профилакторийн болон музейн баригдахадань, ороной басаган Марина медсестрагаар, мединститут дүүргэжэ байһан Саяна Ринчиновна ахамад врачар эндэ хүдэлхэ юм. Мүнөө Алдар Агванович ажыхынгаа мүнгөөр тэрэниис дээдэ хургуулида хургажа байна. Ринчин Дабасвич «Алтан бэһэлигэй» музейн директор, Ринчимаа Дугаровна эндэ амархаяа ерэгшэдыг угтан абадаг буудалай комендант, Мэдэгмаа Солбоновна кафе-ресторанай директор болохол. Ринчин багахан музейнгээ «Байгалай бэри» гэхэн бэшэгтэй буланда Хэшэгмаагай энжэ болохо мүнгэн тоборуулгатай, зузаан хараһан хэжэмтэй, сад дүрөөтэй эмээл, хоёр һур зуруудаар зангидажа хэһэн хазаар табяад, нүгөө буландань «Байгалай басаган» гэхэн гаршаг доро Ешигмаагай хатаржа байһан фото-зураг үлгөөд, дайнай урдахи, дайнай үсын, дайнай һүүлээрхи фото-зурагуудыг суглуулжа байна.

Хэдэн жэлэй үнгэрхэлөөр, гоё һайхан байгаалитай, сэбэр арюухан агаартай, гэрэл мэтэ тунгалаг һаруул уһатай Байгалай эрьс дээрэхи «Алтан бэһэлиг» гэжэ нэрэтэй амаралтын газарта профилакторийн бии болоходонь, газар үзэхэсэ аяар холын Тайланд, Энэдхэг, Египет болон Турци аяншалхаяа, бэсэ эмшэлүүлхэсэ Ессентуки, Сочи мэтын курортнуудта ошохоёо болижо, эндэ ерэдэг болохо аалам? Дүтэ, холоһоо эндэ ерэгшэд Байгал далайс һайхашаан хаража, эрьс дээгүүрнь аяншалан ябагалжа гү, али хазаар морёор тойроходоо, эндэ амаржа тогтодог болохол даа.

2010 он.

ГАРШАГ

<i>Нэгэдэх</i> бүлэг	3
<i>Хоёрдох</i> бүлэг	92
<i>Гурбадах</i> бүлэг	144
<i>Дүрбэдэх</i> бүлэг	193
<i>Табадах</i> бүлэг	235
<i>Зургаадах</i> бүлэг	287
<i>Долоодох</i> бүлэг	321
<i>Наймадах</i> бүлэг	357
<i>Юнэдэх</i> бүлэг	382

Литературно-художественное издание

Гарма-Доди Дамбасевич Дамбасев

АЛТАН БЭНЭЛИГ

Роман

Редактор Ч.Ц. Гуруев

Верстка А.Б. Бальжинимасев

Подписано к печати 15.12.2014. Формат 60х84 1/16.
Бумага офсетная. Гарнитура Times New Roman.
Усл. печ. л. 25,5. Тираж 500. Заказ № 75.

ИП Бальжинимасев А.Б.
670000, г. Улан-Удэ, ул. Кирова, 28 «а», офис 30
e-mail:baikal-print@mail.ru

Брошпоровочно-переплетные работы произведены в
ОАО «Республиканская типография»
670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13.